

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ/ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

CUMHURİYET DÖNEMİNDE GÜNEYDOĞU
ANADOLU (GAZİANTEP-MARDİN-URFA)'YA
YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR
(1923-1950)

DOKTORA TEZİ

FERİT YÜCEBAŞ

DANIŞMAN

DOÇ.DR. M. SALİH MERCAN

ŞUBAT 2018

BİTLİS

Bilimsel Etiğe Uygunluk Beyan Formu

T.C.

BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora öğrencisiyim. Hazırlamış olduğum “Cumhuriyet Döneminde Güneydoğu Anadolu (Gaziantep-Mardin-Urfa)’ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950)” başlıklı tezde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığı eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 14/02/2018

Ferit YÜCEBAŞ

İLETİSİM BİLGİLERİ:

Adres: Selimbey Mahallesi Yoğurtçuoğlu 1. Sokak No 39/6 VAN/İPEKYOLU

Eposta: frtycbs_65@hotmail.com

Telefon: 05074870627

Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna Uygunluk Beyan Formu

T.C.

BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

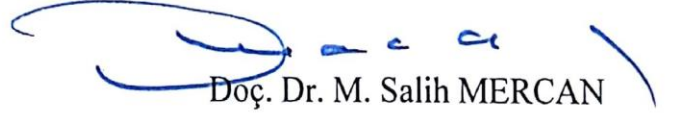
“Cumhuriyet Döneminde Güneydoğu Anadolu (Gaziantep-Mardin-Urfa)’ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950)” başlıklı yüksek doktora tezi Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır. 14/02/2018

Tezi Hazırlayan:

Ferit YÜCEBAŞ

Danışman:

Doç. Dr. M. Salih MERCAN

Tarih Anabilim Dalı Başkanı:

Doç. Dr. M. Salih MERCAN

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAY SAYFASI

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Programı öğrencilerinden 125105002 No'lu **Ferit Yücebaş** tarafından hazırlanan "**Cumhuriyet Döneminde Güneydoğu Anadolu (Gaziantep-Mardin-Urfa)'ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950)**" isimli tez çalışması, aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman :
Doç. Dr. M. Salih Mercan

İkinci Danışman :--
(Varsa Yazılacak)

Jüri Üyeleri :

Doç. Dr. M. Salih Mercan
Bitlis Eren Üniv. Fen-Edb. Fak. Tarih Böl.

Yrd. Doç. Dr. Erdem Karaca
(Üniversite Adı, Anabilim Dalı)

Yrd. Doç. Dr. T. Emre Şerifoğlu
Bitlis Eren Üniv. Fen-Edb. Fak. Arkeoloji Böl.

Yrd. Doç. Dr. Abdulaziz Kardeş
Van Yüzüncü Yıl Ün.v. Edb. Fak. Tarih Böl.

Yrd. Doç. Dr. Erkan Afşar
Van Yüzüncü Yıl Üniv. İkt. Ve İd. Bil. Fak. Uluslararası İlişkiler Böl.

İmza

BEÜ *Sosyal Bilimler* Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun *21.03.2018* tarih ve *11-2* sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

21.03/2018

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Özdemir
Enstitü Müdürü

T.C.

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Doktora Tezi, Şubat 2018

Danışman: Doç. Dr. M. Salih MERCAN

Ferit YÜCEBAŞ

**CUMHURİYET DÖNEMİNDE GÜNEYDOĞU ANADOLU (GAZİANTEP-
MARDİN-URFA)'YA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE
YATIRIMLAR (1923-1950)**

ÖZET

I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele döneminde yaşanan savaşlar nedeniyle ülkenin büyük bir bölümü işgale maruz kalmış, maddi ve manevi açıdan zarara uğramıştı. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin öncelikli hedefi savaşın ülkeye bırakmış olduğu yıkımın etkisini bir an evvel ortadan kaldırmak oldu. Özellikle savaşların harap ettiği ülkenin kalkındırılması için bayındırlık, eğitim, sağlık, asayiş, tarım-hayvancılık ve madencilik alanlarında önemli yatırımlar yapılması zaruri görülmüştür. Cumhuriyet döneminde ülke genelinde olduğu gibi Gaziantep, Urfa ve Mardin'de de kamu harcamalarına ehemmiyet verilerek bir kalkınma hamlesi başlatılmıştır.

1923-1950 yılları arasında Cumhuriyet hükümetleri Suriye ile kara sınırı olan Gaziantep, Urfa ve Mardin'de yapılması gereken çalışmaları bir program dâhilinde gerçekleştirmiştir. Cumhuriyet hükümetleri bütçenin yetersizliğine rağmen imkânların el verdiği ölçüde ciddi çaba içerisine girmiştir. Hükümetlerin bölgeye sarf ettiği yoğun mesai ile Gaziantep, Urfa ve Mardin'in gelişmesi ve kalkındırılması amaçlanmıştır. Bu vilâyetlere yapılan yatırımlarla her alanda önemli neticeler alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gaziantep, Urfa, Mardin, Bayındırlık, Eğitim, Asayiş, Sağlık.

Republic of Turkey
Bitlis Eren University Graduate School of Social Sciences
Department History
PhD Thesis, February 2018
Supervisor: Assoc. Dr. M. Salih MERCAN
Ferit YÜCEBAŞ
PUBLIC EXCLUSIONS AND INVESTMENTS IN THE SOUTHEASTERN
ANATOLIA (GAZİANTEP-MARDİN-URFA) IN THE REPUBLIC PERIOD
(1923-1950)

ABSTRACT

Due to the wars that took place during the First World War and the National Struggle, a large part of the country was subjected to occupation and suffered material and moral damages. Newly established that the effect of the destruction of war left the country's primary objective was to eliminate the Republic of Turkey as soon as possible. Important developments have been made in the areas of public works, education, health, public order, agriculture-animal husbandry and mining, especially for the development of the country devastated by wars. In the Republican period, as in the case of the country as a whole, in Gaziantep, Urfa and Mardin, public expenditures were given importance and a development pace was initiated.

Between 1923 and 1950, the Republican governments carried out the work to be done in Gaziantep, Urfa and Mardin, which is the land border with Syria, within a program. The republican governments have made considerable efforts in spite of the inadequacy of the budget. It is aimed to develop and improve Gaziantep, Urfa and Mardin with the intensive work that the governments use for the region. With the investments made in these provinces, important results were obtained in each area.

Key Words: Gaziantep, Urfa, Mardin, Public Works, Education, Public Order, Health.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT.....	II
İÇİNDEKİLER	III
ÖNSÖZ	XI
KISALTMALAR	XIII
GİRİŞ	1
GAZİANTEP, URFA VE MARDİN'İN COĞRAFİ YAPILARI VE TARİHİ SÜREÇLERİ.....	2
A-GAZİANTEP	2
B- URFA.....	14
C- MARDİN	19

BİRİNCİ BÖLÜM

1923-1933 YILLARI ARASINDA GAZİANTEP, URFA VE MARDİN'DE YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR

1.1. BAYINDIRLIK HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR.....	23
1.1.1. İzmir İktisat Kongresi	24
1.1.2. Dönemin Ulaşım Politikası	28
1.1.3. Gaziantep, Urfa ve Mardin Karayollarının Genel Durumu	32
1.1.4. Gaziantep, Urfa ve Mardin Demiryollarının Genel Durumu	36
1.1.5.1. Arade-Diyarbakır-Ergani Hattı	39
1.1.5.2. Fevzipaşa-Malatya-Diyarbakır-Ergani Hattı.....	42
1.1.5.3. Adana-Fevzipaşa Hattı	45
1.1.5.4. Çobanbey-Nusaybin ve Derbesiye (Şenyurt)-Mardin Demiryolu Hatları.....	45
1.1.5.5. Nusaybin-Pozantı Hattı	46

1.1.6. Gaziantep, Urfa ve Mardin'in Mersin Limanına Demiryolu ile Bağlanması.....	46
1.2. EĞİTİM VE KÜLTÜR HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR.....	48
1.2.1. Gaziantep, Urfa ve Mardin'de Açılan Köy Yatılı Okulları ve Faaliyetleri	53
1.2.2. Gaziantep, Urfa ve Mardin'de Açılan Halkevleri ve Faaliyetleri	55
1.3. SAĞLIK HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR	60
1.3.1. Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Gaziantep, Urfa ve Mardin'de Yaptığı Çalışmalar	62
1.3.2. Sağlık ve Muaveneti İçtimaiye Vekâletinin Faaliyetleri.....	63
1.3.3. Gaziantep, Urfa ve Mardin'de Hastalıklara Karşı Yapılan Mücadele	65
1.3.3.1. Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (Frengi, Sıtma ve Trahom).....	66
1.3.3.2. Frengi ile Mücadele ve Seyyar Hastaneler.....	67
1.3.3.3. Sıtma (Malarya) ile Mücadele.....	68
1.3.3.4. Trahom ile Mücadele	70
1.3.3.5. Gaziantep, Urfa ve Mardin'de Grip Salgını	73
1.3.4. Gaziantep, Urfa ve Mardin'de Çiçek Hastalığı ve Alınan Tedbirler	74
1.4. ASAYİŞ HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR	77
1.4.1. Gaziantep, Urfa ve Mardin'de Asayiş Olayları ve Alınan Tedbirler	77
1.4.2. Gaziantep, Urfa ve Mardin'de Yapılan Kaçakçılık Faaliyetleri ve Alınan Tedbirler	86
1.4.3. Gümrük Muhafaza Teşkilâtının Gaziantep, Urfa ve Mardin'deki Faaliyetleri.....	92
1.4.4. Türkiye-Suriye Sınırı Meselesini Görüşülmesi.....	93
1.4.4.1 Türkiye-Suriye Daimi Hudut Komisyonu Kararları	94
1.5. TARIM VE HAYVANCILIK HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR.....	95
1.5.1. Tarım Alanında Yapılan Faaliyetler.....	95
1.5.1.1. Mardin ve Urfa'da Çekirge Mücadelesi.....	103

1.5.2. Hayvancılık Alanında Yapılan Faaliyetler.....	105
1.5.2.1. Hayvan Islahı	106
1.5.2.2. Veba-i Bakari'ye Karşı Alınan Tedbirler.....	107
1.6. MADENCİLİK HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR.....	109
1.6.1. Gaziantep, Urfa ve Mardin'de Yapılan Petrol Arama Faaliyetleri	111

İKİNCİ BÖLÜM

1934-1939 YILLARI ARASINDA GAZİANTEP-URFA VE MARDİN'DE YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR

2.1. BAYINDIRLIK HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLARI.....	114
2.1.1. Gaziantep, Urfa ve Mardin'de Yapılan Karayolu ve Köprü Faaliyetleri.....	116
2.1.1.1. Gaziantep-Hatay Yolu.....	117
2.1.2. Gaziantep, Urfa ve Mardin'de Yapılan Demiryolu Faaliyetleri	118
2.1.2.1. Fevzipaşa-Diyarbakır Hattı	119
2.1.3. Cenup Demiryollarının İşletilmesi ve Fransa ile Demiryolu Meselesi..	120
2.1.4. Demiryolu Hatları Üzerinde Yeni Bir Rejimin Tesisi	123
2.1.5. Gaziantep, Urfa ve Mardin'de Yapılan Su İşleri Faaliyetleri	124
2.1.5.1. Mardin'de İçme Suyu Faaliyetleri	125
2.2. EĞİTİM VE KÜLTÜR HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR.....	129
2.2.1. Gaziantep Kız Enstitüsü.....	132
2.2.2. Köy Eğitim Kurslarının Faaliyetleri.....	133
2.2.3. Gaziantep, Urfa ve Mardin'de Açılan Halkevleri ve Faaliyetleri	134
2.2.3.1. Gaziantep Halkevi ve Faaliyetleri.....	135
2.2.3.2. Kilis Halkevi ve Faaliyetleri	141
2.2.3.3. Urfa Halkevi ve Faaliyetleri.....	143
2.2.3.4. Siverek Halkevi ve Faaliyetleri.....	149
2.2.3.5. Birecik Halkevi ve Faaliyetleri	152
2.2.3.6. Mardin Halkevi ve Faaliyetleri	155
2.2.3.7. Cizre Halkevi ve Faaliyetleri	161

2.3. SAĞLIK HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR	163
2.3.1. Gaziantep, Urfa ve Mardin’de Bulaşıcı Hastalıklar ve Alınan Tedbirler	164
2.3.1.1. Trahom ile Mücadele	164
2.3.1.2. Sıtma ile Mücadele.....	168
2.3.1.3. Frengi ile Mücadele	170
2.3.1.4. Veba ile Mücadele.....	171
2.4. ASAYİŞ HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR	173
2.4.1. Gaziantep, Urfa ve Mardin’de Kaçakçılık ve Çetelerle Yapılan Mücadele	173
2.4.1.1. Kaçakçılığa Karşı Alınan Tedbirler	175
2.4.2. Köylerde Yapılan Hayvan Hırsızlığı ve Alınan Tedbirler	177
2.4.3. Gaziantep, Urfa ve Mardin Sınır Hattında Eşkiya Vakaları ve Alınan Tedbirler.....	180
2.4.4. Gaziantep, Urfa ve Mardin’de Hırsızlık ve Soygunlara Karşı Alınan Tedbirler.....	182
2.4.5. Gümrük Muhafaza Teşkilâtı’nın Faaliyetleri.....	186
2.4.6. Gaziantep, Urfa ve Mardin’de Asayiş Sağlamaya Yönelik Alınan Tedbirler.....	188
2.5. TARIM VE HAYVANCILIK HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR.....	191
2.5.1. Tarım Alanında Yapılan Faaliyetler.....	191
2.5.1.1. Sulama Faaliyetleri.....	193
2.5.1.2. Gaziantep, Urfa ve Mardin’de Ziraî Faaliyetler.....	194
2.5.1.3. Tarım Ürünleri	195
2.5.2. Hayvan Hastalıkları ile Yapılan Mücadele	200
2.6. MADENCİLİK HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR.....	202
2.6.1. Petrol Araştırma ve İşletme İdaresinin Faaliyetleri	205

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1940-1945 YILLARI ARASINDA GAZİANTEP-URFA VE MARDİN'DE YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR

3.1. BAYINDIRLIK HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR.....	210
3.1.1. Gaziantep, Urfa ve Mardin'de Yapılan Karayolu ve Köprü Faaliyetleri	210
3.1.2. Gaziantep, Urfa ve Mardin'de Yapılan Demiryolu Faaliyetleri	219
3.1.3. Gaziantep, Urfa ve Mardin'de Yapılan Havayolu Faaliyetleri	225
3.1.4. Su İşleri Alanında Yapılan Faaliyetler	226
3.1.5. Dokumacılık ve Sanayi Alanında Yapılan Faaliyetler.....	228
3.1.6. Gaziantep, Urfa ve Mardin'de Yapılan Kamu Harcamalarına Genel Bir Bakış.....	232
3.2. EĞİTİM VE KÜLTÜR HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR.....	235
3.2.1. İlköğretim ile Ortaöğretim Alanında Yapılan Faaliyetler.....	236
3.2.2. Köylerde Açılan Eğitim Okulları ve Kurslar	241
3.2.3. Gaziantep'te Açılan Enstitüler ve Faaliyetleri	242
3.2.4. Gaziantep, Urfa ve Mardin'de Açılan Enstitüler	245
3.2.5. Gaziantep, Urfa ve Mardin'de Açılan Halkevleri ve Faaliyetleri	248
3.2.5.1. Gaziantep Halkevi ve Faaliyetleri	248
3.2.5.2. Kilis Halkevi ve Faaliyetleri	260
3.2.5.3. Nizip Halkevi ve Faaliyetleri	262
3.2.5.4. İslâhiye Halkevi ve Faaliyetleri	263
3.2.5.5. Fevzipaşa Halkevi ve Faaliyetleri	264
3.2.5.6. Urfa Halkevi ve Faaliyetleri.....	266
3.2.5.7. Siverek Halkevi ve Faaliyetleri.....	269
3.2.5.8. Suruç Halkevi ve Faaliyetleri.....	272
3.2.5.9. Birecik Halkevi ve Faaliyetleri	273
3.2.5.10. Viranşehir Halkevi ve Faaliyetleri	275
3.2.5.11. Mardin Halkevi ve Faaliyetleri	276
3.2.5.12. Nusaybin Halkevi ve Faaliyetleri.....	277
3.2.5.13. Gercüş Halkevi ve Faaliyetleri.....	277

3.2.5.14. Savur Halkevi ve Faaliyetleri.....	278
3.2.6. Gaziantep, Urfa ve Mardin’de Açılan Halkodaları ve Faaliyetleri	279
3.2.6.1. Gaziantep’te Açılan Halkodaları ve Faaliyetleri.....	280
3.2.6.2. Urfa’da Açılan Halkodaları ve Faaliyetleri.....	281
3.2.6.3. Mardin’de Açılan Halkodaları ve Faaliyetleri	285
3.3. SAĞLIK HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR	286
3.3.1. Çiçek Hastalığı ve Alınan Tedbirler	286
3.3.2. Trahom ve Alınan Tedbirler.....	287
3.3.3. Sıtma ve Alınan Tedbirler.....	291
3.3.4. Tifüs (Lekelihumma) ve Bitle Mücadele	296
3.3.5. Çıban Hastalığı ve Alınan Tedbirler	298
3.3.6. Gaziantep, Urfa ve Mardin’de Açılan Sağlık Kuruluşları ve Faaliyetleri	299
3.3.6.1. Gaziantep Memleket Hastanesi.....	299
3.3.6.2 Kilis Memleket Hastanesi	302
3.3.6.3. Çocuk Dispanseri ve Çocuk Bakımevleri	303
3.4. ASAYİŞ HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR	307
3.4.1. Gaziantep, Urfa ve Mardin’de Asayiş Olayları ve Alınan Tedbirler	308
3.5. TARIM VE HAYVANCILIK HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR.....	316
3.5.1. Tarım Alanında Yapılan Faaliyetler.....	316
3.5.1.2. Hasankeyf Tütünü	320
3.5.1.3. Gaziantep ve Urfa’da Yapılan Bağcılık Faaliyetleri.....	321
3.5.1.3.1. Bağlardaki Zararlılarla Mücadele	324
3.5.1.4. Gaziantep Zeytincilik Faaliyetleri.....	325
3.5.1.5. Pamuk Ziraatı	326
3.5.1.6. Fıstık Ziraatı	327
3.5.1.7. Çiftçilere Tohumluk Yardımı.....	330
3.5.1.8. Tarıma Zarar Veren Haşerelere Karşı Yapılan Mücadele.....	331
3.5.2. Hayvancılık Alanında Yapılan Faaliyetler.....	332

3.5.2.1. Hayvan Hastalıkları ile Yapılan Mücadele	333
3.6. MADENCİLİK HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR	336
3.6.1. İslâhiye Krom Madenleri	340

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1946-1950 YILLARI ARASINDA GAZİANTEP-URFA VE MARDİN'DE YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR

4.1. BAYINDIRLIK HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR	342
4.1.1. Karayolu, Köprü ve Şose Alanlarında Yapılan Faaliyetler.....	344
4.1.2. Demiryolu Alanında Yapılan Faaliyetler	350
4.1.2.1. Narlı-Gaziantep-Karkamış Hattı	350
4.1.2.2. Maraş-Köprüağzı Hattı	355
4.1.2.3. Çobanbey-Nusaybin ve Derbesiye-Mardin Şube Hatları.....	355
4.1.2.4. Nusaybin-Çobanbey Hattı.....	359
4.1.3. Diğer Bayındırlık Faaliyetleri	360
4.2. EĞİTİM VE KÜLTÜR HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR	362
4.2.1. İlköğretim ile Ortaöğretimde Alanında Yapılan Faaliyetler	362
4.2.2. Gaziantep, Urfa ve Mardin'de Açılan Sanat Enstitüleri	366
4.2.3. Gaziantep, Urfa ve Mardin'de Açılan Halkevleri ve Faaliyetleri	367
4.2.3.1. Gaziantep Halkevleri ve Faaliyetleri.....	367
4.2.3.2. Urfa Halkevleri ve Faaliyetleri.....	368
4.2.3.3. Mardin Halkevleri ve Faaliyetleri	371
4.2.4. Gaziantep, Urfa ve Mardin'de Açılan Halkodaları ve Faaliyetleri	378
4.2.4.1. Gaziantep'te Açılan Halkodaları ve Faaliyetleri.....	378
4.2.4.2. Urfa'da Açılan Halkodaları ve Faaliyetleri.....	379
4.2.4.3. Mardin'de Açılan Halkodaları ve Faaliyetleri	383
4.2.5. Gaziantep, Urfa ve Mardin'de Açılan Türkçe Okuma-Yazma Kursları	389
4.2.5.1. Gaziantep'te Açılan Türkçe Okuma-Yazma Kursları.....	390
4.2.5.2. Mardin'de Açılan Türkçe Okuma-Yazma Kursları	394

4.2.6. Gaziantep, Urfa ve Mardin’de Açılan Köy Kadınları Gezici Kursları ..	394
4.3. SAĞLIK HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YARDIMLARI	396
4.3.1. Gaziantep, Urfa ve Mardin’de Bulaşıcı Hastalıklarla Yapılan Mücadele	399
4.4. ASAYİŞ HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR	405
4.4.1. Gaziantep, Urfa ve Mardin’de Yapılan Kaçakçılık Faaliyetleri ve Alınan Tedbirler	406
4.5. TARIM VE HAYVANCILIK HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR	412
4.5.1. Tarım Alanında Yapılan Faaliyetleri	412
4.5.1.1. Süne Böceği ve Çekirge ile Mücadele	414
4.5.1.2. Gaziantep, Urfa ve Mardin’de Çiftçilere Yapılan Yardımlar	416
4.5.1.3. Urfa, Mardin ve Gaziantep’te Tarımsal Faaliyetler	417
4.6. MADENCİLİK HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR	420
4.6.1. Gaziantep, Urfa ve Mardin’de Yapılan Maden Aramaları Faaliyetleri ..	421
SONUÇ	424
KAYNAKÇA	427
EKLER	466
ÖZGEÇMİŞ	492

ÖNSÖZ

Türkiye, I. Dünya Savaşı'nın her safhasını derin bir şekilde yaşamış ve ülkenin büyük bir kısmı işgalci güçler tarafından harap edilmişti. TBMM hükümetleri, ülkenin kalkınmasını sağlamak için öncelikli olarak bayındırlık, asayiş, eğitim, sağlık, tarım ve hayvancılık ile madencilik alanlarında önemli yatırımlar yapmıştır. Bunu yaparken bilhassa emniyetin de aksamadan temini için azamî derecede gayret sarf edilmekteydi. Bu anlamda Suriye ile 917 kilometre kara sınırının bulunduğu Güneydoğu bölgesi önem arz etmekteydi. Hükümet burada kamu düzenini tesis etmek için bir dizi harcama yaptı.

Söz konusu bu hassas süreç, çalışmanın mezkûr şehirler üzerine yapılmasını cezbeden en önemli faktör olmuştur. Böyle bir çalışmanın farklı vilâyetler için emsali olsa da ele aldığımız bölge için yapmış olduğumuz literatür taramasında bir çalışmaya rastlamadık. Bu durum da şevkimizi arttıran hususlardan biri oldu.

“Cumhuriyet Döneminde Güneydoğu Anadolu (Gaziantep-Mardin-Urfa)'ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950)” adlı çalışmada Cumhuriyet'in ilan edildiği tarihten, iktidarın el değiştirdiği 1950 yılına kadar geçen sürede bölgede yapılan çalışmalar ele alınmıştır.

Gaziantep, Urfa ve Mardin'e göre sahip olduğu kent dokusunu ve jeopolitik önemini asırlarca muhafaza etmiş ve tabii olarak kaynaklarda da daha çok bahsi geçmiştir. Bu durumun Cumhuriyet döneminde de devam ettiğini yapmış olduğumuz çalışma neticesinde müşahede etmiş bulunmaktayız. Bu bakımdan Gaziantep ile ilgili bilgilerin daha çok ve detaylı olduğu göze çarpmaktadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden alınan belgelerden bazılarının hasarlı olması bunların çözümü aşamasında bir takım zorluklara neden olmuştur. Ayrıca çalışmanın 1923-1950 yılları arası bir dönemi kapsamı çekilen meşakkatleri biraz daha arttırmıştır.

Tez konusunun belirlenmesinde ve yazım aşamasında bilimsel, maddî ve manevî katkılarını esirgemeyen başta tez danışmanım Sayın Doç. Dr. M. Salih

MERCAN'a ve Tez İzleme Komitesi'nde yer alan değerli hocalarım Yrd. Doç. Dr. Erdem KARACA ve Yrd. Doç Dr. Abdulaziz KARDAŞ'a en derin muhabbet ve teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca Ortaçağ Tarihine dair kaynakları taramamda emeği geçen ve tezi baştan sona okuma zahmetinde bulunan Arş. Gör. Vural ÖNTÜRK'e ve çalışmalarımı sabırla takip edip bütün zahmetlerime katlanan eşim Kübra YÜCEBAŞ ve kızım Gökçen Nida'ya teşekkürü bir borç bilirim.

Ferit YÜCEBAŞ

2018-BİTLİS

KISALTMALAR

BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz.	: Bakınız
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviren
D.	: Devre/Dönem
Der.	: Derleyen
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DP	: Demokrat Parti
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İ.	: İçtima/İnikat
İA	: İslam Ansiklopedisi
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MTA	: Maden Tetkik Arama Enstitüsü
s	: Sayfa
S	: Sayı
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM TD	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi

TBMM ZC : Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

DVY : Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Terc. : Tercüme Eden

TTKY :Türk Tarih Kurumu Yayınları

Vd :Ve Diğerleri

GİRİŞ

Bu çalışma Cumhuriyet Dönemi'nde 1923-1950 yılları arasında Güneydoğu Anadolu bölgesinin Gaziantep, Urfa ve Mardin vilâyetlerinde yapılan kamu harcamaları ve yatırımlarını ele almak üzere hazırlanmıştır. Çalışma imkânlar ölçüsünde sayısal verilere dayalı olarak oluşturulmuştur. Bölgedeki kamu harcamaları ve yatırımlar altı başlık altında incelenmiş olup bunlar; bayındırlık, eğitim, sağlık, asayiş, tarım ve hayvancılık ile madenciliktir.

Çalışmanın her bölümünde yukarıda belirtilen konu başlıkları ayrı ayrı ele alınmıştır. Bunların yanı sıra çalışmayı desteklemesi açısından zaman zaman alt başlıklar açılarak konunun daha iyi irdelenmesine gayret edilmiştir.

Konu, giriş ve dört bölüm halinde ele alınmıştır. Bölümler arası geçişte sistematik bir kronoloji takip edilmiş olup Cumhuriyet döneminin önemli evrelerine dikkat çekilmiştir.

Bu çalışmanın birinci bölümünü Cumhuriyetin ilk on yılı olarak tabir edilen 1923-1933 yılları arası, ikinci bölümünü II. Dünya Savaşı öncesini niteleyen 1934-1939 yılları arası, üçüncü bölümünü II. Dünya Savaşı'na tekabül eden 1940-1945 yılları arası ve son bölümünü ise savaş sonrası dönemi ifade etmesi açısından 1946-1950 yılları arası kamu harcamaları ve yatırımlar teşkil etmiştir.

Araştırmamızda temel alınan kaynaklar arşiv vesikaları olmuştur. Bu çerçevede Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi, İçişleri Bakanlığı Arşivi, Maden Tetkik Arama Enstitüsü İnternet Arşivlerinden istifade edilmiştir. Ayrıca TBMM Zabıt Cerideleri ve TBMM Tutanak Dergilerinden yararlanılmıştır. TBMM Zabıt Cerideleri 1920'den 1951 yılına kadar detaylı bir şekilde taranmıştır. Bununla beraber döneme ait Akşam, Cumhuriyet, Hilâliahmer, Son Posta, Ulus, Yeni Sabah, Zafer, Vakıf ve Yeni İstanbul gibi ulusal gazetelerden istifade edilmiştir. Aynı şekilde Akgün (Urfa), Gaziantep (Gaziantep), Mardin Sesi (Mardin), Midyat (Mardin), Ulus Sesi (Mardin), Ulusal (Urfa), Ulusal (Milli Gazete) (Urfa), Urfa (Urfa), Urfa Postası (Urfa), Urfada Millî Gazete (Urfa), Urfada Ulusal (Urfa), Van (Van), Yeni Gaziantep (Gaziantep),

Yeni Mersin (Mersin), Yeni Şark (Diyarbakır), Yeni Yurd (Diyarbakır), Yeni Yurd (Van), Yenilik (Urfa) gibi yerel gazetelerden yararlanılmıştır.

Bu çalışmada arşiv ve arşiv niteliği taşıyan kaynaklardan başka resmî yayın ve araştırma eserlerden de istifade edilmiştir. Çalışma elde edilen belgeler ışığında bilimsel bir bakış açısıyla oluşturulmuştur. Böylece hâlihazırdaki durumun saptanmasından başka ileride yapılacak çalışmalara da sağlıklı bir yaklaşımın yapılması ümit edilmektedir.

GAZİANTEP, URFA VE MARDİN'İN COĞRAFİ YAPILARI VE TARİHİ SÜREÇLERİ

A-Gaziantep

İlkçağlardan beri önemini koruyan Antep'in Halep ile Antakya arasında bulunduğu ve bir adının da Dülük¹ olduğu coğrafya kitaplarında ifade edilmektedir². Antep, coğrafi konumunun elverişli olması nedeniyle yüzyıllardan beri yerleşim yeri olarak kullanılmıştır³. Akdeniz bölgesi ile Güneydoğu Anadolu bölgesinin kesiştiği noktada yer alan Antep, Suriye'ye komşu sınır vilâyetidir⁴. Ulaşım ve konum itibariyle önemli bir noktada⁵ yer alan Antep topraklarından tarihî İpek Yolu'nun da geçiyor olması, bu şehrin önemini her daim canlı kılmıştır. Tarihi, yaklaşık 600.000 yıl öncesine dayanan Antep, hem ulaşım bakımından stratejik bir noktada olması hem de iklim şartlarının elverişli ve topraklarının verimli olması gibi nedenlerle ilk uygarlıklardan bu yana sosyal ve siyasal açıdan yoğun değişikliklerin ve hareketliliklerin yaşandığı bir şehir olmuştur. Deniz seviyesinden 900 m. yükseklikte

¹ Gaziantep'in kuzeyinde ve Gaziantep'e iki saat mesafede, 500 metre yüksekliğinde bir dağdır. Hititlerin idare merkezi olmakla meşhur tarihî bir yer olarak bilinir. Bkz. Folklor, "Bam Telini Kır! Yerli Bir Halk Masalı", *Başpınar Gaziantep Halkevi Mecmuası*, S. 15, C. H. Partisi Basımevi, Gaziantep Mayıs 1940, s. 14.

² Şihabüddin Ebî Abdullah Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, C. 4, Dâru Sadr, Beyrut 1977, s. 176; Ebû'l-Hasan Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Davud el-Belâzurî, *Fütûhu'l-Buldân*, (Çev. Mustafa Fayda), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 188.

³ Zülfiye Koçak, *Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1600-1650)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010, (Doktora Tezi), s. 1.

⁴ İbrahim Etem Çakır, *XVI. Yüzyılda Ayntab Şehri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010, (Doktora Tezi), s. 1.

⁵ Mehmet Ali Yıldırım, "1895-1896 İsyancıları Sırasında Ayntab'da Ermeniler ve Hınçak Cemiyeti", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 27, S. 44, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2008, s. 168.

bulunan şehir, arazi yapısının engebeli olmasına rağmen iklim ve bulunduğu konum itibarıyla iskâna açık bir saha mahiyeti taşımıştır⁶.

Güney tarafında Suriye ile komşu olan şehrin⁷ kuzeyinde Maraş ve Malatya, batısında Adana vilâyetleri ile doğusunda Urfa'nın Birecik, Halfeti ve Suruç ile sınırlıdır⁸. Antep platosu doğu ve güneye doğru yüksekliğini dalgalı bir şekilde kaybederek yerini Barak ve Tilbaşer ovalarına terk eder. Sof Dağı'nda en yüksek noktasına ulaşan Antep platosu, batıda birden bire alçalarak İslâhiye çöküntü ovası ile nihayetlenir. Kuzeyde Yavuzeli'nin batısındaki Kara Dağ'da 1081 m. yüksekliğe ulaştıktan sonra yavaş yavaş alçalarak Araban Ovası ile birleşir. Diğer bir ova da, şehri doğu, batı ve kuzeyden kuşatmakta olan Antep Ovası'dır. Asi nehrine kavuşan Karaçay ve Fırat'la⁹ birleşen Sacur, Karasu ve Nizip Çayı gibi çaylarla sulanan bu verimli ovalar bölgenin tarih boyunca önemli bir yerleşim yeri olmasına katkı sunmuştur. Bu çaylardan en büyüğü kalenin hemen kuzeyinde batıdan doğuya doğru akan Alleben Deresi'dir¹⁰.

Antep tarih boyunca Hitit, Asur¹¹, Mitanni, Roma, Med, Pers, Helenistik, Bizans, Arap ve Türk-İslam medeniyetlerine ev sahipliği yapmıştır. XIX. yüzyılda bölgede, ilk uygarlıklarla ilgili başlatılan arkeolojik kazı çalışmalarında Antep adına rastlanılmamakla birlikte şehre 12 km uzaklıkta¹² ve kuzeyde yer alan ve asıl adı Yunanca Doliche olan Dülük'ün ilk insanlığın yaşadığı bölgelerden olduğu tespit

⁶ Gülşah Parlak Kalkan, "Gaziantep Adı Üzerine", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 9, 2015, s. 102; Hüseyin Özdeğer, "Gaziantep", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 466; Mustafa Nurettin, *Gaziantep Savunması*, Kastaş A.Ş. Yayınları, İstanbul 1989, s. 9; Besim Darkot-Hikmet Turhan Dağlıoğlu, "Ayıntab", *İslam Ansiklopedisi*, C. 2, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1979, s. 64; 373 Numaralı *Ayıntab Livası Mufassal Tahrir Defteri (950/1543)*, (Haz. Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun, Abdullah Sivridağ, Murat Yüzbaşıoğlu), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2000, s. 1.

⁷ *Yeni Gaziantep*, 5 İlkteşrin (Ekim) 1940, s. 2.

⁸ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1926-1927)*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi, İstanbul (Tarih Yok), s. 948.

⁹ *Yeni Gaziantep*, 5 İlkteşrin (Ekim) 1940, s. 2.

¹⁰ Nusret Çam, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri -Gaziantep-*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, XXIII; Kenan Arınç, *Türkiye'nin İç Bölgeleri*, Erzurum, Biyosfer Araştırmaları Merkezi, 2011, s. 442-443; İbrahim Atalay-Kenan Mortan, *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2003, s. 408-409; Serhat Kuzucu, *123 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H.1180-1181/M.1766-1767)*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep 2006, (Yüksek Lisans Tezi), s. 10.

¹¹ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1926-1927)*, s. 950.

¹² *Ayıntap Tarihinden Notlar (Dülük-Aynı Bedrettin-Ayıntabın Tarihte Uğradığı İstilâlar)*, (Haz. Mustafa Güzelhan), Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Büroşür Yayınları, Gaziantep 1959, s. 7.

edilmiştir. 1946 yılında Prof. Dr. Enver Bostancı tarafından merkeze bağlı Dülük Köyü'nün Mertmenge yöresinde yapılan araştırmalar neticesinde, ilk insanlar tarafından kullanılma olasılığı yüksek olan mağara ve sığınaklarda bulunan değişik aletlerin, Paleolitik Çağ'a ait olduğu tahmin edilmektedir. Yine Antep-Sakçagözü'nde yapılan kazılarda tespit edilen az miktarda boyalı, kaba hamurlu keramik örneklerinin ise insanlığın göçebelikten yerleşik hayata geçtiği dönem olan Neolitik Çağ'a ait olduğu sanılmaktadır¹³.

Antep bölgesine M.Ö. 190 yıllarından M.S. 395 yılına kadar Romalılar hâkim olmuştur. Bu tarihten sonra bölge Bizans kontrolüne geçmiştir. Bizans İmparatoru Herakleios (610-641) zamanında İran ile mücadelelerin sürüp gittiği dönemler Arapların hicretine denk gelmektedir. 634 yılında Araplar, Halife Ömer'in idaresinde imparatorluk arazisine girerek eyaletleri bir baştan diğerine kat'ettiler ve Yermük yanındaki savaşta 20 Ağustos 636'da Bizans kuvvetlerini yenilgiye uğrattılar. Suriye'nin başşehri Antakya ve bölge şehirlerinin teslim oldu. İşte bu şehirlerden biri de Antep, diğer adıyla Dülük idi ki Hz. Ömer'in kumandanlarından İyâz b. Ganem tarafından İslâm topraklarına katıldı¹⁴.

Bu tarihten itibaren Kuzey Suriye bölgesi ileri tarihlere kadar Araplar ile Bizanslılar arasında mücadelelerin yoğun olarak yaşandığı alanları teşkil etmiştir. Tabii olarak buralardaki topraklar sık sık iki devlet arasında el değiştirmiştir. Abbasî halifelerinden el-Mehdi (775-786) döneminde onun kardeşi Harun er-Reşid (786-809) Kuzey Suriye'de bulunan kaleleri tekrar ele geçirdi. Bu kalelerin arasında Dülük Kalesi de vardı (782) ve Dülük fethedildikten sonra Nizip'e bağlandı¹⁵. Belâzûrî *Fütûhu'l-Büldân* adlı eserinde Dülük'ü "Avasım"¹⁶ şehirleri arasında

¹³ Savaş Harmankaya, Kemalettin Köroğlu, Hakan Sivas, *Eski Mezopotamya ve Mısır Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2013, s. 5; Kalkan, s. 102.

¹⁴ Halife b. Hayyât, *Tarih-u Halife b. Hayyât*, (Çev. Abdulhalik Bakır), Bizim Büro Basımevi, Ankara 2001, s. 166; Hakkı Dursun Yıldız, "Hz. Ömer Devri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C. 2, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, s. 81; George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 102-103; Ahmet Külek, *71 Numaralı Gaziantep Şer'iyeye Sicili Transkripsiyonu (1-101. Sayfalar-H.1132/M. 1720)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2010, s. 3-4.

¹⁵ Ebi'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdi'l-Kerem İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, C. 4, (Çev. Abdullah Köse), Bahar Yayınları, İstanbul 1986, s. 60-61.

¹⁶ İslâm devletleri ile Bizans İmparatorluğu arasındaki müstahkem sınır bölgelerine verilen addır. Bkz. İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, (Terc. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014, s. 157; Hakkı Dursun Yıldız, "Avasım", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 111.

saymıştır. Bu tarihten sonra Dülük'ün yerini yavaş yavaş Ayıntab denilen kale almaya başlamıştır¹⁷.

Abbasîlerin gücünü kaybetmesinin ardından Ayıntâb Hamdanoğullarının (906-1004) eline geçti¹⁸. Daha sonra bölgeye Tolunoğulları (868-905), Fatimiler (968-1022), Halep ve Musul Atabeylikleri hâkim olmuşlardır¹⁹. Ayıntâb'ın Selçukluların hâkimiyeti altına girişi Sultan Alparslan dönemine rastlamaktadır. Selçuklu Sultanı Alparslan'ın veziri olan Amidü'l-Mülk'ün öldürülmesinden sonra onun adamlarından Gümüş Tegin ve pek çok Türkmen boyu ile birlikte Ergani ve Telhum'a geldi. Afşin ve Ahmed Şah da bunlar arasındaydı. Bu Türkmenler Rakka, Harran ve Suruç bölgesine hâkim oldular. Daha sonra Ahlât'a dönen bu Türkmenler arasında anlaşmazlıklar meydana geldi ve Afşin, Gümüş Tegin'i öldürdü. O, Alp Arslan'ın gazabından korkarak yanındaki Türkmenler ile birlikte Fırat Nehri'ni geçip Amanos Dağları arasında Karadağ'da karargâhını kurdu. Daha sonra istila hareketine başlayan Afşin, Dülük ve Raban'ı ele geçirdi²⁰.

Alparslan'dan sonra Süleyman Şah'ın Ayıntab'a hâkim olduğu görülmektedir. O ilk olarak Antakya'yı 17 Aralık 1084'te ele geçirdi. Ardından aynı bölge dâhilinde bulunan Bagras, Süverdiye, İskenderun, Derbesak, Artah, Hârim, Telbaşir, Ayıntab vs. kalelerini birer birer fethetti²¹. Ancak buradaki Türk hâkimiyeti 14 yıl kadar sürebildi. Nitekim 1096 yılında gerçekleşen I. Haçlı seferinde kaybedilen topraklar arasında Ayıntab da vardı. Şehir ilk olarak 1098'de Urfa Haçlı Kontluğu'na ardından da Maraş Kontluğu'na tabi oldu²². Ayıntab 1098-1150 yılları arasında Haçlıların kontrolü altında kaldı. Haçlı seferlerinin şiddeti azalınca Türkiye Selçuklu sultanı I. Mesud (1116-1156) oğlu Kılıçarslan ile birlikte Kuzey Suriye'ye sefer düzenledi ve

¹⁷ el-Belâzurî, s. 188.

¹⁸ Ebû Ali Ahmed b. Muhammed İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Terc. Kıvameddin Burslan), TTK Yayınları, Ankara 2016, s. 391-392; Hamdanoğulları ile ilgili kısa bilgi için bkz. Clifford Edmund Bosworth, *Doğuştan Günümüze İslâm Devletleri*, (Terc. Hande Canlı), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2005, s. 133-135.

¹⁹ Külek, s. 5.

²⁰ *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Çev. Hrant D. Andreasyan), TTK Basımevi, Ankara 1987, s. 135; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998, s. 161-162; Ali Sevim, "Malazgirt Meydan Savaşı ve Sonuçları", *Malazgirt Armağanı*, TTK Yayınları, Ankara 1993, s. 221-222.

²¹ Ali Sevim, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 58-59.

²² Özdeğer, s. 466; Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri ve Türkler", *Türkler Ansiklopedisi*, (Ed. Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 1141.

bu seferde ilk olarak Maraş'ı kuşatarak aldı. Ardından Göksun, Besni, Göynük, Raban ve Ayıntab şehirlerini zapt etti. Ayıntab bu şekilde Türkiye Selçuklu Devleti'nin hâkimiyetine geçti²³.

I. Mesud'un ölümünün ardından Atabeg Nureddin Mahmud Zengî, Selçuklu topraklarına saldırmaya başladı. Sultan II. Kılıçarslan (1156-1192), onun bu tutumuna karşı Ermeni Prensi Toros, Antakya ve Kudüs Haçlı kontlarıyla ittifak yaparak, Nureddin Mahmud'a haber gönderdi ve başta Raban olmak üzere ele geçirdiği şehirleri iade etmesini istedi. Ancak sultanın bu isteği, Nureddin Mahmud tarafından ciddiye alınmadı. Raban'ın teslim edilmemesi, uzun sürecek bir mücadelenin başlangıcı oldu. II. Kılıç Arslan, Ayıntab şehrini ele geçirerek Raban'a ilerlediği sırada, Haçlı kontlarının Nureddin Mahmud'a saldırmaları, Nureddin Mahmud'un II. Kılıç Arslan'dan özür dileyip aldığı yerleri iade ederek 1157 yılında Halep'e çekilmesini sağladı. Böylece Ayıntab tekrar Türkiye Selçuklularının eline geçti²⁴.

1258 yılında bu defa Moğol istilası Anadolu'yu kasıp kavurmaya başladı. Moğolların batı ordusu kumandanı Curmagun Noyan'nın görevlendirdiği Baycu Noyan, Anadolu'ya, hareket etti. Baycu Noyan'nın başlattığı hareketi Hülâgû²⁵ tamamladı ve Ayıntab bölgesi de diğer Anadolu yöreleri gibi 1259 yılında Moğolların eline geçti²⁶. Ancak Ayıntab çok fazla Moğol hâkimiyetinde kalmadı. Bu dönemde Moğolların ilerleyişini ve dolayısıyla Mısır, Suriye, Irak ve Yakın-Doğu İslâm ülkeleri üzerinde hâkimiyet kurmalarını engelleyecek bir savaş meydana geldi. Bu savaş Moğollar ile Memlûklar arasında gerçekleşen Aynçalût savaşıydı (1260)²⁷.

Memlûk Sultanı Kutuz Aynçalût Savaşı'nda Moğolları yenerek Halep ve Ayıntâb'ı kendi topraklarına kattı (1260). 1271 yılında İlhanlı hükümdarı Abaka,

²³ Turan, s. 223-224.

²⁴ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2010, s. 225-226; Yasemin Aktaş, "II. Kılıç Arslan Döneminde Nureddin Mahmud Ve Selahaddin Eyyûbî ile İlişkiler", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 54, Ankara 2015, s. 263-264.

²⁵ İlhanlı Devleti'nin kurucusu ve ilk hükümdarıdır. Bkz. Abdülkadir Yuvalı "Hülâgû", *DİA*, TDV, C. 28, İstanbul 1998, s. 473.

²⁶ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar" *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C. 1, 1970, s. 28; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, (Çev. Erol Üyepazarıcı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 258.

²⁷ Kazım Yaşar Koprıman, "Memlûkler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C. 2, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, s. 454.

Suriye'ye yönelttiği hücumların başarısızlıkla neticelendi. Daha sonra Ayıntab ve el-Harım'a hücum ettiyse de Memlûklara yenilmekten kurtulamadı²⁸.

Ayıntab 1390 yılında Dulkadiroğlu Beyliği'nin eline geçmiştir. 1400 yılına kadar da Dulkadiroğulları ile Memlûkler arasında ihtilaf haline gelen Ayıntab, bu tarihte Timurlenk'in istilasına maruz kalmıştır. Onun seferlerine iştirak edip hadiseleri kaydeden Nizamüddin Şâmi'ye göre Timur ilk olarak Besni'yi zapt etmiş ardından Ayıntab'a gelerek şehri işgal ettiği gibi halkını da kılıçtan geçirmiştir²⁹. Timur işgalinden bir müddet sonra Ayıntab yeni bir saldırıya uğradı. 1418 yılında Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf Ayıntab'ı işgal ederek topraklarına kattı³⁰. Karakoyunlulardan sonra³¹ bölgede tekrar Memlûk Dülkadir mücadeleleri başlamış ve iki taraf arasında hâkimiyet meselesi 1516 yılına kadar devam etmiştir. Bu tarihte ise Osmanlı sultanı Yavuz Sultan Selim Antep'i Osmanlı topraklarına katmıştır³².

Osmanlı Devleti döneminde Ayıntab'da pek mühim hadiseler olmadı. Bu dönemde Antep, Maraş eyaletine bağlı bir sancak konumunda idi. 1830 yılında Antep, Halep'e bağlı bir kaza haline getirilmiştir³³. 1839 yılında ise kısa süreliğine Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ordusu tarafından işgal edilmiştir. Urfa Sancağı'nın mülkî-idarî yapısındaki önemli değişikliklerden biri o zamana kadar Halep Vilâyeti'ne bağlı bulunan Antep Kazası'nın üçüncü sınıftan bir livaya tahvili ile olmuştur. 20.01.1914 tarihli bu kararlar Urfa'ya bağlı olan Rumkale Kazası'nın Fırat'ın kuzey taraflarının Antep'e, Cezire tarafının da Birecik'e ilhakı kararlaştırılmıştır³⁴.

²⁸ Kopruman, s. 459.

²⁹ Nizamüddin Şâmi, *Zafernâme*, (Çev. Necati Lügal), TTK Yayınları, Ankara 1987, s. 266-267.

³⁰ Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, C. 1, TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 99.

³¹ M. Çetin Varlık, "Ak Koyunlular", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C. 8, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, s. 416.

³² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 2, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 271; Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1969, s. 99.

³³ Metin Kopar, *Cumhuriyet Halk Partisi Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1927-1950)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2009, s. 178.

³⁴ Hilmi Bayraktar, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Urfa Sancağı (İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapı)*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2007, s. 12.

I. Dünya Savaşı'na gelindiğinde şehir önce İngilizlerin ardından da Fransızların³⁵ tahakkümü altına girdi. Fransızların bir kısmı 1914 yılında dahi Suriye'yi kendi ülkelerinin bir parçası olarak görüyorlardı³⁶. Suriye üzerindeki emellerinin geçmişi Haçlı seferlerine kadar dayanan Fransızların bölgeden el çekmeye kolay kolay niyeti yoktu. Fransızlar Adana, Antep ve Urfa'nın da yer aldığı bölgenin kendi ellerinde kalması için uğraşıyordu³⁷. I. Dünya Savaşı devam ederken de İngiltere ile Fransa arasında yapılan³⁸ Sykes-Picot gizli taksim anlaşmasına³⁹ göre Musul, Antep, Urfa ve Maraş sancakları Fransızlara bırakılmıştı. Mondros Mütarekesi'nden⁴⁰ sonra da bölge ve özellikle Antep, işgalci güçlerin göz diktiği önemli bir yer olarak görülmüştür. Suriye'ye hâkim olmak isteyen işgalci güçler bölgenin kontrolünü ellerinde tutmaya çalışmışlardır⁴¹. Stratejik ve ticarî konumu itibariyle Antep önemli bir yere sahipti. Bundan dolayı sürekli gelişim gösteren bir Anadolu şehri idi⁴². Şehir, 1832 ve 1918 yıllarında Suriye yönünden gelen iki önemli işgale sahne olmuştur. Birincisi Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın 8 yıl süren işgali, ikincisi ise Mondros Mütarekesi'nin ardından⁴³, önce İngilizler ve daha sonra da Fransızların işgaliydi⁴⁴. İngilizler Fransızlara karşı stratejik bir üstünlük elde etmek amacıyla petrol alanlarının bulunduğu Musul vilâyetiyle birlikte Antep'i (10

³⁵ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 6, İçtima Senesi: 1, 117. İçtima (20.12.1336), s. 447-448

³⁶ Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, AKDYYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004, s. 349.

³⁷ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. 2, TTK Basımevi, Ankara 1986, s. 461; Saygı Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, Doğan Kitap, İstanbul 2008, s. 23-24.

³⁸ Erhan Alpaslan, "Milli Mücadele Dönemi'nde Anadolu'da Kurulmuş Olan Kadın Derneklerinin Maraş Milli Mücadelesi'ne Destekleri", *Milli Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013 Gaziantep)*, (Haz. Erdem Ünlen, Orhan Neçare, Yunus Emre Tansü, Mehmet Biçici), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 6.

³⁹ Ahmet Hurşit Tolon, *I. Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006, s. 152.

⁴⁰ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*, Devre: 1, C. 3, İçtima Senesi: 22, (20.09.1339), s. 253.

⁴¹ Yaşar Akbıyık, "Milli Mücadele'de Güney Cephesi", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 15, (Ed. Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 1392.

⁴² Mehmet Ali Yıldırım, 1895-1896 İsyanları Sırasında Ayntab'da Ermeniler ve Hınçak Cemiyeti", C. 27, S. 44, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2008, s. 168.

⁴³ Hale Şıvgın, "Antep'e Suriye Yönünden 86 Yıl Arayla Gelen İki İşgalin Mukayeseli Analizi", *Milli Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013 Gaziantep)*, (Haz. Erdem Ünlen, Orhan Neçare, Yunus Emre Tansü, Mehmet Biçici), AKDYYK Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 213.

⁴⁴ *BCA*, 490.01.654.181.1. s. 7.

Ocak 1919), Maraş'ı (22 Şubat 1919) ve Urfa'yı (24 Mart 1919) işgal ettiler⁴⁵. Bu durum bölgede Fransız-İngiliz çekişmesini arttırmış ve 15 Eylül 1919'da 2 devlet bir araya gelerek 1916 yılında imzaladıkları Sykes-Picot Antlaşması'nı esas kabul eden "Suriye İtilafnamesi" (29 Ekim 1919) adı altında bir mukavele üzerinde anlaşmışlardır. Bu mukavele Türkiye'yi de oldukça yakından ilgilendirmektedir. Nitekim Suriye İtilafnamesi'ne göre; İngiltere, Musul dâhil Irak'ın tamamına, Ürdün'e, Filistin'e ve Arabistan Yarımadası'na yerleşmiştir; Urfa, Antep, Maraş ile Adana vilâyetini içine alan bölge ise Fransız nüfuz alanına bırakılmıştır⁴⁶. Fransızlar antlaşma gereğince kendilerine tahsis edilen toprakları almak maksadıyla harekete geçtiklerinde, bölgede bulunan Müslüman halka karşı zulüm yapmaya başladılar. Bunun yanı sıra Fransız üniforması altında Ermenileri de yaptıklarına ortak ettiler⁴⁷.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri'nden elde edilen askerî bilgilere göre Adana'da 1.170, Toprakkale-İslâhiye demiryolu hattı üzerinde 200, Katma'da 2.300, Kilis'te 600, Antep ve Maraş'ta da 2.400 kadar Fransız ve Ermeni işgal kuvvetleri bulunduğu anlaşılmaktadır⁴⁸. Antalya Milletvekili Hamdullah Suphi, Milli Mücadele'de Adana, Maraş, Antep ve Urfa gibi kadîm İslâm memleketlerinin Fransız askerlerinin idaresinde Ermeni kin ve gayzına terk edildiğini belirtmiştir⁴⁹.

Fransızların burada kanun dışı faaliyetleri⁵⁰ ve Ermenilerle⁵¹ birlikte yaptıkları mezalimler⁵² zabıt ceridelerine de yansımıştır⁵³. Esasen Ekim 1918 sonlarında

⁴⁵ Fahri Kılıç, "Milli Mücadele'de Elbistan", *Milli Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013 Gaziantep)*, (Haz. Erdem Ünlen, Orhan Neçare, Yunus Emre Tansü, Mehmet Biçici), AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 185; Aydın Efe, "Antep Savunması: Bir Albayın Hatıratı", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, S. 53, Erzurum 2015, s. 221; Toktamış Ateş, "Milli Mücadele'de Ordu, Savaşlar ve Cepheleler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1175; Halil İbrahim İnce, "Milli Mücadele'de Kilis", *Belgelerle Kilis*, (Ed. M. Elif Özmen), Bilnet Matbaacılık, Kilis 2012, s. 147.

⁴⁶ Süleyman Hatipoğlu, "Milli Mücadele'de Suriye İtilafnamesi'nin Yeri", *Milli Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013 Gaziantep)*, (Haz. Erdem Ünlen, Orhan Neçare, Yunus Emre Tansü, Mehmet Biçici), AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 195.

⁴⁷ Mustafa Kemal (Atatürk), "Mayıs 1920-İsyancılar, Cepheleler, Askerî ve Siyasi Durum", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın*, S. 25, Ankara Mart 1987, s. 8.

⁴⁸ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, C. 4, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 181.

⁴⁹ *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 1, İçtima Senesi: 1, 13. İçtima, (09.05.1336), s. 248.

⁵⁰ *BOA*, DHEUM.AYŞ. D. NO: 26, G. NO: 73, s. 1.

⁵¹ *ATASE Arşivi*, ADF, Kls. 129, G. NO: 216. B. 33

⁵² *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, (Haz. Uluğ İğdemir), TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 104.

⁵³ *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 5, İçtima Senesi: 1, 96. İçtima (09.11.1336), s. 315.

Mustafa Kemal Paşa, Katma'da iken Ali Cenani'ye⁵⁴ rastlamış ve ona teşkilât kurma öğüdünü verdiği gibi kendisine silah verdireceğini de söylemişti. Böylece Antep savunmasının temeli de Mustafa Kemal Paşa tarafından atılmış oluyordu⁵⁵. Maraş ve Antep millî teşkilâtına destek vermek ve halkın içinden doğmuş bazı oluşumları, düzenli bir teşkilâta bağlamak üzere Sivas'tan gönderilen Asaf Bey (Kılıç Ali⁵⁶) ile Selim Bey (Yörük Selim⁵⁷) bölgede önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bölgede Kuva-yı Milliye, kurulmaya başlanmış ve örgütlenme işgal altındaki yerlerde de sürdürülmüştür⁵⁸. Bu dönemde Antep halkı yediden yetmişe bütün servetiyle düşmana karşı koymuştur⁵⁹. Bilhassa halkın düşman kuvvetlerine karşı verdiği mücadeleyi⁶⁰ göz önüne alan Büyük Millet Meclisi 8 Şubat 1921 yılında⁶¹ Antep'e "bir sene fasılasız Fransızlara karşı kahramanca kendini müdafaa ettiğinden Gazilik unvanı" vermiştir⁶². Böylece Antep adı "Gaziantep"⁶³ şeklinde değiştirildi⁶⁴.

⁵⁴ 1880 yılında Antep'te doğdu. *Antep'te Ermenilerin katledilmesi olayına karıştığı ithamıyla 1919'da Malta'ya sürgün edildi. Serbest bırakılması üzerine Kemalist harekete katıldı.* Bkz. M. Metin Hülagü, "Mustafa Kemal'e Katılanlar: İngiliz Gözüyle, Cumhuriyet Erkânının Özgeçmişleri, Ruh ve Karakter Yapıları", *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, S. 47, İstanbul 1998, s. 37.

⁵⁵ Celal Pekdoğan, "Yalnız Bırakılmayan Şehir: Antep". *Sosyal Bilimler Dergisi*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep Ocak 2001, s. 221.

⁵⁶ Kılıç Ali, *ölümüne kadar Mustafa Kemal'in yanında kalmış, ona ve emirlerine asla itiraz etmemiş, kendisine yüklenen görevleri sorgusuz sualsiz yerine getirmiş, hatta bazen söylenmeden kendisine görev çıkartmış bir komitacıdır.* Geniş bilgi için Bkz. İsmail Akbal, "Gaziantep Mebusu Kılıç Ali Bey", *Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013 Gaziantep)*, (Haz. Erdem Ünlen, Orhan Neçare, Yunus Emre Tansü, Mehmet Biçici), AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 352; Ayrıca bkz. Ali İhsan Sâbis, *Harp Hatıralarım İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri*, C. 6, Nehir Yayınları, İstanbul Mayıs 1993, s. 62.

⁵⁷ Fransızların Maraş'a ilk saldırısında şehit düşen Yüzbaşı Selim Bey ve ailesine vatan hizmetinden dolayı maaş bağlanması hakkında Gaziantep Mebusu Ali Cenani Bey ve arkadaşları Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne kanun teklifi sunmuşlardır. Bkz. *TBMM ZC*, Devre: 2, C. 7, İçtima Senesi: 2, 8. İçtima, (10.3.1340), s. 259; *TBMM ZC*, Devre: 2, C. 7/1, İçtima Senesi: 2, 18. İçtima (22.3.1340), s. 835; *TBMM ZC*, Devre: 2, C. 7/1, İçtima Senesi: 2, 35. İçtima (12.4.1340), s. 571.

⁵⁸ Orhan Doğan, "Millî Mücadele Döneminde Maraş'ta Müdafaa-i Hukuk Örgütlenmesi ve Kuvâ-yı Milliye'nin Kuruluş ve Faaliyetleri", *Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013 Gaziantep)*, (Haz. Erdem Ünlen, Orhan Neçare, Yunus Emre Tansü, Mehmet Biçici), AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 175.

⁵⁹ *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 5, İçtima Senesi: 1, 97. İçtima (11.11.1336), s. 355.

⁶⁰ *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 4, İçtima Senesi: 1, 72. İçtima (25.9.1336), s. 338.

⁶¹ Mahmut Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi IV 1921-1922 (Cumhuriyete Doğru)*, (Haz. Özlem Çekmece), (Ed. Ayşe Goloğlu Soyer), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 97.

⁶² *Yeni Gaziantep*, 1 Şubat 1941, s. 2; Ayrıca bkz. *TBMM ZC*, Devre 1, C. 8, İçtima Senesi: 1, 147. İçtima (8.2.1337), s. 132; *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 15, İçtima Senesi: 2, 122. İçtima, (5.12.1337), s. 25.

⁶³ Aydın Efe, "Antep Savunması: Bir Albayın Hatıratı", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, S. 53, Erzurum 2015, s. 221.

⁶⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 140-142.

Aynı yılın sonlarına kadar da şehirde Fransız çetelerinin faaliyetleri devam etmiştir⁶⁵. Bu süreçte zor durumda kalan Fransızlara Kilis'ten takviye kuvvet gönderilmişti⁶⁶.

Gaziantep Mebusları Ali Cenani, Kılınç Ali, Abdürrahman Lâmi ve Ragıp Beyler savaş esnasında Antep ahalisinin çok büyük yararlılıklar gösterdiklerini millî müdafaa ve muhafaza için “*kalplerindeki azim ve iman ile hareket*” ettiklerini ifade etmişlerdir⁶⁷. Bölgeyi düşman istilasına karşı korumak için⁶⁸ çoluk çocuk, kadın, erkek herkes Kuva-yı Milliye'ye iştirak etmiştir⁶⁹. Kuva-yı Milliye birlikleri Fransızları Maraş, Antep ve Urfa'da⁷⁰ yenilgiye uğratmıştır. Akabinde Fransızlar Ankara Hükümeti ile ateşkes imzalama girişiminde bulunmuşlardır. Nihayet 20 Ekim 1921'de Ankara Anlaşması⁷¹ iki ülke tarafından imzalanmıştır. Fransa bu anlaşmayla Türkiye'nin sınırlarını belirleyerek Güney'den daha fazla toprak almasına engel olmaya çalışmıştır⁷². Bu antlaşma ile Fransa ile olan çatışmalar sona erecek, esirler serbest bırakılacak, bölgede her iki taraf genel af ilan edecekti⁷³. Bölgede Fransızlarla ciddi muharebeler olmuş ve sonunda Fransızlar çekilmek zorunda kalmıştır⁷⁴. On bir ay devam eden müdafaa sonunda şehir kurtulmuştur⁷⁵.

Bu buhranlı günlerde gerek dâhili ve gerekse harici düşmanla işbirliği yapanlar da olmuştur. Bu amaç doğrultusunda İstiklâl Mahkemeleri⁷⁶ kurulmuştur. Bu

⁶⁵ TBMM ZC, Devre: 1, C. 7, İçtima Senesi: 1, 135. İçtima (11.11.1336), s. 341.

⁶⁶ TBMM ZC, Devre: 1, C. 1, İçtima Senesi: 1, 15. İçtima, (13.05.1336), s. 286-287.

⁶⁷ TBMM ZC, Devre: 1, C. 15, İçtima Senesi: 2, 122. İçtima, (5.12.1337), s. 22.

⁶⁸ TBMM ZC, Devre: 1 C. 15,, İçtima Senesi: 2, 122. İçtima, (5.12.1337), s. 23.

⁶⁹ TBMM ZC, Devre: 2, C. 3, İçtima Senesi: 1, 49. İçtima, (6 Teşrinievvel 1339), s. 282.

⁷⁰ Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti, Hatıralarım (1908-1950)*, (Haz. Cem Çobanlı, Pınar Güven), (Ed. Emre Yalçın), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2007, s.158.

⁷¹ Bu anlaşmayı, 1923 Lozan'dan önce, Türkiye ve Fransa bakımından bir barış anlaşması saymak yerinde olur. Çünkü Ankara Anlaşmasıyla savaşa son verilmiş, Fransa'nın işgalinde olan -ki bu arada Fransız Mandası kurulmuştur- Türkiye ile Suriye arasında sınır belirlenmiştir. Bkz. İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C. 1, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 48

⁷² Fehmi Soğukoğlu, “İbrahim Halil Efendi ve Mürit Hareketi'nin Milli Mücadele'ye Katkısı”, *Milli Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013 Gaziantep)*, (Haz. Erdem Ünlen, Orhan Neçare, Yunus Emre Tansü, Mehmet Biçici), AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 243.

⁷³ İnce, s. 175.

⁷⁴ Kansu, s. 579.

⁷⁵ Ali Nadi Ünler, “Bir Yıldönümü Münasebetiyle”, *Yeni Gaziantep*, 8 Şubat 1941, s. 2.

⁷⁶ Kansu, s. 590.

mahkemeler TBMM'nin bütün salâhiyetine sahiptirler⁷⁷. Gaziantep Milletvekili Yasin Bey, bu mahkemelerin ülkenin selameti açısından gerekli olduğuna dair mecliste yaptığı konuşmada;⁷⁸ ülkenin her türlü kaynağından istifade eden bazı şahsiyetlerin memleketin felâketli günlerinde hıyanet içinde olduklarını belirterek bunların Fransızlara yardım ve yataklık ettiklerini ifade etmiştir⁷⁹. Kurulacak olan İstiklal Mahkemelerinin amacı halkı korkutmak ya da dehşete düşürmek değil aksine onların ihtiyaçlarını gidermek ve adaleti yeniden tesis etmek olduğuna dikkat çekilmiştir⁸⁰. Antep, Urfa ve Maraş dâhilinde İstiklâl Mahkemesi teşkiline dair kanun Heyeti Vekile Riyaseti'nde (Bakanlar Kurulu) görüşülmüş ve uygun bir zamanda seçim yapılmasına karar verilmiştir⁸¹.

Millî Mücadele sırasında Gaziantep kasaba ve köyleri ile birlikte düşman kuvvetleri tarafından yağma ve tahrip edildiğinden Millî Mücadeleden sonra hükümet Gaziantep köy ve kasabalarının imarıyla yakından ilgilenmiştir⁸². Ülkenin imarı ve geliştirilmesi gerektiğini ifade eden Başbakan İsmet (İnönü), Türkiye'nin refahı ve emniyetinin bu faaliyete bağlı olduğuna dikkat çekmiştir⁸³. Bu hedef doğrultusunda savaş esnasında şehri terk eden halk tekrar sevk ve iskân edilip belirli bütçe kapsamında ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır⁸⁴. Ülkenin durumunu düzeltmek için imar ve iskân faaliyetleri Urfa ve Gaziantep'te de sürekli olarak devam ettirilmiştir⁸⁵.

Devlet 1921 yılında şehrin tekrardan imarı ve ahalinin muhtelif ihtiyaçları için aile başına 100.000 lira bütçe ayırmıştır. Ayrılan bütçe 1921 yılında ahaliye tamamıyla aktarılmadığı takdirde 1922 yılı içinde tamamlanması kararlaştırılmıştır. Daha sonradan Gaziantep Mebusu Ali Cenani Bey ve arkadaşları bu paraya ilaveten 120.000 lira daha verilmesi teklifinde bulunmuşlardır. Maliye encümenliği ise

⁷⁷ Osman Nuri Aladağ, "İstiklâl Mahkemeleri", *Resimli Tarih Mecmuası*, C. 2, S. 16, İstanbul Nisan 1951, s. 682.

⁷⁸ *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 23, İçtima Senesi: 3, 109. İçtima, (27.9.1338), s. 199.

⁷⁹ *TBMM ZC*, D: 1, C. 23, İ: 3, 109. İçtima, (27.9.1338), s. 199-200.

⁸⁰ *TBMM ZC*, D: 1, C. 23, İ: 3, 109. İçtima, (27.9.1338), s. 200.

⁸¹ *TBMM ZC*, Devre 1, C. 6, İçtima Senesi: 1, 117. İçtima (20.12.1336), s. 428.

⁸² *TBMM ZC*, , Devre: 1, C. 15, İçtima Senesi: 2, 122. İçtima, (05.12.1337), s. 16.

⁸³ İsmet Paşa, "Memleketi İmar Edecek Sermaye", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 12, S. 11, I. Kanun (Aralık) 1933, s. 353.

⁸⁴ *TBMM ZC*, D: 1, C. 15, İ: 2, 122. İçtima, (5.12.1337), s. 21.

⁸⁵ *TBMM ZC*, Devre: 2, C. 11, İçtima Senesi: 2, 19. İçtima (10.12.1340), s. 56.

Gaziantep ahalsinin Millî Mücadele’de gösterdikleri fedakârlığın başlı başına bir zafer abidesi olduğunu bu mücadele esnasında birçok şehit verilip bir hayli ailenin de başka yerlere nakledildiğini bildirmiştir. Ayrıca yapılacak yardımın çok küçük olmakla birlikte bu necip millet tarafından memnuniyetle karşılanacağı tetkik edilmiş ve Maliye Encümenliği 120.000 liralık teklifi kabul etmiştir⁸⁶.

Ayrılan bütçe ahalinin ihtiyaçları ve şehrin imarının dışında şehit çocuklarını da yakından alakadar etmektedir. Nitekim bu hususta şehit çocuklarının eğitim masrafları için 20.000 liralık ayrıca bir meblağın ayrıldığı dikkat çekmektedir. Bütçede bu kararlar alınırken devletin malî durumunun bu cüzi miktarları bile karşılamaya müsait olmadığı anlaşılınca masrafların bir defaya mahsus tahsis edilmesi encümençe uygun görülmüştür⁸⁷. Yine hali vakti yerinde olanların yıkılan hanelerini kendilerince yapacaklarından şüphe olmamakla birlikte servetini kaybeden muhtaç ailelere hanelerini yapmaları için 40.000 lira verilmesi de alınan kararlar arasındadır⁸⁸.

Gaziantep Mebusu Ali Cenani Bey, talep edilen ödeneğin 40.000 liralık kısmını öksüz ve sakat kalan çocuklara harcanacağını belirtmiştir. 60.000 lira ise Antep’ten göç ederek Fırat kenarındaki eski mağaralarda ve Rumkale bölgesinde yaşayanların şehre getirilerek iskân edilmesi için kullanılacağını ifade etmiştir. Geri kalan paranın ise şehir ahalsinin iskânı sırasında kullanılacağı planlanmıştır⁸⁹. Ali Cenani Bey’in, düşmandan kurtarılan ve kurtarılacak olan mahaller için yardım teklifi ilk olarak ileri bir tarihe ertelenmiştir⁹⁰. Ardından Lâyiha Encümenine havale edilen teklif⁹¹ Maliye Encümenine havale edilmiştir⁹². Bununla beraber bölge halkının 1921 yılına kadar olan vergi, ağnam ve âşardan muaf tutulmasını teklif etmiştir⁹³. Bu teklif kabul edilmiş fakat daha sonradan uygulamaya konulmamıştır⁹⁴.

⁸⁶ *TBMM ZC*, D: 1, C. 15, İ: 2, 122. İçtima, (05.12.1337), s. 22.

⁸⁷ *TBMM ZC*, D: 1, C. 15, İ: 2, 122. İçtima, (05.12.1337), s. 22.

⁸⁸ *TBMM ZC*, D: 1, C. 15, İ: 2, 122. İçtima, (05.12.1337), s. 23.

⁸⁹ *TBMM ZC*, D: 1, C. 15, İ: 2, 122. İçtima, (05.12.1337), s. 23-24

⁹⁰ *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 15, İçtima Senesi: 2, 124. İçtima, (08.12.1337), s. 61; *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 20, İçtima Senesi: 3, 43. İçtima, (15.5.1338), s. 57.

⁹¹ *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 20, İçtima Senesi: 3, 44. İçtima, (18.05.1338), s. 66; *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 20, İçtima Senesi: 3, 46. İçtima, (03.6.1338), s. 121-122.

⁹² *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 20, İçtima Senesi: 3, 47. İçtima, (04.6.1338), s. 144.

⁹³ *TBMM ZC*, D: 1 C. 22, İ: 3, 89. İçtima, (23.8.1338), s. 297.

⁹⁴ *TBMM ZC*, D: 1, C. 22, İ: 3, 89. İçtima, (23.8.1338), s. 297.

Gaziantep Milletvekili Yasin Bey de Antep halkının müşkül bir durumda olduğuna dikkat çekmiştir⁹⁵. Bölge halkının bazı vergilerden muaf tutulması hakkındaki kanunun tefsirine ait mazbatanın müzakeresi kabul edilmiş⁹⁶ ve Gaziantep milletvekillerinin bu girişimleri sayesinde kurtarılan bölgelerdeki halktan vergi alınmaması kararlaştırılmıştır⁹⁷. Daha sonradan vergilerin alınmamasına dair kabul edilen kanunda değişiklik yapılarak menkulü zayi olmuş, bütün emvali gitmiş ve daha sair suretle hasara uğramış olanların tabii vergilerinin affedilmesine hasar görmemiş olanların ise vergilerini vermelerine hüküm getirilmiştir⁹⁸. Bunun yanı sıra ahalinin ihtiyacı için harcanacak bütçe ödeneğinin 1922 yılında aktarılamayan kısmının da 1923 yılı içinde sahiplerine verilmesine dair teklif⁹⁹ Muvazenei Maliye Encümenine havale edilmiştir¹⁰⁰. Gaziantep'te bayındırlık hizmetleri Cumhuriyetle birlikte hızlı bir şekilde ilerlemiştir¹⁰¹.

B- Urfa

Urfa şehrinin kuruluşu ile ilgili ortaya atılan pek çok görüş vardır. Tarihçi Gregory Ebû'l-Ferec'e göre, Hz. Âdem'in dünyaya gelişinden sonra hüküm süren Hanokh ya da Enoch, insanlara şehirler kurmasını öğretti ve onun devrinde 180 şehir kurulmuş olup, bunların biri ve en küçüğü Urhai'dir¹⁰². Urfalı Mateos ise şehrin kuruluşunu daha ileri bir dönemde göstermektedir. Ona göre Urfa "Ermeni Kralı Tigran'ın kurmuş olduğu meşhur bir payitaht şehridir"¹⁰³. Mekke, Medine, Kudüs, İskenderiye, Roma ve Atina ile birlikte yeryüzünün önemli ve kadim şehirleri

⁹⁵ TBMM ZC, D: 1, C. 22, İ: 3, 89. İçtima, (23.8.1338), s. 298.

⁹⁶ TBMM ZC, D: 1, C. 22, İ: 3, 89. İçtima, (23.8.1338), s. 298.

⁹⁷ TBMM ZC, Devre: 1, C. 22, İçtima Senesi: 3, 90. İçtima, (24.8.1338), s. 323-333.

⁹⁸ TBMM ZC, Devre: 1, C. 22, İçtima Senesi: 3, 90. İçtima, (24.8.1338), s. 334; TBMM ZC, Devre: 1, C. 22, İçtima Senesi: 3, 94. İçtima, (31.08.1338), s. 459; TBMM ZC, Devre: 1, C. 22, İçtima Senesi: 3, 95. İçtima, (02.09.1338), s. 462-463; TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi: 3, 98. İçtima, (07.09.1338), C. 22, s. 537; TBMM ZC, Devre: 1, C. 23, İçtima Senesi: 3, 101. İçtima, (13.9.1338), s. 10-11; TBMM ZC, D: 1, C. 23, İ: 3, 101. İçtima, (13.09.1338), s. 11.

⁹⁹ TBMM ZC, Devre: 1 C. 24, İçtima Senesi: 3, 126. İçtima, (25.10.1338), s. 142.

¹⁰⁰ TBMM ZC, Devre: 1, C. 24, İçtima Senesi: 3, 127. İçtima, (26.10.1338), s. 188.

¹⁰¹ *Son Posta*, 22 Temmuz 1935, s. 4.

¹⁰² Yâkût el-Hamevî, s. 106; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. 1, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK Yayınları, Ankara 1987, s. 71; Mehmet Sait Şahinalp, *Şanlıurfa Şehri'nin Kuruluşu ve Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005, (Doktora Tezi), s. 22.

¹⁰³ *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, s. 1.

arasında sayılan Urfa, Cezire sınırları dâhilinde gösterilmiştir¹⁰⁴. İslâm coğrafyacısı İbn Havkal, Urfa'nın Harran ovasının kuzeybatısında yer aldığını ve çok sayıda bostanı ile tarlası olduğunu belirtir¹⁰⁵.

Urfa vilâyeti Anadolu'nun güneydoğusunda bulunmaktadır¹⁰⁶. Urfa vilâyetinin¹⁰⁷ doğusunda Mardin, kuzeydoğusunda Diyarbakır, kuzeybatısında Adıyaman, batısında Gaziantep vilâyetleri bulunur. Güneyi boydan boya Suriye ile sınırdır ve bu sınır 184 km'dir. Sınır çizgisi, Haydarpaşa-Bağdat demiryolunun 7,5 kilometre güneyinden geçer. Bu sınır, 1921 yılında yapılan Ankara Antlaşmasıyla çizilmiştir. Urfa'nın ilçeleri Harran¹⁰⁸, Akçakale¹⁰⁹, Birecik¹¹⁰, Bozova¹¹¹, Halfeti, Hilvan, Siverek, Suruç¹¹² ve Viranşehir'dir¹¹³. Merkez vilâyetin kuzey ve kuzeybatısı dağlıktır. Kuzeydoğusu ve doğu tarafları ise Tektek dağları ile çevrilidir. Şehrin içinde Ayn Zeliha ve Haliliraşman namlarında iki küçük göl ile Harran'da Ayn Arus gölleri vardır¹¹⁴.

Eskiçağda bölgede ticarî ve askerî özelliğe sahip iki büyük yol bulunmaktaydı. Bunlardan birisi Nusaybin'e ulaşmakta ve diğeri de buradan İskenderun'a varıyordu. İkinci büyük yol ise Hindistan'dan İran'a buradan da Rasül'ayn yolu ile Harran'a varmaktadır. Urfa bu coğrafi konumundan dolayı uzun süre değişik devletlerle etkileşimde bulunmuştur¹¹⁵. Urfa, yüzyıllarca doğu-batı ticaretinin güney kolunun önemli güzergâhlarından biri olmuştur. Özellikle ortaçağ boyunca hem İran-Van-

¹⁰⁴ *Kültür ve İnançlar Diyarı Şanlıurfa*, Şanlıurfa Valiliği Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Şanlıurfa (Tarih Yok), s. 13.

¹⁰⁵ İbn Hallikan, *İslâm Coğrafyası*, (Terc. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014, s. 189.

¹⁰⁶ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1926-1927)*, s. 686.

¹⁰⁷ *Urfa Hakkında, Tabî, Coğrafi, İçtimaî, İktisadî, Tarihî, Mülkî Malumat-ı Cami' Salname 1927*, Millî Kütüphane, Ankara 1946, s. 8; Bu konu hakkında ayrıca bkz. *Urfa Hakkında Tabî, Coğrafi, İçtimaî, İktisadî, Mülkî Malumat-ı Cami' Salname 1927*, (Çev. Kemal Kapaklı), Şanlıurfa, Şurkav Yayınları, 1998.

¹⁰⁸ *Urfa Ulusal*, 18 Temmuz 1935, s. 3; C.E. Bosworth, Harran, *FYSM*, S. 12, 15 Aralık 2003, s. 13-14.

¹⁰⁹ Halil Rafet Tanışık, *Urfa İli Yakın Çevre İncelemeleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları Müdürlüğü, Ankara 1974, s. 135.

¹¹⁰ Bedri Alpay, "Birecik", *Urfa Ulusal*, 18 2 ci Teşrin (Kasım) 1935, s. 2.

¹¹¹ *BCA*, 30.10.65.436.23. s. 1.

¹¹² *Ulusal*, 23 Mayıs 1935, s. 2.

¹¹³ *BCA*, 030.11.1.54.8.3. s.2; *BCA*, 030.11.1.54.8.3. s. 7; *BCA*, 030.11.1.54.8.3. s. 9; Tanışık, s. 7; Doktor Şefik Arif, *Türkiye'nin Sağlık ve Sosyal Coğrafyası Urfa Vilayeti (1925)*, (Haz. Abdülnasır Yiner), Sonçağ Yayıncılık Matbaacılık Reklam San., Ankara Şubat 2015, s. 29.

¹¹⁴ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1926-1927)*, s. 686.

¹¹⁵ İsmail Özçelik, *Millî Mücadele'de Güney Cephesi (Urfa) (30 Ekim 1918-11 Temmuz 1920)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 2.

Diyarbakır-Urfa-İskenderun veya Süveydiye hem de Bağdat-Birecik/Fırat Nehir yolu-İskenderun veya Süveydiye güzergâhının önemli merkezlerinden biri olarak karşımıza çıkmıştır¹¹⁶.

Urfa, M.Ö. I. binden itibaren Asurlular, Medler ve Perslerin hâkimiyetinde kalmıştır. Daha sonra M.Ö. 332’de Makedonyalıların eline geçmiştir. Daha sonra İskender İmparatorluğu’nun varisleri olan Selevkoslar kente hâkim olmuşlardır. Şehrin bilinen en eski adı olan *Edessa*¹¹⁷ isminin tarihi de Selevkoslara uzanmaktadır¹¹⁸. Urfa’ya zamanla Makedonyalılar *Edesa*, Yunanlıların *Kalirua* ve Arapların *El Reha* demişlerdir¹¹⁹. Urfa M.Ö. 117 yılında Roma’nın bir vilâyeti durumuna getirildi. Daha sonra burası Doğu Roma yani Bizans İmparatorluğu’nun elinde kaldı¹²⁰.

Urfa, Hz. Ömer döneminde Müslümanlar tarafından fethedildi. Belâzurî şehrin fethini detaylı bir şekilde aktarmaktadır. el-Cezîre’nin fethi için Hz. Ömer, İyad b. Ganem’i görevlendirmişti. İyad er-Ruhâ’yı¹²¹ fethedince şehrin kapısı önüne gelip durmuştu. Urfalılar onunla çeşitli konularda anlaştılar. Kendilerine şart koşulan şeylerden birini yerine getirmeyecek olurlarsa himaye edilmeyeceklerdi¹²². Bu durum el-Cezîre bölgesi üzerinde de etkili oldu. Cezîre halkı Urfa’nın sulh yolu ile anlaştığını görünce aynı şekilde Müslümanlarla barış yapma yolunu seçtiler¹²³.

Emevîler devrinde Urfa, bir vilâyet haline getirildi. Yine Emevîler döneminde burada bir darphanenin açıldığı bilinmektedir¹²⁴. 750 yılına gelindiğinde şehir Abbasîlere teslim edildi. 963 yılı Mart-Nisan aylarında Ermeni saldırılarına maruz

¹¹⁶ Bayraktar, s. 1.

¹¹⁷ İskender bu şehri fethettiği zaman buraya “Edesa” namını vermiştir. Bkz. *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1926-1927)*, s. 686.

¹¹⁸ Ahmet Nezih Duran, “Şanlıurfa”, *DİA*, TDV, C. 38, İstanbul 2010, s. 336-337.

¹¹⁹ *Urfa Hakkında, Tabî, Coğrafi, İçtimâî, İktisadî, Tarihî, Mülkî Malumat-ı Cami’ Salname 1927*, Millî Kütüphane, Ankara 1946, s. 46-47.

¹²⁰ Ernst Honigmann, *Bizans Devleti’nin Doğu Sınırı*, (Terc. Fikret Işıltan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970, s. 13,20.

¹²¹ İslâm kaynaklarında Urfa yerine Ruhâ adının kullanıldığı görülmektedir: Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu’cemü’l-Buldân*, C. 3, s. 106; Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Tarih-i Taberî*, Can Kitabevi, C. 3, Konya (Tarih Yok), s. 82.

¹²² el-Belâzurî, s. 247.

¹²³ et-Taberî, C. 3, s. 82.

¹²⁴ Ahmet Çelebi, “Emevîler Döneminde İdarî Müesseseler ve Kültürel Faaliyetler”, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C. 2, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, s. 573.

kalan şehrin bir kısım halkı esir edilmiş ve mallarına el konulmuştu¹²⁵. 971 yılına gelindiğinde ise şehrin Bizanslılar tarafından yağma ve tahrip edildiği görülmektedir¹²⁶.

Urfa, 1025 yılına kadar Numeyroğullarının elinde kaldı. Ancak bu tarihte, kent içerisinde yaşanan bazı hadiseler Mervanîlerin durumu fırsat bilerek Urfa'yı işgal etmesine sebep oldu¹²⁷. Burada yaşanan iç çekişmeler 1031 yılına kadar devam etti. Bu tarihte durumu fırsat bilen Bizans Urfa üzerine harekete geçti ve Urfa'yı istila etti. 1037 yılında ise Bizans'ın Urfa üzerindeki hâkimiyeti kesinleşti¹²⁸.

Urfa civarında Türk varlığına 1045 yılından itibaren rastlanılmaktadır. Selçuklu Sultanları Tuğrul Bey ve Alparslan dönemlerinde Türkler bölgeyi almak için birkaç girişimde bulunmuş ancak bu girişimler bir sonuç vermemiştir¹²⁹. 1081 yılında ise Bizans'a bağlı olan Brachamios adlı bir Ermeni hâkimiyet sahasını genişletmiş ve Urfa'yı ele geçirmiştir¹³⁰. Bu tarihten 6 yıl sonra Mart 1087'de Selçuklu Sultanı Melikşah'ın emri ile Emîr Bozan Urfa'yı fethedip Selçuklu topraklarına kattı. Ancak çok geçmeden Urfa Haçlı saldırılarına maruz kaldı. Papa'nın örgütlemesiyle 1096 yılında kutsal toprakları almak için harekete geçen Haçlılar Anadolu'ya gelerek Urfa'yı ele geçirdiler¹³¹. Haçlı kontlarından Baudouin de Boulogne 10 Mart 1098'de Urfa Haçlı kontluğunu kurdu¹³².

Haçlı kontluğu, zaman zaman geçirmiş olduğu gaileler ile birlikte Urfa'daki varlığını 146 yıl devam ettirdi. 1144 yılında Musul ve Halep'te hüküm süren İmâmüddin Zengi, Urfa önlerine gelerek surları mancınıklarla dövmeye başladı. 4 haftalık kuşatmadan sonra şehir Türklerin eline geçti ve buradaki haçlı varlığına son

¹²⁵ İbnü'l-Esîr, C. 8, s. 473.

¹²⁶ İbnü'l-Esîr, C. 8, s. 530; E. Honigmann, "Urfa", *İA*, C. 13, (Çev. Nejat Göyünç), MEB, İstanbul 1986, s. 54.

¹²⁷ Abdurrahim Tufantoz, *Ortaçağ'da Diyarbekir Mervanoğulları/990-1085*, Aça Yayınları, Ankara 2005, s. 81-82.

¹²⁸ İbnü'l-Esîr, C. 9, s. 317; Tufantoz, s. 83; Ahmet Nezih Turan, "Şanlıurfa", *DİA*, TDV, C. 38, İstanbul 2010, s. 337.

¹²⁹ Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu Ermeni İlişkileri*, TTK Yayınları, Ankara 1983, s. 18; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 48-49.

¹³⁰ Abdullah Ekinci, "Urfa Ve Çevresinde Türk Akınları (M.Ö. VII- M.S. XIV. Yüzyıl)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.14/I, Elazığ 2004, s. 266.

¹³¹ Birsal Küçükspahioğlu, "Mosul And Aleppo Governor İmad Al-Din Zangi's Fight Against The Crusaders", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 1/II, İstanbul 2014, s. 91.

¹³² Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1974, s. 1.

verildi. Bu tarihten sonra şehirde bir istikrarın kurulamadığı görünmektedir. Nitekim Urfa 1251 yılına kadar Zengîlerin, Eyyûbîlerin, Harizmlilerin ve Türkiye Selçuklularının hâkimiyet mücadelelerine sahne oldu¹³³.

Moğol istilası Urfa'da da etkili oldu. Moğollar 1251 yılında şehri yağmaladılar. 1260'da ise Hülâgû şehri ele geçirdi ve Aynçalût savaşına kadar şehir Moğolların elinde kaldı. Urfa'nın Osmanlı idaresine geçinceye kadarki yaklaşık 250 yıllık süreci çok karışık bir durumu içermektedir. Öyle ki Akkoyunlu-Karakoyunlu mücadeleleri ve ardından Timur istilası şehirde sürekli bir yıkım etkisi yaratmıştır¹³⁴.

Osmanlı Devleti ile Safevîler arasında geçen mücadelelerin ardından 1517'de Urfa Osmanlı hâkimiyetine geçti¹³⁵. Bu tarihten itibaren I. Dünya Savaşı'nda uğradığı işgale kadar şehir Osmanlı Devleti'nin elinde kaldı. Urfa, 7 Mart 1919'da İngilizlerin¹³⁶ ve daha sonra Fransızların işgaline¹³⁷ ve bununla beraber onların destekledikleri Ermenilerin kin ve gayzına¹³⁸ sahne olmuştur¹³⁹. Fransızlar bölgedeki faaliyetleri esnasında Suriye'deki yönetimden yardım gördükleri tespit edilmiştir¹⁴⁰. Bunlara karşı 9 Şubat 1920'de cansiparane¹⁴¹ bir şekilde mücadele eden Urfalılar 10 Nisan 1920'de şehri Fransızlardan kurtarmışlardır¹⁴². 1920 yılı Haziranının başlarında da Fransızlar tarafından ikinci kez işgal edilmeye çalışılmıştır¹⁴³. Bölgede yapılan çarpışmalar sonucunda işgal kuvvetleri buradan çekilmeye mecbur edildiler¹⁴⁴.

¹³³ Osman Turan, *Selçuklular Devrinde Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1971, s. 406; Ramazan Şeşen, *Salâhaddîn Eyyûbî ve Devlet*, Çağ Yayınları, İstanbul 1987, s. 37.

¹³⁴ Faruk Sümer, *Oğuzlar: Türkmenler*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı, İstanbul 1963, s. 244.

¹³⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 2, TTK Yayınları, Ankara 1994, s. 276.

¹³⁶ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (Çev. Yavuz Alogan), Kaynak Yayınları, İstanbul 2012, s. 63; M. Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken (Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 412-413.

¹³⁷ Zeki Çevik, *Millî Mücadele'de "Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na Geçiş (1918-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002, s. 91.

¹³⁸ *Millî Mücadele Dönemi Beyânnâmeleri Ve Basını*, (Haz. Zekâi Güner, Orhan Kabataş), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1990, s. 13.

¹³⁹ Selim Ak, *Şanlı Urfa*, Bayrak Yayınları, İstanbul 1998, s. 22.

¹⁴⁰ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika (Büyük Millet Meclisi'nin Açılışından Lozan Anlaşmasına Kadar)*, C. 2, TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 69.

¹⁴¹ TBMM ZC, Devre: 2, C. 8, İçtima Senesi: 1, 54. İçtima, (17.11.1339), s. 426-427.

¹⁴² E. Honigmann, "Urfâ", *İA*, XIII, (Çev. Nejat Göyünç), MEB, İstanbul 1986, s. 56.

¹⁴³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, (Haz. Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s. 307.

¹⁴⁴ Atatürk, s. 310.

C- Mardin

Mardin, Mazıdağı eşiğinin güneyindeki bölgeden Habur Çayı kaynakları bölgesine doğru elverişli bir geçit yerinde kurulmuştur. Başka bir tabir ile Mardin Diyarbakır-Nusaybin yoluna hâkim bulunur ve bu yol daha ötede Cizre ve Musul'a doğru uzanmaktadır. Diğer yönden batı istikametinde birkaç yol Mardin'i Urfa aracılığı ile Fırat üzerinden Birecik'e bağlar. Güneybatı istikametinde bir yol Mardin'den Resulayn ve Harran'a gider. Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu bölgesinde bulunan Mardin'in¹⁴⁵ yüzölçümü 12.760 km²'dir. Bölgedeki, Mardin-Midyat eşiği adı verilen ve üzerinde birçok tepeler bulunan yüksek plato, batıda Diyarbakır'ın güneybatısındaki Karacadağ'dan, güneydoğuda Dicle kenarında Cizre'ye kadar devam eder. Bu plato, aynı zamanda, Yukarı Mezopotamya'nın su bölümü hattını teşkil eder. Platonun, Mardin'in doğusunda kalan, hemen hemen kalkerden ve yer yer bazalt yığınlarından mürekkep olan kısmı Cebel-i Tûr ve Tûrabidin diye bilinir¹⁴⁶. Hudûdü'l-Âlem'de geçen bilgilere göre burada Mazıdağı'nın yanı sıra bir de Mardin Dağı bulunmaktadır¹⁴⁷. Mardin şehri de bu dağın eteğine kurulmuştur¹⁴⁸. İbn Hordazbih ise Mardin'i Diyâr-ı Rebia¹⁴⁹ şehirleri arasında saymaktadır¹⁵⁰. Şehrin her tarafını gören Mardin Kalesi birçok devlete ev sahipliği yapmıştır¹⁵¹.

¹⁴⁵ Gülşinar Akbulut, "Cumhuriyetten Günümüze Mardin İli'nin Nüfus Özellikleri", *Makalelerle Mardin (Ekonomi-Nüfus Kentsel Yapı)*, C. 2, (Haz. İbrahim Özcoşar), İmak Ofset Basım Yayın, İstanbul 2007, s. 25.

¹⁴⁶ Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1969, s. 1; Viladimir Minorsky, "Mardin", *İA*, C. 7, MEB Yayınları, İstanbul 1978, s. 317; Mehmet Taşdemir, "Mardin", *DİA*, C. 28, TDV, İstanbul 2003, s. 43.

¹⁴⁷ V. Minorsky, *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, (Çev. Abdullah Duman, Murat Ağarı), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008, s. 19.

¹⁴⁸ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, (Çev. A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 231.

¹⁴⁹ Merkezi Nusaybin olan ve Sincar, Ceylanpınar, Beled, Dara, Habur, Cizre, Mardin, Diyarbakır, Meyyâfârikîn ve Erzen yerleşim alanlarını içine alan bölgeye Araçlar tarafından verilen isimdir. Bkz. Adnan Çevik, "Selçuklu Fıtuhatı Ardından Diyarbakır ve Yöresinde Kurulan Türkmen Beylikleri", *I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu*, Diyarbakır 2004, s. 137.

¹⁵⁰ İbn Hordazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı (el-Mesâlik ve'l-Memâlik)*, (Çev. Murat Ağarı), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008, s. 84.

¹⁵¹ Aziz Bin Erdeşir-i Esterbâdi, *Bezm u Rezm*, (Terc. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 33.

Mardin, Suriye ve Irak sınırı üzerinde önemli bir konuma sahiptir¹⁵². Urfa, Diyarbakır ve Siirt vilayetleri ile de sınırdadır¹⁵³. Bu özelliklerinin dışında Mardin aynı zamanda Selçuklu Türkiye'sinin güney-kuzey ticaret yolları arasında sayılmaktaydı¹⁵⁴. 891 km² alana sahip olan Mardin'in, merkez ilçe basta olmak üzere Midyat, Nusaybin¹⁵⁵, Cizre, Savur, Kızıltepe, Mazıdağı, Ömerli, Derik, Dargeçit ve Yesilli adlı 11 ilçesi, ayrıca 16 bucağı ve 521 köyü bulunmaktadır¹⁵⁶.

Mardin söz konusu özellikleri ile ilkçağdan itibaren bu stratejik konumunu muhafaza etmiştir. Bölge, Diyarbakır-Nusaybin-Musul-Basra tarihi yolunu ve Urfa-Harran-Halep güzergâhını bulunduğu konum ile sürekli gözetleyebilmiştir¹⁵⁷.

Mardin kelimesinin kökeni hakkında farklı fikirler mevcuttur. Mardin'in en eski isminin Ardobe olduğu ve Marde kelimesinden türediği kaynaklarda geçmektedir. Bu kelime Aramca ve Süryanice'de kale anlamına gelir¹⁵⁸. Mardin'in gerçek adı "Merdin" diye geçer ve kaleler anlamına gelir. Şehre bu adın verilmesinin sebebi de çevresinde birçok kalenin bulunmasından ileri gelmektedir¹⁵⁹.

Mardin bölgesi, İslam öncesi dönemde Subariler, Hurriler, Akadlar, Hititler, Asurlular ve Babilliler hâkim olmuştur. Daha sonra Bizans ve Sasaniler buraya hâkim olmuşlardır. Mardin, daha önceki dönemde ikinci derecede bir şehir konumundayken, bu dönemde Bizans ve Sasani savaşlarına sahne olmuştur¹⁶⁰.

Müslümanların Mardin'e gelişleri hakkında detaylı bilgiler Belâzûrî tarafından verilmektedir. Antep ve Urfa'da olduğu gibi Hz. Ömer devrinde İyaz b. Ganem 640

¹⁵² *Ulus*, 18 Senteşrin (Kasım) 1935, s. 5.

¹⁵³ *Güney Doğu: Birin Genel Müfettişlik Bölgesi*, (Haz. I. Genel Müfettişlik), Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939, s. 210.

¹⁵⁴ Mustafa, Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, C.1, Tekin Yayınevi, Ankara 1979, s. 34.

¹⁵⁵ Ortaçağ coğrafyacılarından İstahri, Nusaybin'in el-Cezire bölgesinin en nezih ve en yeşil alanı olduğunu kaydetmektedir. Bkz. İstahri, *Ülkelerin Yolları (Mesâlikü'l-Memâlik)*, (Çev. Murat Ağarı), Ayışığı Yayınları, İstanbul 2015, s. 80.

¹⁵⁶ Suavi Aydın, Kudret Emiroğlu, Oktay Özel, Süha Ünsal, *Mardin (Aşiret Cemaat Devlet)*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 2-5.

¹⁵⁷ Veysi Akay, *201 Numaralı Mardin Şer'iyye Sicili (Değerlendirme, Metin Transkripsiyonu ve Dizin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006, (Yüksek Lisans Tezi), s. 1-2.

¹⁵⁸ Şihabüddin Ebî Abdullah Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, C.5, Dâru Sadr, Beyrut 1977, s. 39; Taşdemir, s. 43.

¹⁵⁹ *Seçilmiş Göstergelerle Mardin* 2013, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara 2014, s. XI.

¹⁶⁰ Mehmet Azimli, "Klasik İslâm Tarihi Kaynaklarına Göre İlk Fetihden Artuklulara Mardin", *I. Uluslararası Mardin Sempozyumu*, Mardin 2006, s. 45; İrfan Yıldız-Erkan Koç, "Mardin'deki Tarihi Köprüler Üzerine Bir Değerlendirme", *Mukaddime*, S. 2, Mardin 2010, s. 100.

yılında¹⁶¹ şehri İslâm topraklarına katmış ve şehir bir müddet islâm medeniyetinin idaresinde kalmıştır¹⁶². İbnü'l-Esîr'in verdiği bilgilere göre de Mardin savaşmadan sulh yolu ile teslim olmuştur¹⁶³. Hulefa-i Râşidin döneminde bölgeyi bir dönem Hz. Ali'nin valisi Malik el-Eşter ele geçirmeye çalışsa da daha sonra kesin olarak Emevîlerin elinde kaldı. Emevîler bölgeyi Cezire eyaletine tabi bir yer olarak yönettiler¹⁶⁴.

Emevîlerin yıkılışından sonra tabi olarak Mardin Abbasî hanedanının eline geçti. Ancak 885 yılında Hamdaniler hanedanına adını veren Hamdan b. Hamdun Mardin kalesini zapt etti¹⁶⁵. X. yüzyılın sonlarına doğru ise Mardin, Mervanîlerin ve Ukayloğullarının nüfuz mücadelelerine sahne oldu. Bu durum Selçukluların gelişine kadar devam etti. Bu arada 968 yılında Bizans İmparatoru Suriye taraflarındaki karışıklığı fırsat bilerek harekete geçti. Mardin sahrasına kadar inen İmparator şehri tahrip etti¹⁶⁶. Nihayetinde Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah 1085 yılında Mardin'de¹⁶⁷ Mervanî hâkimiyetine son verip şehri ele geçirdi¹⁶⁸.

Mardin'de Selçuklu varlığı yaklaşık 20 yıl sürdü. Ancak bu süreçte Selçukluların içinde bulunduğu taht kavgaları ve zaman zaman gerçekleşen otorite boşluğu Mardin'in de kaderini tayin etti. Nitekim 1105 yılında şehir Artukoğullarının eline geçti¹⁶⁹. Artukoğullarından Sökmen, Melikşah'ın ölümü ile Suruç'u ele geçirdi. Ancak daha sonra Urfa kaybedildi. 1085 yılında Artuk Bey Diyarbakır'ın fethinde sonra Sökmen ve İlgazi birlikte Haçlılara karşı savaşmıştır. İlgazi Haçlılara karşı

¹⁶¹ Abdür-rauf Aydın, "Mardin Sanayinin Tarihi Gelişimi", *Makalelerle Mardin (Ekonomi-Nüfus Kentsel Yapı)*, C. 2, (Haz. İbrahim Özcoşar), İmak Ofset Basım Yayın, İstanbul 2007, s. 1.

¹⁶² *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1926-1927)*, s. 1090.

¹⁶³ Belâzurî, s. 188; İbnü'l-Esîr, s. 486.

¹⁶⁴ Azimli, s. 46.

¹⁶⁵ Taşdemir, s. 44.

¹⁶⁶ Mükrimin Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi Selçuklu Devri*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1944, s. 24.

¹⁶⁷ Hamdullah Müstevfî, *Târih-i Güzide*, (Tash. Abdü'l-Hüseyn Nevâhî), Müessesese-tü İntüşârât-ı Emîr-i Kebîr, Tahran 1387, s. 437.

¹⁶⁸ Kemaleddin İbnü'l-Adîm, *Buğyatü't-Taleb fî Tarih-i Haleb (Selçuklularla İlgili Hal Tercümeleri)*, (Yay. Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 83.

¹⁶⁹ Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK Yayınları, Ankara 1990, s. 22.

şehri korumuş ve buraya hâkim olmuştur. Böylelikle Mardin’de 3 asır sürecek bir çağ başladı. İlgazi ayrıca Mardin dışında, Meyyafarikin’e de sahip oldu (1120)¹⁷⁰.

Artukoğulları 1203 yılında Selçuklu yönetiminden çıkarak Mısır Eyyûbileri’nin himayesine geçtiler¹⁷¹. 1259 yılında İlhanlıların Hülâgü liderliğinde Mardin’i hâkimiyet altına aldılar. Daha sonra bölge Moğolların hâkimiyetine geçti¹⁷². Mardin 1384 yılında Karakoyunlu Kara Mehmed tarafından muhasara edildi¹⁷³.

Anadolu’nun maruz kaldığı istilalardan biri de Timur istilasıdır. Bu istiladan Mardin de büyük ölçüde etkilenmiştir. Timur’un ölümünden sonra (1405) şehir yaklaşık 100 yılı aşkın bir süre Akkoyunlu-Karakoyunlu mücadelelerine tanıklık ettikten sonra 1507 yılında Safevî Devleti’nin kurucusu Şah İsmail tarafından işgal edilmiştir. Ancak onun da buradaki hâkimiyeti çok uzun sürmedi ve 1517 yılında Mardin Osmanlı Devleti’ne bağlandı¹⁷⁴. Osmanlı kuvvetleri içinde bulunan İdris-i Bitlisi ve Hısn-ı Keyfa hâkimi Eyyübî Meliki Halil, Mardin halkıyla anlaşarak şehri teslim aldılar¹⁷⁵. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuna kadar Mardin Osmanlı Devleti’ne bağlı kaldı. Mondros Mütarekesi’nin ardından da şehirde İtilaf güçlerince herhangi bir işgal girişimi yaşanmadı¹⁷⁶.

¹⁷⁰ İbnü’l-Ezrak, *Tarih-i Meyyafarikin ve Amid*, (Çev. A. Savran), Erzurum 1992, s. 29; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1998, s. 134; İlhan Erdem, Artuklu Uygarlığı ve Türkmenler, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi (Prof. Dr. Reşat Genç Özel Sayısı-I)*, C. 39, (Ed. Refik Turan), Temmuz 2009, s. 239.

¹⁷¹ Abdullah Kaya, “İlhanlıların Anadolu Türkmen Beylerine Karşı Politikası”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 6, S. 2, 2013, s. 297.

¹⁷² Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I Kuruluş Devri*, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri 1994, s. 87.

¹⁷³ Faruk Sümer, *Karakoyunlular*, C. 1, TTK Yayınları, Ankara 1967, s. 48.

¹⁷⁴ Stanford Shaw, *History Of The Ottoman Empire And Modern Turkey*, Cambridge University Press California 1976, s. 82.

¹⁷⁵ Uzunçarşılı, s. 264.

¹⁷⁶ Taşdemir, s. 45.

BİRİNCİ BÖLÜM

1923-1933 YILLARI ARASINDA GAZİANTEP, URFA VE MARDİN'DE YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR

1.1. BAYINDIRLIK HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında meydana gelen savaşlar nedeniyle ülke ekonomisi oldukça kötü bir haldeydi. Dolayısı ile Yeni Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nden çok kötü bir ekonomiyi miras olarak devralmıştır¹⁷⁷. Savaşlardan dolayı birçok yer yakılıp yıkılmış¹⁷⁸ ekonomik yapı ise zayıf¹⁷⁹ ve dışa bağımlı haldeydi¹⁸⁰.

Mustafa Kemal Paşa, ekonomik sorunları aşacak çok yönlü bir kalkınma ile gerçek kurtuluşun sağlanacağını belirtmiştir¹⁸¹. Bu anlamda temel hedefi ekonomik kalkınmayı bir an önce gerçekleştirmek olmuştur¹⁸². Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşundan itibaren, ziraat, sanayi, ticaret ve bayındırlık işleri ekonominin birer dalı olarak kabul edilmiştir¹⁸³. Ülkedeki bayındırlık hizmetlerinin daha derli toplu yürütülmesi için 24 Nisan 1920'de teklif edilip görüşülerek 2 Mayıs 1920'de kabul edilen 3 numaralı kanun ile TBMM'nin 11 bakanından biri olan Bayındırlık Bakanlığı da, Nafia Vekâleti ismiyle çalışmalarını yürütmüştür¹⁸⁴. Nafia Vekâletinin görevleri arasında, demiryollarının işletilmesi, devletin ihtiyaç duyduğu liman ve dalgakıranların inşası, işletilmesi ve tamir edilmesi gibi konular yer almaktadır. Bunun yanı sıra şose ve köprülerin yapımı ülkeye dair bütün su işleri, bataklıkların kurutulması ve Nafia işlerini idare edecek mühendis ve memurların

¹⁷⁷ Kopar, s. 11.

¹⁷⁸ H. C. Armstrong, *Bozkurt (Kemal Atatürk'ün Yaşamı)*, (Çev. Gül Çağalı Güven), Arba Yayınları, İstanbul 1998, s. 182.

¹⁷⁹ *Akşam*, 4 Ağustos 1930, s. 4.

¹⁸⁰ Gürbüz Arslan, *Şükrü Saraçoğlu'nun Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (1886-1953)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017, s. 55.

¹⁸¹ Muhittin Gül, "Atatürk'ün Yurt Gezileri'nin Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 3, Afyon 2006, s. 52.

¹⁸² Hasan Sabır, "Atatürk'ün Ekonomi Anlayışı", *Sayıştay Dergisi*, S. 62, 2006, s. 8.

¹⁸³ Enver Ziya Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1965)*, TTK Basımevi, Ankara 1981, s. 170.

¹⁸⁴ N. Yücel Mutlu, *Bayındırlık Bakanlığı Tarihi 1920-1988 (Nafia Vekâleti, Bayındırlık Bakanlığı Bayındırlık ve İskân Bakanlığı)*, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı Matbaası, Ankara 1989, s. 16.

yetiştirilmesi gibi görevler de Nafia Vekâleti'ne verilmiştir¹⁸⁵. Bu anlamda mezkûr vekâletin üzerinde yoğun olarak çalışma yaptığı alanlar demiryolları, limanlar, su meselesi ve yol yapım çalışmalarıdır¹⁸⁶. Özellikle şose ve demiryollarının yaygınlaştırılmaya çalışılması hem ekonomik anlamda hem de millî savunmada önemli faydalar sağlayacaktı¹⁸⁷. Mustafa Kemal Paşa da çağdaş medeniyete ulaşmanın başlıca yolunu, iktisadî kalkınmada görmüştü¹⁸⁸. Bu iktisadî kalkınmada yol yapım çalışmalarının payı büyüktü¹⁸⁹.

Nafia Vekili Recep Bey Akşam Gazetesi'ndeki demecinde, eski hükümetlerden kötü bir idare ve fakir bir bütçenin yanı sıra harap ve bakımsız bir vatanın miras kaldığını belirtmektedir. Recep Bey ayrıca ülkenin her köşesinin mamur olmaya ihtiyaç duyduğunu, bir noktasından öbür noktasına hiç yoktan yol ve liman yapılması gerektiğini belirterek, bütün bu yeniliklerin Nafia idaresinin vazifesi olduğunu ifade etmiştir¹⁹⁰. Nafia işlerinin her şubesinde amelî ve verimli bir uygulama programının takip edileceği CHF'nin programında yer almıştır¹⁹¹.

1.1.1. İzmir İktisat Kongresi

TBMM Hükümeti, Lozan'da karşılaşılan güçlükleri Türk ve dünya kamuoyuna duyurmak ve ekonominin çeşitli sorunlarını görüşmek üzere İzmir İktisat Kongresi hazırlıklarına girmiştir¹⁹². İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanmıştır¹⁹³. Bu kongre ile sanayi, ulaşım, tarım, ticaret ve eğitim

¹⁸⁵ *On Senede Türkiye Nafiası (1923-1933) (Vekâlet Teşkilatı, Demiryollar İnşaatı)*, İstanbul Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul 1933, s. 12.

¹⁸⁶ *Akşam*, 5 Nisan 1929, s. 1.

¹⁸⁷ *Yeniyurd*, 18 Şubat 1940, s. 1.

¹⁸⁸ Taner Timur, *Türk Devrimi (Tarihî Anlamı ve Felsefî Temeli)*, Sevinç Matbaası, Ankara 1968, s. 100-101.

¹⁸⁹ *Karayolları Genel Müdürlüğü (Dün, Bugün, Yarın)*, Mayıs 2014, s. 5.

¹⁹⁰ *Akşam*, 5 Nisan 1929, s. 1.

¹⁹¹ *1931 Fırka Büyük Kongresine Takdim Edilmek Üzere Hazırlanan Cumhuriyet Halk Fırkası Program Projesi*, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1931, s. 8.

¹⁹² Özer Özçelik, Güner Tuncer, "Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, Afyon 1 Haziran 2007, s. 255.

¹⁹³ A. Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, (Haz. Arı İnan), (Ed. Emre Yalçın), Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara Mayıs 2009, s. 406.

alanında bir dizi reformlar gerçekleştirilmek istenmiştir¹⁹⁴. İzmir İktisat Kongresi'nde ekonomi ile ilgili konularda bir takım kararlar alınmıştır¹⁹⁵.

Çiftçilere ziraat hakkında çeşitli kitap ve dergiler dağıtılmıştır. Bunun yanında ilk ve ortaokullarda gelişmiş ülkelerde olduğu gibi sanayi ve ziraatın da pratik olarak gösterilmesi kabul edilmiştir. Bu amaçla birbirine yakın köyler arasında yatılı okullar açılması ve bu okullarda öncelikli derslerin haricinde basit ziraat derslerinin de gösterilmesi kararlaştırılmıştır¹⁹⁶. İktisadî politikanın düzenlenmesinde ve yürütülmesinde tarımın ekonomiye temel teşkil ettiği daima göz önünde bulundurulmuştur¹⁹⁷.

Mustafa Kemal Paşa, İzmir İktisat Kongresi'nin Türkiye'nin ekonomik sorunları üzerinde önemli kararlar aldığını belirtmiştir¹⁹⁸. Kongrede tarım ve bilhassa sanayinin geliştirilmesi için gerekli önlemlerin alınmasının yanı sıra bu doğrultuda yerli sermayenin teşvik edilmesi gerektiği de belirtilmiştir¹⁹⁹.

Fethi Okyar Başkanlığındaki Hükümet Programı'nda (5 Eylül 1923), savaş yıllarında bayındırlık işlerine pek az harcama yapıldığına dolayısıyla yol ve köprülerin tamir edilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir²⁰⁰. Bununla beraber ülkede mevcut olan sanayi teknolojik imkânlarla desteklenecektir. Sanayi okullarının programları hükümet tarafından yapılacak ve Ticaret Bankası'nın haricinde sanayi kesiminin ihtiyaçlarını karşılamak için Türkiye Sanayi Bankası kurulması planlanmıştır²⁰¹.

1923'te Gaziantep'te küçük çaplı da olsa şirketler kurulmuştur. Bunlardan biri, Bakanlar Kurulu'nun 7 Ekim 1923'te kurulan Gaziantep Mensucat T.A.Ş'dir. Bu

¹⁹⁴ Sabır, s. 11.

¹⁹⁵ Dilek Göze Kaya, Ayşe Durgun, "1923-1938 Dönemi Atatürk'ün Maliye Politikaları. Bütçe ve Vergi Uygulamaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 19, Isparta Mayıs 2009, s. 236.

¹⁹⁶ Kâzım Karabekir, *İktisat Esaslarımız (Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi)*, (Haz. Orhan Hülagü), Emre Yayınları, İstanbul 2001, s. 37.

¹⁹⁷ *Cumhuriyet Halk Partisi Kısa Tarihçesi (C.H.P. Programı XV. Kurultayca Değiştirilerek Kabul Edilmiştir)*, 9 Eylül 1923, s. 11.

¹⁹⁸ İsmail Türk, "Atatürk ve Türk Malî Sistemi", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 8. s.

¹⁹⁹ Abdulaziz Kardeş, *Cumhuriyet Dönemi'nde Van Gölü Havzası'nda Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 40-41.

²⁰⁰ *Hükümet Programları (1920-1965)*, (Der. İsmail Arar), Burçak Yayınevi, İstanbul 1968, s. 25.

²⁰¹ *Hükümet Programları (1920-1965)*, s. 30.

anonim şirketinin kurulmasıyla kalkınma yönünden önemli bir adım atılmış oluyordu. Gaziantep Ticaret Odası İzmir İktisat Kongresi'ne katılmış, burada ekonomiyi kalkındırma amacı ile çeşitli kararlar almıştır. Ticaret odasının kurulmasının hemen ardından Gaziantep'te anonim şirketleri kurulmaya devam etmiştir. Bakanlar Kurulu'nun 29 Nisan 1925'te çıkardığı kararname ile Gaziantep Konserve ve Mamulât-ı Ziraîyye T.A.Ş kuruldu. Kurulan bu anonim şirket, şehrin ekonomisinin gelişmesinde katkı sağlamıştı²⁰². Gaziantep'te dört adet dakik fabrikası vardır. Mensucat fabrikasının şirketi teşekkül etmiş ve binasının temeli atılmıştır. Bununla beraber tezgâhlar ve debbağlık (19 debbağhane vardır) sanayi kolları da vardır. Özellikle dokuma tezgâhları gelişmiştir²⁰³. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Gaziantep'te elişleri, bakırcılık ve dökmeçilik gibi önemli sanayi ürünleri vardır²⁰⁴. Aynı dönem içerisinde Kilis'te bir adet un ve buz fabrikası ve ayrıca kömürle çalışan 3 un fabrikası vardır. Bunların yanı sıra 3 sabunhane, 12 debağhane, 3 çulha, 2 abacı, 10 marangoz gibi ufak tefek sanayi kolları vardır²⁰⁵. Fabrika ve şirketin mevcut olmadığı Nizip'te ise sabun üretimine mahsus yedi imalathane vardır²⁰⁶.

Mevcut endüstri müesseselerini korumak²⁰⁷ milli sanayinin gelişmesini sağlamak²⁰⁸ için Teşvik-i Sanayi Kanunu²⁰⁹ çıkarılmıştır. Bununla sanayi, maden ocakları, makine kuvvetleri ve işçi sayıları ve sermayeleri üzerinde durulmuştur²¹⁰. 1923 yılından önce Türkiye'de mevcut olup Teşviki Sanayi Kanunu'ndan istifade eden sanayi müesseselerinin sayısı 342 idi. 1923'ten sonra teşekkül etmiş müesseselerin sayısı ise 1087'ye ulaşmıştır²¹¹. Bu kanun sayesinde teşviklerden

²⁰² Zeynep Yıldız Özlü, "Gaziantep'in 1923-1938 Yılları Arasında Ekonomik ve Bayındırlık Alanındaki Faaliyetleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 51, Ağustos 2017, s. 331.

²⁰³ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1926-1927)*, s. 953.

²⁰⁴ *TBMM ZC*, Devre: 2, C. 16, İçtima Senesi: 2, 82. İçtima (19.3.1341), s. 36.

²⁰⁵ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1926-1927)*, s. 958.

²⁰⁶ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1926-1927)*, s. 959.

²⁰⁷ Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1965)*, s. 182.

²⁰⁸ *Millet Hizmetinde 40 Yıl C.H.P.* s. 22-23.

²⁰⁹ Teşviki Sanayi Kanunu 28 Mayıs 1926'da kabul edilmiştir. Bkz. *Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı*, (Basım Yeri ve Tarihi Yok).

²¹⁰ Neşet Halil, "T.B.M.M. inde İktisadî Mevzuat", *Ülkü Seçmeler (1933-1941)*, (Haz. Zerrin Bayraktar), Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara 1982, s. 153.

²¹¹ Türkiye'nin Sanayileşme İşi, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 5, S. 26, Mart 1935, s. 88.

yararlanan sayısı az olmakla beraber 3 un fabrikası ve 1 elektrik santrali kurulmuştur.²¹²

Devlet, özel sektöre kredi vermek amacıyla 1924 yılında Türkiye İş Bankası'nı ve ardından da Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nı kurmuştur²¹³. Bu bakımdan 1924 yılı Türkiye'de ekonomik gelişmelerin gözlemlendiği dönem olarak kayıtlara geçmiştir²¹⁴.

1927 Yılı Sayımına Göre İllerin Nüfusu ve Sanayi Durumu²¹⁵;

İl	Nüfus	4 Kişiden Fazla Çalışanı Olan İşletme Sayısı	4 Kişiden Az Çalışanı Olan İşletme Sayısı
Gaziantep	215.762	-	-
Urfa	203.595	120	737
Mardin	183.471	449	432

1923-1929 döneminde devlet, direkt olarak ekonomik yatırımlara girmemeye özen göstermiştir. Bununla beraber çeşitli düzenlemelerle özel sektörü yatırım yapmaya teşvik etmiştir²¹⁶. İzmir İktisat Kongresi'nde çeşitli alanlardaki kalkındırma faaliyetleri 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ile sekteye uğramıştır. Bu buhran dönemin basın yayın organlarında sebep ve sonuçlarıyla okuyucuya aktarılmıştır²¹⁷. 1929'un son aylarında Amerika'dan²¹⁸ başlayarak etkilerini hissettiren ekonomik buhran²¹⁹ sanayi üretim hacminde şiddetli bir durgunluk yaratmıştır²²⁰. Bu buhran karşısında TBMM hükümeti, iktisadî politikalarda yeni

²¹² Aydın, s. 6.

²¹³ Kadir Şeker, "Tek Parti Dönemi Ekonomik Politikaları ve Özel Teşebbüs Yatırımlarına Bir Örnek: Nuri Demirağ Tayyare Atölyesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 23, Isparta Mayıs 2011, s. 131.

²¹⁴ Ahmet Özgiray, "İngiliz Büyükelçisi Sir R. Lindsay'a Göre Türkiye'nin 1925'teki Ekonomik ve Mali Durumu", *IX. Türk Tarih Kongresi (21-25 Eylül 1981)*, C. 3, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 1715.

²¹⁵ Ramazan Topdemir, *Atatürk'ün Doğu-Güneydoğu Politikası ve GAP*, Truva Yayınları, İstanbul 2009, s. 42, 43.

²¹⁶ Kaya, s. 236.

²¹⁷ *Urfada Ulusal*, 22 Ağustos 1935, s. 2.

²¹⁸ *Akşam*, 26 Haziran 1930, s. 5.

²¹⁹ Bilsay Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi Büyük Devletler ve Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 254.

²²⁰ İsmail Hüsrev, "Cihan İktisadiyatı: Hammadde Memleketlerindeki Para Buhranının Karakteri", *Kadro*, S. 1, Ankara 1932 İkinci Kânun (Ocak), s. 10.

arayışlara yönelmiş²²¹ ve çeşitli bankalar kurarak sanayi, madencilik, enerji ve ulaştırma gibi alanları modern yöntemlerle geliştirmeye çalışmıştı²²².

Bu dönemdeki iktisadî yapının ve sorunlarının belirlenmesi amacıyla önce 1930'da Sanayi Kongresi, 1931'de de 1. Türkiye Ziraat Kongresi toplanmıştır. Söz konusu kongrelerde ülkenin mevcut ekonomisi üzerinde durulmuştur²²³.

Urfa ekonomisi I. Dünya Savaşı'ndan önce çok iyi bir durumda iken savaştan sonra bu özelliğini koruyamamıştır²²⁴. Küçük esnafın bir kısmı parasızlık yüzünden ilçelere dağılmıştır. Bir kısmı da parası çok olan büyük iş adamları ile Diyarbakır, Elazığ, Gaziantep, Adana, Mersin ve İstanbul'a göç etmiştir²²⁵. Urfa'da büyük oranda mevcut olmayıp ancak bölgesel ihtiyaçları kısmen temin edecek mahiyette küçük sanayiler mevcuttur. Burada debbağlık, göncülük, demircilik, dökmeçilik, kazancılık, bıçakçılık, yapıcılık, keçecilik, marangozluk, kuyumculuk, kunduracılık, yemenicilik, terzilik, dokumacılık, abacılık, saraçlık, bakırcılık, kürkçülük, kendircilik, mutafçılık gibi sanatlar mevcuttur. İhracat mallarını I. derecede zahire, koyun, yağ, yapağı, ikinci derecede ise üzüm, fıstık, deri, kendir gibi ürünler teşkil etmektedir²²⁶.

1.1.2. Dönemin Ulaşım Politikası

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet Türkiye'sine devrolunan ulaştırma sistemi ihtiyaçları karşılayamayacak derecede yetersizdi. Mevcut yapı ise uzun süren savaşlar neticesinde büyük ölçüde tahrip olmuştu²²⁷. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nin yaşamış olduğu yol sıkıntısını yaşamamak için "yolsuz memleket olmaz"

²²¹ Uğur Korum, "1923-1929 Döneminde Türkiye'de İmalat Sanayi ve Sanayi Politikaları", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 70.

²²² Avni Zarakolu, "1929/30 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 97.

²²³ Mustafa Yahya Metintaş, Mehmet Kayıran, "1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türk Tarımına Etkileri ve 1931 I. Türkiye Ziraat Kongresi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2016/1, S. 23, s. 33.

²²⁴ *Ulusal (Milli Gazete)*, 25 Şubat 1935, s. 1.

²²⁵ *Ulusal (Milli Gazete)*, 25 Şubat 1935, s. 3.

²²⁶ *Güney Doğu: Birin Genel Müfettişlik Bölgesi*, (Haz. I. Genel Müfettişlik), Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939, s. 340.

²²⁷ Filiz Çolak, "Atatürk Dönemi'nde Türkiye Cumhuriyeti'nin Ulaşım Politikasına Genel Bir Bakış", *Turkish Studies*, S. 8/2, Ankara Kış 2013, s. 345.

düsturunu ön planda tutmuştur²²⁸. Cumhuriyetin ilk yıllarında kamu harcamalarının önemli bir bölümü ulaştırmaya, bilhassa demiryollarına gitmiştir²²⁹. İlk İcra Vekilleri Heyeti Hükümet Programı'nda (9 Mayıs 1920) mevcut olan yollarda halkın gidip gelmesine engel olan bozuk kısımlar ile köprülerin tamiratına başlanacağı belirtilmiştir²³⁰. Köprülerin ülkenin ekonomisi için oldukça önemli olduğunu belirten Siirt Milletvekili Mustafa Sabri Efendi, Garzan ve Başur köprüleri yapılamadığı için halkın zor durumda olduğunu ifade ederek köprüler yapılırsa maliyeye 100.000 lira gelir temin edeceğine vurgu yapmıştır. Siirt'te birçok tuz memlehalari olduğunu ifade eden Mustafa Sabri Efendi, bu köprüler olmadığı için hayvanların sudan yüzerek geçtiğini ve dolayısıyla tuzun suda eridiğini ifade etmiştir. Köprü olmadığı için maliye bu gelirden mahrum kaldığını belirtmiştir²³¹.

TBMM hükümetleri devlet otoritesini yurdun her köşesine yaymak, emniyeti temin etmek, ülkenin yeraltı ve yerüstü servetlerini kıymetlendirmek ve millî ekonomiyi geliştirmek amacıyla ulaşım meselesine ayrı bir önem vermiştir²³². Bu kapsamda yol ve köprü yapımına da ayrıca önem verilmiştir²³³.

Türkiye'de coğrafi yapının ulaştırma konusunda ortaya koyduğu doğal güçlükler, toplumsal ve iktisadî yapıların şekillenmesi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir²³⁴. Bir ülkenin siyasî, sosyal, kültürel ve özellikle iktisadî hayatında ulaşımın büyük bir etkisi vardır. Gelişmiş bir ulaşım ağının varlığı, askerî güç üzerinde de önemli rol oynamaktadır²³⁵.

Köprü ve karayolları meselesi ehemmiyetli bir mevzu olarak ele alınmış, fakat bütçenin yetersizliği bu işin kısa sürede bitirilmesini engellemiştir²³⁶. Türkiye'nin ulaşımı konusundaki sıkıntılar İzmir İktisat Kongresi'nde de gündeme getirilmiştir.

²²⁸ *On Senede Türkiye Nafıası (1923-1933)*, s. 40.

²²⁹ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları,, İstanbul 2012, s. 198

²³⁰ *Hükümet Programları (1920-1965)*, s. 10.

²³¹ *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 5, İçtima Senesi: 1, 95. İçtima Senesi (01.11.1336), s. 306.

²³² Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1965)*, s. 187.

²³³ *Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı (NafiaVekâleti)*, s. 260.

²³⁴ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yayınları, Ankara 1986, s. 201.

²³⁵ Yalçın Karabulut, "Türkiye'de Demiryolu Ulaşımı", *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 6, Ankara 1993, s.163.

²³⁶ *Yeni Şark (Diyarbakır)*, 21 Aralık 1951, s. 1.

Kongrede Mustafa Kemal Paşa; “Memleketimizi bundan başka demiryolları ile üzerinde otomobiller çalışır karayolları ile örecek, birbirine bağlamak zorundayız” diyerek ulaşıma gereken önemin verileceğini belirtmiştir²³⁷.

İzmir İktisat Kongresi’nde, devlet yolları olan şoselerle demiryollarının ve limanlarla kanalların ve ulaştırma vasıtası işletilmesine elverişli nehirlerin inşa ve idare tarzlarının Bayındırlık Bakanlığı ile iktisat uzmanlarına bırakıldığı belirtilmiştir²³⁸.

Yolların bir an önce yapılması için çeşitli çözüm yolları aranmıştır. Ülkenin bu sıkıntısının farkında olan hükümet konuyu meclise taşımış ve 21 Şubat 1921 tarihli ve 102 sayılı Tarik Bedeli Nakdisi hakkındaki kanun TBMM’de kabul edilmiştir²³⁹. Tarik Bedeli Nakdisi Kanunu²⁴⁰ ile yükümlülük, “bedel” olarak düşünülmüş, kişinin malî gücü yoksa bedenî olarak çalışması kabul edilmiştir²⁴¹. Böylelikle ülkenin her tarafının yollarla örülmesi amaçlanmıştır²⁴². Bu kanununun bazı hükümlerinde değişiklik yapılmıştır (19 Eylül 1923)²⁴³.

Yol yapımı hususunda zaman zaman farklı çözüm yolları üretilmiştir. Bunlardan biri de 19 Ocak 1925’te Yol Mükellefiyeti Kanunu’dur²⁴⁴. Yol mükellefiyeti herkes için nakden sekiz lira, bedenen çalışanlar için 10 gündür. Her yıl toplanmakta olan yol vergisinin 8.000.000 lira kadar tahmin edilen toplamından yüzde 65’i nafia emrine verilecektir. Nafia bu para ile belli başlı kazaların yollarını yaptıracaktır²⁴⁵. 17 Şubat 1925’te Aşar vergisi²⁴⁶ kaldırıldığından yol vergisi kırsal

²³⁷ Mutlu, s. 18.

²³⁸ Mutlu, s. 42.

²³⁹ Nuray Özdemir, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Yol Vergisi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 32, s. 217.

²⁴⁰ Erdal İnce, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye’de Karayolu Ulaşımına Genel Bir Bakış ve Köyde Ulaşım”, *ÇTTAD*, C. 12/24, 2012/Bahar, s. 179.

²⁴¹ Mutlu, s. 36.

²⁴² Karabekir, s. 43-44.

²⁴³ *TBMM ZC*, Devre: 2, C. 2, İçtima Senesi: 1, 39. İçtima (20 Teşrinievvel 1339), s. 807.

²⁴⁴ Özdemir, s. 217-218.

²⁴⁵ *Akşam*, 3 Mart 1929, s. 2.

²⁴⁶ Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1965)*, s. 175.

kesimden alınan en önemli vergi haline gelmiştir²⁴⁷. Aşar vergisinin kaldırılmasından sonra, diğer sınıflara ait vergilere bazı zamlar yapılmıştır²⁴⁸.

Türkiye’de ziraat ve ticaretin gelişmesinin sağlanması, ülke savunması, kültürel ilerleme ve idari ihtiyaçlar bakımından yeniden birçok istikamette yol inşası gerekli görülmüştür. Cumhuriyet devrinde yeni yapılacak yollarla, şehir ve kasabaları ticaret merkezlerine, istasyonlara ve limanlara bağlamak, nahiyeler ile köylere varıncaya kadar büyük bir ulaşım ve taşımacılık ağının kurulması amaçlanmıştır²⁴⁹.

TBMM hükümetleri ülke ekonomisini güçlendirme adına şose ve köprü yapımına ayrı bir önem vermiş, Osmanlı Devleti’nden kalan 16.000 km’lik şoseyi 22.000 km’ye çıkarmıştır²⁵⁰. Bu doğrultuda teknik anlamda ilk önemli yol kanunu olan Şose ve Köprüler Kanunu’nu 2 Haziran 1929’da kabul etmiştir²⁵¹. Bu kanunla yollar, “millî şoseler” ve “vilâyet yolları” ayrımına tabi tutulmuştur. Kanuna göre millî şoseler genel bütçeden finanse edilmek üzere Nâfia Vekâleti tarafından il yollarının ise İl Özel İdareleri tarafından yapılması kararlaştırılmıştır²⁵². TBMM hükümetleri vilâyet şoseleri üzerinde çalışmakla beraber vilâyetleri birbirine bağlayan fennî köprülere ve şose şebekesine²⁵³ kavuşmak için bir çalışma programı uygulamaya çalışmıştır²⁵⁴.

Şose ve Köprüler Kanunu ile millî şose ve il yolları şeklinde birbirini tamamlayan bir yol şebekesinin yapılması öngörülmüştür. Bayındırlık Bakanlığı bünyesinde 1930 yılı başlangıcından 1942 yılı sonuna kadar yapılacak şose ve köprüler için 60 milyon liranın sarf edileceğini planlamıştır. Daha sonraki yıllarda özellikle köprülerin yapımının sağlandığı bu yetki kanununda, 1930-1931 için 4 milyon ve daha sonraki yıllar için de 5 milyon olmak üzere yıllık harcamalara sınır

²⁴⁷ Özdemir, s. 219.

²⁴⁸ Ahmet Hamdi, *İktisadî Devletçilik*, C. 1, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul 1931, s. 154.

²⁴⁹ *On Beşinci Yıl Kitabı (Nâfia Vekâleti)*, s. 261.

²⁵⁰ Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1965)*, s. 188.

²⁵¹ *TBMM Tutanak Dergisi*, Devre: 8, C. 16, Toplantı: 3, 45. Birleşim (14.2.1949), s. 157-158.

²⁵² İlhan Tekeli, Selim İlkin, “Türkiye’de Demiryolu Öncelikli Ulaşım Politikasından Karayolları Öncelikli Ulaşım Politikasına Geçiş (1923-1957)”, *Cumhuriyetin Harcı/Üçüncü Kitap: Modernitenin Altyapısı Oluşurken*, s. 382; İsmail Yıldırım, *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)*, AKDYYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2001, s. 55-56.

²⁵³ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar*, C. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1971, s. 469.

²⁵⁴ *C.H.F Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları (13 Mayıs 1931)*, Devlet Matbaası, İstanbul 1931, s. 76.

getirilmiştir²⁵⁵. Yol yapım çalışmalarına verilen önemden dolayı vilâyetlerin yollar için ayrılan parayı hiç bir şekilde başka işlere harcamaması gerektiğine vurgu yapılmıştır²⁵⁶. Ülke ekonomisinin ana ulaşım ağının bir parçası olan demiryollarının hem karayolları hem de köprülerle desteklenmesine çalışılmıştı²⁵⁷. Ulaşımın daha rahat yapılabilmesi için yol ve köprü yapımı her daim ön planda tutulmuştur²⁵⁸. Bayındırlık Bakanlığı Cumhuriyetin ilanından itibaren ahşap ve muvakkat geçitlerin ülke ihtiyacını karşılayamayacağını düşünerek ulaşımın daha güvenli sağlanacağı köprüler yapmayı amaçlamıştır²⁵⁹.

1932 yılı itibariyle Türkiye’de mevcut köprülerin miktarı, adedi ve mevcut uzunluğu şöyledir²⁶⁰;

Çeşit	Adedi	Mevcut Uzunluğu
Kârgir Köprüler	340	16722
Ahşap Köprüler	795	23992
Demir Köprüler	85	3996
Betonarme	188	6503

1.1.3. Gaziantep, Urfa ve Mardin Karayollarının Genel Durumu

Güneydoğu bölgesinde ulaşım hizmetlerine ayrı bir ehemmiyet verildiği kanun tekliflerinden ve Nafia ve Maliye Encümenlerine gönderilen yazılardan anlaşılmaktadır. Öncelikle İntili-Sakcagözü-Gaziantep yolunun umumî yollar arasına dâhil edilmesine dair kanun layihası (1/307) Nafia ve Maliye encümenlerine gönderilmiştir²⁶¹. Bu kanun layihası tetkik ve müzakere edilmiş ve 22 Nisan 1340/1924 tarihli ve 505 numaralı kanun ile Keller-Gaziantep yolunun umumî yollara dâhil edilmesi ile bu yolun umumî yollara dâhil edilmesine gerek kalmamıştır.²⁶² Bununla birlikte bölge yollarından birisi olan İskenderun-Gaziantep-Birecik-Urfa-Diyarbakır yolunun, askerî ve iktisadî açıdan öneminden dolayı bu

²⁵⁵ Mutlu, s. 70-71.

²⁵⁶ *Akşam*, 3 Şubat 1929, s. 2.

²⁵⁷ Kuruç, s. 30.

²⁵⁸ *Yeni Mersin*, 24 Eylül 1931, s. 1.

²⁵⁹ *On Senede Türkiye Nafiası (1923-1933)*, s. 53.

²⁶⁰ *On Senede Türkiye Nafiası (1923-1933)*, s. 57.

²⁶¹ *TBMM ZC*, Devre: 2, C. 2, İçtima Senesi: 1, 40. İçtima, (21 Teşrinievvel 1339), s. 832.

²⁶² *TBMM ZC*, Devre: 2, C. 20, İçtima Senesi: 3, 40. İçtima, (23.12.1341), s. 227-228.

kısının üzerinde hususiyetle durulmuştur²⁶³. Urfa-Siverek-Diyarbakır ve Urfa-Nizip-Gaziantep yolları olmak üzere iki önemli devlet yolu vardır²⁶⁴. Ayrıca Urfa-Akçakale istasyonu devlet yolu üzerinden ayrılan Aligor-Siverek-Mürşitpınar, Birecik-Cerablus istasyonu, Birecik-Halfeti olmak üzere dört yoldur²⁶⁵. Urfa Milletvekili Şeyh Saffet Efendinin²⁶⁶ Urfa-Birecik yolunun umumî yollara dâhil edilmesinin²⁶⁷ birçok bakımdan faydalarına değinilmiştir²⁶⁸. Bununla beraber Urfa'nın güneyinde ve Yenice-Nusaybin demiryolu hattı üzerinde Akçakale istasyonuna kadar uzatılan Urfa-Akçakale şosesinin yarım kalan inşasına 1924 yılında tekrar başlanmıştır²⁶⁹. Mardin vilâyet dâhilinde devlet yolu yoktur. Bunun yanında 90 km uzunluğunda Mardin-Diyarbakır, 50 km uzunluğunda Mardin-Savur, 65 km uzunluğunda Mardin-Midyat, 45 km uzunluğunda Mardin-Nusaybin ve vilâyete bağlı diğer yollar mevcuttur²⁷⁰. Bunlar otomobillerin geçmesine elverişli yollardır. Diyarbakır-Mardin yolunun umumî yollar arasına alınması Mardin Milletvekilleri Necip ve Abdurrezzak Beyler tarafından Heyet-i Umumiye'ye teklif edilmiştir²⁷¹. Bu yolun fevkalâde öneme sahip olduğu ve gerekli ödeneğin gönderilmesini istemişlerdir²⁷².

Gaziantep Milletvekili Ali Cenani Bey'in bu konuda vermiş olduğu kanun teklifi dikkat çekmektedir²⁷³. Kanunda Keller-Gaziantep yolunun umumi yollar arasına dâhil edilmesine yönelik teklif meclis tarafından kabul edilmiştir. Erkân Harbiye Vekili Fevzi Paşa 1922 yılında güney cephesini teftiş ettiğinde bu yolun askerî açıdan büyük bir öneme sahip olduğunu belirtmişti. Bu amaçla Fevzi Paşa bizzat Bağdat demiryollarının Keller istasyonundan Gaziantep'e kadar askerî bir şose ile bağlanması işini askerî araçlarla başlattırmıştı. Konu Maliye Encümeni tarafından da ayrıca incelenmiş ve Suriye sınırına tabi olan yegâne askerî yolun bu yol olduğu, dolayısıyla da bir an evvel inşasına başlanması gerektiğine dikkat çekilmiştir.

²⁶³ TBMM ZC, Devre: 2, C. 7/1, İçtima Senesi: 2, 44. İçtima (22.04.1340), s. 1064, 1065, 1066.

²⁶⁴ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1926-1927), s. 689.

²⁶⁵ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1926-1927), s. 689.

²⁶⁶ TBMM ZC, Devre: 2, C. 23, İçtima Senesi: 2, 105. İçtima, (18.04.1341), s. 116.

²⁶⁷ BCA, 030.10.7.42.48. s. 1, 2.

²⁶⁸ BCA, 030.10.7.42.48. s. 3.

²⁶⁹ Urfa Hakkında, Tabî, Coğrafi, İçtimaî, İktisadî, Tarihî, Mülkî Malumat-ı Cami' Salname 1927, s. 111.

²⁷⁰ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1926-1927), s. 1091.

²⁷¹ BCA, 030.10.6.38.5. s. 1.

²⁷² BCA, 030.10.6.38.5. s. 2, 3.

²⁷³ TBMM ZC, Devre: 2, C. 8, İçtima Senesi: 2, 38. İçtima (15.4.1340), s. 725.

Böylece Keller-Gaziantep yolunun umumî yollar arasına dâhil edilmesine dair kanun teklifi mecliste kabul edilmiştir²⁷⁴.

Türkiye’de yolların inşa şekli ve vilâyetlerde faaliyetlerin tanzimi, bir kanun lâyihasının düzenlenmesini gerekli kılmıştır²⁷⁵. Bilhassa yeni nakliye araçları yolların başka şekilde inşasını zorunlu hale getirmiştir. 1927 yılında 880 kilometre uzunluğunda yeni şose yapılmış ve 1039 kilometre uzunluğunda şose ise tamir edilmiştir. Ayrıca 742 köprü ile 2431 menfez yeniden inşa edilmiş 756 köprü ve 255 menfez de onarılmıştır. 1928’e gelindiğinde ise 1648 kilometre şose, 3268 adet köprü ve menfez yeniden yapılmıştır. 1172 kilometre şose ile 1666 köprü ve menfez tamir edilmiştir²⁷⁶. Nitekim her yıl bütçenin büyük bir kısmı harap olan yolların yapılması için harcanmıştır. Fakat yol yapım çalışmaları istenen düzeyde değildir. Öyle ki 1923 ve 1929 yılları arasında yol şebekesinin uzunluğu çok yavaş ilerleme kaydederek 13.900 km’den 14.400 km’ye çıkartılabilmektedir²⁷⁷.

Bu dönemde üzerinde durulan bir diğer önemli karayolu ise Kilis-Gaziantep yoludur. Bu devlet yolunun yeniden açılmasına başlanılmış ve 7 kilometresinin tesviyesi yapılmıştır²⁷⁸. Ayrıca Kilis-İslâhiye yolu üzerinde de hassasiyetle durulmuştur. Kilis mevcut konumu hasebiyle stratejik bir öneme sahiptir. Özellikle Türkiye-Suriye sınırı ve Akdeniz ile Güneydoğu Anadolu Bölgeleri arasındaki geçiş kuşağı üzerinde bulunması önemini daha da arttırmıştır²⁷⁹. Bölge halkının ve özellikle ticaretle uğraşan kimselerin sık sık Suriye’ye gidip gelmek mecburiyetinde olması bozuk olan şose yollarının bir an önce tamir edilmesini gerekli kılmıştır²⁸⁰. Gaziantep-Nizip-Birecik yolunun ise tamire ihtiyacı vardır. Nizip’e bağlı köylerin kaza merkezine şoselerle bağlanması için çalışılmaktadır²⁸¹. Bölgedeki ticareti arttırmak için köprü yapımına da önem verilmiştir. Bu hususta Kilis-İslâhiye demiryolu arasında yaptırılacak Aferin Köprüsü’ne gerekli malzeme için 2250 liralık

²⁷⁴ TBMM ZC, Devre: 2, C. 8/1, İçtima Senesi: 2, 44. İçtima (22.4.1340), s. 1064, 1065, 1066.

²⁷⁵ TBMM ZC, Devre: 3, C. 3, İçtima Senesi: 1, 64. İçtima (22.4.1928), s. 218.

²⁷⁶ TBMM ZC, D: 3, C. 3, İ: 1, 64. İçtima (22.4.1928), s. 220.

²⁷⁷ Tezel, s. 202.

²⁷⁸ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1926-1927), s. 958.

²⁷⁹ M. Cengiz Helvacıkara, “Coğrafi Yönden Kilis”, *Belgelerle Kilis*, (Ed. M. Elif Özmen), Bilnet Matbaacılık, Kilis 2012, s. 7.

²⁸⁰ BCA, 030.10.155.90.10. s. 10.

²⁸¹ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1926-1927), s. 959.

paranın tedarikine müsaade edilmesi İcra Vekilleri Heyetinin 31 Aralık 1930 tarihli toplantısında uygun görülerek kabul edilmiştir²⁸².

Türkiye ile Suriye arasındaki sınır hattının belirlenmesi neticesinde toprakları Suriye tarafında kalan halkın mağdur olduğu gözlemlenmiştir. Halkın yaşamış olduğu bu sıkıntıyı giderebilmek için Suriye tarafında kalan emlak ve arazilerin alınıp satılmasına izin verilmesi gerektiği hükümetten talep edilmiştir. Ayrıca Suriyeliler tarafından çıkarılan zorlukların giderilmesi ve bu meselenin tamamen halledilmesi gerektiği belirtilmiştir (26 Eylül 1932)²⁸³. TBMM hükümeti daha önceden başlanan Kilis-İslâhiye şosesinin inşasına devam edildiğini ve bu şosenin Fevzipaşa'ya ulaştırılması için gerekli çalışmaların sürdürüldüğünü belirtmiştir. TBMM hükümetinin hedefi Kilis'i Fevzipaşa, Adana, Mersin ve İstanbul gibi ticaret merkezlerine bağlamaktır. Bununla beraber askerî açıdan da büyük bir önem arz eden bu yol üzerinde bulunan bozuk köprülerin acilen tamir edilmesi ve yeni köprülerin yaptırılması gerektiğine dikkat çekilmiştir²⁸⁴.

Kilis-İslâhiye yolu hakkında Cebelibereket ve Gaziantep vilâyetlerine yapılan tebligat üzerine alınan cevaplarda Gaziantep vilâyeti dâhilinde mezkûr yolun inşaatına devam edildiği ve pek yakın bir zamanda düzenli bir şose haline getirileceği belirtilmiştir. Ayrıca Cebelibereket vilâyetine rastlayan küçük bir kısmının ise ilkbaharda inşaatına derhal başlanılacağı planlanmaktadır²⁸⁵. Bu şekilde Kilis Ticaret Odası tarafından daha önce Başbakan İsmet Paşa'ya bölgeyi teftişleri sırasında İslâhiye-Kilis yolunun araçların gidiş gelişine uygun hale getirilmesi yönündeki talebin uygun görüldüğü dikkat çekmektedir. Nafia Vekâleti de aynı yönde bir ifadede bulunarak çalışmaların bahar aylarında başlayacağını bildirmiştir (17 Aralık 1932)²⁸⁶. 1933 yılına gelindiğinde Kilis Ticaret Odası Reisliğine gönderilen belgede, yol yapım çalışmalarının devam ettiği aktarılmakta ve kısa bir zaman diliminde düzenli bir şose haline getirileceği belirtilmektedir (9 Ocak 1933)²⁸⁷.

²⁸² BCA, 030.18.01.02.16.84.6.

²⁸³ BCA, 030.10.155.90.10. s. 10.

²⁸⁴ BCA, 030.10.155.90.10. s. 10.

²⁸⁵ BCA, 030.10.155.90.10. s. 3.

²⁸⁶ BCA, 030.10.155.90.10. s. 4.

²⁸⁷ BCA, 030.10.155.90.10. s. 1-2.

1.1.4. Gaziantep, Urfa ve Mardin Demiryollarının Genel Durumu

Demiryolu XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bütün dünyada önemli ve güçlü bir ulaşım aracıydı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde de demiryolu ulaşımı önem kazanmıştı²⁸⁸. Osmanlı Devleti'nde demiryolu faaliyetlerinin gelişmesi büyük ölçüde II. Abdülhamit devrinde başladı²⁸⁹. I. Dünya Savaşı yıllarında da demiryollarının askerî harekât açısından önemli bir yere sahip olduğu görülmüş ve bu yüzden demiryolu yapımı faaliyetleri sürdürülmüştü²⁹⁰. Osmanlı Devleti'nden devralınan demiryollarının önemli bir kısmı yabancı sermaye tarafından işletilmekteydi²⁹¹. Türkiye, stratejik konumu itibariyle XX. yüzyılın en önemli yeraltı kaynaklarından petrolün bulunduğu bölgelere bir geçiş güzergâhında yer alıyordu. Nitekim bu durumun farkında olan ABD, 1908 yılından itibaren Ortadoğu petroleri ile yakından ilgilenmişti. Bu süreçte Anadolu'da demiryolu faaliyetlerinde söz sahibi olmak için Nafia Nezareti'ne 7 ayrı başvuru yapmıştır. Başvuruları yapanlar arasında Amiral Colby Mitchell Chester de vardır²⁹².

Türkiye'de imtiyaz edinmek için²⁹³ hazırlanmış olan proje ile ABD Sivas, Harput, Ergani, Diyarbakır üzerinden Musul ve Kerkük petrolerine ulaşmak arzusundaydı. Hatta zaman zaman buralarda kendi müesseselerinin tesisi için keşfe gitmişlerdir²⁹⁴. Bununla beraber Doğu Anadolu'yu kuzeyden güneye demiryolu hattı ile bağlamak ve hattın her iki yanında 20 km'lik kısımda petrolle birlikte diğer yer altı kaynaklarını kullanma hakkını almayı da amaçlamaktaydı. 1913 yılında Wilson yönetimi Avrupa ve Yakındoğu'daki sorunlara karışmama kararı almış ve Chester

²⁸⁸ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s. 70.

²⁸⁹ Carter V. Findley, *Modern Türkiye Tarihi (İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007)*, (Haz. Adem Koçal), Timaş Yayınları, İstanbul Ekim 2011, s. 166.

²⁹⁰ *Harp Mecmuası*, S. 9, Yıl: 1, Mayıs 1332, s. 134. (T. C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanmıştır.)

²⁹¹ Çolak, s. 345; Tekeli, s. 378-379.

²⁹² Sevilay Özer, "Chester Projesi'nin Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Yansıması", *History Studies Ortadoğu Özel Sayısı*, 2010, s. 289.

²⁹³ Serdar Yurtsever, *Milli Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetleri Örnek Olay İncelemeleri (1919-1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s. 166; Ayrıca bkz. Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 304.

²⁹⁴ BOA, DH.EUM.AYŞ. D. NO: 25, G. NO: 55, s. 1.

Projesi'ni rafa kaldırmıştı²⁹⁵. 1922 başlarında ise proje yeni bir aşamaya gelmiştir²⁹⁶. Bunun neticesi olarak 1922'de, "The Otoman-American Development Company" ismi ile Chester Grubu, Ankara hükümetinden demiryolu yapım imtiyazını almıştır²⁹⁷. Türk Hükümeti, Millî Mücadele'nin kazanılmasından sonra dış politikada İngiltere ve Fransa'ya karşı Amerika'nın desteğini sağlamak ve Türk kanunlarına saygılı olmaları şartıyla yabancı sermayeye açık olduğunu göstermek amacıyla Chester Projesi'ne sıcak bakmıştır²⁹⁸.

Fakat Chester grubuyla demiryolu yapımı için 1923'te imzalanan geniş kapsamlı sözleşmenin²⁹⁹ gerçekleşmemesiyle³⁰⁰ 1924 ve 1925 yıllarında çıkarılan yasalarla demiryolu yapımı için hükümete yetki verilmiştir³⁰¹. Chester Projesi hem petrol yataklarının ülke dışında kalması hem de Chester Grubu içinde yaşanan anlaşmazlıklar yüzünden uygulanamamıştır³⁰².

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nden 4018 km. uzunluğunda demiryolu devralmıştır. TBMM hükümetleri demiryolu politikasını özellikle ekonomik kalkınmayı sağlamak, siyasî birliği güçlendirmek ve savunmayı kolaylaştırmak için çalışmışlardır³⁰³. Bu temel hedef doğrultusunda ulaşım ve özellikle demiryolu sorunu üzerinde büyük bir titizlikle durulmuştur. Nitekim hem demiryolu yapımı hem de yabancılara ait hatların satın alınmasına büyük bir önem verilmiştir³⁰⁴. TBMM hükümetinin demiryollarına verdiği önem bir anlamda Türkiye'nin coğrafi ve siyasî konumundan da kaynaklanmaktadır³⁰⁵. Ekonomik alandaki en büyük adımını yurdu demir ağlarla örmek ve bu ağların yabancıların elinde bulunan parçalarını millete mal

²⁹⁵ Gülpinar Akbulut, "Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Gerçekleşmeyen Demiryolu Projeleri ve Etkileri (1876-1939)", *Atatürk Dergisi (Prof. Dr. Enver Konukçu Özel Sayısı)*, (Ed. S. Esin Derinsu Dayı), C. 1, S. 1, Erzurum Temmuz 2012, s. 253-254.

²⁹⁶ Bige Sükan Yavuz, "Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi", *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 24, Kasım 1999-2003, s. 534.

²⁹⁷ Mutlu, s. 37.

²⁹⁸ Kardaş, s. 26.

²⁹⁹ Tezel, s. 46.

³⁰⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Bilmez Bülent Can, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 322-323..

³⁰¹ İhsan Keser, *Türkiye'de Siyaset Ve Devletçilik*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1993, s. 79.

³⁰² Özer, s. 296.

³⁰³ Karabulut, s.168.

³⁰⁴ Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2006, s. 115; Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1965)*, s. 187.

³⁰⁵ M. Salih Mercan, "Türkiye Cumhuriyeti'nin 1929 Yılı Münakalat (Ulaşım Durumu), *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 18, Van 2010, s.76.

etmek yolunda atmıştır³⁰⁶. Cumhuriyetin ilk yılları ulusal bütünlüğün sağlanması ve ulaşım ağının yaygınlaştırılması hükümetlerin önemli gayesiydi³⁰⁷. Bu vesileyle en önemli meselelerin başında nakliye araçlarının ilerlemesini sağlayacak yolların yenilenmesi ve genişletilmesi gelmekteydi. Bu hedef doğrultusunda demiryolu hatları inşa edilmiş ve kısa zaman zarfında demiryollarına ait bir program uygulamaya sokulmuştur³⁰⁸. Demiryollarının yapımı ile yurt içindeki nakliye işlerinin kolaylaştırılacağı öngörülmüştür³⁰⁹.

TBMM'nin demiryolu politikasına ne kadar önem verdiği Mustafa Kemal Paşa liderliğinde toplanan ilk hükümette demiryolu programlarına ayrı bir yer verilmesinden anlaşılmaktadır³¹⁰. Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922 tarihli Meclis açış konuşmasında: “Ekonomik hayatın işlemesindeki canlılık; ancak taşıt araçlarının, karayollarının, demiryollarının ve limanların içinde buldukları duruma bağlıdır”³¹¹ diyerek ulaşımın önemine değinmişti. Gaziantep Mebusu Yasin Bey ise Türkiye'nin temel gayesinin demiryolu hatları olduğunu meclis konuşmasında ifade etmiştir³¹². Nafia Vekili Recep Bey, demiryollarının ülkenin emniyeti, ekonomisi ve millî birliği açısından önemli olduğunu belirtmiştir³¹³.

İsmet Paşa, 1924 yılında yaptığı açıklamada hükümetin demiryollarına ayrı bir önem verdiğini³¹⁴, “Bir karış fazla şimendifer!” politikasının her anlamda hayata geçirilmek istendiğini belirtmiştir³¹⁵. İsmet Paşa'nın esas prensip olarak kabul ettiği vatanın her tarafını demir ağlarla birbirine bağlamak siyasetine azimle devam edilmiştir³¹⁶. Üçüncü İnönü Hükümeti Programı'nda da (5 Kasım 1927) demiryolu çalışmalarının altı istikamette devam ettiği ve gelecek yıllarda daha farklı

³⁰⁶ Ali Çetinkaya, “Aydın Demiryolunun Satın Alınması”, *Ülkü*, C. 5, S. 30, Ağustos 1935, s. 324.

³⁰⁷ 1923-1940 Dönemi Demiryolları, *Türkiye Mühendislik Haberleri (Programlı Kalkınma Projeleri)*, S. 442-443, 2006/2-3, s. 25.

³⁰⁸ *Fevzipaşa-Malatya-Diyarbakir ve Irmak-Çankırı-Filyos Demiryolları İnşaatı, İsveç-Danimarka Grubu*, Şubat 1927-Şubat 1931, s. 1.

³⁰⁹ Mühendis Nazif, “Demiryollarımızda Nakil Ücretleri”, *Kadro*, S. 18, Haziran 1933, s. 64.

³¹⁰ Ali Süreyya, “Demiryolu Siyasetimiz”, *Ülkü Seçmeler (1933-1941)*, (Haz. Zerrin Bayraktar), Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara 1982, s. 58.

³¹¹ Mutlu, s. 17.

³¹² *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 24, İçtima Senesi: 3, 134. İçtima, (8.11.1338), s. 422.

³¹³ *TBMM ZC*, Devre: 3, C. 19, İçtima Senesi: 3, 62. İçtima, (22.5.1930), s. 175-176.

³¹⁴ *Akşam*, 5 Nisan 1929, s. 1.

³¹⁵ Ali Süreyya, “Demiryolu Siyasetimiz”, s. 58.

³¹⁶ Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi (İstanbul Mektepleri Ve İlim, Terbiye ve San'at Müesseseleri Dolayısıyla Türkiye Maarif Tarihi)*, C.3-4, Eser Matbaası, İstanbul 1977, s. 1575,

istikametlerde faaliyet göstereceğine işaret edilmiştir³¹⁷. TBMM hükümetleri bir taraftan mevcut demiryolları ile ilgili sıkıntıları gidermeye çalışmış diğer taraftan yeni demiryolları yaparak ülkenin ulaşım sorununu çözmeye çalışmıştır³¹⁸.

Lozan Antlaşması sonrasında yeni alınan önlemler gereği yabancı sermayenin elinde bulunan demiryolu ağlarının millileştirme gayreti içine de girilmiştir³¹⁹. TBMM hükümetleri yabancıların elinde bulunan demiryollarının satın alınmasına ve çok dar bütçe içinde bile demiryolu inşaatına ödenek ayrılmasına önem vermiştir³²⁰. Bu doğrultuda 31 Aralık 1928'de Anadolu-Bağdat hattı, 1 Haziran 1934'te İzmir-Kasaba hattı, 1 Temmuz 1935'te Aydın hattı³²¹ ve 1 Ocak 1937'de Şark Demiryolları hattı birer birer satın alınarak bütün demiryollarının bir elden idaresi temin edilmiştir³²².

1.1.5.1. Arade-Diyarbakır-Ergani Hattı

TBMM hükümetlerinin demiryollarına verdiği önemin sonucunu güney vilâyetlerinde de kendini göstermektedir. Nitekim Kurtuluş Savaşı mücadelesinde ve daha önceki süreçte tahrip olan yolların bir taraftan inşasına başlanırken diğer taraftan da yeni demiryolu yapım çalışmalarına ağırlık verilmiştir. Bu çalışmalardan biri de Arade-Diyarbakır-Ergani hattıdır. 75 santimetre genişliğinde dar hat olarak düşünülen bu demiryolunun inşası ile Elazığ'ın takriben 60 kilometre güneybatısında yer alan Ergani madeni işletilerek³²³ ülke ekonomisine katkı sağlaması amaçlanmıştır³²⁴. Bu hedefe demiryolu üzerinden ulaşmak için devlet bütçesinden önemli miktarda para ayrılmıştır³²⁵. Dolayısı ile Ergani bakır madenine bir an evvel ulaşım ve ülke ekonomisine katkı sunmak temel amaçtır³²⁶.

³¹⁷ *Hükümet Programları (1920-1965)*, s. 52.

³¹⁸ *TBMM ZC*, Devre: 4, C. 14, İçtima Senesi: 2, 40. İnikat, (22.4.1933), s. 81.

³¹⁹ Çetinkaya, s. 230.

³²⁰ Oktay Yenal, *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 61.

³²¹ *Ulus*, 1 Sonkânun (Ocak) 1936, s. 5.

³²² *On Beşinci Yıl Kitabı (Nafia Vekâleti)*, s. 245; Efdal As, *Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Politikaları (1923-1960)*, AKDİTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s. 131-151.

³²³ *TBMM ZC*, Devre: 2, C. 8, İçtima Senesi: 2, 26. İçtima, (01.04.1340), s. 183.

³²⁴ "Türkler ve Madencilik", *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, C. 5, 1936, s. 34; *TBMM ZC*, Devre: 2, C. 22, İçtima Senesi: 3, 61. İçtima (25.2.1926), s. 318; Mutlu, s. 49.

³²⁵ "Millî Tasarruf ve Ergani istikrazi", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, II, S. 11, I. Kanun (Aralık) 1933, s. 396-397.

³²⁶ Süreyya, s. 59.

Diyarbakır Milletvekili Feyzi Bey ve 56 arkadaşı, Arade-Diyarbakır-Ergani hattı inşası için Bayındırlık Bakanlığı'nın 1924 yılı bütçesinden 4.000.000 lira ilave para talep etmişlerdir. Yine Ergani madeninin işletilmesi için İktisat Vekâleti'nin 1924 yılı bütçesinden bir milyon lira ilâve edilmesine dair kanun (2/257)³²⁷ teklifinde bulunmuşlardır. Bu teklifler önemli görülerek Lâyiha Encümeni ile İktisat ve Muvazenei Maliye Encümenlerine gönderilmiştir³²⁸. Daha sonra Nafia ve Muvazenei Maliye encümenlerinin mazbataları gündeme alınarak kanun teklifi kabul olunmuştur³²⁹. Bu kanunla Arade-Diyarbakır-Ergani arasında demiryolu hattının inşası için 4.000.000 lira ödenek ayrılmıştır³³⁰.

Diyarbakır Mebusu Fevzi Bey, uzun zamandan beri atıl bir halde bulunan Ergani bakır madeninin Türkiye'nin en zengin bakır madenlerinden³³¹ biri olduğunu belirtmiş ve Arade ile maden arasında demiryolu hattının yapılmasının bir zaruret olduğuna dikkat çekmiştir. Bu güzergâh takip edildiği takdirde bölge halkının ekonomik durumunun iyileşeceği ve bunun yanı sıra devlet bütçesine de önemli oranda bir katkı sağlayacağı ifade edilmiştir³³².

Arade-Diyarbakır-Ergani madeni arasında bir demiryolu hattının inşası hakkındaki kanun teklifi, Nafia Vekili ve uzmanlar tarafından ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Yapılacak olan demiryolu ile Mardin, Diyarbakır, Siverek³³³, Ergani, Elâzığ bölgelerinde ihtiyaç fazlası tarım ürünlerinin gerek yurt içi ve gerekse yurt dışına sevkiyatını kolaylaştıracağına dikkat çekilmiştir. Ayrıca bu hattın Mersin limanındaki ticari hareketliliği daha da canlandıracağına vurgu yapılmıştır. Hat güzergâhının tayin ve tespiti esnasında hattın Mardin veya Arade'den başlaması uygun görülmüştür. Fakat Mardin civarında arazi yapısının demiryolu yapım çalışmalarına uygun olmadığı keşiflerden çıkan sonuçlarla tespit edilince bu defa

³²⁷ *TBMM ZC*, Devre: 2, C. 5, İçtima Senesi: 1, 85. İçtima (17 Kânunusani (Ocak) 1340), s. 163.

³²⁸ *TBMM ZC*, Devre 2, C. 5, İçtima Senesi: 1, 87. İçtima (21 Kânunusani (Ocak) 1340), s. 246.

³²⁹ *TBMM ZC*, Devre: 2, C. 7, İçtima Senesi: 2, 16. İçtima (19.3.1340), s. 714.

³³⁰ *TBMM ZC*, Devre:2, C. 8, İçtima Senesi: 2, 26. İçtima (1.4.1340), s. 184.

³³¹ *Doğu Anadolu Coğrafyası (Tabii, Ziraî, Beşerî, Baytarî)*, C. 7, Genelkurmay Matbaası, Ankara 1938, s. 89.

³³² *TBMM ZC*, D: 2, C. 8, İ: 2, 26. İçtima (1.4.1340), s. 183.

³³³ Siverek'in daimî ilişkileri ve iktisadî özelliklerinden dolayı Urfa'ya bağlanması uygun görülmüştür. Bkz. *TBMM ZC*, Devre: 2, C. 15, İçtima Senesi: 3, 109. İçtima, (29.05.1926), s. 140.

güzergâh olarak Arade-Diyarbakır hattı tercih edilmiştir³³⁴. Bu hat üzerinde yapılacak köprülerin demir ve kârgir olacağı, hattın işlemeye başlamasıyla 8 lokomotif ve 100 vagonun gerekli olduğu belirtilmiştir. Arade-Diyarbakır ve Diyarbakır-Ergani kısmının inşaat süresi iki yıl ile sınırlandırılmıştır. Bu hattın inşaat masrafının 5.400.000 lira değerinde olacağı öngörülmüştür. 1924 yılı demiryolu inşaatı için Nafia Bütçesine tahsis edilen paradan olmak üzere 2.000.000 ve 1925 yılı için ise 3.800 000 lira tahsis edilmesi uygun görülmüştür³³⁵. Arade-Diyarbakır-Ergani arasında iki yıl zarfında inşa edilmek üzere bir metre genişliğinde demir yolu inşası için 5.800.000 lira ayrılmıştır³³⁶. Ergani bakır madeninin üretimi yeni teknolojik aletlerle yapıldığı takdirde üretimin 4-5 kat artacağı ve ülke ekonomisine önemli bir gelir sağlayacağı düşünülerek bu hat üzerinde önemle durulmuştur³³⁷. Fakat Nafia Encümeni Ergani-Diyarbakır-Arade arasındaki hattın ekonomik sıkıntılardan dolayı 75 cm genişliğinde bir dekovil ile temin olunabileceğini belirtmiştir³³⁸.

Ticaret Vekili Ali Cenani Bey, Arade-Ergani hattının inşaatını İtibari Millî Bankası'na verilmek üzere çeşitli düzenlemelerin yapıldığını ifade etmiş ve Ergani madenini işletmek üzere bir Türk Anonim Şirketi'nin tesis edildiğini belirtmiştir³³⁹. Banka da taahhüdünü Philip Holzman şirketine devretmiş ve şirket 1925'te inşaatı başlamıştır³⁴⁰. Arade-Ergani hattının tamamlanabilmesi için 1925 yılı bütçesinden 1.000.000 lira ayrılmıştır³⁴¹. Daha sonra yapılan tetkikler neticesinde hattın dar hat olması ve bir kısmının ülke sınırları dışında kalmasının ekonomik açıdan problem teşkil edeceğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca Arade-Diyarbakır-Ergani hattının askerî yönden de sakıncalarına değinilmiş ve hattın iptaline yönelik çalışmalar başlatılmıştır. 24 Mart 1926'da Meclis'te kabul edilen kanunla hattın yapımı

³³⁴ TBMM ZC, D: 2, C. 8, İ: 2, 26. İçtima (1.4.1340), s. 185; Kemal Turan, "Yeni Demiryollarımızın Büyük Hedefi", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, I, S. 3, Nisan 1933, s. 199.

³³⁵ TBMM ZC, D: 2, C. 8, İ: 2, 26. İçtima (1.4.1340), s. 186.

³³⁶ TBMM ZC, D: 2, C. 8, İ: 2, 26. İçtima (1.4.1340), s. 186-187.

³³⁷ TBMM ZC, D: 2, C. 8, İ: 2, 26. İçtima (1.4.1340), s. 189.

³³⁸ TBMM ZC, D: 2, C. 8, İ: 2, 26. İçtima (1.4.1340), s. 189-190.

³³⁹ TBMM ZC, Devre: 2, C. 12, İçtima Senesi: 2, 39. İçtima (22.1.1341), s. 254.

³⁴⁰ As, s. 106.

³⁴¹ TBMM ZC, D: 2, C. 8/1, İ: 2, 44. İçtima (22.4.1340), s. 254.

durdurulmuş ve böylece Ergani ve Diyarbakır'a varacak hattın güzergâhı Fevzipaşa (Keller)-Malatya-Ergani-Diyarbakır şeklinde değiştirilmiştir³⁴².

1.1.5.2. Fevzipaşa-Malatya-Diyarbakır-Ergani Hattı

Fevzipaşa-Malatya-Diyarbakır-Ergani Hattı inşası hakkında (1/803) numaralı kanun layihası 15.03.1926'da meclis gündemine alınmıştır³⁴³. Böylece 24 Mart 1926'da kabul edilen kanunla Fevzipaşa-Malatya-Ergani-Diyarbakır hattından hem daha fazla insanın yararlanacağı, hem de ülkenin idarî, askerî ve iktisadî bakımdan bu güzergâha ihtiyacı olduğu gerekçesiyle bu hattın yapılması kararlaştırılmıştır³⁴⁴.

Fevzipaşa-Malatya-Ergani-Diyarbakır demiryolu, Ceyhan-Fevzipaşa istasyonu arasındaki bir noktadan başlanarak yapılmıştır³⁴⁵. Ergani Mebusu Kâzım Vehbi Bey bu hattın gayesinin Ergani madenlerinden yararlanmak olduğunu ifade etmiştir. Arade hattı da bu amaçla yapılmaya başlanmış fakat yukarıda da üstünde durulan nedenlerden dolayı bu hattın yapımından vazgeçilmiştir. Trabzon Milletvekili Muhtar Bey, Arade-Diyarbakır-Ergani hattına tahsis edilen paradan geriye kalan miktarın bu hatta tahsis edilmesi gerektiğini savunmuştur³⁴⁶.

Nafia Vekili Behiç Bey, yapılacak olan hattın inşasının fen memurlarının keşfinden sonra başlanıp³⁴⁷ fakat buna imkân bırakılmadığından, bir taraftan inşaata başlanmasına ve bir taraftan da keşif işlemlerinin başlamasına karar verilmiştir³⁴⁸. Hattın inşası için beş yılda sarf edilmek üzere 45.000.000 liranın tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır³⁴⁹. Fevzipaşa-Diyarbakır hattının başlangıç noktası Fevzipaşa olarak belirlenmiştir. Daha sonra hattın Maraş, Aksu, Göksu, Hamzalar, Viranşehir istikametini takip ederek Malatya, Elazığ, Gölcük ve Dicle vadisini geçerek Diyarbakır'a ulaşması planlanmıştır³⁵⁰. Bu hatla bölgede sadece madencilik açısından değil aynı zamanda ziraat ve sanayi alanlarında da bir canlılık

³⁴² Suavi Aydın, "Türkiye'nin Demiryolu Serüvenine Muhtasar Bir Bakış", *Kebikeç*, S. 11, 2001, s. 42; As, s. 106.

³⁴³ *TBMM ZC*, Devre: 2, C. 23, İçtima Senesi: 3, 71. İçtima, (15.03.1926), s. 165.

³⁴⁴ Yıldırım, s. 86-87.

³⁴⁵ Mutlu, s. 57.

³⁴⁶ *TBMM ZC*, Devre: 2, C. 23, İçtima Senesi: 3, 75. İçtima (22.3.1926), s. 297.

³⁴⁷ *TBMM ZC*, D: 2, C. 23, İ: 3, 75. İçtima (22.3.1926), s. 298.

³⁴⁸ Behiç Erkin, *Hâtırat (1876-1958)*, (Haz. Ali Birinci), Ankara, TTK Yayınları, 2010, s. 275.

³⁴⁹ *TBMM ZC*, D: 2, C. 23, İ: 3, 75. İçtima (22.3.1926), s. 299.

³⁵⁰ *Fevzipaşa-Malatya-Diyarbakır ve Irmak-Çankırı-Filyos Demiryolları İnşaatı, İsveç-Danimarka Grubu*, s. 2.

uyandırılmaya çalışılmıştır³⁵¹. Bununla beraber hattın Malatya, Gaziantep ve Maraş'ı Mersin limanına bağlanması amaçlanmıştır³⁵².

Fevzipaşa-Diyarbakır demiryolunun yapımı Filyos-Irmak hattı ile birlikte bir İsveç-Danimarka ortaklığı olan Nydqvist Holm şirketine verilmiştir. Kısaca Nohap diye adlandırılan bu şirketle 7 Şubat 1927'de yapılan protokole göre şirket 1 Haziran 1927'de işe başlayarak normal genişlikte yapacağı demiryolunu 31 Aralık 1932'de teslim etmesi gerektiği kararlaştırılmıştır³⁵³.

Bu hat, keşif ve inşaat olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. İnşaat süresi ilkbahar ve yaz mevsimiyle sınırlı olduğundan, keşif işlerinin mümkün mertebe süratle bitirilmesi gerekmektedir. Nitekim 1927 yılının Mart ayı sonuna doğru 50 kadar mühendis Anadolu'ya gelmiştir. İki hattın başmühendisleri hükümet mühendisleri ile beraber daha önceden güzergâhın genel sınırını belirlemiş ve keşifler o yılın Nisan ayı sonlarında başlamıştır. İlk kesin projeler 1927 Temmuzunda sonuçlandırılmış ve inşaat işlerinin ilk adımı atılmıştır. Bu yolların yapımı esnasında deve, katır ve merkep gibi hayvanlardan yararlanıldığı gibi; kamyon, otomobil ve nakliye araçlarından da istifade edilmiştir³⁵⁴. Asıl inşaat işlerine gelince, hatlar muhtelif kısımlara taksim edilerek bu kısımlar Ankara'da Umumî İdare tarafından önem sırasına göre tasnif edilmiştir. Kısımların inşaat masraflarında 500.000 liradan 3.000.000 liraya kadar çıktığı görülmüştür. Bir kaç müstesna olmak üzere çalışmalar Türk müteahhitlerine ihale olunmuştur. İşin uzmanı olan birkaç işçi haricinde çalışanlar ise genellikle Türk işçileri arasından seçilmiştir³⁵⁵. Bu hatta çalışan işçilerin sağlığıyla da yakından ilgilenilmiştir. Hatta belirli aralıklarla dispanserler kurularak bulaşıcı hastalıkların önüne geçilmesi hedeflenmiştir³⁵⁶.

³⁵¹ Süreyya, s. 63.

³⁵² Turan, s. 198.

³⁵³ Yıldırım, s. 87-88; *Fevzipaşa-Malatya-Diyarbakır ve Irmak-Çankırı-Filyos Demiryolları İnşaatı, İsveç-Danimarka Grubu*, s. 1.

³⁵⁴ *Fevzipaşa-Malatya-Diyarbakır ve Irmak-Çankırı-Filyos Demiryolları İnşaatı, İsveç-Danimarka Grubu*, s. 3-4.

³⁵⁵ *Fevzipaşa-Malatya-Diyarbakır ve Irmak-Çankırı-Filyos Demiryolları İnşaatı, İsveç-Danimarka Grubu*, s. 5.

³⁵⁶ *Fevzipaşa-Malatya-Diyarbakır ve Irmak-Çankırı-Filyos Demiryolları İnşaatı, İsveç-Danimarka Grubu*, s. 6.

Hat boyunca betonarme ve kârgir (taş ve tuğladan yapılan yapı) köprüler yapılmış, toplamda 1830 adet köprü inşa edilmiştir³⁵⁷. Nafia Vekili Behiç Bey Fevzipaşa-Diyarbakır hattında 115. kilometre üzerinde çalışıldığını, 142. kilometreye kadar ihale edildiğini ve 130 kilometrelik rayın siparişinin verildiğini belirtmiştir³⁵⁸. Fevzipaşa'dan Diyarbakır'a kadar yapılacak toprak tesviyesinin devlete maliyetinin 18.000 ile 20.000 lira arasında olacağı öngörülmüştür³⁵⁹.

Gaziantep Milletvekili Reşit Bey, 22 Nisan 1928'de Meclis'te yapmış olduğu konuşmada, Yenice İstasyonu'ndan Fevzipaşa İstasyonu'na kadar ve Fevzipaşa istasyonundan Malatya'ya kadar demiryolunun yapıldığını ifade etmiştir³⁶⁰. Fakat 1928 yılı ortalarına doğru şirketin bu işi başaramayacağı anlaşılınca Ağustos 1928'de sözleşme feshedilerek yeni sözleşme yapılmıştır. Bu sözleşmeden sonra şirket tarafından hazırlanan projeler müteahhitler tarafından gerçekleştirilmiştir³⁶¹. 1929 yılına gelindiğinde Fevzipaşa-Diyarbakır hattının³⁶² ihalesi yapılmış olan 258 km'lik kısmın inşaatının devam etmekteydi³⁶³. Çalışmaların ilk neticesi Fevzipaşa-Malatya hattında kendisini göstermiş ve 145 kilometrelik kısmın 9 Eylül 1929'da açılışı gerçekleştirilmiştir³⁶⁴. 23 Nisan 1931'de Fevzipaşa-Malatya hattı işletmeye açılmıştır³⁶⁵.

14 Ocak 1933 tarih ve 2094 sayılı kanun gereğince Fevzipaşa-Diyarbakır hattı inşaatının tamamlanmasına tahsis edilmek üzere 4.000.000 lira ayrılmıştır³⁶⁶. Aynı yıl içinde 102 kilometrelik altı kısım 8.858.095 liraya ihale edilmiştir. 1933 yılı sonuna kadar hattın Fevzipaşa'dan itibaren 347 kilometrelik kısmının inşaatının bitirilmesi öngörülmüştür³⁶⁷. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında tekrar aktaracağımız

³⁵⁷ *Fevzipaşa-Malatya-Diyarbakır ve Irmak-Çankırı-Filyos Demiryolları İnşaatı, İsveç-Danimarka Grubu*, s. 7.

³⁵⁸ *TBMM ZC*, Devre: 3, C. 3, İçtima Senesi: 1, 64. İçtima (22.4.1928), s. 218.

³⁵⁹ *TBMM ZC*, D: 3, C. 3, İ: 1, 64. İçtima (22.4.1928), s. 220.

³⁶⁰ *TBMM ZC*, D: 3, C. 3, İ: 1, 64. İçtima (22.4.1928), s. 221.

³⁶¹ Yıldırım, s. 88.

³⁶² M. Halis Özdemir, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında İktisat Politikalarının Diyarbakır ve Çevresindeki İktisadi Yansımaları (1923-1935)", *CBÜ, Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2/X, Manisa 2012, s. 152.

³⁶³ Yıldırım, s. 88.

³⁶⁴ *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1929, s. 2.

³⁶⁵ *Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı*, s. 10.

³⁶⁶ "Millî Tasarruf ve Ergani istikrazı", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 2, S. 11, I. Kanun (Aralık) 1933, s. 397.

³⁶⁷ "Millî Tasarruf ve Ergani istikrazı", s. 398.

gibi hattın yapım aşaması 1935'te tamamlanacaktır. Bu demiryolu güzergâhı gerek bölgenin ve gerekse ülkenin ekonomik durumuna önemli bir katkı sağlayacaktır.

1.1.5.3. Adana-Fevzipaşa Hattı

Mersin limanına ulaşmak ve ihracatın önünü açmak için yapılan çalışmaların bir diğer ayağı da Adana-Fevzipaşa hattıdır. Esasen 1921 yılında Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması gereğince Pozantı'dan ilerisinin bir Fransız şirketi tarafından işletilmesi taraflarca kabul edilmiş, fakat bu Fransız şirketi kurulamadığından geçici bir Fransız idaresi ancak Yenice'den ilerisini işletebilmişti. 1932'de her iki taraf arasında yapılan yeni bir antlaşmayla Adana-Fevzipaşa kısmının işletim hakkı Türk hükümetine bırakılmıştır. Bu hattın toplam uzunluğu 142 km'dir. Yapılan projeler neticesinde Adana-Fevzipaşa demiryolunun 27 Nisan 1932'de işletilmeye başlanması öngörülmüştür³⁶⁸. TBMM hükümeti ile Fransa Hükümeti arasında imzalanan anlaşma gereğince³⁶⁹ Toprakkale-Payas, Fevzipaşa-Meydanekbez, Çobanbey-Nusaybin ve Derbesiye-Mardin hatlarından oluşan kısım da Fransız şirketine devredilmiştir. Daha sonra bu hatlardan Toprakkale-Payas ve Fevzipaşa-Meydanekbez demiryolları 1 Temmuz 1937'de Devlet Demiryollarına intikal etmiştir³⁷⁰.

1.1.5.4. Çobanbey-Nusaybin ve Derbesiye (Şenyurt)-Mardin Demiryolu Hatları

Millî Mücadele dönemi başlarında güney demiryollarından olan Çobanbey-Nusaybin, Derbesiye-Mardin hatları Fransız işgali altındaydı. 1932 yılının en önemli konusu Türkiye ile Suriye sınırı üzerindeki demiryollarının işletilmesi konusunda Türkiye ile Fransa arasında bir anlaşmaya varılması idi. Bu düşünce ile iki devlet arasında 27 Ekim 1932'de Ankara'da bir mukavele imzalanmıştır. Buna göre Türkiye toprakları içinde kalan Çobanbey-Nusaybin demiryolu hattının işletilmesi Türk kanunlarına göre tanzim edilecek ve Türk sermayesinin de iştirak edebileceği Fransız sermayeli bir şirkete bırakılacaktır. Ayrıca Payas-Toprakkale, Fevzipaşa-Meydanekbez ve Çobanbey-Nusaybin Derbesiye-Mardin ve Cerablus liman

³⁶⁸ *On Beşinci Yıl Kitabı (Nafia Vekâleti)*, s. 244.

³⁶⁹ *TBMM ZC*, Devre: 4, C. 15, İçtima Senesi: 2, 53. İçtima (18.5.1933), s. 161.

³⁷⁰ *On Beşinci Yıl Kitabı (Nafia Vekâleti)*, s. 244.

hatlarından meydana gelen demiryollarını işletecek bu Fransız şirketi ile Haziran 1933'te yapılan anlaşma neticesinde demiryollarının millileştirilmesi açısından yeni bir adım daha atılmış oluyordu ³⁷¹.

1.1.5.5. Nusaybin-Pozantı Hattı

Millî Mücadele döneminde Franklin Bouillon ile akdedilen anlaşma gereğince Fransızlar Adana'yı tahliye ettiler. Bu anlaşmanın maddelerinden biri de Pozantı ile Nusaybin arasındaki demiryolunun Alman şirketinden bir Fransız şirketine intikali idi. Devam eden süreçte Türkiye tarafından hattın Fransızlardan alınması için bir takım teşebbüslerde bulunmuş ancak bir sonuç elde edilememiştir. Nihayet bir süre sonra tekrardan Fransız elçisi ile Ankara'da müzakereler başlamıştır. Necmettin Sadık, *Akşam Gazetesi*'ne verdiği bir demeçte Türkiye'nin talebinin şimdiye kadar kabul edilmemiş olmasının ve hattın kendilerine verilmemesinin kabul edilemez bir garabet olduğunu söylemiştir ³⁷².

Fransızlarla sorun teşkil eden hatlardan bir diğeri de Adana-Mersin demiryoludur. Bu demiryolu için sürdürülen müzakereler olumlu sonuçlanmış ve hat Türk tarafına teslim edilmiştir ³⁷³.

1.1.6. Gaziantep, Urfa ve Mardin'in Mersin Limanına Demiryolu ile Bağlanması

Meclis gündemini öncelikli olarak meşgul eden Mersin limanına ulaşma meselesi milletvekilleri tarafından sık sık söz konusu edilmiştir. Özellikle Güneydoğu vilâyetlerinden açılacak yeni demiryolları ile limana ulaşıp hem bölge hem de ülke ekonomisinin kalkındırılması amaçlanmaktadır. Mersin limanının bir an evvel inşası ve devlet idaresine teslim edilmesi üzerine Meclis'te bir konuşma yapan Mersin Milletvekili Niyazi Bey, limanın Asya'nın Akdeniz'e açılan kapısı olduğunu ifade etmiştir ³⁷⁴. Bu hattın bölgenin ekonomik olarak kalkınmasına fayda sağlayacağı ve Adana, Maraş, Antep, Malatya, Urfa, Siverek, Mardin, Diyarbakır ve Ergani'nin Mersin limanına bağlanması ile devletin önemli bir gelir elde edeceği vurgulanmıştır.

³⁷¹ Mutlu, s. 21, 84.

³⁷² Necmeddin Sadık, "Adana-Mersin Hattı Müzakeresi", *Akşam*, 3 Nisan 1929, s.12.

³⁷³ *Akşam*, 3 Mayıs 1929, s. 1.

³⁷⁴ *TBMM ZC, Devre: 2, C. 8, İçtima Senesi: 2, 35. İçtima (12.4.1340), s. 600.*

Bununla beraber liman, Mersin-Nusaybin ve Mersin-Malatya hatlarıyla Türkiye'nin doğu kısmının iskelesi olmuştur³⁷⁵.

Limanın ehemmiyetinin farkında olan Fransızlar³⁷⁶ işgal sırasında limana büyük bir önem vermiş ve gümrük gelirlerinden de yararlanarak mevcut iskeleyi yenileyip tamir etmişlerdir³⁷⁷. 1923'te limanın imtiyaz hakkı Nafia Vekâletince incelenmiş ve bu hakkın millileştirme politikası gereğince Fransız şirketine verilmesinin uygun olmayacağı dile getirilmiştir³⁷⁸. Limandan Asya'ya yapılacak ihracattan elde edilecek gelir hakkında bir konuşma yapan Kocaeli Milletvekili Sırrı Bey, Mardin'de biten demiryolundan sonra İran'ın tam ortasına doğru yapılacak mükemmel bir şose ile İran ticaretini tekrar Türkiye tarafına almak ve Mersin'i ona ihracat limanı yapmak pek mümkündür demektedir³⁷⁹. Hattın yurt dışı uzantısının Irak'ın başkenti Bağdat'a inmesi Meclis tarafından benimsenen bir konu idi. Ayrıca Türkiye ile Irak arasında ekonomik ilişkileri geliştirmek amacıyla Türkiye Ekonomik Vekâletinden bir heyet Bağdat'a gitmişti³⁸⁰.

Diyarbakır-Cizre ve Diyarbakır-Mardin üzerinden Irak ile bağlantı oluşturulması amaçlanan hatlar Cumhuriyet'in gerçekleşmeyen demiryolu projelerinden biridir. Bu hattın yapılmak istenmesindeki hedef Irak'ta bulunan ürünlerin Türkiye üzerinden uluslararası pazarlara ihraç edilmesinin sağlanmasıydı. Ayrıca İran, Irak, Suriye ve Türkiye arasında kurulacak bu uluslararası ticaret ağı hem pazar imkânı sunacak hem de bu bölgede yaşayan Türkmen nüfusla ilişkiler sürdürülebilecekti. Fakat istenilen amaçlara ulaşılamamıştır³⁸¹.

Mardin-Nusaybin demiryolu arasında meydana gelen tahribatın tamiri için Fransızlarla bir takım müzakereler yapılmış ve buna dair belgeler Hariciye

³⁷⁵ C.H.F Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları (13 Mayıs 1931), Devlet Matbaası, İstanbul 1931, s. 151.

³⁷⁶ I. Dünya Savaşı'ndan sonra Fransızlar, Suriye'deki demiryollarının hepsine sahip çıktılar. Hicaz Demiryolu ise İngiliz-Fransız ortaklığına bırakıldı, Bkz. Yıldırım, s. 22.

³⁷⁷ TBMM ZC, D: 2, C. 8, İ: 2, 35. İçtima (12.4.1340), s. 598-599; TBMM ZC, D: 2, C. 8, İ: 2, 35. İçtima (12.4.1340), s. 601; TBMM ZC, Devre: 2, C. 8, İçtima Senesi: 2, 37. İçtima (14.4.1340), s. 677.

³⁷⁸ TBMM ZC, Devre: 2, C. 8, İçtima Senesi: 2, 37. İçtima (14.4.1340), s. 671.

³⁷⁹ TBMM ZC, Devre: 4, C. 15, İçtima Senesi: 2, 53. İçtima (18.5.1933), s. 158.

³⁸⁰ Ulusal (Milli Gazete), 14 İkinci Kanun (Ocak) 1935, s.2.

³⁸¹ Akbulut, s. 264-265.

Vekâletine gönderilmiştir³⁸². Bununla beraber Suriye sınırında bulunan demiryolunun tamiri için de Fransız hükümetiyle anlaşmaya varılmıştır³⁸³.

Bölgede yapımı devam eden hatlardan biri olan Adana-Nusaybin demiryolu için gerekli malzemenin 579.000 Fransız Frankı karşılığında dışarıdan temin edilmesi hakkındaki teklif 20 Eylül 1931 tarihli toplantıda kabul edilmiştir³⁸⁴.

1.2. EĞİTİM VE KÜLTÜR HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren toplumun hızlı bir şekilde kalkındırarak modernleşmesi gerektiğine inanan TBMM hükümetleri eğitim işine ayrı bir önem vermişlerdir³⁸⁵. Türkiye’de her sahada meydana gelen³⁸⁶ değişimler eğitim alanında da yaşanmıştır. Urfa Milletvekili Rafet Bey, ilk eğitimin Türk okullarında verilmesi gerektiğini belirterek³⁸⁷, hâlen ecnebi ve ekalliyet okullarında eğitim gören Türk öğrencilerinin sayısının 5.000 civarında olduğunu ifade etmiştir. Maarif Vekâleti’nin hazırlamış olduğu talimatname ile tedrici bir şekilde bu öğrencilerin Türk okullarına aktarılması kararlaştırılmıştır³⁸⁸. Bunun için önemli miktarda harcama yapılması gerekmektedir³⁸⁹. Mustafa Kemal Paşa eğitimi, Türk milletini topyekûn bir kalkınmayla çağdaş medeniyeti yakalamasında temel faaliyetleri kapsayan bir sistem bütünlüğü olarak görmekteydi³⁹⁰. Bu amaçla topluma çağdaş bir yön vermek ve yurttaşlık bilincini kazandırmak için eğitime önem verilmiştir³⁹¹.

8 Nisan 1923 tarih ve 326 sayılı yasayla öğretmen okullarıyla bütün ortaöğretim kurumlarındaki öğretmenlerin maaşları genel bütçeye bağlanmıştır. Böylece maaşlar

³⁸² TBMM ZC, Devre: 2, C. 3, İçtima Senesi: 1, 58. İçtima (26 Teşrinisani (Kasım) 1339), s. 595.

³⁸³ BCA, 030.10.262.768.23.

³⁸⁴ BCA, 030.18.01.02.23.66.1.

³⁸⁵ Seval Fer, “1923 Yılından Günümüze Cumhuriyet Dönemi İlköğretim Programları Üzerine Bir İnceleme”, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu (07-09 Aralık 2005)*, (Haz. Murat Alper Parlak), AKDYYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s. 98.

³⁸⁶ Ömer Asım Aksoy, “Gaziantep Lehçesine Dair Notlar”, *Başpınar*, Yıl: 1, S. 11-12, C. H. Partisi Basımevi, Gaziantep Şubat 1940, s. 2.

³⁸⁷ BCA, 030.10.3.14.47. s. 3.

³⁸⁸ *Akşam*, 11 Nisan 1931, s. 2.

³⁸⁹ BCA, 030.10.3.14.47. s. 3.

³⁹⁰ Nevzat Köken, *Cumhuriyet Dönemi Tarih Arayışları ve Tarih Eğitimi (1923-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s. 185.

³⁹¹ Fer, s. 99.

1923 Eylül'ünden sonra Millî Eğitim bütçesinden ödenmeye başlanmıştır³⁹². Maaş meselesi Gaziantep bölgesinde de söz konusu olmuştur. Bunun da bazı sebepleri vardır. Maaşlara *tercihan* yapılan masraflar dolayısıyla maaş tediyesine imkân bulunamamıştır³⁹³. Ayrıca Gaziantep'in de içinde bulunduğu bölgelerde meydana gelen kuraklık maaşların ödenmesinde sıkıntılar doğurmuştur³⁹⁴.

Fethi Okyar Başkanlığındaki Hükümet Programı'nda (5 Eylül 1923), eğitimin her alanda ilerlemesi için öğretmenlerin daha iyi yetiştirileceği, binaların elverişli hale getirileceği ve ders araçlarının ikmaline çalışılacağı yer almıştır³⁹⁵. Ayrıca uygun merkezlerde 6 yıllık eğitimden sonra dereceli olarak ziraat, sanayi ve ticaretle alakalı 2 yıllık ikmal sınıfları açılmıştır. Yüksek eğitim yapamayan gençlerin bu sınıflara devamlarının mecburî tutulması öngörülmüştür. Bununla beraber kadınların eğitimine de erkeklerin eğitimi kadar ehemmiyet verileceği belirtilmiştir³⁹⁶. İlköğretimin mecburi olması³⁹⁷ ve bütün vatandaşlara okuma-yazma öğrenmelerinin sağlanması için tedbirler alınmıştır³⁹⁸. İlkokulu bitirenler tarım, sanat, ticaret alanlarında da bilgi sahibi olması ve kızlar için liseler, sanayi idadileri ve öğretmen okullarının çoğaltılması ile ilköğretimin bütün yurttaki zorunlu hale getirilmesi amaçlanmıştır³⁹⁹. Aynı şekilde ortaöğretim ile liseleri yaygınlaştırmak ve bunları her bakımdan geliştirmek eğitimin esas vazifelerinden sayılmıştır⁴⁰⁰.

Eğitimin geliştirilmesi için Muallimler Kanunu çıkarılmış ve bu hususta Urfa Milletvekili Ali Fuat Bey ve 48 arkadaşı, Orta Tedrisat Muallimleri Kanunu'nun 14. maddesinin⁴⁰¹ tadili hakkındaki (2/320) numaralı kanun teklifi Lâyiha Encümeni

³⁹² Erdal Ceyhan, *Türk Eğitim Tarihi Kronolojisi (1299-1997)*, Ulusal Bellek Yayınları, Edirne 2004, s. 66.

³⁹³ BCA, 030.10.142.17.2. s. 2.

³⁹⁴ BCA, 030.10.142.17.2. s. 3, 4.

³⁹⁵ *Hükümet Programları (1920-1965)*, s. 22-23

³⁹⁶ *Hükümet Programları (1920-1965)*, s. 24.

³⁹⁷ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000-M.S. 2007)*, Pegem Yayınları, Ankara 2007, s. 346.

³⁹⁸ Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1965)*, s. 152.

³⁹⁹ Necdet Sakaoğlu, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s. 19-20.

⁴⁰⁰ *Cumhuriyet Halk Partisi Kısa Tarihçesi (C.H.P. Programı XV. Kurultayca Değiştirilerek Kabul Edilmiştir)*, 9 Eylül 1923, s. 16.

⁴⁰¹ Kanunun 14. Maddesi Daimi, muvakkat muallimler (Artvin, Ardahan, Erzurum, Ergani, Bayezit, Bitlis, Hakkâri, Siirt, Süleymaniye, Kars, Kerkük, Genç, Muş, Musul, Van, Dersim, Erzincan, Sivas, Malatya, Diyarbakir, Mardin, Şarkikarahisar, Urfa, Siverek, Elâziz) vilâyetlerindeki orta tedrisat mekteplerine gönderildikleri ve o vilâyetlerin sakinlerinden olmadıkları takdirde maaş ve fevkalâde

tarafından müzakere edilmiştir (20 Mart 1924)⁴⁰². Bu kanunun hukukî esaslara aykırı olmadığı belirtilmiş⁴⁰³ ve meclis görüşmelerinde gündeme⁴⁰⁴ alınmıştır. Kanunla yurdun uzak bölgelerine tayin edilen öğretmenlere fazla maaş verilmesi gerektiği kabul edilmiştir. Böylelikle Orta Tedrisat Kanunu'nun 14. maddesine “*Ardahan, Erzurum, Artvin, Ergani, Bayezit, Bitlis, Siirt, Hakkâri, Süleymaniye, Kars, Kerkük, Genç; Musul, Van, Dersim ve Erzincan vilâyetlerinin adı geçmiş ise de aynı suretle Merkezî Hükümetten uzak vesaiti nakliye ve medeniyeden mahrum bulunan Sivas, Elâziz, Malatya, Diyarbakır, Şarkikarahisar, Mardin, Siverek, Urfa vilâyetleri zuhülen zikredilmemiş olduğundan bunların da müsaadei anifeden istifadelerini teminen maddenin son fıkrasının*”⁴⁰⁵ yukarıdaki şekilde değiştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Aynı kanun Maarif Encümeni tarafından da tetkik edilmiş ve söz konusu öğretmenlere fazla maaş verilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Bu yerlerin merkezden uzaklığıyla beraber ulaşım araçlarının da yetersiz olması dolayısıyla aynı şartlara sahip Diyarbakır, Mardin, Siverek ve Urfa'nın da ilâvesi uygun görülerek kabul edilmiştir⁴⁰⁶.

Bu dönemde eğitimin geliştirilmesi amacıyla çeşitli yöntemlere başvurulmuş ve Kolombiya Üniversitesi profesörlerinden olan John Dewey 1924 yılında Türkiye'ye davet edilmiştir. Dewey, iki aylık incelemeden sonra eğitimde yapılması gerekenler hakkında iki rapor hazırlamıştır⁴⁰⁷. Dewey, köy okullarına öğretmen yetiştirecek öğretmen okulları kurulmasını da önermiştir⁴⁰⁸. TBMM hükümetleri devletin her alanında olduğu gibi eğitim-öğretimde de bir toparlanma ve çağdaşlaşma hamlesi başlatmış ve dönemin imkânları ölçüsünde eğitim hizmetlerine ağırlık vermişlerdir. Ülkenin eğitim sorunlarına çözüm bulabilmek için yapılan hizmetler

tahsisatları mecmuun yarısı kadar zam alırlar. Bkz. *TBMM ZC*, Devre: 2, C. 10, İçtima Senesi: 2, 8. İçtima (18.10.1340), s. 286.

⁴⁰² *TBMM ZC*, Devre: 2, C. 8, İçtima Senesi: 2, 23. İnikat (29.03.1340), s. 58.

⁴⁰³ *TBMM ZC*, D: 2, C. 10, İ: 2, 8. İçtima (18.10.1340), s. 286.

⁴⁰⁴ *TBMM ZC*, D: 2, C. 9, İ: 2, 45. İnikat (18.10.1340), s. 22.

⁴⁰⁵ *TBMM ZC*, Devre: 2, C. 10, İçtima Senesi: 2, 8. İçtima (18.10.1340), s. 285.

⁴⁰⁶ *TBMM ZC*, Devre: 2, C. 10, İçtima Senesi: 2, 8. İçtima (18.10.1340), s. 286.

⁴⁰⁷ John Dewey, *Türkiye Maarifi Hakkında Rapor*, Devlet Basımevi, İstanbul 1939, s. 1.

⁴⁰⁸ Mustafa Ergün, “Atatürk Döneminde Öğretmen Yetiştirme”, *Atatürk Döneminden Günümüze Cumhuriyetin Eğitim Felsefesi Ve Uygulamaları Sempozyumu Bildirileri 16-17 Mart 2006*, Gazi Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2006, s. 216.

arasında Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun (22 Mart 1926) uygulanması⁴⁰⁹ için kabul edilen "Maarif Teşkilâtı Hakkında Kanun"la Talim ve Terbiye Kurulu ile Maarif Eminlikleri'nin kurulması da yer almıştır. Maarif Eminliği uygulamasına göre; Ankara, İstanbul, Edirne, İzmir, Antalya, Konya, Adana, Gaziantep, Sivas, Elazığ, Van, Erzurum ve Trabzon'dan oluşan 13 bölgeye ayrılmıştır. Maarif Eminlerinin toplantıları Ankara'da yapılmıştır⁴¹⁰.

Urfa Milletvekili Refet Bey Muallim mekteplerinde yapılan düzenlemelerle eğitim alanında önemli bir gelişme sağlandığına işaret ederek⁴¹¹ ülkenin her yerinde okulların, medreselerin ve irfan kurumlarının bulunması gerektiğini belirterek bütçe darlığına rağmen eğitim alanında önemli çalışmalar yapıldığını ifade etmiştir⁴¹². Rafet Bey öğretmenlere kira yardımı yapılmasını da gündeme getirmiştir⁴¹³. Ayrıca ilk tedarisat muallimlerine mesken bedeli, verilmesi temennisinde de bulunmuştur⁴¹⁴. Cumhuriyet döneminin idare mekanizması içinde önemli bir yeri olan I. Umumî Müfettişlik tarafından bölge ile ilgili raporlar hazırlanmıştır⁴¹⁵. Başbakanlığa gönderilen bu raporlardan birinde; vilâyet bütçeleri arasında, eğitim gelirlerinin yine eğitime harcılandığını, fakat gevşek maarif müdürlerinin bulunduğu vilayetlerde, eğitime yeteri kadar ödenek ayrılmadığına dikkat çekilmiştir⁴¹⁶.

1927 yılı itibariyle Urfa'da genel bütçe ile idare edilen ortaokuldan hariç diğer okulların özel idareye bağlı olduğu görülmektedir⁴¹⁷. Urfa merkez ve çevresinde 40 ilkokul, 1 köy yatılı okulu, 8 kız okulu ile bir ortaokulun olduğu tespit edilmiştir⁴¹⁸.

⁴⁰⁹ İsmail Kaplan, *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi Ve Siyasal Toplumsallaşma Üzerindeki Etkisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 159.

⁴¹⁰ Kardaş, s. 100.

⁴¹¹ TBMM ZC, Devre: 2, C. 15, İçtima Senesi: 2, 70. İçtima (5.3.1341), s. 187.

⁴¹² TBMM ZC, Devre: 2, C. 15, 2. İçtima, 71. İçtima (7.3.1341), s. 210.

⁴¹³ BCA, 030.10.7.43.27. s. 1.

⁴¹⁴ TBMM ZC, Devre: 2, C. 20, İçtima Senesi: 3, 30. İçtima, (24.12.1341), s. 253.

⁴¹⁵ Murat Burgaç, *Türkiye Umumi Müfettişliklerin Kurulması ve Trakya Umumi Müfettişliği*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s. 1.

⁴¹⁶ BCA, 30.10.69.455.5. s. 2.

⁴¹⁷ *Urfa Hakkında, Tabî, Coğrafi, İçtimaî, İktisadî, Tarihî, Mülkî Malumat-ı Cami' Salname 1927*, Millî Kütüphane, Ankara 1946, 111.

⁴¹⁸ *Urfa Hakkında, Tabî, Coğrafi, İçtimaî, İktisadî, Tarihî, Mülkî Malumat-ı Cami' Salname 1927*, s. 117; Ayrıca bkz. Mahmut Karakaş, *Urfa'nın Kültür ve İnançlar Serüveni*, Şanlıurfa, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, (Tarih Yok), s. 423.

Bu dönemde merkez vilâyet olan Mardin’de 6 okul olup bunlara devam eden öğrenci sayısı 580’dir. Midyat’ta 6, Savur’da 2, Nusaybin’de 2, Cizre’de 2 okul mevcuttur⁴¹⁹.

Gaziantep’te 114 öğrencili ortaokul ile 1848 öğrencili 24 ilkokulu mevcuttur. Bundan başka Kilis’te 100 öğrencili ortaokul ve vilâyete bağlı yerlerde 2015 öğrencili 54 ilkokul bulunmaktadır⁴²⁰.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonominin iyi olmamasından dolayı öğretmenlerin maaşlarının ödenmesinde önemli sıkıntılar yaşanmıştır. Bu durum meclis görüşmelerinde de gündeme gelmiş ve çözüm yolları aranmıştır. Siverek Milletvekili Mustafa Lütfi Bey ile Elazığ Milletvekili Hüseyin Bey’in, öğretmenlerin maaş alamamalarına dair suallerine Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Bey’in verdiği cevapta; “*sekiz aydır Siverek livasının mekâtipi iptidaiye ve idadiye heyeti talimiyesi, memur ve müstahdemini maaşlarını*” alamadıklarını ve bu durumun kendilerini de rahatsız ettiklerini belirtmiş, hatta bu konuda öğretmenlerden oldukça fazla şikâyet geldiğini de sözlerine eklemiştir⁴²¹.

Rıza Nur, Mecliste yaptığı konuşmada öğretmenlerin gerek maaş ve gerekse diğer sıkıntılar noktasında olsun şikâyetlerinin oldukça fazla olduğunu belirtmiş⁴²² ve bundan dolayı birçok öğretmenin görevini bıraktığını ifade etmiştir⁴²³. Maarif Vekili Vehbi Bey maaş alamayan birçok öğretmenin perişan bir halde olduğunu dile getirmiştir⁴²⁴. Gerek bu durum ve gerekse bölgedeki okullara ödenek ayrılması meselesi milletvekilleri tarafından sık sık gündeme getirilmiştir⁴²⁵. Daha sonra hem öğretmen maaşları hem de yatılı okulların ihtiyaçlarına karşılık ödenek ayrılmasına karar verilmiş ve bölgedeki okulların önemine dikkat çekilmiştir⁴²⁶.

⁴¹⁹ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1926-1927)*, s. 1091.

⁴²⁰ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1927-1928)*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi, İstanbul (Tarih Yok), s. 1004.

⁴²¹ TBMM ZC, Devre: 1, C. 2, İçtima Senesi: 1, 36. İçtima (17.7.1336), s.342-343.

⁴²² TBMM ZC, D: 1, C. 2, İ: 1, 36. İçtima (17.7.1336), s.343.

⁴²³ TBMM ZC, D: 1, C. 2, İ: 1, 36. İçtima (17.7.1336), s.343-344.

⁴²⁴ TBMM ZC, Devre: 1, C. 15, İçtima Senesi: 2, 132. İçtima, (22.12.1337), s. 193.

⁴²⁵ TBMM ZC, Devre: 1, C. 15, İçtima Senesi: 2, 125. İçtima, (9.12.1337), s. 21.

⁴²⁶ TBMM ZC, Devre: 1, C. 15, İçtima Senesi: 2, 132. İçtima, (22.12.1337), s. 194.

1.2.1. Gaziantep, Urfa ve Mardin’de Açılan Köy Yatılı Okulları ve Faaliyetleri

TBMM hükümetleri şehirlerde ve köylerde ihtiyaca göre yatılı ilkokulları bir program çerçevesinde arttırmaya çalışmıştır⁴²⁷. Bu dönemde eğitimin yurdun her köşesine ulaştırılması hedeflenmiştir. Bu kapsamda köylünün⁴²⁸ ve özellikle köy çocuklarının eğitim-öğretimine özel bir önem verilmiştir⁴²⁹. Özellikle okulu olmayan köylerde okulu olmayan köy çocuklarına mahsus olarak yatılı okullarının açılması uygun görülmüştür⁴³⁰. 39.940 köye ayrı ayrı okul yapılamayacağından şimdilik birbirine yakın köylerin ortasında yatılı okul yapılması uygun görülmüştür⁴³¹. Bu hususta Maarif Vekili Vasıf Bey, TBMM’de yaptığı konuşmada, ülkenin birçok yerinde Özel İdarelerin gerektiği kadar eğitimin gelişmesini sağlayamadıklarını ifade etmiştir. Bu sorunu çözmek için yatılı okulları açarak köy çocuklarını okutmak gerektiğini ve bunun için ülke genelinde yirmi yatılı okulun açılmasını teklif etmiş ve bu konu meclis tarafından kabul edilmiştir. Bu yatılı okulların; Artvin, Hopa, Ergani, Urfa, Afyon Karahisar, Bilecik, Kütahya, Kandıra, Siverek, Bitlis, Manisa, Ayaş, Ardahan, Aydın, Gaziantep, Sivrihisar, Kars, Besni, Van ve Bayburt’ta⁴³² açılacağı belirtilmiştir.

Urfa Milletvekili Refet Bey, 1922-1923 yıllarında okul sayısının 3.694 ve öğrenci sayısının ise 238.000’i geçtiğine dikkat çekmiştir. TBMM Hükümeti’nin, okul sayısını artırarak eğitim seviyesini yükseltmek için elinden geleni yaptığını belirtmekle beraber⁴³³ buna rağmen 30.000 köyün öğretmensiz olduğunu da sözlerine eklemiştir. Nüfusu az olan köylerde eğitimi yaygınlaştırmanın yegâne yolunun yatılı okul sayısını arttırılmasıdır. 300 yatılı okulun 20.000 köyün eğitim ihtiyacını karşılayacağını bunun için de yaklaşık 14.000 öğretmene ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir. Eksikliklerin giderilmesi için 13 yılın yeterli olacağına değinilmiş ve

⁴²⁷ C.H.F Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları (10-18 Mayıs 1931), Devlet Matbaası, İstanbul 1931, s. 81.

⁴²⁸ *Son Posta*, 17 Nisan 1933, s. 2.

⁴²⁹ *Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı (Maarif Vekâleti)*, s. 172.

⁴³⁰ TBMM ZC, Devre: 2, C. 23, İctima Senesi: 1, 40. İctima, (20.03.1926), s. 272.

⁴³¹ Hilmi A. Malik, “Köyde Mektep”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 1, S. 6, Temmuz 1933, s. 481.

⁴³² TBMM ZC, Devre 2, C. 9, İctima Senesi: 2, 47. İctima (23.10.1340), s. 35.

⁴³³ TBMM ZC, Devre 2, C. 15, İctima Senesi: 2, 71. İctima (7.3.1341), s. 211.

maarifî iptidaiyeyi tamamıyla hâkim kılmak için ise 20.000.000 liraya ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır⁴³⁴.

Köylerde yapılacak olan okul binasının köyün kenarında ve müsait yerinde kurulması gerekmektedir. Köyün fazla ve boş yerlerinin köyün okul binasına, bağ bahçesine ve tarlasına tahsis edilmesi düşünülmüştür. Yine boş arazisi olmayan köylerde, arazisi bol köylerin yerlerinden bir kısmını okula vermeleri teşvik edilmiştir. Taşı ve tuğlası çok köylerde okul binalarının taştan ve tuğladan yapılması öngörülmüştür⁴³⁵.

TBMM’de kabul edilen 18 Mart 1924 tarihli Köy Kanunu ile köylerin gelişmesinin dikkate değer bir oranda artacağı öngörülmüştür⁴³⁶. TBMM Hükümeti bu kanunla köylerin statüsünü belirlemiş ve köylerin gelişmesi noktasında atılacak adımlar bir plana bağlanmıştır⁴³⁷. Sanayisi gelişmiş ülkelerde köye doğru atılan adımlar önemli bir yer tutmaktadır. TBMM Hükümeti de bu durumu dikkate alarak köylere ayrı bir önem vermiştir⁴³⁸. Bu amaçla köy okullarının açılması TBMM hükümetlerinin üzerinde önemle durduğu bir konudur.

Köy okullarının amacı köylüye yaşamasını ve ihtiyaçlarını nasıl temin edeceğini göstermek ve topraktan azamî istifadeyi öğretmektir. Köy okulundan beklenen, ziraatçılık hakkında yeni usulleri, mevcut ehli hayvanların ıslahı, elişleri, yerli ziraatın ehemmiyeti, hayvan hastalıklarına karşı alınacak tedbirler, fidanların dikilmesi ve bakılması, ormanın bakılması, köylüler arasında birliğin ehemmiyeti, çiftçilikte tecrübelerin ve bu tecrübelerden alınacak neticelerden istifade gibi şeyleri öğretmesidir⁴³⁹. Bununla beraber köylerin iktisadî hayatı gelişinceye kadar eğitim sisteminde çocuk babasına yardım etmeli ve aynı zamanda bilgiden de mahrum kalmamalıdır⁴⁴⁰.

⁴³⁴ TBMM ZC, D: 2, C. 15, İ: 2, 71. İctima (7. 3. 1341), s. 212.

⁴³⁵ Malik, s. 482.

⁴³⁶ Kadri Kemal, “Cumhuriyetten Evvel ve Sonra Köylerimiz”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 2, S. 10, İkinciteşrin 1933, s. 340.

⁴³⁷ Kerim Ömer, “Bizde Köy Mefhumu ve Köy Kanunu”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 1, S. 5, Haziran 1933, s. 365.

⁴³⁸ Nusret Kemal, “Bir Köycülük Projesi Tecrübesi”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 2, S. 8, Eylül 1933, s. 118.

⁴³⁹ Malik, s. 483.

⁴⁴⁰ Mehmed Emin, “Anadolu’da Maarif Nasıl Ta’min Edebilir?”, *Anadolu Mecmuası*, (Haz. Arslan Tekin, Zeki İzgöer), S. 2, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 56.

Eğitimin geliştirilmesi için çeşitli yöntemlere başvurulmuştur. Bu yöntemlerden biri olan yol mükellefiyeti kanunu ile eğitime gelir sağlanmaya çalışılmıştır⁴⁴¹.

Eğitimin geliştirilmesi amacıyla lise ve ortaokullara parasız yatılı öğrenci kabulü de gündeme gelmiştir. Bununla şehit çocukları ile beraber fakir aile çocuklarının okutulması amaçlanmıştır. Bu yönde kanun düzenlenmesine gidilmesi Urfa Milletvekili Rafet Bey tarafından dile getirilmiştir⁴⁴². Söz konusu kanunla lise ve okullara zeki ve çalışkan öğrencilerin seçilmesi gerektiği belirtilmiştir⁴⁴³.

1.2.2. Gaziantep, Urfa ve Mardin’de Açılan Halkevleri ve Faaliyetleri

Millî Mücadele sonrasında Türkiye Cumhuriyeti’nin yeniden şekillenmesinde belli amaç ve hedefler⁴⁴⁴ çerçevesinde millî ve içtimaî bir müessese olan Türk Ocakları⁴⁴⁵ önemli bir misyona sahipti. Fakat Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kurulmasıyla başlayan süreçte Türk Ocakları mensuplarının CHF’ye karşı takındıkları tutumdan dolayı⁴⁴⁶ 10 Nisan 1931’de Türk Ocakları⁴⁴⁷ kapatılmış⁴⁴⁸, onun yerine 19 Şubat 1932’de, kentlerde halkevleri ve büyük köylerde halkodaları kurulmuştur⁴⁴⁹. Halkevleri öncelikle 14 vilâyette açılmıştır. Bu halkevleri: Ankara, Afyon, Bolu, Aydın, Bursa, Denizli, Çanakkale, Diyarbakır, Eskişehir, İzmir, İstanbul, Malatya, Konya ve Samsun’da açılmıştır⁴⁵⁰.

Halkevleri millî benliği, millî kültürü, ilim ve irfanı, ilerleterek yeni nesiller yetiştirmeyi amaçlamaktadır⁴⁵¹. 19 Şubat 1932’de Recep Bey’in, Ankara Halkevi’nde söylediği nutukta: “Arkadaşlar, biz halkevlerinin samimi ve bütün Türk

⁴⁴¹ *T.C. Resmi Gazete*, S. 1499, 21 Mayıs 1930, s. 8936.

⁴⁴² *BCA*, 030.10.3.14.16. s. 1, 2, 3.

⁴⁴³ *BCA*, 030.10.3.14.16. s. 4.

⁴⁴⁴ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-16a, D 64, F 39-1.

⁴⁴⁵ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A II-d, D 11, F 1-53.

⁴⁴⁶ Ercan Haytoğlu, “Türk Ocakları’nın Kapatılması Sürecinde Acıpayam Türk Ocağının Tasfiyesi”, s. 1209.

⁴⁴⁷ Kenan Akyüz, “Türk Ocakları”, *Bellekten*, C. 50, S. 196, TTK Basımevi, Ankara Nisan 1986 s. 208.

⁴⁴⁸ Oğuz Temizhan, *Halkevleri ve Halkevlerinin 1932–1940 Arası Eğitim Faaliyetleri*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, s. 28.

⁴⁴⁹ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, (Çev. Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 262.

⁴⁵⁰ *BCA*, 490.01.955.699.2. s. 60.

⁴⁵¹ Nebil (TBMM Kütüphanesi Müdürü), “Millî Şuur ve Halkevleri”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 2, S. 9, I. Teşrin (Ekim) 1933, s. 224.

vatandaşlarını müsavi şeref mevkiinde gören zihniyetle kurulmuş çatıları altında bütün vatandaşları toplamaya ve itinalı bir kültür çalışması içinde millî birliğe yükseltmeğe azmetmiş bulunuyoruz”⁴⁵² ifadelerini kullanarak halkevlerinin amacını vurgulamıştır. Aynı yıl içinde 24 Haziran 1932’de 20 halkevi daha açılmıştır. Bunlar: Antalya, Edirne, Gaziantep, Bilecik, Silifke, Giresun, Kayseri, Kastamonu, Kırklareli, Kütahya, Kocaeli, Ordu, Rize, Trabzon, Sinop, Şarki Karahisar, Tekirdağ, Van, Yozgat ve Zonguldak halkevleridir⁴⁵³. Yapılacak olan binaların halkevinin ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir şekilde yapılması gerekmektedir⁴⁵⁴. Halkevleri binaları CHF idare heyetleri tarafından temin, tanzim ve tefriş olunur⁴⁵⁵. Yer seçiminde binanın şehrin meskûn mahallerinde yapılmasına ve özellikle bahçeli ve oyun sahalarına elverişli olmasına dikkat edilmeye çalışılmıştır⁴⁵⁶. Kazalarda durum vilayetlere göre biraz daha farklılık arz etmektedir. Zira her kazaya ayrı planlı bir halkevi yapılamayacağından mezkûr yerlerde tek tip bina projesi uygulamaya konulmuştur⁴⁵⁷. Halkevleri kültürde birleşme ve millileşmenin, okullar dışındaki en önemli kurumları olmuştur⁴⁵⁸.

Halkevlerinin 9 şubesi vardır. Bunlar; Dil, Tarih ve Edebiyat, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, Sosyal Yardım, Halk Dershaneleri ve Kursları, Kütüphane ve Yayın, Köycülük, Müze ve Sergi’dir⁴⁵⁹. Halkevleri şube toplantıları 6 ayda bir yapılır ve bu toplantılarda faaliyetlerin ne ölçüde yerine getirilip getirilmediği araştırılır⁴⁶⁰.

CHP, bu müesseselerin maddî ihtiyaçlarıyla yakından ilgilenmiştir⁴⁶¹. Şevket Süreyya Aydemir, Halkevlerinin başarılı olması için bütün maddi ve manevi şartların mevcut olduğunu belirtmektedir⁴⁶².

⁴⁵² Recep Peker, “Halkevleri Açılma Nutku”, *Ülkü Seçmeler (1933-1941)*, (Haz. Zerrin Bayraktar), Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara 1982, s. 6.

⁴⁵³ *BCA*, 490.01.955.699.2. s. 60.

⁴⁵⁴ *C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*, s. 19.

⁴⁵⁵ *C.H.F. Halkevleri Talimatnamesi (Umumî İdare Heyeti Tarafından İhzar Umumî Reislik Divanınca Kabul Edilmiştir)*, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, 1932, s. 7.

⁴⁵⁶ *C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*, s. 19.

⁴⁵⁷ *C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*, s. 20.

⁴⁵⁸ Bülent Tanör, *Kurtuluş Kuruluş*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2010, s. 313

⁴⁵⁹ *BCA*, 490.01.955.699.2. s. 61; *C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*, s. 3.

⁴⁶⁰ *C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*, s. 22-23.

⁴⁶¹ *C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*, s. 3.

⁴⁶² Şevket Süreyya Aydemir, “Halkevleri”, *Kadro (Seçmeler)*, (Haz. Gökçe Fırat), S. 19, İleri Yayınları, 1933, s. 99.

CHP'nin halkevleriyle birbirini anlayan, milleti şuurlu ve ideale bağlı bir halk halinde teşkilâtlandırmayı hedeflemiştir⁴⁶³. Halkevlerinin açılışının yıl dönümünde İsmet Paşa, halkevlerinin halkın külfetsizce ve yüksek gayeler için daima toplanmasını sağlayan bir vasıta olduğunu belirtmiştir⁴⁶⁴. CHP'nin halkevleri ile ülke içinde ilim, fen ve güzel sanatları yaymaya çalışmıştır⁴⁶⁵.

Bir anlamda da halkevleri, cumhuriyet idaresinin dünya görüşünü halka götürme, tanıtmaya, yaygınlaştırma ve toplumun kültür yapısını canlandırma denemesi olarak da görülmektedir⁴⁶⁶. İsmet İnönü, halkevlerinin siyasî bir müessese olmadığını, sosyal ve kültürel kurumlar olduğunu ifade etmektedir⁴⁶⁷. Ayrıca halkın sanat fikir ve toplumsal konularda gelişmesine yardımcı olarak inkılâp prensiplerini topluma yaymak temel hedef kabul edilmiştir⁴⁶⁸. Halkevlerinin fikri altyapısını CHP'nin temel prensipleri ile kalkınma, ilerleme plan ve programları oluşturmuştur⁴⁶⁹.

1932-1952 yılları arasında 478 halkevi ile 4322 halkodası açılmıştır⁴⁷⁰. Türk halkının öncelikle sosyal, ekonomik ve kültürel⁴⁷¹ gelişmesine çalışan halkevleri önemli faaliyetlerde bulunmuştur⁴⁷².

⁴⁶³ Peker, s. 6.

⁴⁶⁴ Celal Sahir, "Halkevleri Yıldönümünde İsmet Paşanın Nutku", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 1, S. 2, Mart 1933, s. 99.

⁴⁶⁵ Sahir, s. 100.

⁴⁶⁶ Ömer Temiz, "Gaziantep Halkevi Dergisi Başpınar'da Yayımlanan Ömer Asım Aksoy Yazıları", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları (İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi)*, S. 10, Yıl: 5, İstanbul 2006, s. 197.

⁴⁶⁷ İsmet İnönü, "Yeni Halkevlerini Açma Nutku", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 5, S. 25, Mart 1935, s. 2.

⁴⁶⁸ Necip Ali, "Halkevleri", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 2, S. 9, İteşrin 1933, s. 233. s. 233-237; Necip Ali, "İsmet Paşa ve Halkevleri", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 3, S. 18, Ağustos 1934, s. 403.

⁴⁶⁹ Mustafa Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 157.

⁴⁷⁰ Sakaoğlu, s. 51.

⁴⁷¹ Van, 24 Ekim 1939, s.2,

⁴⁷² Seda Bayındır Uluskan, *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, AKDYYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s. 34.

1.2.3. Gaziantep Halkevinin Açılması ve Faaliyetleri

Yeni açılan halkevleri arasında yer alan⁴⁷³ Gaziantep Halkevi 24 Haziran 1932'de⁴⁷⁴ 700 kişinin katılımıyla faaliyetlerine başlamıştır. Gaziantep Halkevi, halkevleri tüzüğüne uygun olarak 9 şubede faaliyete başlamış ve şubelerde üçer kişilik bir kurul oluşturulmuş ve burada toplam 27 kişi görev almıştır. Ayrıca her şube üye kaydı yapmış ve üye sayısı ilk başlarda 455'e ulaşmıştır. En fazla 131 kişiyle Temsil Şubesi, en az üye ise 13 kişiyle Kütüphane Şubesi olmuştur. Her şube görev alanları doğrultusunda yapacağı faaliyetleri diğer şubelerle koordineli bir şekilde görüşerek bir plana bağlamış ve uygulamaya geçirmiştir⁴⁷⁵. Suriye sınırındaki bir vilayetin merkezi olan büyük bir şehirde açıldığından milli kültür ve terbiye bakımından çalışmaları büyük bir öneme sahiptir⁴⁷⁶. Gaziantep Halkevi'nin açılması ile şubelerde faaliyete geçmiştir. İncelenen dönemde halkevinin şube faaliyetleri şu şekildedir.

Dil, Edebiyat ve Tarih Şubesi: Bu şube bölgenin umumî bilgisini yükseltmeye yarayacak konularda sohbet ve konferanslar tertip eder⁴⁷⁷. Bu şubeler, güzel ve öz Türkçe'nin yayılmasına önayak olmuşlardır⁴⁷⁸. Ayrıca dil ve kültür birliğinin yanında millî birliği sağlamaya çalışmıştır.

Güzel Sanatlar Şubesi: Bu şube musiki, resim, heykeltıraşlık, mimarlık gibi sahalarda faaliyet gösterir⁴⁷⁹. Güzel sanatlar şubesi, halkın güzel sanatlara ilgisini arttırmaya çalışmıştır⁴⁸⁰. Güzel Sanatlar Şubesi, halkevlerinde yılda bir defa olsun fotoğraf sergileri açılmasını teşvik etmektedir⁴⁸¹. Halkevlerinde ilim ve fen kadar

⁴⁷³ *Son Posta*, 25 Haziran 1932, s. 3.

⁴⁷⁴ *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin Parti Örgütüne Genelgesi (İkincikânun 1938'den 30 Haziran 1938 Tarihine Kadar) Büro IV, C. 12, Ulus Basımevi, Ankara 1938, s. 33.*

⁴⁷⁵ *Temiz*, s. 198-199.

⁴⁷⁶ *BCA*, 490.01.997.854.2. s. 26.

⁴⁷⁷ *C.H.F. Halkevleri Talimatnamesi (Umumî İdare Heyeti Tarafından İhzar Umumî Reislik Divanınca Kabul Edilmiştir)*, s. 10

⁴⁷⁸ *C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*, s. 4.

⁴⁷⁹ *C.H.F. Halkevleri Talimatnamesi (Umumî İdare Heyeti Tarafından İhzar Umumî Reislik Divanınca Kabul Edilmiştir)*, s. 10.

⁴⁸⁰ Anıl Çeçen, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1990, s. 125.

⁴⁸¹ *C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*, s. 5.

güzel sanatların da önemli bir yeri olduğu sık sık dile getirilmiştir⁴⁸². Bu yüzden bu şubenin çalışmalarına ayrı bir önem verilmiştir⁴⁸³.

Temsil Şubesi: Millî kültüre tercüman olmak üzere yazdırılan birçok piyes, muhtelif halkevlerinde temsil edilmiştir⁴⁸⁴. Temsil şubelerine ancak merkezce tespit edilen repertuara dâhil piyesleri oynamak hakkı verilmiştir⁴⁸⁵.

Spor Şubesi: Halkevleri spor faaliyetleri ile genel olarak sağlıklı ve zinde bir toplum oluşturmayı amaçlamıştır. Bu şubenin ihtiyaçları CHP Genel Sekreterliği tarafından giderilmeye çalışılmıştır⁴⁸⁶.

Köycülük Şubesi: Köylerin, eğitim, ekonomik ve sosyal yönden gelişmesini sağlayarak devlet ideolojisinin daha rahat yayılması temel amaçtır. Halkevlerinin bu şubesi köylünün her türlü ihtiyacı ile yakından ilgilenmeye çalışmıştır⁴⁸⁷. Gaziantep Halkevi, birçok köye ulaşarak fakir vatandaş ve öğrencilere yardımlar yapmış, halkın sağlık giderleri karşılanarak spor karşılaşmaları ve kır gezileriyle vatandaşların bütünleşmelerini sağlanmaya çalışmıştır⁴⁸⁸. Köycülük, yıllardan beri devam eden bir cereyanın, bir hareketin, bir idealin mahsul ve mümessili olarak nitelendirilmektedir⁴⁸⁹. Bu şube köylü ile şehirli arasında önemli bir köprü görevi görmüş ve halkın birliği sağlanmaya çalışılmıştır.

Kütüphane ve Yayın Şubesi: Halkevlerinin bu faaliyetinin amacı okuma zevkini halka telkin etmek ve halkın kültür seviyesini yükseltmektir. Bazı Halkevleri daha ileri giderek köylülerin okuma ihtiyaçlarını da düşünmüş ve seyyar kütüphaneler kurmuşlardır⁴⁹⁰. 60.000 cilt kitabı 150.000 okuyucu ile buluşturan halkevleri kütüphaneleri bu anlamda muasır medeniyetler seviyesine çıkmayı

⁴⁸² Sahir, s. 100.

⁴⁸³ *1931 Fırka Büyük Kongresine Takdim Edilmek Üzere Hazırlanan Cumhuriyet Halk Fırkası Program Projesi*, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1931, s. 11.

⁴⁸⁴ Ali, s. 235.

⁴⁸⁵ *C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*, s. 6.

⁴⁸⁶ *C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*, s. 7.

⁴⁸⁷ Celal Sahir, Halkevleri Yıldönümünde Düşünceler “Necip Ali Beyin Nutku Halkevleri Yıl Dönümünde”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 1, S. 2, Mart 1933, s. 113.

⁴⁸⁸ Temiz, s. 199.

⁴⁸⁹ Mehmet Saffet, “Köycülük Nedir?”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 1, S. 6, Temmuz 1933, s. 422.

⁴⁹⁰ Ali, s. 236.

hedeflemiştir⁴⁹¹. Millî kültürün mahallî halkevlerinden beklentileri arasında yapacakları yayınlarla halkı bilinçlendirmeye çalışmalarıdır⁴⁹².

Müze ve Sergi Şubesi: Bu şubeye daha sonra Tarih şubesi de dâhil edilecektir. Mensup olduğu halkevi bölgesindeki tarihî eser ve abidelerin iyi muhafazası hususunda ilgili resmî makamları tenvir eder. Ayrıca halkevinin bulunduğu yerde resmî müzeler varsa onları zenginleştirmeye çalışır, yoksa bunların kurulmasına çalışır⁴⁹³. Bölgelerinin tarihlerini aydınlatacak önemli araştırmalar yapmayı temel amaç edinmiştir. Ayrıca millî tarih için yararlı yayınlar yapmak ve bölgelerindeki tarihî eserleri korumak gibi vazifeleri vardır⁴⁹⁴.

1.3. SAĞLIK HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR

I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele süreci her alanında yıkımlara yol açtığı gibi sağlık alanında da önemli sorunlara neden olmuştu. Cumhuriyet idaresi bu şartlar altında sağlık işlerini ele almıştır⁴⁹⁵. Ülkeyi kasıp kavuran yokluk, açlık ve bulaşıcı hastalıkların giderek artması sağlık alanında bir dizi harcamaların yapılmasını zorunlu hale getirmiştir⁴⁹⁶. Ancak hemen belirtmek gerekir ki devletin ekonomik durumu her türlü sağlık sorunlarına önlem alacak güçte değildir. Bu sebeple mevcut imkânların en iyi şekilde kullanılmasına özen gösterilmiş ve gerektiği durumlarda ilaç ithaline başvurulmuştur. İcra Heyeti malî durumun müsait olduğu ölçüde faydalı sağlık hizmetlerinin temini için gerekli çalışmalar yapmışlardır⁴⁹⁷.

1920 yılı meclis konuşmalarında hastalıkların bir önceki yıla nazaran azaldığı, fakat sıtma ve frengi gibi hastalıkların tehdit edici hale geldiği ifade edilmiştir⁴⁹⁸.

⁴⁹¹ Ali, s. 13.

⁴⁹² Nusret Kemal, “Halkevleri ve Neşriyatı”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 3, S. 18, Ağustos 1934, s. 466.

⁴⁹³ C.H.F. *Halkevleri Talimatnamesi (Umumî İdare Heyeti Tarafından İhzar Umumî Reislik Divanınca Kabul Edilmiştir)*, s. 20.

⁴⁹⁴ C.H.P. *Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*, s. 16.

⁴⁹⁵ Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1965)*, s. 193.

⁴⁹⁶ Zeki Nasır, “Halk Sıhhati”, *Ülkü*, C. 1, S. 1, Şubat 1933, s. 73.

⁴⁹⁷ Selim Kadioğlu, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Hıfzıssıhha Eğitimi: Üç Ders Kitabı Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme”, *Türkiye Cumhuriyeti’nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi Uluslararası Sempozyumu (26-28 Kasım 2015/İzmir)*, (Haz. Erdem Ünlem), AKDYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017, s. 489.

⁴⁹⁸ *TBMM ZC*, Devre: 1, C. I, İçtima Senesi: 1, 13. İçtima (9.3.1336), s. 241; *Hükümet Programları (1920-1965)*, s. 10-11.

Cumhuriyetin ilk yıllarında tespit edilen sağlık politikalarında doktor, sağlık memuru, ebe ve hemşire sayılarını arttırmak, salgın hastalıklarla mücadele etmek ve tedbirler almak temel hedefler olarak belirlenmiştir. Ayrıca çeşitli düzenlemelerle, numune hastaneleri, dispanserler ve sanatoryum açmak gibi çalışmalara önem verilmiştir⁴⁹⁹. Savaş sonrası azalan nüfusun daha da azalmaması ve sağlıklı bir hayat sürdürebilmesi için salgın hastalıklar üzerinde önemle durulmuştur⁵⁰⁰.

Yapılan bütün çalışmalara rağmen sağlık alanına ayrılan bütçenin yetersiz olduğu fark edilince 18 Mart 1924'te yeni bir bütçe tasarısı oluşturulmuş ve aynı yıl kabul edilmiştir⁵⁰¹. Ancak bölgedeki salgın hastalıklar mücadele etmede ekonominin yetersizliği ile beraber yetişmiş hekim yokluğundan dolayı sağlık alanındaki sorunlar devam etmiştir.

9 Mart 1925 yılında Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti bütçesi görüşülürken söz isteyen Zonguldak Milletvekili Tunalı Hilmi, sağlık harcamalarına gerekenden fazla önem verilmesini dile getirerek Avrupa ile bir kıyaslama yapmış ve herkesin sağlık konusunda bilgilendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Sivas Milletvekili Halis Turgut Bey ise sağlık noktasında başka bir alana temas etmiş ve Sıhhiye Vekâleti'ne bağlı olan teşkilâtların doktor sayılarını vermiş ve 1925 yılında 567 doktora ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Bunun yanında 117 kazanın da doktorsuz olduğuna dikkat çekmiştir⁵⁰².

Türkiye'nin genel sağlık durumunu ortaya çıkarmak amacı ile 1922 yılından başlayarak 10 yıllık bir çalışma yapılmıştır. 18 farklı ilde gerçekleştirilen bu çalışmalardan elde edilen veriler 1932'de kitap haline getirilmiş ve dönemin sağlık bakanlığı tarafından basılmıştır⁵⁰³.

⁴⁹⁹ Bilal Ak, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Sağlık Hizmetleri", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 17, (Ed. Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 729-730.

⁵⁰⁰ Feyza Kurnaz Şahin, "Propaganda Faaliyetleri ve Halk Sağlığına Etkileri", *Türkiye Cumhuriyeti'nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi Uluslararası Sempozyumu (26-28 Kasım 2015/İzmir)*, (Haz. Erdem Ünlem), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017, s. 555.

⁵⁰¹ *TBMM ZC*, Dönem: 2, C. 7, TBMM Meclis Matbaası, Ankara 1968, s. 669.

⁵⁰² *TBMM ZC*, Dönem: 2, C. 15, TBMM Meclis Matbaası, Ankara 1968, s. 282-285.

⁵⁰³ Bu vilâyetler: Ankara, Bayezid (Ağrı), Çatalca (1924 yılında il yapılmış olmasına rağmen 1926 yılında İstanbul'a bağlı bir ilçe haline getirilmiştir), Gaziantep, Gelibolu (1923 yılında il haline getirilmiş ise de 1926 yılında Çanakkale'ye bağlı ilçe haline dönüştürülmüştür), Isparta (Hamidabad), Kastamonu, Kayseri, Kengiri (Çankırı), Kırklareli, Kırşehir, Konya, Muğla (Menteşe), Niğde, Sivas,

1.3.1. Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Gaziantep, Urfa ve Mardin’de Yaptığı Çalışmalar

Osmanlı Devleti’nde halk, ordu ve saray mensupları için bimârthane, bimâristan, şifahane gibi isimler altında hastanelerin kurulduğu bilinmektedir⁵⁰⁴. II. Meşrutiyetin ardından⁵⁰⁵ cemiyetler kanununa bağlı olmak kaydıyla bir takım cemiyetler ortaya çıkmıştır. Bu cemiyetlerden biri de Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’dir⁵⁰⁶.

Antep’in düşman kuvvetleri tarafından işgali esnasında bölgeye iki ayrı heyet gönderilmiştir. Birinci heyet 3 doktor ve 4 memurdan müteşekkil olup bölgeye sevk edilmiştir. Ayrıca bu heyete 25.000 lira tahsis edilerek Nisan 1921’de İstanbul’dan yola çıkarılmıştır. Heyet beraberinde 25.000 parça çamaşır, 5.000 parça diğer levazımla birlikte birçok sağlık malzemesi de götürmüştür⁵⁰⁷. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin göndermiş olduğu ikinci heyet de 5.000 nüfusa çamaşır ve ev eşyası dağıtmış ve bölgedeki menzil hastanesiyle darüleytama ilaç ve tıbbî malzeme vermiştir⁵⁰⁸.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti imdat heyeti vasıtasıyla yapmış olduğu sağlık taramaları sonucunda, Anadolu’da yaygın olarak görülen salgın hastalıklar hakkında bilgi vermekteydi. Sıklıkla görülen salgın sıtmaydı. Verem ve frengi hastalıkları da onu takip ediyordu⁵⁰⁹. Frengi hastalığını önlemek için Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ciddi bir mücadele vermiştir⁵¹⁰.

Sinop, Urfa ve Zonguldak’tır. Bkz. Doktor Şefik Arif, *Türkiye’nin Sağlık ve Sosyal Coğrafyası Urfa Vilayeti (1925)*, (Haz. Abdulnasır Yiner), Sonçağ Yayıncılık Matbaacılık Reklam San, Ankara Şubat 2015, s. 9.

⁵⁰⁴ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 165.

⁵⁰⁵ *Milli Mücadelede Hilâl-i Ahmer (Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Teşkilinden Sakarya Zaferi’ne Kadar İcraat Raporu 23 Nisan 1920-23 Eylül 1921)*, (Haz. İsmail Fettahoğlu), (Ed. Selahattin Bostan), Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2007, s. 13

⁵⁰⁶ Mesut Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2010, 17.

⁵⁰⁷ Çapa, s. 154.

⁵⁰⁸ *TBMM ZC*, Devre: 2, C. 26, İçtima Senesi: 3, 115. İçtima, (07.06.1926), s. 172.

⁵⁰⁹ Kıranlar, s. 204-205.

⁵¹⁰ Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer’den Kızılay’a*, C. 1, TDV Yayınları, Ankara 2002, s. 198.

20 Mayıs 1921'den itibaren, belediyenin tahsis ettiği binalar muayenehane, ameliyathane ve eczane haline getirilerek bir dispanser açılmıştır. Mahallî yöneticilerden oluşan bir komisyonun nezaretinde 4.000 kişiye eşya ve çamaşır dağıtılmış ve 3.000 fazla hasta tedavi edilmiştir. Diğer yandan heyet, Antep'te Amerikan Kolejinin alt katında bulunan Türk subay ve sivil esirlerle, yine o civarda bir mağarada tutuklu bulunan askerleri ziyaret ederek yardımda bulunmuştur. Kızılay heyetinin teşebbüsü sonucu esirlerin haftada bir defa aileleri ile görüşmeleri sağlandı. 17 Nisan 1922'de Antep'te çalışmalarına başlayan ikinci heyet ise 5.000 kişiye giyecek dağıtmıştır. Ayrıca, halkın sağlığıyla da ilgilenilmiş Antep mahalli Menzil hastanesi ve yetimhaneye, Birecik yetimlerine, Kilis mahalli hastanesi ve yetimhaneye, Rumkale yetim ve muhtaç çocuklarına ilaç ve çamaşır yardımı yapıldı⁵¹¹. Gaziantep'in merkezinde geliri belediye tarafından idare edilen, belediye eczanesi ile müstakilen idare edilen özel şifa eczanesi olarak 2 eczane mevcuttur. Birecik ve Nizip'te de birer belediye eczanesi bulunmaktadır⁵¹². Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Urfa'da⁵¹³ Mardin'de⁵¹⁴ Kilis'te⁵¹⁵ ve Nizip'te şubesi vardır⁵¹⁶. Bu cemiyetin ismi 1923 yılında "Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti olarak değiştirilmiş ve Dâhiliye Vekâleti'ne bağlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'ne Osmanlı Devleti'nden miras kalan önemli yardım kurumlarından biri olan Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, 1935'te Atatürk'ün önerisi ile Kızılay ismini almıştır⁵¹⁷.

1.3.2. Sağlık ve Muaveneti İctimaiye Vekâletinin Faaliyetleri

Sağlık ve sosyal yardım işlerinin bir elde toplanması amacıyla TBMM hükümeti içinde 2 Mayıs 1920 tarihli seçimde "Sağlık ve Muaveneti İctimaiye Vekâleti" kuruldu⁵¹⁸. Bu vekâletin işi sağlık örgütünü kurmak ve geliştirmek, salgın hastalıklarla mücadele, personel açığını kapatmak, fakir ve kimsesiz çocuklar ile

⁵¹¹ Çapa, s. 155.

⁵¹² Doktor Şefik Arif, s. 59.

⁵¹³ *Urfa Hakkında, Tabî, Coğrafi, İctimai, İktisadi, Tarihî, Mülkî Malumat-ı Cami' Salname 1927*, Millî Kütüphane, Ankara 1946, s. 127.

⁵¹⁴ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1926-1927)*, s. 1091.

⁵¹⁵ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1926-1927)*, s. 958.

⁵¹⁶ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1927-1928)*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi, İstanbul (Tarih Yok), s. 1004

⁵¹⁷ Yaşar Baytal, *Atatürk Döneminde Sosyal Yardım Faaliyetleri (1923-1938)*, AKDHYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2012, s. 82.

⁵¹⁸ Baytal, s. 33; Safiye Kıranlar, *Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)*, TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 200.

göçmenlere yardım etmek ve çocuk ölümlerini azaltmak ayrıca gerekli yasal mevzuatı oluşturmak ve kurumlar arasında işbirliğini sağlamak olarak belirlenmiştir⁵¹⁹. 1922’de İçtima-i Muavenetin yapacağı işler arasında muhacirler ve muhaceretle ilgili işlemler, yangınzedeler gibi felaketlere maruz kalmış kişiler, Durülaceze ve Darüleytam gibi kurumlar, fukaraperver ve hayır cemiyetleri de yer almaktaydı. Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti hastalıklarla mücadele ederek, salgınların yayılmasını önlemeye çalışmış ve ağırlıklı olarak aşılama önem vermiştir. Ayrıca hastane sayısını arttırmanın yanı sıra askerî hastanelerden yoksul halkın yararlanmasını sağlamaya gayret edilmiş ve bu hastanelerde bulunan boş yataklar yüzde 5 oranında yoksullara ayrılmıştır. Yine Vekâlet darüleytamların açılması işi ile de meşgul olmuştur. Bu amaçla 1922 yılı sonuna kadar Elazığ, Erzincan, Trabzon, Amasya, Sivas, Kayseri, Aydın ve Konya’da bulunan darüleytamlar yeniden düzenlendiği gibi Adana ve Gaziantep’te yenileri açılmıştır⁵²⁰.

Gaziantep Milletvekili Ali Cenani Bey Darüleytam Genel Müdürleri⁵²¹ ile ilgili olarak yeni bir düzenleme yapılması hakkında kanun teklifinde bulunmuştur⁵²². Bu kanun teklifinde mevcut darüleytamların birleştirilmesi ve bölge idarelerinin tesis edilmesiyle beraber gelirlerin darüleytamlara harcanması gerektiğine dikkat çekilmiştir⁵²³.

Nitekim sağlık bakanlığının 1920-1923 yıllarına ait bütçe görüşmelerinde yurdun birçok bölgesinde sağlık hizmetlerinin yetersizliği dikkat çekmiştir. Özellikle tıp gereçleri konusunda yaşanan vurgunculuk, taşrada sosyal yardım şubelerinin oluşturulamadığı, doktor eksikliği ve dağılımındaki dengesizlik, kaynak yetersizliği ve genel yaşam koşullarının kötülüğü nedeniyle hastalık ortamı olduğu gibi başlıklar ön plana çıkmıştır. Rakamsal ifadelerle 1923’de Türkiye’de toplam 86 yataklı tedavi kurumu vardı. Bunun 45’i özel idare hastanesi, 32’si özel, yabancı ve

⁵¹⁹ H. Cevahir Kayam, “Hükümet programları ve Bütçe Rakamları Işığında Atatürk Dönemi Sağlık Politikaları”, *IX. Türk Tarih Kongresi (21-25 Eylül 1981)*, C. 3, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 87; Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1965)*, s. 192.

⁵²⁰ Kıranlar, s. 198-199,

⁵²¹ BCA, 030.10.6.31.12. s. 1.

⁵²² BCA, 030.10.6.31.12. s. 2.

⁵²³ BCA, 030.10.6.31.12. s. 3, 4, 5, 6.

azınlık hastanesi, 6'sı belediye hastanesi ve 3'ü de devlet hastanesi idi⁵²⁴. Verem hastalığı bilhassa kasabalarda ve ekseriyetle kadınlarda müşahade olunmaktadır⁵²⁵.

Yeni kurulan Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâletinin kuruluş süreci savaş zamanına denk geldiğinden bu kurumdan istenilen ölçüde istifade edilemediği tespit edilmiştir. Bu durum barış döneminde ihtiyaçların en iyi şekilde yerine getirileceği Ali Fethi Bey Hükümeti'nin Programında açıkça ifade edilmiştir⁵²⁶. Sağlık alanında uzman kadronun olmayışı tasarlanan hizmetlerin sınırlı kalmasına sebep olmuştur⁵²⁷.

27 Kasım 1924 tarihli ikinci Fethi Okyar Hükümeti'nin programında Sıhhiye Vekâleti'nin asıl görevi belirlenmiştir. Buna göre: ilk olarak sıtmaya karşı esaslı bir şekilde mücadele edilecektir. Ayrıca frengi ve verem gibi hastalıklarla mücadele edilmesi ve çocuk hastalıklarına ile çocuk ölümlerine karşı da önlem alınması kararlaştırılmıştır⁵²⁸. Ölümler ekseriyetle çocuk ishali neticesi meydana gelmiştir⁵²⁹.

1.3.3. Gaziantep, Urfa ve Mardin'de Hastalıklara Karşı Yapılan Mücadele

Bulaşıcı hastalıklara doğu ve güneydoğu bölgelerinde ziyadesiyle rastlanmaktaydı⁵³⁰. Hastalıklar ile mücadelede tek sorun imkânların yetersizliği değildir. Nitekim Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da bulunan bazı bölgelere doktorların gitmek istememesi buralarda hastalıklar ile mücadeleyi zorlaştıran etmenlerden biri olmuştur. Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekili Rıza Nur, 26 Ekim 1922'de Erzurum, Van, Musul, Diyarbakır, Elazığ, Bitlis, Sivas vilâyetleri ile Ardahan, Artvin, Kars, Bayezid, Genç, Muş, Siirt, Mardin, Malatya, Gümüşhane, Erzincan ve Karahisar Şarki livalarından oluşan bölgede memuriyetlere öteden beri talebin az olduğunu belirtmiştir. Bundan dolayı söz konusu bölgelerde sağlık hizmetleri yıllarca aksamış ve halkın sağlığı ile yakından ilgilenilememiştir. Bu bölgelere gerekli doktor ve sağlık memurlarını göndererek sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi gerektiğini de mecliste yapmış olduğu konuşmada dile getirmiştir⁵³¹.

⁵²⁴ Kayam, s. 90, 92.

⁵²⁵ Doktor Şefik Arif, s. 70.

⁵²⁶ *Hükümet Programları (1920-1965)*, s. 33

⁵²⁷ *TBMM ZC*, Devre: 2, C. 1, İçtima Senesi: 1, 14. İçtima (05.09.1339/1923), s. 427.

⁵²⁸ *Hükümet Programları (1920-1965)*, s. 44.

⁵²⁹ Doktor Şefik Arif, s. 72.

⁵³⁰ *BCA*, 030.10.177.220.17. s. 1.

⁵³¹ *TBMM ZC*, Devre: 2, C. 3, İçtima Senesi: 1, 41. İçtima (24.Teşrinievvel.1339), s. 31.

Hal böyle olunca bu konuda kanun layihası çıkarılması zorunlu hale gelmiştir. Yapılan düzenleme ile Tıp Fakültesi'nden mezun olanların en az üç yıl devlet hizmetinde bulunmaları, mecburi hizmetlerinin iki yılını Erzurum, Van, Musul, Diyarbakır, Elazığ, Bitlis ve Sinop vilâyetleriyle Ardahan, Artvin, Kars, Ağrı, Bingöl, Muş, Siirt, Mardin, Malatya, Gümüşhane, Erzincan ve Karahisarı Şarki livalarından oluşan bölgelerde geçirmeleri zorunlu hale getirilmiştir. İki yıllık süre zarfında da doktorlara normal maaşlarına ilaveten 25 lira zam yapılması kararlaştırılmıştır. Bu kanunun icrasına da Sıhhiye, Maliye ve Maarif Vekilleri tayin edilmiştir⁵³².

1.3.3.1. Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (Frengi, Sıtma ve Trahom)

Cumhuriyet'in ilk yıllarında devletin uğraşmak durumunda kaldığı trahom, sıtma, frengi ve verem gibi hastalıklar oldukça fazla ölümlere neden olmaktadır⁵³³. Bundan dolayı Meclis gündemlerine bulaşıcı hastalıklarla mücadele konusu sık sık gündeme gelmiştir. Bozok Milletvekili Ahmet Hamdi Bey, Anadolu halkının maruz kaldığı verem, sıtma, frengi hastalıkları konusunda Sıhhiye Vekâleti'ne yönelik bir önerge vermiştir. O bu önergede Anadolu'nun bu derdi çözülmeyeceği ne eğitim, ne sanat, ne ziraat ne de ekonomide ilerleme kaydedileceğini belirtmiştir⁵³⁴. Bölgede sıkça karşılaşılan hastalıklar arasında frengi, belsoğukluğu, sıtma, verem, tifüs⁵³⁵ çocuk ishali, bağırsak iltihabı, basur, trahom, bağırsak kurtları, kuşpalazı (difteri), boğmaca öksürüğü gibi hastalıklar yer alır. Bunlardan en fazla görülenleri sıtma, frengi, belsoğukluğu ve çocuk ishalidir⁵³⁶. Difteri nadir rastlanan hastalıklardan olup ekseriyetle mikrop kaynağının komşu bölgelerde olduğu tespit edilmiştir⁵³⁷. Bulaşıcı hastalıkların bulaşma yolları Diyarbakır-Siverek-Urfa; Mardin-Viranşehir-Urfa; Halep-Cerablus-Urfa; Halep-Antep-Urfa; Adana-Osmaniye-Maraş-Antep-Urfa; Bağdat-Deyrizor-Rakka-Urfa olarak tespit edilmiştir⁵³⁸.

⁵³² TBMM ZC, D: 2, C. 3, İ: 1, 41. İçtima (24. Teşrinievvel.1339), s. 31.

⁵³³ Baytal, s. 43.

⁵³⁴ TBMM ZC, Devre: 2, C. 6, İçtima Senesi: 1, 106. İçtima (19.2.1340), s. 123.

⁵³⁵ BOA, DH.ŞFR. D. NO: 70, G. NO: 19. s. 1. H. 19.01.1335

⁵³⁶ Doktor Şefik Arif, s. 69.

⁵³⁷ Doktor Şefik Arif, s. 70.

⁵³⁸ Doktor Şefik Arif, s. 71.

Gaziantep Milletvekili Ahmet Remzi Bey, Sağlık teşkilâtının bulaşıcı hastalıkları tamamıyla tetkik edebilmesi için yurdun dört bir yanında faaliyetlerde bulunması gerektiğini belirtmiştir. Yine o Sıhhiye Vekâleti'nin henüz yeni kurulmuş olduğundan yurdun tamamına yayılmadığını da sözlerine eklemiştir⁵³⁹. Sağlık işlerinin memleketin tamamında vücut bulması için her şeyden önce doktorların yetişmesi ve bütün bölgelere dağılması gerektiği de Ahmet Remzi Bey'in ifadeleri arasında yer almıştır. Sıhhiye Vekili Doktor Refik Bey, yapılmasına karar verilen 150 dispanserin yapım aşamasının sona erdiğini bunlardan 100 tanesinin kullanılmaya başlandığını bildirmiştir. Geriye kalan 50 dispanser için de doktor tayin edildiği takdirde faaliyete başlayacaklarını açıklamıştır⁵⁴⁰. Bulaşıcı hastalıklardan bir diğeri olan malarya ile mücadeleye dair tedbirlerin de meclis tarafından alındığı zabıt ceridelerinden anlaşılmaktadır. Yine frengi hastalığında baş tedavi edici özelliğe sahip *neosalvarsan* adlı ilaç 1924 yılında vilâyetlere gönderilmiştir⁵⁴¹.

1.3.3.2. Frengi ile Mücadele ve Seyyar Hastaneler

Osmanlı Devleti'nde zaman zaman görülen frengi⁵⁴² salgınlarına karşı, hasta tedavi edilmekle beraber tecrit etme yöntemi de uygulanmıştır.⁵⁴³ Bölgede yapılan araştırmalar neticesinde frengi hastalığının I. Dünya Savaşı'ndan sonra arttığı görülmüştür⁵⁴⁴. Gaziantep Mebusu Yasin Bey, bazı yerlerde frengi salgının artması karşısında ne gibi önlemler alındığına dair Sıhhiye Vekili Rıza Nur Bey'e sorular yöneltmiştir. Rıza Nur Bey ise eskisi gibi frengililer için hastaneye lüzum olmadığını, seyyar teşkilâtların kurulduğunu, doktorların her tarafı dolaştığını ve nerede frengi varsa onu tespit ettiklerini bildirmiştir. Devam eden cümlelerinde “*Filân falan köylerde frengi vardır diyorlar. Frengililerin buldukları yerlere küçük sıhhiye memurlarımız gidip Neosalvarsan ile şırınga ediyorlar. Sonra cıva tedavisi yapıyoruz. Bu çok iyi bir ilâçtır*” ifadelerini kullanmıştır. Frengi hastaları tespit edildikten sonra memurlar 10-15 günde bir hastalar ziyaret edilmiş ve

⁵³⁹ TBMM ZC, Devre: 2, C. 15, İçtima Senesi: 2, 73. İçtima (9.3.1341), s. 298.

⁵⁴⁰ TBMM ZC, D: 2, C. 15, İ: 2, 73. İçtima (9.3.1341), s. 299.

⁵⁴¹ TBMM ZC, D: 2, C. 15, İ: 2, 73. İçtima (9.3.1341), s. 300

⁵⁴² BOA, DH.MUİ. D. NO: 20-2, G. NO: 35. s. 1. H. 25.11.1327

⁵⁴³ Esin Kâhya, “Sağlık Kuruluşlarımıza Bir Örnek: Safranbolu'da Frengi Hastanesi”, *IX. Türk Tarih Kongresi (21-25 Eylül 1981)*, C. 3, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 1292-1293.

⁵⁴⁴ Doktor Şefik Arif, s. 69.

jandarma aracılığı ile belirlenen noktalara getirilerek kontrolleri yapılmıştır⁵⁴⁵. Frengi tedavisinde kullanılan ilaçların fiyatları oldukça yüksektir. Bu ilaçlardan fakir halkın da istifade edebilmesi için gümrük vergilerinin ortadan kaldırılması öngörülmüştür⁵⁴⁶. Frengi ile mücadelede ilk ciddi girişimlerden biri 1925 yılında Frengi Tedavi Talimatnamesi'nin yayınlanması ile başlamıştır⁵⁴⁷.

1.3.3.3. Sıtma (Malarya) ile Mücadele

Sıtma, anofel denilen sivrisineklerin ısırmasıyla insana geçen sıtma parazitlerinin meydana getirdiği bir hastalıktır⁵⁴⁸. Bu hastalık, Cumhuriyet öncesinde de görülmüş ve bölgeye zaman zaman doktorlar gönderilmiştir⁵⁴⁹. TBMM hükümetlerini en fazla uğraştıran salgın hastalıklardan biri sıtma pek çok insanın ölümüne neden olmuştur⁵⁵⁰. Türkiye'de sıtmanın bölgelere göre dağılışında ilk sırayı Akdeniz bölgesi, daha sonra ise Güneydoğu Anadolu bölgesi almaktadır⁵⁵¹.

1920-1925 yılları arası hükümet programlarında da ülkede en çok tahribat yapan hastalıkların frengi olduğu zannının yanlış olduğu esas ölümlere sıtmanın sebebiyet verdiği ifade edilmiştir. Sıtma o dönem Türkiye'sinin "kara belası" ve sağlık alanında da en önemli iç sorunlardan biridir. Sıhhiye Vekâleti'nin en ziyade bu hastalık üzerine yoğunlaşması, yine hükümet programlarınca ön görülmüştür. Fakat hastalığın tedavisi için milyonlarca paraya ihtiyaç duyulduğundan hükümet bu konuda malî sıkıntılardan dolayı gerekli önlemleri tam anlamıyla alamamıştır⁵⁵².

Sıtma hastalığına sebebiyet veren ve yayılmasına neden olan unsurlardan biri de bataklıklardır. Ali Fethi Bey, ikinci hükümet programında bataklıkların bir an

⁵⁴⁵ TBMM ZC, Devre: 1, C. 24, İctima Senesi: 3, 124. İctima, (23.10.1338), s. 111-112.

⁵⁴⁶ Meliha Özpekcan, "TBMM Tutanaklarına Göre Cumhuriyet'in İlk On Yılında Sağlık Politikamız", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 17, (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 766.

⁵⁴⁷ Baytal, s. 46.

⁵⁴⁸ Ata Ünalın, *Sıtma (Sıtmalı Yerlerde Çalışan ve Yaşayanlara Pratik Bilgiler)*, Titaş Basımevi, Ankara 1943, s. 2.

⁵⁴⁹ BOA, DH.MKT. D. NO: 1738, G. NO: 16. s. 1. H. 13.11.1307

⁵⁵⁰ Ak, s. 728.

⁵⁵¹ Kemalettin Şahin, "Sıtmanın Yeniden Ortaya Çıkmasını Etkileyen Bazı Beşeri ve Ekolojik Faktörler: Çarşamba Ovasının Doğusunda Bir Çalışma", *Türk Coğrafya Dergisi*, S. 41, İstanbul 2003, s. 61.

⁵⁵² *Hükümet Programları (1920-1965)*, s. 34.

evvel kurutulması gerektiği üzerinde önemle durmuştur⁵⁵³. Köy Kanunu ile birçok köyde bataklıklar kurutulmuştur. Ayrıca köyün sağlık, eğitim, ekonomik ve ziraî ihtiyaçları üzerinde önemle durulmuş⁵⁵⁴ ve bu ihtiyaçların bir an önce giderilerek köylerin kalkındırılmasına çalışılması gerektiğine dikkat çekilmiştir⁵⁵⁵.

Bu salgın hastalık Urfa'nın Suruç, Viranşehir ve merkez kazalarıyla Halfeti nahiye merkezinde sıtma mevcuttur. Yapılan mücadele ile bunun da önü alınmaktadır⁵⁵⁶. Yıllar süren savaşlardan dolayı sıtma, verem, frenginin yayılmasına yol açtığı gibi çocuk ölümlerine de neden olmuştu. Halkın sağlıklı bir geleceğe ulaşması için Milletvekili Adnan Adıvar başkanlığında bir program hazırlanmıştır. Bu program ile genel olarak doktor ve ebe sayısını arttırarak halkı bilinçlendirmek ve bulaşıcı hastalıklar ile mücadele edilmesi amaçlanmıştır⁵⁵⁷. Sıtma mücadelesine azami ehemmiyet verilmiş⁵⁵⁸ ve sıtma ile mücadele için Küçük Sıhhiye Memurları Kanunu ile Sıtma Mücadele Kanunu çıkarılmış ve Sıtma Enstitüleri açılarak da hastalığa karşı topyekûn önlem alınmaya çalışılmıştır⁵⁵⁹. Ayrıca kinin ve benzeri sıtma tedavisinde kullanılan ve maliyeti asıl sıtma ilaçlarına göre düşük olan ilaçlar halka bedava dağıtılmaya başlanmıştır⁵⁶⁰. Bu amaç doğrultusunda Manheim'de Zimmer fabrikasında üretilen kininin Hilâli Ahmer Cemiyeti vasıtasıyla alınması kararlaştırılmıştır⁵⁶¹. Sıtma mücadelesine ayrı bir önem verilerek⁵⁶² devletin parasız bir şekilde ilaç dağıtmasıyla sadece 1932 yılında 428.439 hasta tedavi edilip bu illetten kurtarılmıştır⁵⁶³.

⁵⁵³ Mutlu, s. 18; Fatih Tuğluoğlu, "Türkiye'de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)" *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 32/4, 2008, s. 356; *Hükümet Programları (1920-1965)*, s. 42-43.

⁵⁵⁴ Kemal, s. 341.

⁵⁵⁵ Nusret Kemal, "Köy Seferberliğine Doğru", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 1, S. 5, Haziran 1933, s. 355, 357.

⁵⁵⁶ *Urfa Hakkında, Tabî, Coğrafi, İçtimâî, İktisadî, Tarihî, Mülkî Malumat-ı Cami' Salname 1927*, Millî Kütüphane, Ankara 1946, s. 35.

⁵⁵⁷ Tuğluoğlu, s. 351.

⁵⁵⁸ İsmail Hakkı, *Malarya Ya'ni Sıtma Hakkında Kimler Neler Bilmeli?*, Meslek Matbaası, İstanbul 1341/1925, s. 2.

⁵⁵⁹ Özpekcan, s. 769.

⁵⁶⁰ Tuğluoğlu, s. 355.

⁵⁶¹ *BCA*, 030.18.01.02.33.10.4.

⁵⁶² *C.H.F Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları (10 Mayıs 1931)*, s. 8.

⁵⁶³ Zeki Nâsır, "Sihhat ve İktisat", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 2, S. 11, I. Kanun (Aralık) 1933, s. 417.

1.3.3.4. Trahom ile Mücadele

TBMM hükümetlerinin halkın sağlığını koruma yolunda yaptığı mücadelelerden biri de trahom mücadelesidir⁵⁶⁴. TBMM hükümetleri vatandaşların hayatını tehdit eden bu hastalıkla mücadeleyi bir dava olarak ele almış ve geniş ölçüde savaşa başlamıştır⁵⁶⁵.

Trahomla ilgili planlı bir çalışma 1925'te başlatılmıştır. Özellikle yetim yurtlarında bu hastalık hızlı bir şekilde yayılıyordu. Bu salgının yaygın olduğu Adıyaman ve Malatya'da 10'ar yataklı birer trahom hastanesi yapılmıştır. Ayrıca gezici ve sabit teşkilâtlar kurulmuştur⁵⁶⁶. Trahomlu bölgeler olarak bilinen Malatya, Adıyaman, Gaziantep, Diyarbakır ve Mardin'de yapılan çalışmalarla ümit verici neticeler elde edildi⁵⁶⁷.

II. Millî Tıp Kongresi'nde sunulan raporlarda, özellikle Güneydoğu Anadolu'da, trahomun önemli derecede tahribata sebebiyet verdiği belirtilerek, tablonun bu derece vahim bir hal almasında, kaza ve nahiyelerde takınılan lakayt tavır ile ihmallerin payının rolü olduğuna dikkat çekilmiştir. Bölgede yaşayan halkın hemen hemen yarısının bu hastalığa yakalandığı belirtilmiş, hatta kongre kürsüsünde konuşanlar, bazı şehir ve kasabalarda değnekli olarak gezenlerin değneksiz olarak gezenlerden fazla olduğunu dile getirmişlerdir⁵⁶⁸.

Urfa'da trahom hastalığı yaygın bir haldedir. Vilâyet genel nüfusunun yüzde 12'sinde trahom hastalığı tespit edilmiştir⁵⁶⁹. Vilâyetin en mühim hastalıklarından birisini oluşturan trahom göz hastalıkları uzmanı bölgede bulunmadığından birçok kimsenin gözlerini kaybetmesine neden olmuştur. Bu hastalıkla mücadele için hastalığı imha veya tesirini en aza indirme ve yayılmasına engel olmak amacıyla dispanserler tesis edilmeye çalışılmıştır⁵⁷⁰.

⁵⁶⁴ Özer, s. 126-127.

⁵⁶⁵ *Ulus*, 7 İllkânun (Aralık) 1935, s. 5.

⁵⁶⁶ Ak, s. 730-731.

⁵⁶⁷ Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1965)*, s. 193.

⁵⁶⁸ Özer, s. 127.

⁵⁶⁹ Doktor Şefik Arif, s. 69.

⁵⁷⁰ Doktor Şefik Arif, s. 71.

1924'te Birecik ve Suruç kazalarında 5'er yataklı bir dispanser hizmete açılmıştır. Bu dispanserlerden Suruç'taki hükümet doktorunun henüz tayin edilmemesi sebebiyle geçici olarak hizmet vermemektedir. Birecik'teki ise faaliyete başlamıştır. Dispanserlerin tesis ve açılmaları halk arasında güzel bir tesir meydana getirmiş ve memnuniyetle karşılanmıştır. Vilâyet merkezindeki hastanenin hizmet dışı bulunması sebebiyle bir dispanser tesisine şiddetle ihtiyaç olduğu da aynı zamanda dile getirilmiştir. Bu konunun çözüme kavuşturulması halinde çoğu hastaya tedavi imkânı sağlanacağı ve bu insanların söz konusu mağduriyetlerinin giderileceği belirtilmiştir⁵⁷¹. Urfa merkezinde biri mülkî 25 yataklı diğeri askerî olmak üzere iki hastane, Siverek ve Viranşehir kazalarında 10'ar yataklı birer dispanser mevcuttur⁵⁷².

Bakanlıkça 1925'ten beri hastalığın en çok yayıldığı yerlerden başlamak üzere Malatya, Adıyaman, Besni, Gaziantep ve Kilis'te sabit ve seyyar teşkilâtlarla hastalığa karşı mücadele edilmeye başlanmıştır. Ayrıca yakın dönemde hem hastaları tedavi etmek hem de trahom mücadelesi için memur yetiştirmek üzere Adana'da büyük bir trahom hastanesi açılması planlanmıştır. Bununla beraber bütçenin elverdiği ölçüde özellikle uzman personel buldukça mücadele ve tedavi sahası genişletilmeye çalışılmıştır⁵⁷³. 1925 yılında 64 hasta hastanede yatırılmış ve tedavi edilmiştir. Ayrıca 99 trahomlu hasta ameliyet edilmiş ve 2958 hastaya da ilaç tedavisi uygulanmıştır⁵⁷⁴. Ancak hastalığın karakteri, seyri ve sebepleri itibariyle sıtma gibi mücadele imkânı olmadığı da bir gerçektir⁵⁷⁵.

Trahom gittikçe ülkenin birçok yerinde etkili olan bir hastalık haline geldiğinden bu durum ile doğru orantılı olarak mücadele yöntemleri de büyük ölçüde geliştirilmiştir⁵⁷⁶. Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti Vekili Recep Bey, trahom hastalığının yoğun olduğu bölgelerden başlamak üzere Gaziantep'te 10 yataklı bir trahom dispanseri ile bir seyyar trahom sağlık teşkilâtı oluşturulmak üzere 1929 yılı

⁵⁷¹ Doktor Şefik Arif, s. 59-60.

⁵⁷² *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1926-1927)*, s. 689.

⁵⁷³ *BCA*, 030.10.177.220.17. s. 2.

⁵⁷⁴ *Ulus*, 7 İlkânun (Aralık) 1935, s. 5.

⁵⁷⁵ *BCA*, 030.10.177.220.17. s. 3.

⁵⁷⁶ Umut Karabulut, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sağlık Hizmetlerine Toplu Bakış: Dr. Refik Saydam'ın Sağlık Bakanlığı ve Hizmetleri (1925-1937)", *ÇTTAD*, IV/15, 2007, s. 158.

bütçesine tahsisat konulduğunu belirtmiştir⁵⁷⁷. Gaziantep'te belediyeye ait bir hastahane ile bir Ameriken hastahanesi bir özel hastahane mevcut olup merkeze bağlı yerlerde de dispanserler vardır⁵⁷⁸. Kilis'te 10 yataklı bir dispanserin kurulması daha önceden planlanmış ancak mevcut kadronun yetersizliği nedeniyle ertelenmek durumunda kalmıştır⁵⁷⁹. Bununla beraber dispanserlerde çalışacak doktorların maaşları da 300 lira olarak belirlenmiştir⁵⁸⁰. Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekili Refik Saydam 1930'da yapmış olduğu bir konuşmada, trahom hastalığının Urfa, Besni, Gaziantep, Maraş, Malatya, Mardin, Diyarbakır, Siirt, Cebelibereket, Adana, Muş ve Van'da yoğun olarak görüldüğünü hatta bazı yerlerde halkın yüzde doksanına yakınının bu hastalığa yakalandığını belirtmiştir⁵⁸¹.

Trahomla yapılan mücadeleden olumlu sonuç alınmasından dolayı 1930'da Seyhan, Gaziantep, Kilis ve Besni vilâyet ve kazalarına 1933'te Urfa, Maraş, Siverek ve daha sonra Nizip kazasına teşmil edilmek suretiyle gerek dispanser sayısı ve gerekse yatak adedi arttırılmıştır⁵⁸². Bunun için 750 liralık ilaç ve sağlık malzemesi ile 3.750 liralık cerrah aletinin Türkiye'ye getirilmesi Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Maliye ve İktisat Vekilliklerinin 1933 tarihli toplantısında kabul edilmiştir⁵⁸³. Yine Güneydoğu vilâyetlerinde görülen trahom hastalığıyla mücadele edilmek üzere Urfa merkezinde 15, Siverek'te 10'ar yataklı birer trahom hastane ve dispanseri tesisi⁵⁸⁴ ve daha önce kaldırılmış olan seyyar teşkilâtlar Gaziantep, Kilis, Urfa ve Siverek'te yeniden vücuda getirildi⁵⁸⁵. Bununla birlikte hastane, yatak ve dispanser sayıları yıldan yıla arttırılmaya çalışılmıştır⁵⁸⁶.

Hastalığın Güneydoğu ve Doğu Anadolu vilâyetlerinin hemen hepsinde hüküm sürdüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca tespit edilen bilgilere göre trahom Arap ülkelerinde ortaya çıkıp yayılmıştır⁵⁸⁷. Trahom, bilhassa aile içerisinde yayılmaya pek müsait bir

⁵⁷⁷ BCA, 030.10.177.220.9. s. 1.

⁵⁷⁸ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1926-1927)*, s. 957.

⁵⁷⁹ BCA, 030.18.01.02.6.60.019. 1.

⁵⁸⁰ BCA, 030.18.01.02.47.2.

⁵⁸¹ Özer, s. 128.

⁵⁸² *Ulus*, 7 İlkânun (Aralık) 1935, s. 5.

⁵⁸³ BCA, 030.18.01.02.35.28.19.

⁵⁸⁴ BCA, 030.18.01.02.33.7.11.

⁵⁸⁵ *TBMM ZC*, Devre: 4, C. 15, İçtima Senesi: 2, 52. İnikat, (17.05.1933), s. 128.

⁵⁸⁶ Baytal, s. 43.

⁵⁸⁷ BCA, 030.10.177.220.17. s. 2.

hastalıktır ve tedavisi de çok güçtür. Halkın yeteri kadar bilgi sahibi olmaması, fakirliği ve batıl tedavi yöntemlerine dair düşüncesi bu hastalığın yayılmasını kolaylaştırmıştır⁵⁸⁸.

Hastalığın yaygın olduğu yerlerde dispanser sayıları arttırılmıştır. Gaziantep'te 15 yataklı bir trahom hastanesi⁵⁸⁹ ve bir dispanser, Urfa'da 15 yataklı bir hastane ve bir dispanser açılmıştır. Bununla beraber Kilis'te 10 yataklı bir hastane ve bir dispanser⁵⁹⁰ ve Siverek'te 10 yataklı bir hastane ve bir dispanser açılmıştır. Ayrıca Gaziantep, Kilis, Urfa ve Siverek'te seyyar teşkilâtlar oluşturulmuştur. Mücadele kapsamında seyyar teşkilâtların oluşturulduğu yerlerde 60.600 hasta muayene edilmiş, 45.000 hastada trahoma rastlanmış ve 15.189 hasta ameliyat edilmiştir⁵⁹¹.

1.3.3.5. Gaziantep, Urfa ve Mardin'de Grip Salgını

Risk faktörü yüksek bulaşıcı hastalıkların yanı sıra 1925'te grip salgını ülkenin yeni sağlık sorunu haline gelmiştir. Bu hastalığın Halep ve İskenderun'da ortaya çıkıp Güneydoğu Anadolu'ya yayıldığı ve müteakiben hızlı bir şekilde Batı Anadolu'ya sıçradığı tahmin edilmektedir. Sıhhiye Vekili Cemil Bey, salgının önemi, nereye kadar yayıldığı ve şimdiye kadar alınan önlemler hakkında önemli bilgiler vermiştir⁵⁹². Bununla beraber 17 vilâyette grip salgınının olduğunu, bu hastalığın Suriye tarafından geldiğini, mevcut olduğu yerlerde sağlık tedbirlerinin alındığını bildirmiştir. Ayrıca okullar, sinemalar ve umumî toplantı yerleri bir süreliğine kapatılmış ve alınan önlemler neticesinde Antep ve Urfa taraflarında hastalığın hafiflediği görülmüştür⁵⁹³.

⁵⁸⁸ BCA, 030.10.177.220.17. s. 2.

⁵⁸⁹ *Doğu Anadolu Coğrafyası (Tabii, Ziraî, Beşerî, Baytarî)*, VII, Genelkurmay Başkanlığı (Coğrafya Encümeni), Genelkurmay Matbaası, Ankara 1938, s. 147.

⁵⁹⁰ TBMM ZC, Devre: 4, C. 15, 2. İçtima Senesi, 52. İnikat (17.05.1933), s. 127.

⁵⁹¹ TBMM ZC, D: 4, C. 15, 2. İ: 52. İnikat (17. V. 1933), s. 128.

⁵⁹² TBMM ZC, Devre: 2, C. 13/1, İçtima Senesi: 2, 46. İçtima (3.2.1341), s. 94.

⁵⁹³ TBMM ZC, Devre: 2, C. 15/1, İ: 2, 46. İçtima (3.2.1341), s. 95.

1.3.4. Gaziantep, Urfa ve Mardin’de Çiçek Hastalığı ve Alınan Tedbirler

Bir süreden beri Suriye havalisinde hüküm süren çiçek hastalığı alınan tedbirlere rağmen Mardin vilâyetinin sınıra yakın köylerine yayılmış buradan da Urfa ve Gaziantep vilâyetlerinin bazı köylerine sirayet etmiştir. Böylece çiçek hastalığı bölgede bir salgın mahiyetini almıştır. Bundan dolayı hükümet bölgede aşı mücadelesine başlamış ve bölge doktorları ile sağlık memurları vasıtasıyla aşı uygulamasını sürdürmüştür. Mücadeleye Mardin’in sınır köylerinden başlanılmış ve sırasıyla Urfa ile Gaziantep’e gidilerek halk aşıya tabi tutulmuştur. Üç vilâyete yakın vilâyetlerde de aynı prensipler uygulanmıştır (23 Mart 1929)⁵⁹⁴. Bu maksatla Diyarbakır, Elazığ, Cebelibereket (Osmaniye), Malatya, Maraş ve Siirt vilâyetlerinde aşı müfrezeleri teşkil edilmiştir⁵⁹⁵. Bölgede uygulanan aşı sayesinde çiçek hastalığı salgın mahiyeti özelliğini kaybetmiştir. Sadece münferit vakalar görülmüştür⁵⁹⁶. Bu hastalığın alınan tedbirlerle yıldıan yıla azaldığı tespit edilmiştir⁵⁹⁷. Mardin’de 1929 yılı Nisan başlangıcına kadar yapılan aşı toplamı 95993’e ulaşmıştır⁵⁹⁸.

Çiçek hastalığı ile mücadele için hastalığın salgın haline gelme sebepleri araştırılmıştır. Bunun için aşı mesaisini kontrol ederek lüzum görüldüğü takdirde faaliyetin devamını sağlamak üzere Mardin’e Vekâlet seyyar emrazı sariye (Bulaşıcı hastalıklar) uzmanı Doktor Vefik Vassaf Bey’i göndermiştir. Vefik Vassaf Bey’den alınan raporda, hastalığın bulaşma nedenleri ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Bölge halkının büyük bir kısmının sınır boyu üzerinde ikamet ettiği ve sınırın diğer tarafındaki köylerle daimi bir surette temasta buldukları tespit edilmiştir. Ülke sınırlarının tespiti neticesinde bazı köy arazilerinin karşı tarafta ve Suriye arazilerinin de Türkiye tarafında kaldığı görülmüştür. Bu durum her iki taraf arasında teması arttırmış ve hatta Suriye tarafından Türkiye sınırlarına geçen ve sınıra yakın köylerden yardım gören çapulcuların akınları da hastalığın yayılmasında etkili olmuştur.⁵⁹⁹

⁵⁹⁴ BCA, 030.10.177.220.13. s. 1.

⁵⁹⁵ BCA, 030.10.177.220.13. s. 2.

⁵⁹⁶ BCA, 030.10.177.220.14. s. 1.

⁵⁹⁷ Doktor Şefik Arif, s. 70.

⁵⁹⁸ BCA, 030.10.177.220.14. s. 3.

⁵⁹⁹ BCA, 030.10.177.220.14. s. 1.

18 Ağustos 1929'da Nusaybin ve Şahmişin'de çıkan ilk 4 çiçek vakası daimi surette temasta bulunan ve karşı tarafta Fransızlar tarafından tesis edilmiş olan Kamışlı kasabasından geçmiştir. Bunu takiben 22 Ağustos 1929'da Dirig'e (Derik) yarım saat mesafede bulunan Telbisin köyünde ve 25 Eylül 1929'da vilayet merkezine bağlı Kavs köyünde görülen çiçek vakaları da yine karşı tarafta bulunan Amude köyünden gelen 2 çocuk vasıtasıyla yayılmıştır⁶⁰⁰. Hastalığın kısa sürede salgın halini alıp yayılmasında farklı nedenler etkili olmuştur. Suriye'ye geçen kişilerin Türkiye'ye döndüklerinde bu hastalığı beraberinde getirmeleri, halkın aşıya rağbet etmemesi ve halkın bilgisizliği hastalığın yayılmasını tetiklemiştir⁶⁰¹.

Fakat bölge halkı, yukarıdaki sebeplerden dolayı hastalıktan meydana gelen ölümlerin arttığını ve aşıların arasında hastalığın görülmediğini tecrübe etmesi üzerine aşı merkezlerine yönelmesi hastalığın daha fazla yayılmasını engellemiştir. Raporda, hastalığın fazlaca ölümlere neden olmasının bir sebebi de bölgenin sağlık şartlarına elverişsiz olması gösterilmiştir. Evlerin fiziksel yapısı, sokakların kirli olması, halkın yağmur sularını içmesi gibi sebeplerin bu hastalığın hem yayılmasını hem de ölüm oranlarını arttırmıştır⁶⁰². Hastalığın azalması için köy evlerinin yüksek tavanlı, büyük pencereli, iç ve dışının badanalı olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Tahtakurusu, pire, sinek gibi haşerelerden de arındırılarak özellikle çocukların sağlıklı bir şekilde yaşamalarına zemin hazırlanması gerektiğine dikkat çekilmiştir⁶⁰³.

Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekili Ş. Refik Bey'in 24 Mart 1930 tarihli mütalaasına göre şimdiye kadar sürdürülen aşı çalışmaları ile Mardin'de 69.562, Urfa'da 82.527 ve Gaziantep'te 61.806 şahsa çiçek aşısı yapılmıştır⁶⁰⁴. Bölgedeki hastalığın salgın mahiyetinin azaldığı ve münferit vakalara rastlandığı görülmekle beraber aşı mücadelesine aynı şekilde devam edilmiştir⁶⁰⁵.

⁶⁰⁰ BCA, 030.10.177.220.14. s. 1-2.

⁶⁰¹ BCA, 030.10.177.220.14. s. 2-3.

⁶⁰² BCA, 030.10.177.220.14. s. 3.

⁶⁰³ Zeki Nasır, "Köylerimizin Sağlık İşleri", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 2, S. 7, Ağustos 1933, s. 42-43; Saffet, s. 426-427.

⁶⁰⁴ BCA, 030.10.177.220.13.1. s. 2.

⁶⁰⁵ BCA, 030.10.177.220.13.1. s. 3.

1929 ve 1930 yıllarında Suriye’de görülen çiçek hastalığının Mardin, Urfa, Gaziantep ve Diyarbakır vilâyetlerine de sıçraması üzerine aşı uygulaması için seyyar sağlık memurları kadroları oluşturulmuştur. 1929 ve 1938 yıllarında İran’dan gelen mülteciler arasında görülen çiçek vakaları Türkiye’nin bazı bölgelerinde salgınlara neden olmuş, hastalığın görüldüğü bölgelerde alınan önlemlerle salgınların daha fazla yayılması engellenmiştir⁶⁰⁶. Özellikle 1930 yılında çıkarılan Umumî Hıfzıssıhha Kanunu ile yurdun genel sağlık koşullarını ıslah edilmesi amaçlanmıştır. Bunun yanında ülke insanını hastalıklara karşı korumak, sağlıklı nesiller yetişmesini temin etmek ve halka ilaç yardımı yapmak devlet hizmetlerinden sayılmıştır⁶⁰⁷.

İcra Vekilleri Heyeti, salgın ile mücadele kapsamında bedeli Özel İdare bütçesinden karşılanmak üzere Gaziantep Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Müdürlüğü için 900 liralık Kinin ve Neosalvarsanın dışarıdan satın alınmasına karar vermiştir (7 Mayıs 1931)⁶⁰⁸.

1933 yılından itibaren doktor ihtiyacının önemli ölçüde giderildiği görülmüştür. Hatta Urfa Milletvekili Ali Saib Bey, bu hususta: “*yalnız memleketimizde değil, Avrupa’dan ecnebi memleketlerden memleketimize ameliyat olmak için, tedavi için gelenlerin mevcut olduğunu*” ifade etmiştir⁶⁰⁹. Bu dönemde ülkenin her tarafına yayılmış olan bulaşıcı hastalıklarla başarılı mücadeleler yapılmış ve genel sağlık durumunu düzeltme yolunda önemli adımlar atılmıştır⁶¹⁰.

⁶⁰⁶ Ayhan Vergili, Türkiye’de Modern Tıbbın Kurumsallaşması ve Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul 2011, s. 442.

⁶⁰⁷ *T.C. Resmi Gazete*, S. 1489, 6 Mayıs 1930, s. 8895; Erdem Aydın, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluş Yıllarında Sağlık Hizmetleri”, *Ankara Eczacılık Fakültesi Dergisi*, S. 31, Ankara 2002, s. 188.

⁶⁰⁸ *BCA*, 030.18.01.02.19.27.14.

⁶⁰⁹ *TBMM ZC*, Devre: 4, C. 15, 2. İçtima, 52. İnikat (17. V. 1933), s. 131.

⁶¹⁰ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar*, C. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1971, s. 403.

1.4. ASAYİŞ HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR

1.4.1. Gaziantep, Urfa ve Mardin’de Asayiş Olayları ve Alınan Tedbirler

Asayiş meselesi şekavet halinde Türkiye’de daimî bir mesele olarak uzun süre devam etmiştir⁶¹¹. Bölgede meydana gelen eşkıya ve soygun vakalarından dolayı çeşitli tedbirlerin alınması zarurî hale gelmiştir⁶¹². Asayişin temin edilmesi için bir takım tedbir alınmasına⁶¹³ rağmen mevcut sorunlar devam etmiştir. Fakat daha sonra alınan tedbirlerle özellikle Doğu ve Güneydoğu’da görülen vakalar bertaraf edilmiştir⁶¹⁴. Bu vakalara karışanların yerinde takip edilmesi için gerekli kuvvetler merkez tarafından gönderilmesi elzem olarak görülmüştür⁶¹⁵. Gerek Doğu ve gerekse Güneydoğu Anadolu’da hâkimiyetin tam sağlanması için askerî kuvvetler bölgeye sevk edilmiştir⁶¹⁶. Ülkenin her tarafında sarsılmaz bir emniyet ve asayişin hâkim olmasını sağlamak TBMM hükümetlerinin göz önünde bulundurduğu en önemli noktadır⁶¹⁷. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Mustafa Kemal Paşa, yapmış olduğu yurt gezilerinde, halkın dayanışma içinde olmasını, iç ve dış tehditler karşısında birlikte hareket etmenin önemini vurgulamıştır⁶¹⁸. 1923 yılı hükümet programında askerî ihtiyaçları karşılamak üzere okul ve talimhanelerin açılması ön görülmektedir. Ordunun ihtiyaçlarının giderilmesi için tasarruf mevduatlarının kullanılmasına başlanmıştır⁶¹⁹. Yine 1923 yılı hükümet programında asıl amacın faaliyet, gayret ve iş yapmak olduğu vurgulanmıştır⁶²⁰.

⁶¹¹ İsmet İnönü, *Hatıralar*, (Haz. Sabahattin Selek), Bilgi Yayınevi, Ankara 2009, s. 532.

⁶¹² BOA, DH.EUM.AYŞ. D. NO: 5, G. NO: 87. s. 1.

⁶¹³ BOA, DH.İD. D. NO: 150, G. NO: 8. s. 1-2. H. 02.04.1332

⁶¹⁴ TBMM ZC, Devre: 2, C. 31, İçtima Senesi: 4, 50. İçtima, (11.04.1926), s. 58.

⁶¹⁵ TBMM ZC, Devre: 2, C. 4, İçtima Senesi: 1, 68. İçtima, (15.12.1339), s. 255.

⁶¹⁶ BOA, DH.EUM.AYŞ. D. NO: 7, G. NO: 113, s. 1.

⁶¹⁷ *Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi 1927 (Sivas’tan Büyük Kongreye Cumhuriyet Halk Fırkası)*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara 15 Teşrinievvel 1927, s. 198.

⁶¹⁸ Gül, s. 54.

⁶¹⁹ *Hükümet Programları (1920-1965)*, s. 30-31

⁶²⁰ *Hükümet Programları (1920-1965)*, s. 36-37

Ergani'ye bağılı Eğil nahiyesinin Piran köyünde⁶²¹ 13 Şubat 1925'te ortaya çıkan Şeyh Sait isyanı, bölgenin asayişini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu yüzden hükümet asayişini sağlamak için isyanın yayıldığı yerler arasında bulunan Genç, Muş, Ergani, Dersim (Tunceli), Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van ve Hakkâri'de sıkıyönetim ilan etmiştir⁶²². İsyân kısa sürede bölgenin tamamına yayılmıştı⁶²³. İsyânların bertaraf edilmesinde demiryollarının ayrı bir önemi vardı⁶²⁴. Dolayısıyla isyanın bastırılması için askerî birliklerin isyan bölgelerine yakın Mardin'e demiryolu ile taşınması kararlaştırılmıştı. Bölgeye gönderilen kuvvetler ve bölgedeki aşiretlerin yardımı ile isyan bastırılmıştır⁶²⁵. Cumhuriyetin almış olduğu asayiş tedbirleri neticesinde gerek Azadî Cemiyeti'nin takibatı sırasında ve gerekse Şeyh Sait isyanından sonra Irak, İran ve Suriye'ye kaçan bazı Kürt liderlerin Türkiye aleyhine çalıştıkları tespit edilmiştir. Bölgede çıkarlarını devam ettirmek isteyen İngiltere ve Fransa ayrılıkçı faaliyetleri desteklemekten geri durmamışlardır⁶²⁶. Bu isyan sonrasında hâdiseye fiilen iştirak etsin veya etmesin birçok aşiret reisi, ağa, şeyh gibi unvana sahip kimseler batı vilâyetlerine nakledilmiştir⁶²⁷. Şeyh Sait İsyânı sonrasında alınan geniş çaplı tedbirlere rağmen bölgedeki ayaklanmalar devam etmiştir⁶²⁸.

Ülkede emniyet ve asayişini bozan unsurları ortadan kaldırmak için 1925 yılında çıkarılan Takriri Sükûn Kanunu'nun⁶²⁹, İsmet Paşa Hükümeti tarafından yeniden süresinin uzatılmasına gerek kalmadığı belirtilmiştir⁶³⁰. Bu konuda İsmet Paşa 4 Mart 1929 günü TBMM'de yaptığı konuşmada, Türkiye'ye karşı bölücü faaliyetlerin yurt

⁶²¹ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1971, s.313.

⁶²² *BCA*, 030.18.1.1.12.76.17; *TBMM ZC*, Devre: 2, C. 14, İçtima Senesi: 2, 63. İçtima, (23.02.1341), s. 288.

⁶²³ *TBMM ZC*, Devre: 2, C. 17, İçtima Senesi: 2, 96. İçtima, (07.04.1341), s. 150-151; Ayrıca bkz.: Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, C. 1, (Ed. Emre Yalçın) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 144.

⁶²⁴ *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyânları*, C. 1, Kaynak Yayınları, İstanbul 1992, s. 32, 33.

⁶²⁵ Kardaş, s. 73-74.

⁶²⁶ Yusuf Sarınoy, Hoybun Cemiyeti ve Türkiye'ye Karşı Faaliyetleri, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 40, C. 14, Mart 1998, s. 213.

⁶²⁷ Hüseyin Koca, *Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu-Güneydoğu Anadolu Politikaları (Umumî Müfettişliklerden Olağanüstü Hal Bölge Valiliğine)*, Mikro Yayınları, Konya 1998, s. 99.

⁶²⁸ Nevin Yazıcı, *Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu (1925-1955)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2010, 318.

⁶²⁹ Kazım Karabekir, Kürt Meselesi, (Haz. Faruk Özerengin), (Ed. Burak Fazıl Çabuk), Emre Yayınları, İstanbul 2004, s. 18.

⁶³⁰ *Akşam*, 5 Mart 1929, s. 1.

dışından ve Suriye'den geldiğini belirtmiştir⁶³¹. TBMM hükümetleri meydana gelen hadiseler zaman zaman toplumla hükümeti karşı karşıya getirmiştir⁶³². Zira eşkiya hadiseleri ülkenin asayişini bozduğu gibi⁶³³ büyük askerî harcamalara ve önemli oranda kayıplara neden olmuştur⁶³⁴.

Suriye sınırının geniş olması ve yeterli derecede korunma tedbirlerinin bulunmaması sebebiyle bu bölge kargaşa ve karışıklığın yuvası olmuştur⁶³⁵. Kargaşa ve karışıklığın hâkim olduğu güney bölgesi gerek Suriye tarafından gelen hırsızlar ve gerekse bazı aşiretlerin olumsuz amellerine sahne olmuştur. Şekavet ve hırsızlık olayları arşiv belgelerinde detaylı bir şekilde yer almıştır. Örneğin, Harran'ın Tahteni merasından yedi deve çalınmış ve Suriye tarafındaki Munif aşiretinden 100 silahlı kişi Harran'ın Dezkâri köyünü basarak köylülerden iki kişiyi öldürmüştür⁶³⁶. 2 Nisan 1929'da Mardin Tilkitepe'deki baskına yerel halk tarafından karşılık verilmesi sonucunda eşkiya çeteleri kaçmak mecburiyetinde kalmıştır⁶³⁷. Bu dönemde eşkiyalık adeta bir sanat olarak görülmüştür⁶³⁸. Mardin'in güneyindeki bazı aşiretler tarafından birkaç şekavet hadisesi görülmüş ve gerekli tedbirler alınmıştır⁶³⁹. Mardin'de yaşanan asayiş olayları neticesinde suça karışmış olanlar çeşitli cezalara çarptırılmıştır⁶⁴⁰. Bölgedeki asayiş durumu ve takibat hakkında alınan raporlara göre⁶⁴¹ Suriye'den gelen aşiretler 15 Nisan 1929'da Urfa'da Cemile aşiretine saldırarak 400 kadar koyun gasp etmiştir. Cemile aşireti hattın güneyinde oturan kendi aşiretlerine mensup şahıslarla birleşerek saldırganlardan hayvanlarını geri almışlardır⁶⁴².

⁶³¹ Bilâl N. Şimşir, *Kürtçülük (1924-1999)*, C. 2, Bilgi Yayınevi, Ankara 2009, s. 80

⁶³² Sait Aşgın, "Atatürk Döneminde Doğu Anadolu (1923-1938)", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, S. 50, C. 17, Temmuz 2001, s. 458.

⁶³³ *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyânları*, C. 2, s. 25.

⁶³⁴ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları,, İstanbul 2012, s. 134.

⁶³⁵ İnönü, *Hatıralar*, s. 531.

⁶³⁶ BCA, 030.10.127.912.26. s. 3.

⁶³⁷ BCA, 030.10.127.914.1. s. 2.

⁶³⁸ Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş (1912-1922) Ve Sonrası*, İnsel Yayınları, İstanbul 1970, s. 20.

⁶³⁹ TBMM ZC, Devre: 2, C. 31, İçtima Senesi: 4, 50. İçtima, (11.04.1927), s. 71.

⁶⁴⁰ BCA. 30.10.128.923.4. s.3.

⁶⁴¹ BCA, 030.10.127.914.1. s. 1.

⁶⁴² BCA, 030.10.262.768.13.

Suriyeli eşkıyaların bu dönemde yapmış oldukları münferit faaliyetler asayiş raporlarıyla sürekli olarak merkeze bildirilmektedir. Bu raporlarda eşkıyaların silahlı çatışmadan hırsızlığa kadar tüm eylemleri ortaya konulmaktadır. Asayiş raporları eşkıya sayısı, hırsızlar ve çaldıkları malların adedine kadar her şeyi belirtmektedir. Örneğin 20 Nisan 1929'da Nusaybin'den 300 koyunun Suriyeli eşkıyalar tarafından kaçırıldığı, ancak daha sonra yapılan teşebbüslerle bu koyunların geri alındığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber Mardin vilâyetinin Mazıdağı bölgesinde ve Diyarbakır-Mardin yolunun her iki tarafından yapılan arama sonucunda 299 adet silahın ele geçirildiği ifade edilmektedir⁶⁴³. Eşkîya hasiselerinin çok sık yaşandığı Suriye ve İran sınırlarının tahkim edilmesi için 1929 yılında 45.000 lira harcanmıştır⁶⁴⁴.

Bölgenin mevcut konumu itibariyle Birinci Umumî Müfettişlik faaliyetleri de ön plana çıkmıştır⁶⁴⁵. Özellikle Türkiye ile Suriye sınırı boyunca çetecilik ve eşkıya faaliyetlerinin saldırılarına karşılık verip gerekli tedbirleri almak için bölgede teftişler yapılmıştır. Bu teftişte sınır üzerinde bulunan köylülerle aşiretlerin TBMM hükümetine karşı yüksek bağlılıklarının olduğu görülmüştür. Bu bölgedeki halkı TBMM hükümetine karşı kıskırtmak için gerek Fransızların ve gerekse Hoybun Cemiyeti'nin⁶⁴⁶ önemli faaliyetleri söz konusudur. Urfa ve Mardin vilâyetlerinde devlet yanlısı aşiretlerden faydalanılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda uygun görülen şahıslar ile gerektiğinde verilecek emir üzerine güneye şiddetli akınlar yaptırılması için gerekli olan hazırlıklara başlamak üzere Urfa ve Mardin valilerine talimat verilmiştir⁶⁴⁷. Bölgede köy basma vakalarına da sık sık rastlanılmaktadır⁶⁴⁸. Bunların yanında bölgede meydana gelen kaçakçılık faaliyetlerini azaltmak için I. Umumi

⁶⁴³ BCA, 030.10.127.914.4. s. 1; BCA, 030.10.127.914.4. s. 2; BCA, 030.10.127.914.9. s. 2; BCA, 030.10.054.359.3. s. 1; BCA, 030.10.128.917.46. s. 2; BCA, 030.10.128.920.7; BCA. 30.10.128.923.2. s. 2.

⁶⁴⁴ BCA, 030.18.01.02.11.38.17.

⁶⁴⁵ Abidin Özmen, "İdare Teşkilâtımız (Bir Anket Münasebetiyle)", *İdare Dergisi*, S. 181, Yıl: 17, Temmuz-Ağustos-1946, s. 175.

⁶⁴⁶ 1918 yılında Paris'te kuruluşunu tamamlayan Hoybun Cemiyeti daha sonra idarî merkezini Fransa işgalindeki Suriye'ye taşıdığı ileri sürülmektedir. Bkz. Abdulhalûk M. Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, İlgi Yayınevi, İstanbul 2010, s. 474; Ayrıca bkz. Ahmet Kahraman, *Kürt İsyanları (Tedip ve Tenkil)*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2004, s. 213.

⁶⁴⁷ BCA, 030-10.262-768-16, s.1.

⁶⁴⁸ BCA. 30.10.128.923.4. s.6.

Müfettişlik'i⁶⁴⁹ gümrük işleri ve gümrük muhafaza kuvvetleri üzerinde tesirli bir kontrol yapabilecek teşkilâtla kuvvetlendirmek gerektiği belirtilmiştir⁶⁵⁰. Bölgedeki kurumların sık sık teftiş edildiği görülmektedir. Bu amaçla Mülkiye Müfettişi Hilmi Uran, Urfa'dan Mardin'e gelerek çeşitli tetkiklerde bulunmuş ve sonra Diyarbakır'a gitmiştir⁶⁵¹.

Mayıs 1930 ortalarında da, Savur ve Midyat bölgeleri dâhilinde sırasıyla Hırbatau, Han Hasso, Savayıç köyleri ile Cizre'nin bazı köylerinde asker ve jandarmaya karşı saldırılar olmuştur. Bu durum alınan tedbirlerin yetersiz olduğunu ve daha etkili tedbirler alınmasını ortaya çıkarmıştır⁶⁵². Meydana gelen hadiselerden dolayı bölgeye başarılı bir askerî harekât düzenlenmiştir⁶⁵³.

6 Ağustos 1930'da Hariciye Vekili tarafından Başbakan İsmet İnönü'ye yazılan şifre telgrafta, bölgede yaşanan şekavet hadiselerinin antlaşma hükümleriyle bağdaşmadığını Türkiye'nin Paris Büyükelçisi vasıtasıyla Fransızlara bildirilmiştir⁶⁵⁴. Fransa ile Türkiye arasında sınır meselesi çözüme kavuşturulmasına rağmen daha yürürlüğe girmemişti⁶⁵⁵.

Birinci Umumî Müfettiş İbrahim Tali Bey, Suriye sınırında gerekli tedbirlerin alındığını belirtmiştir⁶⁵⁶. Suriye'den Türkiye tarafına geçen Haso adında bir eşkiya elebaşı ve yandaşlarının bölgede farklı bir devlet kurmak için uğraştığı tespit edilmiş ve bu şahsın üzerine gerekli kuvvet gönderilmiştir⁶⁵⁷. Üzerine gönderilen kuvvet karşısında tutunamayacağına anlayan Haso Suriye'ye kaçmıştır. Bu şahıs sınır üzerinde 16 köye gitmiş ve halkı ayaklanmaya teşvik etmiştir. Fakat bölgedeki halk Haso'nun teşviklerine katılmamıştır⁶⁵⁸. Bölge halkının Cumhuriyet idaresinin yanında olduğu özellikle vurgulanmıştır⁶⁵⁹. Bölgede önemli tedbirler alınmıştır.

⁶⁴⁹ Elazığ, Urfa, Bitlis, Hakkâri, Diyarbakır, Mardin, Siirt ve Van vilâyetlerini kapsayan yerde 1927 yılında teşkil edilmiştir. Bkz. *BCA*, 030.18.1.1.27.70.7.

⁶⁵⁰ *BCA*, 30.10.70.458.1. s. 1.

⁶⁵¹ *Akşam*, 21 Nisan 1929, s. 2.

⁶⁵² *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyamları*, C. 2, s. 39.

⁶⁵³ *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyamları*, C. 2, s. 41.

⁶⁵⁴ *BCA*, 030.10.219.480.36.

⁶⁵⁵ C.H.F Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları (10 Mayıs 1931), Devlet Matbaası, İstanbul 1931, s. 7.

⁶⁵⁶ *Akşam*, 2 Ağustos 1930, s. 1.

⁶⁵⁷ *Akşam*, 7 Ağustos 1930, s. 1.

⁶⁵⁸ *Akşam*, 10 Ağustos 1930, s. 1.

⁶⁵⁹ *Akşam*, 7 Ağustos 1930, s. 1.

Hududa tecavüz edenlerin ekserisinin Ermeni olduğu belirtilmektedir. Bunların çoğu çapulculuk, soygunculuk, yol kesmek maddelerinden sabıkalı kimselerdir. Vali Talât Bey, Fransız askerî karakoluna bir haber vererek eşkıyanın kendi taraflarına doğru kaçtığını, bunun için tedbirlerin alınması gerektiğini bildirmiştir⁶⁶⁰. Bölgedeki eşkıya faaliyetlerine karşı zamanında önlem alınması doğabilecek sıkıntıların bertaraf edilmesini sağlamıştır⁶⁶¹.

Birinci Umumî Müfettiş İbrahim Tali Bey yaptığı açıklamada; Suriye'den hazırlanan çetelerin Suruç ve Nusaybin taraflarına saldırarak Payamlı nahiye merkezini bastıklarını ve bir sürü hayvan çalmak için yapılan bu teşebbüslerin alınan önlemler sayesinde akim kaldığını belirtmiştir⁶⁶².

Dördüncü İnönü Hükümetinin Programında (2 Ekim 1930) takip edilecek genel siyasetin vatandaşın huzur ve emniyetinin sağlanması, vatanın ve milletin kültürel ve içtimaî birliğinin korunmasına çalışılacağı belirtilmiştir. Ayrıca komşularla dostluk bağlarının güçlendirilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur⁶⁶³.

Kâzım Karabekir “İktisat Esaslarımız” adlı eserinde bölgede asayişin sağlanması için alınması gereken tedbirler üzerinde önemle durmuştur. Buna göre öncelikle eğitim yaygınlaştırılmalı ve cehalet ortadan kaldırılmalıdır. Dağınık halde bulunan köy evlerinin bir arada toplanması, görevini aksatan memurların bir daha devlet memuriyetine getirilmemelidir. Mahkemeler asayişle ilgili konulara öncelik vermeli ve suça karışanlar en ağır şekilde cezalandırılmalıdır. Köy bekçileri ve köy korucuları sadece sorumlu oldukları işlerle uğraşmalı asayişin teminine yardımcı olması için köyler telefon hatlarıyla birbirine bağlanmalıdır⁶⁶⁴. Köy korucularının asayişin temini noktasında vazifeleri bellidir ve bu vazifeler çerçevesinde hareket ederler⁶⁶⁵. Asayiş tedbirlerinin büyük bir kısmı hayata geçirilirken bir kısmı da bütçenin yeterli olmaması nedeniyle hayata geçirilememiştir⁶⁶⁶.

⁶⁶⁰ *Akşam*, 16 Ağustos 1930, s.2.

⁶⁶¹ *Akşam*, 22 Ağustos 1930, s.1.

⁶⁶² *Akşam*, 23 Ağustos 1930, s.1.

⁶⁶³ *Hükümet Programları (1920-1965)*, s. 54.

⁶⁶⁴ Karabekir, s. 38-39.

⁶⁶⁵ *TBMM ZC*, Devre 2, C. 7/1, İçtima Senesi: 2, 15. İçtima (18.3.1340), s. 651-661.

⁶⁶⁶ Hüseyin Yayman, *Şark Meselesinden Demokratik Açılıma Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası*, Seta Yayınları, s.11.

Göçebe durumda bulunan Çingenerler iskân edilerek bunun yanı sıra yurt dışından gelecek olan Çingenerler engellenmeli, sınır karakolları yeniden tesis edilmelidir⁶⁶⁷.

Alınan önlemlere rağmen sınır hattındaki mütecavizlerin bertaraf edilemediği anlaşılmaktadır. Suriye sınırından silahlı olarak geçen 3 kişilik eşkıya grubu Mardin'in Savur kazasının Ablan karyesinde bir sürüyü gasp ederken jandarmayla çatışmaya girmiş çatışmada eşkıyalardan ikisi sağ biri ölü olarak ele geçirilmiştir⁶⁶⁸. Hükümet bu tarz eşkıya hadiselerinin tekrar etmemesi için şiddetli tedbirler almıştır⁶⁶⁹.

Urfa'nın Akçakale, Harran ve Siverek bölgelerinde Suriye'den gelen eşkıya ve bazı aşiretlere (Şamar⁶⁷⁰-Bakar, Aneze ve Hırısı gibi) mensup kimseler hayvan gasp ederken jandarmayla çatışmış bunların bir kısmı ölü, bir kısmı da sağ olarak ele geçirilmiştir. Ayrıca Akçakale İstasyonu civarında bulunan 300 hayvan 10 Fransız askerî tarafından kamyonla Suriye'ye götürülmüş bunlardan 295'i geri alınmıştır⁶⁷¹. Eşkıya hadiselerinin olayları özellikle Birecik ve Urfa arasında ve geçit mahallerinden Harapnaz ve Kültepe gibi yerlerde yayıldığı görülmektedir⁶⁷².

20-21 Ağustos 1930 tarihlerinde Urfa'da bir jandarma karakolu Suriye'den gelen 40 kadar eşkıya tarafından basılarak 5 jandarma eri şehit edilmiştir⁶⁷³. Eşkıyalar Suriye sınırında takip edilmektedir. Urfa tarafında hudut emniyet altına alınmıştır⁶⁷⁴. Başbakan İsmet Paşa, asayişî ihlal eden, bu yönde kanuna aykırı neşriyatta bulunan ve ayrıca halkı tahrik edenler hakkında kanunun emrettiği takibin yapılması gerektiğini belirtmiştir⁶⁷⁵.

Urfa vilâyetinde cereyan eden hadiselerde Suriye'den gelen eşkıya faktörünün önemli bir payı vardır. Bu çeteler gerektiğinde halk ile silahlı çatışmaya girip

⁶⁶⁷ Karabekir, s. 40-41.

⁶⁶⁸ *Akşam*, 20 Şubat 1929, s. 2.

⁶⁶⁹ *Akşam*, 24 Kânunusani (Ocak) 1929, s. 1.

⁶⁷⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşiv kaynaklarında Şemir aşireti olarak da geçmektedir. Bkz. *BOA*, A. M... D. No: 16, G. No: 93. H. 13.05.1274.

⁶⁷¹ *BCA*, 30.10.128.923.2. s.3.

⁶⁷² *BCA*, 030.10.230.549.4. s. 11.

⁶⁷³ *Akşam*, 21 Ağustos 1930, s. 1.

⁶⁷⁴ *Akşam*, 22 Ağustos 1930, s. 1.

⁶⁷⁵ *Akşam*, 10 Eylül 1930, s. 1.

cinayet, gasp, hırsızlık ve yağma gibi faaliyetlerden geri durmamışlardır. Hükümet bu durumu çözmek için Fransızlar nezdinde çeşitli teşebbüslerde bulunmuştur⁶⁷⁶. Ayrıca yapılan tahkikatta Suriye tarafından Urfa vilâyetinin Suruç kazasına bağlı Tılhacıp köyüne gelen eşkıyalara köylülerin karşılık verdiği, bunun sonucunda da Suriyeli 2 askerî eşkıya ve kaçakçıları koruduğu tespit edilmiştir (9 Ocak 1931)⁶⁷⁷. Türkiye, Fransız hükümetinden bu suça karışanların derhal cezalandırılmasını talep etmiştir⁶⁷⁸. Yine aynı yıl içinde Urfa vali vekili, vilâyete bağlı Payamlı nahiyesinden Suriye eşkıya ve hırsızları tarafından çalınan ve bugün Suriye memurlarının elinde bulunan hayvanlar hakkında Fransızlar nezdinde harekete geçmiş fakat bir sonuç elde edememiştir⁶⁷⁹.

21 Mayıs 1932 tarih ve 68912 numaralı belgede, Suriye sınırında gerçekleşen asayiş olaylarına bir yenisinin daha eklendiği görülmektedir⁶⁸⁰. Buna göre 19 Mayıs 1932’de güney aşiretlerinden bir kısmı sınırı geçerek Cizre’nin Gazal köyüne saldırıp muhtarı öldürmüş, bir kişiyi de ağır yaraladıktan sonra kaçmışlardır. Saldırı Fransızlar nezdinde protesto edilerek suçluların kimler olduğu hakkında bölgede inceleme yapılması talep edilmiştir⁶⁸¹.

Suriye sınırında meydana gelen hadiseler hakkında I. Umumî Müfettiş İbrahim Tali⁶⁸² tarafından yazılan 1 Temmuz 1932 tarihli başka bir raporda⁶⁸³ çeşitli hırsızlık olaylarına değinilmiştir⁶⁸⁴. Suriye sınırındaki saldırılara ait 6 Temmuz 1932 tarihli raporda ise⁶⁸⁵ Nusaybin’in Alyan nahiyesinin Narinç köyünden güneydeki Şemmarlılar⁶⁸⁶ tarafından buğday çalındığı haber alınmış, takip neticesinde buğdayın

⁶⁷⁶ BCA, 30.10.128.923.4. s.4.

⁶⁷⁷ BCA, 030.10.230.549.4. s. 21.

⁶⁷⁸ BCA, 030.10.230.549.4. s. 22.

⁶⁷⁹ BCA, 030.10.230.549.4. s. 23.

⁶⁸⁰ BCA, 030.10.128.922.8. s. 1.

⁶⁸¹ BCA, 030.10.128.922.8. s. 2.

⁶⁸² *İçişleri Bakanlığı Arşivi*, Dosya No: 2851; Ayrıca bkz. Orhun Hayri-Celâl Kasaroğlu-Mehmet Belek-Kâzım Atakul, *Meşhur Valiler*, İçişleri Bakanlığı Merkez Valileri Bürosu Yayınları, Ankara 1969, s. 485; Dünder Akunal, “Belge ve Resimlerle İbrahim Tali Öngören”, *Tarih ve Toplum*, S. 40, İletişim Yayınları, İstanbul Nisan 1987, s. 22; Fethi Tevetoğlu, *Atatürk’le Samsun’a Çıkanlar*, Atatürk ve Çevresi Yayınları, Ankara 1971, s. 141.

⁶⁸³ BCA, 030.10.128.922.14. s. 1.

⁶⁸⁴ BCA, 030.10.128.922.14. s. 2.

⁶⁸⁵ BCA, 030.10.128.922. 15. s. 1.

⁶⁸⁶ Bu aşiret mensuplarının bölgede eşkıya ve soygun vakalarına sık sık karıştığı görülmektedir. BOA, DH.EUM.AYŞ. D. NO: 18, G. NO: 96. s. 1.

bir kısmı geri alınmıştır. Şemmarlıların saldırılarının engellenmesi ve huduttan uzaklaştırılmaları için Andiver ve Kamışlı Fransız zabıtlığı nezdinde çeşitli teşebbüslerde bulunulmuştur. Saldırı ve hırsızlık olaylarını önlemek için bölgeye yeteri miktarda kuvvet gönderilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir⁶⁸⁷. 2 Ekim 1932'de Gaziantep ile Kilis arasında Balaban boğazında soygun vakası gerçekleşmiş soyguna karışan iki şahıs yakalanmıştır⁶⁸⁸. 7 Ekim 1932 tarihli başka bir asayiş raporunda bazı aşiretlerin Türkiye tarafına geçmek için hudut karakolları ile çatıştıkları görülmüş ve gerekli tedbirlerin alındığı belirtilmiştir⁶⁸⁹. 1932 yılı içerisinde asayışı bozan olaylar genellikle Diyarbakır, Urfa, Elazığ ve Muş vilayetlerinde cereyan etmiştir⁶⁹⁰.

Urfa'da 21 Aralık 1932'de Harran'ın Akçakale Köyü'nde öldürülen adamın faillerinden iki kişinin Suriye ahalisinden olduklarının anlaşılması üzerine Fransızlarla gerekli yazışmalar yapılmıştır. Bunlardan başka 1 soygun yaşanmış 1 katil zanlısı sağ 2 eşkiya da ölü olarak ele geçirilmiştir⁶⁹¹. Gaziantep'te ise 1 köy basma vakasında Kızılhisar Karakolu'ndaki bir jandarma şehit olmuştur. Eşkiyalardan da biri öldürülmüş üçü de sağ olarak yakalanmıştır⁶⁹².

Gaziantep Valisi Akif Bey tarafından Başbakanlığa gönderilen 16 Ekim 1933 tarihli raporda, kaçakçılık suçundan tutuklanan şahısların sayısının 500'e ulaştığını belirtmiş ve bunların genel aften faydalanmamaları gerektiğini belirtmiştir⁶⁹³.

Devlet, tam anlamıyla otoritesini bölgede egemen hale getirebilmek için bir dizi önlem almıştır. Bu önlemler arasında bölgede kanun ve düzenin kurulması, aşiretler arasındaki şekavet ve yağmacılık hadiselerinin bitirilmesi, aşiretler üzerinde etkili olan seyyid, ağa, şeyh, reis vb. gibi kimselerin otoritelerinin son bulmasını sağlamaya çalışmıştır⁶⁹⁴.

⁶⁸⁷ BCA, 030.10.128.922. 15. s. 2

⁶⁸⁸ BCA, 30.10.128.923.2. s.4.

⁶⁸⁹ BCA, 030.10.128.922.22.

⁶⁹⁰ BCA, 30.10.128.923.2. s.2.

⁶⁹¹ BCA, 030.10.128.923.4. s. 4.

⁶⁹² BCA, 030.10.128.923.4. s. 5.

⁶⁹³ BCA, 030.10.105.684.33. s. 1.

⁶⁹⁴ Çay, s. 488.

1.4.2. Gaziantep, Urfa ve Mardin’de Yapılan Kaçakçılık Faaliyetleri ve Alınan Tedbirler

Sınır boylarında kaçakçılığın birçok çeşidini yapan hatta kaçakçılıkla geçinen aşiret ve ağalar Suriye’de bulunmaktaydı. Kürtçülük propagandası yapanlarla bazı Taşnak Ermenileri de burada yuvalanmıştı. Bu dönemde başta Fransa olmak üzere bazı devletler bunlara hem kol kanat geriyor hem de bunları kullanıyordu⁶⁹⁵. Suriye sınırının mevcut yapısından dolayı özellikle Urfa ve Mardin bölgesinde önemli bir askerî kuvvetin bulunması gerekmektedir⁶⁹⁶. Zaman zaman bu konu ile ilgili önlem alınmış ve bölgede bulunan polis teşkilâtı sınır hattına takviye olarak gönderilmiştir⁶⁹⁷.

Hükümet bütçe darlığı yüzünden yeteri kadar memur alamadığından Urfa ve Mardin gibi kara sınırlarında gereği kadar memur istihdam edilememiş ve bundan dolayı da devletin mezkûr bölgelerdeki zararı artmıştır. TBMM’de yapılan görüşmeler neticesinde kaçakçılığın engellenebilmesi için memur sayısının artırılması gerektiğine dikkat çekilmiştir⁶⁹⁸.

Mayıs 1927’de Halep şebbenderliğinden (konsolosluğundan) gelen evrakta Suriye’ye sınır boyunca geçişlerin pasaportsuz olmasının kaçakçılığa adeta davetiye çıkardığı ve bu durumun Türkiye’nin emniyeti açısından olumsuz etki yaratacağı belirtilmektedir⁶⁹⁹. Fakat alınan önlemlerin yetersiz kaldığı hükümet merkezine gelen evraklardan anlaşılmaktadır. Kaçakçılık faaliyetlerinin vermiş olduğu zarar Üçüncü İnönü Hükümetinin Programında da (5 Kasım 1927) yer almış ve önlenmesi durumunda ülke ekonomisine önemli oranda gelir sağlanacağına işaret edilmiştir⁷⁰⁰.

10 Ağustos 1929’da kaçakçılık kanununda yapılan düzenlemeyle kaçakçılıkla uğraşan yabancıların hemen sınır dışı edilmesi kararlaştırılmıştır. Hatta alkol ve benzeri kaçakçılığı yapanları ihbar edenlere ikramiyelerinin hemen verilmesi de

⁶⁹⁵ Şimşir, s. 74.

⁶⁹⁶ TBMM ZC, Devre:2, C. 7, İçtima Senesi: 2, 10. İçtima (12.3.1340), s. 355.

⁶⁹⁷ TBMM ZC, Devre: 2, C. 7, İçtima Senesi: 2, 12. İçtima (15.3.1340), s. 429.

⁶⁹⁸ TBMM ZC, Devre: 1, C. 21, İçtima Senesi: 3, 65. İçtima, (29.6.1338), s. 158.

⁶⁹⁹ BCA, 030.10.00.00.262.766.27.s. 1.

⁷⁰⁰ Hükümet Programları (1920-1965), s. 53.

kabul edilmiştir⁷⁰¹. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Gümrük ve İnhisar vergisine tabi birçok eşyanın kaçak şekilde yurda sokulması nedeniyle bölgede bulunan idarecilerin dikkatli olması gerektiğini belirtmiştir (19 Ağustos 1931)⁷⁰². Yapılan kaçakçılık sonucunda devlet önemli oranda zarar etmektedir. Bundan dolayı kaçakçılığın önü alınarak vergi sisteminden yararlanmak ve altyapı, asayiş, eğitim ve sağlık gibi alanlarda verimliliği arttırmak amaçlanmıştır⁷⁰³.

Resmi yazışmalardan elde edilen bilgilere göre Suriye'den Türkiye'ye giren kaçak eşyanın merkezi ve deposu Halep'tir. Burada toplanan eşya hudut üzerindeki şebekeler vasıtasıyla sevk olunmaktadır⁷⁰⁴.

Arşiv belgelerinden elde edilen bilgilere göre Andiver ve Şimer köyleri ile Kamışlı, Resülayn⁷⁰⁵ ve Arappınar'da bulunan evlerin çoğu depo ve ticarethane olarak kullanılmaktadır. Bunları işletenlerin birçoğu da Ermeni ve Süryanilerdir⁷⁰⁶. Kaçakçılığın yapıldığı yerler arasında bulunan Cizre, Nusaybin, Suruç, Resulayn, Birecik, Cerablus, Kilis ve Payas gibi yakın kasabalarda iki üç yıldan beri gümrüğü verilerek getirilmiş şeker ve gaz bulunmaması genel kaçakçılık ürünlerine örnek olarak gösterilebilir⁷⁰⁷. Bununla beraber valilerin gümrük muhafazasında resmen görevlendirilmemiş olması ve gümrük amirlerinin ve müfettişlerinin kendileriyle zamanında temasa geçmemeleri kaçakçılık üzerine atılacak adımları güçleştirmektedir. Buralarda teftiş ekibinin önemli bir operasyonu kaçakçılık yapılan depolar basılmış ve çok sayıda kaçak eşya ele geçirilmiştir. Bu durum bölgedeki güvenlik zafiyetini ortaya koymaktadır⁷⁰⁸. İktisadî açıdan önemli olan

⁷⁰¹ *Akşam*, 19 Haziran 1929, s. 3.

⁷⁰² *BCA*, 030.10.180.243.21. s. 1.

⁷⁰³ Mehmet Cural, Nüket Kırıcı Çevik, "Ekonomik Kalkınmanın Vergi Yapısı Üzerindeki Etkisi: 1924-2013 Dönemi Türkiye Örneği", *Amme İdaresi Dergisi*, C. 48, S. 3, Eylül 2015, s. 128.

⁷⁰⁴ *BCA*, 030.10.180.244.6. s. 1.

⁷⁰⁵ Resülayn kazası Fransızlarla imzalanan antlaşma gereğince bir kısmının Suriye tarafında kalmasından dolayı suçluların takip ve kontrolünü zorlaştırmıştır. Sınırın emniyetinin sağlanması için Türkiye tarafında kalan ve 16 köyden ibaret olan bu kısımlarda kuvvetli bir jandarma teşkilâtıyla polis ikamesi yeterli görülmüştür. Resülayn İstasyonunun Resülayn kazasına merkez olmak kaydıyla buranın Mardin'e bağlanması kararlaştırılmıştır. Bkz. *TBMM ZC*, Devre: 2, C. 10, İçtima Senesi: 2, 13. İçtima (04.12.1340/1924), s. 460-461. Ayrıca bkz. *TBMM ZC*, Devre: 2, C. 11, İçtima Senesi: 2, 21. İçtima (13.12.1340/1924), s. 116.

⁷⁰⁶ *BCA*, 030.10.180.244.6. s. 2.

⁷⁰⁷ *BCA*, 030.10.180.244.6. s. 3.

⁷⁰⁸ *BCA*, 030.10.180.244.6. s. 13-14.

ürünlerin kaçakçılığını ihbar edenlere ikramiye verilmesi ve kaçakçılıktaki aksaklıkların ve usul yanlışlığının giderilmesi gerekmektedir⁷⁰⁹.

Gümrüklerce mühürlenmiş olan kamyonların sınırın dışına çıktıktan sonra mühür bozulmadan kaçak eşya yükleyerek geri dönmesi kaçakçılığın başka bir boyutunu ortaya koymaktadır⁷¹⁰. Kaçak şeker ve gazın hudut üzerinde bulunan Suruç ve Kilis gibi kasabalarda yüzde 90, 95; Mardin, Diyarbakır, Urfa ve Gaziantep gibi yerlerde de yüzde 60 olduğu tahmin edilmektedir⁷¹¹.

Devletin tuz kaçakçılığına önlem olarak hudut vilâyetlerine ucuz tuz göndermesi bu alanda kaçakçılık oranını yüzde 90 düşürmüştür⁷¹². Yine pamuk mensucat, kaput bezi gibi eşyalar heybe, torba ve küfelerle gizlenip şehirlere sokulmakta ve evlere satılmaktadır⁷¹³. Suriye tarafında bulunan aşiretler ve hat üzerinde yaşayan kesim ise koyun ve buğday kaçakçılığı yapmaktadır⁷¹⁴. Bölgedeki kaçakçılığı engellemek için hudutlardaki gümrük muhafaza teşkilâtı, hudut taburları, jandarma karakol ve devriyeleri ile hudut kapılarındaki polis ve vergi memurları ve teşkilâtını güçlendirmek gerekmektedir. Tahkikatın iyi yapılması, asayiş ve inzibatın muhafazası ve özellikle kaçakçılığın önüne geçmek için şarttır⁷¹⁵.

Türkiye ile Suriye arasındaki sınırın uzun olması kaçakçılık faaliyetlerini önlemeyi zorlaştırmaktadır⁷¹⁶. Toplamda 900 kilometreden fazla olan güney sınırında görevli memur sayısı da oldukça azdır⁷¹⁷.

Kaçakçılıkla Mücadele Müskirat İnhisar Müdürü Zekâi Bey, Akşam gazetesindeki bir yazısında “Kaçakçılık devlet hazinesinden para çalmaktır, müsaade edemeyiz”⁷¹⁸ diyerek konunun ehemmiyetini ortaya koymaktadır. Kaçakçılıkla

⁷⁰⁹ BCA, 030.10.180.244.6. s. 15-16.

⁷¹⁰ BCA, 030.10.180.244.6. s. 4.

⁷¹¹ BCA, 030.10.180.244.6. s. 5.

⁷¹² BCA, 030.10.180.244.6. s. 6.

⁷¹³ BCA, 030.10.180.244.6. s. 9.

⁷¹⁴ BCA, 030.10.180.244.6. s. 10.

⁷¹⁵ TBMM ZC, Devre: 4, C. 9, İçtima Senesi: 1, 75. İnikat, (30.06.1932), s. 423.

⁷¹⁶ BCA, 030.10.180.244.6. s. 11.

⁷¹⁷ BCA, 030.10.180.244.6. s. 12.

⁷¹⁸ Akşam, 15 Kânunusani (Ocak) 1929, s. 1.

mücadele hususunda mahkemelerin hızlı bir şekilde caydırıcı cezaları verip muhbirleri de geciktirmeden mükâfatlandırması önem arz etmektedir⁷¹⁹.

Bölgede gittikçe artan kaçakçılık faaliyetlerinden sonra bir takım önlemlerin alınması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda Cebelibereket (Osmaniye), Antep, Urfa ve Mardin vilâyetlerinden Emniyet Umum Müdürlüğü'ne kaçakçılığın mevcut durumu ve alınması gereken tedbirler hakkında bilgiler verilmiştir. Buna göre kaçakçılık yapan şahısların bilinen ve aynı şahıslar olmadığı bunlardan kara ve deniz kaçakçılığı yapanların bir kısmının teşhis edilip Dört Yol kazasında listelerinin mevcut olduğu ifade edilmektedir. İslâhiye kazasında aşikâr bir şekilde köylülerden bazı kimselerin halkın ihtiyaçlarını fırsat buldukça karşı taraftan tedarik ettikleri tespit edilmiştir. Kaçakçılığın yapıldığı yerlerde ne muhafaza teşkilâtı ve ne de hudut taburu teşkilâtı vardır. Kaçakçılık genel itibariyle şeker, gaz, kibrit, sigara kâğıdı, kahve, tuhafiye, attariye ve ipekli kumaş üzerinden yapılmaktadır⁷²⁰. Bu ürünler genelde İslâhiye ve Kilis üzerinden yurdun iç kesimlerine nakledilmektedir⁷²¹.

Kaçakçılığın zamanında ihbar edilmemesinden dolayı herhangi bir önlem alınamamaktadır. Bu hususta gerek hudut ve gerekse muhafaza teşkilâtının görevlerini yeterince ifa edemedikleri gözlemlenmiştir. Sınırdaki görev yapan askerlerin 15 gün süreyle değişmesi gerektiği bunun yanı sıra kaçakçılık yapanları ihbar edenlere para ödülü verilmesi öngörülen tedbirler arasındadır.

Kaçakçılığın durdurulamamasının bir sebebi de hudut bölgelerinde görevli amir ve memurların görev yerlerinin dışında başka vilâyetlerde bulunmasıdır⁷²². Kaçakçılıkla mücadele etmek için bütün yetkilerin mezkûr şehir valilerine verilmesi durumunda kaçakçılık oranının yüzde 80 düşeceğine dikkat çekilmektedir⁷²³.

Gaziantep'te gerçekleştirilen kaçakçılık faaliyetlerinin önlenmesi için birtakım tedbirler alınması gerekmektedir. Bölgede kaçakçılık yapanların ekseri Gaziantep halkından ve çevre vilâyetlerden olduğu anlaşılmaktadır. Sınırın mevcut yapısı kaçakçılığı teşvik eder niteliktedir. Nitekim karşı tarafta arazisi bulunan

⁷¹⁹ BCA, 030.10.180.244.6. s. 17.

⁷²⁰ BCA, 030.10.180.243.21. s. 2.

⁷²¹ BCA, 030.10.180.243.21. s. 2.

⁷²² BCA, 030.10.180.243.21. s. 3.

⁷²³ BCA, 030.10.180.243.21. s. 4.

köylüler gidiş gelişlerinde kendileriyle beraber taşınabilir eşyaları getirerek kaçakçılık yapmaktadırlar. Bu durum engellemek için muhafaza teşkilâtı tarafından birtakım çalışmalar yapılsa da istenilen sonuç elde edilememektedir⁷²⁴. Mevcut kolluk kuvvetleri kaçakçılığın önlenmesi için yeterli değildir. Ayrıca memurların bazıları kaçakçılık işine bulaşmış olup bu durumdan kâr eder hale gelmiştir. Hudutta görev yapan memurların işlerine lakayt olduğu tespit edildiğinden bu gidişata son verilmesi gerekmektedir⁷²⁵. Esasen kaçakçılık yapanlar hızlı bir şekilde ihbar edilmesine rağmen ihbardan sonra kolluk kuvvetlerinin çalışmaları ve kaçakçılığın ne surette engellediklerine dair bir teftiş yapılmamaktadır⁷²⁶.

Kaçakçılığa neden olan diğer bir gelişme ise bölgedeki tüketim ürünlerine yapılan zamlardır. Örnek olarak tuz fiyatlarının arttırılmasının hem köylüyü olumsuz etkileyeceği hem de kaçakçılığa neden olacağı meclis görüşmelerinde dile getirilmiştir. Tuzun ucuz olması halinde kaçakçılığın da azalacağı belirtilmiştir. Tuzun fiyatı arttıkça kaçakçılığın da artacağına dikkat çekilmiştir⁷²⁷.

Kaçakçılığı geçim kaynağı haline getirmiş olan aile ve aşiretlerin sınır hatlarından uzak tutulması gerekmektedir⁷²⁸. Sınırın 25 kilometre içerisindeki köy ve kasabaların ihtiyacı tespit edilerek şeker ve gaz gibi ürünleri maliyet fiyatına satmak kaçakçılığı önleyecek tedbirler arasındadır⁷²⁹. Bunun yanında Diyarbakır, Urfa ve Antep'te açılacak tezgâhlar vasıtasıyla sadece nakliyeden kazanılarak kaçak eşyaya kolaylıkla rekabet edilebilir. Güney bölgesindeki ticaret genellikle demiryolları üzerinden yapıldığı için demiryollarına bağlanan şoselerin bakım ve onarımı da kaçakçılığın engellenmesine yönelik başlıca tedbirler arasında olduğu Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya tarafından belirtilmiştir⁷³⁰.

Başbakan İsmet Paşa tarafından Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'ya kaçakçılıkla ilgili gönderilen yazıda, özellikle yeni tedbirlerin alınmasından sonra kaçakçılığın ülke ekonomisine fayda sağlayacak oranda düşürüldüğü aktarılmaktadır. Bunun yanı

⁷²⁴ BCA, 030.10.180.243.21. s. 5.

⁷²⁵ BCA, 030.10.180.243.21. s. 6.

⁷²⁶ BCA, 030.10.180.243.21. s. 7.

⁷²⁷ TBMM ZC, Devre: 1, C. 12, İçtima Senesi: 2, 78. İçtima, (18.9.1337), s. 247.

⁷²⁸ BCA, 030.10.180.244.6. s. 25.

⁷²⁹ BCA, 030.10.180.244.6. s. 26.

⁷³⁰ BCA, 030.10.180.244.6. s. 27-28.

sıra İnönü, konuyla ilgili alınması gereken tedbir olup olmadığı hakkında Şükrü Kaya'nın görüşlerini bildirmesini istemiştir (28 Kasım 1931)⁷³¹. Belirtilen tarihten 14 gün sonra doğu vilayetlerine bir seyahat düzenleyen Şükrü Kaya bu seyahat esnasında ihbarcılar vasıtasıyla kaçakçılık amaçlı kullanılan birkaç depoya baskın yapıldığı ve yüklü miktarda kaçak eşya ele geçirildiğini görmüştür. Kaya, bu operasyonlarda ihbarcıların ehemmiyetini anlamış ve bir an önce sayılarının arttırılması gerektiğini ifade etmiştir⁷³². Kaçakçılığın önlenmesi için çıkarılan 1873 sayılı kanun da hükümete bu konuda önemli yetkiler vermiştir⁷³³.

Gaziantep Valisi Arif Bey, kaçakçılığa karşı alınan tedbirlerden birinin de vilayet içindeki en küçük birimden en büyük birime kadar idarî yetkililerin silahlı ve sivil kuvvetlerin büyük bir özveri ile mücadele etmesi gerektiğini nakletmektedir. Kazalarda kaymakamlar ve nahiyelerde nahiye müdürleri, köylerde muhtarlar ve ihtiyar meclisi azaları dereceleri sırasıyla kaçakçılığın men ve takibi işinden mesuldür⁷³⁴.

Yukarıda belirtilen sebeplerden ve alınması gereken tedbirler hakkında idarî makamlarca sunulan çözüm önerilerinden sonra kaçakçılığı önlemek için 1931 yılında 1918 sayılı kanun çıkarıldı. Sınırlarla kıyılardaki sivil muhafaza teşkilâtını daha sıkı, daha düzenli bir hale koymak için de bir kanunla bu teşkilâta askerî bir özellik verildi. Hem kaçakçılığı önlemek ve hem de sınırları korumak görevleri gümrük muhafaza kıtalarına bırakıldı⁷³⁵.

⁷³¹ *BCA*, 030.10.180.244.5. s. 1.

⁷³² *BCA*, 030.10.116.808.18.

⁷³³ Kuruç, s. 213.

⁷³⁴ *BCA*, 030.10.180.244.10. S. 3-4.

⁷³⁵ *Ulus*, 29 İlkteşrin (Ekim) 1935, s. 6.

1.4.3. Gümrük Muhafaza Teşkilâtının Gaziantep, Urfa ve Mardin'deki Faaliyetleri

Arşiv belgelerinde Gümrük Umum Müdürlüğü'ne bağlı Gümrük Muhafaza Teşkilâtı'nın mevcut yapısı ve burada alınması gereken önlemler hakkında bilgi verilmektedir. Buna göre üçer bölüklü 3 taburdan müteşekkil muhafaza teşkilâtının asker sayısı 980'dir⁷³⁶. Daha sonradan bu sayıya 253 süvari ve 145 piyade olmak üzere 398 muhafaza memuru da ilave edilmiştir. Ancak yeniden dizayn edilecek teşkilâtın teçhizat ve haberleşme açısından geliştirilmesi ve Maliye Bakanlığı uhdesinde bir gümrük umum kumandanlığına bağlanması gerektiği ifade edilmiştir⁷³⁷. Özet olarak teşkilâta alınacak olan yeni zabıtlere muhafaza kanun ve usullerinin hızlı bir şekilde öğretilmesi akabinde gümrük umum kumandanlığı teşkilâtının bir an önce oluşturulması gerekmektedir. Yeni kurulacak teşkilâtın Maliye Bakanlığı'na bağlanması ile tek elden yönetilecek olan kara ve deniz sınırları daha güvenli hale getirilecektir. Mevcut kaçakçılıkla mücadele kanunlarında da bir takım düzenleme ve değişiklikler zarurî hale gelmiştir. Alınacak tedbirler arasında; ülke içindeki takibatın köylerde jandarmaya, polis teşkilâtı olan yerlerde de polise bırakılması gerekmektedir. Mülkiye ve zabıta amirleri araştırma yetkisine sahip olmalıdır. Kaçakçıların yargılanmasına dair açılan davalar kısa süre içinde neticelendirilmeli, gerekirse ceza hükümleri yeniden tetkik edilmelidir⁷³⁸. Hudut üzerindeki şimendifer meselesiyle ilgili memurların ve bilhassa istasyon şeflerinin gümrük muhafaza teşkilâtı bünyesindeki zabıtlardan temin edilmesi gerekmektedir⁷³⁹.

Muhafaza teşkilâtı için harcanan paranın çok olduğu, bu kurumun tasfiye edilip elde edilen paranın jandarma kuvvetine tahsisatıyla bir miktar paranın tasarruf edilebileceği bildirilmektedir⁷⁴⁰. Bölgedeki gümrük idarelerinde yeniden bir

⁷³⁶ BCA, 030.10.180.244.6. s. 18.

⁷³⁷ BCA, 030.10.180.244.6. s. 20-21.

⁷³⁸ BCA, 030.10.180.244.6. s. 23.

⁷³⁹ BCA, 030.10.180.244.6. s. 24.

⁷⁴⁰ BCA, 030.10.180.243.21. s. 6.

düzenlemeye gidilmiştir. Bu düzenlemeye göre Dört Yol Gümrük Müdürlüğü ilga edilmiştir. Payas'ta bir Gümrük Memurluğu teşkil edilmiştir⁷⁴¹.

1.4.4. Türkiye-Suriye Sınırı Meselesini Görüşülmesi

1929 yılında Türkiye-İrak Daimi Hudut Komisyonu'nun Mardin'de toplanmasının akabinde⁷⁴² bu defa Fransızlarla Türkiye-Suriye Daimi Hudut Komisyonu arasında hudut işlerinin görüşülmesi için 24 Şubat 1931-4 Mart 1931 tarihleri arasında yedi kez toplantı yapılmış bu toplantıya Cebelibereket, Gaziantep, Urfa ve Mardin valileri katılmıştır. Toplantıya dair bütün masrafların hükümet bütçesinden karşılanması uygun görüşülmüştür⁷⁴³. Görüşmelerin ardından Türk Heyeti Başkanı Urfa Valisi Etem Bey⁷⁴⁴ tarafından bir rapor düzenlenip hükümet merkezine gönderilmiştir⁷⁴⁵. Bu raporda Etem Bey yaşanan hadiselerin büyük ölçüde Suriye sınırında meydana geldiğini ve bu sebeple Türkiye-Suriye sınır hattının tam olarak tespit edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Durumdan haberdar olan Fransızlar, Türkiye'nin alacağı önlemi düşünerek konuyu ileri tarihli bir toplantıya ertelemiştir⁷⁴⁶.

Fransızlar, Suriye'de tamamen yerleşmek için Mardin, Urfa, Gaziantep ve Maraş'la yakından ilgilenmişlerdir⁷⁴⁷. Türkiye'nin ileride güçlenerek Suriye'yi ele geçireceğini düşünen Fransızlar yukarıdaki dört vilâyeti Suriye'ye katmak için yoğun çaba sarf etmişlerdir⁷⁴⁸. Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkiler sadece Suriye sınırı meselesinden kaynaklanmamıştır. Suriye'deki Fransız idaresinin Suriye tarafına geçen Türk vatandaşlarına uyguladığı çifte standart, ikili ilişkilerin zaman zaman sekteye uğramasına neden olmuştur⁷⁴⁹.

⁷⁴¹ *Akşam*, 11 Eylül 1930, s. 2.

⁷⁴² *BCA*, 030.18.01.02.4.33.5.

⁷⁴³ *BCA*, 030.18.01.02.11.35.9.

⁷⁴⁴ *Akşam*, 28 Haziran 1930, s. 3.

⁷⁴⁵ *BCA*, 030.10.230.549.4. s. 1.

⁷⁴⁶ *BCA*, 030.10.230.549.4. s. 29; *BCA*, 030.10.230.549.4. s. 31.

⁷⁴⁷ *Şimşir*, s. 84.

⁷⁴⁸ *Şimşir*, s. 85.

⁷⁴⁹ *Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1929, s. 1.

1.4.4.1 Türkiye-Suriye Daimi Hudut Komisyonu Kararları

Birinci derecede sınır memurların her ay, hatta özel durumlarda da bir araya gelebileceği, ikinci dereceden sınır memurlarının ise iki ayda bir toplanmaları kararlaştırılmıştır. Fakat alınan bu kararın tamamen uygulanmadığı görülmüştür. Dörtüol Kaymakamı ve Kilis Kaymakamı ile düzenli toplantılar yapılırken Viranşehir ve Nusaybin kaymakamları ile seyrek toplantılar yapılmıştır⁷⁵⁰. Fransızlar önemli konularda Türk tarafının müracaat ve taleplerini dinleyecek yetkili bulundurmamışlardır. Bununla birlikte konuyla bağlantısı olmayan Ermeni ve Süryani tercümanları vekil olarak gösterip müracaatları cevapsız, talepleri neticesiz bırakmışlardır. Toplantıların düzenli yapılması ve suçluların cezalandırılması gerektiği noktasında komisyon karar almış ve bu kararın 15 Mart 1931'den itibaren uygulanması taraflarca kabul edilmiştir⁷⁵¹. Komisyonca bir karara varılamayan bazı hususlar daha sonra tekrar görüşülmek üzere toplantı gündem maddesinden çıkarılmıştır⁷⁵².

İkinci toplantıda taraflar arasındaki hayvan ticareti üzerinde durulmuştur⁷⁵³. Toplantılarda eşkıya ve kaçakçılık faaliyetlerinin önlenmesine yönelik adımlar da atılmıştır⁷⁵⁴. Bölgede hayvancılıkla uğraşan her iki taraf çiftçilerine sınırdan giriş çıkışlarda kolaylık sağlanması kararlaştırılmıştır. Bunun yanı sıra Türkiye'nin Suriye tarafında uygulanan karantina neticesinde zarar ettiği ve bu nedenle karantina uygulamasının veteriner tasdikli belge olmadan işleme konulmaması gerektiği ifade edilmiştir⁷⁵⁵.

Arşiv belgelerinden elde edilen bilgilere göre taraflar arasında yapılan bazı toplantıların mevcut sorunlara çözüm sunmadığı anlaşılmaktadır. Örneğin Arşanlı İbrahim Paşa adlı bir Ermeni hem Ağrı Ayaklanmasında hem de Zeylan'da çete reisi olarak büyük bir rol oynamıştır. Ancak daha sonra Ercişli tüccarlar bu adamı Halep'te Fransız askerleri arasında görmüşlerdir⁷⁵⁶. Bu durum Fransızların

⁷⁵⁰ BCA, 030.10.230.549.4. s. 2.

⁷⁵¹ BCA, 030.10.230.549.4. s. 3.

⁷⁵² BCA, 030.10.230.549.4. s. 4-5.

⁷⁵³ BCA, 030.10.230.549.4. s. 7.

⁷⁵⁴ BCA, 030.10.230.549.4. s. 9.

⁷⁵⁵ BCA, 030.10.230.549.4. s. 10.

⁷⁵⁶ BCA, 030.10.230.549.4. s. 12.

samimiyetsizliğini ortaya koymaktadır. Hatta çok defa teslimi istenilen şahısların ve malların iade edilmediği de görülmüştür⁷⁵⁷. Kaçırılan malların iade edilmesi için taraflara öneri sunulmuş Türkiye bu mutabakata bağlı kalacağını⁷⁵⁸ ve suçluların derhal cezalandırılması gerektiğini bildirmiştir⁷⁵⁹.

Lozan Antlaşması'ndan sonra çifte vatandaşlık imkânını elde eden birtakım şahıslar suç teşkil edecek fiiliyatlarda buldukları zaman her iki ülkeye rahat bir şekilde girip çıkmaktadır. Hatta Suriye emniyeti bu şahıslara birer vesika vererek himaye etmektedir⁷⁶⁰. Türkiye tarafından bu tür hareketlerin engellenmesinin her iki ülkenin emniyeti açısından önemli olduğu dile getirilmiştir. Görüşmeler sonucunda iki ülke arasındaki mevcut sorunun istihbarî bilgilerin paylaşılması yoluyla ortadan kaldırılması hususunda mutabakata varılmıştır⁷⁶¹.

1.5. TARIM VE HAYVANCILIK HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR

1.5.1. Tarım Alanında Yapılan Faaliyetler

Osmanlı Devleti'nin son yıllarının genelde savaşlarla geçmesi halkı aç ve yoksul bırakmıştı. Bu hususta Gaziantep Milletvekili Mehmet Şahin Efendi, çiftçilerin 1920 yılında düşmanla çarpışmak zorunda kaldığından ziraat yapamadığını, ziraat yapanların da ürünlerinin düşman istilasına maruz kaldığını belirtmiştir⁷⁶². Bu durumda olanlara zahire verilmesi Gaziantep Milletvekili Ali Cenani Bey tarafından dile getirilmiştir⁷⁶³. Aynı şekilde Gaziantep Mebusu Yasin Bey de, Antep'in etrafında birçok kıtaatin köylerde ve harmanların içerisinde bulunmasından dolayı ekinlerin zarar gördüğünü ifade etmiştir⁷⁶⁴. Hem düşman istilası hem de askerî harekât dolayısıyla tahliye edilen yerlerde zarar ve ziyana uğrayan çiftçilere⁷⁶⁵ gerekli yardımın yapılması istenmiştir⁷⁶⁶.

⁷⁵⁷ BCA, 030.10.230.549.4. s. 13; BCA, 030.10.230.549.4. s. 28.

⁷⁵⁸ BCA, 030.10.230.549.4. s. 15.

⁷⁵⁹ BCA, 030.10.230.549.4. s. 16.

⁷⁶⁰ BCA, 030.10.230.549.4. s. 25.

⁷⁶¹ BCA, 030.10.230.549.4. s. 26.

⁷⁶² TBMM ZC, Devre: 1, C. 3, İçtima Senesi: 1, 46. İçtima (10.8.1336), s. 172; BCA, 030.10.5.28.37. s. 3.

⁷⁶³ BCA, 030.10.6.36.40. s. 1-3.

⁷⁶⁴ TBMM ZC, Devre 1, C. 11, İçtima Senesi: 1, 50. İçtima (14.7.1337), s. 122.

⁷⁶⁵ TBMM ZC, Devre 1, C. 11, İçtima Senesi: 1, 51. İçtima (16.7.1337), s. 295.

Millî gelirin yaklaşık yüzde 80'ini oluşturan tarım ilkel yöntemlerle yapılmaktaydı. Bütün olumsuzluklara rağmen TBMM hükümetleri ekonomiyi güçlendirmek, ülkenin iktisadî ve sosyal yönden kalkınmasını sağlamak için bir takım reformlara girişmiştir⁷⁶⁷. Cumhuriyet'in ilanından sonraki tarımsal faaliyetler Türkiye'nin genelinde olduğu gibi Gaziantep, Urfa ve Mardin bölgesinde de durum iç açıcı değildir⁷⁶⁸. Cumhuriyetin ilk yıllarında toprak kullanımı oldukça düşük düzeydeydi⁷⁶⁹. Bu durumu düzeltmeye çalışan TBMM Hükümetleri hem ziraat hem de diğer alanlarda kalkınma hamlesi başlatmıştır. Dolayısıyla ülke nüfusunu besleyecek ve kendi kendine yetecek bir tarım politikasının izlenmesi zorunlu hale gelmiştir. Tarım meselelerinin başında tohum konusu da yer almış ve ülkenin değişik yerlerinde tohum ıslah istasyonları açılmıştır⁷⁷⁰. Yüksek kalitede tohumluk ve damızlık yetiştirme işleri ele alınarak üretimin arttırılması için gerekli olan teknik ve ekonomik tedbirler üzerinde durulmuştur⁷⁷¹. Özellikle tohumluk buğday ve arpanın peyderpey⁷⁷² çiftçilere dağıtılmasının⁷⁷³, ve muhacirlere hem tohumluk hem de ziraat aletleri ve hayvan verilmesinin ülke ekonomisine önemli katkı sağlayacağına dikkat çekilmiştir⁷⁷⁴. Aynı şekilde kooperatifleştirme faaliyetleri, zahire borsalarının kurulması, Ziraat Bankası'nın çiftçilere destek olması, hazinenin elindeki toprakları dağıtması ve makineleşmeyi teşvik yoluyla üretimin arttırılması ilk dönem alınan tedbirler olarak ön plana çıkmaktadır⁷⁷⁵. Tarımı geliştirmek amacıyla ihtiyacı olan çiftçilere tohumluk olarak aynen veya bedelen ikraz olunmak üzere⁷⁷⁶ 10 Kasım 1923'te Ziraat Bankası'na 2 milyon lira verilmiştir⁷⁷⁷. Ziraat Bankası, Cumhuriyetin kuruluş döneminde devletin elinde tarımın kredi ihtiyacını karşılayabilecek tek kuruluştur⁷⁷⁸.

⁷⁶⁶ TBMM ZC, Devre: 1, C. 14, İçtima Senesi: 2, 113. İçtima, (19.11.1337), s. 260.

⁷⁶⁷ Arslan, s. 55.

⁷⁶⁸ Hüseyin Saraçoğlu, *Doğu Anadolu*, C. 1, Maarif Basımevi, İstanbul 1956, s. 435.

⁷⁶⁹ Tunçay, s. 192.s

⁷⁷⁰ Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1965)*, s. 177.

⁷⁷¹ Kardaş, s. 138.

⁷⁷² TBMM ZC, Devre: 1, C. 16, İçtima Senesi: 2, 147. İçtima, (19.1.1338), s. 80-81.

⁷⁷³ BCA, 030.10.69.454.23. s. 1.

⁷⁷⁴ TBMM ZC, Devre: 1, C. 24, İçtima Senesi: 3, 126. İçtima, (25.10.1338), s. 174.

⁷⁷⁵ Gülten Kazgan, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 68.

⁷⁷⁶ TBMM ZC, Devre: 2, C. 3, İçtima Senesi: 1, 51. İçtima, (10.11.1339), s. 316.

⁷⁷⁷ Kardaş, s. 140.

⁷⁷⁸ Kuruç, s. 73.

Fethi Okyar Başkanlığındaki İcra Vekilleri Heyetinin Programı'nda (5 Eylül 1923) Türkiye'nin en önemli iktisadî kaynaklarından birisinin ziraat olduğu vurgulanmıştır. Ziraatın korunması ve geliştirilmesini sağlamak için bir Himaye-i Ziraat Kanunu'nun kabul edileceği ve ihtisas ziraat okullarının açılacağı belirtilmiştir. Çiftçilere gerekli malî destek sağlamak için özel çiftçi sandıkları ve köy bankalarının açılması kararlaştırılmış ve Ziraat Bankası vasıtasıyla bu sandıklara yardım edilmesi öngörülmüştür. Çiftçiler arasında alım-satım ortaklıkları şirketlerinin ve kooperatiflerin teşkiline yardım ederek muhtaç çiftçilere tohumluk ve ziraî araç dağıtılması hedeflenmiştir⁷⁷⁹. Hatta köylüyü kooperatife alıştırmak için kursların açılması gerektiği belirtilmektedir⁷⁸⁰. Ziraî alet ve makinelerinin bölgeye gönderilmesi⁷⁸¹ ve Urfa'da bir demirhane yapılması ziraatın gelişmesi için gerekli olduğu Urfa Milletvekili Şeyh Saffet Efendi tarafından dile getirilmiştir⁷⁸². Vilâyetin ziraat arazisi 1.960.000 dönümdür. Burada fennî ziraat usulleri henüz uygulanmamaktadır. Ziraat eski usullerle yapıldığından istenilen verim alınamamaktadır⁷⁸³.

Tarımın geliştirilmesi alanında atılan adımlardan biri de 17 Şubat 1925'te Aşar Vergisi'nin kaldırılmasıdır⁷⁸⁴. İzmir İktisat Kongresi'nde çiftçi ve işçi grupları aşarın kaldırılması ve yerine adil bir verginin getirilmesi gerektiğini savunmuşlardı⁷⁸⁵. Ziraatın önemini farkında olan TBMM hükümetlerinin aşarın kaldırılması, ziraî kredilerin sağlanması, parasız tohumluk dağıtımı, ziraî aletlerin tedariki ve köylülere parasız damızlık büyük baş hayvan verilmesi gibi çalışmaları tarım ve hayvancılığın gelişmesine önemli bir katkı sağlamıştır⁷⁸⁶. Hükümet topraksız çiftçilere hem emlakî

⁷⁷⁹ *Hükümet Programları (1920-1965)*, s. 27.

⁷⁸⁰ *Akşam*, 23 Eylül 1930, s. 3.

⁷⁸¹ *BCA*, 030.10.7.42.45. s. 1.

⁷⁸² *BCA*, 030.10.7.42.45. s. 2, 3; *TBMM ZC*, Devre: 2, C. 18, İçtima Senesi: 2, 105. İçtima, (18.04.1341), s. 116.

⁷⁸³ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1926-1927)*, s. 687.

⁷⁸⁴ *TBMM ZC*, Devre: 2, C. 14, İçtima Senesi: 2, 58. İçtima (17.02.1341), s. 95.

⁷⁸⁵ Karabekir, s. 41-42.

⁷⁸⁶ Ahmet Özgiray, "İngiliz Büyükelçisi Sir R. Lindsay'ya Göre Türkiye'nin 1925'teki Ekonomik ve Mali Durumu", *IX. Türk Tarih Kongresi (21-25 Eylül 1981)*, C. 3, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 1716.

metrukeden hem de istimplâk suretiyle toprak dağıtmıştır⁷⁸⁷. Bununla beraber ucuz bedel ve kredi ile toprak vermiş, tarım aletlerinde de kolaylık sağlamıştır⁷⁸⁸.

TBMM hükümeti, köylüyü sermayedarın sıkmasından kurtarmak üzere Ziraat Bankasıyla mahsulüne karşı kısa vadeli avanslar açtırmıştır. Muhtekirden kurtarmak ve mahsulünü değer fiyatıyla satmayı temin etmek üzere de kooperatif teşkilâtına ehemmiyet vermiştir⁷⁸⁹. Hükümet, devletin önemli bir kısmını teşkil eden köylüyü her türlü idarî, içtimaî ve iktisadî zorluklardan kurtararak yüksek randıman veren iyi bir üretici yapmak, mesut ve müreffeh yaşatmak için gerekli tedbirleri almaya çalışmıştır⁷⁹⁰.

Türkiye'nin bir çiftçi memleketi olduğunu belirten İzmir Valisi Kâzım Paşa, TBMM hükümetlerinin Türk çiftçisinin yükselmesi, yeni ilimlerle mücehhez olması ve cumhuriyetin attığı adımlara ayak uydurması için ziraat konular üzerinde önemle durulduğunu ifade etmiştir⁷⁹¹. Türkiye'nin ziraat olarak diğer ülkelere nazaran geri kaldığını belirten Mardin Milletvekili Ali Rıza Bey, ziraatın fennî bir şekilde geliştirilmesinin şart olduğunu belirtmiştir⁷⁹². Ziraatın geliştirilmesi için tohumluk tesisleri kurulmuştur. Bununla beraber yurdun uygun bölgelerinde ziraat haşerelerle ve bitki hastalıklarıyla mücadele için laboratuvarların ve gözetleme istasyonlarının açılması ile tarımın geliştirilmesi hedeflenmiştir⁷⁹³. Tarımın geliştirilmesi için köylerin ziraat kabiliyetinin arttırılması gerektiğini belirten Mehmet Saffet, özellikle aşı usullerini, zararlı haşerelerle mücadeleyi, tohumun ıslahı usullerini, sütçülük, arıcılık ve hayvancılığın fennî usullerini, köylünün öğrenmesi halinde üretimin daha da artacağı ve ülke ekonomisine önemli bir katkı sunacağına işaret etmiştir⁷⁹⁴.

Mustafa Kemal Paşa, 1 Kasım 1925'te TBMM'nin ikinci dönem üçüncü toplantı yılını açış konuşmasında; ziraatın maruz kaldığı hastalık ve tahribatı

⁷⁸⁷ Trakyalı Ali Galip, "Köylü", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 2, S. 10, İkinciteşrin (Kasım) 1933, s. 332;

⁷⁸⁸ *Cumhuriyet Halk Partisi Kısa Tarihçesi (C.H.P. Programı XV. Kurultayca Değiştirilerek Kabul Edilmiştir)*, 9 Eylül 1923.

⁷⁸⁹ Trakyalı Ali Galip, s. 332.

⁷⁹⁰ Trakyalı Ali Galip, s. 332.

⁷⁹¹ Ziraat Kursları (İzmir Valisi Kâzım Paşa'nın İzmir Kursunu Açma Nutku), *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 2, S. 10, İkinciteşrin (Kasım) 1933, s. 321.

⁷⁹² *TBMM ZC*, Devre: 2, C. 25, İçtima Senesi: 3, 98. İçtima, (13.05.1926), s. 98.

⁷⁹³ Karabekir, s. 53.

⁷⁹⁴ Mehmet Saffet, s. 427.

önleyerek yeni yöntemlerle geliştirilmesinin faydalı sonuçlar vereceğini belirtmiştir⁷⁹⁵.

Çiftçilerin hayat şartlarını düzeltmek, içtimaî seviyesini yükseltmek ve ziraâî üretimi arttırmak TBMM hükümetlerinin üzerinde önemle durduğu bir konu olmuştur⁷⁹⁶. Ülke nüfusunun önemli bir kısmını oluşturan çiftçi kesimini kalkındırmakla ülke ekonomisini canlandırmanın paralel olduğu düşüncesi Cumhuriyetin ilk yıllarının genel kanısıydı. Modern anlamda tarımın yapılabilmesi için cumhuriyet yönetimi tarımsal araç ve gereçlerin kullanılması gerektiğine büyük bir önem vermiştir. Bunun sonucu olarak ilk yıllarda traktör sayısında önemli bir artış görülmüştür⁷⁹⁷.

Ziraâî çalışmalar başarılı bir şekilde gelişirken hükümet endüstriyel gelişmeyi de ihmal etmemiştir⁷⁹⁸. Türkiye’de ziraat makinelerinin yaygınlaşmasına engel olan sebeplerin başında tamirhanelerin bulunmaması gelir. Bu amaçla ziraat araç-gereçlerini üretecek fabrikaların açılması, mevcut sanayi okullarında ziraat makinelerini tamir edebilecek ustalar yetiştirilmesi ve ziraat makinistlerini yetiştirebilecek amelî makinist okullarının açılması kararlaştırılmıştır⁷⁹⁹. 1927 yılı nüfus sayımına göre, nüfusun yüzde 81,6’sı tarımla uğraşmaktaydı⁸⁰⁰. 1927 verilerine göre ülke topraklarının yüzde 32’si ekilebilir durumdadır. Ekilmiş alan oranı yüzde 5 civarındaydı. Traktör ise çok az sayıda ve sadece birkaç büyük kentte kullanılmaktaydı⁸⁰¹.

Mardin, Urfa, Gaziantep sıra dağlarının hemen güneyinde doğu-batı istikametinde sıralanan ovalar vardır. Bu ovalara cenup ovaları denilmektedir⁸⁰².

⁷⁹⁵ TBMM ZC, Devre: 2, C. 19, İçtima Senesi: 3, 1. İçtima (1 Teşrinisani (Kasım) 1341), s. 9.

⁷⁹⁶ *Midyat*, 13 Şubat 1952, s. 1.

⁷⁹⁷ Kuruç, s. 88-89.

⁷⁹⁸ Özgiray, s. 1716.

⁷⁹⁹ Karabekir, s. 54-55.

⁸⁰⁰ Yaşar Bülbül, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Özel Girişimciliğe Yönelik Devlet Politikaları*, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul 2010, s. 67.

⁸⁰¹ Erdinç Tokgöz, *Türkiye’nin İktisadî Gelişme Tarihi*, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara 1995, s.47-48.

⁸⁰² *Doğu Anadolu Coğrafyası (Tabii, Ziraâî, Beşerî, Baytari)*, C. 7, Genelkurmay Başkanlığı (Coğrafya Encümeni), Genelkurmay Matbaası, Ankara 1938, s. 37.

Mardin, Urfa ve Gaziantep halkı genel itibariyle ziraat ve hayvancılıkla uğraşmaktadır⁸⁰³.

Kütahya Milletvekili Mehmet Somer, 1936'da Urfa'da yaptığı incelemeler hakkında bir rapor hazırlamıştır⁸⁰⁴. Raporda Urfa halkının ilkel yöntemlerle ziraat yaptığından emeğinin karşılığını alamadığını ve verimli topraklardan faydalanamadığını belirtmiştir⁸⁰⁵. Bölgede;⁸⁰⁶ Buğday⁸⁰⁷, arpa, çavdar, darı, mısır, pirinç, fındık, zeytin pamuk⁸⁰⁸, haşhaş tohumu, tütün, kitre, üzüm, ceviz, nohut, mercimek, ipek böceği tohumu, badem vb gibi ürünler yetiştirilmektedir⁸⁰⁹. Bununla beraber bölgede bağcılık da önemli bir yere sahiptir⁸¹⁰.

Bölgede yetiştirilen önemli ürünlerden biri de tütündür. İhraç edilen ürünler arasında yer alan tütünden resim istifa edilmesine dair kanun teklifi (2/527)⁸¹¹ ilgili encümenlere gönderilmiştir⁸¹². Tütün Türkiye'nin ihraç ettiği ürünler arasında önemli bir yere sahiptir⁸¹³. Uluslararası tütün ticaretinde Türk tütünleri hem miktar hem de kıymet bakımından önemli bir yere sahiptir⁸¹⁴. Ayrıca, bir milyon dolayında küçük üreticinin gelir kaynağını oluşturmuştur⁸¹⁵. Tütün ziraatının Urfa'da da yapılması meclis tarafından kabul uygun görülmüş ve burada da tütün ziraatı yapılmıştır⁸¹⁶. 26 Mayıs 1925 tarih ve 558 sayılı kanunla⁸¹⁷ Tütün Rejisi devlet

⁸⁰³ BCA, 30.10.69.457.15. s. 9; BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 7.

⁸⁰⁴ BCA, 490.01.1013.909.2. s. 58. Ayrıca bkz. Gülin Öztürk, "Kütahya Milletvekili Mehmet Somer'in 1936 Yılında Urfa Vilayeti'ne Dair Hazırladığı Rapor", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, C. 4, S. 10, Bahar 2015.

⁸⁰⁵ BCA, 490.01.1013.909.2. s. 65.

⁸⁰⁶ BCA, 30.10.69.457.15. s.10.

⁸⁰⁷ Bölgede önemli oranda ihtiyaç fazlası buğday üretilmiştir. Bkz. *TBMM ZC*, Devre: 2, C. 12, İçtima Senesi: 2, 38. İçtima, (21.01.1341), s. 230.

⁸⁰⁸ İbrahim Arslan, Abdulkadir Şenkal, "Güneydoğu Anadolu'nun Kalkınma Sorunu ve Çözüm Önerileri", *Makalelerle Mardin (Ekonomi-Nüfus Kentsel Yapı)*, C. 2, (Haz. İbrahim Özcoşar), İmak Ofset Basım Yayın, İstanbul 2007, s. 61.

⁸⁰⁹ BCA, 30.10.69.457.15. s.11.

⁸¹⁰ *Urfa Hakkında, Tabî, Coğrafi, İçtimaî, İktisadî, Tarihî, Mülkî Malumat-ı Cami' Salname 1927*, Millî Kütüphane, Ankara 1946, s. 32.

⁸¹¹ *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 20, İçtima Senesi: 3, 42. İçtima, (11.5.1338), s. 19.

⁸¹² *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 20, İçtima Senesi: 3, 50. İçtima, (8.6.1338), s. 254.

⁸¹³ *TBMM ZC*, Devre: 2, C. 25, İçtima Senesi: 3, 93. İçtima, (01.05.1926), s. 5.

⁸¹⁴ Refii Şükrü, "Tütün İhracatımızı Geliştirme Tedbirleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 5, S. 1-4, İstanbul 1945, s. 83-84.

⁸¹⁵ Kuruç, s. 52-53.

⁸¹⁶ *TBMM ZC*, Devre: 2, C. 10, İçtima Senesi: 2, 6. İçtima, (13.11.1340), s. 202.

⁸¹⁷ Okan Yaşar, "Türkiye'de Tütün ve Tütün Mamulleri Sanayii ve Son Tütün Yasasının Sektöre Etkileri", *Türk Coğrafya Dergisi*, S. 42, İstanbul 2004, s. 74.

tarafından satın alındı ve millileştirildi⁸¹⁸. Böylece ciddi bir gelir kaynağı ve ekonomik kontrol olanağı sağlanmış oldu⁸¹⁹. Tütünün ziraatının tahdidi hakkında bir kanun layihası hazırlanmıştır⁸²⁰. Gaziantep tütün yetiştiricileri tarafından tütünleri fennî bir surette yetiştirmek ve üretimi arttırmak maksadıyla ve en az üç bin lira sermaye ve 40 yıl müddetle teşkiline başlanan Gaziantep Tütün Müstahsilleri Kooperatif Şirketi'nin kurulması İcra Vekilleri Heyeti'nce 15.07.1933'te tetkik edilerek kabul olunmuştur⁸²¹.

Gaziantep bölgesinin ekonomisinde önemli bir yere sahip olan Antep fıstığı ve üzüm hâsılatının ve veriminin artırılması için 1927 yılında çalışmalar yapılmış ve bu amaçla Gaziantep Ticaret Odası yerel kongreler düzenlemiştir. Bu kongre kararlarına göre: Berlin, Amsterdam ve Triste'ye Antep Fıstığı numunesinin gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Fıstığın ve pekmezin korunmasına yönelik talimatnameler hazırlanması karara bağlandı. Antep pekmezinin köylerde temiz ve hilesiz yapılması için talimatname hazırlanması yanında *“pekmezini temiz yapmayan malını satamayacak”* sloganı benimsenmiştir. 1929 yılı dünya ekonomik buhranı Türkiye'yi etkilediği gibi Gaziantep şehrini de etkilemiştir. Ekonomik buhrandan dolayı genel bütçeden şehre yeterince pay ayırlamamıştır. Destek alamayan şehrin ekonomisi bu dönemde durgunluğa girmiştir⁸²². Gaziantep merkezinde ise ticareti bir nebze olsun canlandırabilmek için Celal Bayar tarafından İş Bankası'nın Gaziantep şubesi 17 Haziran 1931 yılında açılmıştır. Banka açıldıktan hemen sonra Gaziantep için önemli faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır. 10 ton Antep fıstığını çiftçilerden satın alarak Amerika'ya ihraç etmiştir⁸²³.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı, Türkiye'de tarımı fena halde etkilemiştir. Bu durum tarımsal gelişmeyi yavaşlatmıştır⁸²⁴. Tarımın geliştirilmesi amacıyla 1929 yılında Macaristanlı ziraat uzmanı Canadi Diyarbakır'dan Mardin'e gelerek çeşitli

⁸¹⁸ Findley, s. 272.

⁸¹⁹ Kuruç, s. 52-53.

⁸²⁰ *Akşam*, 8 Mayıs 1929, s. 3.

⁸²¹ *BCA*, 030.18.01.02.38.51.17.

⁸²² Zeynep Yıldız Özlü, “Gaziantep’in 1923-1938 Yılları Arasında Ekonomik ve Bayındırlık Alanındaki Faaliyetleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 51, Ağustos 2017, s. 332.

⁸²³ Özlü, s. 332.

⁸²⁴ Tunçay, s. 193

incelemelerde bulunmuştur⁸²⁵. Canadi, yaptığı incelemeler sonucunda bir rapor hazırlamış ve I. Umumî Müfettiş İbrahim Tali Bey'e sunmuşsa da raporda tespit edilen ve önerilen hususlar hayata geçirilememiştir⁸²⁶.

Bölgede yapılan ziraat hakkında I. Umumî Müfettişlik tarafından merkeze gönderilmek üzere çeşitli raporlar hazırlanmıştır. 1929 yılı ziraî raporlarda bu üç bölgede hasatın verimli geçtiği özellikle hububat ve sebze de önemli bir bolluk yaşandığı belirtilmiştir⁸²⁷. 1929 ve 1932 yılları arasında bölgedeki ziraî faaliyetlerle ilgili detaylı bilgiler yer almakla beraber buğday, arpa, ekmek, et, yağ, şeker, petrol ve kömür gibi ihtiyaçların kilo üzerinden fiyatları raporlarda ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır. Ürünlerde belirtilen vilayetlere göre fiyat tarifesinde farklılıklar göze çarpmaktadır. Ancak aynı ürünün mezkûr tarihlerde fiyat olarak keskin bir şekilde artışına ya da azalışına rastlanmamaktadır. Fiyatlardaki ufak tefek değişikliklerin bölgenin iklimsel özellikleriyle yakından alakalı olduğu yine raporlardan tespit edilmektedir. Örneğin yağmurun bolca yağdığı dönemlerde su ihtiyacı olan tarımsal ürünlerin fiyatları düşmekte, aksi durumda ise yükselmektedir⁸²⁸. Raporlarda dikkati çeken nokta, tarımsal üretim ve tüketim mallarının satış fiyatlarında bir değişimin olmadığıdır⁸²⁹.

Gaziantep'te 1931 yılında bir fidanlık⁸³⁰ tesis edilmiş. Bunun vücuda getirilmesi için 11800 lira para sarf edilmiştir. Ayrıca birçok bölgeye fidan

⁸²⁵ *Akşam*, 16 Mayıs 1929, s. 2.

⁸²⁶ *Metin*, s. 27.

⁸²⁷ *BCA*, 030.10.69-454-34, s.1.

⁸²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. *BCA*, 030.10.69.454.34, s. 1; *BCA*, 03010.69.454.32, s. 1-2-3; *BCA*, 030.10.69.454.30, s. 1-2-3, *BCA*, 030.10.69.454.33, s. 1; *BCA*, 30.10.69.454.21. s. 2; *BCA*, 30.10.69.454.21. s. 3; *BCA*, 30.10.69.454.22. s. 2; *BCA*, 30.10.69.454.19. s. 2; *BCA*, 30.10.69.454.24. s. 2; *BCA*, 30.10.69.454.24. s. 2; *BCA*, 30.10.69.454.25. s. 2; *BCA*, 30.10.69.454.27. s. 1; *BCA*, 30.10.69.454.27. s. 2; *BCA*, 30.10.69.454.28. s. 1; *BCA*, 30.10.69.454.28. s. 2; *BCA*, 30.10.69.454.37. s.2; *BCA*, 30.10.69.454.38. s.1; *BCA*, 30.10.69.454.38. s.2; *BCA*, 30.10.69.454.40. s. 2; *BCA*, 30.10.69.454.40. s. 1; *BCA*. 30.10.69.457.6. s. 5; *BCA*, 30.10.69.454.22. s. 3; *BCA*, 30.10.69.454.25. s. 1; *BCA*, 30.10.69.454.25. s. 3; *BCA*, 30.10.69.454.28. s. 2; *BCA*, 30.10.69.454.38. s. 2.

⁸²⁹ Cemil Koçak, *Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 125.

⁸³⁰ Fidanlıkların tesis edilmesinde bölgenin ihtiyaçları ve imkânları göz önünde bulundurulmuştur. Bu suretle Gaziantep'te de fidanlık tesis edilmiştir. Bkz. Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1965)*, s. 98.

dağıtılmıştır. Bu fidanlık 1938 yılında bedelsiz olarak maliyeye terk ve teberru edilmiştir⁸³¹.

1.5.1.1. Mardin ve Urfa'da Çekirge Mücadelesi

Diyarbakır Milletvekili Zülfü Bey, 1923 yılı itibariyle çekirgenin özellikle Diyarbakır, Siverek, Mardin ve Urfa vilâyetlerinde tarıma oldukça fazla zarar verdiğini⁸³² bu hususta Ziraat Vekâleti'nden açıklama yapmasını istemiştir. Bunun önlenmemesi halinde gelecek yıl çiftçilerin daha fazla zarara uğrayacağı belirtilmiştir (31 Aralık 1924)⁸³³. Bu hususta Mardin Milletvekili Ali Rıza ve Saruhan Milletvekili Yaşar Bey çekirge hakkındaki kanun layihasının bir an önce çıkarılması gerektiğini belirtmişlerdir⁸³⁴. Hükümet, Çekirge Mücadele Kanunu'nun bölge idarelerine, bakanlıklara ve fen memurlarına vermiş olduğu yetkiye uygun olarak kış süresince araziye kazdırmak ve sürdürmek suretiyle çekirgelerin bırakmış oldukları tohumları toplamak işine büyük bir önem vermiştir⁸³⁵. 1926 yılında da Suriye'den bölgeye müthiş bir çekirge sürüsü gelmiştir. Bunların bıraktıkları tohumları imha etmek için 300.000 liraya ihtiyaç vardır⁸³⁶. Mardin Milletvekili Ali Rıza Bey, her yıl Suriye ve Irak'tan gelen çekirge sürüleri ile mücadele için vazifelendirilmiş ziraat memurları olduğu belirtmiştir. Fransızların Suriye'de yapamadıkları çekirge ile mücadele teşkilâtını TBMM hükümetinin yaptığını ifade etmiştir⁸³⁷. Urfa ve Mardin vilâyetlerinde çekirge sürülerine karşı mücadele etmek amacıyla kullanılacak traktör ve kamyonetlere yakıt ihtiyacının pazarlıkla satın alınması Ziraat Vekâleti tarafından kararlaştırılmıştır (4 Ocak 1928)⁸³⁸. Bununla beraber çekirgelerin itlafi için bütçeden ödenek ayrılmıştır⁸³⁹. Çekirge ile yapılan mücadele gibi yine Suriye'den gelen süne haşeresine karşı da mücadele edilmesi zarurî görülmüştür⁸⁴⁰. Çekirge ile mücadele noktasında Mardin Çekirge Mücadele Müfettişi Talat Bey, Urfa'dan Mardin'e gelmiş

⁸³¹ *Yeni Gaziantep*, 29 I. Teşrin (Ekim) 1941, s. 3.

⁸³² *BCA*, 030.10.7.39.32. s. 1.

⁸³³ *BCA*, 030.10.7.39.32. s. 2; *BCA*, 030.10.5.30.8. s. 1; *BCA*, 030.10.7.35.32. s. 1, 2.

⁸³⁴ *TBMM ZC*, Devre: 2, C. 21, İçtima Senesi: 3, 45. İçtima, (25.01.1926), s. 245.

⁸³⁵ *TBMM ZC*, Devre: 2, C. 12, İçtima Senesi: 2, 32. İçtima (5.1.1341), s. 13.

⁸³⁶ *TBMM ZC*, Devre: 2, C. 25, İçtima Senesi: 3, 101. İçtima, (17.05.1926), s. 231.

⁸³⁷ *TBMM ZC*, D: 2, C. 25, İ: 3, 101. İçtima, (17.05.1926), s. 226.

⁸³⁸ *BCA*, 030.18.1.1.27.73.3.

⁸³⁹ *BCA*, 030.10.5.3.8. s. 2.

⁸⁴⁰ *TBMM ZC*, Devre: 3, C. 4, İçtima Senesi: 1, 70. İnikat, (03.05.1928), s. 8.

ve vilâyetin çekirge bölgelerini teftiş etmiştir⁸⁴¹. 1932 yılında da çekirge ile mücadele bütün kuvveti ile devam etmiştir. Mücadelenin sonuçları olumlu olarak değerlendirilmiştir⁸⁴².

Suriye'den son zamanlarda Mardin'e birkaç çekirge sürüsü gelmiştir. Bu çekirge sürülerinden biri de Sudan Çekirgesi'dir. Muhtemel çekirge istilasına karşı derhal mücadele ve imha tedbirleri alınmıştır⁸⁴³. Bundan önce gelen Fas çekirgeleri kâmilten imha edilmiştir. İktisat Vekâleti Ziraat Mücadele Müdürü teftiş için Mardin'e gelmiş, buradan da Urfa'ya hareket etmiştir⁸⁴⁴.

1930 yılında da güney vilâyetleri çekirge istilasına maruz kalmıştır. Sudan Çekirgesi denilen ve Suriye'den Dört Yol, İslâhiye tarafından Adana vilâyetine dahil olan çekirge sürülerine karşı mücadeleye başlanmıştır⁸⁴⁵. Aynı şekilde diğer vilâyetlere de yayılan çekirge sürüsü büyük zararlar meydana getirmiştir. Bu yüzden Mersin, Adana buğdayları hasara uğramıştır. Çekirgelerin hayvan ölümüne de sebep olduğu tespit edilmiştir. Urfa'dan Ticaret odasına gelen bir mektupta çekirge istilâsına maruz kalan yerlerdeki otları yiyen hayvanların hastalandıkları ve Urfa'da birçok hayvanın telef olduğu görülmüştür⁸⁴⁶.

1931 yılı Nisan ayı başlarında çekirge mücadelesine başlanılmış ve zamanında alınan önlemler ve yapılan hazırlıklar sayesinde çekirgenin uçum devresinden önce itlaf edilecekleri, Suriye'den her yıl olduğu gibi Sudan ve Fas çekirge akınları olmadığı takdirde Urfa ziraatının çekirge afetinden korunacağı kuvvetle tahmin edilmektedir⁸⁴⁷.

⁸⁴¹ *Akşam*, 16 Mayıs 1929, s. 2.

⁸⁴² *TBMM ZC*, Devre: 4, C. 9, İçtima Senesi: 1, 69. İçtima, (23.06.1932), s. 295.

⁸⁴³ *TBMM ZC*, Devre: 3, C. 3, İçtima Senesi: 1, 65. İnikat, (24.04.1928), s. 248.

⁸⁴⁴ *Akşam*, 5 Haziran 1929, s. 1.

⁸⁴⁵ *Akşam*, 11 Haziran 1930, s. 3.

⁸⁴⁶ *Akşam*, 18 Temmuz 1930, s. 3.

⁸⁴⁷ *Akşam*, 16 Nisan 1931, s. 2.

1.5.2. Hayvancılık Alanında Yapılan Faaliyetler

Cumhuriyet yönetimi, hayvancılık alanında da önemli çalışmalar yapmıştır. Hayvancılığın geliştirilmesi için 1923'ten itibaren hayvansal ürünlerin kalite ve miktarını arttırmaya yönelik çalışmalara ağırlık vermiştir. Bu anlayış içerisinde yerli ırkların veriminin artırılması amacıyla ıslah ve melezleme müesseselerin kurulması ile birlikte alt yapı tesislerinin tamamlanmasına çalışılmıştır. Damızlık ıslahı, üretimi ve dağıtımı konularını düzenleyecek kanunlar çıkarılmış ve ayrıca müesseseler kurulmuştur⁸⁴⁸. Bununla beraber "Islahı Hayvanat Kanunu"nu ile ülke savunması ve ziraî noktayı nazarından önemli bir yere sahiptir⁸⁴⁹. Bu kanunla hara, inekhane, ağıllar, tecrübe istasyonları ve aygır depolarının bölgede tesis edilmesiyle burada çoğaltılacak damızlık hayvanların ve aygır depolarında bulundurulacak aygırların sayıları ile cinslerinin ıslah ve çoğaltılma usulü belirlenmiştir⁸⁵⁰. Fethi Okyar Başkanlığındaki İcra Vekilleri Heyetinin Programı'nda da (5 Eylül 1923) hayvancılığın gelişmesi için hayvan hastalıklarına karşı mücadeleye daha fazla ağırlık verileceği belirtilmiştir⁸⁵¹.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında hayvancılığın gelişmesinin önündeki en önemli engellerden biri salgın hayvan hastalıkları ile mücadeleydi. Bu hastalıklardan biri olan Veba-i Bakari (hayvan vebası), hayvancılığın gelişmesinde önemli bir engel olmuştur. Bu hastalığın yapmış olduğu tahribatı azaltabilmek için yüz binden fazla hayvana serum verilmiştir⁸⁵². TBMM, Veba-i Bakari'nin etkili olduğu bölgelerde her cins sığır hayvanı ile ham derilerin ticaretinin yapılmasını yasaklayan 1/756 sayılı kanunu çıkarmıştır⁸⁵³. Veba-i Bakarî ve diğer bulaşıcı hastalıklardan korunmak için ülkenin her tarafında bakteriyolojihaneler kurulması, her çeşit aşımın hazırlanacağı ve mücadele heyetlerinin teşkil edileceği fen dairelerinin kurulması ile hastalıkların önüne geçileceği meclis tarafından kabul edilmiştir. Ayrıca köylü ve çiftçiye hayvan hastalıkları, hayvan ıslahı ve çoğaltılması ve korunmalarına dair anlaşılır dille

⁸⁴⁸ Kardaş, s. 147.

⁸⁴⁹ TBMM ZC, Devre: 2, C. 25, İçtima Senesi: 3, 111. İçtima, (31.05.1926), s. 699.

⁸⁵⁰ TBMM ZC, Devre: 2, C. 26, İçtima Senesi: 3, 114. İçtima (5.6.1926), s. 85; TBMM ZC, Devre: 4, C. 3, Fevkalâde İçtima, 30. İnikat (18.7.1931), s. 182.

⁸⁵¹ Hükümet Programları (1920-1965), s. 28.

⁸⁵² TBMM ZC, Devre: 1, C. 23, İçtima Senesi: 3, 118. İçtima (12.10.1338), s. 367.

⁸⁵³ TBMM ZC, Devre: 2, C. 3, İçtima Senesi: 3, 83. İçtima (5.4.1926), s. 61.

yazılmış risalelerle bilgi verilmesi ile tarım ve hayvancılığın gelişmesine çalışılmıştır⁸⁵⁴.

Veba-i Bakari'ye ait olup bazı fennî sebeplerle satın alınmasına gerekli görülen 6.000 liralık kuru serum cihazının satın alınması Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir⁸⁵⁵.

1.5.2.1. Hayvan Islahı

Türkiye'de hayvanların ıslahında önemli amillerden olan Hara ve Aygır depolarının tesisi ve idaresinde uzman olduğu anlaşılan Macaristan'dan uzman getirilerek aylık 800 lira ücretle celp ve istihdamı ve yol parası olarak mütehassıslar tertibinden kendisine 1000 lira verilmesi İcra Vekilleri Heyeti tarafından uygun görülerek kabul edilmiştir (29 Temmuz 1930)⁸⁵⁶.

TBMM Hükümeti, hayvanların ıslahı, sayılarının arttırılması ve hastalıklarla mücadele için esaslı surette tedbirler almıştır⁸⁵⁷. Hayvan ıslahı etrafındaki faaliyet gün geçtikçe çoğalmakta ve önemli sonuçlar vermektedir⁸⁵⁸. Hayvan hastalıklarıyla uğraşmak üzere Ankara, İstanbul, Erzincan ve Mardin'de serum istihzar evleri yapılmış, bunlarla daima hayvan hastalıklarını takip ederek mümkün olduğu kadar hastalıktan korunmaya çalışılmıştır⁸⁵⁹. Ülke savunması, milli ekonomi ve köy kalkınması yönünden önemli bir değer olan hayvanların ıslahı işi ile verimlerinin arttırılması işi TBMM hükümetleri tarafından üzerinde durulan önemli konulardan biri olmuştur⁸⁶⁰.

Türkiye'de hayvanların ıslahı için alınması gereken tedbirleri ve haralarla aygır depoları, ağıllar ve inekhanelerin mesai sistem ve faaliyet tarzlarını tetkik ederek rapor vermek üzere Peşte Yüksek Baytar Mektebi Zootečni Müderris ve Rektörü Profesör Welman'ın Türkiye'ye gelmesi ve kendisine ayrıca geliş ve dönüş harcırahı ile aylık ücret verilmemek şartıyla maktuan ve peşin olarak 3.500 lira verilmesi İcra

⁸⁵⁴ Karabekir, s. 48.

⁸⁵⁵ BCA, 030.18.01.02.13.59.6.

⁸⁵⁶ BCA, 030.18.01.02.13.53.17.

⁸⁵⁷ TBMM ZC, Devre: 2, C. 3, Fevkalâde İçtima, 30. İnikat (18.VII.1931), s. 178.

⁸⁵⁸ Hilâliahmer, 17 Nisan 1932, s. 2.

⁸⁵⁹ TBMM ZC, Devre: 2, C. 3, Fevkalâde İçtima, 30. İnikat (18.VII.1931), s. 179.

⁸⁶⁰ Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı (Ziraat Vekâleti), s. 456.

Vekilleri Heyeti'nin 1 Mayıs 1932 tarihli toplantısında uygun görülerek kabul edilmiştir⁸⁶¹. Türkiye'deki hayvanların neslini ıslah etmek ve miktarlarını çoğaltmak yolunda alınmakta olan esaslı tedbirler her bakımdan önemli neticeler verecektir⁸⁶².

1.5.2.2. Veba-i Bakari'ye Karşı Alınan Tedbirler

Bu dönemde özellikle salgın hayvan hastalıklarından kurtulmanın yolları aranmış ve hayvan hastalıklarıyla geniş ölçüde mücadele edilmiştir⁸⁶³. Salgın hayvan hastalıkları ile mücadele edecek fen memurları oluşturulmuştur. Bunlara verilecek yevmiyeler hakkında (1/743) numaralı kanun lâyihası, Ziraat ve Muvazenei Maliye Encümenleri tarafından incelenmiştir. Bu hususta İzmir Milletvekili Rahmi Bey yurdun doğu vilayetlerinde Vebayı Bakari'nin önemli bir tahribata yol açtığını belirtmiştir. Ziraat Vekili Mehmet Sabri Bey ise güneyde Suriye ve Irak'tan ve kuzeydoğu Kafkasya'dan giren hayvanlarla bu salgın hastalığın güney ve güneydoğu vilâyetlerinde de yayıldığını ifade etmiştir (31 Ekim 1341)⁸⁶⁴.

Türkiye ile komşu olan İran, Rusya, Suriye ve Irak gibi devletlerden Türkiye'ye geçen hayvan hastalıklarıyla mücadele için veteriner hekimlerin gece gündüz çalıştıkları görülmektedir⁸⁶⁵.

Ziraat Vekâleti Müsteşarı Süreyya Bey, Vebayı Bakari'nin her yıl Türkiye'de önemli tahribat yaptığını Rumeli'ye kadar yayılmış olan hastalığın alınan tedbirlerle önüne geçildiğini söylemiştir. Fakat buna rağmen Irak, Suriye, İran ve Ermenistan'dan devamlı olarak yapılan hayvan alış-verişlerinde Veba-i Bakari'nin tekrar ortaya çıktığı görülmüştür. Mardin, Diyarbakır ve Erzurum havalisinde 1925 Haziran ayında ortaya çıkan hastalığın gerekli tedbirlerin alınmasına rağmen Kars, Erzurum, Erzincan, Trabzon, Beyazıt ve güneyde Mardin, Siverek, Diyarbakır, Urfa, Malatya ve Cebelibereket'e⁸⁶⁶ yayıldığı tespit edilmiştir⁸⁶⁷. Bu hastalığı gelecek yıl

⁸⁶¹ BCA, 030.18.01.02.35.1.

⁸⁶² A. Afetinan, *Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı*, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 179.

⁸⁶³ Enver Ziya Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1965)*, s. 178.

⁸⁶⁴ TBMM ZC, Devre: 2, C. 19, İçtima Senesi: 2, 12. İçtima (21 Teşrinasani (Kasım) 1341), s. 174.

⁸⁶⁵ TBMM ZC, D: 2, C. 19, İ: 2, 12. İçtima (21 Teşrinasani (Kasım) 1341), s. 175.

⁸⁶⁶ Çukurova'nın doğu bölgesinde yer alan Osmaniye yakınlarında bir yerdir. Arapça olan "Cebel-i Bereket", "bereket dağı" anlamına gelir. Bkz.

http://turkoloji.cu.edu.tr/CUKUROVA/sempozyum/sem_p_1/onder_2.pdf. 25.04.2012.

⁸⁶⁷ TBMM ZC, D: 2, C. 19, İ: 2, 12. İçtima (21 Teşrinasani (Kasım) 1341), s. 177.

en aza indirmek için hükümet, Diyarbakır'da *serum darülistihzarı* yapmakta ve sınır boylarına seyyar veteriner hekimleri göndermektedir⁸⁶⁸.

1926 yılı itibarıyla Veba-i Bakari Türkiye'nin 570 köyünde tahrifat yaparken, 1927 yılında 193, 1928 yılında ise 5 köyde tahrifat yapmıştır. Alınan tedbirlerle salgın hastalığın önemli ölçüde önüne geçildiği görülmektedir. Bölgenin ihtiyacına cevap vermek amacıyla Mardin'de de serum müesseseleri kurulmuştur⁸⁶⁹. Sınır bölgelerindeki vilâyetlerde salgın hayvan hastalıklarıyla mücadele için serum ile tedavi yönteminin yaygınlaştırılması gerektiğine dikkat çekilmiştir⁸⁷⁰.

Bulaşıcı hayvan hastalıklarının önüne geçebilmek için köylerde muhtarlar, şehirlerde ise belediyeler tarafından belge verilmesi kararlaştırılmış, hayvan sevkiyatlarında ilgili bölgedeki baytardan sağlık raporunun alınması da şart koşulmuştur⁸⁷¹. Mardin Milletvekili Nuri Bey, salgın hastalıkların önüne geçebilmek için özellikle Veba-i Bakari'ye yakalanan hayvanın gerekirse itlaf edilmesini belirtmiştir⁸⁷². Bu hususta 1917'den 1921 yılı sonuna kadar köylerde meydana gelen salgınlarda itlaf edilen hayvan sayısının 1352 ve ölen hayvan sayısının da 24251 olduğu saptanmıştır. Alınan önlemlerle bu oranın gittikçe azaldığı görülmüştür⁸⁷³.

Salgın hastalıklarla mücadele için veteriner hekimlerin gece gündüz çalıştığını belirten Urfa Milletvekili Ali Saip Bey, yine de hastalığın önüne geçilemediğini ifade etmiştir. Bu hastalığın önüne geçmek için baytara hesabı cârî açmak gerektiğine dikkat çekilmiştir. Hastalık olan bölgeye gidecek olan veteriner heyetleri öncelikle “parayı gösterecekler, işte paramız vardır. Hasta olan hayvanlarınızın kıymetini vereceğiz ve itlaf edeceğiz diyeceklerdir. Bu denildiği zaman memleket içerisinde hastalık kalmaz. Fakat maalesef para verilmeden hiçbir kimse hasta olan hayvanını haber vermez. Para verilmedikçe bu hayvan hastalığının önüne geçilemez.”

⁸⁶⁸ TBMM ZC, D: 2, C. 19, İ: 2, 12. İçtima (21 Teşrinasani (Kasım) 1341), s. 177.

⁸⁶⁹ TBMM ZC, Devre: 3, C. 3, İçtima Senesi: 1, 65. İçtima (24.4.1928), s. 248; hayvan hastalıklarından kullanılan serum evvela dışarıdan getirilmiştir. Daha sonra yurdun değişik yerlerinde kurulan serum müesseseleriyle bakteriyoloji laboratuvarlarında yapılmaya başlanmıştır. Bkz. Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1965)*, s. 178.

⁸⁷⁰ TBMM ZC, Devre: 3, C. 4, İçtima Senesi: 1, 70. İçtima (3.5.1928), s. 17.

⁸⁷¹ TBMM ZC, D: 3, C. 4, İ: 1, 70. İçtima (3.5.1928), s. 14.

⁸⁷² TBMM ZC, D: 3, C. 4, İ: 1, 70. İçtima (3.5.1928), s. 16.

⁸⁷³ TBMM ZC, D: 3, C. 4, İ: 1, 70. İçtima (3.5.1928), s. 18.

Alınması gereken tedbirler arasında hayvan hastalığının görüldüğü bölgelere hükümet memurlarının vazifelendirilerek gönderilmesi meselesi de yer almıştır⁸⁷⁴. Bu önlemler çerçevesinde Mardin Vebayı Bakari mücadele heyeti başkanlığına Kamil Bey getirilmiştir⁸⁷⁵.

TBMM hükümetleri bu hastalıkla mücadele için 1931 yılına kadar 1.500.000 lira ve 137.146 litre serum sarf etmiştir⁸⁷⁶.

1.6. MADENCİLİK HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR

Osmanlı Devleti döneminde madencilik Anadolu'daki önemini korumuş ve bu alanda dikkate değer üretim artışları kaydedilmiştir⁸⁷⁷. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde madencilik üretimi önemli ölçüde artmıştır⁸⁷⁸. Osmanlı Devleti'nde genel olarak ön plana çıkan madenler altın, bakır, kurşun, demir, şap, gümüş ve lületaşdır⁸⁷⁹. Cumhuriyet yönetiminin ana hedeflerinden birisi Türkiye'nin sanayileşmesini hızlandırmaktır⁸⁸⁰. Bunun için bir taraftan endüstri müesseselerini kurmakla uğraşırken diğer taraftan maden işleriyle de yakından ilgilenmişlerdir⁸⁸¹. Bu amaçla sanayileşmeye ve yeraltı servetlerinin değerlendirilmesine ve dış piyasa ile rekabet edebilecek şekilde üretilmesine büyük önem vermiştir⁸⁸². Türkiye'de keşfedilmemiş pek çok maden yatağı⁸⁸³ olduğu gibi çeşitlilik ve rezerv bakımından önemli bir zenginliğe sahiptir⁸⁸⁴. Cumhuriyetin ilk yıllarında teknolojik aletlerin yetersizliği madenlerden istenilen ölçüde istifade edilmesini engellemiştir. Dolayısıyla yeraltı madenlerini araştırmak için fennî cihazlara ihtiyaç

⁸⁷⁴ TBMM ZC, Devre: 3, C. 4, İçtima Senesi: 1, 70. İçtima (3.5.1928), s. 20.

⁸⁷⁵ Akşam, 16 Mayıs 1929, s. 2.

⁸⁷⁶ Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı (Ziraat Vekâleti), s. 453.

⁸⁷⁷ Abdulaziz Kardeş, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Van'da Madencilik Çalışmaları (1900-1980), Gazi Kitabevi, Ankara 2017, s. 2.

⁸⁷⁸ Yakup Kepenek, Nurullah Yentürk, Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, İstanbul 2001, s. 15.

⁸⁷⁹ Donald Quataert, "19. YY'da Osmanlı Devleti'nde Madencilik", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 914; Füsun Soykan, Mustafa Mutluer, "Türkiye'de Madencilik ve Maden Yataklarının Coğrafi Dağılışı", Ege Coğrafya Dergisi, S: 8, İzmir 1995, s. 38.

⁸⁸⁰ Bülbül, s. 85.

⁸⁸¹ Enver Ziya Karal, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1965), 184.

⁸⁸² Cumhuriyet Halk Partisi Kısa Tarihçesi (C.H.P. Programı XV. Kurultayca Değiştirilerek Kabul Edilmiştir), 9 Eylül 1923, s. 12.

⁸⁸³ Hâmid Sadı, "Anadolu Madenleri", Anadolu Mecmuası, Haz. Arslan Tekin, Zeki İzgöer, S. 6, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 245.

⁸⁸⁴ Soykan, v.d., s. 37.

duyulmaktaydı⁸⁸⁵. Bundan dolayı Türkiye'nin malî ve ekonomik durumunu düzelterek kalkınma imkânlarını araştırmak maksadıyla, TBMM hükümeti öncelikle yabancı uzman heyetlerinden faydalanmaya çalışmış ve her sahada esaslı tetkikler yaptırmıştır⁸⁸⁶. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye maden kaynakları bakımından zengin bir ülke olmasına rağmen bunların araştırılması için gerekli teknik donanıma sahip değildi⁸⁸⁷.

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Türkiye'de imar ve inşaa faaliyetleri önemli bir ivme kazanmıştır. Bunun için gerekli olan kil, çimento mermer ve değirmen taşı gibi üretimi teşvik edilmiş ve madencilik alanı bu branşları da içine alacak şekilde genişletilmiştir⁸⁸⁸.

Bu dönemde özel sektörde yeterli sermaye birikimi olmadığından devlet madencilğe ve ülke kalkınmasına öncülük etmiştir⁸⁸⁹. Ülke endüstrisini ve madencilği geliştirmek amacıyla 1927 yılında Teşviki Sanayi Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunla sanayi teşebbüsleriyle maden işletmeleri bir takım vergilerden belli bir süre için muaf tutulmuştur. Bununla beraber Sanayi Tetkik Heyeti kurularak gerekli teknik ve hukukî tedbirler alınmıştır. Malî işlerin tanzimi ile vazifelendirilen Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'ndan başka sanayi finansman bankaları olarak Türkiye İş Bankası ile Sümer Bank imar ve inşaat işleri için, Emlâk ve Eytam Bankası ile Belediyeler (İller) Bankası tesis edilmiştir⁸⁹⁰. Cumhuriyet idaresi tarafından alınmış olan bu teşvik edici tedbirlere rağmen bu alanda beklenen gelişme ve kalkınma temin edilememiştir. Devlet, hususî teşebbüslerin başaramayacağı, ülkeye gerekli sanayi ve ekonomik hareketleri bizzat idare etmek yolunu tutmuştur. Bununla beraber hususî teşebbüsleri de daima teşvik etmekten geri kalmamıştır. Bunların iç ve dış piyasa durumlarında düzeni muhafaza etmiştir. Maden arama işinin bir sistem ve programa bağlanması meselesi Cumhuriyet idaresi tarafından üzerinde durulan

⁸⁸⁵ TBMM ZC, Devre: 2, C. 12, İçtima Senesi: II, 21. İçtima (13.12.1340/1924), s. 117.

⁸⁸⁶ "Umumi Maden Durumu: Saltanatın Son ve Cumhuriyetin İlk 22 Yılında Türk Madenciligi", *Maden Tetkik Arama Enstitüsü*, C. 24, s. 248.

⁸⁸⁷ TBMM ZC, Devre: 2, C. 2, İçtima Senesi: 2, 21. İçtima (13.12.1340), s. 117.

⁸⁸⁸ "Umumi Maden Durumu: Madenciligimizin 18 Yıllık Bilançosu", *Maden Tetkik Arama Enstitüsü*, C. 25, 1941, s. 439.

⁸⁸⁹ Necati Yıldız, "Cumhuriyet Döneminde Madencilikte Mevzuat", *İTÜ Vakfı Dergisi*, S. 69, Azra Matbaacılık, İstanbul Temmuz-Eylül 2015, s. 56.

⁸⁹⁰ "Umumi Maden Durumu: Saltanatın Son ve Cumhuriyetin İlk 22 Yılında Türk Madenciligi", s. 248.

önemli bir konu olmuştur. Bununla maden işletmelerinin teknik esaslara göre ıslahı ve maden işçisiyle teknisyenlerin yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Sonuçta madencilik ürünlerinden de yararlanması yoluna gidilmiştir⁸⁹¹. 1923-1933 yılları arasındaki on yıllık dönemde, madencilik alanında bazı önemli ilerlemeler kaydedilmekle beraber, özel sektörden beklenen ölçüde bir gelişme sağlanamamıştır. Bunda Lozan Antlaşması'nın İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararların uygulanmasını engellemesi, kamu fonlarının özel kesime tam olarak aktarılamaması, özel sektörde yeterli sermaye birikiminin oluşturulamaması, savaş nedeniyle meydana gelen ekonomik imkânsızlıklar ve 1929'da yaşanan Dünya Ekonomik Buhranı'nın Türkiye'yi de etkisi altına alması gibi faktörler etkili olmuştur⁸⁹². Bu yıldan sonra bütçelerde önemli tasarruflar yapılmıştır⁸⁹³. 1930 Ekonomik Buhranı sonrası bir yandan demiryollarının yapımı devam etmiş diğer taraftan temel sanayi ürünlerini üretecek fabrika yatırımları gerçekleştirilmeye çalışılmıştır⁸⁹⁴. Sanayi ve madencilik ise bir ölçüde gümrük tarifelerindeki değişikliklere ve ithalat kısıtlamalarına bağlı olarak, 1929-1932 döneminde yüksek büyüme oranları kaydetti⁸⁹⁵.

1.6.1. Gaziantep, Urfa ve Mardin'de Yapılan Petrol Arama Faaliyetleri

Cumhuriyetin ilanından sonra ulusal bir iş olarak görülen petrol araştırmalarına ağırlık verilmiştir⁸⁹⁶. Petrol bulma bakımından en geçerli yolun ülkenin baştanbaşa taranması olduğu bir gerçektir. Petrol çıkmasına elverişli görülen yerlerden biri Mardin⁸⁹⁷-Cizre-Siirt üçgenidir. Bu bölgede yapılan ilk taramada daha çok araştırma yapılmasına uygun yerin Nusaybin olduğu tespit edilmiştir⁸⁹⁸. Türkiye'de petrol yataklarının yüzde 99'una yakını Güneydoğu Anadolu'da bulunmaktadır⁸⁹⁹. Kemal Lokman Bey gibi birçok araştırmacı, Mardin bölgesinin petrol bakımından zengin

⁸⁹¹ “Umumi Maden Durumu: Saltanatın Son ve Cumhuriyetin İlk 22 Yılında Türk Madenciliği”, s. 249.

⁸⁹² Soykan, v.d., s. 39-40.

⁸⁹³ *Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı (Maliye Vekâleti)*, s. 122.

⁸⁹⁴ Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, İmge Kitabevi, Ankara 2004, s. 382.

⁸⁹⁵ Findley, s. 274.

⁸⁹⁶ Cevat Eyüp Taşman, “Etütler Türkiye ve Petrol”, *Maden Tetkik Arama Enstitüsü*, C. 8, 1937 s. 10.

⁸⁹⁷ *TBMM ZC*, Devre: 2 C. 23, İçtima Senesi: 3, 76. İçtima, (24.03.1926), s. 322.

⁸⁹⁸ Ahmet Demir, *I. ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planlarında Enerji Konusu*, Prof. Dr. Reşat Aktan'a Armağan, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 132.

⁸⁹⁹ İbrahim Arslan, Abdulkadir Şenkal, “Güneydoğu Anadolu'nun Kalkınma Sorunu ve Çözüm Önerileri”, *Makalelerle Mardin (Ekonomi-Nüfus Kentsel Yapı)*, C. 2, (Haz. İbrahim Özcoşar), İmak Ofset Basım Yayın, İstanbul 2007, s. 67.

olduğuna işaret etmiştir. Bunun nedenini de bölgenin Irak ve İran petrol yataklarına yakınlığı ile açıklamıştır. Dolayısıyla sondaj işlerinin bu bölgede yoğunlaştırılması gerektiğine dikkat çekmiştir⁹⁰⁰.

TBMM Hükümeti her şeyden evvel dış ticaret dengesinde aktif rol oynayan maden ihracatını teşvik ederken diğer taraftan Türkiye'nin her tarafında rastlanan maden cevherlerinin millî servet hesabına bir envanterini yapmak üzere Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü kurmuştur⁹⁰¹. 1925'te kurulan Sanayi ve Maadin Bankası, Türkiye'de sanayi ve madencilik gelişirilmesi için atılan ilk önemli adım olmuş ve yatırımların finansmanını sağlamaya çalışmıştır⁹⁰². Banka'nın amacı, sanayi işletmelerinin kuruluşuna katkı sağlayarak bu faaliyete bağlı ticarî ve itibarî muamelelerde bulunmaktır.⁹⁰³

Türkiye'de petrol konusuna gerekli önemin verilmesi 1925'te Lucius tarafından yapılan genel keşif işlemleri⁹⁰⁴ ile 24 Mart 1926'da tarih ve 792 sayılı "Petrol Kanunu" ile hız kazanmıştır. Kanun petrol araştırma ve işletme hakkını esas olarak devlete vermektedir⁹⁰⁵. Petrol kanunu ile Türkiye sınırları dâhilindeki arazide petrol ve petrol madenlerinin işletilmesinin hükümete ait olduğu belirtilmiştir⁹⁰⁶. Petrol aramalarının Türkiye'de oldukça geniş bir mikyasta yapıldığını belirten İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey, Savur ve Turuabidin bölgelerinin petrol aramaları bakımından müsait bir bölge olduğuna dikkat çekmiştir⁹⁰⁷. Dicle'nin batısındaki petrol sahalarının imtiyazını elinde bulunduran "British Oil Development Company" şimdiye kadar 9 tane zengin petrol kuyusu açmıştır ki, bunların ürünü yılda 1.000.000 ton tahmin edilmektedir⁹⁰⁸.

TBMM hükümeti, ücreti 1929 yılı bütçesine bağlı (E) cetveline dair 805. fasıl tahsisatından verilmek üzere petrol sahalarında yapılacak inceleme ve sondaj

⁹⁰⁰ M. Şevki, "Milli Mahruk Meselelerinden: Petrol ve Türkiye Petrolleri Hakkında Bir Eser", *Kadro*, S. 19, Temmuz 1933, s. 42-43.

⁹⁰¹ "15 Yıllık Blançomuz", *Maden Tetkik Arama Enstitüsü*, C. 13, 1938, s. 21.

⁹⁰² Kardaş, s. 131.

⁹⁰³ Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2006, s. 124

⁹⁰⁴ Cevat Eyüp Taşman, "Petrol Aramaları 1923'ten Evvel ve Sonra", *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, C. 13, 1938, s. 69-70.

⁹⁰⁵ Boratav, s. 123.

⁹⁰⁶ *TBMM ZC*, Devre: 2, C. 11, İçtima Senesi: 2, 21. İçtima (13.12.1340), s. 118.

⁹⁰⁷ *TBMM ZC*, Devre: 4, C. 3, Fevkalâde İçtima, 30. İnikat (18.07.1931), s. 182.

⁹⁰⁸ *Ulusal (Milli Gazete)*, 14 İkinci Kanun 1935, s.2.

çalışmaları için istihdamlarına gerekli görülen memurlara ait bağlı kadronun uygulanmasına yönelik teklif İcra Vekilleri Heyeti'nce 22 Eylül 1929 tarihli toplantısında uygun görülerek kabul edilmiştir⁹⁰⁹.

1929 ve 1930 yıllarında bilinen petrol emarelerinin daha detaylı tetkiki ve 1933'te hükmü şahsiyeli bir petrol arama idaresinin teşkili takip etmiştir. Bu idarenin yapmış olduğu incelemelerin sonucu olarak olarak Mardin-Siirt vilayetlerinde petrol bulunma ihtimali görüldüğünden Basbirin⁹¹⁰ striktürü üzerinde ciddi bir sondaj çalışması başlatılmıştır⁹¹¹. Yapılan aramalar neticesinde Mardin ve Siirt'te önemli petrol damarları bulunmuştur⁹¹². Bölgede bulunan heyet üyelerinden Cevdet Bey, bu bölgelerde sondaj yapılması gerektiğini belirtmiştir⁹¹³. Sondaj çalışmaları için gerekli olan alât ve edevat satın alınmış ve bölgeye gönderilmiştir⁹¹⁴.

⁹⁰⁹ BCA, 030.18.01.02.5.48.015. s. 1.

⁹¹⁰ *Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı (İktisat Vekâleti)*, s. 293.

⁹¹¹ Taşman, "Petrol Aramaları 1923'ten Evvel ve Sonra", s. 69-70.

⁹¹² *Akşam*, 11 Eylül 1930, s. 2.

⁹¹³ *Akşam*, 11 Eylül 1930, s. 2.

⁹¹⁴ *TBMM ZC*, Devre: 4, C. 21, İçtima Senesi: 3, 38. İçtima, (12.04.1934), s. 53.

İKİNCİ BÖLÜM

1934-1939 YILLARI ARASINDA GAZİANTEP-URFA VE MARDİN'DE YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR

2.1. BAYINDIRLIK HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLARI

1930-1938 döneminde uygulanan maliye politikaları ile devletçilik politikasına bir geçiş olmuştur. Bu dönemde sanayileşip kalkınabilmek için devletin daha çok yatırım yapması ve ekonomiye müdahalede bulunması gerektiği kabul edilmiştir⁹¹⁵. Devletçilik politikasının 1930'lu yıllara damga vurması sanayileşmeye daha fazla ağırlık verilmesine sebebiyet vermiştir. Türkiye sanayileşme doğrultusunda ilk ciddi adımları bu yıllarda atmıştır⁹¹⁶.

Devletçilik politikası ile sanayide yine özel teşebbüsün destekleneceği belirtilmiştir. Fakat mevcut durumdan dolayı kalkınmada öncelik Kamu İktisadi Teşekküllerine verilmiştir⁹¹⁷. Devletçilik politikasıyla birlikte I. Beş Yıllık Sanayi Planı (1934-1938) yürürlüğe konmuştur. Bu dönemde kalkınma ve sanayileşme daha hızlı ilerlemiştir. Bu plan her bölgede geniş ve canlı bir alâka uyandırmıştır⁹¹⁸. Devletçilik esas itibarıyla bir kalkınma modeli olarak ön plana çıkmıştır⁹¹⁹. 1934 yılında yürürlüğe konulan "I. Beş Yıllık Sanayi Planı" ile devlet, kaynakların dağılımına doğrudan doğruya müdahaleye karar vermiştir. Amaç, bölgeler arası

⁹¹⁵ Dilek Göze Kaya, Ayşe Durgun, "1923-1938 Dönemi Atatürk'ün Maliye Politikaları. Bütçe ve Vergi Uygulamaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 19, Isparta Mayıs 2009, s. 238.

⁹¹⁶ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2002)*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2005, s. 70

⁹¹⁷ Kadir Şeker, "Tek Parti Dönemi Ekonomik Politikaları ve Özel Teşebbüs Yatırımlarına Bir Örnek: Nuri Demirağ Tayyare Atölyesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 23, Isparta Mayıs 2011, s. 131.

⁹¹⁸ Mükerrrem Hiç, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 13, (Ed. Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 948; İsmail Hüsrev, "Beş Senelik Programın Manası", *Kadro*, S. 27, Mart 1934, s. 26.

⁹¹⁹ Hasan Sabır, "Atatürk'ün Ekonomi Anlayışı", *Sayıştay Dergisi*, S. 62, s. 14.

dengelesizlikleri azaltmaktır⁹²⁰. Sanayi planı ile açılması öngörülen tesislerin birçoğu beş yılda tamamlanarak işletmeye açılmıştır⁹²¹.

1938-1944 yılları için İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmıştır. Bu kalkınma planlarıyla ithal edilmek zorunda kalınan ürünlerin Türkiye’de üretilmesi hedeflenmiştir⁹²².

Bölgenin kalkındırılması için Birinci Umumî Müfettişlik de bir program hazırlamıştır⁹²³. Bununla beraber şose ve toprak yollar inşa edilmek suretiyle yol şebekesi 38.000 kilometreye çıkarılmıştır⁹²⁴. Ülkeyi iyi bir şose şebekesine kavuşturmak için uygulanacak programda millî iktisat gereklerine göre yurdun emniyet ve müdafaası düşüncesine dikkat edilmesi ve önemli merkezleri birbirine bağlayan ana yollardan bir kısmı ile büyük köprülerin devletçe yaptırılması kararlaştırılmıştır⁹²⁵.

Bayındırlık Bakanlığı öncelikle ülkenin imarını, ticaretini ve ekonomik gelişmesini sağlamak için demiryolu, limanlar, karayolu, şoseler, köprüler yaparak su işlerini düzenlemek gibi çağdaş ilerlemeleri takip eden ve bunları uygulayan bir kuruluş olarak nitelendirilmiştir⁹²⁶.

⁹²⁰ Ramazan Topdemir, *Atatürk’ün Doğu-Güneydoğu Politikası ve GAP*, Truva Yayınları, İstanbul 2009, s. 40.

⁹²¹ İsmail Türk, “Atatürk ve Türk Malî Sistemi”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 14.

⁹²² Kaya, s. 239.

⁹²³ *Yeni Yurd*, 10 Ağustos 1937, s. 1.

⁹²⁴ *Yeni Yurd*, 27 İteşrin 1938, s. 1.

⁹²⁵ *C.H.P. Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları (29 Mayıs 1939-3 Haziran 1939)*, Ulus Basımevi, Ankara 1939, s. 29.

⁹²⁶ N. Yücel Mutlu, *Bayındırlık Bakanlığı Tarihi 1920-1988 (Nafia Vekâleti, Bayındırlık Bakanlığı Bayındırlığı ve İskân)*, Ankara 1989, s. 90.

2.1.1. Gaziantep, Urfa ve Mardin’de Yapılan Karayolu ve Köprü Faaliyetleri

Yol işleri biri Bayındırlık Bakanlığı, diğeri Vilâyet Özel İdare bütçelerinden olmak üzere iki taraftan yaptırılmaktadır. Özel İdarelerinin bütçesinin yetmediği durumlarda Bayındırlık Bakanlığı devreye girmiştir⁹²⁷.

Nafia Vekili Ali Çetinkaya, hükümetin takip ettiği demiryolu siyaseti için yüz milyonlarca lira harcanması gerektiğine dikkat çekmiştir. Yollar, demiryollarının besleyici ve zarurî yardımcıları olarak görülmüş ve bunları demiryollarına bağlamak gerektiğini belirtmiştir⁹²⁸.

Kütahya Milletvekili Mehmet Somer hazırlamış olduğu raporda, Urfa yollarının bozuk olduğunu ve tamir edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Özellikle Bayındırlık Bakanlığı’nın nazarı dikkate alması gerektiğine vurgu yapmıştır⁹²⁹. Urfa’dan yapılan nakliyatta karayolu tercih edildiğinden⁹³⁰ bozuk olan yolların tamir edilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Aynı şekilde Urfa-Fevzipaşa yolu da benzer özelliklere sahiptir⁹³¹. Bununla beraber Bayındırlık Bakanlığı vasıtasıyla Urfa-Diyarbakır yolu üzerinde büyük bir betonarme köprü yaptırılmaktadır. Bu köprünün bölgenin en büyük köprülerinden biri olacağı ifade edilmektedir⁹³².

Mardin’de ise 1934 yılı özel idare bütçesinden 80.193 lira vilâyetin yollarına harcanmıştır⁹³³. 1934 yılına nazaran 1935 yılında 102.761 lirası bayındırlık işlerine harcanmıştır⁹³⁴. Yapılan çalışmalarla yollar kışın bile otomobillerin kolayca işleyebileceği bir hale gelmiştir⁹³⁵. 1936 yılında ise 93.256 lira yol işlerine ayrılarak şehir içindeki parke kaldırım inşası ve Midyat, Savur yolu arasındaki iki menfez inşası ihale edilmiş ve işe başlanmıştır⁹³⁶. Mardin-Diyarbakır yolu üzerinde, Seyhan

⁹²⁷ *Ulus*, 29 İlkteşrin (Ekim) 1935, s. 8.

⁹²⁸ *TBMM ZC*, Dönem: 4, C. 22, İçtima Senesi: 3, 60. İnikat (29.05.1934) s.448.

⁹²⁹ *BCA*, 490.01.1013.909.2. s. 70.

⁹³⁰ *Urfada Ulusal*, 18 2 ci Teşrin (Kasım) 1935, s. 1.

⁹³¹ *Urfada Ulusal*, 11 2 ci Teşrin (Kasım) 1935, s. 1.

⁹³² *Cumhuriyet*, 21 Eylül 1936, s. 4.

⁹³³ *Ulus Sesi*, 29 I. Teşrin (Ekim) 1936, s. 9.

⁹³⁴ *Ulus Sesi*, 29 I. Teşrin (Ekim) 1936, s. 9, 11.

⁹³⁵ *Ulus*, 18 Sontesrin (Kasım) 1935, s. 5.

⁹³⁶ *Ulus Sesi*, 29 I. Teşrin (Ekim) 1936, s. 9, 11.

civarında iki büyük köprü yağmurlardan dolayı yıkılmış, iki köprüyü de büyük zarar vermiştir. Bu durum karşısında Nafia Fen heyeti acil olarak tedbirler almıştır⁹³⁷.

Nafia Vekili Ali Çetinkaya, 1937 yılında fevkalâde olarak ordunun bir takım ihtiyaçlarını karşılamak zaruretinin, şose, köprü ve demiryolu hizmetlerinin ayrılması gereken bütçeyi etkilediğini belirtmiştir. Yapılan demiryolu hatlarının şoselerle beslenmesi ve şoselerle sahile bağlanması ülkenin iktisadî hayatının gelişmesi için önemli bir yere sahiptir. Mevcut şose ve köprülerin bugünkü ihtiyaçlara cevap verecek şekilde yapılması gerektiğine dikkat çekmiştir⁹³⁸.

1939'da çıkarılan 3611 sayılı kanunla yol işleri için bölge müdürlüklerinin kurulmasına imkân verilmiştir. İran transit yolu ve İzmir çevresi turistik yolları için bölge müdürlükleri kurulmuştur. II. Dünya Savaşı sırasında İstanbul ve Güney Yolları Mıntıka Müdürlükleri, bu kanuna göre kurulmuştur. Bu bölge müdürlükleri vilâyetlerden bağımsız bölge teşkilâtlarının kurulmasında ilk adımı teşkil etmesi bakımından önemlidir.⁹³⁹

2.1.1.1.Gaziantep-Hatay Yolu

Gaziantep Milletvekili Mehmet Ali Ağakay, 30 Kasım 1939 tarihli konuşmasında Gaziantep ile Hatay'ın birbirini tamamlaması gereken iki iktisat bölgesi olduğunu işaret ederek bu iki vilâyetin birbirine düzgün ve emniyetli bir yol ile bağlanması zarurî bir hal aldığını belirtmiştir⁹⁴⁰. Bu yol aynı zamanda doğu vilâyetleri ile Hatay'ı birbirine bağlayacak önemli bir ticaret yoludur. Fakat bugün demiryolları nakliyat yapılamayacak derecede bozuk olduğundan Gaziantep ile Hatay arasında ticarî nakiller yapılmaktadır⁹⁴¹. Yol hem Hatay hem Gaziantep hem de Doğu ve Güneydoğu Anadolu için bir hayat damarıdır. Hatay'ın Türkiye'ye katılmasından sonra bu ticaret yolu, bozuk şoselerin bütün imkânsızlığına rağmen tekrar açılmış ve iktisadî münasebet yeniden tesis edilmiştir⁹⁴². Öte yandan

⁹³⁷ BCA, 030.10.117.821.12. s. 1-2.

⁹³⁸ TBMM ZC, Devre: 5, C. 18, İçtima Senesi: 2, 65. İçtima (26.05.1937), s. 269

⁹³⁹ İlhan Tekeli-Selim İlkin, "Türkiye'de Demiryolu Öncelikli Ulaşım Politikasından Karayolları Öncelikli Ulaşım Politikasına Geçiş (1923-1957)", *Cumhuriyetin Harcı/Üçüncü Kitap: Modernitenin Altyapısı Oluşurken*, s. 387-388.

⁹⁴⁰ BCA, 490.01.653.173.1. s. 64.

⁹⁴¹ BCA, 490.01.652.172.1. s. 16.

⁹⁴² BCA, 490.01.652.172.1. s. 16.

Gaziantep’i İskenderun’a bağlayacak asfalt bir yol halkın dilekleri arasında bulunmaktadır. Hâlihazırda Gaziantep’i diğer komşu vilâyetlere bağlayan şose yollar mevcut ise de hemen hepsi de tamir ve ıslaha muhtaç bir haldedir⁹⁴³.

Bununla beraber Kilis-Hatay arasındaki yolun ise her mevsimde nakliyata müsait bir hale getirilmesi gerekmektedir. Bu yol, Kilis-İslâhiye, İslâhiye-Hassa yoludur. Bu yolun bir kısmının tesviyesi düzgün bir şekilde yapılmıştır. Kilis’e yakın olan kısımda bir kaç köprü inşa edilmiştir. Bunun genelini şose haline dönüştürülmesi bölgenin ticarî ve iktisadî yönden gelişmesini sağlayarak İskenderun limanı ile irtibatını temin edecektir⁹⁴⁴. Kilis, özellikle sınırda bulunması dolayısıyla imar ve nafia işlerine ve komşu kazalarla vilayet merkezine iyi yollarla bağlanması iktisadî açıdan elzemdir⁹⁴⁵.

Köprülere gelince, Nafia Vekili Ali Çetinkaya bölgedeki köprülerin toplam sayısının 73’e ulaştığını belirtmiştir. Bunlardan 16 köprünün yapımı 1936’da yapılmış 17 köprünün yapımı da 1937 bütçesine dâhil edilmiştir⁹⁴⁶.

2.1.2. Gaziantep, Urfa ve Mardin’de Yapılan Demiryolu Faaliyetleri

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan beri büyük önem verdiği işlerden birisi de demiryolu politikasıdır. Bu politikanın öncelikli hedeflerinden biri yabancı şirketlerin elinde bulunan hatların satın alınmasına çalışmasıdır⁹⁴⁷.

Falih Rıfki Atay, demiryolları vatanın yalnız coğrafi birliğini değil, daha mühimi, vatanın manevi havasının birliğini vücuda getirmektedir⁹⁴⁸. Demiryollarının sınırlara kadar ulaşması iç ve dış güvenlik açısından büyük bir önem arz etmekteydi. Atatürk gittiği her yerde ve her ortamda demiryollarının kalkınmanın temelini oluşturduğunu belirtmiştir. Bu hususta, demiryolu ve yol ihtiyacı ülkenin başta gelen gereksinimleri olduğunu belirtmiştir⁹⁴⁹.

⁹⁴³ BCA, 490.01.653.173.1. s. 81.

⁹⁴⁴ BCA, 490.01.653.173.1. s. 84.

⁹⁴⁵ BCA, 490.01.653.173.1. s. 84.

⁹⁴⁶ TBMM ZC, Devre: 5, C. 18, İçtima Senesi: 2, 65. İçtima (26.5.1937), s. 266.

⁹⁴⁷ Celâl Bayar, “Millî Ekonominin Kuruluşu IX uncu Artırım ve Yerli Mallar Haftası (1938)”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın*, S. 23, Ankara Ocak 1987, s. 13.

⁹⁴⁸ *Ulus*, 22 Senteşrin (Kasım) 1935, s. 5.

⁹⁴⁹ Topdemir, s. 29.

Başbakan İsmet İnönü 1935 yılı Altıncı Milli Ekonomi ve Arttırma Haftası açış konuşmasında, bu yıl yeni demiryollarının açıldığını belirterek yıllardan beri takip edilen nafia programında alınan neticelerin övünülecek ve sevinilecek yüksek neticeler olduğunu ifade etmiştir. Yeni açılan demiryollarının yalnız devletin emniyeti açısından değil özellikle ekonomik genişlemesi bakımından da ileri bir hamle olduğuna dikkat çekmiştir⁹⁵⁰.

Türkiye Cumhuriyeti'nin takip ettiği imar siyasetinin en önemli ve başarılı safhası demiryolu inşaatı sahasında tecelli etmiş ve on yıldan az bir zaman zarfında mühim bir demiryolu şebekesi meydana getirilmiştir⁹⁵¹.

TBMM hükümeti vatan toprakları içinde 18.335 kilometre yolu miras almıştır. On yılda bu miktarı 27.580 kilometreye çıkarmış, 13.885 kilometre harap şosedan 7.961 kilometresini iyi bir hale getirmiştir. Geri kalan kısmın da geliş gidişini temin ettiği gibi birçok tabii yollar üzerindeki arızaları düzelterek bugün vatan sınırları içinde 30.000 kilometreden fazla çeşitli istikametler üzerinde otomobil işlemlerini temin etmiştir⁹⁵².

2.1.2.1. Fevzipaşa-Diyarbakır Hattı

Bu hat bakır madeni yolu üzerinde bulunmasından dolayı aynı zamanda bakır yolu olarak da adlandırılmıştır. Fevzipaşa⁹⁵³-Diyarbakır hattı eski Bağdat yolu üzerindeki Fevzipaşa istasyonundan başlayarak Seyhan, Maraş ve Gaziantep'ten geçmekte kuzeydoğu istikametinde Malatya ve Elazığ vilâyetlerine uğrayarak Yolçatı istasyonunda Elazığ'a bir kol ayrıldıktan sonra güneye doğru dönerek⁹⁵⁴ Ergani bakır madenine ve Diyarbakır'a varmaktadır⁹⁵⁵. Bu hatta 28 tünel yapılmış olup bunların uzunluğu 5.437 metredir⁹⁵⁶. Daha sonra yapılan tünel sayısı 64'e uzunluğu ise 13.609 ulaşmıştır. Bununla beraber bu hat üzerinde 1.910 adet menfez

⁹⁵⁰ Başbakan İsmet İnönü'nün Altıncı Milli Ekonomi ve Arttırma Haftası Açış Söylevi (Ankara Halkevi:12 İlkkanun (Aralık) 1935), *Ülkü*, C. 6, S. 35, İkincikanun (Ocak) 1936, s. 325,

⁹⁵¹ *On Senede Türkiye Nafiası (1923-1933) (Vekâlet Teşkilatı, Demiryollar İnşaatı)*, İstanbul, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul 1933, s. 24.

⁹⁵² *On Senede Türkiye Nafiası (1923-1933) (İmtiyazlı Nafia Şirketleri, Sular, Ankara'nın İçme Suyu, Nafia Bütçesinin Gidişi)*, İstanbul Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul 1933, s. 133.

⁹⁵³ Fevzipaşa, İslâhiye kazasına bağlı bir nahiyedir (28.09.1935). *BCA*, 030.11.1.99.31.2. s. 2.

⁹⁵⁴ *Ulus*, 23 Sontişrin (Kasım) 1935, s. 5; *On Senede Türkiye Nafiası (1923-1933) (Vekâlet Teşkilatı, Demiryollar İnşaatı)*, s. 67.

⁹⁵⁵ *Ulus*, 1 Ağustos 1935, s. 1.

⁹⁵⁶ *On Senede Türkiye Nafiası (1923-1933) (Vekâlet Teşkilatı, Demiryollar İnşaatı)*, s. 28.

ile büyük ve küçük köprü vardır⁹⁵⁷. Bu hat, Irmak-Filyos hattı gibi İsveç grubu vasıtasıyla yaptırılmaktadır⁹⁵⁸. Hattın Fevzipaşa'dan Diyarbakır'a kadar olan uzunluğu 505 kilometredir⁹⁵⁹.

Bağdat hattının Adana'dan önceki kısmının sınır üzerinde kalması dolayısıyla bu hat esas mahiyetini kaybetmiş ve doğu bölgesinin ihtiyacını teminden uzak kalmıştır. Bununla beraber Ergani madeninden bir an evvel istifade edilmesi düşünüldüğünden Fevzipaşa'dan başlamak üzere bir taraftan Fevzipaşa-Diyarbakır hattının, diğer taraftan da Irmak-Filyos hattının inşası kararlaştırılmıştır. Şubat 1927'de yapılmış bir mukavele ile İsveç grubuna verilen bu iki hat inşaatı için de 55 milyon dolarlık bir tahsisat ayrılmıştır⁹⁶⁰.

Fevzipaşa-Diyarbakır demiryolunun 435. km'ye kadar olan kısmı 1932'de, geri kalan kısmı ise 2 Temmuz 1934'te tamamlanmıştır. Hattın inşaat masrafı 60 milyon lirayı bulmuştur⁹⁶¹. Açılış töreni Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya tarafından 22 Ekim 1935'te gerçekleştirilmiştir⁹⁶². Bu tarihten bir ay önce açılışı planlanan Fevzipaşa-Adana hattı ise bir takım aksaklıklardan dolayı ileri bir tarihe ertelenmiştir⁹⁶³.

2.1.3. Cenup Demiryollarının İşletilmesi ve Fransa ile Demiryolu Meselesi

Fransa Türkiye'nin demiryolu yaptırmamasından rahatsız olmuştur. Başbakan İsmet İnönü, hazırlamış olduğu Kürt Raporu'nda açık bir şekilde anlatmıştır. İnönü, çöl şimendiferlerinin önemini kaybettiğini belirtmiştir. Urfa, Antep, Malatya şimendiferleri bir taraftan Urfa, Viranşehir, Mardin bölgesi ile Diyarbakır hattı, diğer taraftan yollarla bağlanırsa Türkiye'nin Fransız bölgesine irtibat bakımından muhtaçlığının kalkmış olacağını ifade etmiştir⁹⁶⁴. Fakat bu süreçte iki devlet Türkiye-Suriye sınırı üzerinde dostluk bağlarını kuvvetlendirmek arzusuyla hareket etmeye çalışmıştır. İskenderun ile Nusaybin'in ilerisi arasındaki "Bağdat Demiryolları"

⁹⁵⁷ *Ulus*, 23 Senteşrin (Kasım) 1935, s. 5.

⁹⁵⁸ *On Senede Türkiye Nafiası (1923-1933) (Vekâlet Teşkilatı, Demiryollar İnşaatı)*, s. 65.

⁹⁵⁹ Falih Rıfkı Atay, "Diyarbakırde...", *Ulus*, 22 Senteşrin (Kasım) 1935, s. 1.

⁹⁶⁰ *On Senede Türkiye Nafiası (1923-1933) (Vekâlet Teşkilatı, Demiryollar İnşaatı)*, s. 26.

⁹⁶¹ *Ulus*, 22 Senteşrin (Kasım) 1935, s. 6.

⁹⁶² *Ulus*, 23 Senteşrin (Kasım) 1935, s. 1; *Cumhuriyet*, İkinciteşrin (Kasım) 1935, s. 1.

⁹⁶³ *BCA*, 490.01.43.177.10. s. 5.

⁹⁶⁴ Saygı Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, Doğan Kitap, İstanbul 2008, s. 24.

kısımının normal bir tarzda işlemesi şartlarını 20 Teşrinievvel/Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması'nın 10'uncu maddesi ruhu ile tayin etmişlerdir. Bu hattın doğruya doğru uzatılmasının da her iki devlete fayda sağlayacağı düşünülmüştür. Taraflar kendi aralarında mevcut işletme usulünü en fazla bir yıl içinde ortadan kaldırılması demiryolu şebekesinin normal işlemesi ve bu şebekede nakillerin kesilmemesi durumları hakkında hemfikirdirler. Bu maksatla gerek bağlı protokol maddelerine uygun olarak oluşturulmuş şirketler vasıtasıyla gerekse bu protokolün uygulanmasında herhangi bir güçlükle karşılaşırsa tekrardan bir araya gelinip antlaşma ortamı sağlamayı kabul etmiştir. Ayrıca Adana-Fevzipaşa kısmı anlaşmanın imzalanmasından altı ay sonra Türkiye'ye teslim edilmesi kararlaştırılmıştır⁹⁶⁵.

Türkiye Pozantı'dan ileriye doğru olan kısımların Fransızlar tarafından teşkil edilecek bir şirket tarafından işletilmesini kabul etmiş olmasına rağmen bu şirket teşekkül edememiş buna karşılık Fransızlar tarafından teşkil edilen muvakkat bir idare ancak Yenice'den itibaren olan kısımları işletebilmiştir. Hal böyle olunca 27 Ekim 1932'de Türkiye ile Fransa arasında imzalanan müşterek beyanname ve protokol hükümleri⁹⁶⁶ dairesinde, aynı tarihlerde uygulanmasına geçilen işlerden ilki olarak Bağdat hattının Adana-Fevzipaşa kısmı da 27 Nisan 1933'te Devlet Demiryollarına devredilmiştir. Geri kalan kısmın yine mezkûr protokolün hükümleri dairesinde teşekkül edecek Fransız sermayeli bir Türk anonim şirketine verilmek suretiyle, bu işletmenin normal şekilde devamını temin etmek üzere antlaşma projesi ortaya çıkmıştır. Çeşitli şube ve kısımlardan meydana gelen bu hattın işletilmesinin kolaylaştırılması ve emniyeti, antlaşmaya bazı hususî şartlarının konmasını gerektirmiştir. Bu şartlar ekonomik açıdan Türkiye lehinedir⁹⁶⁷. Şöyle ki demiryolu şirketi her türlü masrafları yapmayı, hattın geçtiği noktalardaki binaları iyi halde muhafazayı ve her türlü tamirâtı taahhüt etmektedir. Yalnız fevkalâde durumlarda ortaya çıkabilecek büyük ve mühim masrafları şirket kabul etmemiştir. Fakat buna karşılık bu gibi fevkalâde bir gelişme söz konusu olur ve bu sebeplerden biri dolayısı ile işletme durursa şirket hükümetten hiç bir zarar ve ziyan istememeyi kabul etmiştir. Ayrıca grup halinde seyahat edecek yolcular yüzde 50 oranında indirim elde

⁹⁶⁵ TBMM ZC, D: 4, C. 21, İ: 3, 34. İçtima (02.04.1934), s. 20.

⁹⁶⁶ TBMM ZC, D: 4, C. 21, İ: 3, 34. İçtima (02.04.1934), s. 6.

⁹⁶⁷ TBMM ZC, D: 4, C. 16, İ: 2, 67. İçtima (08.06.1933), s. 134.

etmesi kararlaştırılmıştır⁹⁶⁸. Hat üzerinden taşınacak malların karşılığında alınacak ücret de liste halinde belirlenmiş olup istasyonlara dağıtılmıştır⁹⁶⁹. Antlaşmanın 1935 yılı sonuna kadar yürürlükte kalması öngörülmüştür⁹⁷⁰. Bu suretle antlaşma İcra Heyeti tarafından uygun görülmüştür⁹⁷¹.

Güneyde bulunan Toprakkale-Payas, Fevzipaşa-Meydanıekbez, Çobanbey-Nusaybin, Derbesiyye-Mardin ve Cerablus limanı hatlarından oluşan demiryollarının işletmesine Nafia vekili tayin edilmiştir⁹⁷². Mevcut vaziyeti ile sınır üzerindeki nakillerin iki tarafın karşılıklı menfaatlerine uygun bir surette tanzimini amaçlayan antlaşmanın tasdiki ve buna bağlı kanun lâyihasının kabulü taraflarca onaylanmıştır⁹⁷³. Yapılan görüşmelerde kısaca sınırlar ve sınır münasebetleri, demiryolu ve ulaştırma işleri, ticarî mübadeleler, Türkiye'deki Suriyelilere ve Suriye'deki Türklere ait emlak konuları, hak sahipleri meselesi, malî meseleler ve muhtelit istasyonlar üzerinde durulmuştur. Fransa ile Türkiye arasında mevcut olan dostane münasebetler ve Türkiye'nin doğuda Fransız mandası altında bulunan devletlerle idame etmekte olduğu iyi komşuluk ilişkileri olumlu bir hava içinde geçmiştir⁹⁷⁴.

Türkiye ile Fransa arasında imzalanan bu antlaşmanın hükümleri mecliste bazı milletvekilleri tarafından eleştirilmiştir⁹⁷⁵. Mesela Kocaeli Milletvekili Sırrı Bey, burada iki hedefin olduğunu, birisi Adana-Fevzipaşa kısmının şimdiye kadar şirketin sağladığı faydalar karşılığında işletilmesinin Türkiye'ye bırakıldığını ifade etmiştir. Diğeri de Toprakkale-Nusaybin kısmı ki Fransız sermayesi ile bir şirket tarafından işletilecek, fakat Türkiye'ye de bir hisse verilecektir⁹⁷⁶. Bununla beraber Nusaybin hattının da uzatılması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Sırrı Bey, ayrıca bu hattın doğruya doğru uzatılması durumunda İran'ı Türkiye'ye yaklaştıracığı için faydalı olacağını da sözlerine eklemiştir. Ancak hattın güzergâhına bakıldığında güneye

⁹⁶⁸ *Ulusal*, 25 Mart 1935, s. 3.

⁹⁶⁹ *Ulusal*, 1 Nisan 1935, s. 4.

⁹⁷⁰ *Ulusal*, 25 Mart 1935, s. 3.

⁹⁷¹ *TBMM ZC*, D: 4, C. 16, İ: 2, 67. İçtima (08.06.1933), s. 135

⁹⁷² *TBMM ZC*, Devre: 4, C. 16, İçtima Senesi: 2, 67. İçtima (8.6.1933), s. 89-90.

⁹⁷³ *TBMM ZC*, D: 4, C. 21, İ: 3, 34. İçtima (02.04.1934), s. 17.

⁹⁷⁴ *Ulusal*, 1 Nisan 1935, s. 1.

⁹⁷⁵ *TBMM ZC*, D: 4, C. 21, İ: 3, 34. İçtima (02.04.1934), s. 4.

⁹⁷⁶ *TBMM ZC*, D: 4, C. 21, İ: 3, 34. İçtima (02.04.1934), s. 4.

doğru gittiğini ve bu durumda T¼rkiye'ye fayda sağlamadığını Nusaybin'den itibaren g¼neye giden bu hattın, tamamen olden geçtiğinden mamur olan hiçbir yere uğramadığını s¼ylemiřtir⁹⁷⁷.

2.1.4. Demiryolu Hatları Üzerinde Yeni Bir Rejimin Tesisi

T¼rkiye ile Fransa arasında yeni bir rejimin tesisi için yapılan protokolde şu hususlar üzerinde durulmuştur: T¼rkiye H¼k¼meti, Pozanti-Adana-Fevzipaşa hattının işletilmesini temin edecektir. T¼rkiye sınırları içinde bulunan Payas-Toprakkale, Fevzipaşa-Meydanekbez ve Çobanbey-Nusaybin kısımlarının işletilmesi T¼rk kanunlarına uygun olarak teşkil edilmiş olup T¼rk sermayelerinin de iştirak edebileceği Fransız sermayeli bir şirkete bırakılacaktır. Bu şirket, işletmenin şartlarını tayin için T¼rkiye H¼k¼meti ile anlaşacaktır. Suriye arazisi içinde bulunan İskenderun-Payas, Meydanekbez-Çobanbey ve Nusaybin'den ileriye Suriye arazisindeki uzayıp giden hatların işletilmesi Fransız kanunlarına uygun olarak tesis edilecek bir şirkete bırakılacaktır. Nakil şartlarını tanzimi için T¼rkiye Devlet Demiryolları ile T¼rk şirketi ve Fransız şirketi aralarında bir antlaşma yapılacaktır⁹⁷⁸.

Malzeme ve ihtiyaçların taksimi ilgili devletler arasında uygun bir şekilde yapılacaktır. Bu taksimde uyuşulamadığı takdirde Cemiyeti Akvam nakiller ve transit teşkilatı tarafından tayin olunacak bir hakeme m¼racaat edilecektir.

Bu protokol¼n imzalandığı tarihten itibaren 15 yıl s¼reyle T¼rkiye ve Suriye, her şeyden ¼nce mutabık kalmaksızın satın alma haklarından faydalanamayacaklardır. Fakat bu s¼re zarfında demiryolunun katı rejimini tespit için bir antlaşma imzalanırsa Payas-Toprakkale ve Fevzipaşa-Meydanı Ekbez kısımlarının işletilmesi hakkı T¼rk h¼k¼meti tarafından satın alınabilecektir. obanbey-Nusaybin kısmını işleten T¼rk şirketinin de bu kısmın işletilmesini ¼zerine aldığı tarihin d¼rd¼nc¼ yılından itibaren her zaman, ¼ ay ¼nce haber vermek şartıyla işletmekten vazgeçmeye hakkı olacaktır. T¼rkiye sınırları d¼hilinde bulunan kısımları işleten şirkete bu protokol ile bahşedilen hukuk T¼rkiye H¼k¼meti ile

⁹⁷⁷ TBMM ZC, D: 4, C. 21, İ: 3, 34. İçtima (02.04.1934), s. 5.

⁹⁷⁸ TBMM ZC, D: 4, C. 21, İ: 3, 34. İçtima (02.04.1934), s. 20.

evvelce anlaşmadan hiç bir suretle diğer bir şirkete terkedilemeyecektir. Bu protokol Ankara’da 27 Teşrinievvel 1932’de iki nüsha olarak tanzim olunmuştur⁹⁷⁹.

Bütün bu gelişmelere rağmen demiryollarının, rıhtımların ve limanların devlet hâkimiyetinde olmasının faydaları her gün daha fazla hissedilmiştir. Bununla beraber nakliyede ucuz ve ekonomik işletmenin düzenlenmesine de karar verilmiştir⁹⁸⁰. Bu noktada Ulusal Gazetesi’nin 30 Mayıs 1935 tarihli haberinde güney demiryollarının tarifeleri ayrıntılı olarak verilmiş ve Urfa-Fevzipaşa hattının iktisadî açıdan önemine değinilmiştir⁹⁸¹.

Demiryollarının ekonomik refah açısından önemine vurgu yapan Mustafa Kemal Atatürk, TBMM’nin beşinci devresinin açış konuşmasında, “*doğu vilâyetlerinin belli başlı ihtiyacı, orta ve batı vilâyetlerine demiryollarıyla bağlanmaktadır*” diyerek doğuya ilerleyen iki ana demiryolunun hızla bitirilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir⁹⁸².

Daha sonraki süreçte demiryollarının işletilmesi üzerinde duran Urfa Milletvekili Behçet Günay ise Suriye şirketi tarafından işletilmekte olan güney demiryolunun Urfa ve Mardin vilâyetleriyle alakadar asıl güney kısmının gerek nakliye ücretlerinin pahalılığından ve gerek devredilen malzemenin azlığından yakınmıştır. O bu kısmın iyi işletilmemesinden dolayı Türkiye’nin güney vilâyetlerinin oldukça zor durumda olduklarını belirtmiştir. Bu hattın alınmasında bir fayda yoksa işletilmesinin faydalı bir şekilde getirilmesi gerektiğini savunmuştur⁹⁸³.

Nafia Vekili Ali Çetinkaya da güney demiryollarının mevcut işletme şeklinden yakınmıştır. Ona göre Fransızların bölgedeki hâkimiyetlerini devam ettirmek düşüncesinde olduklarını belirtmiştir⁹⁸⁴.

2.1.5. Gaziantep, Urfa ve Mardin’de Yapılan Su İşleri Faaliyetleri

Su işleri ziraî kalkınmanın önemli bir parçasıdır⁹⁸⁵. Nafia Vekâleti’nin uğraştığı önemli işlerden biri de sulama faaliyetleridir. Gerekli düzenlemeler yapılarak bütün

⁹⁷⁹ TBMM ZC, D: 4, C. 21, İ: 3, 34. İçtima (2.4.1934), s. 21

⁹⁸⁰ *Hükümet Programları (1920-1965)*, (Der.: İsmail Arar), Burçak Yayınevi, İstanbul 1968, s. 65.

⁹⁸¹ *Urfa’da Ulusal*, 30 Mayıs 1935, s. 4.

⁹⁸² *Urfa’da Ulusal*, 11 İkinciteşrin (Kasım) 1935, s. 1.

⁹⁸³ TBMM ZC, Devre: 4, C. 17, İçtima Senesi: 2, 65. İçtima (26.05.1937), s. 270.

⁹⁸⁴ TBMM ZC, Devre: 5, C. 17, İçtima Senesi: 2, 65. İçtima (26.05.1937), s. 270.

çiftçilerin mevcut sulardan istifadelerini sağlamak hükümet programlarının üzerinde önemle durduğu konular olmuştur⁹⁸⁶. Fakat bütçenin yeterli olmamasından dolayı su işleri ilerleyememiştir⁹⁸⁷.

Türkiye'nin iki türlü su mücadelesi vardır: 1- Fazlalığından bataklık yapıp iyi topraklardan istifadeyi alıkoyan ve sağlığı bozan sular. 2- Azlığından ve iyi taksim edilemediğinden yakınlarına faydalı olmayan sular. Sıtma mücadele teşkilâtının halka yeni mecralar açtırarak kurduğu birçok küçük bataklık vardır. Devlet de kendi genel bütçesinden büyük su işlerine bilhassa son yıllarda fazla tahsisat ayırmaktadır. İlk hamlede de 30 milyonluk bir kredi bu işe tahsis edilmiştir⁹⁸⁸.

2.1.5.1. Mardin'de İçme Suyu Faaliyetleri

Mardin'de kaynak suları içilir. Bazı evlerde sarnıçlar vardır⁹⁸⁹. Bölgenin iklim şartlarından dolayı içme suyu faaliyetleri ayrı bir öneme sahiptir. Midyat bölgesi genel olarak tuf kalker şeklinde bir arazi parçası üzerinde inşa edilmiş olduğundan içme suyunun tedariki zorlaşmıştır⁹⁹⁰. Bu yüzden kuyu suyu içilmediğinden yalnız sarnıç suyu içilir⁹⁹¹. Bu bölge yağmursuz geçen yıllarda büyük oranda susuz kalır. Bunun sonucu olarak halk köylere göç eder. Bölgede bulunan Alayın bir kısmı Gercüş kazasına taşınır. Başbakan İsmet İnönü güney gezisinde Midyat'a da gitmiş ve yerinde yapılan inceleme sonunda bu bölgenin su derdinin kökünden halledilmesini emretmiştir. Birinci Umumî Müfettiş Abidin Özmen'in⁹⁹² yaptırdığı araştırmada Midyat'a 19,5 km. uzaklıkta olan Babiş mevkiinden su getirmenin mümkün olduğu tespit edilerek ve bu iş için 90.000 liraya ihtiyaç olduğu belirtilmiştir⁹⁹³. Fakat içme suyu işini yerinde tetkik etmek üzere Midyat'a gönderilen Sular Umum Müdür Muavini Namık Bey ile Sular İnşaat Başmühendisi Ratıb Bey bir rapor hazırlamıştır. Heyetin hazırlamış olduğu raporda, Babiş kaynağından su

⁹⁸⁵ *Yeni Yurd (Diyarbakır)*, 4 Şubat 1937, s.1.

⁹⁸⁶ *Hükümet Programları (1920-1965)*, s. 104.

⁹⁸⁷ Behiç Erkin, *Hâtırat (1876-1958)*, Haz. Ali Birinci, TTK Yayınları, Ankara 2010, s. 276.

⁹⁸⁸ Kemal Ünal, "Cumhuriyetin Onbeş Yılında Ekonomi", *Ülkü*, C. 12, S. 69, İkinciteşrin (Kasım) 1938, s. 223

⁹⁸⁹ *Doğu Anadolu Coğrafyası (Tabii, Ziraî, Beşerî, Baytarî)*, C. 7, Genelkurmay Başkanlığı (Coğrafya Encümeni), Genelkurmay Matbaası, Ankara 1938, s. 156.

⁹⁹⁰ *BCA*, 030.10.157.106.16. s. 10.

⁹⁹¹ *Doğu Anadolu Coğrafyası (Tabii, Ziraî, Beşerî, Baytarî)*, s. 157.

⁹⁹² *İçişleri Bakanlığı Arşivi*, Dosya No: 1325.

⁹⁹³ *BCA*, 030.10.157.106. 16. s. 2.

getirilmesinin mümkün olmadığı, bu kaynağın tamamen kurumuş denecek bir vaziyette olduğu tespit edilmiştir. Bölgeye su getirmek için yeni kaynaklar araştırılmış ve Benat ve Merk kaynağından 175.000 lira harcama yapılarak getirilmesinin mümkün olacağı belirtilmiştir. Bununla beraber bu kaynaklara Esi kaynağı suyunun da ilave edilebileceğine dikkat çekilmiştir⁹⁹⁴. Gercüş kazasının Esi köyünde Ankâf kaynakları derecesinde su veren iki kaynak mevcuttur. Midyat'a⁹⁹⁵ 25 km. mesafededir. Babiş'in rakımı 1.150 ve Esi'nin 1.170 metredir. Babiş, Midyat ve Estel'e daha yakın olduğu için burasının tercih edilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır⁹⁹⁶.

Babiş'ten gelecek su, Midyat ve onun bir mahallesi olan Estel köyüne dağıtılacaktır. Babiş'ten, Estel ve Midyat'a getirilecek ve dağıtılacak su için 150.000 ile 160.000 lira arası bir masrafa ihtiyaç olacağı tahmin edilmektedir⁹⁹⁷.

Genel Kurmay Başkanlığı, Dâhiliye Vekilliği'ne gönderdiği bir tezkere ile yapılacak askerî hareketlerde su ihtiyacını karşılamak için Mardin-Cizre yolu üzerinde Epşi, Midyat ve Hazak bölgelerinde içme suyu tesisatı yaptırılmasını gerektiğini belirtmiştir. Birinci Umumî Müfettişlikçe bölgede yapılan incelemede yalnız askerî ihtiyacı değil halkın da büyük ihtiyacını temin edecek olan bu tesisatın takriben 225.000 liraya mal olacağı tespit edilmiştir. Bunun devlet eliyle yapılması gerektiğine karar verilmiştir⁹⁹⁸. Yapılan incelemeler sonucunda Epşi köyüne su borusu istikametinde ancak 10 km mesafede Ankâf ve yine 12 km mesafede Tefi köyünde sağlık şartlarına uygun bol ve gür kaynaklar olduğu tespit edilmiştir. Tefi köyündeki kaynaklar ancak halkın ihtiyacına ve tarlalarına yetmektedir. Kaynağın rakımı 1.265 ve Epşi köyünün rakımı 1.055 metredir. Aradaki mesafe 12 km kadardır. Tefi köyünün doğu tarafında yine bu köyün içinde Keşke denilen kaynaklar mevcuttur⁹⁹⁹. Suyun Keşke'den Halda köyüne ve oradan Epşi köyüne getirilmesi halinde hem Halda hem de Epşi köylüleri temiz içme suyuna kavuşmuş olacağı

⁹⁹⁴ BCA, 030.10.157.106.16. s. 1.

⁹⁹⁵ Mardin vilâyetine bağlı Midyat ve Etsel belediyelerinin birleştirilmesi, Sayılı Heyeti Umumîyenin 11 Nisan 1935 Tarih ve 67/73 sayılı kararlarıyla kabul edilmiştir. Bkz. BCA, 030.11.1.95.14.19. s. 3.

⁹⁹⁶ BCA, 030.10.46.295.2. s. 12

⁹⁹⁷ BCA, 030.10.46.295.2. s. 12-13.

⁹⁹⁸ BCA, 030.10.46.295.2. s. 3, 7.

⁹⁹⁹ BCA, 030.10.46.295.2. s. 10.

belirtilmiştir. Halda ve Epşi köylerinde su deposu yapıldığı takdirde bu köylerin her türlü su ihtiyaçları karşılanacaktır¹⁰⁰⁰. Keşke'den, Halda ve Epşi'ye su getirildiği takdirde masrafın tahmini olarak 40.000 ile 45.000 lira arası, ancak doğrudan doğruya Ankâf'tan Epşi'ye getirildiği takdirde bu masrafın 30.000 ile 35.000 lira arası olacağı belirtilmiştir¹⁰⁰¹.

Hazak (İdil) bölgesinde su kaynakları yok denecek kadar azdır. Yalnız Seleküm civarında yoldan 1,5 km. mesafede Kanısar-Soğuk su kaynağı varsa da bu su yazın kurumaktadır. Bu köy civarında çeşitli su kuyuları vardır. Bu kuyuların derinlikleri en çok 4 metredir. Harabeşeref ile Hazak köyü arasında Saklan deresinin sağ yamacında Boranğir denilen bir kaynak vardır. Kaynağın rakımı 815 metre olup, kaza merkezi olan İdil'e 1.600 metre uzaklıktadır. Kaza merkezinin 835 metre rakımı vardır. Bu kaynağın 15 metre aşağısında 2x48 metreküplük bir depo yaptırılırsa bunlardan biri daima ihtiyat olarak kalır. Diğerinden halk faydalanır. Bu kaynak önünde yapılacak depodan araba ve hayvan ile taşınacak su, kaza merkezinin içme suyu ihtiyacını karşılayabilir. Bu depo için 5.000 ile 6.000 lira arası harcamak gerekir. Mevcut kuyular ıslah edilip tulumba koydurulmak şartıyla temizlikte kullanılır. Ayrıca hayvanların içme suyunu temin eder. Cizre kasabasına 15 km mesafede 35 evli Hosar köyünde üç kuyu vardır. Bundan başka köyün altındaki yamaçta 4-5 kaynak mevcuttur. Kışın çok yağmur yağmazsa bu kaynaklar sonbahara doğru kurumaktadır. Buranın suyu temiz ve içilebilir bir durumdadır¹⁰⁰².

Cizre tarafındaki su işlerine gelince Cizre'ye gelmeden yolun kenarında ve kasabaya 6 km mesafede Basiski denilen köyde gür bir su kaynağı vardır. Bu su hem köyün hem de Cizre'nin ihtiyacını karşılayacak miktardadır. Cizre'nin nüfusu 6500'dür. Kaynağın rakımı 635 ve Cizre'nin rakımı 455 metredir. Bu kaynaktan alınan su Cizre'ye kolaylıkla akıtılabilir. Bunun bütün masraflarla beraber 30.000 ile 35.000 liraya mal olacağı tahmin edilmektedir¹⁰⁰³.

İdil ve Harabeşeref köyü arasındaki Boranğir ve Cizre'ye suyu alınacak Basiski köyündeki kaynaklar bazaltlı araziden; diğerleri genellikle kalkerli araziden

¹⁰⁰⁰ BCA, 030.10.46.295.2. s. 10.

¹⁰⁰¹ BCA, 030.10.46.295.2. s. 11-12

¹⁰⁰² BCA, 030.10.46.295.2. s. 13.

¹⁰⁰³ BCA, 030.10.46.295.2. s. 14.

çıkılmaktadır. Bu sular tahlil ettirilmelidir¹⁰⁰⁴. Kaynaklardan elde edilecek içme suyu için harcanacak para 225.000 olarak hesaplanmıştır¹⁰⁰⁵.

Gerçek masrafın anlaşılması için bölgeye uzman heyetlerin gönderilmesi gerekmektedir. Ne Halda ve Epşi köyü ne de Midyat ve Cizre belediyeleri bu 225.000 liralık masrafı karşılayacak güce sahiptir. Bu işler ancak devletin yardımı ile gerçekleştirilebilir¹⁰⁰⁶.

Urfa'nın asıl içme suyu merkeze 12 km uzaklıkta olan Kehriz suyu denilen bir kaynak suyudur. Kanallarla getirilmiş evlere verilmiştir¹⁰⁰⁷. Suruç, Hıran, Yaylak ve Hilvan'da kuyu suları içilir. Viranşehir ve Siverek'te ise hem kuyu hem de kaynak suları içilir¹⁰⁰⁸. Siverek'te¹⁰⁰⁹ içme suyu sorununun giderilmeye çalışıldığı görülmektedir¹⁰¹⁰.

Gaziantep'te içme suyu 15 km uzaklıktan getirilen kaynak suyu ile temin edilmeye çalışılmıştır¹⁰¹¹. içme suyunun borularla fennî bir şekilde akıtılması ve şehir içinde dağıtılması işine başlanmıştır. Bunun için partinin yardımı ile Belediyeler Bankasından 250.000 lira borç alınmış ve şehir suyu tesisatı ihaleye konmuştur¹⁰¹². Bununla beraber Karpuzatan suyunun Nizip'e getirilmesi için Özel İdarenin 1936 bütçesine 3.000 lira ödenek verilmiştir¹⁰¹³.

¹⁰⁰⁴ BCA, 030.10.46.295.2. s. 14.

¹⁰⁰⁵ BCA, 030.10.46.295.2. s. 14-15.

¹⁰⁰⁶ BCA, 030.10.46.295.2. s. 15.

¹⁰⁰⁷ *Doğu Anadolu Coğrafyası (Tabii, Ziraî, Beşerî, Baytari)*, s. 157.

¹⁰⁰⁸ *Doğu Anadolu Coğrafyası (Tabii, Ziraî, Beşerî, Baytari)*, s. 158-159.

¹⁰⁰⁹ 1926 yılında çıkarılan 977 sayılı Teşkilât-ı Mülkiye Kanunu ile 11 vilâyet arasında yer alan Siverek vilâyeti lağvedilmiş ve aynı tarihte Urfa'ya bağlı ilçe haline getirilmiştir. Bkz: *TBMM Albümü, 1920-2010, 1920-1950, C. 1*, (Ed. Sema Yıldırım vd), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara Haziran 2010, s. XXII; *Güney Doğu: Birin Genel Müfettişlik Bölgesi*, Haz. I. Genel Müfettişlik, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939, s. 65.

¹⁰¹⁰ *Ulusal*, 18 Temmuz 1935, s. 2.

¹⁰¹¹ *Doğu Anadolu Coğrafyası (Tabii, Ziraî, Beşerî, Baytari)*, s. 159.

¹⁰¹² *C.H.P. 1936 İl Kongreleri*, 1937, s. 179.

¹⁰¹³ *C.H.P. 1936 İl Kongreleri*, 1937, s. 180.

2.2. EĞİTİM VE KÜLTÜR HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR

Cumhuriyetin ilk on yılında eğitimin her kademesinde düzenlemeye gidilmiştir. Bu amaç doğrultusunda daha fazla kişi eğitmek için eğitim seferberlikleri başlatılmıştır. Ancak bu dönemdeki bütün faaliyetlere rağmen istenilen eğitim seviyesine ulaşamamıştır. Eğitim ülkede dil ve kültür birliğinin sağlanmasının yanında ülkenin birlik ve bütünlüğünün korunmasının da temel vasıtası olarak görülmüştür¹⁰¹⁴.

Bu dönemde eğitim alanında yapılan girişimlere rağmen istenilen hedeflere kısa vadede ulaşmak mümkün görünmüyordu. Zira 40.000 civarındaki köyden ancak yüzde 10'unda okul ve öğretmen bulunuyordu¹⁰¹⁵. Atatürk, 1 Kasım 1937'de TBMM'yi açış konuşmasında, *okuyup-yazma bilmeyen tek vatandaş bırakmamak, ülkenin kalkınma savaşının ve inşasının istediği teknik elemanları yetiştirmek, ülke davalarının anlayacak, anlatacak ve nesilden nesile aktaracak fert ve kurumları yaratmanın temel hedef olduğunu* belirtmiştir¹⁰¹⁶.

Urfa: Urfa'nın konumundan dolayı burada okul meselesine diğer vilâyetlere nazaran daha fazla önem verilmesi gerektiği arşiv vesikalarından anlaşılmaktadır¹⁰¹⁷.

1935 Nüfus Sayımına Göre Urfa Vilâyeti Eğitim Durumu¹⁰¹⁸;

Eğitim	Erkek	Kadın	Toplam
Okuma-yazma bilen	3.532	671	4.203
Yalnız okuma bilen	22	19	41
Okuma-yazma bilmeyen	12.516	14.961	27.477
Toplam	16.070	15.651	31.721

Kütahya Milletvekili Mehmet Somer, 1936 yılında hazırlamış olduğu raporda, Urfa'nın genel

¹⁰¹⁴ Abdulaziz Kardeş, *Cumhuriyet Dönemi'nde Van Gölü Havzası'nda Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 201-202.

¹⁰¹⁵ 24 Haziran 1937'de 3238 sayılı Köy Öğretmenleri Yasası'yla, öğretmen gönderilmesine elverişli olmayan köylerin eğitim ve öğretim işlerini görmek, tarım işlerinin fenni bir şekilde yapılması için köylülere rehberlik etmek üzere köylerde Köy Öğretmenlerinin çalıştırılması sağlanmıştır. Bkz. Erdal Ceyhan, *Türk Eğitim Tarihi Kronolojisi (1299-1997)*, Ulusal Bellek Yayınları, Edirne 2004, s. 89.

¹⁰¹⁶ A. Afetinan, *Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı*, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 367.

¹⁰¹⁷ BCA, 490.01.1013.909.2. s. 63.

¹⁰¹⁸ Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, *Genel Nüfus Sayımı Katı Mufassal Neticeler Mardin Vilâyeti (20 İlkteşrin 1935)*, C. 55, S. 75, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1937, s. 25.

¹⁰¹⁹ BCA, 490.01.1013.909.2. s. 63.

köyden ibaret olan bütün Urfa vilâyetinde 30 okul mevcuttur. Vilâyetin her tarafında birkaç köyün yararlanabileceği bölge okullarının açılması gerekmektedir¹⁰²⁰. Bu dönemde ilkokullar öğretmenlerin özlü ve şuurlu faaliyetleriyle bölge içinde verimli hale getirilmeye çalışılmıştır. Her gün her vesile ile maarif işlerine alakasını esirgemeyen Vali Kâzım Demirer, bu yıl (1937) beş dersaneli bir ilkokul binası yaptırmaktadır¹⁰²¹.

Urfa ortaokulu binasızlık yüzünden bundan üç yıl öncesine kadar çok kötü bir durumdaydı. Birinci Umumî Müfettişliğin müzaheretini ve Vali Atıf Ulusoğlu'nun azmi ve gayretiyle çok elverişli bir binaya kavuştu. Maarif Vekâletince de öğretmen kadrosu takviye edildi. Bugün 400'ü aşan ve her yıl artan öğrenci toplamı ile iyi çalışan okullardan biri konumundadır¹⁰²². Urfa'da hem merkez hem de ilçe ortaokullarının mezun ettiği öğrencilerin talebini karşılamak için şiddetle liseye ihtiyaç olduğu görülmüştür¹⁰²³.

Mardin: Mardin öz kazası içindeki 90 parça köyde ancak iki okul vardır ki bu okullar okuma çağındaki bütün çocukların ancak yüzde 0,4'ünü okutabilmektedir¹⁰²⁴. İlkokul son yıllarda gelen genç ve yetişmiş öğretmenlerle tam verimli bir hal almıştır¹⁰²⁵. Mardin'de 12 yılda 17.750 çocuk okutuldu¹⁰²⁶. Cumhuriyetten önce Mardin'de kültür hayatı sönük bir haldeydi. Okullar ülkenin ihtiyacını karşılamaktan uzaktı. Cumhuriyetten önce Mardin'de birer sınıflı ve birer öğretmenli iki okul varken 1935 yılı itibariyle Mardin'in yedi ilçesinde ve on üç köyünde ihtiyacı karşılayacak okul olduğu belirtilmektedir¹⁰²⁷. Savur ilçesinin Tizyan köyünde yeni bir okul ile bir öğretmenevi yapılmıştır. Avine ve Raşidi köylerindeki okul binaları da tamir edilmiştir¹⁰²⁸. Yeni yapılacak köy okullarının bahçeli yapılması

¹⁰²⁰ BCA, 490.01.1013.909.2. s. 63-64.

¹⁰²¹ *Güney Doğu: Birin Genel Müfettişlik Bölgesi*, s. 306.

¹⁰²² *Güney Doğu: Birin Genel Müfettişlik Bölgesi*, 306.

¹⁰²³ Celal Özbek, "Urfa'nın Lise Derdi", *Yenilik*, 13 Temmuz 1937, s. 1.

¹⁰²⁴ BCA, 490.01.989.830.2. s. 21.

¹⁰²⁵ *Güney Doğu: Birin Genel Müfettişlik Bölgesi*, s. 306.

¹⁰²⁶ *Ulus*, 18 Senteşrin (Kasım) 1935, s. 5.

¹⁰²⁷ *Ulus*, 18 Senteşrin (Kasım) 1935, s. 5.

¹⁰²⁸ *Ulus Sesi*, 3 I. Teşrin (Ekim) 1936, s. 1.

planlanmıştır¹⁰²⁹. TBMM hükümetlerinin eğitime verdiği önemle ülkenin genelinde olduğu gibi Güneydoğu'da da yeniden bir toparlanma hamlesi başlamıştır¹⁰³⁰.

1935 Nüfus Sayımına Göre Mardin Vilâyeti Eğitim Durumu¹⁰³¹

Eğitim	Erkek	Kadın	Toplam
Okuma-yazma bilen	2.899	527	3.426
Yalnız okuma bilen	27	9	36
Okuma-yazma bilmeyen	8.759	10.296	19.055
Toplam	11.685	10.832	22.517

Gaziantep: 1 Şubat 1933'te Gaziantep'te lise açılmış ve Gaziantep Ortaokulu lise haline getirilmiştir¹⁰³². Vilâyet merkezinde bir lise mevcut ise de lise binası şehrin münasip yerinde değildir¹⁰³³. Bir de trahomlu mekteplerde okuyan çocukların ilk ve orta öğrenimden sonra tahsile devam edememelerinden bu öğrencilere mahsus bir sanat mektebinde sanat öğrenmeleri lazımdır¹⁰³⁴. Bunun için meslek ve sanat okullarının ülkenin ihtiyacını karşılayacak derecede artırılması hedeflenmiştir¹⁰³⁵. 1935'ten itibaren bu okullarda önemli bir canlanma görülmüştür¹⁰³⁶.

1935 Nüfus Sayımına Göre Gaziantep Vilâyeti Eğitim Durumu¹⁰³⁷;

Eğitim	Erkek	Kadın	Toplam
Okuma-yazma bilen	6.843	1.650	8.493
Yalnız okuma bilen	80	38	118
Okuma-yazma bilmeyen	19.795	22.559	42.354
Toplam	26.718	24.247	50.965

¹⁰²⁹ *Ulus*, 27 Mart 1937, s. 8.

¹⁰³⁰ Bahattin Demirtaş, "Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Eğitim ve Öğretim (1923-1938)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 41, Ankara Mayıs 2008, s. 63-87.

¹⁰³¹ Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, *Genel Nüfus Sayımı Katî Mufassal Neticeler Mardin Vilâyeti (20 İlkteşrin 1935)*, C. 42, S. 75, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1937, s. 25.

¹⁰³² Topdemir, s. 69.

¹⁰³³ *BCA*, 49001.653.173.1. s. 94.

¹⁰³⁴ *BCA*, 490.01.652.172.1. s. 31

¹⁰³⁵ *1931 Fırka Büyük Kongresine Takdim Edilmek Üzere Hazırlanan Cumhuriyet Halk Fırkası Program Projesi*, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1931, s. 10; *C.H.P Büyük Kurultayının Teşkikine Sunulan Program Taslağı*, Ankara 09.05.1935. s. 28.

¹⁰³⁶ Necdet, Sakaoğlu, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s.74.

¹⁰³⁷ Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, *Genel Nüfus Sayımı Katî Mufassal Neticeler Gaziantep Vilâyeti (20 İlkteşrin (Ekim) 1935)*, C. 14, S. 75, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1937, s. 35.

Gaziantep milletvekilleri 7 Temmuz 1939-11 Eylül 1939 tarihleri arasında hazırlamış oldukları raporda, trahomlu çocukların ilk ve orta öğretimden sonra hiç olmazsa trahomlulara mahsus bir sanat okulunda sanat öğrenmeleri gerektiğine dikkat çekmişlerdir. Özellikle Antep vilâyetinin hemen her tarafına intişar etmiş bir halde bulunan trahom hastalığına müptela bulunanların adedi, komşu vilâyetlerdekilerle de beraber hesap edilirse önemli bir rakama ulaşmaktadır. Bunun detaylı bir şekilde araştırılması gerekmektedir¹⁰³⁸. Öğretmen ve okul kadrosu korunmasına rağmen 1939'da ilkokullara devam eden öğrenci sayısı 10.000'e yaklaşmıştır. Bu oran 1938'de 7.000 civarındadır. 1938-1939 mezun sayısı ise 569 idi¹⁰³⁹.

2.2.1. Gaziantep Kız Enstitüsü

Gaziantep Milletvekili Mehmet Şahin, Gaziantep'in sanat merkezi olduğunu belirterek özellikle kadın sanatlarının burada geliştiğine dikkat çekmiştir. Hem bölgedeki kızları okutmak hem de bu sanatları geliştirmek için kız enstitüsüne¹⁰⁴⁰ ihtiyaç olduğunu ve bu sayede Gaziantep el işlerinin de daha ileri bir seviyeye götürüleceği ifade edilmiştir. Bölgenin mevcut yapısından dolayı toplumun yüksek tahsil yapmış kadından ziyade, hünerli ev kadını istediğini belirtmiştir. Açılacak Kız Enstitüsü ile hem eğitim hem de diğer alanlarda kendisini bölgenin ihtiyacına uygun kızlar yetiştirmek için yegâne çarenin bir kız enstitüsü açmak olduğuna vurgu yapmıştır¹⁰⁴¹.

Hazırlanan raporlarda, bölgede bir kız lisesi veyahut kızlara mahsus bir enstitü yapılmasını halkın yoğun bir şekilde talep ettiği görülmektedir¹⁰⁴². Kız enstitüsünün açılmasının faydalarından birisinin de kızlarını liseye göndermeyen birçok ebeveynin çocuklarını enstitüye göndermeleri ve böylece yeni bir kız nesli yetiştirilmesi sağlanacaktır. Bu bölge önemli bir sanayi merkezi olduğu gibi kadın el işlerinin her çeşidi de geçmişten beri gelişmiş bir durumdadır. Uzun yıllardan beri Amerika'ya

¹⁰³⁸ BCA, 490.01.653.173.1. s. 94.

¹⁰³⁹ *Yeni Gaziantep*, 29 İkteşrin (Ekim) 1940, s. 3.

¹⁰⁴⁰ 1930'da Kız Enstitüleri kurulmaya başlanmıştır. Bkz. Ceyhan, s. 89.

¹⁰⁴¹ BCA, 490.01.652.172.1. s. 15.

¹⁰⁴² BCA, 490.01.653.173.1. s. 94.

kadar gönderilen ve fevkalade bir rağbet kazanmış olan “Antep İşi” bugün takdirlerle aranmaktadır. Açılacak bir enstitünün birçok bakımdan faydalarına değinilmiştir¹⁰⁴³.

2.2.2. Köy Eğitim Kurularının Faaliyetleri

Köy Eğitim Kuruları, 1936-1948 yılları arasında nüfusu az olan köylerde eğitim sorununu çözmek amacıyla dönemin yönetici ve eğitimcileri tarafından yürürlüğe konulan ve uygulanan kurslardır¹⁰⁴⁴. Bu kurslar, okulu olmayan köylerde eğitimi yürütmek amacıyla açılmıştır. Köy Eğitim Kuruları vasıtasıyla Cumhuriyet yönetimi ideal köylü tipini inşa etmeyi amaçlamıştır¹⁰⁴⁵. Bununla beraber eğitim ve öğretim işlerinin yanında ziraatın fennî bir yöntemle yapılması amacıyla Köy Eğitim Kuruları Kanunu çıkartılmıştı (11 Haziran 1937). Bu kanun ile askerliğini yapmış, okuma-yazma bilen başarılı köylü gençlerin aldığı kurslar sonucunda, köy eğitmeni olarak istihdam edilmesi planlanmıştır¹⁰⁴⁶. Bununla köylerin aydınlatılıp¹⁰⁴⁷ kalkınmasına çalışmak ve aynı zamanda köy çocuklarını yetiştirmek amaçlanmıştır¹⁰⁴⁸. Birinci Umumî Müfettişlik tarafından köy eğitmen ve yatılı okullarının kurulması için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Bu konuda Kültür Bakanlığı ile birlikte hareket edilerek gerekli tedbirler alınmıştır¹⁰⁴⁹.

Eğitmen kursları ile köy öğretmen okullarının idaresi hakkında kanun çıkarılmıştır. Maarif Vekâleti bütçesinden bunların her biri için 20.000 liraya kadar ödenek verilebileceği belirtilmiştir. Bu işler için gerekli araç-gereçler de bu sermayeden temin edilir¹⁰⁵⁰. Bu araç-gereçler daha sonra Maarif vekâletine devredilebilir¹⁰⁵¹.

¹⁰⁴³ BCA, 490.01.652.172.1. s. 15.

¹⁰⁴⁴ Mustafa Şanal, “Kayseri-Pazarören Köy Eğitim Kursu”, *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, C. 3, S. 1, Yaz 2010, s. 23.

¹⁰⁴⁵ Çiğdem Erdem, “Cumhuriyet Yönetiminin 1930’lu yıllarda Köyde ve Köylülükte “Dönüşüm”ü Gerçekleştirme İsteğinin Bir Aracı Olarak “Köy Eğitim Kuruları””, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 3, 2008, s. 187.

¹⁰⁴⁶ Ali Ata Yiğit, “İnönü Döneminin Köye Özel Öğretmen Yetiştirme Projesi: Köy Enstitüleri”, *Türkler*, C. 17, (Ed. Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 783-784.

¹⁰⁴⁷ Soyak, C. 2, s. 403.

¹⁰⁴⁸ Kâzım Nami Duru, “Köy Kalkınması”, *Akgün*, 12 Mart 1938, s. 1; Ayrıca bkz. Sakaoğlu, s. 91.

¹⁰⁴⁹ *Yeni Yurd*, 10 Ağustos 1937, s. 1.

¹⁰⁵⁰ *TBMM ZC*, Devre: 6, C. 4, Fevkalâde İçtima, 37. İnikad (7. VII. 1939), s. 173.

¹⁰⁵¹ *TBMM ZC*, Devre: 6, C. 4, Fevkalâde İçtima, 37. İnikad (7. VII. 1939), s. 174.

2.2.3. Gaziantep, Urfa ve Mardin’de Açılan Halkevleri ve Faaliyetleri

CHP’nin prensipleri arasında kültürlü ve eğitimli yeni bir nesil yetiştirmekle beraber inkılâpları halka benimsetip yaymak için halkevleri açılmıştır¹⁰⁵². TBMM hükümetleri de kültür politikalarını bu şubeler vasıtasıyla takip etmeye çalışmışlardır¹⁰⁵³. Bununla beraber halkevleri CHP’nin siyasî vasfından arda kalan bütün eksiklikleri tamamlayan bir teşekkül olarak da görülmüştür¹⁰⁵⁴. Bir başka görüşe göre de Atatürk ilke ve İnkılâplarının halk arasında yayılması, derinleşmesi ve kökleşmesi için halkevleri kurulmuştur¹⁰⁵⁵.

Halkevlerinin üçüncü yıl dönümü münasebetiyle Başbakan İsmet İnönü yaptığı açıklamada, halkevlerinin üç yıldan beri kendi varlıklarını kültür alanında duyurduğunu belirtmektedir¹⁰⁵⁶. Geçen yıl halkevlerinin çalışma istatistiklerine göre, 1933’te halkevleri toplantılarında dinleyenler ile söyleyenlerin sayısı 1934’te daha da artmıştır. Halkevlerindeki kitap sayısı geçen yıl 59.000 iken bu yıl 97.000’e çıkmıştır. 1934’te okur adedi 428.000’dir¹⁰⁵⁷.

Halkevleri müstakil bir vatani korumak ve milletin istiklâlini ebedileştirmek için kurulmuş bir vasıta olarak da görülmektedir¹⁰⁵⁸. 7 Kasım 1936 tarihli ve 6/2670 sayılı raporda, Doğu vilayetlerinin kültürel kalkınması yolunda halkevlerinin önemli bir rolü olduğuna dikkat çekilmiştir¹⁰⁵⁹.

Bugün mevcut olan 55 Halkevine 25 yeni halkevi daha eklenmiştir. Bunlar arasında Mardin ve Urfa halkevleri de vardır¹⁰⁶⁰. İsmet İnönü, halkevlerinin, Türk Cumhuriyeti’nin hayatı için önemli bir toplanma yeri olduğunu ifade etmektedir¹⁰⁶¹.

¹⁰⁵² *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği’nin Parti Örgütüne Genelgesi (İkincikânun 1938’den 30 Haziran 1938 Tarihine Kadar) Büro IV, C. 12, Ulus Basımevi, Ankara 1938, s. 28.*

¹⁰⁵³ Seda Bayındır Uluskan, *Atatürk’ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, AKDİTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s. 45.

¹⁰⁵⁴ *C.H.P. Yedinci Büyük Kurultayı (Beşinci Birleşim)*, 27.11.1947, s. 202.

¹⁰⁵⁵ Ömer Temiz, “Gaziantep Halkevi Dergisi Başpınar’da Yayımlanan Ömer Asım Aksoy Yazıları”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları (İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi)*, S. 10, Yıl: 5, İstanbul 2006, s. 197.

¹⁰⁵⁶ *Ulusal (Milli Gazete)*, 4 Mart 1935, s. 1.

¹⁰⁵⁷ *Ulusal (Milli Gazete)*, 4 Mart 1935, s. 3.

¹⁰⁵⁸ B. Şükrü Kaya’nın Nutku, *Ülkü*, C. 9, S. 49, s. 1.

¹⁰⁵⁹ *BCA*. 30.10.70.459.1. s. 5.

¹⁰⁶⁰ İsmet Paşa, “Yeni Halkevlerini Açma Nutku”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 3, S.13, Mart 1934, s. 1.

¹⁰⁶¹ İsmet Paşa, s. 1-2.

Halkevlerinin dördüncü açılış yıldönümünde yeni açılan 33 halkevi arasında bölgede açılan Birecik, Kilis ve Siverek halkevi de vardır¹⁰⁶².

Türkiye geneline bakıldığında 1938 yılı itibariyle halkevlerinin sayısı 367'yi bulmuştur. 1937'de bu oran 209 iken kayıtlı üyenin toplamı 136.635 idi. Aynı yıl 2727 konferans, 1420 konser, 1703 temsil, 18314 ders verilmiş, 1760 sinema gösterilmiş ve 1279 köy gezisi yapılmıştır¹⁰⁶³. 1932'de 34 ile başlayan halkevi sayısı 1939'da 373'ü bulmuştur¹⁰⁶⁴. Tahsil çağında olmayan yurttaşların fikri, bedeni kabiliyetlerini yükseltmek için yurdun her tarafında halkevi açılmıştır¹⁰⁶⁵.

2.2.3.1. Gaziantep Halkevi ve Faaliyetleri

Gaziantep il merkezi ile ilçelerindeki belediyelerin 1936 yılı bütçesinden halkevine ve sporcularına 1.000 lira ayrılmıştır¹⁰⁶⁶.

Halkevi başkanları ile şube başkan ve üyelerinin partiye kayıtlı üyelere olması esastır. Çünkü halkevi müstakil bir teşekkül değil, partinin kültür organlarıdır. Parti teşkilâtı olmayan yerlerde şube üyeleri bu kayıttan istisna edilmiş, devlet memurları partili sayıldıklarına göre bunların halkevi ve şube başkanı olmaları uygun görülmüştür¹⁰⁶⁷.

Gaziantep Halkevi, çeşitli konularda araştırmalar yaparak (söz, dil, şive, folklor, destan, şiir ve türkü) kitaplar yayımlamış, çok farklı konularda konferanslar düzenlemiştir. Bunun yanında önemli şahsiyetleri anma törenleri gerçekleştirmiş, okuma yazma, yabancı dil, giyim ve nakış kursları açmıştır¹⁰⁶⁸. Gaziantep Halkevi, gerek tarih ve gerekse folklor incelemeleri yaparak önemli eserler veren halkevi arasında yer almıştır¹⁰⁶⁹.

Gaziantep Milletvekili Mehmet Şahin 1936 yılında vilâyet dâhilindeki halkevlerinin düzenli olarak çalıştığını ve bunların etrafında önemli kimselerin toplandığını belirtmektedir. Fakat bütün halkevi himayesizlik ve yeteri miktarda

¹⁰⁶² R. Peker'in Yeni Halkevlerini Açma Nutku, *Ülkü*, C. 7, S. 37, Mart 1936, s. 4.

¹⁰⁶³ Milli Şef Halkevlerine Direktifler, *Ülkü*, C. 13, S. 75, s. 195-198.

¹⁰⁶⁴ Kemal Ünal, "Millî Şef ve Halkevleri", *Ülkü*, C. 14, S. 83, İkincikanun (Ocak) 1940, s. 386.

¹⁰⁶⁵ *Yeni Gaziantep*, 29 İlkteşrin (Ekim) 1940, s. 6.

¹⁰⁶⁶ *BCA*, 490.01.1494.91.1. s. 28.

¹⁰⁶⁷ *BCA*, 490.01.972.764.3. s. 1.

¹⁰⁶⁸ Temiz, s. 199.

¹⁰⁶⁹ *C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*, Milli Kütüphane, Ankara 1946, s. 16.

tahsisat alamadıklarından şikâyet etmektedirler. Halkevleri hususî muhasebeden ve belediyelerden yardım alsalar bile bunun yeterli olmadığına dikkat çekilmiştir¹⁰⁷⁰. Nizip'te açılması düşünülen halkevinin bina ve masraf ihtiyaçları için gereken tedbirlerin alındığı belirtilmiş fakat eleman eksikliği yüzünden işlerin sönük olacağı ifade edilmiştir¹⁰⁷¹.

Aynı şekilde Gaziantep Milletvekili Ömer Asım Aksoy da vilâyet dâhilinde Gaziantep, Kilis, Nizip ve Fevzipaşa¹⁰⁷² halkevlerinin olduğunu, bunlardan zayıf olanının Nizip Halkevi güçlüsünün ise Gaziantep Halkevi olduğunu belirtmektedir¹⁰⁷³. Gaziantep Halkevi, toplantılar yapmış, temsil ve konferanslar vermiş ve kültürel incelemelerde daha faal bir şekilde çalışmıştır¹⁰⁷⁴. 5 Ekim 1939 tarihli toplantıda vilâyet idare heyeti üyelerinden Ali Yetkin halkevi başkanlığına seçilmiştir¹⁰⁷⁵. Nizip Halkevi Başkanı ise Rifat Uygun'dur¹⁰⁷⁶.

Dil ve Edebiyat Şubesi: Bu şubelerin en önemli faaliyeti konferans ve törenlerin tertibidir. Konferansların konularını ve konferansçıları seçmekte diğer halkevlerinin tecrübelerinden yararlanılmıştır¹⁰⁷⁷. Gaziantep lehçesinin özelliklerini tespit etmek maksadıyla “Gaziantep Dilinin Tetkiki” adlı eser 1933'te halkevi tarafından neşredilmiştir¹⁰⁷⁸. Bu eserde Gaziantep dili tetkik edilmiş¹⁰⁷⁹ ve Gaziantep lehçesine özgü olup İstanbul lehçesinde bulunmayan kelimeler gösterilerek anlamları verilmiştir¹⁰⁸⁰.

Gaziantep Halkevi'nin 1935 yılı çalışma raporunda, bu şubenin dil kolunun bu yıl sentaks üzerinde çalıştığı belirtilmiştir. 1 Temmuz 1935 ve 1 Ağustos 1935 tarihlerinde iki Öz Türkçe kursu açılmış ve bu kurslardan birincisine 86, ikincisine

¹⁰⁷⁰ BCA, 490.01.652.172.1. s. 13.

¹⁰⁷¹ BCA, 490.01.955.699.2. s. 51.

¹⁰⁷² İslâhiye kazasına bağlı ve işlek bir demiryolu güzergâhında bulunan Fevzipaşa Halkevi 1939 yılı Şubatında açılmıştır. Bkz. BCA, 490.01.1536.241.1. s. 104.

¹⁰⁷³ BCA, 490.01.652.172.1. s. 13

¹⁰⁷⁴ BCA, 490.01.652.172.1. s. 13.

¹⁰⁷⁵ BCA, 490.01.939.644.1. s. 24.

¹⁰⁷⁶ BCA, 490.01.939.644.1. s. 22

¹⁰⁷⁷ C.H.P. *Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*, s. 4.

¹⁰⁷⁸ Ömer Asım Aksoy, “Gaziantep Lehçesine Dair Notlar”, *Başpınar Gaziantep Halkevi Mecmuası*, Yıl: 1, S. 11-12, C.H. Partisi Basımevi, Gaziantep Şubat 1940, s. 1.

¹⁰⁷⁹ Sabri Yener, “Eski Gaziantep Lehçesinin Orijinal Bir Örneği”, *Başpınar Gaziantep Halkevi Mecmuası*, Yıl: 2, S. 14, C. H. Partisi Basımevi, Gaziantep Nisan1940, s. 11.

¹⁰⁸⁰ Ömer Asım Aksoy, “Kullanılmayan Kelimeler”, *Başpınar Gaziantep Halkevi Mecmuası*, Yıl: 2, S. 13, C. H. Partisi Basımevi, Gaziantep Mart 1940, s. 2.

39 vatandaş devam etmiştir. Bunun yanında halkevinde bir Yunus Emre gecesi tertip edilmiş, şairin hayatı ve eserleri hakkında incelemeler yapılmıştır. 26 Eylül 1935'te Dil Bayramı büyük törenle kutlanmış, bu törene 600'den fazla vatandaş iştirak etmiştir¹⁰⁸¹.

Gaziantep Halkevi'nin açılış yıldönümü münasebetiyle 23 Şubat 1936 Pazar günü saat 15'te halkevi salonunda büyük bir tören yapılmıştır. Halkevi Başkanı Ömer Asım Aksoy halkevlerinin değeri, önemi ve gördüğü işler hakkında bir takım açıklamalarda bulunmuştur (27 Şubat 1936)¹⁰⁸². Halkevi gösterit şubesi tarafından hazırlanmış olan İstiklal piyesi temsil edildikten sonra törene son verilmiştir¹⁰⁸³.

Gaziantep Milletvekilleri Bekir Kaleli ve Abdurrahman Melek'in seçim bölgelerinde yaptıkları tetkikler neticesinde hazırlamış oldukları 6 Ekim 1939 tarihli raporda, 9 şubesi bulunan Gaziantep Halkevi'nin bütçesinin 850 lira olduğu tespit edilmiştir. Bu şubelerin sınırlı derecede faaliyet göstermelerinin sebebinin parasızlıktan kaynaklandığı vurgulanmıştır¹⁰⁸⁴.

Güzel Sanatlar Şubesi: Bu şube mozaik, resim, heykeltçilik, mimarlık gibi alanlarda artist veya amatör insanları bir araya toplayarak halkevlerinin genel müsamere programlarının mozaik kısmını hazırlamaktadır¹⁰⁸⁵.

19 Şubat 1933'te halkevlerinin kuruluş yıldönümünde konuşan Başbakan İsmet İnönü, bunların asıl vazifelerinden birinin de sadece ilim ve fenni değil, güzel sanatları da toplum içinde takip etmek ve geliştirmek olduğunu belirtmiştir¹⁰⁸⁶.

Gaziantep Halkevi'nin 1 Ocak 1935'ten 31 Aralık 1935'e kadar bir yıllık çalışma raporunda, şubenin müzik kolu kalın ve ince sesli olmak üzere yirmişer kişilik iki koro meydana getirmiştir. Ayda bir defa genel konser verilmiştir. Diğer toplantılarının müzik kısmı da bu şube tarafından sağlanmıştır. Yerli türkü ve destanların notaya alınmasına devam edilmiş ve bir bando teşkiline girişilmiştir. Bu

¹⁰⁸¹ BCA, 490.01.985.816.1. s. 203-204.

¹⁰⁸² BCA, 490.01.955.699.2. s. 64.

¹⁰⁸³ BCA, 490.01.955.699.2. s. 65.

¹⁰⁸⁴ BCA, 490.01.653.173.1. s. 79.

¹⁰⁸⁵ BCA, 490.01.955.699.2. s. 61-62.

¹⁰⁸⁶ Uluskan, s. 55.

şube arzu eden vatandaşlara düzenli olarak piyano dersleri vermiştir. Bunun yanında resim kolu meydana getirilmiş ve çalışmaya başlamıştır¹⁰⁸⁷.

Temsil Şubesi: Halkevleri tesis edilirken muhtelif kültür şubeleri arasında temsil şubesinin de yer alması kararlaştırılmıştır¹⁰⁸⁸. Bu şube genelde tiyatro sanatı ile ilgilenir¹⁰⁸⁹. 1935 yılı içinde bu şube “Beyaz Kahraman, Kahraman, Mavi Yıldırım, Mete ve Yarım Osman” piyeslerini temsil etmiştir. Bu gösterilere 6.000’den fazla vatandaş katılmıştır. Bu şubenin yardımı ile halkevi salonunda Çocuk Esirgeme Kurumu adına 4 temsil verilmiş ve 7 okul müsamesesi yapılmıştır¹⁰⁹⁰. Sergilenen oyunlarda bayan rolünün ağırlıkta olduğu görülmüştür¹⁰⁹¹. Bu yıl halkevlerinde verilen temsillerin toplamı 511 ve temsillerde hazır bulunanların sayısı ise 47.800 kişidir¹⁰⁹².

Spor Şubesi: Ülkedeki spor faaliyetleri genel itibariyle CHP’nin kontrolünde idi. Halkevlerinde spor ve jimnastik çalışmalarının halka yayılması hedeflenmiştir¹⁰⁹³. Gaziantep Halkevi’nin çalışma raporuna göre bu şube dört kol üzerinde yapılan programa göre çalışmaktadır. Jimnastik kolu haftada 3 gün öğleden sonra jimnastik dersleri vermektedir. Futbol kolu, her hafta futbol egzersizleri ve maçları tertip etmiştir. Atlet kolu uzun, yüksek atlamalar ve koşular düzenlemiştir. Voleybol kolu her akşam egzersizler yapmaktadır. Tenis ve binicilik kollarının da yakında faaliyete geçmesi için gerekli tedbirler alınmıştır¹⁰⁹⁴. Halkevi bir spor kulübü değilse de spor yapmak isteyen her vatandaşın bu zarurî ihtiyacını giderecek, ona kendisinin temin edemediği imkânları hazırlayacak bir yuva olarak görülmüştür. Bu itibarla sporun hem imkânlarını hazırlayacak, hem yapacak, hem de sevdirecek olan halkevlerinin bu vazifesini yerine getirmek için bazı tesisler olacaktır. Bu tesisler, kulüp gibi, yalnız bir zümrenin istifadesi için değil, o halkevinin bulunduğu çevrede

¹⁰⁸⁷ BCA, 490.01.985.816.1. s. 204-205.

¹⁰⁸⁸ Ali Suha Delilbaşı, “Halkevleri’nde Tiyatro Meselesi”, *Ülkü*, C. 14, S. 81, İkinciteşrin 1939, s. 225.

¹⁰⁸⁹ Anıl Çeçen, *Atatürk’ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1990, s. 125.

¹⁰⁹⁰ BCA, 490.01.985.816.1. s. 205.

¹⁰⁹¹ *C.H.P. 1936 İl Kongreleri*, 1937, s. 184.

¹⁰⁹² Necip Ali, “Halkevleri Yıldönümü Nutku”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 3, S. 13, Mart 1934, s. 12. s. 5-15.

¹⁰⁹³ Mustafa Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 163.

¹⁰⁹⁴ BCA, 490.01.985.816.1. s. 205-206.

yaşayan her vatandaşın hatta buradan gelip geçen yabancı yurttaşların da her ay kolaylıkla istifade edecekleri spor yurtları olarak görülmüştür¹⁰⁹⁵. Halkevinin spor kolundan başka ayrı bir spor teşekkülü yoktur (12 Eylül 1937)¹⁰⁹⁶.

Sosyal Yardım Şubesi: 1934 yılı hususî idare bütçesine hayır cemiyetleri için konulan 2500 liralık tahsisattan 500 lira köy sandıklarına verilmiş ve 2000 lirası da Gaziantep halkevine tahsis olunmuştur¹⁰⁹⁷. Çocuk Esirgeme Kurumu ile birlikte çalışan bu şube geçen kış 40 fakir lise öğrencisine iâşe vermiş, 39 ailenin 67 çocuğuna her ay para yardımında bulunmuş ve 172 fakir ilkokul öğrencisine sıcak öğle yemeği vermiştir. 250 fakir ilkokul öğrencisinin Cumhuriyet Bayramı giyim kuşamını sağlamıştır. Bu şubenin doktorları haftada bir gün fakir hastalara parasız bakmaktadır¹⁰⁹⁸.

Gaziantep özel yönetim kurulu 1935 yılı içerisinde hayır kurumları için konan ve tutarları 8100 liradan ibaret olan yardım parası partice yapılan dilek üzerine Bakanlıkça aynen kabul edilmiş ve onanan bütçe Bakanlıktan İlbaylığa gönderilmiştir. Bu paraların 22 Ağustos 1931 ve 28 Ağustos 1934 tarihli ve 2137, 2428, 355 sayılı genelge yazılarındaki usule göre yerlerine dağıtılmaları istenmiştir. Bu paradan 3.000 CHP'ye 3.000 halkevine, 400 spora, 1500 şehitlik abidesine ve 200 şehitliklerin imar kısmına olmak üzere toplam 8100 lira harcanması planlanmıştır (23 Ocak 1936)¹⁰⁹⁹. Bu şube Çocuk Esirgeme Kurumu ile ortaklaşa faaliyet çerçevesinde 350 kadar çocuk giydirmiştir. 44 aileye yardım edilmiş yüksek tahsil yapan öğrencilere de yardımda bulunulmuştur (6 Kasım 1939)¹¹⁰⁰.

Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi: 1935 yılı Temmuz ve Ağustos aylarında Öz Türkçe kursları bu şube tarafından idare edilmiştir. Devam eden vatandaş sayısı 125'tir. Lisede riyaziyeden ikmale kalan 23 öğrenciye 1 ay ders verilmiştir. Ayrıca İngilizce kursları açılarak dersler verilmiştir¹¹⁰¹. Dershanelerde

¹⁰⁹⁵ Rahmi Apak, "Halkevleri'nde Basit Spor Tesisleri", *Ülkü*, C. 11, S. 65, Temmuz 1938, s. 459.

¹⁰⁹⁶ *BCA*, 490.01.653.173.1. s. 126.

¹⁰⁹⁷ *BCA*, 490.01.1494.91. 1. s. 33.

¹⁰⁹⁸ *BCA*, 490.01.985.816.1. s. 206.

¹⁰⁹⁹ *BCA*, 490.01.1494.91. 1. s. 30.

¹¹⁰⁰ *BCA*, 490.01.653.173.1. s. 79.

¹¹⁰¹ *BCA*, 490.01.985.816.1. s. 206.

farklı alanlarda halka faydalı olabilecek kurslar verilmiştir¹¹⁰². Gaziantep Halkevi'nde Ankara ve İstanbul'da yayımlanan gazete ve dergiler okunmaktadır¹¹⁰³.

Köycülük Şubesi: 1934 yılında 10 köyün geliştirilmesine çalışılmış bu yıl bu köylere yenileri eklenmiştir. Bu şubenin amaçları arasında köylerin temizlik, bayındırlık, sağlık ve kültür bakımından yükselmesine çalışılmıştır. Bundan başka sağlık, tarım ve kültür idarelerinden alınan şahıslarla köylerin birçoğu dolaşmış köylülere sıhhi yardımlar yapılmış ve tarım işleri hakkında bilgiler verilmiştir¹¹⁰⁴.

Tarih ve Müze Şubesi: Şube, halkevi müzesi ve sergi grubu adıyla iki kısımdan oluşmaktadır. Müze kısmı o bölgedeki tarihî eserlerin ve anıtların tarih bakımından değerini ortaya koyarak anlatır onların korunmasını sağlar. Sergi kısmı ise gerek bölgesi dâhilinde olsun gerekse o bölge dışında bulunsun herhangi resimci, heykелci, mimar hattat ve bunlar gibi sanatçılarla tanışarak posta ücreti kendilerinden olmak üzere süreli veya süresiz surette gösterilmesini istedikleri eserleri halkevi sergisinde halka gösterir (23 Şubat 1936)¹¹⁰⁵. Birçok Halkevinde müzelerin ilk temeli atılmıştır¹¹⁰⁶. Tarih çalışmalarıyla da milli kültür ve Türk tarihine ait tetkikler bir araya toplanarak düzenli hale getirilmiştir¹¹⁰⁷. Gaziantep'te çıkarılmış ve Amerikan Koleji'nde rastlanan Hitit ve Romalılara ait heykel, kabartma ve eserler bu şube tarafından halkevine getirilerek sergilenmiştir. Bu şube tarafından biçki-dikiş sergileri açılmış ve bu sergilere 5.000'den fazla insan katılmıştır¹¹⁰⁸. Tarih kolu Antep tarihini tetkik ederek rivayetlerden, mezar taşlarından, kitaplardan, çömleklerden ve el yazma kitaplardan istifade etmek suretiyle Gaziantep'in 550 yıllık âlim ve şairlerini meydana çıkarmıştır. 55 Gaziantep büyüğünü ihtiva eden 191 sayfalık Gaziantep büyükleri adlı bir eser meydana getirmiştir¹¹⁰⁹.

¹¹⁰² Necip Ali, "Halkevleri", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 2, S. 9, İteşrin 1933, s. 236.

¹¹⁰³ *BCA*, 490.01.653.173.1. s. 126.

¹¹⁰⁴ *BCA*, 490.01.985.816.1. s. 208.

¹¹⁰⁵ *BCA*, 490.01.955.699.2. s. 63.

¹¹⁰⁶ Celal Sahir, Halkevleri Yıldönümünde Düşünceler "Necip Ali Beyin Nutku Halkevleri Yılı Dönümünde", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 1, S. 2, Mart 1933, s. 113.

¹¹⁰⁷ *C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*, s. 16.

¹¹⁰⁸ *BCA*, 490.01.985.816.1. s. 208.

¹¹⁰⁹ *BCA*, 490.01.985.816.1. s. 203-204.

2.2.3.2. Kilis Halkevi ve Faaliyetleri

Kilis Halkevi 23 Şubat 1936'da açılmıştır¹¹¹⁰. Aynı gün saat 15'te halkevinin açılış töreni yapılmış ve törende halkevi başkanı Orhan Oktay tarafından bir konferans verilmiştir. Bu törene 500 kadar kişi katılmıştır¹¹¹¹.

1937 yılında Gaziantep'teki halkevlerini teftiş eden Mardin Milletvekili Dr. Ali Rıza Levent'in partiye vermiş olduğu raporda, Gaziantep Halkevi'nin çalışmalarının genellikle iyi olduğu görülmüştür. Raporda, Kilis Halkevi çalışmalarının ise orta derecede olduğu saptanmıştır¹¹¹². Kilis Halkevi spor şubesinin 3 futbol takımı vardır. Parti, halkevi spor şubesine bu yıl 300 lira yardım etmiştir. Bu para ile futbolculara levazım alınmıştır¹¹¹³.

Halkevi Başkanı Diş Hekimi Orhan Oktay, Kilis Halkevi'nin Spor, Halk Dershanesi ve Kurslar, Kitapsaray ve Yayın ile Güzel Sanatlar şubelerinin kurulduğunu belirtmiştir. Sosyal Yardım ve Temsil şubelerinin ise tam anlamıyla teşkilatlanmadığını ifade etmiştir. Spor şubesinin 46 üyesi, Halk Dershanesi ve Kurslar şubesinin iki bayan 21 bay olmak üzere 23 ve Kitapsaray ve Yayın şubesinin ise 27 üyesi vardır. Bu şube tarafından açılan okuma odasına 5.067 okuyucu devam etmiştir. Bunların 2.585'i öğrenci, 26'sı işyar, 62'si öğretmen, 45'i subay, 78'i çiftçi, 15'i işçi 1.256'sı da serbest meslek erbabıdır. Güzel Şubesi, bu şubenin 14 bayan 14 bay olmak üzere 28 üyesi vardır. Hâlâ öğretmen bulunmaması hasebiyle şube faaliyetsiz bir halde kalmaktadır. Temsil Şubesi, bu şubeye 1 bayan 6 bay olmak üzere yedi üye kayıtlıdır¹¹¹⁴. Spor şubesinin 46 üyesi vardır. Bu şube çalışmalarını futbol, voleybol ve atletizm alanlarında yürütmektedir¹¹¹⁵.

Kilis Halkevi'nde 19 Aralık 1937'de milletvekili seçimi nedeniyle bir toplantı yapılmış ve toplantıya 160 seçmen katılmıştır. 25 Aralık 1937'de ise Kızılay'ın 60.

¹¹¹⁰ *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin Parti Örgütüne Genelgesi (İkincikânun (Ocak) 1938'den 30 Haziran 1938 Tarihine Kadar) Büro IV, C. 12, Ulus Basımevi, Ankara 1938, s. 34.*

¹¹¹¹ *BCA, 490.01.955.699.2. s. 54.*

¹¹¹² *BCA, 490.01.997.854.2. s. 97.*

¹¹¹³ *BCA, 490.01.997.854. 2. s. 101.*

¹¹¹⁴ *BCA, 490.01.985.816.1. s. 56.*

¹¹¹⁵ *BCA, 490.01.985.816.1. s. 58.*

yıldönümü halkevi salonunda kutlanmıştır¹¹¹⁶. 1939'da Kilis Halkevi Başkanı Diş Hekimi Orhan Oktay'dır¹¹¹⁷.

Güzel Sanatlar: Bu şubenin 14 bayan ve 14 bay olmak üzere 28 üyesi vardır. Fakat öğretmen bulunmadığından şube faaliyetleri yok denecek kadar azdır¹¹¹⁸.

Temsil Şubesi: Şube 1 bayan ve 6 bay olmak üzere 7 üyeden oluşmuştur. Bu şube henüz tam teşekkül edememiştir¹¹¹⁹.

Spor Şubesi: Bu şube ilk zamanlarda oyun malzemelerinin eksikliği yüzünden faaliyete geçememiştir. Bu şubenin 30 üyesi vardır. Futbol, voleybol ve atletizm spor alanlarıyla uğraşmaktadır¹¹²⁰.

Sosyal Yardım Şubesi: Bu şube gerçekten yardıma muhtaç olanları bulup bunlarla ilgilenmek ve bunlara yardım sağlamakla görevlidir¹¹²¹. Nisan 1936 başlarında Kilis'te menenjit vakalarının görülmesi üzerine bu hastalık hakkında halkın aydınlatılması için 4 Nisan 1936 Memleket Hastanesi Başhekimisi Dr. Emin Bilgen tarafından bir konferans verilmiştir. 11 Nisan 1936 Cumartesi günü akşamı hükümet doktorlarından Remzi Ulutaş tarafından halkevi salonunda frengi hastalığı hakkında bir konferans verilmiştir. Bu konferansın 500 kişi katılmıştır. 25 Nisan 1936 Cumartesi günü akşamı yerli ve müzmin hastalıklardan olan Trahom hakkında Trahom Mücadele Başhekimisi Dr. Sıtkı tarafından bir konferans verilmiş, konferansa 150 dinleyici katılmıştır¹¹²².

Kilis Halkevinin 1 Ocak 1937'den 30 Haziran 1937'e kadar birinci altı aylık raporunda, bu şubenin üye sayısı 8'i geçmediğinden tamamen açılmasına imkân olmadığı belirtilmiştir. Halkevi yönetim kurulu bu devre zarfında 24 toplantı yapmış, bu toplantılara 109 üye katılmıştır¹¹²³.

Halk Dershanesi ve Kurslar: 1937 yılı Haziran başlarından beri bir biçki-dikiş kursu açılmıştır. Kursa kayıt yaptıranların sayısı 120'dir. Halkevi 30 bayana

¹¹¹⁶ BCA, 490.01.985.816.1. s. 56.

¹¹¹⁷ BCA, 490.01.939.644.1. s. 23.

¹¹¹⁸ BCA, 490.01.985.816.1. s. 59.

¹¹¹⁹ BCA, 490.01.985.816.1. s. 59.

¹¹²⁰ BCA, 490.01.985.816.1. s. 189.

¹¹²¹ Çeçen, s. 126.

¹¹²² BCA, 490.01.985.816.1. s. 190.

¹¹²³ BCA, 490.01.985.816.1. s. 59.

okuma-yazma kursu vermiştir. Ayrıca bir nakış kursu açılmıştır. Bununla beraber Fransızca kursu verilmektedir¹¹²⁴. Bu şubenin 2 bayan 21 bay olmak üzere 23 üyesi vardır. Şube tarafından 30 Mayıs 1936'da açılmış olan biçki-dikiş kursu 6 aylık süre zarfında 27 ders vermiş ve kursa 810 öğrenci devam etmiştir. Kurs mesaisini 13 Mart 1937'de de bitirerek sınavlarını yapmış ve 28 bayana belge vermiştir¹¹²⁵.

Kütüphane ve Yayın Şubesi: Vilâyetlerde çıkarılacak mecmuaların muhitlerinin içtimaî ve iktisadî ihtiyaçlarını tetkik etmeleri ve muhite mahsus dil, edebiyat tetkiklerinde bulunmaları lüzumu kendilerine bildirilmiştir¹¹²⁶. Millî bilincin güçlendirilmesi ve kültürlü bir toplum oluşturulması amacıyla halkevleri çok sayıda dergi çıkarmıştır¹¹²⁷.

Kilis Halkevi'nin Kitapsaray ve Yayın Şubesi hesabına yönetim kurulu tarafından CHP'den devren alınan 334 mevcutlu kitap bırakılmıştır¹¹²⁸. Bu şubenin 25 üyesi vardır. Kitapsarayda 1.318 kitap ve dergi kayıtlı olup bunlar usul dairesinde tasnif ve tertip edilmiştir¹¹²⁹.

2.2.3.3. Urfa Halkevi ve Faaliyetleri

Urfa'da kültürel ve sanatsal özgün çalışmalar Halkevi ve Devlet korumasında gelişmiştir¹¹³⁰. 23 Şubat 1934'te Urfa Halkevi açılmıştır¹¹³¹. Halkevi Urfa'da önemli bir varlık olarak kendini göstermektedir¹¹³². Halkevinin yazlık sahne ve bahçesi yeniden düzenlenerek genişletirilmiş ve ilk yaz temsili 23 Temmuz 1934'te burada verilmiştir¹¹³³. Perşembe akşamı kulübün açılış merasiminden önce Mülazım Süleyman Bey tarafından halkevinde bir konferans verilmiş ve daha sonra bu teşekkül merasimle açılmıştır¹¹³⁴. 22 Şubat 1935 Cuma günü Urfa Halkevi'nin

¹¹²⁴ BCA, 490.01.985.816.1. s. 188.

¹¹²⁵ BCA, 490.01.985.816.1. s. 58.

¹¹²⁶ Sahir, s. 113.

¹¹²⁷ Uluskan, s. 60.

¹¹²⁸ BCA, 490.01.985.816.1. s. 188-189.

¹¹²⁹ BCA, 490.01.985.816.1. s. 58.

¹¹³⁰ Mustafa Ayataç, *Peygamberler Şehri Urfa, Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, İstanbul 1988, s. 21.

¹¹³¹ BCA, 490.01.955.699.2. s. 61; *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin Parti Örgütüne Genelgesi (İkincikânun (Ocak) 1938'den 30 Haziran 1938 Tarihine Kadar) Büro IV, C. 12, Ulus Basımevi, Ankara 1938, s. 33.*

¹¹³² BCA, 490.01.1013.909.2. s. 72.

¹¹³³ *Urfada Millî Gazete*, 28 Temmuz 1934, s. 1.

¹¹³⁴ *Urfada Millî Gazete*, 29 I.teşrin 1934, s. 1-2.

kuruluş yıldönümü dolayısı ile bir haftadan beri her şubede geceli gündüzlü çalışmalar devam etmektedir. Temsil kolu yılbaşı gecesi için “Akın”¹¹³⁵ piyesi üç gece halka temsil edilecektir¹¹³⁶. Ratip Akdeniz tarafından Akın piyesinin konusu anlatılmış ve orkestranın yarım saat devam eden klasik parçalarından sonra piyes başlamıştır¹¹³⁷. Ayrıca Doktor Muzaffer Bey tarafından halkevlerinin gayesi hakkında bir konferans verilmiştir¹¹³⁸. Urfa Halkevi yaptığı işler hakkında bir yıllık çıkarmıştır. Bu yılda yapılan çalışmalar resimler ve halkevi şubeleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bununla beraber yılda Kâzım Yazgan’ın idaresi altında bulunan Urfa Halkevi’nin çalışmalarının çok canlı ve verimli geçtiği belirtilmiştir. 879 üye toplayan halkevi bir yıldan kısa bir zaman içinde 32 konferans, 65 konser, 22 temsil, 32 toplantı ve 50 spor günü tertip etmiştir¹¹³⁹. Temsiller merkezden gönderilen yeni piyeslerle beslenmişlerdir¹¹⁴⁰.

Birinci Umumî Müfettiş Abidin Özmen, 10 Nisan 1936’dan 1 Mayıs 1936 ya kadar Urfa vilâyeti dâhilinde yaptığı tetkik ve teftiş raporunda Urfa Halkevi’nin çalıştığını salonları pek geniş olmamakla beraber teşkilâtın çalışmasına müsait bina olduğunu belirtmiştir. Salonun gelecek yıl genişletileceği vaat edilmiştir. Abidin Özmen Birecik Halkevi’nin iyi çalıştığını ve belediyenin münasip bir yer temin ettiğini belirtilmiştir. O, Siverek Halkevi’nin yersizlikten dolayı henüz esaslı çalışmaya başlamadığını da sözlerine eklemiştir¹¹⁴¹.

Urfa Halkevi Başkanı Muzaffer Akaltun tarafından Türklerin dilleri, eski yurtları ve Cumhuriyet Türkiyesi hakkında konferans vermiştir¹¹⁴². Urfa Valisi Atıf Ulusoglu, halkevi üyelerine çeşitli sorumluluklar vererek halkevinin faaliyetlerini artırmaya çalışmıştır¹¹⁴³. Urfa Müftüsü H. Açıanalın Urfa Halkevi’nde verdiği ikinci konferansında Urfa’nın tarih boyunca Türk olduğunu değişik örneklerle dile

¹¹³⁵ Halkevleri ve Halkodaları sahnelerinde en çok oynanan oyunlar İstiklâl, Mavi Yıldırım, Akın, Himmetin Oğlu, Mete, Kahraman, Kanun Adamı, Özyurt, Kızıl Çağlayan, Bir Yağmur Gecesi, Çoban’dır. Bkz.: Uluskan, s. 59.

¹¹³⁶ *Ulusal*, 18 Şubat 1935, s. 1.

¹¹³⁷ *Ulusal*, 25 Şubat 1935, s. 2.

¹¹³⁸ *Ulusal*, 25 Şubat 1935, s. 1.

¹¹³⁹ *Ulusal*, 28 İkinci Kanun (Ocak) 1935, s.1.

¹¹⁴⁰ *C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*, s. 5-6.

¹¹⁴¹ *BCA*, 490.01.1004.875. 1. s. 149.

¹¹⁴² *Yenilik*, 28 Ağustos 1936, s. 1.

¹¹⁴³ *Urfa*, 10 I. Teşrin (Ekim) 1936, s. 1.

getirmiştir¹¹⁴⁴. R. Akçar, halkevlerini okul ihtiyacını kısmen telafi eden bir öğretim evi¹¹⁴⁵ olarak tanımlar. CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya ise halkevlerinin gayelerinden birinin müstakil bir vatani korumak ve milletin istiklalini ebedileştirmek için kurulmuş bir vasıta olduğuna işaret eder¹¹⁴⁶.

Urfa Halkevi Başkanı Recep Gürel tarafından CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen belgede, halkevine gönderilen El Topu Oyunu, Gülle Jimnastiği ve Oyunları¹¹⁴⁷, Nutuk ve hükümet programının yer aldığı iki broşür¹¹⁴⁸, Türkçe Mani Elyazıları, Elidrak Haşiyesi, Türk Fonetigi, Eski Türk Yazıtları, Atalar Sözü adlı kitapların alındığı belirtilmiştir 1935¹¹⁴⁹.

Urfa Halkevi'nde yapılan seçimde komitelerle yeni idare heyeti üyeleri belirlenmiştir (2 Temmuz 1936)¹¹⁵⁰. Urfa'nın kurtuluşu münasebetiyle halkevinde biçki-dikiş kursunun sergisi açılmış ve halkın ilgisine sunulmuştur (11 Nisan 1937)¹¹⁵¹.

4 Nisan 1939'da TBMM'nin ilk toplantısı ve cumhurbaşkanlığı seçiminin yenilenmesi münasebetiyle binlerce kişi belediye ve halkevleri önünde toplanarak hoparlörler vasıtasıyla partinin değişmez genel başkanı İsmet İnönü'nün tekrar Cumhurbaşkanlığı'na seçilişini takip etmişlerdir¹¹⁵². Urfa'ya bağlı Suruç kazasında Halkevi 1939 yılında açılmış fakat çalışmaları pek ön plana çıkmamıştır. Halkevinin yönetim, köycülük, spor ve temsil şubeleri başkan ve üyeliklerinin belirlenmesi için seçim yapılmıştır (20 Mart 1939)¹¹⁵³.

Dil ve Edebiyat Şubesi: Halkevinin bu şubesi, Atatürk rejimini yaymak ve parti umdelerini halkın ruhunda şuurlandırmak amacı ile bayram ve törenlerde çeşitli konular üzerinde konferanslar vermiştir¹¹⁵⁴. Bu şube kurulduğundan itibaren kendine

¹¹⁴⁴ *Urfa*, 10 I. Teşrin (Ekim) 1936, s. 2.

¹¹⁴⁵ R. Akçar, "Halkevimiz", *Urfa*, 17 I. Teşrin 1936, s. 1.

¹¹⁴⁶ *Urfa*, 27 Şubat 1937, s. 7.

¹¹⁴⁷ *BCA*, 490.01.22.11.3. s. 1.

¹¹⁴⁸ *BCA*, 490.01.22.11.3. s. 2.

¹¹⁴⁹ *BCA*, 490.01.22.11.3. s. 9.

¹¹⁵⁰ *BCA*, 490.01.973.768.5. s. 12. Komitelere seçilenler için bkz. *BCA*, 490.01.973.768.5. s. 13.

¹¹⁵¹ *Akgün*, 11 Nisan 1937, s. 3.

¹¹⁵² *Yeni Sabah*, 5 Nisan 1939, s. 5.

¹¹⁵³ *BCA*, 490.01.973.768.5. s. 7. Seçilen üyelerin adları için bkz. *BCA*, 490.01.973.768.5. s. 8.

¹¹⁵⁴ *Siverek Halkevi (1938-1939)*, C.H.P. Siverek Halkevi Yayınlarından, Nümune Matbaası, İstanbul, s. 28; *BCA*, 490.01.844.340.01. s. 91.

geniş bir program hazırlayarak uygulama başlatmıştır. Özellikle dil araştırmalarına önem verilmiştir¹¹⁵⁵. Urfa Halkevi'nin Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi, bölgenin genel bilgisini yükseltmek konularında konferanslar vermiştir. Bununla beraber parti prensiplerinin kökleşmesinde, yurt sevgisinin aşılmasında önemli bir işlev görmüştür. Ayrıca eski millî masalları, atasözlerini toplamak dergi çıkarmak bu şubenin işleri arasındadır¹¹⁵⁶.

Urfa Halkevi'nin 23 Şubat 1935'teki kayıtlarına göre Dil, Tarih ve Edebiyat şubesinde 2 avukat, 11 öğretmen, 15 tüccar, 116 işçi, 36 çiftçi vardır. Bunlar 4'ü bayan, 176'sı erkek olmak üzere toplam 180 kişidir¹¹⁵⁷. Halkevi Urfa'da Türkçe'nin yaygınlaştırılmasını sağlamak için önemli faaliyetler yürütmüştür¹¹⁵⁸. 1934 yılında daha ziyade öz Türkçe sözleri ile uğraşan bu kol bu yıl klasik ve lirik parçaları derlemiş ve bunların değerlerini halka konferanslarda anlatmaya çalışmıştır¹¹⁵⁹. 26 Eylül Dil Bayramı dolayısıyla R. Akdeniz tarafından Urfa Halkevi'nde bir konferans verilmiş ve Türk dilinin önemine değinilmiştir¹¹⁶⁰.

Urfa Halkevi, dağınık bir halde bulunan Urfa şarkılarını toplayarak düzenli bir hale getirmiştir¹¹⁶¹. Bunun yanında dağınık halde bulunan Urfa sazendelerine, bu asırlık millî hoyratları, mânileri ve koşmaları toplattırmıştır¹¹⁶². Mehmet Somer 1936 yılının kış ayında hazırlamış olduğu raporda, halkevinin her alanla ilgilendiğini ancak bütçesinin kısıtlı olduğunu ve bunun arttırılması gerektiğini belirtmiştir¹¹⁶³.

Urfa Halkevi'nde Avukat Nureddin Nabi Akçar tarafından "Türklük ve Kadın" hakkında bir konferans verilmiş, bu konferansta Türklerin soyu, dili, tarihi, coğrafyası, medeniyeti vb. konulara değinilmiştir¹¹⁶⁴. Halkevlerinin yıl dönümü münasebetiyle 21 Şubat 1937 Pazar günü saat 15'te Urfa Halkevi'nde bir toplantı

¹¹⁵⁵ *Urfa Halkevi Bir Yıllık İş Sayımı (23.02.1934-23.02.1935)*, Ulusal Urfa V. Matbaası, 1935, s. 2.

¹¹⁵⁶ *BCA*, 490.01.955.699.2. s. 61.

¹¹⁵⁷ *BCA*, 490.01.973.768.5. s. 15.

¹¹⁵⁸ *BCA*, 490.01.1013.909.2. s. 72.

¹¹⁵⁹ *BCA*, 490.01.973.768.5. s. 18.

¹¹⁶⁰ *Urfa*, 3 I. Teşrin (Ekim) 1936, s. 1-2.

¹¹⁶¹ *BCA*, 490.01.844.339.2. s. 78.

¹¹⁶² *BCA*, 490.01.844.339.2. s. 79.

¹¹⁶³ *BCA*, 490.01.1013.909.2. s. 72.

¹¹⁶⁴ *Urfa*, 24 I. Teşrin (Ekim) 1936, s. 1-2.

yapılmış ve bando takımı toplantının havasına uygun parçalar çalarak törene nihayet verilmiştir¹¹⁶⁵.

Güzel Sanatlar Şubesi: Halkevinin en çok çalışan ve değerli işler gören şubesi olarak ön plana çıkmıştır¹¹⁶⁶. Bu şube 15 Ekim 1934'te bir resim sergisi açmıştır¹¹⁶⁷. Urfa Halkevi'nin 23 Şubat 1935'teki kayıtlarına göre, Güzel Sanatlar Şubesi'ne 10 öğretmen, 10 tüccar, 119 işçi, 12 çiftçi ve 12 güzel sanatlar öğrencisi kayıtlıdır. Bunlar 11'i bayan 152'si erkek olmak üzere toplam 163 kişidir¹¹⁶⁸. Güzel Sanatlar Şubesi halkevinin en çok varlık gösteren kollarından birisidir. Bütün çalışmalarını ulusal ve modern musiki üzerinde yürütmüştür. Her kolun başarılarında ön ayak olmuş ve eski bando aletleri yenilenmiştir (25 Aralık 1935)¹¹⁶⁹.

Temsil Şubesi: Urfa Halkevi'nin kuruluşundan itibaren faaliyetlerine başlamıştır. Mavi Yıldırım, Şer'iyeye Mahkemesi, Has Bahçe, Bir Azizlik gibi piyesler sergilenmiştir¹¹⁷⁰. Urfa Halkevi'nin 23 Şubat 1935'teki kayıtlarına göre, bu şubeye 1 doktor, 10 öğretmen, 8 tüccar, 61 işçi, 10 çiftçi, 1 güzel sanatlar öğrencisi kayıtlıdır. Bunlar 6'sı bayan, 85 erkek olmak üzere toplam 91 kişidir¹¹⁷¹. Halkevinin temsil kolu yılbaşı gecesi münasebetiyle önce temsil vermiş daha sonra büyük salonda aile gecesi yapmıştır¹¹⁷². Akın, Kozanoğlu, Bir Gece Faciası, Zoraki Tabip, Urfa Kurtuluşu ve Dişçi piyesleri sahnelenmiştir (25 Aralık 1935)¹¹⁷³.

Spor Şubesi: Spor Şubesi, bölgede spor sevgisini arttırmak için sporun farklı alanlarında halka bir şeyler öğretilmeye çalışılmıştır¹¹⁷⁴. Spor şubesi himayesinde bulunan halk spor kulübü yüzücülük takımını kurmuştur (23 Temmuz 1934)¹¹⁷⁵. Müsabakaya katılanların fotoğrafları da ayrıca kayıt altına alınmıştır¹¹⁷⁶. Halkevi spor şubesi binicilik kolunun Mülâzım Süleyman Bey'in idaresinde bir iki gün içinde

¹¹⁶⁵ BCA, 490.01.962.724.2. s. 32.

¹¹⁶⁶ *Urfa Halkevi Bir Yıllık İş Sayımı (23.02.1934-23.02.1935)*, s. 11.

¹¹⁶⁷ *Urfa Halkevi Bir Yıllık İş Sayımı (23.02.1934-23.02.1935)*, s. 12.

¹¹⁶⁸ BCA, 490.01.973.768.5. s. 15.

¹¹⁶⁹ BCA, 490.01.973.768.5. s. 18.

¹¹⁷⁰ *Urfa Halkevi Bir Yıllık İş Sayımı (23.02.1934-23.02.1935)*, s. 15.

¹¹⁷¹ BCA, 490.01.973.768.5. s. 15.

¹¹⁷² *Ulusal (Milli Gazete)*, 31 I. Kanun (Aralık) 1935, s.2.

¹¹⁷³ BCA, 490.01.973.768.5. s. 18.

¹¹⁷⁴ BCA, 490.01.955.699.2. s. 62.

¹¹⁷⁵ BCA, 490.01.844.339.2. s. 36

¹¹⁷⁶ BCA, 490.01.844.339.2. s. 37, 38, 39,

açılması planlanmaktadır¹¹⁷⁷. Bu şubeye 7 tüccar, 135 işçi ve 10 çiftçi kayıtlıdır. Bayan üyesi olmayan şubenin toplam mevcudu 152'dir¹¹⁷⁸. Bu şube aktif olarak faaliyet göstereceği için önemli miktarda para yardımına ihtiyaç olduğuna dikkat çekilmiştir (25 Aralık 1935)¹¹⁷⁹.

Sosyal Yardım Şubesi: Urfa Halkevi'nin 23 Şubat 1935'teki kayıtlarına göre bu şubeye 1 avukat, 7 doktor, 4 öğretmen, 4 tüccar, 33 işçi ve 31 çiftçi kayıtlıdır. Bunların 10'u bayan olmak üzere toplam sayıları 120'dir¹¹⁸⁰. Üyeleri arasında doktor eczacı bulunan bu kol halkın ilgisini artıracak çeşitli konferanslar vermiş ve yoksullara yardımda bulunmuştur (25 Aralık 1935)¹¹⁸¹. Halkevinin sosyal yardım faaliyetleri arasında orta Anadolu'da meydana gelen depremde ihtiyacı olan vatandaşlara yardım yapılması için halk nezdinde girişimler başlatılmıştır¹¹⁸².

Halk Dershaneleri ve Kurslar: Alınan raporlara göre halkın bu dershanelere gösterdikleri ilgi oldukça yüksektir. Vilâyetlerde halk dershanelerine devam edenlerin sayısı 2.509'dur. Urfa dâhilinde Almanca, Fransızca ve İngilizce dil kursları açılmıştır¹¹⁸³. Bu şubeye 5 tüccar, 50 işçi, 6 çiftçi kayıtlıdır. Bayan üyesi olmayan bu şubenin 61 üyesi vardır¹¹⁸⁴. Bu kol diğerlerine göre yeni olmasına rağmen 184 okuyucuya sahiptir (25 Aralık 1935)¹¹⁸⁵.

Kütüphane ve Yayın Şubesi: Halkevi okuma odası Salı hariç her gün sabahtan akşam 22.00'a kadar açık bulundurulmaktadır¹¹⁸⁶. Bu şubeye 12 öğretmen, 1 tüccar, 33 işçi, 4 çiftçi kayıtlıdır. Bunların 2'si bayan 48'i erkektir¹¹⁸⁷. Buraya gelen gündelik gazeteler ve merkezden gelen dergiler her gün halka açık bırakılmaktadır (25 Aralık 1935)¹¹⁸⁸.

¹¹⁷⁷ *Urfada Millî Gazete*, 11 Ağustos 1934, s. 1.

¹¹⁷⁸ *BCA*, 490.01.973.768.5. s. 15.

¹¹⁷⁹ *BCA*, 490.01.973.768.5. s. 19.

¹¹⁸⁰ *BCA*, 490.01.973.768.5. s. 15.

¹¹⁸¹ *BCA*, 490.01.973.768.5. s. 19.

¹¹⁸² *Akgün*, 25 Nisan 1938, s. 1.

¹¹⁸³ *Sahir*, s. 112.

¹¹⁸⁴ *BCA*, 490.01.973.768.5. s. 15.

¹¹⁸⁵ *BCA*, 490.01.973.768.5. s. 19.

¹¹⁸⁶ *Urfa Halkevi Bir Yıllık İş Sayımı (23.02.1934-23.02.1935)*, s. 21.

¹¹⁸⁷ *BCA*, 490.01.973.768.5. s. 15.

¹¹⁸⁸ *BCA*, 490.01.973.768.5. s. 19.

Köycülük Şubesi: Bu şubelerin birçoğu, köylere yaptıkları gezilerle ve köylüye yaptıkları yardımlarla geniş ölçüde faydalı olmaya çalışmıştır¹¹⁸⁹. Urfa Halkevi üyeleri, 27 Eylül 1934 Perşembe günü 40 kişilik bir grupla Viranşehir'e gitmek üzere hareket etmiş ve yol üzerindeki Mecrihan nahiyesine uğramışlardır. Kafile burada köylülerle sohbet etmiş köylülerin dertlerini dinlemiştir. Daha sonra Viranşehir'e ulaşan kafile burada Kaymakam ve Belediye Başkanı Cemal Bey ile görüşmüş, ertesi gün Viranşehir'in tarihi yerleri gezilmiştir¹¹⁹⁰. Kafilenin uğradığı yerlere ait fotoğraflar kayıt altına alınmıştır¹¹⁹¹. Bu şubeye 1 öğretmen, 5 tüccar, 24 işçi, 112 çiftçi kayıtlıdır. Bayan üyesi olmayan bu şubenin 142 üyesi vardır¹¹⁹². Yurdun değişik köşelerinden getirilen çeşitli sebze-meyve tohumları ve fidanları köylüye dağıtılmıştır (25 Aralık 1935)¹¹⁹³. Halkevi Başkanı Kâzım Yazğan, bütçe darlığından Köycülük Şubesi'nden beklenen randımanın alınamadığını belirtmiştir¹¹⁹⁴.

2.2.3.4. Siverek Halkevi ve Faaliyetleri

Siverek, Diyarbakır-Urfa Şosesi üzerinde kurulmuş bir kasabadır. Önce uzun yıllar mutasarrıflık merkezi ve Cumhuriyet devrinde bir zaman vilâyet olan bu kaza mülkî teşkilât itibarıyla Karacadağ, Karakeçi, Şekerli, Çaylarbaşı, Dağbaşı, Bucak ve Şehir nahiyesi olmak üzere 7 nahiyeye ve 311 köye ayrılmıştır. Kaza merkezinin nüfusu 18.000'i köylerle birlikte ise 45.000'i aşmaktadır¹¹⁹⁵.

23 Şubat 1936'da Siverek Halkevi açılmıştır¹¹⁹⁶. Siverek Halkevi'nin açılış töreni yapıldığı gün halkın ilgisi oldukça fazla olmuştur¹¹⁹⁷. Fakat bu halkevi binasızlık yüzünden ilk aşamada Edebiyat şubesi, Güzel Sanatlar şubesi ve Temsil şubesi olarak faaliyet gösterdi¹¹⁹⁸. Bir yıl sonra binanın temeli atılmış ve Köycülük

¹¹⁸⁹ C.H.P. *Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*, s. 14.

¹¹⁹⁰ BCA, 490.01.844.339.2. s. 54.

¹¹⁹¹ BCA, 490.01.844.339.2. s. 58-67.

¹¹⁹² BCA, 490.01.973.768.5. s. 15.

¹¹⁹³ BCA, 490.01.973.768.5. s. 19.

¹¹⁹⁴ *Urfa Halkevi Bir Yıllık İş Sayımı (23.02.1934-23.02.1935)*, s. 1.

¹¹⁹⁵ *Siverek Halkevi (1938-1939)*, C.H.P. Siverek Halkevi Yayınlarından, Nümune Matbaası, İstanbul, s. 27.

¹¹⁹⁶ *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin Parti Örgütüne Genelgesi (İkincikânun (Ocak) 1938'den 30 Haziran 1938 Tarihine Kadar) Büro IV*, C. 12, Ulus Basımevi, Ankara 1938, s. 34.

¹¹⁹⁷ BCA, 490.01.844.340.1. s. 91.

¹¹⁹⁸ *Siverek Halkevi (1938-1939)*, s. 27.

şubesi de teşkil edilmiştir. Gelecek ilkbaharda halkevinin ikinci katı yapılacağından açık olmayan diğer şubelerde açılacak ve bu suretle halkevinin bütün şubeleri faal olarak çalışmaya başlayacaktır. Ayrıca halkevinin bahçe kısmında bir spor alanıyla çocuklar için oyun yeri ve bir de aile bahçesi tesisine çalışılacaktır¹¹⁹⁹. Belediye tarafından Siverek Halkevi için bir bina yapıldığı, bu binanın 1. katının tamamen bitirilip bir aya kadar teslim edileceği bildirilmektedir (6 Temmuz 1937)¹²⁰⁰. 1938’de de Kütüphane ve Sosyal Yardım şubeleri açılmıştır¹²⁰¹.

Siverek halkevinde kitapsaray şubesi ile sosyal yardım şubesi için 14 Ağustos 1938 Pazar günü saat 14’te seçim yapılmış ve bu seçim sonucunda seçilen üyeler görevlerine başlamıştır¹²⁰².

Dil ve Edebiyat Şubesi: Bu şube sorumlu olduğu konular üzerinde çalışmıştır¹²⁰³. Bu kapsamda 1938 yılında 34 konferans vermiştir, bu konferanslar halk üzerinde iyi intibalar bırakmış ve gün geçtikçe dinleyicilerin sayısı artmıştır¹²⁰⁴. Ayrıca eski bir kasaba olan Siverek’in tarihi durumu incelenmeye başlanmış ve muhtelif kaynaklardan elde edilen tarihî belgeler tespit ve tasnif edilmiştir. Halk adet, anane, şiir, mani ve masalları da derlenmeye başlanmıştır. Dil, Tarih ve Edebiyat şubesi biri yabancı dil ve diğeri de riyazî derslerine ait olmak üzere halkevinin gözetiminde iki kurs açmıştır. Bu kurslara 40’tan fazla genç katılmış ve kurs 2,5 ay devam etmiştir¹²⁰⁵.

Güzel Sanatlar Şubesi: Bu şube, millî ve yerli saz ve türkülere verdiği önem dolayısıyla¹²⁰⁶ belediyenin 24 kişilik bandosunu idaresine almış bu gruba millî ve yerli birçok makamlar öğretilerek tören ve bayramlarda halkın bu husustaki ihtiyacını kolaylaştırmaya çalışmıştır. İstanbul, Diyarbakır, Urfa, Harput, hava ve ağzlarına ehemmiyet verildiği için halk bu takıma pek büyük sevinçlerle iştirak

¹¹⁹⁹ *Siverek Halkevi (1938-1939)*, s. 28.

¹²⁰⁰ *BCA*, 490.01.23.114.1. s. 2.

¹²⁰¹ *Siverek Halkevi (1938-1939)*, s. 25-26.

¹²⁰² *BCA*, 490.01.973.768.5. s. 10. Seçim sonuçları için bkz. *BCA*, 490.01.973.768.5. s. 10-11.

¹²⁰³ *C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*, s. 4.

¹²⁰⁴ *Siverek Halkevi (1938-1939)*, s. 28; *BCA*, 490.01.844.340.01. s. 91.

¹²⁰⁵ *Siverek Halkevi (1938-1939)*, s. 28.

¹²⁰⁶ *BCA*, 490.01.844.340.1. s. 91.

etmektedir. Öğretmen bulunduğu takdirde bir saz kursuyla biçki ve nakış yurdu açmak hususundaki azmi Ar Kolu'nun önemli projelerindedir¹²⁰⁷.

Temsil Şubesi: Temsil şubesi her ay bir veya iki defa temsil ettiği piyeslerle gelenek ve görenekleri halka sergilemeye çalışmıştır¹²⁰⁸. Bu kolun ilk yılı olan 1936'da Köyün Namusu, Himmetin Oğlu, Mavi Yıldırım, Kızıl Çağlayan ve Ana gibi beş piyes temsil edilmiştir. Bu temsillere ortalama 500'den fazla izleyici gelmiştir. Halkın bu ilgisi göz önüne alınarak 1937'de Kozan Oğlu, Hoş Görü, Köy Muallimi, Yaşayan Ölü, Şeriye Mahkemesi, Ana, Mahcuplar, Yurdun İçin adlı 8 piyes sahneye konulmuştur¹²⁰⁹. Ayrıca CHP Genel Sekreterliği tarafından Devrim Yolcuları, Bay Turgan ve Aşkın Manası adlı piyesler de gönderilerek bunların da sahnelenmesi istenmiştir (6 Temmuz 1937)¹²¹⁰.

Siverek Halkevi Çarkı Ali, Derse Çalışıyoruz, Yurdum İçin, Atatürk Köyünde, Uçak Günü, İsimsiz Facia, Gönüllülerin Türküsü, Göklerin Fethi, Köprü Altında, İstiklâl, Gömdüğüm O Cihan ve Ateşli Bir Delikanlı piyeslerini temsil etmiştir. Bununla beraber Ana ve İstiklâl piyesleri birkaç kez temsil edilmiştir¹²¹¹.

Sosyal Yardım Şubesi: Sosyal Yardım Şubesi 24 Ağustos 1938'de açılmış, bu açılışı ile birlikte ülkenin sağlık durumunu hemen göz önüne alarak faaliyete başlamıştır. Şube Başkanı Kaza Hükümet Hekimi Yusuf Ünsal, Halkevi Başkanı Dr. Kemal Tolun halkevinde haftanın Perşembe ve Cumartesi günlerini muayene günü kabul ederek faaliyete başlamıştır. Bu güne kadar parasız 104 hasta muayene edilerek reçeteleri verilmiş, 20'ye yakın fakir aileye parasız ilaç yardımında bulunulmuştur. Bu şube bilhassa köy gezilerinde değerli faaliyetler göstererek hastaları muayene, köylülere parasız kinin, göz ilacı, çocuklara şeker, oyuncak gibi hediyeler götürmüştür¹²¹². Siverek Halkevi'nde 1939 yılının ilk altı ayında muayene edilenlerin sayısı 300'e yakındır¹²¹³.

¹²⁰⁷ *Siverek Halkevi (1938-1939)*, s. 32.

¹²⁰⁸ *BCA*, 490.01.844.340.1. s. 91.

¹²⁰⁹ *Siverek Halkevi (1938-1939)*, s. 35.

¹²¹⁰ *BCA*, 490.01.23.114.1. s. 6.

¹²¹¹ *Siverek Halkevi (1938-1939)*, s. 36.

¹²¹² *Siverek Halkevi (1938-1939)*, s. 38.

¹²¹³ M. C. Duru, "Halkevleri Çalışmaları", *Ülkü*, C. 14, S. 82, I.kanun 1939, s. 365.

Kütüphane ve Yayın Şubesi: 18.000 nüfuslu Siverek halkının okuma ihtiyacını temin maksadı ile Kütüphane Şubesi 14 Ağustos 1938’de açılmıştır¹²¹⁴. Gece, gündüz açık bulundurulmuş kütüphane şubesinin okuma salonunda birçok kitap, risale, dergi, gazete¹²¹⁵ ve resimli Fransızca bulunmaktadır¹²¹⁶. Ayrıca önemli roman ve hikâye yazarları¹²¹⁷ ile genç şairlerin eserleri vardır¹²¹⁸. Bununla beraber farklı kitaplar da CHP Genel Sekreterliği tarafından gönderilmiştir¹²¹⁹. Siverek Halkevi 1938 yılında “Duygularımdan Parçalar” adlı şiir kitabı çıkarmıştır¹²²⁰.

Köycülük Şubesi: Köycülük Şubesi ülkenin her tarafında köycülük şuurunu yaymaya çalışmıştır¹²²¹. Köycülük Şubesi açılış gününden itibaren birçok kez köy gezileri tertip etmiştir. Köy halkının rejim ve inkılâp hakkında aydınlatmak temel hedeftir. Bu gezilerde köylüye parasız kinin ve göz ilacı verilmiş ve çocuklara oyuncak hediyeler dağıtılmıştır ve beraber götürülen doktorlar tarafından da birçok hasta parasız muayene edilmiş ve gereken tedaviler yapılmıştır¹²²².

2.2.3.5. Birecik Halkevi ve Faaliyetleri

Birecik Halkevi 23 Şubat 1936’da açılmış olmasına rağmen ilk altı aylık zaman diliminde gerekli çalışmaları yapamamıştır¹²²³. Birecik Halkevinin 1937 yılı çalışma raporunda, 30 fakire bedava ilaç verilerek tedavileri yapılmıştır. Avukatlara fakir köylülerin dilekçeleri yazdırılmış hükümetteki işleri kolaylaştırılmıştır¹²²⁴. Halkevine müracaat eden 225 fakir hastanın halkevi doktorları tarafından muayeneleri yapılarak ilaçları parasız olarak temin edilmiştir. Bununla beraber halkevinin gece derslerine gelen 65 kişiden 23 kişisi başarılı olmuştur¹²²⁵.

¹²¹⁴ *Siverek Halkevi (1938-1939)*, s. 40.

¹²¹⁵ *BCA*, 490.01.844.340.1. s. 92.

¹²¹⁶ *BCA*, 490.01.23.114.1. s. 1.

¹²¹⁷ *BCA*, 490.01.23.114.1. s. 3.

¹²¹⁸ *BCA*, 490.01.23.114.1. s. 20.

¹²¹⁹ *BCA*, 490.01.23.114.1. s. 21.

¹²²⁰ *BCA*, 490.01.844.340.1. s. 92.

¹²²¹ Nusret Kemal , “Köy Seferberliğine Doğru”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 1, S. 5, Haziran 1933, s. 361.

¹²²² *Siverek Halkevi (1938-1939)*, s. 41.

¹²²³ *BCA*, 490.01.991.835.4. s. 49.

¹²²⁴ *BCA*, 490.01.991.835.4. s. 44.

¹²²⁵ *BCA*, 490.01.991.835.4. s. 39.

Dil ve Edebiyat Şubesi: Bu şube Birecik tarihini araştırmakla beraber Birecik ve havalisi halk adet ve inanışlarını derlemeye çalışmıştır¹²²⁶. Bu şubeye üye olan kişilerin meslek grupları: 1 hukukçu, 2 öğretmen, 15 güzel sanatlar ve 10 çiftçiden oluşmuştur¹²²⁷.

Birecik Halkevi'nin yıllık bütçesi şubelerin ihtiyacının bir kısmını karşılayacak derecedir. Bu bütçe dâhilinde şubelerin çalıştırılmasına önem verilerek bölgenin verimli bir kültür ocağı haline getirilmesi hedeflenmiştir. Halkevi salonunda açılan ve haftada iki gün halkevi doktorunun idaresindeki muayene ve klinik salonlarında yüzlerce hasta muayene edilip tedavi edilmektedir. Fakat bütçenin yeterli olmamasından dolayı göz ve diğer hastalıklar için yeteri miktarda ilacın sıhhiye vekâletince temini talep edilmiştir¹²²⁸.

Güzel Sanatlar Şubesi: Bu şubenin 1937 yılındaki faaliyetlerinde halkın musikiye olan ilgisini arttırmak için uygun ücretle bir öğretmen ve yanına da üç kişi tedarik edilerek her gün belli saatlerde müzik dinletilmiştir. Öğrencilere düzenli olarak müzik dersi verilmiştir¹²²⁹. Bu şubede halen on bir parça musikî takımı bando halinde çalışmıştır¹²³⁰. Güzel Sanatlar şubesine halkı musikîye alıştırmak ve sık sık konser vermek amacıyla bu yıl bütçesine konulan tahsisattan ince saz aleti alınması kararlaştırılmıştır¹²³¹. Bu şubeye 1 öğretmen, 20 güzel sanatlar, 3 çiftçi, 2 işyar ve 4 işçi kayıtlıdır¹²³².

Spor Şubesi: Birecik, Fırat Nehri kenarında bulunduğu halkevi spor faaliyetleri daha çok yüzme, kayak, at koşuları ve av sporlarına yoğunlaşmıştır¹²³³. Bu şube 1937 yılında Fırat Spor Kulübünü himayesine almış olup yüzücülük ve voleybol takımlarıyla beraber futbol takımını da oluşturmuştur¹²³⁴. Fırat Nehri üzerinde yüzme ve kayak sporları sık sık yapılmaktadır. Spor sahası olmadığından

¹²²⁶ BCA, 490.01.991.835.4. s. 38

¹²²⁷ BCA, 490.01.991.835.4. s. 6.

¹²²⁸ BCA, 490.01.991.835.4. s. 18.

¹²²⁹ BCA, 490.01.991.835.4. s. 38.

¹²³⁰ BCA, 490.01.991.835.4. s. 20.

¹²³¹ BCA, 490.01.991.835.4. s. 17.

¹²³² BCA, 490.01.991.835.4. s. 6.

¹²³³ BCA, 490.01.991.835.4. s. 18.

¹²³⁴ BCA, 490.01.991.835.4. s. 38.

gençler ve spor şubesi çalışanları çeşitli yerlerde antrenman yapmaktadır¹²³⁵. Bu şubeye 3 öğretmen, 16 güzel sanatlar, 6 çiftçi, 8 işyar ve 10 işçi kayıtlıdır¹²³⁶.

Temsil Şubesi: Bu şube 1937 yılı içinde beş temsil vermiştir¹²³⁷. Daha çok konser ve temsil vermek için eksik olan dekor vesair malzeme bütçeden temin edilerek faaliyet sahası genişletilmeye çalışılmıştır¹²³⁸. Bu şubeye 2 öğretmen, 5 güzel sanatlar, 1 çiftçi, 2 işyar kayıtlıdır¹²³⁹.

Sosyal Yardım Şubesi: Bölgede trahom hastalığı mücadele teşkilâtı bulunmaması hasebiyle Sosyal Yardım Şubesi Başkanı Doktor Osman Dora idaresinde ve halkevi bünyesinde bir muayene salonu açılmıştır. Haftada iki gün muayene ve tedavi edilen hastalara ücretsiz ilaç verilmiştir¹²⁴⁰. Bu şubeye 2 doktor, 10 öğretmen, 22 güzel sanatlar, 4 çiftçi ve 4 işyar kayıtlıdır¹²⁴¹. Birecik Halkevi'nin Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi açılmamıştır¹²⁴².

Kütüphane ve Yayın Şubesi: Bu şube bulunduğu çevre için bir bilgi kaynağı olarak düşünülmüştür¹²⁴³. Yayın işlerini Dil ve Edebiyat Şubesiyle veya yayınlanan eserin konusuna göre yapmaya çalışmıştır¹²⁴⁴. Şube faal bir şekilde çalışmıştır. Kütüphanede altı yüze yakın çeşitli kitap ve eser vardır. Halkevlerinin dergi ve risaleleri düzenli olarak gelmiş ve halkın hizmetine sunulmuştur¹²⁴⁵. Bu şubeye 3 öğretmen, 15 güzel sanatlar, 3 çiftçi ve 3 işyar kayıtlıdır¹²⁴⁶.

Köycülük Şubesi: Bu şube 1937 yılında iki köy gezisi tertip etmiş sağlık ve ziraat konularında halkı bilinçlendirmeye çalışmıştır. Ayrıca halkevi üyesi olan avukatlar tarafından köylülere parasız dilekçeler yazdırılmış köylülerin hükümetteki işleri kolaylaştırılmıştır¹²⁴⁷. Köylüleri devlete ve onun ideolojisine daha fazla

¹²³⁵ BCA, 490.01.991.835.4. s. 21.

¹²³⁶ BCA, 490.01.991.835.4. s. 6.

¹²³⁷ BCA, 490.01.991.835.4. s. 38.

¹²³⁸ BCA, 490.01.991.835.4. s. 22.

¹²³⁹ BCA, 490.01.991.835.4. s. 6.

¹²⁴⁰ BCA, 490.01.991.835.4. s. 23.

¹²⁴¹ BCA, 490.01.991.835.4. s. 6.

¹²⁴² BCA, 490.01.991.835.4. s. 26.

¹²⁴³ BCA, 490.01.955.699.2. s. 62.

¹²⁴⁴ C.H.P. *Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*, s. 12.

¹²⁴⁵ BCA, 490.01.991.835.4. s. 27.

¹²⁴⁶ BCA, 490.01.991.835.4. s. 6.

¹²⁴⁷ BCA, 490.01.991.835.4. s. 38-39.

bağlayabilmek için köylülerle sık sık temas halinde olunmuştur¹²⁴⁸. Bu şubeye 1 hukukçu, 2 öğretmen, 25 güzel sanatlar, 25 çiftçi ve 15 işyar kayıtlıdır¹²⁴⁹. Birecik Halkevi'nin müze ve sergi şubesi açılmamıştır¹²⁵⁰.

2.2.3.6. Mardin Halkevi ve Faaliyetleri

Mardin Halkevi 2 Şubat 1934'te açılmıştır¹²⁵¹. Açılış günü Mardin'in pek ender gördüğü çok tipili karlı bir güne denk gelmiştir. Buna rağmen yine 250 kişi açılışa iştirak etmiştir¹²⁵² Mardin vilâyetinin 1934 yılı özel idare bütçesi gelirleri 228.332 lira 60 kuruş olarak tespit edilmiştir. Bunun kültür işlerine 60.153 lira, 1935 yılında ise 64.637 lira ayrılmıştır¹²⁵³. Ayrıca 25.199 lira halkevi, çocuk esirgeme kurumu, spor ve memleket kütüphanesi, telefon vesaire işlerine harcanmıştır¹²⁵⁴. 1935 yılında Özel İdare'nin inşaat ödeneğinden istifade ederek halkevi olabilecek kabiliyette ve taksimatta 20 bin liralık kadar bir bina yaparak bunun halkevine tahsisi vali tarafından kararlaştırılmıştır¹²⁵⁵. Birinci Umumi Müfettiş, Mardin vilayetine de yapılacak 10 bin liralık bir yardımın yerine harcanacağını ve bina yapılır yapılmaz halkevine devrinin temin edileceğini belirtilmiştir¹²⁵⁶.

Güzel Sanatlar şubesi halkevinin canlı şubelerinden birisidir. Uygulamış olduğu program gereğince iki büyük kol üzerinde çalışmış ve her iki kolda da önemli başarılar kazanmıştır. Bu kollar musikî ve sanat koludur. Bilhassa bütün müsamerelere iştirak edilmiş İstanbul ve Ankara'da yeni çıkan notalar getirilmiş ve bu suretle gün geçtikçe musikîye kıymet verilmeye çalışılmıştır¹²⁵⁷. Sanat şubesi ise Mardin ilindeki bilimüm küçük sanat erbabının gelişmesine çalışmıştır. Özellikle fotoğrafçılık ve heykeltıraşlık gibi sanat alanlarının gelişmesini sağlamıştır¹²⁵⁸.

¹²⁴⁸ BCA, 490.01.991.835.4. s. 28.

¹²⁴⁹ BCA, 490.01.991.835.4. s. 6.

¹²⁵⁰ BCA, 490.01.991.835.4. s. 29.

¹²⁵¹ *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin Parti Örgütüne Genelgesi (İkincikânun 1938'den 30 Haziran 1938 Tarihine Kadar) Büro IV, C. 12, Ulus Basımevi, Ankara 1938, s. 33..*

¹²⁵² BCA, 490.01.959.714.2. s. 71.

¹²⁵³ *Ulus Sesi*, 29 I.teşrin 1936, s. 9.

¹²⁵⁴ *Ulus Sesi*, 29 I.teşrin 1936, s. 9.

¹²⁵⁵ BCA. 30.10.70.459.1. s. 6.

¹²⁵⁶ BCA. 30.10.70.459.1. s.7.

¹²⁵⁷ *C.H.F. Mardin Halkevi Broşürü 23 Şubat 1935*, Mardin Ulus Sesi Basımevi, Mardin, s. 53.

¹²⁵⁸ *C.H.F. Mardin Halkevi Broşürü 23 Şubat 1935*, , s. 54

Mardin Halkevi Başkanı Dr. Aziz Nihat Uras¹²⁵⁹ halkevinin dil konusuna titizlikle eğildiğini Türkçe dışında yabancı bir dilin konuşulmadığını başka dille konuşmayı itiyat edinenlerin de onları kırmadan uyarıldığını belirtmektedir (21 Mart 1935)¹²⁶⁰.

Parti merkezi ile yapılan temas ve müzakere sonunda bu halkevleri için bölge Özel İdarelerince yapılması tasavvur edilen nakdî yardımların temininde zorluk çekileceği bu yüzden ya ihale usulü ile ya da emanet suretiyle inşasına girişildiği takdirde bu paranın parti merkezince ödenmesi uygun görülmüştür (1936)¹²⁶¹. Halkevleri için bütçeye 479.880 lira konmuştur¹²⁶². Halkevlerinin yapı ve onarma masraflarına ayrılan 222.500 liradan şimdiye kadar bir şey harcanmamıştır. Doğu vilâyetlerinde yapılacak ihale işleri ikmal edildikçe eldeki paranın harcanacağı belirtilmiştir¹²⁶³.

Mardin Halkevi, eğitim ve sosyal kalkınma yolunda önemli çalışmalar yapmıştır. Ana dili eğitimine ağırlık verilmiş ve bunların dil alışkanlıklarını gidermeye çalışmıştır. Kadının toplumdaki yeri ve değeri çeşitli toplantı ve konferanslarla anlatılmaya çalışılmıştır¹²⁶⁴. Mardin Halkevi'nin mevcut binasının büyük toplantıları kaldıramamasından dolayı valilikle temasa geçilmiş ve halledilmiştir¹²⁶⁵. Daha sonra Mardin Halkevi'ni her şubesi için komite seçimleri yapılmış ve faaliyetlerine başlamıştır¹²⁶⁶.

Dil ve Edebiyat Şubesi: Mardin Halkevi açılışında özel bir durum ile karşı karşıya gelinmiştir. Mardin'de yabancı dil ile konuşan ve Arıkanlı (Arakanlı?) Türk olan vatandaşa kendi ana dilini yeniden öğretmek amaçlanmıştır. Türk kültürünün ancak Türk diliyle yayılacağına inanıldığı için halkevi bütün şubelerinin çalışma programlarının ilk maddesi ile önemli bir sorumluluk almıştır. Bu işi başarabilmek için 1935 yılında 43, 1936 yılında da 39 komite toplantısı ve şube toplantıları yapmış

¹²⁵⁹ BCA, 490.01.959.714.2. s. 68. Mardin Halkevinin Komite Mümessil ve Azaları için bkz.: BCA, 490.01.959.714.2. s. 69.

¹²⁶⁰ BCA, 490.01.959.714.2. s. 65.

¹²⁶¹ BCA. 30.10.70.459.1. s.9.

¹²⁶² BCA. 30.10.70.459.1. s.11.

¹²⁶³ BCA. 30.10.70.459.1. s.12.

¹²⁶⁴ BCA, 490.01.989.830.2. s. 22.

¹²⁶⁵ BCA, 490.01.989.830.2. s. 21.

¹²⁶⁶ BCA, 490.01.972.764.3. s. 8.

cezaevindekiler de içinde olmak üzere 137 ders verilmiştir. Bununla beraber 6 dil kursu açılmış, şehirde ve kazalarda öğretmenlerden ve gençlikten teşkilâtlandırılmış 6 da Türk Dili Yayma Kurulu açmıştır¹²⁶⁷. Bu kurullar Nusaybin, Savur, Midyat, Cizre, Derik, Ayinkâf'ta özel binalarında çalışmaktadır¹²⁶⁸

Güzel Sanatlar Şubesi: Bu şubenin Müzik ve Heykeltıraşlık adı altında iki kolu vardır. Müzik kolu, bando ve Caz diye iki gruba ayrılır. Bando grubu, 14 asıl ve 9 yedek üyeden oluşur. Bando takımı Mardin'de yapılan bütün tören, bayram ve gösteriler de bulunur¹²⁶⁹. Bir yıl içinde bandoya yazılmak isteyenlerin sayısı 76'dır¹²⁷⁰. Caz takımı da balolar, konserler ve halk düğünlerinde bulunur. Mardin'in ilk cazı olduğundan sıcak bir ilgi uyandırmıştır¹²⁷¹. 1937 Mardin Halkevi için bir piyano satın alınmış ve Parti tarafından Mardin Halkevi'ne gönderilmiştir¹²⁷².

Heykeltıraş kolu ise iki üye ile çalışır. Şimdiye kadar çeşitli tip ve karakterde heykel ve büstler yapılmıştır. Yapılan büstlerden biri de Atatürk'ün büstüdür¹²⁷³. Merkezden en fazla yardım gören şubelerden olan güzel sanatlar halkevlerinin verimli olan şubelerden biridir¹²⁷⁴. Daha sonra güzel sanatlar alanında çeşitli dallar açılacaktır¹²⁷⁵.

¹²⁶⁷ BCA, 490.01.989.830.2. s. 14.

¹²⁶⁸ BCA, 490.01.989.830.2. s. 16.

¹²⁶⁹ BCA, 490.01.989.830.2. s. 15.

¹²⁷⁰ BCA, 490.01.989.830.2. s. 16.

¹²⁷¹ BCA, 490.01.989.830.2. s. 16.

¹²⁷² BCA, 490.01.970.751.1. s. 42.

¹²⁷³ BCA, 490.01.989.830.2. s. 16.

¹²⁷⁴ C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942, s. 5.

¹²⁷⁵ BCA, 030.10.14.81.7. s. 11.

Temsil Şubesi: Halk üzerinde derin iz bırakan şubelerden biri de temsil şubesidir. Bu şubeye öğretmen gençlerden başka halktan kimse yazılmamıştır.

Yapılan temsillere katılanların sayısı şöyledir¹²⁷⁶;

Temsil	Gelen Halk	Kadın	Erkek
Öz Yurt	55	17	38
Akın	62	22	40
İstiklâl	80	25	55
Zafer Yıldızı	128	48	80
Mavi Yıldırım	150	56	94
Kozan Oğlu	452	100	352

Her temsil üç bazen dört gün gösterilmiştir. Temsil salonunun dar, sahnenin elverişsiz olmasına rağmen üçü bu salonda, üçü ortaokul salonunda olmak üzere altı temsil verilmiştir. Temsiller Mete, Akın, Canavar, Taş Parçası, Kozan Oğlu ve Kahraman'dır. Bunlardan ayrı olarak altı tane de komedi tarzında temsil verilmiş, her temsil üç sefer gösterilmiş ve bunlara 2.140 seyirci gelmiştir. Ayrıca halkevi üyeleriyle devlet kültür örgütleri tarafından beş temsil daha verilmiştir. Bunlara gelen seyirci sayısı ise 3.220'dir. Temsil şubesi bütün çalışmalarında Türk dilini yaymayı ve Türk dili için propaganda yapmayı temel hedef edinmiştir. Bu şube 1936 yılı içinde 26 defa toplanmıştır¹²⁷⁷.

Spor Şubesi: Bulunmuş olduğu konum itibariyle Mardin normal olarak atlet, sporcu, koşucu yetiştiren özel bir duruma sahiptir. Mardin'de yetişen sporcular zinde ve iyi koşucu, işlek ciğerli, sağlam pazı ve adaleli gençler olarak tarif edilmiştir¹²⁷⁸. Halkevi bu durumu göz önünde bulundurarak düzenli çalışmalara başlamıştır. 56 komite ve 21 şube toplantısı yapmak suretiyle başardığı işler şunlardır: 1- Mardin'deki spor kulüplerinin bir elden idaresine imkân sağlanmıştır. 2- Çalışmalarını disiplin altına almıştır. 3- İleride bir şehir stadyumuna esas olmak üzere 90x120 genişliğinde bir spor alanı yapmıştır. 4- Gençlere bütün spor

¹²⁷⁶ BCA, 490.01.989.830.2. s. 16.

¹²⁷⁷ BCA, 490.01.989.830.2. s. 16.

¹²⁷⁸ BCA, 490.01.989.830.2. s. 17-18.

gereçleriyle 4 top, iki ağ, 60 futbol ayakkabısı, 54 forma, 36 lastik ayakkabı, 54 ceket ve saire temin edilmiştir. 5- Gençlerin toplantı yapması ve kaynaşması için 21 büyük toplantı yapılmıştır. Ayrıca futbol ve voleybol maçları düzenlenmiştir. 6- 63 kişilik bir avcı kulübü açılarak avcılığı bölgede bir spor haline dönüştürmüştür¹²⁷⁹.

Sosyal Yardım Şubesi: Bu şube kimsesiz okul çocuklarının yemek, yatmak ve bakımları ile ilgilenmiştir. Yardımları yapmak için uygun zaman ve vakit düştükçe yerine göre müsamere, eğlence veya geziler hazırlamıştır¹²⁸⁰. Mardin’de çocuk esirgeme kurumunu halkevinin yönetim kurulu içine alarak bu kanaldan 214 çocuğa elbise, ayakkabı, şapka, çorap dağıtılmış, 44 süt çocuğuna süt, yumurta, 16 loğusa ve emzikli anneye çeşitli yardımlarda bulunulmuştur. Ayrıca 248 fakirin sağlık kontrolleri yaptırılmıştır. 161’ine ilaç verilmiş, 6 kadına iş bulunmuş, 50 fakir çocuğa üç ay sıcak yemek dağıtılmıştır¹²⁸¹. Bununla beraber halkevinin himayesinde çalışan Çocuk Esirgeme Kurumu ile 214 çocuğu baştan aşağı giydirmiştir¹²⁸².

Mardin Halkevi Başkanı Dr. Aziz Uras, bu şubenin 4 Nisan 1939 fiilen işe başladığını ifade etmektedir. 54 üyesi bulunan Sosyal Yardım Şubesi 54 üyesi bulunmaktadır. Dr. Aziz Uras, ayrıca Mardin Halkevi’nin alt katında bir odanın poliklinik odası olarak kullanılmasına karar verildiğini ve 2 Nisan 1939’dan itibaren muayenelere başladığını belirtmiştir¹²⁸³. Poliklinik hizmetleri için kullanılan odanın fotoğrafı çekilerek kayıt altına alınmıştır¹²⁸⁴. Savur Halkevi’nin 1939 yılı ilk altı aylık çalışma raporunda sosyal yardım şubesinde on beş kadar üyesi olduğu belirtilmiştir¹²⁸⁵.

Kütüphane ve Yayın Şubesi: Halkevinin açılışında kültür direktörlüğü ile özel muhasebenin ortaklaşa yönetimi altında bulunan 2216 kitaplı bir kütüphane vardır. Buradaki kitaplar sınıflandırılarak birçoğu ciltlenmiştir. Bu kütüphaneden

¹²⁷⁹ BCA, 490.01.989.830.2. s. 18.

¹²⁸⁰ BCA, 490.01.955.699.2. s. 62.

¹²⁸¹ BCA, 490.01.989.830.2. s. 13.

¹²⁸² *Cumhuriyet*, 20 İncikânun (Ocak) 1936, s.2.

¹²⁸³ BCA, 490.01.972.764.3. s. 8.

¹²⁸⁴ BCA, 490.01.972.764.3. s. 9.

¹²⁸⁵ M. C. Duru, Halkevleri Çalışmaları, *Ülkü*, C. 14, S. 82, I. Kanun (Aralık) 1939, s. 365.

başka halkevi içinde bir okuma odası yapılmış buraya dergi ve gazeteler getirilmiştir¹²⁸⁶.

Mardin'de bulunan Türk-Amerikan Kütüphanesi adlı kütüphane, halkevi kütüphanesi ile uyum içerisinde çalışmıştır. Toplamda 7122 kitap halkın hizmetine sunulmuştur¹²⁸⁷.

Yayın kolu ise halkevinin organı olan Ulus Sesi gazetesi ve radyolarıyla çalışır. Haftalık Ulus Sesi gazetesinde her hafta halkevi üyelerinin yazıları basılır. Konferanslar, bayramlardaki söylevler, kongre toplantıları, gençlerin şiirleri, yazıları, diğer halkevlerinin önemli yazıları bu gazete ile çıkar. Ulus Sesi Basımevi şimdiye kadar Mardin halkevi yayınlarından "ARTIK ELİ" adındaki bir broşür bir de Omay Han adlı öz Türkçe bir Mardin hikâyesi çıkarmıştır¹²⁸⁸. Ulus Sesi gazetesinin 2 Temmuz 1936'ya kadar olan sayılarının alındığı belirtilmiştir¹²⁸⁹. Halkevinde bulunan radyo vasıtasıyla Ankara'daki bütün tören, söylev ve açış konuşmaları ile Ankara'daki İnkılâp dersleri halka dinletilmeye çalışılmıştır¹²⁹⁰.

Köycülük Şubesi: Köylülerin yaşama, çalışma, tarım işlerindeki eksiklikleri ve köylünün sağlık ve sosyal durumu üzerinde çalışmıştır. Bu şube son bir yıl içinde önemli çalışmalar yapmıştır. Gezgin radyosuyla üç köy gezisi yapmış ve bu gezilerde köylülere yaşama şekillerini, tarım, sağlık gibi alanlarda önemli bilgiler verilmiş, ayrıca bir buçuk kilo kinin ile çeşitli kitaplar dağıtılmıştır. Numune fidanlığına bu yıl için köylere dağıtmak üzere 7.500 fidan dikilmiştir. Bu köylerden 14 zeki çocuğu farklı okullara yerleştirerek bunların eğitimi ile yakından ilgilenilmiştir. Bununla beraber 16 fakir hastayı hastanelere yatırmış, 2 çocuğa çocuk esirgeme yoluyla ilaç verdirmiş ve 76 köylüye dilekçe yazma yardımında bulunulmuştur. Ayrıca Hava Kurumu işinde bütün köy muhtarlarını çağırarak havadan gelen tehlikenin büyüklüğü, gaz savaşının korkunçluğu, korunma çareleri ve hava kurumuna yardım hakkında dört konferans vermiştir¹²⁹¹.

¹²⁸⁶ BCA, 490.01.989.830.2. s. 18.

¹²⁸⁷ BCA, 490.01.989.830.2. s. 18.

¹²⁸⁸ BCA, 490.01.989.830.2. s. 19.

¹²⁸⁹ BCA, 490.01.841.325.1. s. 1.

¹²⁹⁰ BCA, 490.01.989.830.2. s. 19.

¹²⁹¹ BCA, 490.01.989.830.2. s. 20.

Tarih ve Müze Şubesi: Bu şube Mardin'in Asurlular, Persler, Romalılar, Selçuklular ile Osmanlı Devleti yönetiminde kaldığına dair bilgiler verilmiştir Belgelerle uğraşan Tarih Şubesi, Mardin tarihini hazırlamaya çalışmıştır. Bu çalışmanın yakın bir gelecekte basılması planlanmıştır. Ayrıca bütçe imkânları ölçüsünde tarih gezileri yapılmış, iki defa Dara köyüne gidilmiş birer defa Hasankeyf, Koçhisar, Ayinkâf harabelerinde incelemeler yapılmıştır¹²⁹².

Koçhisar'da İlgazi Amadeti'ne, Mardin'de Artuk İsa'ya, İlgazi Kutbettin'e Cihangir Han'a, Kasım Hasan'a ait anıtların bakımlarına önem verilmiştir. Bunlardan başka Hasankeyf'te Selçuklu-Fatımî arkitekt karakterindeki bir mozaik türbenin etrafı açılmış ve ortaya çıkarılmıştır¹²⁹³.

Nusaybin Halkevi'nin faaliyetleri bu dönemde pek fazla ön plana çıkmamıştır. Halkevi 20.02.1938'de açılmıştır¹²⁹⁴. Halkevleri halkın sosyal kültürel kalkınmasına ve yükselmesine çalışmaktadır¹²⁹⁵.

2.2.3.7. Cizre Halkevi ve Faaliyetleri

Cizre Halkevi 20 Şubat 1938'de açılmıştır¹²⁹⁶. Başkanı Ahmet Titrek halkevinin 1938 yılı Ağustos sonuna kadar hazırlanan faaliyet raporunda, halkevinin dört şubeye ayrıldığı belirtilmiştir. Bu şubeler kütüphane, temsil, sosyal yardım ve spor şubelerinden ibarettir. Faal halde bulunan bu şubelerin 500'e yakın üyesi vardır¹²⁹⁷. Belediyede bulunan radyo halkevine alınmış ve halkın hizmetine sunulmuştur¹²⁹⁸. Belediye tarafından halkevine tahsis edilen bina betonarme, beş odalı ve yüz elli kişilik kapasiteli bir salondan ibarettir¹²⁹⁹.

Temsil Şubesi: Bu şube ayda en az bir müsamere tertip ederek çocuk esirgeme, hava kurumu, spor kulübü ve halkevinin menfaatlerine temsiller vermiştir.

¹²⁹² BCA, 490.01.989.830.2. s. 15.

¹²⁹³ BCA, 490.01.989.830.2. s. 15.

¹²⁹⁴ *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin Parti Örgütüne Genelgesi (İkincikânun (Ocak) 1938'den 30 Haziran 1938 Tarihine Kadar) Büro IV*, C. 12, Ulus Basımevi, Ankara 1938, s. 39.

¹²⁹⁵ BCA, 490.01.959.714.2. s. 59.

¹²⁹⁶ *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin Parti Örgütüne Genelgesi (İkincikânun (Ocak) 1938'den 30 Haziran 1938 Tarihine Kadar) Büro IV*, s. 39.

¹²⁹⁷ BCA, 490.01.938.830.2. s. 2.

¹²⁹⁸ BCA, 490.01.938.830.2. s. 3.

¹²⁹⁹ BCA, 490.01.938.830.2. s. 3.

Mavi Yıldırım Çocukları, Kozanoğlu, Yaşayan Ölü ve Devrim Yolcuları gibi piyesler yerli gençler ve memurlar tarafından temsil edilmiştir¹³⁰⁰.

Spor Şubesi: Spor şubesi, spor kulüpleriyle ortaklaşa çalışarak bölgede sporculuk ve yüzme sporuna karşı ilgi uyandırmaya çalışmıştır¹³⁰¹. Halkevlerinin spor karşısındaki vazifesi, bizzat bir kulüp gibi çalışmaktan ziyade, ruh ve topluluk terbiyesini de içine alan spor hayatını yükseltmektir¹³⁰². Burhan Asaf, TBMM hükümetinin büyük bir önem verdiğini belirtmektedir¹³⁰³.

Sosyal Yardım Şubesi: Bütçe darlığından dolayı ancak kimsesiz kalan ve yeni doğmuş bulunan bir çocuğa süt anne tutarak baktırmak ve büyütme suretiyle yardımda bulunmuştur¹³⁰⁴.

Cizre Halkevi'nde zehirli gazlar, bulaşıcı hastalıklar ve toplumsal konular ve köylülerin kalkınması, muhtarların köye ait iş ve vazifeleri hakkında konferanslar verilmiştir. Yozgat depremzedelerine yardım için ayrıca bir konferans ve toplantı yapılmıştır. Bunun sonucunda merkez ve köylerde 500 liraya yakın bir para toplanmış ve Kızılay'a verilmiştir¹³⁰⁵.

Kütüphane ve Yayın Şubesi: CHP Genel Sekreterliği ve vekâletlerden gönderilen kitap ve dergilerden başka gazeteler de bu şubede bulunmaktadır. CHP'den gönderilen Ulus gazetesi Akbaba, Karagöz ve diğer halkevlerinde çıkan dergiler vatandaşların istifadelerine sunulmuştur. Bu hizmetten dolayı okuyucuların sayısı da gün geçtikçe artmıştır¹³⁰⁶.

¹³⁰⁰ BCA, 490.01.938.830.2. s. 2.

¹³⁰¹ BCA, 490.01.938.830.2. s. 2.

¹³⁰² Necip Ali, s. 235.

¹³⁰³ Burhan Asaf, "Spor Telâkkimiz", *Ülkü*, C. 1, S. 1, Şubat 1933, s. 71.

¹³⁰⁴ BCA, 490.01.938.830.2. s. 2.

¹³⁰⁵ BCA, 490.01.938.830.2. s. 2-3.

¹³⁰⁶ BCA, 490.01.938.830.2. s. 2.

2.3. SAĞLIK HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR

3 Mayıs 1920’de Sağlık Bakanlığı, diğer adıyla Sıhhat ve İtimâî Muavenet vekilliği kurulduğunda ilk bakan olarak Dr. Refik Saydam atanmış ve kısa bir dönem hariç 1937 yılına kadar bu görevde kalmıştı¹³⁰⁷. Saydam, 1925 yılında ülkenin sağlık alanındaki eleman ve kurum ihtiyaçlarını tespit etmiş, ihtiyaçların giderilmesine çalışmıştır¹³⁰⁸.

Bölgedeki salgın hastalıklardan biri de 1935 yılı içerisinde ortaya çıkan Şark Çıbanı’dır¹³⁰⁹. Bu hastalık Güneydoğu Anadolu bölgesinin Urfa, Mardin, Diyarbakır, gibi önde gelen vilâyetlerine hızla sirayet etmiştir. Bu hastalık insanların el, yüz ve ayak kısımlarında ortaya çıkmakta ve iyileşme süresi kişiden kişiye değişmektedir. Temizliğine dikkat edip çıkan çıbanı dezenfekte etmekte titiz davrananların hastalığı daha çabuk atlattığı tespit edilmiştir¹³¹⁰. Ancak hastalığa karşı alınan önlemlerin yetersiz olduğu dönemin yayın organlarından anlaşılmaktadır¹³¹¹.

Çekilen ilaç sıkıntısını çözmek ve bazı ilaçlar üzerinde yapılan yolsuzluğu gidermek amacıyla 7 Haziran 1935’te Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, ilaçları satın alıp ülkeye sokma işini direkt olarak Türkiye Kızılay Cemiyeti’nin denetimi altına vermiştir¹³¹². Atatürk 1 Kasım 1935’te TBMM’de yaptığı konuşmada, sağlık savaşının yeni yöntemlere göre genişletilmesi gerektiği üzerinde durmuştur¹³¹³.

1937’ye gelindiğinde Celâl Bayar Hükümeti’nin programında, sağlık işlerinin her zaman üzerinde önemle durulan milli mesele olduğu belirtilmiştir. Köy ebesi yetiştirmek için köy ebe okullarının tesisi amaçlanmıştır. Kaza merkezlerinin doktorsuz kalmaması için çeşitli tedbirler alınmıştır. Gerek vilâyet ve gerekse

¹³⁰⁷ Mustafa Öztürk, “Cumhuriyet Dönemi Sağlık Hizmetleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 6/1, Isparta 1999, s. 38.

¹³⁰⁸ Erdem Aydın, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluş Yıllarında Sağlık Hizmetleri”, *Ankara Eczacılık Fakültesi Dergisi*, 31/3, Ankara 2002, s. 188.

¹³⁰⁹ *Doğu Anadolu Coğrafyası (Tabii, Ziraî, Beşerî, Baytari)*, s. 139.

¹³¹⁰ Kâzım Yazğan, “Bir Sefaleti Sıhhiye”, *Ulusal*, 15 Nisan 1935, s. 2.

¹³¹¹ Yazğan, s. 2.

¹³¹² *TBMM ZC*, Devre: 5, C. 4, Fevkalâde İçtima, 35. İnikad, (7.VI.1935), s. 73; *BCA*, 030.18.01.02.56.57.11.

¹³¹³ *TBMM ZC*, Devre: 5, C. 6, İçtima Senesi: 1, 1. İnikad, (1.11.1935), s. 3.

belediye hastanelerinin sayısının artırılması, sıtma, trahom, frengi, verem gibi bulaşıcı hastalıklara karşı yapılan fennî mücadelenin teknik imkânlarla geliştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir¹³¹⁴. Hastalıklara karşı alınan önlemler bütçenin imkânları ölçüsünde gerçekleştirilmiştir. Bütçe yetersizliğinden dolayı Gaziantep'te doğumevi yapılamamıştır¹³¹⁵.

2.3.1. Gaziantep, Urfa ve Mardin'de Bulaşıcı Hastalıklar ve Alınan Tedbirler

2.3.1.1. Trahom ile Mücadele

Bulaşıcı ve risk faktörü yüksek olan hastalıklardandır. Bilhassa hastalığın yoğun olarak görüldüğü Adana, Malatya, Gaziantep, Urfa ve Maraş'ta büyük bir mücadele verilmiştir. Nitekim bu hastalık için erken teşhis ve tedavi yapılmadığı takdirde körlük kaçınılmazdı. Refik Saydam hastalık ile sadece mezkûr şehirlerde değil ülkenin tamamında mücadele edildiğini belirtmiştir¹³¹⁶. Fakat hem hastalıkların seyri hem de ülkenin mevcut iktisadî durumu olumlu neticenin kısa bir süre içerisinde alınmasını engellemiştir¹³¹⁷. Ülkenin özellikle Güneydoğu vilâyetlerinde tehlikeli ve bulaşıcı hastalıkların kol gezdiğini ve bunlara karşı hükümetin tedbirler almaya gayret ettiği daha önce belirtilmişti. Bu mücadele hız kesmeden devam etmiş, trahom mücadele alanına giren tüm nüfus genel bir muayeneden geçirilmiştir. Mücadele bölgesi dışında kalan yerlerde ise göz doktorları, ilkokullardaki tüm öğrencileri muayene etmiştir. Doğru bir endeks elde etmek için beş il, dört kaza merkezi ve 400 köy halkı ev ev dolaşmak suretiyle taramadan geçirilmiştir. Halkın yüzde 25'i çeşitli sebeplerden dolayı muayene edilememiş olmakla birlikte söz konusu ankette, 204.472 kişi muayene edilmiş ve bu kişilerin 133.547'sinin trahomlu olduğu tespit edilmiştir. Trahom mücadele bölgesinde hastalığa yakalananların oranları şöyledir: Kilis'te yüzde 86,3, Adıyaman'da yüzde 80, Besni'de yüzde 80,

¹³¹⁴ TBMM ZC, Devre: 5 C. 20, İçtima Senesi: 3, 3. İnikad, (8.11.1937), s. 20.

¹³¹⁵ CHP Kongre Dilekleri (Gaziantep Vilâyeti Merkez Kazası), 1940, s. 266.

¹³¹⁶ TBMM ZC, D: 5, C. 3, Fevkalâde İçtima, 29. İnikad (25.05. 1935), s. 242.

¹³¹⁷ TBMM ZC, Devre: 5, C. 3, Fevkalâde İçtima, 29. İnikad (25.05. 1935), s. 240.

Gaziantep yüzde 71, Urfa'da yüzde 69,3, Siverek'te yüzde 74, Malatya'da yüzde 53, Maraş'ta yüzde 36,7, Adana'da yüzde 31'dir¹³¹⁸.

1934 yılında 2.273 hastanın yatırılarak bakıldığı, 4.318 trahomluya ameliyat yapıldığı ve dispanserlere ayaktan müracaat eden 87.815 trahomluya ilaç tedavisi uygulanmıştır. Bu mücadele kapsamında 426 köy muayeneye tabi tutulmuş, 54.915 insan muayene edilmiş ve 39.407 trahomlunun tedavisine çalışılmıştır¹³¹⁹.

Gaziantep: Trahom mücadelesini arttırarak hastalığın önüne geçilmek istenmiştir¹³²⁰. Bu amaçla gezici doktor ve sağlık memurlarının köylere daha sık ve daha çabuk uğraması temin edilerek daha çok trahomluyu tedavi etmek ve ameliyata muhtaç olanları yerinde ameliyat yapmak için 1934 yılında satın alınan bir ambulans otomobil ile Gaziantep savaş bölgesindeki köylerde çeşitli uygulamalar yapılmış ve faydalı sonuçlar elde edilmiştir¹³²¹. İlk olarak Gaziantep'in Nizip ilçesinde bir trahom hastane ve dispanserinin açılması kararlaştırılmıştır. Bu kuruluşun giderlerinin ise 1934 yılı bütçesinden tahsis edilmesi İcra Vekilleri Heyeti'nin 11 Şubat 1935 tarihli toplantıda onaylanmıştır¹³²². Yukarıdaki çalışmaların yanı sıra İslâhiye kazasının trahom durumu da gerekli tedbirlerin alınmasını zorunlu kılmıştır¹³²³. Bölgenin birçok yerinde gerek salgın hastalıklar¹³²⁴ ve gerekse trahomla mücadele için hastane, dispanser ve seyyar trahom teşkilâtları oluşturulmuştur¹³²⁵.

Gaziantep Milletvekilleri Bekir Kaleli ile Dr. Abdurrahman Melek, Memleket hastanesinin bir numune hastanesine dönüştürülmesi gerektiğini bu yapılmadığı takdirde bir röntgen ile bir de laboratuvar tesisine ihtiyaç olduğunu söylemişlerdir¹³²⁶. Yurt genelinde yapılan çalışmalarla 1935 yılında numune

¹³¹⁸ Sevilay Özer, "Türkiye'de Trahomla Mücadele (1925-1945)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 54, Bahar 2014, s. 130.

¹³¹⁹ *Ulus*, 7 İllkânun 1935, s. 5.

¹³²⁰ İnönü, İsmet, *Defterler (1919-1973)*, C. 1, (Haz. Ahmet Demirel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 165.

¹³²¹ *Ulus*, 7 İllkânun (Ocak) 1935, s. 5.

¹³²² *BCA*, 030.18.01.02.51.9.7.

¹³²³ *CHP Kongre Dilekleri (Gaziantep Vilâyeti Merkez Kazası)*, 1940, s. 269.

¹³²⁴ *TBMM ZC*, Devre: 5, C. 25, İçtima Senesi: 3, 64. İnikat, (23.05.1938), s. 385-393.

¹³²⁵ *TBMM ZC (Salgın Hastalıklarla Mücadele Teşkilâtı Memurin Kadrosu)*, Devre: 6, C. 2, İçtima Senesi: Fevkalâde, 14. İnikat, (22.05.1939), s. 9.

¹³²⁶ *BCA*, 490.01.652.172.1. s. 33.

hastanesi sayısı 43'e çıkarılmıştır¹³²⁷. 75 yataklı olan Gaziantep Memleket Hastanesi'nin¹³²⁸ tam kadrolu ve yüz yataklı hale getirilmesi 1936 yılı il kongresinde dile getirilmiştir¹³²⁹. Ayrıca köylerde sağlık hizmetlerinin yetersiz olmasından dolayı seyyar merkezlerin ve hasta bakıcıların her köye en fazla gūnaşırı gitmesi gerektiğini ifade etmişlerdir¹³³⁰. 75 yataklı Gaziantep Memleket Hastanesi'nin dışında 15 yataklı trahom hastanesi ve belediyenin 20 yataklı emrazı zūhreviye dispanseri vardır. Ayrıca Kilis'te 25 yataklı bir memleket hastanesi ile trahom dispanseri ve Nizip'te 5 yataklı bir dispanser ile 10 yataklı trahom hastanesi vardır¹³³¹.

Mardin: Mardin vilāyetinin 1934 yılı özel idare bütçesi gelirleri 228.332 lira 60 kuruş olarak tespit edilmiştir. Bunun 13.599 lirası sağlık ve hayır işlerine, 20.128 lira da bataklıkların kurutmasına ayrılmıştı. 1934 yılına nazaran 1935 yılında ise 16.238 lira sağlık ve hayır işlerine tahsis edilmiştir¹³³². Mardin merkezde 30 yataklı bir memleket hastanesi, Nusaybin ve Savur'da 5 yataklı dispanser hastaneleri vardır¹³³³. Yine bulaşıcı hastalıkların yoğun olarak yaşandığı yerlere bu hastalıkların yurt dışından sirayet ettiği anlaşılınca özellikle sınır bölgelerine önlem olarak aşılardan gönderildiği arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır¹³³⁴. Sağlık işleri için fırsat buldukça bütçeden para tahsis edildiğini yeni açılacak hastanelerden anlamaktayız. Nitekim 1936 yılında Mardin'de açılacak on yataklı trahom hastanesi için gereken hazırlıkların başladığı tespit edilmiştir¹³³⁵. Pek yakında faaliyete başlayacak olan Trahom Hastanesinin¹³³⁶ bütün hazırlıkları tamamlanmıştır. Görev yerlerine atanacak doktorların belirlenmesinden sonra hastane faaliyete geçeceği belirtilmiştir¹³³⁷.

¹³²⁷ Muhittin Gül, "Atatürk Dönemi Sağlık Politikası", *G.Ü. Diş Hekimliği, Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 1, 1988, s. 254.

¹³²⁸ *Doğu Anadolu Coğrafyası (Tabii, Ziraî, Beşerî, Baytari)*, VII, Genelkurmay Başkanlığı (Coğrafya Encümeni), Genelkurmay Matbaası, Ankara 1938, s. 147.

¹³²⁹ *C.H.P. 1936 İl Kongreleri*, 1937, s. 181.

¹³³⁰ *BCA*, 490.01.652.172.1. s. 33.

¹³³¹ *Doğu Anadolu Coğrafyası (Tabii, Ziraî, Beşerî, Baytari)*, s. 148.

¹³³² *Ulus Sesi*, 29 I. Teşrin (Ekim) 1936, s. 9.

¹³³³ *Doğu Anadolu Coğrafyası (Tabii, Ziraî, Beşerî, Baytari)*, s. 146.

¹³³⁴ *BCA*, 490.01.653.173.1. s. 83.

¹³³⁵ *Ulus Sesi*, 15 Eylül 1936, s. 3.

¹³³⁶ *Ulus Sesi*, 25 Eylül 1936, s. 1.

¹³³⁷ *Ulus Sesi*, 6 İkinciteşrin (Kasım) 1936, s. 1.

Trahomla mücadele kapsamında Mardin'deki ilkokullardan 164 çocuk tedavi altına alınmıştır¹³³⁸.

Urfa: Sağlık faaliyetlerinin yürütüldüğü bir diğer il Urfa'dır¹³³⁹. Burada trahom hastalık vakalarına rastlanmıştır. Fakat hastalıkla yapılan mücadele ile yakında bu hastalığın önüne geçilecektir¹³⁴⁰. Hükümet merkezine gelen raporlarda eczane, ambar idaresi, muayene, tabip odaları ve ameliyathane, pansuman, bakteriyoloji, laboratuvar, mutfak ve hademe dairelerini içinde barındıran iki katlı kârgir bir hastanenin mevcut olduğu belirtilmiştir. Ancak özel idare gelirlerinin yetersizliği sebebiyle boş olup faaliyette bulunmadığı ve askerîye tarafından kullanıldığı haber verilmektedir. Hastaların sadece yüzde 5 miktarı hastaneye kabul edilmekte ve tedavi altına alınmaktadır¹³⁴¹. Urfa merkezde 50 yataklı bir memleket hastanesi ile 15 yataklı bir trahom hastanesi vardır. Ayrıca Siverek'te 10 yataklı trahom dispanser hastanesi ile Suruç, Birecik ve Viranşehir'de 5'er yataklı bir dispanser vardır¹³⁴². Sağlık hizmetlerinin en iyi şekilde yürütülebilmesi için kurumsal ve bireysel olarak canla başla mücadele edildiği görülmektedir. Örneğin Memleket Hastanesi Baştabibi Mehmet Ali Bey sağlık amaçlı düzenlenen kurslara katılmak amacıyla bir süreliğine Ankara'da bulunmuştur¹³⁴³. Onun yokluğunda Urfa memleket hastanesi doğum ve kadın hastalıkları uzmanı Halit Yaman Bey baştabipliğe tayin olunmuştur¹³⁴⁴. Bu hastanenin erzak vesaire ihtiyaçları için her yıl düzenli olarak ihale yapılmaktadır. Yine 1 Haziran 1935'ten 31 Mayıs 1936'ya kadar hastanenin bir yıllık ihtiyacının ihaleye çıkarılacağı belirtilmiştir¹³⁴⁵.

1935 yılında Trahom Savaşı Başkanı Nuri Ayberk Urfa'ya gelerek Trahom savaşı hastanesini teftiş etmiştir. Urfa teşkilâtının faaliyetinden memnun kalan Ayberk, Siverek'e de giderek buradaki teftişini tamamladıktan sonra Gaziantep'e

¹³³⁸ *Ulus Sesi*, 16 I. Teşrin (Ekim) 1936, s. 3.

¹³³⁹ *TBMM ZC*, Devre: 5, C. 28, İçtima Senesi: 2, 63. İnikat, (24.05.1937), s. 179.

¹³⁴⁰ *BCA*, 490.01.1013.909.2. s. 69.

¹³⁴¹ Doktor Şefik Arif, *Türkiye'nin Sağlık ve Sosyal Coğrafyası Urfa Vilayeti (1925)*, (Haz. Abdulnasır Yiner), Sonçağ Yayıncılık Matbaacılık Reklam San. Ankara Şubat 2015, s. 59.

¹³⁴² *Doğu Anadolu Coğrafyası (Tabii, Ziraî, Beşerî, Baytari)*, s. 147.

¹³⁴³ *Ulusal (Milli Gazete)*, 31 I. Kanun 1935, s. 2.

¹³⁴⁴ *Ulusal*, 29 Nisan 1935, s. 1.

¹³⁴⁵ *Ulusal*, 16 Mayıs 1935, s. 3.

hareket etmiştir¹³⁴⁶. Trahom mücadelesinde son yıllarda büyük bir mesafe kat edilmiştir¹³⁴⁷.

Tablo 4.1. 1933-1940 Yılları Arasında Urfa’da Trahom Mücadelesi¹³⁴⁸;

Yıllar	Hastane Sayısı	Dispanser Sayısı	Köy Tedavi Evi	Yatak Sayısı	Muayene Sayısı	Tedavi		
						İlaçlama	Yatırımlar	Ameliyat
1933	1	1	-	15	12.785	166.036	126	177
1934	1	1	-	15	11.760	265.551	310	428
1935	1	1	-	15	11.181	209.322	230	309
1936	1	1	-	15	10.747	251.117	267	284
1937	1	1	6	15	8.563	230.748	216	346
1938	1	1	6	15	9.146	435.843	306	11
1939	1	1	6	20	13.808	447.190	324	48
1940	1	1	6	20	6.136	287.507	297	88

2.3.1.2. Sıtma ile Mücadele

Refik Saydam sıtma mücadelesine 1924 yılında başladığını, o vakitten beri mesainin durmaksızın devam ettiğini belirtmiştir. Mücadele bölgesi dâhilinde bulunan nüfus 2.410.000 civarındadır. Buna karşılık bir yıl zarfında muayene olunanlar toplamının ise 1.024.990 olduğunu ifade etmiştir¹³⁴⁹.

Devletin bulaşıcı hastalıkları engellemek için aldığı önlemlerden bir diğeri de Sıhhat ve İçtmaî Muavenet Vekâleti eliyle *memurin kanununu* yürürlüğe sokmasıdır¹³⁵⁰. Bu kanun ile yeni memur istihdamında yapılacak düzenlemelere yer

¹³⁴⁶ *Urfada Ulusal*, 3 Eylül 1935, s. 1.

¹³⁴⁷ *Yeni Sabah*, 1 Mayıs 1939, s. 2.

¹³⁴⁸ Abdullah Orak, *II. Dünya Savaşı Sürecinde Urfa (1939-1945)*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2015, (Yüksek Lisans Tezi) s. 110.

¹³⁴⁹ Esin Kâhya, “Sağlık Kuruluşlarımıza Bir Örnek: Safranbolu’da Frengi Hastanesi”, *IX. Türk Tarih Kongresi (21-25 Eylül 1981)*, C. 3, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 1292-1293.

¹³⁵⁰ *TBMM ZC*, Devre: 5, C. 12, 1. İçtima, 76. İnikat (09.06. 1936), s. 130.

verilirken adayların sağlık durumuna ilişkin bilgilerinin de alınması şartı aranmıştır¹³⁵¹.

Bununla birlikte 1936 yılı içinde Mardin bölgesinin sağlık durumunun normal seyirde olduğu söylenebilir. Fakat her yıl olduğu gibi 1936 yılı yazında da Cizre ve Nusaybin ilçelerinde sıtmanın görüldüğü tespit edilmiştir. Her ne kadar Sağlık ve Sosyal Yardım Direktörlüğü halka, köylüye dağıtılan parasız kinin ile bu iki ilçedeki sıtmayı önlemişse de sıtma mikrobunu doğuran bataklıklar yapılan mücadelenin aksamasına neden olmuştur¹³⁵². Bununla beraber her yıl Özel İdare bütçesine bu iki kazadaki bataklıkları kurutmak için konulan para ile ve başta vali ve kaymakamların çalışmalarıyla bu bataklıkların bir kısmı kurutulmuş olmasına rağmen bütçenin yetersizliği dolayısı ile bu çalışmalardan da tam bir başarı sağlanamamıştır¹³⁵³.

Urfa'da sıtma hastalığı yok denecek derecededir. Hükümet ve belediyenin buradaki çalışmaları biraz daha arttırması gerekmektedir¹³⁵⁴.

Mardin merkezine 220 kilometre uzaklıkta bulunan Cizre'de dispanserin faaliyette olmadığı görülmüştür. Sıtmanın yaygın olduğu yaz mevsiminde de hükümet doktorunun bulunmayışından başvuracak sıhhi bir merci bulamayan ve bu durumdan çok şikâyetçi olan halkın başta gelen en büyük dileği, dispanserlerin açılması ve kazaya bir an önce bir hükümet doktorunun gönderilmesi olmuştur¹³⁵⁵. Bölgede gerek sıtma ve gerekse trahom için ciddi tedbirler alınmıştır. Diyarbakır'da asrı bir hastane kurmak için 1.200.000 lira ödenek ayrılmıştır¹³⁵⁶.

I. Dünya Savaşı yıllarında ordusundaki askerînin yüzde 5'ini sıtmadan kaybeden, Millî Mücadele yıllarında toplam nüfusunun yüzde 10'u frengili olan Türkiye'nin 1935-1940 yılları arasında ölüm oranını binde 19'a düşürmesi, Atatürk döneminde bulaşıcı ve zührevi hastalıklarla mücadele elde edilen başarıyı

¹³⁵¹ TBMM ZC, Devre: 5, 1. İçtima, 76. İnikat (09.06.1936), C. 12, s. 131; TBMM ZC, Devre: 5, 1. İçtima, 76. İnikat (09.06. 1936), C. 12, s. 132; TBMM ZC, Devre: 5, 1. İçtima, 76. İnikat (09.06. 1936), C. 12, s. 132; TBMM ZC, Devre 5, 1. İçtima, 76. İnikat (09.06. 1936), C. 12, s. 134; TBMM ZC, Devre 5, 1. İçtima, 76. İnikat (9. VI. 1936), C. 12, s. 135.

¹³⁵² BCA, 490.01.652.172.1. s. 31.

¹³⁵³ *Ulus Sesi*, 22 Eylül 1936, s. 1.

¹³⁵⁴ BCA, 490.01.1013.909.2. s. 68-69.

¹³⁵⁵ *Ulus Sesi*, 22 I. Teşrin (Ekim) 1936, s. 3.

¹³⁵⁶ *Yeni Yurd*, 10 Ağustos 1937, s. 1.

göstermektedir. 1923 yılında sağlık harcamaları için bütçeden yüzde 2.21 pay ayrılırken 1940 yılında bu pay yüzde 3.04'e çıkarılacaktır¹³⁵⁷.

2.3.1.3. Frengi ile Mücadele

Frengi tehlikeli bir hastalık olması ve daha sonraki nesillerin sakatlanmasına zemin hazırladığı için acilen önlem alınması gereken bir hastalık türü olarak karşımıza çıkmaktadır¹³⁵⁸. 1934 yılı sonuna kadar bu hastalığa yakalananların sayısı 213.716 idi. Bunlardan 21.372'si tedavi edilmiş; 37.975 kişi ise hayatını kaybetmiştir 1935 yılında 154.369 frengili hasta tespit edilmiş olup bu sayı Türkiye nüfusunun yüzde 0,9'una tekabül etmekteydi¹³⁵⁹. Bu salgın hastalıklardan iyileşme süresi en uzun olan frengidir. Frengi üç yıllık bir tedavi sonucunda geçmektedir.¹³⁶⁰ Bu hastalık ilk çıktığında uygulana iki üç haftalık tedavi neticesinde¹³⁶¹ iyileştiklerini zannedip tedaviyi terk ediyorlardı. Bunlar önceden teşhis edilmelerinin verdiği rahatlıkla jandarma tarafından zorla tedavi edilmek üzere hastanelere getiriliyordu¹³⁶². Yine hastaların bilinçsiz bir şekilde hareket etmemeleri için çıkarılan kanunla hastalığı bulaştırana 6 aydan 2 yıla kadar hapis cezası verilmekteydi. Yahut yüz liradan beş yüz liraya kadar hastalığı bulaştırdığı şahsa verilmesi kararlaştırılmıştır¹³⁶³. Hastalığın tespit edildiği çocuklar için de önlem alan devlet 1936 yılında sadece trahomlu çocukların kayıt yaptırabilecekleri bir okul açmıştır¹³⁶⁴.

Alınan tedbirlerin olumlu neticeler vermesi Yeni Sabah Gazetesi'nin 1 Mayıs 1939 tarihli haberinde dile getirilmiştir. Yapılan büyük fedakârlıklarla frengi hastalığı yavaş yavaş silinmektedir¹³⁶⁵.

¹³⁵⁷ Mehmet Temel, "Atatürk Döneminde Türkiye'de Fuhuş ve Frengi Mücadelesi", *IX. Türk Tarih Kongresi (21-25 Eylül 1981)*, C. 3, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 86.

¹³⁵⁸ Kâhya, s. 1292-1293.

¹³⁵⁹ *TBMM ZC*, Devre: 5, C. 3, Fevkalâde İçtima, 29. İnikat (25.05. 1935), s. 241

¹³⁶⁰ *TBMM ZC*, D: 5, C. 3, Fevkalâde İçtima, 29. İnikat (25.05. 1935), s. 241.

¹³⁶¹ Bedri Alpay, "Harran-Akçakale ve Harran Ovası", *Urfada Ulusal*, 22 Ağustos 1935, s. 3.

¹³⁶² *TBMM ZC*, Devre: 5 C. 3, Fevkalâde İçtima, 29. İnikat (25.05. 1935), s. 242.

¹³⁶³ *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 8, İçtima Senesi: 1, 145. İçtima (05. 02. 1337), s. 84.

¹³⁶⁴ *Urfada Ulusal*, 19 Eylül 1935, s. 2.

¹³⁶⁵ *Yeni Sabah*, 1 Mayıs 1939, s. 2.

2.3.1.4. Veba ile Mücadele

30 Mayıs 1937'de Urfa valiliğinden gelen bir telgrafta Resulayn'ın güneyinde bir aşirete mensup olan fertler arasında salgın bir hastalığın ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Hastalığın zatürreli veba olduğu, bu yüzden on beş kişinin öldüğü anlaşılmış, Viranşehir ve Harran kaymakamlığından da bu hususta malumat istenmiştir. Urfa ve Mardin vilâyetleri dâhilinde Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki sınırın Umumî Hıfzıssıhha Kanunu'nun 55. maddesine istinaden derhal kapatılması kararlaştırılmıştır. Aynı zamanda sınır üzerinde umumî kayıt yapılmasını ve sağlık müdürlerinin sınır civarında bulunan köyleri dolaşarak mevcut sağlık memurlarının ve icap eden doktorların da bu iş için derhal harekete geçmesi emredilmiştir. Alınan tedbirler arasında Merkez Hıfzıssıhha ikinci direktörünün yanına bakteriyolog verilerek mevcut veba serumlarını ve veba aşıcıları derhal Toros Ekspresi ile Resulayn'a gönderilmiştir. Aynı zamanda sınır üzerinde bulunan köyleri ve sınırla ilgilenen jandarma ve sınır karakolları ile demiryolu çalışanlarının hepsi aşılammaya başlanmıştır. Bununla birlikte Urfa vilâyetinden yine 1 Haziran 1936'da alınan malumatta Fransızlarla vaki temas neticesinde hastalığın veba olduğunun kendilerine bildirildiği öğrenilmiştir. 2 Haziran 1936'da 4 sağlık ekibi köylerde tarama yapmış ve tren yolcularının muayeneye tabi tutulması kararlaştırılmıştır. Bununla beraber sınır kapılarının tesisine de başlanmıştır. İki sepetli motosiklet alınarak derhal bölgeye sevk edilmiştir. Aynı tarihte Derbesiye'den itibaren Resulayn'a kadar, Nusaybin'den de Derbesiye'ye kadar olan kısımlarda sağlık tedbirleri alınmıştır¹³⁶⁶. 1937'de Urfa, Viranşehir ve Harran'da zatürreli veba vakalarına rastlanmıştır¹³⁶⁷.

Gerek hükümet merkezince gerek Sağlık ve İçtimâî Muavenet Vekâleti'nce bilinen en önemli hususlardan birisi köylerdeki halkın sağlık durumunun olumsuz yönde etkileyen faktörlerdir. Özellikle ortak kullanıma açık köy çeşme ve tulumbarları, tuvalet çukurları, umumî helâlar, içme suları, hayvan sulama yalıkları, köy gübrelikleri, çöp araba ve sandıkları mikropların barındığı ve salgın hastalıkların hızlı bir şekilde türediği yerler olarak tespit edilmiştir. İçişleri Bakanlığı bu hususta vilâyetler aracılığı ile köylerde bazı düzenlemelerin yapılmasını şart koşmuştur.

¹³⁶⁶ TBMM ZC, Devre: 5, C. 19, İçtima Senesi: 2, 73. İnikat (09.06.1937), s. 146.

¹³⁶⁷ TBMM ZC, Devre: 5, C. 19, İçtima Senesi: 2, 73. İnikad (9. VI. 1937), s. 145.

Buna göre hazırlanan çalışma ekipleri ile küçük su birikintilerinin kurutulması, köy çamaşırhanelerinin tesis edilmesi ve odalarla ahırlar arasında bölmeler yaparak sağlık koşullarının iyileştirilmesi amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra köylerde sağlık kursları açmak ta hükümetin yeni düzenlemeleri arasındadır¹³⁶⁸.

Celal Bayar Hükümeti'nin 8 Kasım 1937 tarihli Hükümet Programı'nda da yine sağlık işleri ile alakalı bir takım düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Bu programda anne ve çocuk sağlığının korunması, doğum ve çocuk bakım dispanserleri ile süt çocukları müşahede evlerinin sayılarının artırılması yer almıştır. Köy ebesi yetiştirmek amacıyla köy ebe okullarının tesis edileceği belirtilmiştir. Hastanelerin sayı ve yatak adetlerinin artırılarak Sıtma, trahom, frengi ve verem¹³⁶⁹ gibi hastalıklara karşı mücadelenin teknik imkânların müsait olduğu nispette, geliştirileceği amaçlanmıştır¹³⁷⁰.

Yine 27 Ocak 1939 tarihli Refik Saydam Hükümeti'nin Programlarında da sağlık konusu üzerinde hassasiyetle durulmuştur. Bununla birlikte özellikle tıbbî ve içtimaî yardım kuruluşlarının ve sağlık mücadele teşkilâtlarının imkânlar dâhilinde geliştirileceğinden de bahsedilmiştir¹³⁷¹. Ayrıca verem, frengi, sıtma ve trahom gibi bulaşıcı hastalıklarla mücadele kapsamında bütün kazalarda birer prevantoryum açılması Sıhhiye Vekâleti'nce kararlaştırılmıştır¹³⁷².

Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere Sıhhat ve İçtimâî Muavenet Vekâleti özellikle sağlık hadiselerine yerinde ve zamanında müdahale etme hususunda Cumhuriyetin ilk yıllarına göre büyük mesafe kat etmiştir. Öyle ki hükümet merkezine uzak olan bir bölgede zuhur eden hastalığın neticesi kısa bir süre içinde alınmakta ve raporlar halinde merkeze bildirilmektedir.

¹³⁶⁸ *Ulus*, 27 Mart 1937, s. 8.

¹³⁶⁹ Veremin, frengi, sıtma ve trahom gibi topyekûn bir mücadele ile önüne geçilmesi hakkındaki teklif Sıhhat Vekâleti tarafından kabul edilmiştir. Bkz. *Hilâliahmer*, 17 Nisan 1932, s. 5.

¹³⁷⁰ *Hükümet Programları (1920-1965)*, (Der. İsmail Arar), Burçak Yayınevi, İstanbul 1968, s. 71.

¹³⁷¹ *Hükümet Programları (1920-1965)*, s. 128.

¹³⁷² *Yeni Sabah*, 1 Mayıs 1939, s. 2.

2.4. ASAYİŞ HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR

2.4.1. Gaziantep, Urfa ve Mardin’de Kaçakçılık ve Çetelerle Yapılan Mücadele

Türkiye Cumhuriyeti kuruluş sürecini tamamlamış ve kendi bünyesinde asayiş de dâhil olmak üzere muhtelif alanlarda kamu harcamaları yaparak sorunları ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Fakat bir takım menfi durumların önlenemeyip devam etmesi ülke ekonomisini sekteye uğratmaya devam etmiştir. Bölgenin Suriye ile sınırının olması ve önemli yolların birleştiği noktalarda bulunmaları gerek kaçakçılık ve gerekse asayiş bakımından ehemmiyet arz etmektedir¹³⁷³.

Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen, sorumluluk bölgesinde kaçakçılığın en çok yapıldığı yer olarak güneydoğu bölgelerini göstermektedir. O, kaçakçılığı doğuran sebepler üzerine yazdığı tespit ve öneri amaçlı raporunda, kaçakçılığın genellikle gümrük, inhisar, altın, döviz ve uyuşturucu maddeler üzerinden yapıldığını belirtmektedir. Kaçakçılık en fazla Suriye sınırlarında yapıldığı tespit edilmiştir. Kaçakçıların getirmiş olduğu malların 4/3’ü Mardin, Urfa, Gaziantep, Diyarbakır, Elazığ, Malatya ve Maraş vilâyetlerinde yakalanmaktadır¹³⁷⁴.

Abidin Özmen’in Birinci Umumî Müfettişliğe atanmasından¹³⁷⁵ sonra vermiş olduğu bu bilgilerden, kaçakçılığın yayılmasının en önemli sebebinin hududun sıfır noktasında jandarma karakol ve teşkilâtının yetersiz olmasıdır. Kaçakçılık asayiş ve ekonominin yanı sıra millî birlik noktasında da önemli sıkıntılara neden olmuştur. Zira halk ulusal pazarlar yerine Irak, İran ve Suriye’den gelen ucuz eşyaları tercih ediyor ve ülkenin diğer bölgelerinde yaşayan halk ile bütünleşen mozaikte ayrılmış oluyordu¹³⁷⁶.

¹³⁷³ Beş kaza teşkili hakkında kanun lâyihası ve Dâhiliye ve Bütçe Encümenleri Mazbataları (1/797), *TBMM ZC*, Devre: 5, C. 19, İçtima Senesi: 1, 70. İnikat, (02.06.1937), s. 1.

¹³⁷⁴ Abdulaziz Kardaş, *Cumhuriyet Dönemi’nde Van Gölü Havzası’nda Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 187-188.

¹³⁷⁵ *BCA*, 030.18.01.02.55.48.2.

¹³⁷⁶ Kardaş, s. 188.

Ülke çapında kaçakçılıkla sistematik muhafaza tedbirleri ile mücadele edilmektedir. Bu tedbirler sayesinde de olumlu neticeler alınmıştır¹³⁷⁷. Gaziantep, Urfa ve Mardin askerî ihtisas mahkemelerine 13.680 kaçakçı teslim edilmiştir. Yalnız bu üç mahkemenin kaçakçılara kestiği para cezası 4.000.000 lirayı bulmuştur. Ayrıca sınırda 34 katile başarıyla alt edilmiş ve elebaşlarından bir kısmı da öldürülmüştür¹³⁷⁸.

Bölgedeki kaçakçılık pamuklu, yünlü ve ipekli ürünler üzerinden de yapılmaktadır¹³⁷⁹. Kaçakçılığın hem ülke hem de bölge ekonomisine zarar verdiğini ifade eden Kâzım Yazgan, Urfa'nın ekonomik bakımdan çok geri kaldığını belirtmiştir. Bunun da başta gelen tek sebebinin kaçakçılık olduğunu" belirtmiştir. Bu noktada kaçakçılığa karşı çeşitli önlemlerin alınması gerektiğine dikkat çekmiştir. Urfa'da ipekli ve nebati ipek eşyayı kadın erkek hiç kimse giymemelidir. Sokakta gezen her kadının giydiklerini kadın muhafaza memurları gerektiğinde araştırabilmelidir. İpekli eşya, kaçak kokain, afyon, dinamit, mavzer vs. gibi yasak kabul edilen malzemeler bulunursa zabıta tarafından derhal alınması gerekir. Aile fertlerinden her hangi birinde kaçak eşya bulunursa her hangi meslekteki bir memur isterse suçta payı olmasın suçu işlemiş gibi ceza görür. Köylünün giyeceği olan eşya, Türk malı olarak kaçakçı fiyatından aşağı verilmelidir. Bu tedbirlerin mutlaka alınması gerektiğine dikkat çeken Yazgan, bunlar alınmaması halinde yeni kanunların hızlı bir şekilde çıkarılıp yürürlüğe sokulması gerektiğini belirtmiştir¹³⁸⁰.

1935 yılında kaçakçılık faaliyetleri ve kaçakçılığa karşı verilen mücadele döneminin yayın organlarına da yansımıştır. Urfa'da Ulusal Gazetesi'nin haberine göre, Resülayn ile Akçakale arasından Siverek istikametinden kuzeye geçen birkaç katile ile temasa geçilmiş ve çatışmada kaçakçılardan birkaçı öldürülmüş ve önemli miktarda kaçak eşya ve hayvan elde edilmiştir¹³⁸¹. Bu bölgelerde asayişin daha

¹³⁷⁷ Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, s. 25.

¹³⁷⁸ *Ulus*, 29 İlkteşrin 1935, s. 6.

¹³⁷⁹ *BCA*, 490.01.1013.909.2. s. 71.

¹³⁸⁰ Kâzım Yazgan, "Kaçakçılığa Karşı Gerçek ve Köklü Tedbir Ne Olabilir", *Urfada Ulusal*, 25 Temmuz 1935, s. 1.

¹³⁸¹ *Urfada Ulusal*, 11 İkinciteşrin (Kasım) 1935, s. 3.

mazbut bir hale getirilmesi zarurî görülmekle beraber idarî teşkilâtın sıklaştırılması ve böylece inzibatın yakından kontrol edilmesi için yeni kazalar teşkil edilmiştir¹³⁸².

1937’de gerçekleşen Umumi Müfettişler Konferansı’nda¹³⁸³ kaçakçılığı önlemek amacı ile daha önceden alınmış kararların etkilerini kaybettikleri sonucuna varılmıştır. Bu kararların lağvedilip yeni düzenlemelerin yapılması ile güneydoğu bölgelerindeki pazarlarda kaçak mal satılmasına engel olunması kararlaştırılmıştır¹³⁸⁴. Umumî Müfettişler toplantısında ülkenin kalkınmasını, huzurunu ve refahını temin edecek çalışma programları tespit edilmiş ve bölgedeki asayiş sorunları ele alınmıştır¹³⁸⁵.

2.4.1.1. Kaçakçılığa Karşı Alınan Tedbirler

Urfa vilâyetine bağlı sekiz köyün bu vilâyetten alınarak Mardin vilâyetine verilmesine dair bir kararname hazırlanmıştır¹³⁸⁶. Kararnamede Viranşehir kazasının Resülayn nahiyesi dâhilindeki Büyük Circip suyunun sağ kolunun doğusundaki arazi ile bu arazi üzerindeki Gürnük, Arada, Herheri, Cümik, Çelbir, Bünyas, Kesho ve Yeniköy adlı köyler, mezkûr suyun sağ kolu her iki vilayet arasında hudut olmak üzere, bağlı olduğu nahiye, kaza ve vilâyetten alınarak Mardin vilâyetinin Kızıltepe¹³⁸⁷ kazasına verilmiştir. Bunların ihtiva ettiği 408 km karelik arazinin asayiş ve inzibatının temini nahiye teşkilâtıyla mümkün olmadığından bu sahadaki kaçakçılık gerektiği gibi önlenememiştir. Dolayısıyla bu sekiz köyle ihtiva ettiği arazinin, her iki vilâyet arasında Büyük Circip deresinin sağ kolu sınır olmak üzere Viranşehir kazasının Resülayn nahiyesinden alınarak kendilerine daha yakın ve iktisadî münasebeti daha sıkı olan ve Derik’e giden kaçakçılık yolu üzerinde

¹³⁸² Beş kaza teşkili hakkında kanun lâyihası ve Dâhiliye ve Bütçe Encümenleri Mazbataları (1/797), *TBMM ZC*, Devre: 5, C. 19, İçtima Senesi: 1, 70. İnikat, (02.06.1937), s. 2.

¹³⁸³ Bu konuda geniş bilgi için bkz. *Umumî Müfettişler Konferansı’nda Görüşülen ve Dâhiliye Vekâleti’ni İlgilendiren İşlere Dair Toplantı Zabıtları İle Rapor ve Hulasası 1936*, (Haz. M. Bülent Varlık), Dipnot Yayınları, Ankara 2010.

¹³⁸⁴ *Ulus*, 15 Sonkanun (Ocak) 1937, s. 2.

¹³⁸⁵ “Umumî Müfettişler Toplandı”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl: II, S. 18, Ocak 1937, s. 28.

¹³⁸⁶ *BCA*, 030.11.1.123.26.9. s. 4.

¹³⁸⁷ Mardin Vilâyetine bağlı Koçhisar kazası adının Kızıltepe’ye dönüştürülmesi İcra Vekilleri Heyeti’nin 07.06.1931 tarihli toplantısında tetkik edilerek mezkûr kaza adının teklif veçhile Kızıltepe’ye tebdili tasvip ve kabul olunmuştur 7 Haziran 1931. Bkz. *BCA*, 030.18.01.02.20.38.13.

bulunması hasebiyle daha sıkı kontrol edilebilecek olan Mardin vilâyetinin Kızıltepe kazasına verilmiştir¹³⁸⁸.

Gaziantep'te tecavüz suçundan aranan Halil İbrahim Soğukoğlu takip esnasında Suriye'ye kaçmıştır. Fransızlarca yapılan takibat neticesinde Türkiye sınır hattına gelerek yakalanmıştır. Bu şahsın Bilecik'e nakli ve iskânı, İcra Vekilleri Heyetince 25 Mart 1939'da uygun görülmüştür¹³⁸⁹.

Suriye sınırında uçuş yapan Fransız uçaklarının defalarca Türkiye'nin hava sahasını ihlal etmesi üzerine¹³⁹⁰ Türk askerî tarafından ateş açılmış ve uçaklar geldikleri yere geri dönmek zorunda kalmıştır¹³⁹¹.

Gaziantep, Urfa ve Mardin'in Suriye sınırında bulunması eşkiya hadiselerinin yoğun olarak yaşanmasına neden olmuştur. Meydana gelen hadiselerde genellikle Fransızlarla temasa geçilmiş ve gerekli teşebbüslerde bulunulmuştur¹³⁹². 1939 yılı Ağustos'unda birkaç kez Amik ovasında Türk köylerine Suriyeli çeteler tarafından saldırı gerçekleştirilmiştir. Bu çetelerin Suriye dâhilinde bir araya gelmelerine müsaade edilmemesi gerektiğine dikkat çekilmiş ve Fransızlar nezdinde teşebbüslerde bulunarak ilgili makamlara gerekli talimatın verilmesi kararlaştırılmıştır¹³⁹³. Fransızlar bölgeye hâkim vaziyette olduklarından gerek eşkiya ve gerekse kaçakçılık vakalarında bunlarla irtibata geçilmiştir¹³⁹⁴. Bu bölgede yapılan kaçakçılık Fransız nüfuzunun yayılma vasıtası olarak görülmüş ve üzerinde önemle durulmuştur¹³⁹⁵.

Gaziantep'te kaçakçılığın olduğu bilinmekle beraber diğer vilâyetlere oranla da azdır. Gaziantep'te hükümet otoritesinin kuvvetli ve vilâyetin her tarafında asayiş muntazam olduğuna dikkat çekilmiştir¹³⁹⁶. Kaçakçılık özellikle Kilis üzerinden yapılmıştır. Kaçakçılık Suriye ile sınır gayri tabii vaziyeti Kilis ahalisini çok tazyik

¹³⁸⁸ BCA, 030.11.1.123.26.9. s. 5.

¹³⁸⁹ BCA, 030.18.01.02.86.25.2.

¹³⁹⁰ BCA, 030.10.51.332.2. s. 1.

¹³⁹¹ BCA, 030.10.51.332.2. s. 2.

¹³⁹² BCA, 030.10.00.00.265.787.8.1. s. 1-2.

¹³⁹³ BCA, 030.10.225.515.14. s. 1-2.

¹³⁹⁴ İnönü, *Defterler (1919-1973)*, I, s. 166.

¹³⁹⁵ Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, s. 24.

¹³⁹⁶ BCA, 490.01.652.172.1. s. 39.

etmiştir. Bu kadar gayri tabii sınır sebebiyle kaçakçılığın da devamına mani olunamamaktadır¹³⁹⁷.

15 Haziran 1939'da Resulayn nahiyesinin Telharabe Süvari Jandarma Karakolu Komutanlığı'ndan Abdurrahman Onbaşı ve Er Ali'nin Suriye'nin Telhalef Köyü halkının hücumuna uğradıkları ve yakalanarak bu köye götürüldükleri haberi alınmıştır. Bunun üzerine yapılan incelemelerde Türk jandarmasının Suriye'nin Telhalef Köyü yanından bir sürü hayvanın kuzeye geçtiğini görerek çevirmek istediklerinden Telhalef Köyüne mensup 60 kadar atlı ve yaya Suriyelilerin hücumuna uğradıkları tespit edilmiştir¹³⁹⁸. Bununla ilgili gerekli teşebbüslerin bir an önce yapılması istenmiştir (4 Temmuz 1939)¹³⁹⁹.

Kaçakçılığa karşı alınan önlemlerden biri de Suriye'ye kaçıp ülke aleyhine çalışanların vatandaşlıktan çıkarılması kararıdır¹⁴⁰⁰. Bununla beraber Hudut Kaçak Komisyonlarının kuvvetlendirilmesi ve kaçakçılık kanunundaki eksikliklerin giderilmesi gerekmektedir¹⁴⁰¹. Aynı zamanda kaçakçılıkla rahat bir şekilde mücadele için şoselerin devlet tarafından yaptırılması alınması gereken tedbirler arasında yer almıştır¹⁴⁰².

2.4.2. Köylerde Yapılan Hayvan Hırsızlığı ve Alınan Tedbirler

Ülkenin bazı kısımlarında hayvan hırsızlığı uzun zamandan beri devam edegelmiştir. Hayvan hırsızlıklarında bazı köy ağaları ile şehir beylerinin de payı olduğu görülmüştür. Hırsızlar ekseri köylünün şehirde malını satıp geri döndüğünde yolları kesmektedir. Köylüyü soyarken de yüzlerini kapatıp daha sonradan takip edilmemek üzere izlerini kaybettirirlerdi¹⁴⁰³.

Asayişin köy ve şehirlerde devamlı surette temin edilmiş olmasına rağmen kaçakçılığın tam olarak önü alınamamıştır. Ancak yine de 1930'lu yıllardan sonra emniyet ve sükût alanının ülkede daha da genişlediğini söylemek mümkündür.

¹³⁹⁷ BCA, 490.01.653.173.1. s. 84.

¹³⁹⁸ BCA, 030.10.265.787.8. s.1.

¹³⁹⁹ BCA, 030.10.265.787.8. s.2.

¹⁴⁰⁰ BCA, 030.10.68.452.4. s. 9.

¹⁴⁰¹ BCA, 030.10.68.452.4. s. 10.

¹⁴⁰² BCA, 030.10.68.452.4. s. 12.

¹⁴⁰³ Trakyalı Ali Galip, "Köylü", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 2, S. 10, İkinciteşrin (Kasım) 1933, s. 328.

Nitekim kolluk kuvvetleri herhangi bir asayiş bozukluğunda ne pahasına olursa olsun emniyeti sağlamaya çalışmıştır¹⁴⁰⁴. Arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre olaylara müdahale etme noktasında şartların daha iyi hale geldiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde Derik'in Sip Köyü'nden Mehmet, silahı ile birlikte ele geçirilmiş ve Fransızlara ait silah ruhsatını taşıyan bir katil yakalanmıştır Bunun yanı sıra yine Mardin'de 11 katil zanlısı sağ, 2 eşkıya da ölü olarak ele geçirilmiştir¹⁴⁰⁵.

Alınan bütün bu önlemlere rağmen kaçakçılık muhtelif bölgelerde devam etmekteydi. Mesela Suriye'den Türkiye sınırlarına giren 18 kişilik bir kaçakçı kafilesi Siverek kazasının Karakeçi nahiyesinde tespit edilmiştir. 14 Kasım 1934 Çarşamba günü saat 13.30'da başlayan çatışmada 14 kaçakçı, 12 yük eşya ve 7 tüfek elde edilmiştir¹⁴⁰⁶. Hükümet bu hassas dönemde bir yandan dâhilde kaçakçılıkla mücadele etmiş bir yandan da uluslararası arenada komşu ve diğer devletlerle sulh durumunu devam ettirmeye çalışmıştır¹⁴⁰⁷.

Kaçakçılık işlerini daha derli toplu ve daha sağlam bir şekilde yürütebilmek için Birinci Umumî Müfettişlikçe çeşitli tedbirler düşünülmüştür (1 Kasım 1935). Bu raporda, Birinci Umumî Müfettişliğin, Gümrük işleri ve Gümrük Muhafaza kuvvetleri üzerinde daha tesirli kontrol edebilecek bir yetkiyle kuvvetlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bununla beraber kaçakçılık ile mücadeleyi bazen gümrük askerlerinin olumsuz tutum ve davranışları da kötü yönde etkilemiştir. Ulusal güvenlik noktasında da önemli zafiyetlere yol açabilecek olan bu durumu önlemek gümrük idaresi ve gümrük muhafaza teşkilâtı üzerinde teftiş salahiyetine sahip bir müfettiş görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır¹⁴⁰⁸.

13 Aralık 1936'da Mardin'in 15 kilometre kadar kuzeyinde soygun vakasına rastlanmış. Yapılan incelemeler sonucunda Çalkıoğlu Tahir ve yanındaki altı kişinin Suriye'ye kaçtığı tespit edilmiştir. 1936 da gerçekleşen altı vak'anın hepsi soygun şeklindedir¹⁴⁰⁹.

¹⁴⁰⁴ Trakyalı Ali Galip, s. 331.

¹⁴⁰⁵ BCA, 030.10.128.923.4. s. 3.

¹⁴⁰⁶ *Urfada Millî Gazete*, 19 İkinciteşrin (Kasım) 1934, s. 1.

¹⁴⁰⁷ *Hükümet Programları (1920-1965)*, s. 65.

¹⁴⁰⁸ BCA, 030.10.70.458.1; BCA, 030-10-70-458-1, s.1; BCA, 030-10-70-458-1, s.2.

¹⁴⁰⁹ BCA, 030.10.128-923-19, s. 18

7 Mart 1937’de Urfa’nın Tektek dağında sekiz silahlı eşkıya hayvan gasp etmiş ve daha sonra olayla ilgili şahıslar yakalanmıştır. Urfa’da çeşitli tarihlerde hayvan gasbı vakaları yaşanmıştır. 1937 de gerçekleşen sekiz vak’anın ikisi soygun, altısı hayvan gasbı şeklindedir¹⁴¹⁰.

Gerek hırsızlık vakaları ve gerekse eşkıya hadiseleri genellikle Suriye kaynaklı olmuştur. Bu olayların büyük çoğunluğunu Suriye’den Türkiye’ye gönderilen İbrahim Paşa, Cemil Paşa, Haco ve oğulları tarafından tertip edilmiştir Bölge açısından on yıllık asayiş durumu tetkik edilince Suriye’den Türkiye’ye eşkıya geçişlerinde sırasıyla Mardin, Urfa ve Gaziantep vilâyetleri ön plana çıkmıştır¹⁴¹¹.

1939 yılında hazırlanan raporlara göre bölgede hâlâ kaçakçılığın devam ettiği belirtilmiştir¹⁴¹². Bu raporlarda bölgenin genel durumu ile ilgili bilgiler verildiği gibi insanları kaçakçılığa iten hayat pahalılığından da bahsedilerek bir özeleştirme yapılmıştır. Yine aynı raporda Antep’te hükümet otoritesinin kuvvetli ve vilâyetin her tarafında asayiş sağlandığı ifade edilmiştir¹⁴¹³.

Asayiş alanında yapılan faaliyetlerde büyük bir mesafe kat edildiğini Ulusal gazetesi şöyle dile getirmiştir: “*Altını başına al nereye istersen git hem de Diyarbakır’a değil Van’a kadar yolun açıktır yurttaş! Cumhuriyet rejiminin uygulanmasının, hükümetin idare sisteminin, halkın bu rejimi kabuldeki yüksek kabiliyetinin Siverek’i az zamanda bambaşka bir şekle soktuğu su götürmez bir gerçektir. Daha önce Siverek Diyarbakır yolunda soyulan müfettişler, maarif eminleri vardı. Şimdi ise tüccar on binlerce liralık eşyasını ve her yolcuyu Urfa’dan Diyarbakır’a ve oradan Urfa’ya getiren kamyonların yolda şüpheli bir adam görmedikleri belirtilmektedir*¹⁴¹⁴.”

Ancak bu haberlerin gerçeği tam olarak yansıtmadığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Nitekim bu belgelerde Nisan 1936 ile Mart 1937 tarihleri arasında yaklaşık bir yıllık sürede bölgedeki asayiş olayları hakkında bilgi verilmektedir. Buna göre 15 Nisan 1936’da Cilin’li Hamo isiminde bir eşkıya ile üç arkadaşı Avine

¹⁴¹⁰ BCA, 030.10.128-923-19, s. 18-19.

¹⁴¹¹ BCA, 030.10.128-923-19, s. 18-19.

¹⁴¹² BCA, 490.01.653.173.1. s. 83.

¹⁴¹³ BCA, 490.01.653.173.1. s. 83.

¹⁴¹⁴ *Ulusal*, 30 Mayıs 1935, s. 1-2.

bölgesinde yaptığı baskında bir kişiyi öldürmüş, iki kişiyi de yaralamıştır. 1936 yılında soygun, adam öldürme ve hayvan hırsızlığı vakalarına rastlanmıştır. 1937 yılında ise Hayvan hırsızlığı ve Harran’da eşkıya olaylarına rastlanmıştır¹⁴¹⁵. 16 Ocak 1937’de Harran bölgesinde, Gümrük karakolu civarında Suriye’den gelen yedi silahlı tarafından koyun hırsızlığı ve sınır tecavüzleri görülmüştür¹⁴¹⁶.

Yukarıda bahsedilen olayların yanı sıra kaçakçılık hadiseleri beraberinde çatışmaları ve ölümleri ortaya çıkarmıştır. Mücadele kapsamında kaçakçılar ya öldürülmüş ya da yakalanarak hapse atılmıştır¹⁴¹⁷.

2.4.3. Gaziantep, Urfa ve Mardin Sınır Hattında Eşkıya Vakaları ve Alınan Tedbirler

Güney vilâyetlerinde tetkik seyahatinden dönen İçişleri Bakanı Şükrü Kaya hudutlardaki şekavet vakaları ve sınır emniyetinin mevcut durumu hakkında merkeze raporlar sunmuştur¹⁴¹⁸. Sonraki süreçte bölgede yaşanan hadiseler de arşiv belgelerine yansımıştır. 22 Ağustos 1937’de gece vakti Şarabi ve Adam aşiretine mensup 12’si silahlı 8’i silahsız 20 Suriyeli çapulcu Türkiye sınırlarından içeri girerek hayvan hırsızlığına teşebbüs etmişlerdir. Durumu fark eden Türk müfreze birlikleri hırsızlar ile çatışmaya girmiştir¹⁴¹⁹. Hırsızları desteklemek amacıyla Suriye tarafından 80 kişi daha çatışmaya müdâhil olmuş, iki saat süren çatışma neticesinde Türk müfrezeleri kaçırılan sürüleri kurtarmış ve eşkıyalara ağır kayıplar verdirilmiştir¹⁴²⁰.

Yine Urfa vilâyetinin 23 Nisan 1937 tarihli ve 769 sayılı mütalaasından anlaşılacağı üzere 1937 Nisan’ında Suriyeli altı silahlı bir çetenin Gercuş mevkiinde oturan Beni Mehmet Aşireti’ne saldırdıktan sonra Türk askerî ile girdikleri çarpışma neticesinde bir yaralı bırakarak Suriye’ye kaçtıkları tespit edilmiştir¹⁴²¹.

¹⁴¹⁵ BCA, 030.10.128.923.19. s. 36.

¹⁴¹⁶ BCA, 030.10.128.923.19. s. 35.

¹⁴¹⁷ *Ulus Sesi*, 25 Eylül 1936, s. 2.

¹⁴¹⁸ *Ulus*, 31 Mart 1937, s. 1.

¹⁴¹⁹ BCA, 030.10.00.00.264.777.6.1. s. 1.

¹⁴²⁰ BCA, 030.10.00.00.264.777.6.1. s. 2.

¹⁴²¹ BCA, 030.10.00.00.263.774.51.1.

Bu çatışmada mütecavizlerden Mehmet Elisan namında bir Suriyeli yaralı olarak yakalanmış ve bir miktar deve, koyun ve sığır gibi hayvanlar ele geçirilmiştir. Aneze ve Cümeyle aşiretlerinden olduğu anlaşılan bu eşkıyaların tespit edilip cezalandırmaları Fransızlara bildirilmiştir. Amude hadiseleri sebebi ile yurda iltica eden Beytülhızır aşireti lideri Selanik Ağa 11 arkadaşının namına bir teşekkür telgrafı çekmiştir¹⁴²². Bu telgrafın içeriği şöyledir: *“Evlerimizin yakıldığı mallarımızın gasp edildiği canlarımızın ölümle pençeleştiği gün büyük şefkat ve merhamet kucağını bizlere açan, ilticamızı kabul buyurmak sureti ile bizleri hayata kavuşturan ve Suriye’de kalanların da refah ümitlerini kuvvetlendiren cumhuriyet hükümetinin büyük atfetini hürmet ve minnetle karşılarız. Gerek naklimiz esnasında ve gerekse iaşemizde trahomlularımızın ve hastalarımızın tedavisinde her türlü esbabı huzur ve istirahatimizin temininde gösterilen ciddi alâkaya karşı kalplerinden doğan sonsuz sevincin minnet hissi ile arzı şükran eyleriz”*¹⁴²³.

Mardin vilâyetinden alınan 5 Eylül 1937 tarihli şifre telgrafa göre Türkiye’de birçok soygun karışıp Suriye’ye kaçmış olan Şaki Bakistanlı Rifat ve arkadaşı Seraç Fransızlar tarafından yakalanarak Türkiye’ye teslim edilmiştir¹⁴²⁴. Eşkıya hadiselerinde mühim roller alan Bakistanlı Rifat, Seraç ve Temo adındaki 3 şakinin Fransızlarla yapılan temaslar sonucunda iadesi kararlaştırılmıştır. Şakilerden Rifat ve Seraç yakalanarak Türkiye’ye iade edilmiştir. Firara muvaffak olan Temo ise Suriye’de takip ettirilmektedir¹⁴²⁵.

Gaziantep’te aslen Ermeni asıllı olan ve Suriye’de Fransız ve Taşnak istihbarat teşkilâtlarıyla temas kurup Türkiye aleyhine casusluk faaliyetinde bulunan şahıslar tespit edilmiştir. Bunlardan biri Nizip kazasına yerleşmiş olan Hasiçeli Sadık ve diğeri de Eyüp (asıl adı Agop) adlı kişidir. Şahıslardan birincisinin Amasya ikincisinin ise Niğde iline nakledilerek iskân edilmelerine karar verilmiştir (2 Kasım 1937)¹⁴²⁶.

¹⁴²² BCA, 030.10.00.00.264.77.1.s. 1.

¹⁴²³ BCA, 030.10.00.00.264.77.1.s. 2.

¹⁴²⁴ BCA, 030.10.105.685.32. s. 1.

¹⁴²⁵ BCA, 030.10.105.685.32. s. 2.

¹⁴²⁶ BCA, 030.0.18..01.02.79.89.10.

Atatürk, 1 Kasım 1937'de TBMM'de yaptığı konuşmada, Cumhuriyet rejiminin ülkede huzur ve güvenliğin iyi bir şekilde yerleşmesini temin ettiğini belirtmiştir. Bu konuşmadan yedi gün sonra yapılan hükümet programlarında da polis teşkilâtı ve adliye hususunda yeni kararlar alınmıştır¹⁴²⁷. Buna göre polis teşkilâtı kazalarda dahi teşkilâtlandırılacaktır. Polis ve amirlerin halkla olan ilişkileri ve vazifeleri hakkında özel kurslar tertip edilecektir¹⁴²⁸. Adliye hususunda ise yurt emniyeti içinde fertlerin emniyeti de, layık olduğu derecede göz önünde tutulmasına gayret edileceği kararlaştırılmıştır¹⁴²⁹.

Türkiye-Suriye sınır rejimine ait 29 Haziran 1929 tarihli Ankara Protokolü'nün 13. maddesine uygun olarak 24 Mart 1938'de Halep'te toplanacak olan Türkiye-Suriye Daimî Hudut Komisyonu'na hükümeti temsilen Dâhiliye Vekâleti Emniyet Umum Müdür Muavini İzzettin Çagpar'ın başkanlığında bir heyetin gönderilmesine karar verilmiştir. Bu heyete yol ve nakliye masraflarından başka Türkiye sınırlarından başlamak üzere 2/5690 sayılı kararnameye göre gündelik verilmesi, heyetin çalışması için gerektiğinde bir veya iki oda kiralanması, haberleşme, ziyafet ve kırtasiye gibi zarurî masrafları karşılanması kararlaştırılmıştır (17 Mart 1938)¹⁴³⁰. Bu heyete daha sonra Dâhiliye Vekâleti Emniyet Umum Müdürlüğü memurlarından Pertev Sanaç ile Halil Sunar da katılmıştır¹⁴³¹.

2.4.4. Gaziantep, Urfa ve Mardin'de Hırsızlık ve Soygunlara Karşı Alınan Tedbirler

15 Mart 1937'de Diyarbakır vilâyeti dâhilinde Karaköprü mevkiinde meydana gelen soygun vakasından sonra Birinci Umumî Müfettişlik bölgesinde önemli tedbirlerin alınması zarureti ortaya çıkmıştır¹⁴³². Karaköprü, Diyarbakır-Mardin şosesi üzerinde, Diyarbakır'dan 15 kilometre uzaklıkta, Dicle'nin güneyinde bulunmaktadır. Soygun 15 Mart 1937 Pazartesi günü saat 10.30'da başlamış, saat 17.30'da bitmiştir. Altı kamyon, bir binek otomobili içindeki yolcular ile gerek atlı

¹⁴²⁷ TBMM ZC, Devre: 5, C. 20, İçtima Senesi: 3, 1. İnikad (1.11.1337), s. 3.

¹⁴²⁸ Hükümet Programları (1920-1965), s. 70.

¹⁴²⁹ Hükümet Programları (1920-1965), s. 72.

¹⁴³⁰ BCA, 030.18.01.02.82.16.18. s. 1.

¹⁴³¹ BCA, 030.18.01.02.82.16.18. s. 2

¹⁴³² BCA, 030.10.128.923.9, s.1.

ve gerekse yaya olarak bu köprüden geçen halk tamamen soyulmuştur¹⁴³³. Diyarbakır ve Mardin vilâyetleri içinde takibat yapılmış fakat bir netice alınamamıştır¹⁴³⁴. Soygun neticesinde alınan tedbirler arasında gece malzemesi, gümrük grupları arasında seri ulaşımın sağlanması, yollar üzerinde motosikletli Jandarma devriyelerinin gezmesi¹⁴³⁵ ve vilâyet merkezlerinde emre hazır kamyonetlerin verilmesi, müstakil bir zabıta haberleşme şebekesi Mardin'in önemli kazalarında üç küçük telsiz merkezinin tesisi ile Jandarma ve Gümrük Karakollarının tahkimi kararlaştırılmıştır. Bununla beraber kazalarda emniyet memurluklarının ihdas edilmesi, hem iç hem de dış istihbarat için Umumî Müfettişlikte bir merkez oluşturulması kararlaştırılmıştır. Birinci Umumî Müfettişlik ,Jandarma Komutanlığı ihdası, Mardin vilâyetinde Hazak ve Şamrah kazalarının teşkil edilmesi, İdare âmirlerinin halkla temasının sıklaştırılması, Suriye'ye firar ederek Türkiye'ye karşı eşkiya faaliyetlerinde bulunanların vatandaşlıktan çıkarılması ile adlî teşkilât ve esaslarının bölgenin ihtiyaçlarına uydurulması yönünde kararlar almıştır¹⁴³⁶.

Bölgede yapılan incelemeler sonucu asayiş sorunu üç safhada ele alınmıştır. I. safha (1925-1930), Şeyh Sait İsyanı'ndan Ağrı Ayaklanması'nın¹⁴³⁷ ortadan kaldırılmasına kadar olan safhadır. Bu dönemde asayiş durumu endişe verici bir vaziyette idi. Alınan önlemlerle vukuat azalmış ise de büsbütün ortadan kaldırılamamıştır. Bölgede Gümrük Kıta'larının teşkili, hudut vilâyetleri sabit jandarmasının takviyesi ve halkın silahtan tecridi programının uygulanması ile asayiş olayları asgarî düzeye indirilmiştir. Asayişsizliğe neden olan ve bunu temin eden çetelerin teşkil ve sevki işinin Suriye topraklarından yapıldığı ve bizzat Fransız otoriteleri tarafından himaye edildikleri tespit edilmiştir¹⁴³⁸.

¹⁴³³ BCA, 030.10.128.923.19. s. 11.

¹⁴³⁴ BCA, 030.10.128.923.19. s. 15.

¹⁴³⁵ Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, s. 25.

¹⁴³⁶ BCA, 030.10.128.923.19. s. 3-4.

¹⁴³⁷ İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973)*, C. 1, (Haz. Ahmet Demirel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 146; Ayrıca bkz. *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları*, C. 1, Kaynak Yayınları, İstanbul 1992, s. 230.

¹⁴³⁸ BCA, 030.10.128.923.19, s. 4-5; Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, s. 24.

İkinci safha (1930-1936), 1933 yılı başlarında Suriye'deki Fransız otoritelerinin tutumlarının Türkiye lehine değişmesinden dolayı eşkıya hadiselerinin azaldığı bir dönemdir. Bu sükûn 1936 yılı sonlarına kadar devam etmiştir¹⁴³⁹.

Üçüncü safha (1936-1939), 1936 yılı sonlarından 1937 yılı başlarına kadar cereyan eden hadiselerdir. 1936 yılı sonlarında, sınır bölgesindeki sükûnetin birdenbire ihlâl edilmiş bulunması o sırada başlayan Hatay meselesiyle yakından ilgilidir. Suriye siyasetine hâkim olan Fransa'nın (mandater devlet) şimdiki kadar mukavele ve protokollerle sınırın sükûnetine âit olan taahhütlerini yerine getirmediği görülmüştür. Her iki taraf sınır bölgesindeki halkın silahtan tecridini kabul etmiş ve bu taahhüt Türkiye tarafından yerine getirilmiş, Fransız yönetimi ise bu anlamda herhangi bir teşebbüste bulunmamıştır. Suriye sınırının Türkiye tarafı silahsız, karşı tarafı ise silahlı bir halk kütlesi ile meskûn bulunduğu tespit edilmiştir¹⁴⁴⁰.

Suriye sınırı Cizre'den Payas'a kadar gözden geçirilince (Andiver, Kaburülbeyz, Kamışlı, Derbesiye, Resülayn, Arappınar, Cerablus, Azez) ve bunu müteakip Payas'a kadar olan kısımda Türkiye'den firari eden şahısların ve çete elebaşlarının Fransızlar tarafından himaye edildiği ve burayı Türkiye'ye karşı eşkıya faaliyetlerinin birer üs olarak kullandıkları tespit edilmiştir¹⁴⁴¹. Bu safha, kaçakçılık faaliyetleri ile ön plana çıkmıştır. Kaçakçılığın yasaklanması her iki tarafın taahhütleri altında olduğu halde bu taahhüde yalnız Türkiye riayet etmiştir. Kaçakçılık ve asayiş meselelerinin 1. derecede dikkate alınması gereken konular olduğu bir kez daha anlaşılmıştır¹⁴⁴².

Sonuç olarak, Suriye sınır bölgesinin bir eşkıya yuvası haline getirildiğinin apaçık ortadır. Türkiye asayişin temini için gerekli önlemleri alarak sükûneti sağlamaya çalışmıştır. Fransızların Irak bölgesinden nakledilen Nastûrileri Hasiçe bölgesine yerleştirmesi, bunların Cemiyeti Akvamca kabul edilen bir durum iken Lâzkiye bölgesine nakilleri hakkındaki taahhütleri yerine getirmemesi ve ayrıca

¹⁴³⁹ BCA, 030.10.128.923.19, s. 5.

¹⁴⁴⁰ BCA, 030.10.128.923.19, s. 5-6.

¹⁴⁴¹ BCA, 030.10.128.923.19, s. 6.

¹⁴⁴² BCA, 030-10.128.923.19, s. 6.

bütün sınır boyuna Türkiye’den firar eden Ermenileri iskân ettirerek ve silahlandırması asayiş bozan önemli nedenler olarak görülmüştür¹⁴⁴³.

Bölgedeki asayişin ihlal edilmesinin bir başka nedeni ise Suriye sınırı boyunca her iki taraftaki halkın dil, karakter ve his birliğine sahip olmasıdır. Suriye’ye kaçan halkın hemen hepsinin Türkiye’de toprak, mal ve akrabalarının bulunması meselesidir. Bu durum Suriye’den sevk edilen eşkıya kollarının görülmeksizin ülke içine sokulabilmesi ve yataklanabilmesi ve ayrıca hükümet tedbirlerinden vaktinde haberdar olup önlem almalarını sağlamıştır¹⁴⁴⁴.

Bölgedeki asayişsizliğe neden olan diğer önemli bir sebep de küçük memur sınıfı ile muhtar ve bekçilerdir. Bölge halkından oluşan bu sınıftan dolayı hükümetçe alınan tedbirlerin mahremiyeti temin edilememiştir. Bu durum eşkıya gruplarının harekâtını kolaylaştırdığı gibi istihbarat işini de zorlaştırmıştır¹⁴⁴⁵. Bölgedeki eşkıya ve kaçakçılık faaliyetlerinin nedenlerini şu şekilde sıralayabiliriz: Türkiye’den Suriye’ye kaçan eşkıya elebaşları ve adamlarının sınır üzerinde oturmaları ve Türkiye ile haberleşme ve hatta gözetleme imkânlarını kolayca bulmaktadırlar. Sınır dışında Fransızların veya Suriyelilerin himaye ve müsamahasına dayanan firarilerin zengin ve nüfuzlu olan liderleri tarafından teşiz ve teşvik edildikleri görülmektedir. Sınır hattında görev yapan emniyet kuvvetlerinin geçişleri engelleme noktasında yeterli miktarda değildir. Eşkıya ve kaçakçılık faaliyetlerinde bulunan kimseler bölgedeki hemşerilerinden himaye ve yardım aldıkları tespit edilmiştir¹⁴⁴⁶. Bunların Suriye’ye dönüşlerinde Fransız ve Suriyelilerin her türlü takibatından masun kalmaları ve hatta takdir gördükleri de tespit edilmiştir¹⁴⁴⁷.

¹⁴⁴³ BCA, 030.10.128.923.19, s. 7

¹⁴⁴⁴ BCA, 030.10.128.923.19, s. 8.

¹⁴⁴⁵ BCA, 030.10.128.923.19, s. 8-9

¹⁴⁴⁶ BCA, 03010.128.923.19, s. 9.

¹⁴⁴⁷ BCA, 03010.128.923.19, s. 10.

2.4.5. Gümrük Muhafaza Teşkilâtı'nın Faaliyetleri

Sınırın emniyetini 1. derecede Gümrük Muhafaza Teşkilâtı sağlamaktadır. Payas'tan Cizre'ye kadar 800 kilometreyi bulan güney sınırının emniyeti 1.710 er kadrolu üç Gümrük Muhafaza Taburu'na bırakılmıştır. Bu mevcudun 600 kadarı geri hizmet ve talim kıtalarından ibarettir. Bilhassa eşkıya ve sınır tecavüzlerine en fazla maruz kalan vilâyetin Mardin olduğu görülmüştür. Vilâyetin 280 kilometre tutan sınırını 274 piyade ve 120 Süvari'den ibaret Üçüncü Gümrük Muhafaza Taburu sağlamaktadır. Burada bulunan karakolların birbiriyle uzaklığından dolayı yeterli derecede kontrol sağlanamamıştır. Bütçenin yetersizliği bu sıkıntının kısa sürede aşılmasına engel olmuştur¹⁴⁴⁸. Mevcut durumda yalnız Mardin vilâyeti sınırında kuvvetli bulunmak üzere bu vilâyette bulunan Üçüncü Gümrük Muhafaza Taburu mevcudunun iki katına çıkarılması, 35 olan karakol sayısının iki karakol arasında 5 ila 6 kilometre bir boşluk kalacak şekilde 56'ya çıkarılması alınacak ilk tedbir olarak düşünülmüştür. Ayrıca taburun her bölüğünde bulunan birer süvari takımı üçer takımlı bölükler halinde teşkil edilmelidir. Bu sayede Gümrük Muhafaza Teşkilâtı'nın tesirli bir önleme kuvveti olacağı belirtilmiştir. Bununla beraber sınır kıtalarının mevcut durumunun Gümrük Kıt'alarına yardım edecek hale getirilmesi gerektiğine de dikkat çekilmiştir¹⁴⁴⁹. Bölgenin asayişini temin maksadıyla sabit jandarma kadrolarının az bir takviye ile vilâyetlerin ihtiyacına kâfi geleceği anlaşılmıştır¹⁴⁵⁰.

Nusaybin Gümrük Muhafaza Teşkilâtının inşaatı iki defa kapalı zarf usulü ile bir kere de pazarlıkla ihaleye konulduğu halde isteklisi çıkmadığından ihalesi yapılamamıştır. Bundan dolayı 24.854 lira keşif bedeli Nusaybin Gümrük Muhafaza Teşkilâtı merkezi inşaatının gerekli malzemesi 2.490 sayılı kanunun hükümleri dairesinde temin ve tedarik edilmek şartıyla emaneten yaptırılması kararlaştırılmıştır (7 Nisan 1938)¹⁴⁵¹.

¹⁴⁴⁸ BCA, 03010.128.923.19, s. 23.

¹⁴⁴⁹ BCA, 03010.128.923.19, s. 24.

¹⁴⁵⁰ BCA, 030-10.128-923-19, s. 26.

¹⁴⁵¹ BCA, 030.18.01.02.82.27.16.

Urfa Gümrük Muhafaza Teşkilâtı'nın, bölgede faaliyetlerini daha iyi yürütebilmesi için eskimiş olan 3 adet Ford kamyonet yerine aynı marka 3 adet kamyonetin satın alınmasına karar verilmiştir (22 Temmuz 1939)¹⁴⁵².

TBMM'nin yaz tatili devresinde Gaziantep Milletvekillerinin seçim bölgelerinde dairelerinde yaptıkları tetkikat üzerine hazırlamış oldukları raporda, Kilis'te kaçakçılığın fazlalığına dikkat çekilmektedir. Bu kazanın gayri tabii sınırından dolayı kaçakçılığa adeta davetiye çıkardığı belirtilmiştir. Kaçakçılığa karşı Gümrük Muhafaza Teşkilâtı'nın vazifesini kolaylaştırmak için bölgedeki halkevlerinin bu hususta halkı bilgilendirmesinin faydalı olacağına dikkat çekilmiştir¹⁴⁵³.

Halkın birçoğunun bağı ve zeytinliği sınırın diğer tarafında kaldığından her gün sınırı geçip tarlalarına giderler. Bu durum aynı zamanda kaçakçılığa da neden olduğundan hükümetin buna çare bulması halk tarafında ısrarla istenmektedir¹⁴⁵⁴.

Sınırdaki yapılan kaçakçılık türlerinden biri de Afyon kaçakçılığıdır. Gümrük Muhafaza Teşkilâtı bu kaçakçılığı önleyici tedbirler almış olmasına rağmen Türkiye dâhilinde Afyon'un alım-satım ve nakli kanunen serbest olması bu kaçakçılığın fazla yapılmasına neden olmuştur.. Çünkü Türkiye ile Suriye kara sınırı 850 kilometreye yakın uzunlukta ve Muhafaza karakolları da 5-15 kilometre aralıktadır¹⁴⁵⁵. Bundan dolayı Afyon kaçakçılığı tam olarak önlenememiştir¹⁴⁵⁶.

Afyon kaçakçılığını önlemek için, kaçakçılığın gerçekleştiği sahada özellikle "Mardin, Urfa, Gaziantep bölgelerinde Afyon alım-satım ve naklini men edici kanunî tedbirlerin alınmasının uygun olacağı belirtilmiştir¹⁴⁵⁷.

¹⁴⁵² BCA, 030.18.01.02.88.72.2.

¹⁴⁵³ BCA, 490.01.1005.880.4. s. 4.

¹⁴⁵⁴ BCA, 490.01.652.172.1. s. 10.

¹⁴⁵⁵ BCA, 030.10.180.245.17. s. 1.

¹⁴⁵⁶ BCA, 030.10.180.245.17. s. 1.

¹⁴⁵⁷ BCA, 030.10.180.245.17. s. 1-2

2.4.6. Gaziantep, Urfa ve Mardin’de Asayışı Sağlamaya Yönelik Alınan Tedbirler

On yıllık takip tecrübelerine göre çete takibatında en tesirli kuvvetin süratle harekete geçebilecek seyyar ve münhasıran takip hareketiyle vazifelendirilmiş müfrezeler olduğu tespit edilmiştir. Bu gruplar Valilerin emrinde münhasıran takip işiyle meşgul olacak ve kendilerine başkaca idarî ve adlî vazifeler verilmeyecektir. Bu dönemde Diyarbakır, Urfa, Mardin ve Siirt vilâyetlerinde bu tertibin alınması uygun görülmüştür. Ancak bu gün bu maksada tahsis edilebilecek kuvvet yalnız Mardin’de Sekizinci Seyyar Taburu ile Erciş’teki 11. Seyyar Jandarma Taburuna inhisar etmektedir. Sason meselesi halledilmedikçe bu bölge etrafındaki Onuncu ve Yedinci Seyyardan bu şekilde istifadeye imkân görülmemektedir. Mardin’deki Sekizinci Seyyar Tabur ile Erciş’teki 11. Seyyar Tabur’undan istifade edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Mardin vilâyetindeki Sekizinci Seyyar Taburun derhal bu vilâyetin asayişine tahsis edilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir¹⁴⁵⁸.

Urfa’daki eşkıya hadiseleri Mardin’e nazaran daha azdır. Urfa ve Siverek’te birer süvari alayının bulunması ve bu vilâyetin sınır bölgesindeki aşiretlerin Suriye’deki aşiretlerle uyuşabilecek vaziyette olmamaları, ayrıca Vilâyet Sabit Jandarma kuvvetinin diğer vilâyetlere nispetle müsait oluşu ve Urfa merkezinde bir Gümrük Muhafaza talim kıt’asının olması buraya ayrıca bir seyyar taburun tahsisi lüzumunu acil kılmamıştır. Bu vilâyet kadrosuna 46 piyade ve 50 süvari erinin eklenmesi şimdilik yeterli görülmüştür¹⁴⁵⁹.

Bölgede görev yapan kolluk kuvvetlerinin eşkıya faaliyetlerini takip edebilmek için yeterli teçhizat ve araçla donatılması da alınması gerekli tedbirler arasındadır. Ayrıca müstakil bir zabıta telefon şebekesi ve vilâyet merkezleriyle mühim kaza merkezlerinde idare ve işletmesi vilâyetlerce temin edilmek üzere birer telsiz merkezinin de tesisinin gerekliliğine dikkat çekilmiştir¹⁴⁶⁰.

Bölgede asayışı temin etme hususunda kazalardaki emniyet teşkilâtının da önemli bir yeri vardır. Kanunlara göre polis teşkilâtı bulunmayan merkezlerde polise

¹⁴⁵⁸ BCA, 030.10.128.23.19, s. 26.

¹⁴⁵⁹ BCA, 030.10.128.923.19, s. 26-27.

¹⁴⁶⁰ BCA, 030.10.128.923.19, s. 27.28.

ait vazifelerin Jandarma tarafından görülmesi mecburidir. Vilâyet kazalarında emniyet memurluklarının teşkili zarurî görülmektedir¹⁴⁶¹.

Güneydoğu sınırının asayişini güvenlik kuvvetleri ile tamamen sağlanamayacağı bunun için istihbarat teşkilâtına da ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir. Eşkîya faaliyetlerini hedeflerini daha ocağında iken haber alarak gerekli önlemlerin alınması büyük bir öneme sahiptir. Bunu temini ise her şeyden önce hariçte ve dâhilde bir elden idare edilen ve sağlam ve emin elamanlara sahip olan bir istihbarat şebekesinin varlığıdır¹⁴⁶². Mardin, Urfa, Diyarbakır ve Siirt vilâyetlerinde Umumî Müfettişlik istihbarat merkezine bağlı olmak ve vilâyetlerin dâhilî istihbaratıyla meşgul bulunmak üzere yine Millî Emniyet Hizmetlerinden (Mah) birer merkez teşkili de zarurî görülmektedir. Bununla beraber asayiş tek elden kontrol edecek bir idarenin Umumî Müfettişlik kontrolünde jandarma subayına ihtiyaç olduğu görülmektedir¹⁴⁶³.

Sınırın karşı tarafından Türkiye'ye gelen eşkıyaların ilk sığındığı yer Mardin vilâyetinden ziyade Mazıdağı bölgesidir. Bu bölgede Derik ile Diyarbakır ve Viranşehir ile Diyarbakır arasındaki 70 ila 90 kilometrelik sahada hiçbir idare teşkilât ve kuvvetinin olmaması eşkıya hareketlerine kolayca faaliyet gösterme imkânı vermektedir. Bunu önlemek için Mardin vilâyetinde Şamrah, Diyarbakır vilâyetinde Melkiş, kazalarının teşkili zarurîdir. Bu kazaların teşekkülü en mühim sahada şakilerin giriş ve çıkış istikametlerini kapamaya imkân verecek ve bizzat hükümetten uzak duran bir halk kütlesi içine de hükümet nüfuz ve kudreti girmiş bulunacaktır. Bundan başka Mardin'in Midyat kazası ile Cizre arasında 100 kilometrelik bir saha dâhilinde kuvvetli bir idare merkezinin olmaması, bu sahayı Suriye ile Sason ve Siirt istikameti genelinde şekavet vekaçakçılık geçitlerine tamamen açık bırakmıştır¹⁴⁶⁴. On yıllık asayiş durumu değerlendirildiğinde Suriye'den geçen çetelerin bu sahadan en fazla istifade ettiklerini göstermiştir. Bu bölgede kuvvetli bir idare merkezinin kurulması gerekmektedir. Bu maksatla merkezi Hazak olmak üzere Midyat ve Cizre arasında yeni bir kaza teşkili de faydalı görülmektedir. Halkı hükümete yaklaştırmak

¹⁴⁶¹ BCA, 030.10.128.923.19, s. 28.

¹⁴⁶² BCA, 030.10.128.923.19, s. 28.

¹⁴⁶³ BCA, 030.10.128.923-19, s. 29.

¹⁴⁶⁴ BCA, 030.10.128.923.19, s. 30-31

ve onların dert ve ihtiyaçlarına hakiki ve isabetli çare bulmak bakımından idare âmirlerinin halkla daha i içe olması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Alınması gereken önlemler arasında eşkıya faaliyetlerine katılanların vatandaşlıktan çıkarılması da söz konusu olmuştur. Bununla beraber adlî ve idarî teşkilâtın da bölgenin ihtiyaçlarına cevap verecek halde düzenlenmesi amaçlanmıştır¹⁴⁶⁵.

Urfa ve Mardin bölgesindeki köy bekçisi ve muhtarlarının hükümete sadık ve müzahir olmaları için bunların idarece tayininin sağlanması lâzımdır. Muhtarlar, köylerinde aynı zamanda istihbaratın emin birer vasıtasıdır. Köye yeni gelen veya uğrayan şahısların hüviyetlerini de anlayarak zararlı olanları hakkında derhal merkeze malûmat vermek suretiyle adlî takibatı ve eşkıya faaliyetlerinin önlenmesini kolaylaştırırlar. Bundan başka sınır bölgesindeki münasip köylerde yalnız gece gözcülüğü yapacak ve istihbarat unsuru olarak hizmet edecek silahlı bir gece bekçi teşkilâtı vücuda getirmek ve bu teşkilât vasıtasıyla gerektiğinde birkaç köyün bu silahlı bekçilerini birleştirerek eőkıyaları önlemek ve oyalamak suretiyle takip kuvvetlerinin yetişmesine zaman ve imkân vermeye çalışılmıştır. Alınacak önlemler için gerekli ödeneğin bütçeden karşılanacağı belirtilmiştir¹⁴⁶⁶.

Suriye'den Türkiye'ye gelen eşkıya faaliyetleri ve sınırda yapılan kaçakçılık olayları hakkında Fransız hükümeti nezdinde gerekli girişimler yapılmıştır. Suriye manda idaresinin bu gibi hadiselerin önüne geçmesi için tedbir alması ve Türkiye sınırı civarında bulunan ve fesatçılık yapan aşiretlerin uzaklaştırılması için gerekli girişimler yapılmıştır (24 Ekim 1938)¹⁴⁶⁷.

¹⁴⁶⁵ BCA, 030.10.128.923.19, s. 31.

¹⁴⁶⁶ Geniş bilgi için bkz. BCA, 030.10.128.923.19, s. 32-33-34.

¹⁴⁶⁷ BCA, 030.10.00.00.264.783.30.

2.5. TARIM VE HAYVANCILIK HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR

2.5.1. Tarım Alanında Yapılan Faaliyetler

Cumhuriyet Dönemi'nde kullanılan tarım araçlarının ilkel olması nedeniyle, tarlalar tarıma iyi hazırlanamamış ve bu nedenle beklenen verim elde edilememiştir. Esasen ülke nüfusunun yüzde 81 gibi büyük bir bölümü tarım alanında çalışmaktaydı. Bu yüzden Cumhuriyet idaresinin hususî olarak tarım üzerinde durması ve tarımı geliştirmesi gerekiyordu. Bu çerçevede 1929 buhranından sonra ziraat politikasında birçok değişiklik kendini göstermeye başlamıştı¹⁴⁶⁸. Bunlardan birisi ve en önemlisi topraksız çiftçiyi toprak sahibi yapmaktı¹⁴⁶⁹. Tarımın geliştirilmesi amacıyla 1934-1939 döneminde tarımsal krediler yüzde 30 artmıştır¹⁴⁷⁰.

Diyarbakır'da toplanan iktisat kongresinde bir araya gelen Diyarbakır, Mardin, Elazığ, Urfa, Karaköse, Malatya ve Bitlis ticaret oda başkanları ortak problemler üzerinde görüşmüş ve önemli kararlar almışlardır. Mardin, doğu vilâyetleri için bir iskeledir. Bu sebeple birçok fitil, Japon bezi ve sair manifatura eşyası Mardin gümrüğünde yığılmış ve ahali büyük zarara uğramıştır. Suriye ile yapılacak ticarî anlaşmada, koyun, yün ve derilerden alınmakta olan fahiş tarifenin uygun bir fiyata indirilmesinin temini kararlaştırılmıştır¹⁴⁷¹. Urfa'da ise Ziraat ve Osmanlı bankaları memleket ihtiyacına gayrikâfi olduğundan İş Bankası'nın Urfa'da bir şubesinin açtırılması, ayrıca ziraî ihtiyacın korunması için yün, pamuk ve çuval fabrikalarının Urfa'da inşasına karar verilmiştir¹⁴⁷².

Atatürk, TBMM açış konuşmasında toprak dağılımı ile ilgili olarak şunları ifade etmiştir: “*Memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Bundan daha önemli*

¹⁴⁶⁸ Kardaş, s. 248; J. Dobretsberger, “1938 Ankara Ziraat Kongresindeki Akislerine Göre Türk Ziraat Siyaseti”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, S. 1, İstanbul 1939, s. 263; Ali Tanoğlu, “Ziraatimizin Coğrafi Karakteri Ve Başlıca Meseleleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 4, S. 4, İstanbul 1944, s. 321.

¹⁴⁶⁹ Yunus Nadi, “Türkiyemizde Ziraî Kalkınmanın Temini Meselesi”, *Cumhuriyet*, 12 Şubat 1937, s. 1.

¹⁴⁷⁰ Yakup Kepenek, Nurullah Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2001, s. 71.

¹⁴⁷¹ Ramazan Topdemir, *Atatürk'ün Doğu-Güneydoğu Politikası ve GAP*, Truva Yayınları, İstanbul 2009, s. 53, 54.

¹⁴⁷² Topdemir, 54.

olanı ise bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın hiçbir sebep ve suretle bölünemez bir mahiyet alması, büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliği ve arazinin bulunduğu memleket bölgelerinin nüfus yoğunluğuna ve toprak verim derecesine göre sınırlamak lazımdır.” O, devam eden cümlelerinde bütün çiftçilerin iş vasıtalarını artırmak için gerekli tedbirlerin bir an önce alınması gerektiğini belirtmiştir¹⁴⁷³. TBMM hükümetlerinin almış olduğu önemli kararlardan biri olan Türk köylüsünü topraklandırmak meselesi¹⁴⁷⁴ ziraatta kalkınmanın önemli aşamalardan birini oluşturmuştur. Böylece köylere kadar yayılacak çalışmaların bu maksada erişmeyi kolaylaştıracağını savunmuştur¹⁴⁷⁵. Atatürk’ün de ifade ettiği gibi bütün çiftçiler toprak sahibi olmalıydı. Ancak toprağın büyük bir kısmının belli kişilerin elinde olması problem teşkil etmiş ve bu durum Gaziantep milletvekili Mehmet Ali Ağakay tarafından da dile getirilmiştir¹⁴⁷⁶.

Tarımın geliştirilmesi amacıyla ziraat alet ve makinelerini yapacak bir fabrika ve ziraat aletleri için seyyar tamir yerlerinin tesisi düşünülmüştür¹⁴⁷⁷. TBMM hükümeti, köylünün ziraat işlerindeki alet ve bilgi eksikliklerinin devlet eliyle tamamlanmasını sağlamak amacıyla kombinalar kurmuştur. Bu kombina 5.000 dönümlük bir birlik esası içinde bir büyük veya iki küçük köyü içine almaktadır. Kombinalarda traktör, harman makinası, atlar ve diğer çiftçi araç-gereçleri bulunması kararlaştırılmıştır. Bu işi kolaylaştırmak için Kültür ve Ziraat Vekâletleri ile birlikte, orduda çavuş olarak yetişmiş unsurların kısa bir kurstan geçirdikten sonra “Köybaşı” olarak vazifelendirilmesi kararlaştırılmıştır¹⁴⁷⁸.

Ziraî kombinalarının kısa zamanda teşkil edilerek faaliyete geçirilmesi için çalışmaların bir an önce neticelendirilmesi amaçlanmıştır. İlk etapta 250 kadar kombinanın kurularak faaliyete geçirilmesi hedeflenmiştir¹⁴⁷⁹.

¹⁴⁷³ TBMM ZC, Devre: 5, C. 20, İçtima Senesi:1, 1. İnikad (01.11.1937), s. 4.

¹⁴⁷⁴ *Ulus*, 17 I. Teşrin (Ekim) 1935, s. 6.

¹⁴⁷⁵ TBMM ZC, D: 5, C. 20, İ:1, 1. İnikad (01.11.1937), s. 4.

¹⁴⁷⁶ BCA, 490.01.652.172.1. s. 21; BCA, 490.01.653.173.1. s. 65.

¹⁴⁷⁷ Afetinan, s. 7.

¹⁴⁷⁸ *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1937, s. 4.

¹⁴⁷⁹ *Cumhuriyet*, 17 Şubat 1937, s. 3.

2.5.1.1. Sulama Faaliyetleri

Cumhuriyetin iş programında yer alan büyük konulardan biri de su işleridir¹⁴⁸⁰. Memleket dâhilinde bilhassa üretimin arttırılıp köylerin kalkındırılabilmesi için sulama faaliyetlerinin olabildiğince iyileştirilmesi yapılacakların başında gelmektedir. Bazı bölgelerde tarım arazileri sel ve su taşkınlarına açık bir vaziyettedir. Bu durumun önüne geçmek için yapılacak bentler vasıtasıyla tarım alanlarının korunması gerekmektedir. Bunun yanı sıra tarlaların civarında bulunan kaynak suları da kanallar aracılığıyla üretim alanlarına aktarılmalıdır¹⁴⁸¹.

Harran Ovası çok büyük bir alana tekabül etmesine rağmen bu topraklarda sulamanın yapılamıyor olması büyük bir üretimin önüne geçmekteydi. Bu durum karşısında Urfa Ziraat Odası Reisliği tarafından 11 Aralık 1933 tarihinde Sular Umum Müdürlüğü Fen İşleri'ne bir telgraf çekilerek keyfiyet bildirilmiştir. Aynı telgrafta çözüm önerisi olarak Fırat Nehri'nden su alınabilirse Harran Ovası'nın sulanabileceği ifade edilmiştir¹⁴⁸².

Urfa Ziraat Odası Reisliği'nin olumsuz durum ve çözüm önerili bu telgrafı Baş Vekâlet-i Celile tarafından görüşüldükten sonra reddedildi. Gerekçede ilk olarak ovanın yüksek rakımı gösterilmiştir. Buna göre Harran'ın en alçak noktası bile 375 rakımlı olup Fırat Nehri'nden 500 metre yüksektedir¹⁴⁸³. Ayrıca milyonlarca lira para harcanıp kanallar vasıtasıyla ovaya su aktarılsa bile bu kanallar Suriye sınırına paralel geçeceğinden 60.000 hektar alan için böyle mahzurlu bir duruma sebebiyet vermenin doğru olmayacağı cevaben bildirilmiştir¹⁴⁸⁴.

Urfa Ziraat Odası Reisi, Harran ovasının her türlü ziraât kuvvete sahip olmasına rağmen sadece kuraklık yüzünden gerek Urfa ve gerekse ülkenin her yıl milyonlarca para kaybettiğini belirtmektedir. O, Urfa'da iktisadî kuvvet temini için buradaki üreticinin güçlü olmasının devlet açısından da oldukça önemli olduğunu ifade ederek

¹⁴⁸⁰ *TBMM ZC*, Devre: 5, C. 25, İçtima Senesi: 3, 64. İnikad (23.05.1938), s. 120.

¹⁴⁸¹ Kardaş, s. 257.

¹⁴⁸² *BCA*, 30.10.158.109.12. 1.

¹⁴⁸³ *BCA*, 30.10.158.109.12. 2.

¹⁴⁸⁴ *BCA*, 30.10.158.109.12. 3.

sulama işinin tekrar gözden geçirilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir¹⁴⁸⁵. Harran ovasına Fırat Nehrinden su alınmasına ait bir kroki belirlenmiştir¹⁴⁸⁶.

2.5.1.2. Gaziantep, Urfa ve Mardin’de Ziraî Faaliyetler

Tarımsal faaliyetlerin neticesinde yüksek üretim elde etmenin yolu son teknoloji tarım aletlerini kullanmaktan geçmektedir. Bir dönem gerek ithal edilen gerekse memlekette imal edilen pulluk derin bir tetkik ve tecrübe mahsulü olmadığından köylüyü zor durumda bırakmıştır. Büyük bir hevesle makineleşmeye çalışan köylüler aldıkları pulluklardan bekledikleri şekilde istifade edemeyince tekrar karasabana sarılmak zorunda kalmışlardır. Ziraat makineleri imalatıyla iştigal etmek üzere memlekette büyüklü küçüklü 21 imalathane mevcut ise de, bunlardan ancak 10’unun yaptıkları pulluk evsafı kısmen istenilen düzeye erişmiştir. Çiftçiliği makineleştirme konusunda en büyük rol tamirhanelere düşmektedir. Kurulacak tamirhaneler ziraat makinelerinin tamir ve geliştirilmesinin önündeki eksigi telafi etmek açısından çok mühimdir. Ziraat makineleri kullanmak istenilen birçok yerlerde bunları tamir edebilecek bir atölye mevcut olmadığından bu makineler bozulduklarında tekrar çalıştırılmamış ve çiftçinin arızalanan makinesi kullanılamaz vaziyette kalmıştır. Bu suretle memlekette makineye konan sermayeden de hakiki manada istifade edilememiştir. Makinelerin bir defa bozulduktan sonra atıl vaziyette kalmaması için sabit ve seyyar tamirhanelerin açılması planlanmıştır¹⁴⁸⁷. Ziraatta, makineli ziraat usulü yaygınlaştırılarak tarımın geliştirilmesi amaçlanmıştır¹⁴⁸⁸.

Bu ve buna benzer atılımların gerçekleştirilmeye çalışılması dönemin gazetelerine de yansımıştır. Urfa ve ilçelerinin verimli topraklardan oluştuğu hükümetin de buraya ziraî aletler getirerek tarımda verimliliği arttırmaya çalışmıştır¹⁴⁸⁹. Urfa’nın Siverek ilçesinde ise genelde üzüm bağları çoktur. Yalnız kaza merkezine bağlı olmak üzere 5.000’den fazla bağ vardır. Diyarbakır ve Urfa gibi en yakın vilâyetlere her yıl önemli miktarda yaş üzüm sevk eder¹⁴⁹⁰. Siverek,

¹⁴⁸⁵ BCA, 30.10.158.109.12. 4.

¹⁴⁸⁶ Harita için bkz. BCA, 30.10.158.109.12. 5.

¹⁴⁸⁷ Afetinan, s. 270, 275-276.

¹⁴⁸⁸ *Millet Hizmetinde 40 Yıl C.H.P.*, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara 1963, s. 25.

¹⁴⁸⁹ *Urfa*, 28 I. Teşrin 1936, s. 3.

¹⁴⁹⁰ *Siverek Halkevi (1938-1939)*, s. 27.

Diyarbakır yoluyla İstanbul'a arpa, buğday, yağ, yün, deri, pirinç, gibi ürünler ihraç eder¹⁴⁹¹.

8 Kasım 1937 tarihli hükümet programında da ziraî sanayi alanında bir takım icraatların yapılması öngörülmüştür. Bu amaçla sütçülüğe ve süt sanayine özel bir önem verilmiştir¹⁴⁹². Aynı hükümet programında çiftçi çocuklarını yetiştirmek üzere pratik çiftçilik okullarının açılması gerektiği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra kış kurslarıyla köylerde kız ve erkek çiftçi çocuklarının hazırlanması üzerinde durulmuştur¹⁴⁹³. Dr. Refik Saydam Hükümeti'nin 27 Ocak 1939 tarihli programında ise çiftçi ve köylünün vergi yükünü hafifletip köylerin iktisaden süratle kalkınmasını temin etmek gayesi vardır¹⁴⁹⁴.

2.5.1.3. Tarım Ürünleri

Güneydoğu bölgesinin kurak ya da sulanabilir toprakları kozmopolit tarım ürünü yelpazesine ev sahipliği yapmaktadır. Burada yetiştirilen bir kısım ürünler bölge ve ülke ihtiyacını karşılayacak türdendir. Geniş ve verimli bir araziye sahip olan Mardin'in Derik ilçesi zeytin yetiştirmeye elverişli olup yıllık 50 ton civarında hasat kaldırılmaktadır¹⁴⁹⁵. Mardin vilâyetinin 1934 yılı özel idare bütçesi gelirleri 228.332 lira 60 kuruştur. Bunun 6.779 lirası tarıma ayrılmıştı¹⁴⁹⁶.

Mardin: Kızıltepe tütünü ile adını duyurmaktadır. Özellikle 12 köyden müteşekkil olan Orta Gurs bölgesinin yegâne meşguliyetlerini tütüncülük teşkil etmektedir. Burada başka bir zirâî faaliyete elverişli toprak olmadığından ahali bahçecilik ve tütüncülükle hayatını geçirmek mecburiyetindedir. Tütün kalitesi Samsun ile eşdeğer olan bu yörenin 1937 yılı toplam hasatı 100 tonu bulmuşken merkezi idarenin gerekli ödeneği yapmaması ve yetiştirme usullerinin bilinmemesinden dolayı 1938'de 30 tona kadar düşmüştür. 1939'a gelindiğinde tütüncülüğün sönmek üzere olduğunu fark eden İnhisarlar İdaresi ürün karşılığında yüksek fiyat vererek üretimin 90 tona kadar çıkmasını sağlamıştır. Orta Gurs ahali

¹⁴⁹¹ BCA, 490.01.844.340.1. s. 93.

¹⁴⁹² Hükümet Programları (1920-1965), s. 80.

¹⁴⁹³ Hükümet Programları (1920-1965), s. 81.

¹⁴⁹⁴ Hükümet Programları (1920-1965), s. 126.

¹⁴⁹⁵ Ulus Sesi, 21 Eylül 1936, s. 1.

¹⁴⁹⁶ Ulus Sesi, 29 I.teşrin 1936, s. 9.

Gümrük ve İhisarlar Vekili Rana Tarhan'dan kısa bir süre içerisinde bir uzman gönderilmesini talep etmişlerdir. Onlara göre, yetiştirme usullerine vakıf olurlarsa üretim katbekat artacaktır¹⁴⁹⁷.

Tütün'ün üretildiği bir diğer vilayet Gaziantep'tir. 1934 yılında Tütün Müstahsilleri (üreticiler) Kooperatif Şirketi'nin çalışmaları ve Ziraat Bankası da bu tütün ekicilerine destek olup üretimi arttırmak için yardımlarda bulunması ile tütün satışları artmıştır¹⁴⁹⁸. Tütün iktisadî bakımdan özel bir ehemmiyete sahiptir. Tütünün ihraç imkânlarını arttırarak üretimini yükseltmek zaruret olarak görülmüştür¹⁴⁹⁹.

Gaziantep'te yetişmekte olan ve büyük kısmı Mısır'a ihraç edilen Hasankeyf¹⁵⁰⁰ tütünleri için bir ihracat teşkilâtı kurulmuştur. Bu teşkilât aynı tütün üzerinde uğraşan Hasankeyf Satış Kooperatifi ile birlikte tütünlerin satışını ve ihracatını bir elden idare etmeye çalışmıştır¹⁵⁰¹. Aynı şekilde Hasankeyf tütünleri ticaretiyle meşgul olmak “Doğu ve Cenup Vilâyetleri Canlı Hayvan İhracatçıları Birliği” teşekkülünün bünye ve mahiyetine benzemek üzere bir tacirler birliği kurulması kararlaştırılmıştır¹⁵⁰². Türkiye'nin ihracat siyasetine ve ziraî ihtiyaçlarına uygun olarak Hasankeyf tütünlerinin satışıyla uğraşmak ve buna gerekli olan diğer işleri yapmak maksadıyla merkezi Gaziantep olmak üzere on yıl müddet ve 50.000 Türk lirası sermaye ile hızlı bir şekilde teşkiline başlanan şirketin sermayesinin yüzde yirmi beşinin tedarik olduğu belirtilmiştir¹⁵⁰³.

Gaziantep: Gaziantep'te arazinin darlığı ve bazı yerlerde hububat ziraatine elverişli olmaması sebebiyle daha ziyade bağcılık¹⁵⁰⁴, zeytincilik ve fıstık ziraatı ön plana çıkmıştır¹⁵⁰⁵. Gaziantep'te meyveciliğin gelişmesini sağlamak amacıyla

¹⁴⁹⁷ *Yeni Sabah*, 8 Nisan 1939, s. 6.

¹⁴⁹⁸ Zeynep Yıldız Özlü, “Gaziantep'in 1923-1938 Yılları Arasında Ekonomik ve Bayındırlık Alanındaki Faaliyetleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 51, Ağustos 2017, s. 333.

¹⁴⁹⁹ *Hükümet Programları (1920-1965)*, s. 108.

¹⁵⁰⁰ Hasankeyf tütününe “Deli Tütün” de denmektedir. Bkz. *Yeni Gaziantep*, 24 İkinciteşrin (Kasım) 1944, s. 1.

¹⁵⁰¹ *Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı (İktisat Vekâleti)*, s. 292-293.

¹⁵⁰² *BCA*, 030.18.01.02.83.34.20.

¹⁵⁰³ *BCA*, 030.18.01.02.84.67.18.

¹⁵⁰⁴ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1926-1927)*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi, İstanbul (Tarih Yok), s. 948.

¹⁵⁰⁵ *BCA*, 490.01.653.175.1. 31; *BCA*, 490.01.654.177.1. s. 60.

meyvecilik istasyonu kurulmuştur¹⁵⁰⁶. Bunun yanında Gaziantep, İslâhiye, Pazarcık ve komşu köyler önemli miktarda arpa, buğday ve sair hububat üretimi yaparlar. Ancak bu ürünler ihraç edilmediğinden fiyatları düşüktür ve bundan dolayı çiftçiler çok sıkıntı çekmektedir. Gaziantep ve Maraş vilâyetleri arasında bulunan Narlı istasyonuna ziraat ofisi veya ziraat bankası tarafından mübayaa teşkilâtı yapılması köylünün yüzünü güldürür. Burası tren güzergâhı olduğu için satın alınan hububat kolaylıkla istenilen ambara nakledilir. Bunun için bir an evvel gereğinin yapılması lazımdır¹⁵⁰⁷. Gaziantep'in belli başlı ihraç maddeleri arasında fıstıktan daha iyi yararlanabilmek için Ziraat Vekâleti, 1936 yılında Profesör Vaysberg ile bir uzmanı bölgeye göndermiştir. Bölgede yapılan incelemelerin ardından burada bir fıstık enstitüsü açılmasının uygun olacağına karar verilmiştir¹⁵⁰⁸. Gaziantep Milletvekili Mehmet Şahin, Gaziantep fıstığının önemli ölçüde Amerika'ya ihraç edildiğini belirtmektedir. Birkaç yıldır Amerika ile ticarî münasebetler bazı kayıtlara tabi tutulduğundan sevkiyat sınırlı yapılmaktadır. Ürünün çok olduğu yıllarda fıstık fiyatı düşmüştür. Fıstığın Amerika'ya sevkinin sağlanması için Ticaret Vekâleti'nin bu duruma el atması beklenmektedir¹⁵⁰⁹.

1937 yılında 976 ton kabuklu fıstık ve 103 ton da iç fıstık ihraç edilmiştir. 1938 yılındaki ihracat ise 386 ton kabuklu fıstık ve 62 ton da iç fıstıktan ibarettir¹⁵¹⁰.

1938 yılında önemli bir ihracat ürünü olan fıstığın her yıl ürün vermesi ve ıslahını sağlamak amacı ile Ziraat Bakanlığı yeni bir uygulama daha başlatmıştır. Fıstık fidanları yetiştirmek ve fidanlara aşilar yapılması için merkeze çok yakın bir yerde 200 dönümlük Fıstık İstasyonu açmıştır. Yine Gaziantep'teki tütün ticaretini Mısır'daki yabancı şirketlerin elinden kurtarmak, tütün kalitesinin ıslahına çalışmak amacı ile tütün ekicileri tarafından Tacirler (tüccarlar) Birliği kurulması istenmiştir. Tütünler bu satış birliğinde işletilmiş diğer ülkelere ihracatı sağlanmıştır¹⁵¹¹.

¹⁵⁰⁶ *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış (I. Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını)*, Devlet Basımevi, İstanbul 1938, s.283.

¹⁵⁰⁷ *BCA*, 490.01.652.172.1. s. 27.

¹⁵⁰⁸ *Ulus*, 24 Eylül 1936, s. 5.

¹⁵⁰⁹ *BCA*, 490.01.652.172.1. s. 16.

¹⁵¹⁰ *BCA*, 490.01.654.178.1. s. 67.

¹⁵¹¹ Özlü, s. 334.

6 Ekim 1939'da fıstık ihracatının teşkilâtlandırılması üzerinde durulmuştur. Fıstık ticareti halen Halep'in esareti altındadır. Öteden beri en çok ihracat Amerika'ya yapılırdı. Fıstığın Amerika piyasasının istediği şekle sokulması için icap eden ameliye de vaktiyle Gaziantep'te yapılmaktaydı. Ancak Ermenilerin Amerika'da Antep fıstıklarının fena ve muzır maddelerle terbiye edildiğine dair propagandaları üzerine Amerikalılar bu ameliyenin bir Amerika'da yapılmasını tercih etmişler ve bu sayede Amerika'daki Ermeniler bunun kazancını inhisar altına almışlardır. Amerika ile serbest döviz esası üzerine ticaret yapıldığından Antep fıstığı daha ziyade takas muamelesine tabi ülkelere satılmak zorunda kalmıştır. Bu durum hâlihazırda Antep fıstığının Hindistan'a oradan Suriye'ye gönderilmesini ve Suriye'den Halep firmasıyla Amerika'ya sevki gibi bir vaziyeti gerektirmiştir. Bundan dolayı ürün Amerika'ya yetişinceye kadar vasfını kaybettiğinden piyasadaki rağbeti düşmektedir. Onun için fıstık ihracatının hızlı bir şekilde teşkilâtlandırılması gerekmektedir. Bu sebeple şimdilik en iyi ve pratik çözüm bölgedeki küçük sermayelerle devlet sermayesini birleştirerek bir ihracat birliği yapmak olacaktır¹⁵¹². Aynı şekilde meyan kökünün de ihracatını kolaylaştıracak bir müessese bulunduğu takdirde hiç yoktan önemli bir gelir temin edilecektir¹⁵¹³.

Gaziantep milletvekili Mehmet Ali Ağakay, tarım faaliyetlerindeki iktisadî sıkıntıları dile getirmiştir. O, raporda fıstık ve meyan kökü ihracatının teşkilâtsiz olmasından, üzüm mahsulünün istihlak sahasından mahrum kalmasından, dokumacılığın ilkel maddelerini teşkil eden pamuk ipliği ve sunî ipeğin pahalılığı yüzünden yabancı mensucat ile rekabet edilememesinden ve ilkel usullerle yapılan debbağlık işlerinin gitgide rağbetten düşerek esnafının hayat darlığına uğramasından yakınmıştır¹⁵¹⁴. Bu durumu önleyebilmek üzere şu çareler düşünülmüştür: Hükümetin ön ayak olacağı bir ihracat birliği teşkil edilmelidir. Vilâyet içinde bir şarap fabrikası yapılmalıdır. Pamuk ipliği ve suni ipeğin ucuzlatılması gerekmektedir. Yalvaç'ta kurulmuş olan, ancak bu bölgenin gerekli şartlara sahip olmamasından faaliyete geçirilemeyen deri fabrikası Gaziantep'e nakledilmelidir¹⁵¹⁵.

¹⁵¹² BCA, 490.01.653.173.1. s. 81.

¹⁵¹³ BCA, 490.01.653.173.1. s. 82.

¹⁵¹⁴ BCA, 490.01.653.173.1. s. 63.

¹⁵¹⁵ BCA, 490.01.653.173.1. s. 64.

1938 yılı içinden Ziraat Vekâleti'nin yayımlamış olduğu bir istatistiğe göre Gaziantep'teki bağ sahası 41000 küsur hektardır. Bu miktar en önemli bağ bölgesi olarak bilinen İzmir vilâyetinin sahasının iki katıdır. Zira aynı istatistik İzmir vilâyetinin bağ sahasını 20 bin küsur olarak tespit etmektedir. Şarap fabrikası kurulmasının bir diğer önemli nedeni ise Gaziantep yaş üzümünün dışarıya sevk etme imkânlarının az olması olarak gösterilmiştir. İnhisarlar İdaresi bölgeye uzmanlar göndererek durumu tetkik ettirmiş ve sonuçta Gaziantep bölgesinin Türkiye'de birinci derecede üzüm mahsulü veren bir bölge olduğu tespit edilmiştir. Bölgede kurulacak bir fabrikada şarap imaline sarf olunmasının çok faydalı sonuçlar vereceğine dikkat çekilmiştir¹⁵¹⁶.

Pamuk: Gaziantep'te üretilen bir diğer ürün de pamuktur. 1935 yılında şehirde pamuk ekilmesi ve üretimin artması için çırçır makineleri kurulmuş ve çalışmaya başlanmıştır. Pamuk ekiminin iyi olması dokuma sektöründe de iyileşme sağlamıştır. Japon ve Suriye dokumalarının benzerleri yapılmaya başlanmış, bunda da başarı elde edilmiştir. Şehir merkezindeki Kalealtı semtinde bulunan un fabrikasının üretimi daha hızlı şekilde yapılabilmesi için şehre buğday yıkama ve kurutma makinesi de getirilmiştir. 1936 yılında yeni açılmış olan iplik fabrikasına pamuk yetiştirmek amacıyla köylere ziraat memurlar gönderilmiştir. Köylülere pamuk veriminin artması için yöntemler anlatılmış, haşerelerin ve hayvanların ekinlere zarar vermemesi için ilaçlamalar yapılmıştır. Ziraat Bakanlığınca Gaziantep pamuk bölgelerine ayrılmış ve her bölgenin ekeceği farklı pamuk cinsi tayin edilmiştir. Üretimi arttırmak için pamuk tohumları ise Ziraat Bakanlığı tarafından gönderilmiş ve halka parasız olarak dağıtılmıştır¹⁵¹⁷. Ziraat Vekâletince yapılan tetkiklerde özellikle klevlânt pamuklarının bu çevrede iyi hâsılat vereceği tespit edilmiştir. Çiftçiye 1937 yılında 10 ve 1938 yılında ise 100 ton tohum dağıtılmıştır. Bu suretle vilâyet dâhilinde pamuk ziraatı tekrar başlamış ve her yıl verimini arttırmıştır¹⁵¹⁸.

Gaziantep'in ilçeleri olan Kilis ve Nizip'te yetiştirilen zeytinlerden ise zeytinyağı ve sabun üretmek amacıyla makineler getirilmiştir. Diğer taraftan Hükümet verimi arttırmak ve kaliteyi yükseltmek amacıyla Ziraat Mücadele

¹⁵¹⁶ BCA, 490.01.653.173.1. s. 37-38.

¹⁵¹⁷ Özlü, s. 333.

¹⁵¹⁸ *Yeni Gaziantep*, 29 İlkteşrin (Ekim) 1940, s. 7.

Teşkilâtı'nı kurmuştur. 1938 yılının en hızlı ilerleyen ekonomik dalından biri de dokuma sanayisi olmuştur. Dokuma sanayisinden kazanılan para iki milyon liraya yaklaşmıştır¹⁵¹⁹. 1939 yılında ekinleri doludan zarar gören çiftçilere daha sonra Ziraat Bankası vasıtasıyla verilmek üzere Ziraat Vekâleti'nce şimdilik 150 ton tohumluk buğday tahsis edilmiştir¹⁵²⁰. Bu çiftçilerin listesi Ziraat müdürlüğünce hazırlanarak Ziraat Bankası'na verilmiştir¹⁵²¹.

2.5.2. Hayvan Hastalıkları ile Yapılan Mücadele

Hayvancılığın teşvikine, ıslahına, özellikle bu noktada Urfa'da birer tay ve inek depolarının tesis edilmesine çalışılmıştır¹⁵²². Bölgenin en önemli gelir kaynaklarından biri küçükbaş hayvancılıktır¹⁵²³. Urfa vilâyetinde tespit edilen rakamlara göre 221.971 koyun, 136.5150 keçi, 65 manda, 18.494 inek, 24.070 öküz, 2.507 kısarak, 468 aygır, 40 iğdiç, 12.820 eşek, 77 katır, 6.521 deve vardır¹⁵²⁴.

TBMM hükümetleri hayvan mahsulü sanayisinin gelişmesi üzerinde durmuşlardır¹⁵²⁵. Bununla beraber hayvan hastalıklarıyla da yakından ilgilenilmiştir. Her yıl çiftçiye zarar vermekte olan veba-i bakarinin önü alınmıştır. Bu hastalık Türkiye'ye dışarıdan gelmiştir. 1931 yılında 933 köyde bu hastalık görülmüş ve 27.541 hayvanın ölümüne ve 1.377.050 liralık da zarara neden olmuştur. Yapılan mücadele sonucunda 1932'de sadece sekiz köyde görülmüş ve 166 hayvanın ölümüne, 8.300 liralık da zarara neden olmuştur. Hastalığa el konulduğu tarihten önü alınıncaya kadar 1,5 milyon lira ve 137.146 litre serum sarf edilmiş, her yıl takriben 100.000 hayvan ilaçlanmıştır. Bu hastalıklarla mücadele etmek amacıyla yeterli miktarda aşı ve serumları hazırlamak üzere Mardin'de bir serum müessesesi tesis edilmiştir¹⁵²⁶. Hayvancılığın geliştirilmesine yönelik çalışmalar 8 Kasım 1937 tarihli Celal Bayar Hükümeti'nin programında da yer almıştır. Bu programda hayvancılığın

¹⁵¹⁹ Özlü, s. 334.

¹⁵²⁰ *Yeni Gaziantep*, 21 I. kânun (Aralık) 1940, 2.

¹⁵²¹ *Yeni Gaziantep*, 28 I. kânun (Aralık) 1940, 2.

¹⁵²² *Yeni Yurd*, 10 Ağustos 1937, s. 1.

¹⁵²³ *BCA*, 490.01.1013.909.2. s. 68.

¹⁵²⁴ *BCA*, 490.01.1013.909.2. s. 68.

¹⁵²⁵ *C.H.P Büyük Kurultayının Tetkikine Sunulan Program Taslağı*, s. 22.

¹⁵²⁶ Kemal Ünal, "Cumhuriyetin Onbeş Yılında Ekonomi", *Ülkü*, C. 12, S. 69, İkinciteşrin 1938, s. 228.

teşvikine, hayvan cinsinin ıslahına ve çoğaltılmasına ve hayvan mahsulleri endüstrisine kurulmasına çalışılacağı ifade edilmiştir¹⁵²⁷.

Birecik Halkevi Başkanı Mustafa Kanlı tarafından CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen belgede, bölgede her an tahribatını gösteren ve tırnaklı hayvanata arız olan hastalıkların köylüler tarafından ilk tedavisi yapılması ve salgının önüne geçilmesi için Halkevi üyelerinden Veteriner Bay Naim tarafından yazılıp yayınlanan “Şap Hastalığı Hakkında Öğütlerimiz” adlı kitap köylülere dağıtılmıştır (12 Aralık 1938)¹⁵²⁸.

Urfa Milletvekili Ahmet Yazgan, bulaşıcı hastalıklarla mücadele heyetinin birçok kez başında bulunduğunu belirtmiştir. Millî Mücadele'den sonrasında ülkenin tamamını bulaşıcı hayvan hastalıklarının kapladığını ve bu yüzden mülkî ve askerî baytar teşkilâtının harekete geçerek yıllarca çalıştığını ifade etmiştir. Bu suretle baytarların mezkûr mesailerini neticesinde bu hastalıkların önüne geçilmiştir. Baytarların fedakârca çalıştığını bunların köylerde, dağlarda ve tepelerde kış kıyamette durmadan mücadele ettiklerini sözlerine eklemiştir¹⁵²⁹.

¹⁵²⁷ *Hükümet Programları (1920-1965)*, s. 79.

¹⁵²⁸ *BCA*, 490.01.1210.18.1. s. 6.

¹⁵²⁹ *TBMM ZC*, Devre: 6, C. 3, İçtima Senesi: Fevkalâde, 26. İnikad (14.VI.1939), s. 147.

2.6. MADENCİLİK HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR

Madencilik, tarım ile birlikte toplumların hammadde ihtiyaçlarını sağlayan iki temel üretim alanından birisi durumundadır¹⁵³⁰. Bu dönemde TBMM hükümetinin madencilik konusuna ayrı bir önem verdiği görülmektedir¹⁵³¹. Madenciliğin ihtiyaca cevap verebilecek bir seviyeye eriştirilmesi amacıyla devlet sermayesiyle çeşitli bankalar açılmış, maden işletmeleri kurulmuş ve arama enstitüleri açılarak, çıkarılan kanunlarla bunlara önemli görevler verilmiştir¹⁵³². TBMM, 13 Mayıs 1933'te kabul ettiği bir kanunla, Türkiye dâhilinde, altın ve petrol gibi madenlerin sonuçları elverişli çıkması halinde işletilmesinin İktisat Vekâleti'ne bağlı, hükmî şahsiyeti haiz, faaliyeti vekâletin teftiş ve kontrolünde "Altın ve Petrol Arama İşletmeleri" idareleri ismi ile iki ayrı müdüriyet kuracaktır. Bu müdüriyetlerin emrine petrol için 300, altın için 200 bin lira sermaye verilmiştir¹⁵³³. Atatürk, TBMM'nin beşinci devresini açış konuşmasında, endüstri programının normal gidişatta olduğunu belirttiği gibi yurdun sanayileşmesine daha fazla ağırlık verilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir¹⁵³⁴. Toprak altı madenlerini millî ekonomiye kazandırmak ve dış ticarete düzenleyici rol oynayacak olan madencilik, öncelikle krom, bakır, molibden, simli kurşun, antimon, demir ve çinko cevherlerinin işletilmesine dayanmaktadır¹⁵³⁵. Bu hususta 1933 yılında ilk beş yıllık ve 1938 de ikinci beş yıllık sanayi kalkınma planları kabul edilmiştir. Bununla beraber üç yıllık madencilik programı kabul edilmiş ve bir takım önemli tedbirler alınmıştır. 1933-1937 çalışma programının başında, Demir-çelik endüstrisi, maden kömürü endüstrisi, bakır ve kükürt sanayisi gelmektedir. Sanayi kalkınma programının madencilikle ilgili bölümünde başlıca dört amaç söz konusudur. Bu amaçlar arasında: 1- Millî madencilikle, Türkiye'nin ham madde ve yakıt ihtiyacının karşılanması; ülkede maden kömürünün

¹⁵³⁰ *Türkiye Madencilik Sektör Raporu (2007)*, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Madencilik Sektör Meclisi, Afşaroğlu Matbaası, Ankara Ekim 2008, s. 1.

¹⁵³¹ Kepenek, s. 72

¹⁵³² Kardaş, s. 235.

¹⁵³³ Neşet Halil, "T.B.M.M. inde İktisadî Mevzuat", *Ülkü Seçmeler (1933-1941)*, (Haz. Zerrin Bayraktar), Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara 1982, s. 156.

¹⁵³⁴ *Urfada Ulusal*, 11 İkinciteşrin (Kasım) 1935, s. 1; TBMM ZC, Devre: 5, C. 6, İçtima Senesi: 1, (01.11.1935), s. 3.

¹⁵³⁵ Afetinan, s. 5.

kullanılmasının teşvik edilmesi ve taşkömürü ve kok ile linyit sarfiyatı ortalamasının Avrupa ülkeleri seviyesine çıkarılması. 2- Yıllar geçtikçe miktarı artacak olan sanayi kuruluşları ile nakliye araçlarının yakıt ve ana madde ihtiyaçlarının millî kaynaklardan temin olunması; bundan dolayı maden kömürü ile demir cevheri istihsaline özel bir önem verilmesi. 3- Maden kömürü ve demirden başka, bakır, çinko, kurşun gibi ateşe dayanıklı malzeme ile demir ve çelik karışımında kullanılan manganez ve krom, gibi madenlerin üretiminde beklenen gelişmenin sistematik bir programla sağlanması; 4- Madencilik ürünlerinin, Türkiye için vazgeçilmez olan mallarla makinelerin ithalâtı karşılığında döviz kaynağı olarak kullanılması edilmesi yer almıştır. Bu programın tahakkuku yolunda Ergani Bakır, Ereğli Kömür ve Keçiborlu Kükürt ve İşletmeleri gibi yabancı şirketlerin elinde kalan madenlerin devletçe satın alınması işiyle millî sanayi bankaları olan Sümerbank ve İş Bankası vazifelendirilmiştir. Bununla beraber 14 Haziran 1935 tarih ve 2818 sayılı kanunla da maden işletenlerle madenlerde çalışanların Türk vatandaşı olmaları kaydı konulmuştur¹⁵³⁶.

Mustafa Kemal Atatürk, 1935 yılında meclisin beşinci devresini açarken, maden işlerinin yeni bir gelişme olduğunu ifade etmekle beraber maden mühendislerini ihtiyaca cevap verecek şekilde yetiştirmeyi amaçladıklarını belirtmiştir¹⁵³⁷. Ayrıca meclisin 1935 yılı kapanma devresine kadar geçen sürede madenlerin değerleri ve işletilmesi hakkında kanun layihası hazırlanmış ve Etibank¹⁵³⁸, Maden Tetkik ve Araştırma Enstitüsü, Elektrik İşleri Etüd İdaresi Teşkili ile Maden Nizamnamesi'nin Tadili hakkında düzenleme yapılmıştır. Ekonomi Bakanı Celâl Bayar, Keçiborlu Kükürt Fabrikası'nın temelini atarken maden nizamnamesi hakkında şunları dile getirmiştir: madenlerin büyük bir kısmı arkasında koşan kimselerin elinde spekülasyon konusu olmuştur. Madenleri kârlı bir surette devretmek için fırsat kollanmış, iş görmek kabiliyeti olanlar da sahadan

¹⁵³⁶ “Umumi Maden Durumu: Saltanatın Son ve Cumhuriyetin İlk 22 Yılında Türk Madenciliği”, *Maden Tetkik Arama Enstitüsü*, C. 24, s. 249-50.

¹⁵³⁷ *Urfada Ulusal*, 11 İkinciteşrin (Kasım) 1935, s. 1; C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayında Kemâl Atatürk'ün Söylevi”, *Ülkü*, C. 5, S. 28, Haziran 1935, s. 242.

¹⁵³⁸ Ülkede madenciliğin gelişmesini temin etmek ve maden cevherlerini işletmek üzere 1935'te kabul edilen bir kanunla kurulan bu bankanın sermayesi 20 milyon liradır. Bkz. *Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı (Maliye Vekâleti)*, s. 141.

uzaklaştırılmıştır¹⁵³⁹. Celâl Bayar, madenlerin millî bir gelir kaynağı olduğunu dolayısıyla madenleri işletmek için müracaat edenlerde malî ve fennî ehliyet aranacağını söylemiştir. Bunun yanında maden servetlerini sadece spekülâtif mahiyette ele alarak umumî menfaatleri ihlal etmek isteyenlere şiddetle karşı çıkılacağına da dikkat çekmektedir. Ayrıca bunların işletilmesini önleyen bütün engelleri ortadan kaldırmaya gayret edeceğini ifade etmiştir¹⁵⁴⁰.

TBMM hükümetleri başlangıçtan itibaren, devlete ait olan madenlerin ya doğrudan devletçe ya da Türk ortaklıkları ile birlikte işletilerek ya da devletin kâra iştirak ettirilmesi kaydı ile sermayesinin en az yüzde 51'i Türk uyruklu kişilere ait ortaklıklara ihale edilmesi ilkesini benimsemiştir. Ancak, devletin madencilik alanında daha aktif bir rol oynayarak yatırımlara girişmesi 14 Haziran 1935'te MTA ile Etibank'ın kurulmasıyla¹⁵⁴¹ gerçekleşmeye başlamıştır¹⁵⁴².

MTA'nın başlıca gayesi, Türkiye'de bulunan ve işletilmemiş veya henüz tam anlamıyla işletilemeyen madenlerin en yeni yöntemlere göre mümkün olduğu kadar süratle keşfedilerek bu zenginliklerden sistematik bir tarzda istifade için ilmi bir temel yaratmaktır¹⁵⁴³. MTA'nın asıl vazifesi, kanunun 2'nci maddesinde açıklanmıştır. Bu kanunla Türkiye'de işletilmeye elverişli maden ve taşocağı sahaları bulunup bulunmadığı incelenecektir. Ayrıca işletilen maden ve taşocaklarının daha faydalı surette işletilmelerinin nelere bağlı olduğunu MTA araştıracaktır. Gerekli bulunan arama işlerinin, bütün teknik ve ilmî işleri de MTA'nın görevleri arasındadır¹⁵⁴⁴. Devletin planları arasında petrole ulaşmak ve araştırma süresini kısaltmak için sondajları çoğaltmak ve MTA'nın teçhizatını ve elemanlarını ona göre takviye etmek vardı¹⁵⁴⁵.

¹⁵³⁹ *Urfada Ulusal*, 18 Temmuz 1935, s. 2.

¹⁵⁴⁰ *Urfada Ulusal*, 18 Temmuz 1935, s. 2.

¹⁵⁴¹ Avni Zarakolu, "1929/30 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 98.

¹⁵⁴² Füsun Soykan, Mustafa Mutluer, "Türkiye'de Madencilik ve Maden Yataklarının Coğrafi Dağılışı", *Ege Coğrafya Dergisi*, S: 8, İzmir 1995, s. 51.

¹⁵⁴³ P. Arni, "Etütler Türkiye'de Mevcut Yer altı Zenginliklerinin Tetkiki ve İşletilmesi Hususundaki Jeolojik Tetkiklerin Ehemmiyeti", *Maden Tetkik Arama Enstitüsü*, C. 7, 1937, s. 13.

¹⁵⁴⁴ "Umumi Maden Durumu: Madencilüğimizin 18 Yıllık Bilançosu", *Maden Tetkik Arama Enstitüsü*, c. 25, 1941, s. 442; Zarakolu, s. 98.

¹⁵⁴⁵ "Türkiye Cumhuriyeti Mağdenciliği", *Maden Tetkik Arama Enstitüsü*, C. 10, 1938, s. 5.

Başbakan Celâl Bayar, Türkiye’de devlet madenciliğinin kalkınma hareketiyle yakından ilgili önemli konulardan birisi olduğunu ve MTA’nın bu hususta aktif rol almasının şart olduğunu vurgulamıştır¹⁵⁴⁶.

2.6.1. Petrol Araştırma ve İşletme İdaresinin Faaliyetleri

Petrolün ekonomik hayatta ve millî savunmada oynadığı pek mühim rolü göz önünde bulunduran ve fakat ihtiyaçlarını hariçten karşılamaya mecbur olan milletler, bir taraftan petrol araştırmalarına azamî ehemmiyet vermektedir. Böylece kısmî bir petrol istiklâli elde edebilmek için sun’î benzin yapmak, rafineriler kurmak ve benzine ıspırto karıştırmak gibi tedbirlere de başvurmuşlardır. Petrol kaynaklarının bulunup bulunmadığına göre, dâhil veya hariçten tedarik edilecek ham petrolden destilasyon, rafinasyon ve icabında kraking usulleriyle benzin, gazyağı; motorin, ağır yağlar gibi maddeler elde etmek amacıyla kurulan müesseseler ülkenin refah seviyesini yükseltmeye ve iş hacmini arttırmağa çalışır¹⁵⁴⁷. Türkiye’de petrol arama işleri bir devlet meselesi olarak 1933’te ele alınmıştır. 1 Haziran 1933’te özel bir kanunla kurulan Petrol Arama ve İşletme İdaresi bu işle ilgilenmeye başlamıştır. Lâkin bu idare, sonradan 1935’te yeni bir kanunla kurulan MTA’ya bağlanmıştır. Petrol Arama Grubu adıyla da sözü geçen enstitünün bir kolu halinde, çalışmasına sürdürmüştür¹⁵⁴⁸. Ekonomi ve millî müdafaa bakımından ülkede petrol rafinerisi kurulması öncelikli konulardan biridir¹⁵⁴⁹.

Petrol Grubu tarafından 1 Haziran 1933-31 Mayıs 1941 yılları arasında Güneydoğu ile Van, Adana ve Hatay bölgelerinde derinlikleri 100 metre ile 1.326 metre arasında değişen, sığ ve orta derinliklerde olmak üzere, 30 keşif ve arama sondajları yapılmıştır. Bunlardan Güneydoğu’da açılan 8 sondajın her birinin derinliği 600 metreden fazladır. Sondajların toplamdaki derinlik tutarı 8.000 metreyi geçmiştir¹⁵⁵⁰.

¹⁵⁴⁶ “Türkiye Cumhuriyeti Mağdenciliği”, s. 2.

¹⁵⁴⁷ Afetinan, s. 227.

¹⁵⁴⁸ Kemal Lokman, “Petrol Arama Sondajları Maliyeti”, *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, C. 27, 1942, s. 228.

¹⁵⁴⁹ Afetinan, s. 238.

¹⁵⁵⁰ Lokman, s. 228.

1933'te hükmü şahsiyeli bir petrol arama idaresi kurulmuş, 1935'te teşekkül eden Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nün bir kolu olarak çalışmasına devam etmiştir. Ancak bu idare, 1936'da Mardin Basbirin kuyusunu 1.327 metre derinliğe getirdikten sonra terk ederek sondaj makinelerini Gercüş'ün Hermis Köyü civarına nakletmiştir. Basbirin sondaj kuyusu önemli bir petrol havzası olarak görülmüştür¹⁵⁵¹. Basbirin'de sondaj çalışmaları devam etmiş ve 1.200 metreye kadar inilmiştir¹⁵⁵². Bölgede esaslı sondaj çalışmaları yapılmadıkça petrol yatakları tam olarak tespit edilemeyeceği belirtilmiştir¹⁵⁵³. Yapılan çalışmalarda kurumuş asfalt ile suya rastlanmışsa da Hermis'te 100 metreden itibaren çeşitli asfalt, gaz ve petrol emarelerine rastlanmıştır. Hermis kuyusunda iktisadî bir vaziyetin ortaya çıkması Mardin-Siirt bölgesine verilen önemin boş olmadığını ve bu bölgede bulunan strüktürlerden birini müsait şartlar içinde daha iyi toparlayarak ülkenin ihtiyacına yeterli ve belki ihraç maddesi olacak bir petrol miktarı vereceği ihtimali artmıştır. Hermis'te 222 metreden itibaren gaz çıkmış, bu gaz üç dört hafta kazanlarda yakılmıştır. Hermis kuyusu bu gazdan başka oldukça iyi mayi petrol akıntısı da göstermiştir. Mardin-Siirt bölgesinde sondaj ile aranılacak yerler arasında Kerbent, Ramal, Rubai, Kale ve Beşiri strüktürleri vardır. Mardin-Siirt strüktürlerinin asfalt esası üzerinden pek de makul addedilmeyen Irak'ın kükürtlü petrolünü Türkiye'ye verebilme düşüncesi ortaya çıkmıştır¹⁵⁵⁴.

Yapılan çalışmalarda bölgenin petrol bakımından önemli rezerv kaynaklarına sahip olduğu görülmüştür. Özellikle Mardin Midyat'a bağlı Raman ve Maymunboğazı ile Nusaybin'de, petrol araması yapılması planlanmıştır¹⁵⁵⁵. Ümit verici emareler göstermemekle beraber müsait addedilebilecek bir veya birkaç sebebin mevcudiyeti veya ihtimali yüzünden müphemliliğini muhafaza eden ve binaenaleyh, fırsatı düştüğü zamanda; ikinci bir kez incelemesi faydalı görülen yerler arasında Mardin'e bağlı Cizre'de de petrol aramasının gerektiği belirtilmiştir¹⁵⁵⁶. Bu

¹⁵⁵¹ İnönü, *Defterler (1919-1973)*, C. 1, s. 167.

¹⁵⁵² *TBMM ZC*, Devre: 5, C. 11, İçtima Senesi: 1, 69. İnikat, (27.05.1936), s. 269.

¹⁵⁵³ *TBMM ZC*, Devre: 5, C. 20, İçtima Senesi: 3, 3. İnikat, (08.11.1937), s. 27.

¹⁵⁵⁴ Cevat Eyüp Taşman, "Petrol Aramaları 1923'ten Evvel ve Sonra", *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, C. 13, 1938, s. 70.

¹⁵⁵⁵ "Göller M.T.A. Enstitüsü İkinci Çalışma Yılı'nın Teknik Blançosu", *Maden Tetkik Arama Enstitüsü*, C. 10, 1938, s. 14-15.

¹⁵⁵⁶ "Göller M.T.A. Enstitüsü İkinci Çalışma Yılı'nın Teknik Blançosu", s. 14, 17.

bölgeler çeşitli madenleri içinde barındıran bir maden havzası olarak görülmektedir¹⁵⁵⁷. Midyat'ın 35 km kuzeydoğusunda Kerburan köyü civarında ve yine Midyat'ın 22 km güneydoğusunda Kivah köyü civarında petrol izlerine rastlanmıştır¹⁵⁵⁸. Ayrıca arama işleri neticesinde ülke ekonomisinde faydalı bir surette işletmesine imkân görülüp kat'i etütleri devredilenler arasında Mardin'e bağlı Gercüş kazası ve Hermis de vardır¹⁵⁵⁹. Mardin yakınlarında Basbirin'de açılan ilk kuyunun derinliği 1327 metreye kadar inilmiş¹⁵⁶⁰ fakat kuru olduğu tespit edilince terk edilmiştir. İkinci kuyu 940 metre derinliğindedir. Bu kuyuda gaz (poş)'larına (bir kazana kullanılabilecek kadar), asfalt ve ağır petrole rastlanmıştır. Çalışmaları daha da hızlandırmak fikriyle bu bölgeye ikinci bir sondaj makinesi getirilmiştir. Açılan üçüncü kuyuda bolca petrol emarelerine rastlanmıştır. Kerbent strüktürü civarında açılmaya başlanan dördüncü kuyu da normal bir şekilde ilerlemektedir. Ayrıca Basbirin'de açılan 1. ve Hermis'te açılan 2. kuyuda karşılaşılan zorluklarla karşılaşılmamaktadır¹⁵⁶¹.

Petrol Arama Grubu ve Jeolog Moses'in yaptığı ve aylarca süren etütlerden sonra Mardin'in Basbirin noktasında sondaja başlanmıştır. Moses'ten başka diğer jeologlar Kirk, Maxson, Foley, Graig ülkenin değişik yerlerinde çalışmışlardır. Adana ve Gaziantep bölgesi Toros dağları eteklerinde sondaj yapılabilir düşüncesi ile klasifiye edilmiştir¹⁵⁶².

Foley, Hermis, Kerbent, Ramaldağı ve Bikat strüktürlerini ayrıntılı tetkik etmiştir. Cunningham Craig, Mardin-Siirt bölgesine verilen önemi doğru bularak özellikle Raman Dağı'nda sondaj yapılmasını tavsiye etmiştir¹⁵⁶³. Türkiye'de şimdiye kadar yapılan aramalar işletmeye geçmeyi haklı kılacak bir netice vermemişse de, petrol bakımından kuvvetli addedilebilecek emarelere rastlanmıştır. Sondajı yapılan sahalardan başka Mardin vilâyetinde müsait strüktürlerin

¹⁵⁵⁷ TBMM ZC, D: 5, C. 11, İ: 1, 69. İnikat, (27.05.1936), s. 269.

¹⁵⁵⁸ *Doğu Anadolu Coğrafyası (Tabii, Ziraî, Beşerî, Baytarî)*, C. 7, Genelkurmay Başkanlığı (Coğrafya Encümeni), Genelkurmay Matbaası, Ankara 1938, s. 96.

¹⁵⁵⁹ "Göller M.T.A. Enstitüsü İkinci Çalışma Yılıının Teknik Blançosu", s. 14, 21.

¹⁵⁶⁰ TBMM ZC, Devre: 6, C. 2, İçtima Senesi: Fevkalâde, 18. İnikat, (26.05.1939), s. 315.

¹⁵⁶¹ *Güney Doğu: Birin Genel Müfettişlik Bölgesi*, (Haz. I. Genel Müfettişlik), Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939, 170; Taşman, " s. 18.

¹⁵⁶² Taşman, s. 71.

¹⁵⁶³ Taşman, s. 71.

mevcudiyeti tespit edilmiştir. Bu sahalarda esaslı sondaj işleri yapılmadıkça önemli petrol yatakları bulunup bulunmadığı hakkında doğru bir fikir sahibi olunabilmesi mevcut bütçeyle mümkün görülmemektedir¹⁵⁶⁴.

İktisat Vekilliği'nden yazılan 5 Nisan 1934 tarih ve 2443 sayılı arşiv belgesinde; Petrol Araştırma ve İşletme İdaresi tarafından yapılmakta olan araştırmalarda kullanılmak üzere lüzumu olan sondaj makinesi ihtiyacının, birkaç yıl önce bir Amerikan müessesesi tarafından gümrüklere getirilerek dövizi o zaman ödendiği fakat Türkiye'ye ithal edilemeyip takriben 600 ton ağırlığındaki tesisat ile temin edileceği bildirilmiştir. Bu iş İcra Vekilleri Heyeti'nce 5 Nisan 1934'te görüşülerek bahsi geçen tesisat ve teferruatının kontenjana bakmadan Türkiye'ye sokulması uygun görülerek kabul edilmiştir¹⁵⁶⁵.

Hariciye Vekilliği'ne British Oil Developpement Petrol Şirketi tarafından gönderilen 6 Aralık 1935 tarihli tezkerede Başbakanlığa sunulan evrak arasında kalmış ve aradan bir buçuk yıldan fazla bir zaman geçmiş olmasından dolayı konu halen durum üzerine bir muamele yapmanın gerekli olup olmadığının bildirilmesi hakkında bilgi istenmiştir¹⁵⁶⁶. Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği'nden alınan 6 Aralık 1935 tarih ve 901/484 sayılı belgede “British Oil Developpement” şirketi petrollerini denize indirmek için öngördüğü vasıtalar arasında Nusaybin-Halep demir yolundan istifade etmek ve Türkiye'deki demiryollarını kullanmak düşüncesi vardır. Bunun için bir indirimli tarife anlaşması yapmak hususlarını da düşündüğü ve bundan başka Türkiye'nin istediği yerde gayet müsait fiyat ve kredi şartlarıyla bu surette millî müdafaa için bir rafineri kurulmasının ve petrol stoku yapılmasının da mümkün olacağı bildirilmektedir¹⁵⁶⁷.

İstanbul avukatlarından Biliotti'nin Büyükelçiliğe vermiş olduğu bilgilere göre İran'da iki petrol şirketi mevcuttur. Bunlardan birisi Turkish Petroeum, diğeri de British Oil Development “BOD” şirkettir. Bundan kısa süre öncesine kadar BOD şirketi imtiyazı sahasında yapmış olduğu araştırmalarda çok az başarılı olmuştur. Bu şirket zengin kaynaklar bulamamış ve neticede hissedarlar hisselerinin yüzde 40'ını

¹⁵⁶⁴ “Türkiye Cumhuriyeti Mağdenciliği”, *Maden Tetkik Arama Enstitüsü*, C. 10, 1938, s. 5.

¹⁵⁶⁵ BCA, 030.18.01.02.43.19.14.

¹⁵⁶⁶ BCA, 030.10.234.581.16. 1.

¹⁵⁶⁷ BCA, 030.10.234.581.16. 2.

Alman, yüzde 40'ını İtalyan gruplarına satmıştır. Daha sonradan yapılan araştırmalar beklenilmediği halde pek zengin kaynakların bulunmasını sağlamıştır. Yakın zamanda işletilmesi söz konusu olacak bu petrolerin denize, yani bu iş için en müsait olduğu kabul edilen şam Trablusu iskelesine nakli düşünölmektedir¹⁵⁶⁸.

şirket, imtiyazı sahasından itibaren bir ufak kısmı Irak arazisinden ve geriye kalan kısmı da Suriye'den geçmek üzere ya bir Pipe-Line veya bir demiryolu inşasını öngörmüştür. En uygun yolun Nusaybin-Halep demiryolu olduğuna kanaat getirilmiřtir¹⁵⁶⁹.

BOD'un maksadı sevkiyatın uzun bir devre üzerinde muayyen masrafla naklini şimdiden sağlama almak ve bunun için demiryolunu işletmekte olan şirketle 30 yıl için bir anlaşma yapmaktır. Hâlbuki şirketin imtiyazı ancak 15 yıl daha süreceğinden geri kalan 15 yıl için Türkiye ile uyuşmak ve tertip edilecek tariflere uymak zaruretindedir. Bir Pipe-Line inşasının pahalılığına ve Suriye hükümetinin yardımıyla bile olsa yeniden bir demiryolu inşasının masraflı bir şey olacağına ve herhalde bunların her ikisinin de zamana muhtaç olması itibariyle petrol kuyularından derhal istifadeyi imkânsız kılacağına nazaran BOD'un demiryolunu kullanmaya ve Türkiye ile bir tarife anlaşmasına girmeye hevesli olacağına dikkat çekilmiřtir¹⁵⁷⁰. Türkiye'nin bunu kabul etmesi halinde millî müdafaa ve petrol stoku açısından önemli adımlar atılmış olacaktır.

Cumhuriyetin ilanından sonra ekonominin önemli kaynaklarından olan madenciliğin gelişmesini sağlama adına çeşitli politikalar yürütölmüştür. Yapılan çalışmalar neticesinde bölgenin yeraltı kaynakları tespit edilip ölk ekonomisine kazandırılmaya çalışılmıştır.

¹⁵⁶⁸ BCA, 030.10.234.581.16. 3.

¹⁵⁶⁹ BCA, 030.10.234.581.16. 3.

¹⁵⁷⁰ BCA, 030.10.234.581.16. 4.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1940-1945 YILLARI ARASINDA GAZİANTEP-URFA VE MARDİN'DE YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR

3.1. BAYINDIRLIK HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR

3.1.1. Gaziantep, Urfa ve Mardin'de Yapılan Karayolu ve Köprü Faaliyetleri

Türkiye, II. Dünya Savaşı'na girmemesine rağmen¹⁵⁷¹ savaşın yarattığı bütün sıkıntılardan¹⁵⁷² ve özellikle iktisadî etkisinden her anlamda etkilenmiştir¹⁵⁷³. II. Dünya Savaşı, yol yapım çalışmalarını da olumsuz etkilemiştir¹⁵⁷⁴. Bu dönemde bir taraftan askerî bakımdan önem taşıyan yerlerde yol yapımına hız verilirken, diğer taraftan bozuk ve eski olan yolların ıslahına çalışılmıştır¹⁵⁷⁵.

Güneydoğudaki yollar hareket mekanizmasını canlı tutma gereksiniminin en çok hissedildiği yerlerdi. Nitekim yolsuzluk, yardımın her hamlesini bir çukurda yahut bir dere ve nehir kenarında sendeletiyor, sekteye uğrattıyor, çok defa da tevkif ediyordu. Örneğin Antep'ten kalkan her imdat kafilesi, Antep ile istasyonu Akçakoyunlu arasındaki 50 kilometrelik mesafeden sonra zorbela demiryoluna ulaşıyordu. Mutasarrıf Şükrü Bey, Antep-Sazgın köyü arasını tesviye ettirerek taşıma döşetmiş ve şoseye bağlatmıştı. Daha sonra Vali Talat Bey bilhassa yollar için beslediği alakasını bu yola sevk ederek bozulan kısımlarını tamir ettirip İskenderun Bağdat caddesine kadar taşıma döşetmiş ve Gaziantep-Akçakoyunlu şosesinin yarısını tamamlamıştı. Başka tarafa döndürülen bir vadiden sonra bu yol ihmal edilmiş ve

¹⁵⁷¹ Oktay Yenal, *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 89.

¹⁵⁷² Bilâl N. Şimşir, *Kürtçülük (1924-1999)*, C. 2, Bilgi Yayınevi, Ankara 2009, s. 437.

¹⁵⁷³ Fritz Neumark, "Türkiye'de Harp Sonrası Maliye Meseleleri", (Çev. Turgut İhsan Tükel), *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 8, S. 1-4, İstanbul 1946, s. 72.

¹⁵⁷⁴ Birol Çetin, Serap Barış, Serap Saroğlu, "Türkiye'de Karayollarının Gelişimine Tarihsel Bir Bakış", *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 1, Güz 2011, s. 130.

¹⁵⁷⁵ Abdulaziz Kardaş, *Cumhuriyet Dönemi'nde Van Gölü Havzası'nda Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 271.

ardından yapılan bütün çalışmalar, yoğun yağışlardan sonra yolun bozulmasıyla boşa çıkmıştı. 1940 yılına gelindiğinde vilâyet valisinin isteğiyle kısıtlı imkânlarla yol tekrar yapılmaya başlanmış ve iki yıl sonra yolun birinci kısmı tamamlanmıştır¹⁵⁷⁶. Gaziantep-Akçakoyunlu şosesinin de esaslı şekilde tamir ve inşasına başlanmış ilk kısmı ihaleye konmuştur¹⁵⁷⁷.

Bölgeye değişik oranlarda düşen yağmurlar köprüleri olumsuz bir şekilde etkiliyordu. 1941 yılında bu şekilde hasara uğrayan Cingifeb Köprüsü ile Pazarcık'ta Dedepaşa, Kargamış yolunda Elifoğlu Köprüleri'nin tamir edilmesi planlanmıştır. İslâhiye bölgesinde Nafiâ Vekâleti'nce yaptırılmakta olan dört köprünün de inşaatının 1941 yılı Haziran ayına kadar bitirilmesi tasarlanmıştır. Bu köprüler: İslâhiye-Kilis yolunda Karasu, İslâhiye-Tahtaköprü yolunda Güvercinlidere ve Güreci Köprüleri ile İslâhiye-Hatay yolundaki Akbez Köprüleri'dir. Uzunluğu on metreyi geçen bu köprüler betonarme olarak inşa edilmektedir¹⁵⁷⁸. İslâhiye-Hassa arasında bataklık kısımların köy kanununa göre geçide elverişli bir hale getirilmesi de yapılan çalışmalar arasındadır¹⁵⁷⁹.

1941 yılı Mart ayının başından itibaren Gaziantep-Narlı, Gaziantep-Fevzipaşa-İslâhiye, Gaziantep-Kilis, Gaziantep-Birecik yollarında inşaat başlanmıştır. Ayrıca bütün yollarda tamirata devam edilmiştir. Nizip-Birecik yolunun bataklık kısımlarına blokaj yapılması için hazırlık yapılmıştır. Fevzipaşa yolunda 10 kilometrelik şose kısmının da inşaatına başlanması kararlaştırılmıştır. İlâveten Kilis yolunda üç kilometrelik şose kısmının 1941 yılında yapılmak üzere keşif ve hazırlıkları yapılmaktadır¹⁵⁸⁰.

1932-1941 yılları arasında yol inşaatına 767.766 lira harcanmıştı. Gaziantep-Maraş, Gaziantep-Besni, Gaziantep-Narlı, Gaziantep-Nizip, Gaziantep-Fevzipaşa yolları açılmış ve şose halinde inşa edilmişti. 735 kilometre uzunluğunda olan vilâyet

¹⁵⁷⁶ *Yeni Gaziantep*, 8 Haziran 1940, s. 1.

¹⁵⁷⁷ *Yeni Gaziantep*, 2 Ocak 1944, s. 2.

¹⁵⁷⁸ *Yeni Gaziantep*, 24 Ağustos 1940, s. 1.

¹⁵⁷⁹ *Yeni Gaziantep*, 5 Nisan 1941, s. 2.

¹⁵⁸⁰ *Yeni Gaziantep*, 5 Nisan 1941, s. 2.

yollarından 389 kilometresi tam şose haline getirilmiş ve 346 kilometresinin tamamen tesviyesi yapılmıştır¹⁵⁸¹.

Gaziantep-Narlı Yolu: Gaziantep merkeziyle beraber Kilis ve Nizip'i Narlı İstasyonuna bağlayan şose¹⁵⁸² sanayi, ticaret ve ihtiyaç bakımından hayatî bir yol olarak görülmektedir¹⁵⁸³. 1941'de Gaziantep-Narlı arasında iki kilometrelik şose kısmıyla taşları hazırlanan kısımların inşaatına başlanmıştır¹⁵⁸⁴. Gaziantep milletvekilleri bu yolun bozuk olduğunu ve bir an evvel tamir edilmesi gerektiğini sık sık dile getirmişlerdir¹⁵⁸⁵. Gaziantep'in bütün yurt köşeleriyle bağlantısını sağlayan Narlı-Gaziantep şosesinin esaslı şekilde tamiri için Nafiâ dairesince faaliyete geçilmiş ve bir silindir ile gereken malzeme bu yola sevk edilmiştir. Ayrıca harcamalar için ilk etapta 7.500 lira nakledilmiştir¹⁵⁸⁶. İlaveten Nafiâ Vekâletinin emriyle vilâyet Nafiâsınca Narlı-Gaziantep yolundaki esaslı tamiratın ikmalıyla Gaziantep-Akçakoyunlu şosesinin tamiri ve noksan kısımlarının inşası için 350.000 liralık ikinci bir keşif yapılmaktadır. Keşfin ikmalinin ardından Nafiâ Vekâletince verilecek ödenekle bu şoselerin tamirine başlanmıştır¹⁵⁸⁷.

CHP Gaziantep Vilâyet Kongresi 1 Aralık 1942'de tekrar toplanmış ve önemli kararlar almıştır. Demiryolu yapıncaya kadar Gaziantep-Narlı arasındaki nakliyatın kolaylaştırılması ve düzenli bir şekilde konulması için Mûnakalat Vekâletince İran transit yolunda olduğu gibi otobüs işletmesi tesisi yapılması vilâyet kongresi dilekleri arasında yer almıştır. Ayrıca Kilis-Gaziantep-Narlı yolunun devlet yolları arasına alınarak icap eden kısımlarının yeniden inşası, mevcutlarının da esaslı bir şekilde tamir edilmesi ve asfaltlandırılması gibi önemli kararlar alınmıştır¹⁵⁸⁸.

Gaziantep-Narlı yolu, vilâyetin başlı başına demiryolu şebekesi ile en başta gelen irtibat yoludur. Vilâyetin bütün nakliyatı bu yol üzerinde yapılmaktadır. 54 kilometre olan bu yolun Narlı istasyonundan itibaren Karabıyıklı Köyü'ne kadar olan 14 kilometrelik kısmından özellikle 9 kilometrelik kısım bozuktur. Bozuk olan

¹⁵⁸¹ *Yeni Gaziantep*, 29 I. Teşrin (Ekim) 1941, s. 3.

¹⁵⁸² *BCA*, 490.01.654.178.1. s. 81.

¹⁵⁸³ *TBMM ZC*, Devre: 7, C. 7, İçtima Senesi: 1, 23. İnikad (24. 01. 1944), s. 113.

¹⁵⁸⁴ *Yeni Gaziantep*, 5 Nisan 1941, s. 2.

¹⁵⁸⁵ *BCA*, 490. 01.654.177.1. s. 135; *BCA*, 490.01.510.2046. s. 3.

¹⁵⁸⁶ *Yeni Gaziantep*, 9 Nisan 1943, s. 1.

¹⁵⁸⁷ *Yeni Gaziantep*, 4 Haziran 1943, s. 1.

¹⁵⁸⁸ *Yeni Gaziantep*, 3 I. Kanun (Aralık) 1942, s. 1-2.

kısımlarının tamiri için çeşitli parçalar halinde toplam 25 bin liralık ihaleye açıldığı ancak kimsenin talip olmadığı görülmüştür. Daha sonra bu yolun emaneten yapılmasına karar verilmiştir. Fakat fen memurlarının eksikliği ve amelenin ekmek buhranından dolayı bulunamayışı özellikle benzin ve arpa kıtlığı dolayısıyla nakliye araçlarının teminindeki imkânsızlık ile eleman yokluğu böyle geniş mikyasta para sarfını gerektiren tamirata emaneten yaptırmaya imkân tanımamıştır. Bundan dolayı 1942 yılında esaslı bir tamirat yapılamamıştır. 1943 yılında parça parça tamirata emaneten başlanılmıştır. 1943 yılında Karabıyıklı köyü yakınından istasyona doğru taş silindirajı devam etmekteydi ve bu yılın Mayıs sonuna kadar bozuk olan yerlerin önemli bir kısmının elden geçirilerek iyi bir hale getirilmesi düşünülmektedir¹⁵⁸⁹.

Devlet yolları arasına alınmış olan Gaziantep-Narlı yolu için 1943 yılında 36.000 liralık ihale daha yapılmış ve 65.000 liralık gider için de ihale başlatılmıştır¹⁵⁹⁰. Nafiâ Vekâleti'nin 1943 yılı bütçesinden ise Narlı-Gaziantep-Akçakoyunlu şosesinin tamir ve inşası için 330.000 liralık ödenek ayrılmıştır¹⁵⁹¹.

1944 yılında Gaziantep Milletvekillerinin seçim yerlerinde yaptıkları tetkiklere ait olan raporda Narlı istasyonunu Gaziantep'e bağlayan şosenin oldukça bozuk olduğundan bahsedilmiştir. İki yıl öncesine kadar mükemmel olan şose şimdiki durumunun büyük bir kısmı harap olmuş ve çakılları çıkmış halde olduğu ifade edilmiştir. Yolun Gaziantep için hayati bir öneme sahip olduğu bu yol vasıtasıyla Kilis ve Nizip'in Gaziantep üzerinden Narlı demiryoluna bağlanıyordu. Bakımsız olan bu şosenin bir an önce tamir edilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir¹⁵⁹².

Gaziantep-Narlı-Maraş şosesinin devlet yolları arasına alınmasıyla birlikte¹⁵⁹³ Nafiâ Vekâleti bu şosenin üç muhtelif kısmında esaslı tamirata başlanmasına karar vererek bu iş için 384.240 liralık bir ödenek ayrılmıştır. Bu yolun 14 Ekim 1944'te

¹⁵⁸⁹ BCA, 490.01.510.2046.2. s. 9.

¹⁵⁹⁰ BCA, 490.01.654.178.1. s. 52; BCA, 490.01.654.178.1. s. 53; *Yeni Gaziantep*, 6 Temmuz 1943, s. 1.

¹⁵⁹¹ *Yeni Gaziantep*, 6 Temmuz 1943, s. 1.

¹⁵⁹² BCA, 490.01.654.178.1. s. 59-60.

¹⁵⁹³ *Urfa*, 30 Mart 1943, s. 2.

ihalesi yapılarak inşaatına başlanması öngörülmüştür¹⁵⁹⁴. Gaziantep ulaştırma işlerinin genelde şoseler üzerinden otomobillerle sağlanıyordu¹⁵⁹⁵.

Gaziantep-Hatay Yolu: Gaziantep-Hatay yolu da doğu vilâyetleri ile Hatay'ı birbirine bağlayan bir ticarî yol olma özelliğine sahiptir¹⁵⁹⁶. Gaziantep'i Hatay'a bağlayacak olan bu yol hem Hatay ile Gaziantep hem de Doğu ve Güneydoğu Anadolu için bir hayat damarı olarak görülmektedir. Hatay, Türkiye'ye katılınca bu ticaret yolu, bozuk şoselerin bütün imkânsızlığına rağmen tekrar açılmıştır¹⁵⁹⁷. Gaziantep'i en kısa yoldan denize bağlayacak Gaziantep-İskenderun şosesinin Fevzipaşa ile Aktepe arasında bulunan bozuk kısımlarının tamiri için de gereken teşebbüsler yapılmıştır¹⁵⁹⁸. Bununla beraber Gaziantep merkez kazası ile vilâyet kongrelerinde de İslâhiye-Kilis şosesinin hızlı bir şekilde tamamlanması gerektiğine dikkat çekilmiştir¹⁵⁹⁹.

1942 yılında yapılan bir araştırmaya göre Gaziantep vilâyeti dâhilinde 164 kilometre tamire muhtaç şose, 75 kilometre köprülü toprak tesviyesi, 161 kilometre köprüsüz toprak tesviyesi ve 74 kilometre de araba yolu vardı. Vilâyet hususî idaresinin 1942 bütçesinde bu yolların tamir ve inşaları için 25.508 lira nakdi 38.992 lira mükellef amele ödeneği konulmuş ve ayrıca 12.160 lira da yolların tamiratına ayrılmıştır¹⁶⁰⁰.

Gaziantep milletvekillerinin hazırlamış oldukları raporda, I. Dünya Savaşı'na kadar doğu vilâyetlerinin ve hatta İran'ın, Gaziantep transit yoluyla İskenderun limanına çıktığını ve bu yolun tarih boyunca işlediği belirtilmiştir. Bu yolun Gaziantep-Fevzipaşa kısmı ile İskenderun-Aktepe kısmının iyi bir şekilde olduğu belirtilmiştir. Fakat Fevzipaşa ile Aktepe arasındaki 55 kilometrelik kısmın yapılması gerekmektedir. Bu kadar emniyetli olan ve bu derece az bir himmet isteyen bu ana şosenin de bir an önce yapılması elzem görülmüştür¹⁶⁰¹. 1944'te vilâyet ve şehri en kısa yoldan denize bağlayacak olan Hatay-Fevzipaşa şosesinin de 28 kilometrelik

¹⁵⁹⁴ *Yeni Gaziantep*, 13 I. Teşrin (Ekim) 1944, s. 1.

¹⁵⁹⁵ *BCA*, 490.01.654.181.1. s. 147.

¹⁵⁹⁶ *BCA*, 490.01.653.173.1. s. 26.

¹⁵⁹⁷ *BCA*, 490.01.653.173.1. s. 36-37.

¹⁵⁹⁸ *BCA*, 490.01.654.178.1. s. 53; *Yeni Gaziantep*, 2 Ocak 1944, s. 2.

¹⁵⁹⁹ *BCA*, 490.01.654.178.1. s.3.

¹⁶⁰⁰ *BCA*, 490.01.654.177.1. s. 120.

¹⁶⁰¹ *BCA*, 490.01.654.179.1. s. 30.

kısımının etütleri bitmiş ve yakında inşaata başlanacağı bildirilmiştir. Aktepe-Fevzipaşa yolu ise asfalt olarak yapılacak ve Kömürler İstasyonu'ndan ayrılarak Maraş'a bağlanacaktır¹⁶⁰².

Gaziantep-Kilis Yolu: Bu yolun belli bir kısmına 1941 yılında parke taşı döşenmeye başlanmıştı¹⁶⁰³. Kilis'ten kışlaların olduğu yere kadar olan kısmın esaslı bir şekilde tamiri gerekiyordu¹⁶⁰⁴. Gaziantep-Kilis yolu işlek olduğu için daha çabuk bozuluyordu. Dolayısıyla bu yol da diğer yollar gibi Daimi Tamirat Teşkilâtı ile tamir ve daimi bakıma tabi tutulmuş ve yapım giderleri için ise 1942 yılı içinde toplam 20.000 lira sarf edilmiştir¹⁶⁰⁵.

Gaziantep-Kilis yolu iktisadî önemi olan bir yol olduğundan olması hasebiyle yapılmıştır¹⁶⁰⁶. Gaziantep-Kilis şosesinin¹⁶⁰⁷ şehrin girişinde çok bozulmuş olan kısmının baş karakoldan askerî kışlalara kadar olan 1,5-2 kilometrelik parçasının inşasına 20 Mart 1944'te başlanmıştır. Bu yolun taş hazırlama işleri daha önce yapılmış olduğundan inşaatın kısa sürede tamamlanacağı düşünülmüştür¹⁶⁰⁸. Bu yolun Nafiâ Vekâletince ele alınması gerektiği hazırlanan raporlarda belirtilmiştir¹⁶⁰⁹.

Gaziantep ile Kilis arasındaki şosenin vilâyetin en iyi yolları arasında gösterilmesine rağmen mevcut durumunun fena bir halde olduğu tespit edilmiştir. Yollara sarf edilmek üzere ayrılan ödeneğin yine yollara harcanması gerektiği sık sık vurgulanmıştır¹⁶¹⁰.

Kilis ve Gaziantep'e yapılacak olan şube hattının devamında trenin gelmesi bu kazaya büyük faydalar sağlayacaktır. Bunun için tren ve şose Kilis'in hayatî ihtiyaçlarından biridir. Tren hattının getirilmesi ile Çobanbey ve İslâhiye yollarından birini yaptırılması hem ülkenin hem de bölgenin ekonomisine büyük katkı sağlayacağı öngörülmektedir¹⁶¹¹.

¹⁶⁰² *Yeni Gaziantep*, 1 Şubat 1944, s. 1.

¹⁶⁰³ *Yeni Gaziantep*, 14 Haziran 1941, s. 1.

¹⁶⁰⁴ *Yeni Gaziantep*, 14 Haziran 1941, s. 1.

¹⁶⁰⁵ *BCA*, 490.01.510.2046.2. s.11-12.

¹⁶⁰⁶ *TBMM ZC*, Devre: 7, C. 7, İçtima Senesi: 1, 23. İnikad (24.01.1944), s. 112.

¹⁶⁰⁷ *Yeni Gaziantep*, 29 I. Teşrin 1941, s. 3.

¹⁶⁰⁸ *Yeni Gaziantep*, 24 Mart 1944, s. 1-2.

¹⁶⁰⁹ *BCA*, 490.01.654.179.1. s. 30.

¹⁶¹⁰ *BCA*, 490.01.654.178.1. s. 61.

¹⁶¹¹ *BCA*, 490.01.654.178.1. s. 72.

Kilis-İslâhiye Yolu: 1940 bütçesine konulan 15.000 lira ödenekle bütün vilâyet yollarının tamir edilmesi kararlaştırılmıştır¹⁶¹². CHP Gaziantep Vilâyet Kongresi'nde (28 Şubat 1940)¹⁶¹³ Kilis-İslâhiye arasındaki şosenin tamamlanması istenmişti¹⁶¹⁴. 6 Kasım 1942 yılında ise Gaziantep Milletvekilleri Abdurrahman Melek, Bekir Kaleli, Memed Şahin, Dr. M. Ali Ağakay, Ahmed Aksu ve Ömer Asım Aksoy'un yaptıkları tetkiklerde İslâhiye ile Çobanbey arasında bir hattın etütlerinin yapılmakta olduğunun Nafiâ Vekâleti'nden bildirildiğini ancak bu hattın Gaziantep'e uğrayıp uğramayacağı yönünde şüphelerin olduğuna dikkat çekmişlerdir. Böyle bir etüt varsa Gaziantep'in de faydalanabileceği bir şekilde olması gerektiğini dile getirmişlerdir¹⁶¹⁵.

CHP Gaziantep vilâyet kongresinin aynı toplantısında¹⁶¹⁶ Kilis'in iyi bir yolla İslâhiye'deki demiryoluna bağlanmasının çok önemine değinilmişti¹⁶¹⁷. Fakat mevcut iş programına dâhil edilmeyen bu çalışmanın ileri bir tarihe ertelenmesine karar verildi¹⁶¹⁸. Yapılan çalışmalarla Kilis-İslâhiye yolunun tesviyesi önemli ölçüde gerçekleştirildi. Bu yolun veyahut Fevzipaşa-İslâhiye yolunun Hatay vilâyeti sınırına kadar şose haline getirilmesi güney vilâyetleri ile İskenderun arasında daimî irtibat tesisini temin edeceğinden ehemmiyetle dikkate alınması gerekmektedir¹⁶¹⁹.

Kilis kazasının 112 km olan Kilis-Gaziantep-Narlı yolu tren hattına bağlanmaktaydı. 58 km olan Kilis-Gaziantep yolu gün geçtikçe bozulduğundan şose olma vasfını yitirmişti. Kilis ayrıca 34 km mesafede olan Çobanbey istasyonu ile güney hattına bağlıydı. Yazın nakliyatın büyük bir kısmı bu yoldan yapılmaktadır. Bu yolun yapılması daha önce karara bağlanmasına rağmen henüz yapılmamıştır. Kilis, İslâhiye'ye 93 km'lik bir yolla bağlanmıştır. Bu yol üzerindeki köprüler ile bazı kısımların tesviyesi yapılmıştır¹⁶²⁰.

¹⁶¹² *Yeni Gaziantep*, 29 İlkteşrin (Ekim) 1940, s. 3.

¹⁶¹³ *BCA*, 490.01.1536.241.1. s. 93.

¹⁶¹⁴ *BCA*, 490.01.1536.241.1. s. 9110.

¹⁶¹⁵ *BCA*, 490.01.654.177.1. s. 151.

¹⁶¹⁶ *BCA*, 490.01.1536.241.1. s. 93.

¹⁶¹⁷ *BCA*, 490.01.1536.241.1. s. 100.

¹⁶¹⁸ *BCA*, 490.01.1536.241.1. s. 109.

¹⁶¹⁹ *BCA*, 490.01.653.175.1. s. 49.

¹⁶²⁰ *BCA*, 490.01.654.178.1. s. 72.

Gaziantep Bölgesi Müfettişi Balıkesir Milletvekili Fahrettin Tiritöğlü'nun 1942 yılına ait Gaziantep vilâyetine dair ikinci teftiş raporunda, Gaziantep yollarının iyi olmadığı belirtilmiştir. Nizip yolu hariç olmak üzere diğer yolların büyük bir kısmı esaslı tamire muhtaç bir vaziyette ve bir kısmı da henüz toprak tesviyesi yapılmış haldedir. Tiritöğlü, Gaziantep-Akçakoyunlu yolunun ikmali için bütçeye ödenek konulmadığını ve yalnız bozuk kısmının tamirinde mükellef amelenin çalıştırılmasına müsaade edildiğini belirtmiştir. Ayrıca Nizip-Birecik yolunun inşaatı, Karkamış yolu üzerindeki Elif Köprüsü'nün tamiri, Fevzipaşa-Hatay yolunun yaptırılması ve toprak tesviyesi yapılmış olan Pazarcık-Gaziantep yolu inşaatının tamamlanması için de yine bütçeye hiçbir para konmamış olduğunu söylemiştir¹⁶²¹.

Gaziantep Bölgesi Müfettişi Fahrettin Tiritöğlü'nun 1942 yılı Gaziantep vilâyetine ait ikinci teftiş raporunda, *“60.000 kadar nüfusu olan gerek Urfa ve gerekse diğer komşu vilâyetlerle daimi olarak ticarî münasebetlerde bulunan Gaziantep bir taraftan 90 kilometre mesafedeki Fevzipaşa ve diğer taraftan 55 kilometre uzaklıktaki Narlı istasyonları ile demiryollarına bağlıdır. Önemli miktarda üretilmekte olan üzüm ve mamulleri ile fıstıkları ve Kilis ile Nizip zeytinliklerinden elde edilen yağlarla buralarda yapılan sabunların özellikle Narlı istasyonundan dışarıya sevki yapılmaktadır. Ancak yüz binlerce lira değerindeki bu eşya kara nakil vasıtalarının kifayetsizliği yüzünden açıkta kalmakta ve bu istasyondan vaktinde naklolamamaktadır. İmkân olduğu takdirde buradan Gaziantep'e kadar bir demiryolu yapılması önemli bir ihtiyaca cevap vereceği ve iktisadî değeri bulunacağı için yararlı bir iş olur”* demiştir¹⁶²².

Gaziantep hakkındaki raporların incelenmesi sonucunda Nafiâ vekili Ali Fuat Cebesoy'un 6 Şubat 1943 tarihli Gaziantep yolları hakkında aktardığı yazılarda Kilis-Gaziantep yolunun da vilâyet bütçesinden karşılanarak yapılması kararlaştırılmıştır¹⁶²³.

Gaziantep milletvekilleri hazırlamış oldukları raporda, büyük bir hinterlandı bulunan ve merkezi 30.000 nüfuslu bir şehir olan Kilis'in İslâhiye'ye ve Çobanbey'e

¹⁶²¹ BCA, 490.01.653.176.1.s.19.

¹⁶²² BCA, 490.01.653.176.1.s.19.

¹⁶²³ BCA, 490.01.510.2046. s. 3; BCA, 490.01.510.2046. s. 3; BCA, 490.01.510.2046.2. s. 9.

bağlanması işini de Nafiâ hizmetinden beklediklerini ifade etmişlerdir. Bunlardan İslâhiye yolu esasen açılmış ve köprüleri yapılmış, askerî ve iktisadî ehemmiyeti olan bir şose olduğunu belirterek Çobanbey şosesinin de yapılması için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır¹⁶²⁴.

Gaziantep-Nizip yolunun 16,5 kilometrelik toprak kısmının şoseye çevrilmesi ve 23 menfezin inşasına devam edilmiş ve Cumhuriyet bayramına kadar bitirilmesi için gereken tedbirler alınmıştır¹⁶²⁵. Bu yolda bulunan 16 kilometrelik şose, 21 adet köprü ve menfez yaklaşık 73.000 lira masraf ile yaptırılmıştır. Gaziantep milletvekillerine göre mevcut yollar içinde bu yolun oldukça iyi olduğu dile getirilmiştir¹⁶²⁶.

Birecik-Halfeti Yolu: Urfa'nın Birecik kazası içinde ve rıhtım kenarındaki şose yeniden yaptırıldığı gibi bu yolun yaya kaldırımları da beton olarak Birecik belediyesi tarafından ikmal olunmuştur. Urfa ile Sarı Mağara arasındaki bütün köprüler tamir ettirilmiş ve eskiden yapılmış olan bu eserler harap olmaktan kurtarılmıştır¹⁶²⁷. Birecik-Halfeti yolunda kışın geçit vermeyen bir dere üzerine yeniden yontu taştan bir köprü yapılarak Birecik civarı köyleri büyük bir sıkıntıdan kurtarılmıştır¹⁶²⁸. Urfa-Harran yolundaki taş kemerli köprü esaslı bir surette tamir edilmek üzere ihaleye çıkarılmıştır¹⁶²⁹.

Ehemmiyetine binaen, bir an evvel yaptırılması gerekli görülen yollardan biri de Diyarbakır-Nusaybin yoludur. Bu yolun yapılması için 500.000 liranın ayrılması İcra Vekilleri Heyeti'nce 26 Şubat 1942'de kabul edilmiştir¹⁶³⁰.

4 Ağustos 1942'de kabul edilen bir kanunla Ulukışla-Mersin-Silifke-Karaman ve Mardin-Nusaybin yolları ile Suzanoğlu rıhtımının inşası için müteahhit Braithwaite şirketi tarafından dışarıdan getirilecek her türlü makine alet, malzeme ve sabit vasıtanın gümrük vergisinden muaf olması kararlaştırılmıştır¹⁶³¹.

¹⁶²⁴ BCA, 490.01.654.179.1. s. 30.

¹⁶²⁵ *Yeni Gaziantep*, 24 Ağustos 1940, s. 1.

¹⁶²⁶ BCA, 490.01.654.177.1. s. 135.

¹⁶²⁷ *Urfa*, 30 Ağustos 1942, 3.

¹⁶²⁸ *Urfa*, 30 Ağustos 1942, 3.

¹⁶²⁹ *Urfa*, 30 Ağustos 1942, 3.

¹⁶³⁰ BCA, 030.18.01.02.97.123.2.

¹⁶³¹ BCA, 030.18.01.02.99.70.3.

Yurt genelinde yeni taşıtların kullanılabilmesi ancak köylere kadar bütün yolların müsait hale getirilmesi ile mümkündü. Hükümet durumun farkındaydı ve bu doğrultuda yapılan çalışmalarla Kilis köy yollarının yapımı tamamlanmıştı. Bunun yanı sıra Gaziantep'e bağlı köylerde de çalışmalar devam ediyordu¹⁶³². Hükümet, ekonominin kötüye gittiği zamanlarda yol vergisini arttırma yoluna başvurmuştur¹⁶³³. Örneğin 1943 yılında yapılan düzenleme ile yol vergisi mevcut halinden bir kat daha fazlaştırılmıştır¹⁶³⁴.

1944 yılında yağmurlardan dolayı hasar gören¹⁶³⁵ Elifoğlu Köprüsü'nün yeniden inşası Nafiâ Vekâleti'nden verilen 45.000 lira bedelle ihale olunmuştur¹⁶³⁶. Urfa-Akçakale yolu üzerinde ve 40-41'inci kilometreler arasında yer alan Hacıbekir Köprüsü'nün bozulan kısımları 1.161 lira 69 kuruş harcanarak tamir edilmiştir¹⁶³⁷. Birecik-Urfa yolunun 8'inci kilometresindeki tamire muhtaç olan köprünün tamir işi yaptırılmış ve bu iş için ise 787 lira sarf edilmiştir¹⁶³⁸. Urfa-Siverek yolunun da 53'üncü kilometresine tesadüf eden Şabo köyü civarında bozulmuş olan blokaj işi için 1.152 lira harcanarak 1.200 metre küp taş elde edilmiş ve blokaj işi yapılmıştır¹⁶³⁹.

3.1.2. Gaziantep, Urfa ve Mardin'de Yapılan Demiryolu Faaliyetleri

Ulaşım, muasır medeniyetler seviyesine çıkmamanın en önemli faktörü olarak görülmekteydi. Demiryolu ise kullanımı itibarı ile eskiye dayanmakta olup ancak metot olarak hala geçerliliğini sürdüren bir ulaşım sistemiydi¹⁶⁴⁰. Bu nedenle Cumhuriyetin her döneminde demiryolu ağına büyük önem verilmiştir¹⁶⁴¹. Demiryolu yapımı kısıtlı imkânlarla rağmen II. Dünya Savaşı'na kadar önemli çabalar

¹⁶³² *Yeni Gaziantep*, 24 Ağustos 1940, s. 1.

¹⁶³³ *Urfa*, 12 Haziran 1943, s. 1.

¹⁶³⁴ *Yeni Gaziantep*, 15 Haziran 1943, s. 1.

¹⁶³⁵ *BCA*, 490.01.1536.241.1. s. 93.

¹⁶³⁶ *BCA*, 490.01.1536.241.1. s. 91; *BCA*, 490.01.653.174.1. s. 164; *Yeni Gaziantep*, 2 Ocak 1944, s. 2.

¹⁶³⁷ *Urfa*, 29 I. Teşrin (Ekim) 1944, s. 2.

¹⁶³⁸ *Urfa*, 29 I. Teşrin (Ekim) 1944, s. 2.

¹⁶³⁹ *Urfa*, 29 I. Teşrin (Ekim) 1944, s. 2.

¹⁶⁴⁰ Aysel Çağlıyan, Aysel Bozkurt Yıldız, "Türkiye'de Demiryolu Güzergâhları Jeomorfoloji İlişkisi", *Marmara Coğrafya Dergisi*, C. 28, İstanbul 2013, s. 467.

¹⁶⁴¹ V. T. Veselov, "Atatürk ve Türkiye'nin Ekonomik Kalkınması", *IX. Türk Tarih Kongresi (21-25 Eylül 1981)*, C. 3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 1689.

harcanarak sürdürülmüştür¹⁶⁴². Demiryolu yapımı Dr. Refik Saydam Hükümeti'nin Programı'nda da yer almış ve demiryollarının iktisadî ve teknik esaslar dâhilinde geliştirilmesi için çalışmaların sürdürüleceği belirtilmiştir¹⁶⁴³. Demiryollarının bir taraftan tamiri yapılırken diğer taraftan da millileştirilmesine çalışılmıştır. Gaziantep bölgesi müfettişi Fahrettin Tiritioğlu'nun 1942 tarihli raporunda Fevzipaşa'dan Mardin'e gitmekte olan demiryolunun bir kısmı sınır dışında bulunduğundan İslâhiye ile Çobanbey arasındaki kısmın Türkiye sınırları içinde kalmak üzere birleştirilmesinin esas düşünce olduğu ifade edilmiştir. Bu hususta fennî tetkikatın münasip bir zamanda icrası kararlaştırılmıştır¹⁶⁴⁴. TBMM hükümetleri demiryollarına her dönemde ayrı bir önem vermiştir. Maraş ve Gaziantep'i şube hatlarıyla ana demiryoluna bağlamak teşebbüsü de bu önemli çalışmalardan biridir¹⁶⁴⁵.

Nafiâ Vekili Ali Fuat Cebesoy, 6 Şubat 1943 tarihli Gaziantep yolları hakkında hazırlamış olduğu raporda¹⁶⁴⁶ Fevzipaşa istasyonundan itibaren 5-7 kilometrelik kısmı esaslı bir tamire muhtaç olduğunu belirtmiştir. Bu yolun tamiri için iki kez ihaleye çıkılmış ancak talipli çıkmamıştır. Daha sonra bu yolun emaneten yapılmasına karar verilmiş ancak buna da imkân bulunamamıştır (1943)¹⁶⁴⁷. 15 Mart 1945 tarihli raporda, Fevzipaşa-İslâhiye-Hassa-Aktepe-Kırıkhan yolu inşaatına Nafiâ takımlarıyla başlanıldığı aktarılmaktadır¹⁶⁴⁸. Devletin demiryollarına verdiği önem sayesinde 1923-1950 yılları arasında 3.208 km demiryolu tamamlanmıştır¹⁶⁴⁹.

Gaziantep-Narlı Hattı: Bu yol Narlı şosesinden ayrılarak Pazarcık sınırından Tabii köyüne kadar 18 kilometrelik mesafesi fennî esaslara göre yapılmıştır. Bu mevkiden Pazarcık'a giden istikamet taşlık ve engebeli olduğu için 1942 yılında yapılamamıştır¹⁶⁵⁰. Pazarcık kaza merkezinin şimdi bulunduğu yere 4 kilometre

¹⁶⁴² Muzaffer Bakırcı, "Türkiye'nin Uluslararası Ulaşımında Demiryolu Sınır Kapılarının Yeri ve Etkinliği", *Marmara Coğrafya Dergisi*, S. 28, Temmuz 2013, s. 375.

¹⁶⁴³ *TBMM ZC*, Devre: 5, C. 29, İçtima Senesi: 28, (27.01.1939), s. 216.

¹⁶⁴⁴ *BCA*, 490.01.654.177.1. s. 128; *Yeni Gaziantep*, 29 İlkteşrin 1940, s. 2.

¹⁶⁴⁵ *TBMM TD*, Devre: 7, C. 17, Toplantı: 2, 61. İçtima (24.5.1945), s. 324.

¹⁶⁴⁶ *BCA*, 490.01.510.2046. s. 3.

¹⁶⁴⁷ *BCA*, 490.01.510.2046.2. s.10.

¹⁶⁴⁸ *BCA*, 490.01.654.179.1. s. 15.

¹⁶⁴⁹ *Türkiye Mühendislik Haberleri Programlı Kalkınma Projeleri (1923-1940 Dönemi Demiryolları)*, S. 442-443, 2006/2-3, s. 25.

¹⁶⁵⁰ *BCA*, 490.01.510.2046.2. s.11.

mesafedeki istasyonuna naklinin kazanın gelişmesi, ilerlemesi ve istasyonun da önem kazanması bakımından uygun olacağı ifade edilmişti¹⁶⁵¹.

Gaziantep'e en yakın istasyonlardan biri olan ve ehemmiyeti günden güne artan Narlı İstasyonu'na büyük hangar yapılmış ve su getirilmiştir. Adana-Diyarbakır arasındaki en işlek istasyon olan Narlı'nın hususî ehemmiyetinin tanınmasında ve bu yeni tesislerin yapılmasında devlet demiryolları beşinci işletme müdürü Ferruh Tanay'ın önemli hizmetleri ve istasyon şefi Avni Bey'in büyük gayretleri görülmüştür¹⁶⁵².

6 Kasım 1942'de Gaziantep milletvekillerinin yaptıkları tetkiklerden sonrasında hazırlamış oldukları raporda, Gaziantep'in demiryolundan mahrum olmasının büyük bir kayıp olduğuna dikkat çekmişlerdir. Bu raporda: "Gaziantep büyük ticarî bir şehirdir. Narlı ve Fevzipaşa istasyonlarından trene yüklenen Antep menşeli eşyanın ve bu istasyonlardan Antep'e sevk edilen maddelerin resmî kayıtlardan da anlaşılacak olan mühim yekûnu bu hususta bir fikir vermeye kâfidir. Böyle bir şehrin demiryolundan uzak kalmış olması memleket iktisadîyatı bakımından büyük bir kayıptır."¹⁶⁵³ Her yıl parti dileklerinde istenen ve milletvekillerinden de takibi rica edilen Gaziantep'in demiryoluna bağlanması işinin ilk fırsatta ele alınması gereken önemli bir konu olduğuna dikkat çekilmiştir. 1943 yılının yaz tatilinden istifade ederek seçim yerlerinde toplu bir halde geziler yapan Gaziantep Milletvekillerinin tetkikleri sonucunda hazırlamış oldukları raporda, bu istasyondaki kalabalığın oldukça fazla olduğu belirtilmiştir¹⁶⁵⁴.

Narlı-Gaziantep-Nizip-Birecik-Karkamış demiryolunun etütleri yapılmış ve 1943 yılında ihaleye konmuştur¹⁶⁵⁵. Nafiâ Vekilliği Narlı-Gaziantep-Nizip-Birecik-Karkamış güzergâhını takip edecek bir demiryolu hattıyla Gaziantep'ten Kilis'e de bir şube hattı inşasını kararlaştırarak keşfini yaptırmıştır. 160 kilometre uzunluğundaki bu hattın¹⁶⁵⁶ Gaziantep, Nizip, Birecik, Karkamış arasında yapılması

¹⁶⁵¹ BCA, 490.01.653.173.1. s. 41.

¹⁶⁵² *Yeni Gaziantep*, 6 Temmuz 1940, s. 2.

¹⁶⁵³ BCA, 490.01.654.177.1. s. 135.

¹⁶⁵⁴ BCA, 490.01.654.178.1. s. 81.

¹⁶⁵⁵ *Yeni Gaziantep*, 14 Eylül 1943, s. 1.

¹⁶⁵⁶ *Yeni Gaziantep*, 14 Eylül 1943, s. 2.

kararlaştırılmıştır¹⁶⁵⁷. Narlı-Gaziantep, Nizip-Karkamış demiryolu etüt işlerine ait ihalesi İcra Vekilleri Heyeti'nce 26 Eylül 1943'te kabul edilmiştir¹⁶⁵⁸. Merkez kaza kongresince kabul edilen dileklerden biri de Narlı-Gaziantep demiryolunun bir an evvel inşasıdır¹⁶⁵⁹. Bu hattın güzergâh planları hazırlanmış ve inşa kanun projesinin meclise gönderildiği Nafiâ Vekili tarafından bildirilmiştir¹⁶⁶⁰.

1944 yılında Nafiâ Vekâleti ülkede mevcut 7.000 kilometrelik demiryoluna ilaveten 5.000 kilometrelik yeni demiryolu inşaatı için bir program hazırlamıştır. Bu program yılda 250 km. demiryolu inşası suretiyle 20 yılda bitirileceği tahmin edilmektedir. Yeni yapılacak hatlar arasında Gaziantep-Narlı-Maraş kısmının inşaatına 1945 yılı içinde başlanılması planlanmıştır¹⁶⁶¹.

1945 yılında Gaziantep-Maraş şube hatlarının inşa ve masrafları için de 200.000 liralık ödenek istenmektedir. Demiryolu inşasında görülen bu azalmada başlıca amil de malzeme tedarikindeki güçlüktür. Nitekim yılda 200 kilometrelik demiryolu inşası için takriben 20.000 ton raya ve mevcut hatların idamesi için de bir o kadarına ihtiyaç bulunduğu halde bunun ancak 3.000 tonunun Karabük tarafından temin edilebileceği ifade edilmiştir¹⁶⁶².

Demiryolu için Gaziantep milletvekilleri ve parti başkanı tarafından gerek parti kurultayında gerekse kurultay dışında yüksek makamlar nezdinde yapılan teşebbüsler sonucunda¹⁶⁶³ Gaziantep-Narlı demiryolu etütleri bitirilmiştir. Bununla birlikte inşası hakkında kanun da çıkarılmıştır. Bu demiryolunun gerekli ödenek verilince inşasına da başlanacağı belirtilmiştir¹⁶⁶⁴. Bu durum vilâyette büyük bir sevinç yaratmıştır¹⁶⁶⁵.

30 Mayıs 1945 tarihli raporda, Narlı istasyonunda hangar ve İslâhiye istasyonunda büfe yapılması hakkındaki talepler karşısında Nafiâ Bakanlığı bizzat ilgili yere giderek incelemelerde bulunmuştur. Narlı istasyonunda daha önceden

¹⁶⁵⁷ BCA, 030.18.01.02.103.79.13.

¹⁶⁵⁸ *Yeni Gaziantep*, 21 İkincikânun (Ocak) 1944, s. 1.

¹⁶⁵⁹ BCA, 490.01.654.178.1. s. 4.

¹⁶⁶⁰ BCA, 490.01.654.178.1. s. 52.

¹⁶⁶¹ *Yeni Gaziantep*, 22 I .Kânun (Aralık) 1944, s. 1.

¹⁶⁶² *TBMM TD*, Devre: 7, C. 17, Toplantı: 2, 58. İçtima (21.5.1945), s. 208.

¹⁶⁶³ *Yeni Gaziantep*, 6 Temmuz 1943, s. 1.

¹⁶⁶⁴ BCA, 490.01.654.179.1. s. 15.

¹⁶⁶⁵ BCA, 490.01.654.179.1. s. 30; BCA, 490.01.654.179.1. s. 32; *TBMM TD*, Devre: 7, C. 20, Toplantı: 3, 12. Birleşim (17.12.1945), Bayındırlık Bakanlığı Rapor, s. 65.

yoğun bir şekilde askerî malzeme nakliyatı için ayrıca bir rampa ve hangar inşa edilmek suretiyle mevcut ticarî eşya hangar, ticaret eşyasına tahsis edilmiş ve ihtiyacın tamamen karşılandığı belirtilmiştir¹⁶⁶⁶. Ayrıca İslâhiye siyasî ve coğrafi öneminin yanında Suriye'den Türkiye'ye girerken ilk istasyon olduğundan 1 salon ve 1 büfe yaptırılması talep edilmiştir¹⁶⁶⁷.

Gaziantep milletvekilleri 7 Aralık 1945 tarihli müşterek raporlarında, Gaziantep gibi ekonomik durumu önemli, ticareti geniş, tarım işleri gelişmiş kalabalık ve canlı bir şehrin en çok sıkıntı çektiği şeyin yol olduğu belirtilmiştir. Yapılması kararlaştırılan Narlı-Gaziantep demiryoluna kavuşmayı bu çevrenin bütün halkı dört gözle beklemektedir. Gelecek bütçe yılı içinde bu işe başlanması beklentilerinin yüksek olduğu belirtilmiştir¹⁶⁶⁸.

Gaziantep ve Maraş şube hatlarının tamamlanmasının halkın refaha ve yurdun imara kavuşması açısından önemlidir¹⁶⁶⁹. Bu durum raporla Nafiâ Encümenliğine ulaştıktan sonra bu alanda çalışmalar yapılmaya başlanmıştır¹⁶⁷⁰. Etüt çalışması yapılmasının ardından Nafiâ Encümenliğince 20 milyon liralık bir ödeneğin ayrılmasına karar verilmiştir¹⁶⁷¹. Bunun için ödenek imkânları aranmaya başlanmıştır¹⁶⁷². 1946 yılında gerçekleştirilecek çalışmaların başlangıcı için ise 1945 yılı bütçesinden 1.400.000 lira ayrılmıştır¹⁶⁷³. İki hattın toplam mesafesi 114 kilometredir. 1947 yılı için 1946 yılı bütçesine 600.000 lira, 1948 yılı için ise 1947 yılı bütçesine 500.000 lira ek yapılarak 2.500.000 lira ödenek ayrılmıştır¹⁶⁷⁴.

¹⁶⁶⁶ *BCA*, 490.01.654.179.1. s. 12.

¹⁶⁶⁷ *BCA*, 490.01.654.179.1. s. 32.

¹⁶⁶⁸ *BCA*, 490.01.654.181. 1. s. 144; *BCA*, 490.01.654.178.1. s. 59.

¹⁶⁶⁹ *TBMM TD*, D: 7, C. 17, T: 2, 61. *İçtima* (24.5.1945), s. 324.

¹⁶⁷⁰ *TBMM ZC*, Devre: 7, C. 13, *İçtima* Senesi: 1, 87. *İçtima* (02.07.1944), s. 111.

¹⁶⁷¹ *TBMM ZC*, D: 7, C. 13, İ: 1, 87. *İçtima* (2.7.1944), s. 112; *TBMM TD*, Devre: 7, C. 17, Toplantı: 2, 58. *İçtima* (21.05.1945), s. 63; *TBMM ZC*, D: 7, C. 13, İ: 1, 87. *İçtima* (2.7.1944), s. 110; *TBMM ZC*, D: 7, C. 13, İ: 1, 87. *İçtima* (02.07.1944), s. 27; İsmail Yıldırım, *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)*, AKDİTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2001, s. 111.

¹⁶⁷² *TBMM TD*, Devre: 7, C. 17, Toplantı: 2, 61. *İçtima* (24.5.1945), s. 354.

¹⁶⁷³ *TBMM TD*, Devre: 7, C. 20, Toplantı: 3, 12. *Birleşim* (17.12.1945), Bayındırlık Bakanlığı Rapor s. 70; *Yeni Gaziantep*, 18 Aralık 1945, s. 1.

¹⁶⁷⁴ *TBMM TD*, Dönem: 7, C. 3, Toplantı: 1, 18. *Birleşim* (18.12.1946), s. 113; *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: 7, C. 3, Toplantı: 1, 23. *Birleşim* (25.12.1946), s. 511.

Bütün bu harcamalar karşısında hatların 1948 yılında bitirilmesi öngörülmüştür¹⁶⁷⁵. Bununla beraber Gaziantep'ten başlayarak yapılması planlanan 2.000 kilometrelik bir demiryolu hattının da etütleri tamamlanmıştır¹⁶⁷⁶. Yapılan incelemelere göre bu yolun 1946 yılındaki çalışmaları düzenli bir şekilde ilerlediği anlaşılmaktadır¹⁶⁷⁷.

1946 yılında inşalarına başlanan Narlı-Gaziantep hatlarından Maraş hattı tamamlanmıştır. Narlı-Gaziantep hattına gelince, 3 kısım olarak ihale olunmuş ise de müteahhitlerin taahhütlerini yapamayacak duruma gelmeleri sebebi ile bu kısımların sözleşmeleri feshedilmiştir. Pek yakında müteahhitler nam ve hesabına yeniden ihaleye çıkarılacak olan bu kısımların inşalarına hız verilmesi ve kaybedilen zamanın telâfi edilmesi maksadıyla 1949 yılı bütçesine 3.100.000 liralık ödenek ayrılması teklif edilmiştir¹⁶⁷⁸.

Erzurum-Temdedi hattı ile Gaziantep ve Maraş şube hatları için alınması gereken ray, demir travers, cebire ve teferruatı ile 200 makas takımının pazarlıkla satın alınması ve sözü geçen demiryolu malzemesinin, araya aracı veya komisyoncu girmeksizin doğrudan doğruya firmalarla veya kanunî temsilcileriyle sözleşme yapılmasına karar verilmiştir¹⁶⁷⁹.

Yapılması planlanan başka bir hat ise Kayseri-Maraş hattıdır. Bu hattın yapılması ile Elbistan ovası, Barut dağı, Gaziantep ve Maraş'ı içine alarak geçtiği bölgeleri mamur hale getireceği düşünülmüştür. Bundan dolayı hattın yapımı için Nafiâ Vekâleti'ne müracaat edilmiştir¹⁶⁸⁰.

Fevzipaşa-Diyarbakır Hattı: Bu hattın inşası 1946'da üç kısma ayrılarak ihale edilmiştir. Fakat şirket bu hattın inşaatına başlamadığı için sözleşme bozulmuştur. Fevzipaşa-Diyarbakır hattı Kömürler İstasyonu'ndan başlayacak, Fevzipaşa şosesini takiben Gaziantep'e geldikten sonra buradan Nizip'e geçerek

¹⁶⁷⁵ *TBMM TD*, Devre: 7, C. 8, Toplantı: 2, 23. Birleşim (26.12.1947), Bayındırlık Bakanlığı Rapor s. 43-44; *TBMM TD*, D: 7, C. 3, T: 1, 18. Birleşim (18.12.1946), s. 201.

¹⁶⁷⁶ *TBMM TD*, Dönem: 7, C. 13, Toplantı: 1, 23. Birleşim (25.12.1946), s. 475.

¹⁶⁷⁷ *TBMM TD*, D: 7, C. 3, T: 1, 23. Birleşim (25.12.1946), s. 499.

¹⁶⁷⁸ *TBMM TD*, Devre: 7, C. 16, Toplantı: 3, 48. Birleşim (21.11.1949), 1949 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu (1/381), s. 156.

¹⁶⁷⁹ *BCA*, 030.18.01.02.111.52.13.

¹⁶⁸⁰ *TBMM ZC*, Devre: 7, C. 10, İçtima Senesi: 1, 62. İçtima (26.5.1944), s. 304; *TBMM TD*, Devre: 7, C. 17, Toplantı: 2, 61. İçtima (24.5.1945), s. 341.

Karkamış'ta güney demiryollarıyla birleştirilecekti¹⁶⁸¹. Hattın Gaziantep'ten geçmek suretiyle güney demiryollarına bağlayacak olan demiryolunun Nafiâ Vekâletince etütlerine başlanması işi ihaleye konulmuştur¹⁶⁸².

3.1.3. Gaziantep, Urfa ve Mardin'de Yapılan Havayolu Faaliyetleri

Kara ve demiryoluna ilaveten 1940 yılında havayolu alanında da bir dizi atılımlar gerçekleştirilmiştir. Bu alanda ilk olarak Türk Hava Kurumu tarafından geniş bir programın tatbikine başlanmış ve aynı yıl içerisinde Gaziantep, Diyarbakır, Elazığ, Trabzon ve Samsun'da Türk Kuşu şubesi açılması kararlaştırılmıştır. Bu vilâyetlerde açılacak şubeler için gerekli malzeme kurum fabrikaları tarafından hazırlanmaya başlanmıştır. Bundan başka Maarif Vekâleti'nin bu ders yılı başından itibaren bütün okullarda havacılığın ders programına dâhil etmesi planlanmıştır. Havacılık teşkilâtı üniversitede daha esaslı bir şekilde ele alınması kararlaştırılmıştır. İlk ve orta eğitimde alınan bilgilerin üniversitede daha da olgunlaştırılması sağlanacaktır¹⁶⁸³.

Gaziantep'te tesis edilecek hava alanının istimlâk işi bittiğinde seferlerine başlayacaktır¹⁶⁸⁴. Bu hava alanına halk tarafından önemli oranda bağış yapılmış¹⁶⁸⁵ yapılan bağışların toplamı 11 Mayıs 1944 tarihli belgede 115.000 liraya ulaştığı belirtilmiştir¹⁶⁸⁶. Hava meydanının Mayıs veya Haziran ayına kadar bitirileceği ve faaliyete başlayacağı umulmaktadır¹⁶⁸⁷. Tesviye işleri ikmal edilmiş olan Gaziantep hava meydanının nakliyata açılması için Genelkurmay'dan müsaade istenmiş ve gereken müsaade alınmış olduğundan meydanı tetkik etmek üzere 27 Eylül Çarşamba günü saat 13'te devlet hava yollarınca gönderilen tecrübe uçağı alana inmiştir. Alan çok beğenilmiş ve tetkik olumlu netice verdiği için telsiz tesisatına başlanmıştır. İlk etapta Çarşamba ve Cumartesi günleri haftada iki defa nakliye uçakları meydandan servis yapacaktır. Saat 13'te uçaklar meydana inecek ve saat

¹⁶⁸¹ *Yeni Gaziantep*, 23 Temmuz 1943, s. 1.

¹⁶⁸² *Yeni Gaziantep*, 14 Eylül 1943, s. 1.

¹⁶⁸³ *Yeni Gaziantep*, 3 Ağustos 1940, s. 3.

¹⁶⁸⁴ Ali Nadi Ünler, "İki Müjde", *Yeni Gaziantep*, 10 Ağustos 1943, s. 1.

¹⁶⁸⁵ *BCA*, 490.01.654.178.1. s. 58.

¹⁶⁸⁶ *BCA*, 490.01.510.2046.2. s. 1.

¹⁶⁸⁷ *Yeni Gaziantep*, 21 Nisan 1944, s. 1.

13.30'da Adana'ya hareket edecektir¹⁶⁸⁸. Hava alanı 5 Ekim 1944'te törenle açılmış¹⁶⁸⁹ ve Gaziantep'ten ilk yolcu uçağı aynı gün seferlere başlamıştır¹⁶⁹⁰.

3.1.4. Su İşleri Alanında Yapılan Faaliyetler

Cumhuriyet idaresi su işine de ayrı bir önem vermiş ve memleketin muhtelif on iki bölgesinde su işleri mühendislikleri açılmıştır. Böylece bataklıklar kurutulmaya, nehir ve göllerden araziye sulamaya, şehir, kasaba ve köyleri tehdit eden nehir, çay ve dereler kontrol altına almaya başlamıştır. Ayrıca birçok şehir, kasaba ve köylere içme suları getirtilmiştir¹⁶⁹¹.

Gaziantep Belediyesi içme suyu işletmesine alınacak malzeme için 25 Haziran 1940'tan itibaren 15 gün müddetle ihaleye koymuştur. Bu işin tahminî bedeli 4.200 liradır¹⁶⁹². Fakat savaş dolayısıyla su saatlerinin tedarik edilememesi sebebiyle büyük oranda israf söz konusu olmuş ve susuzluk derdi ortaya çıkmıştır¹⁶⁹³.

Bu sıkıntılı duruma karşı gerekli tedbirlerin belediyece alınması, tatbikinin hazırlanması ve mevcut su saatlerinin de en çok sarfiyatta bulunması muhtemel olan mahallere konması gerekmektedir¹⁶⁹⁴.

Gaziantep Belediyesi fazla su kullanan müesseselere ve evlere elde mevcut su saatlerini bağlamanın yanı sıra Ödemiş Ziraat Bankası'nda mevcut beş yüz su saatinin de satın alınması sağlanmıştır¹⁶⁹⁵.

Ödemiş Ziraat Bankası'ndan 280 su saati gelmiş ve bu saatlerin umumî mahallere ve çok su sarf eden müesseselere bağlanmasına, bu suretle suyun tazyiki arttırılarak şehrin yüksek yerlerindeki evlere çıkarılmasına çalışılmıştır¹⁶⁹⁶. Şehir içinde su tesisatı noksan semtlerde yeniden beş yüz metre uzunluğunda da boru döşenmiş ve yeniden susuz yerlere beş umumi musluk konulmuştur¹⁶⁹⁷.

¹⁶⁸⁸ *Yeni Gaziantep*, 29 Eylül 1944, s. 1-2.

¹⁶⁸⁹ *Yeni Gaziantep*, 6 I.teşrin 1944, s. 1.

¹⁶⁹⁰ *Yeni Gaziantep*, 3 I.teşrin 1944, s. 1.

¹⁶⁹¹ *Yeni Gaziantep*, 29 İlkteşrin 1940, s. 6.

¹⁶⁹² *Yeni Gaziantep*, 1 Haziran 1940, s. 4

¹⁶⁹³ *Yeni Gaziantep*, 22 Haziran 1940, s. 2

¹⁶⁹⁴ *Yeni Gaziantep*, 22 Haziran 1940, s. 2

¹⁶⁹⁵ *Yeni Gaziantep*, 17 Ağustos 1940, s. 2.

¹⁶⁹⁶ *Yeni Gaziantep*, 30 Ağustos 1940, s. 1.

¹⁶⁹⁷ *Yeni Gaziantep*, 29 İlkteşrin (Ekim) 1940, s. 3.

Urfa bölgesinin içme suyu ihtiyacına yönelik çalışmalar ise daha önceki yıllarda başlamıştır. Özellikle Urfa vilâyet merkezinin kuzey kısmındaki Kerhiz¹⁶⁹⁸ ve Cavsak¹⁶⁹⁹ sularının iyi bir su tesisatı ile merkeze getirilmesi amaçlanmıştı¹⁷⁰⁰.

Mardin bölgesinde beş on çeşmeden başka akarsu olmadığı için içilecek sular azdır. Halk su ihtiyacını kuyulardan temin eder. Bu kuyular kış yağmurlarıyla dolan ve yağmursuz yıllarda pek az suları bulunan kuyulardır. Yalnız içmek için şehrin kuzeyine düşen (Ayincevzi) ile güneye düşen Park suyu kullanılır. Bu sular Sakalar vasıtasıyla temin edilir¹⁷⁰¹.

1940 yılı içinde Gaziantep milletvekili Ömer Asım Aksoy tarafından hazırlanan rapora göre Nizip kaza merkezinde içecek su yoktur. Kasabaya 10-12 kilometre mesafede bulunan Karpuzatan suyunun kasabaya ulaştırılması için belediye Dâhiliye Vekâleti ile irtibata geçmiş ve çeşitli teşebbüslerde bulunmuştur. Ayrıca Belediyeler Bankası'ndan bir yardım talep edilmiştir¹⁷⁰².

Karpuzatan suyunun daha önce yapılmış eski mecradan istifade edilerek şehre getirilmesine çalışılmıştır¹⁷⁰³. Nizip kazasının 1944 yılı CHP kongresinde halkın yardım ve bağışı ile kaza merkezine getirilmek istenilen suyun bir an önce gelmesi halkın en önemli talepleri arasında yer almıştır. Kaza merkezine su getirilmesi için Nizip halkının 83.000 liralık bir yardımı söz konusudur. Bu para toplanmış ve Belediyeler Bankasına yatırılmıştır¹⁷⁰⁴. Nizip, Gaziantep-Birecik şosesi üzerinde, Gaziantep'in 47 km. doğusunda bulunan¹⁷⁰⁵ Nizip'e içme suyu getirmek için Nizip'i İmar ve Güzelleştirme Derneği de önemli gayretler sarf etmiştir. Bu dernek 100.000 lira bağış kabul etmiş ve bunu Belediyeye devretmiştir. Belediyeler bankası vasıtasıyla Amerika'dan 400 ton ağırlığında demir boru sipariş edilmiş ve projenin

¹⁶⁹⁸ Urfa şehrinin kuzeybatısında, Aşık köyü yakınlarında bulunmaktadır. Bkz.: Mehmet Sait Şahinalp, "Şanlıurfa Şehri'nin Kuruluşuna Etki Eden Etmenler", *Coğrafi Bilimler Dergisi*, C. 4, S. 1, Ankara 2006, s. 109.

¹⁶⁹⁹ Urfa şehrinin kuzeybatısındaki Cavsak köyünden çıkmaktadır. Bkz. Şahinalp, s. 109.

¹⁷⁰⁰ *Yenilik*, 9 Temmuz 1937, s. 1.

¹⁷⁰¹ *Işık Dergisi* (Mardin), Ulus Sesi Basımevi, 16 Haziran 1947, S. 8, Yıl: 1, s. 8.

¹⁷⁰² *BCA*, 490.01.653.173.1. s. 41.

¹⁷⁰³ *Yeni Gaziantep*, 14 Haziran 1941, s. 1.

¹⁷⁰⁴ *BCA*, 490.01.654.178.1. s. 14.

¹⁷⁰⁵ Cemil Güçyetmez, "Nizip ve Nizip Suyu", *Yeni Gaziantep*, 5 Temmuz 1946, s. 1.

ikmal ve tasdikini müteakip boruların döşemesine başlanmıştır¹⁷⁰⁶. Nizip içme suyu temel atma töreni 3 Haziran 1946 günü saat 17.00'da yapılmıştır¹⁷⁰⁷.

30.000 nüfusu olan Kilis'te ise akarsu olmadığından Kilis'e 17 km mesafede olan bir kaynaktan (Narlıcı Köyü) su getirilmesine çalışılmıştır. Dâhiliye Vekâleti, Belediyeler İmar Heyeti, bu kaynak suyunun tahlilini yaptırmış ve içmeye elverişli olduğuna karar verilmiştir. Bunun için Belediyeler Bankası'ndan borç alınarak bu suyun getirilmesine gayret edilmiştir. Böylece halkın en zarurî ihtiyaçlarından birine cevap verileceği belirtilmiştir¹⁷⁰⁸.

3.1.5. Dokumacılık ve Sanayi Alanında Yapılan Faaliyetler

Gaziantep: TBMM hükümetleri iktisadî kalkınma ve sanayileşme programında küçük sanatlara ve bu meyanda dokumacılığın gelişmesine ayrı bir önem vermiştir¹⁷⁰⁹. Gaziantep çok eski zamanlardan beri geniş ölçüde dokumacılık yapmakla meşhur olan bir yerdi¹⁷¹⁰. Bundan dolayı bölgede dokumacılık yaygındı. Yaklaşık 20-30 bin nüfus iplik ve dokuma işiyle uğraşır. Bu iş savaş yıllarında oldukça kârlı hale gelmiş ve birçok kişi bununla zengin olmuştur¹⁷¹¹. 1940'lı yıllarda ortaklarına ucuz iplik ve malzeme temin etmek ve imal edilen malları pazarlamak için birçok kooperatif özelliği taşıyan şirket kurulmuştur¹⁷¹².

El tezgâhı dokumacılığının çok bulunduğu yerlerden başlayarak dokumacıların kooperatifleştirilmesi yolundaki çalışmalara 1941 yılında daha geniş ölçüde devam edilmiştir¹⁷¹³. Kooperatifçilik, CHP'nin ana prensiplerinden biri olarak görülmüştür¹⁷¹⁴. Bu amaç doğrultusunda Gaziantep gibi dokumacılık bölgelerinde öteden beri bu işle uğraşan sanatkârları ve tezgâhları tespit etmek, bunları dokumacı kooperatifleri halinde toplamak ve ülke dâhilinde üretilen iplikleri hakiki ihtiyaç

¹⁷⁰⁶ *Yeni Gaziantep*, 19 Mart 1946, s. 1; *BCA*, 030.18.01.02.106.75.3. s. 1.

¹⁷⁰⁷ *Yeni Gaziantep*, 5 Temmuz 1946, s. 1.

¹⁷⁰⁸ *BCA*, 490.01.654.178.1. s. 72.

¹⁷⁰⁹ *Midyat*, 23 Mart 1952, s. 1.

¹⁷¹⁰ *BCA*, 490.01.654.179.1. s. 40.

¹⁷¹¹ *BCA*, 490.01.654.178.1. s. 87.

¹⁷¹² Rahmi Doğanay, "1930-1945 Dönemi Doğu Anadolu'da Uygulanan Sanayi Politikaları", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 2, Elazığ 2000, s. 226.

¹⁷¹³ *TBMM ZC*, Devre: 6, C. 21, İçtima Senesi: 3, 1. İnikad (01.11.1941), s. 6.

¹⁷¹⁴ C.H.P. Programı (Paritinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır), Ulus Basımevi, Ankara Mayıs 1935, s. 16.

sahipleri arasında dağıtmak amacıyla bu kooperatifler faaliyetlerini yürütmüştür¹⁷¹⁵. Valiliğin de bu işin üzerinde ehemmiyetle durması gerektiği Gaziantep milletvekili Abdurrahman Melek tarafından ifade edilmiştir¹⁷¹⁶.

İktisat Vekâleti Sanayi Umum Müdürü Reşat Bey, Halk Bankası Umum Müdürü Talat Bey ve arkadaşları 1941'de Gaziantep'e gelerek Gaziantep Dokumacılar Kooperatifini kurmuşlardır. Büyük ve küçük sermaye sahibi dokumacılarla dokuma işçilerini halkevinde toplayarak kooperatifin maksat ve sureti teşekkülü ve faydaları hakkında izahat vermişlerdir. Kooperatifin teşkilinden maksat dokumacılıkla uğraşan vatandaşları bilhassa küçük sermaye sahipleri ve işçilerini daha çok kazandırmak, emeklerinin karşılığını tam olarak vermektir¹⁷¹⁷.

Bölgesindeki dokumacılığın gelişmesine katkı sağlamak amacıyla merkezi Gaziantep olmak üzere 30 yıllık süre ve en az 5.000 TL sermaye ile teşkiline başlanan Gaziantep Dokumacılar Kooperatifi'nin kurulması 7 Mart 1941'de İcra Vekilleri Heyeti'nce kabul edilmiştir¹⁷¹⁸.

Bölgede kurulan bir diğer kooperatif ise Gaziantep 2 Numaralı Dokumacılar Kooperatifi'dir. Bu kooperatif bölgesindeki dokumacılığın gelişmesine hizmet etmekle beraber iplik ve sair öncelikli maddeleri toptan ucuza tedarik ederek ortaklarına dağıtmak ve aynı şekilde malûl mallarını satmak maksadıyla merkezi Gaziantep olmak üzere 31 yıl müddet ve 6.563 Türk lirası sermaye ile kurulmuştur (11 Eylül 1941)¹⁷¹⁹.

Hükümetin pamuk ipliği dağıtımında göz önünde tutulan esas amaç bir taraftan tezgâh sahiplerinin muhtaç oldukları ham maddeyi düzenli bir şekilde temin etmelerini diğer taraftan da bunlara makul ve ucuz bir fiyatla verilen iplikten üretilen dokumaların da yine düşük bir fiyatla tüketiciye intikal etmesini sağlamaktır¹⁷²⁰. Böylece dokumaların vilâyet tarafından tespit olunan makul fiyatlarla kooperatiflerce

¹⁷¹⁵ BCA, 490.01.654.177.1. s. 112.

¹⁷¹⁶ BCA, 490.01.654.178.1. s. 54.

¹⁷¹⁷ *Yeni Gaziantep*, 18 İkincikânun (Ocak) 1941, s. 1.

¹⁷¹⁸ BCA, 030.18.1.2.94.18.5.

¹⁷¹⁹ BCA, 030.18.01.02.96.79.13.

¹⁷²⁰ BCA, 490.01.654.177.1. s. 112.

ortaklardan satın alınarak tek elden ve vilâyetin kontrolü altında satışa sunulması amaçlanmıştır¹⁷²¹.

Gaziantep Milletvekili Nuri Pazarbaşı hazırlamış olduğu 1 Aralık 1942 tarihli raporda, dokumacılığın farklı bir tarafına değinmiştir. Pazarbaşı, Gaziantep'te iplik ve mensucat fabrikalarının gözleri doymaz derecede ihtikâr yapmakta ve milleti soymakta olduklarını belirtmiş ve bunlara gerekli cezayı vermenin önemine değinmiştir¹⁷²². Gaziantep'te altı bin kadar el dokuması tezgâhı olduğunu belirten Pazarbaşı, bunları fakir halk tarafından dokunduğunu hükümetin bu halka verdiği iplik ancak ayda dört beş gün işleyecek kadar ayın yirmi beş gününü boş ve işsiz olarak geçirdiklerini belirtmiştir. Bundan dolayı bu tezgâh sahiplerine daha fazla iplik verilmesi gerektiğini ifade etmiştir¹⁷²³.

Merkezi Gaziantep olmak üzere 30 yıl müddet ve en az 2.800 TL sermaye ile teşkiline başlanan “Gaziantep İplik Bükme Küçük Sanat Kooperatifi Şirketi”nin Ticaret Vekilliği tarafından gönderilen mukavelenamesi İcra Vekilleri Heyeti'nce 4 Mart 1942'de uygun görülmüştür¹⁷²⁴. Çorap sanayisinin gelişmesi açısından önemli görülen Çorapçılar Küçük Sanat Kooperatifi'nin açılması ise İcra Vekilleri Heyeti'nce 16 Mart 1942'de kabul edilmiştir¹⁷²⁵.

Ayrıca bölgedeki fanilacılığın yükselmesine hizmet etmek maksadıyla merkezi Gaziantep olmak üzere 30 yıl müddet ve en az 2.900 Türk lirası sermaye ile teşkiline başlanan Fanilacılar Küçük Sanat Kooperatif Şirketi'nin kurulması da İcra Vekilleri Heyeti tarafından tasdik edilmiştir¹⁷²⁶. Gaziantep'te kurulan bir diğer kooperatif ise yapımına 1942 yılında başlanan Gaziantep Elvan ve Çivit Boyacıları Küçük Sanat Kooperatifi'dir. Bölgesindeki dokumacılığın gelişimine büyük oranda katkı sağlayacağı düşünülen bu kooperatifin mukavelenamesi İcra Vekilleri Heyetince 7 Nisan 1942'de kabul edilmiştir¹⁷²⁷.

¹⁷²¹ BCA, 490.01.654.177.1. s. 112.

¹⁷²² BCA, 490.01.654.177.1. s. 123.

¹⁷²³ BCA, 490.01.654.177.1. s. 123-124.

¹⁷²⁴ BCA, 030.18.01.02.97.125.1.9.

¹⁷²⁵ BCA, 030.10.01.02.97.128.19.

¹⁷²⁶ BCA, 030.18.01.02.97.128.18.

¹⁷²⁷ BCA, 030.18.01.02.98.27.19.

Dokumacılığın bölgede gelişimini sağlamak amacıyla merkezi Kilis olmak üzere 30 yıl süre ve 2.000 TL sermaye ile Kilis Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifi Ortaklığı'nın kurulmasına 1945 yılında başlanmıştır¹⁷²⁸.

Gaziantep milletvekillerinin 1944 yılına ait müşterek raporunda, savaş yıllarında dokumacılık çok karlı bir iş olduğundan yurdun birçok yerinde yapılmaktaydı. Gaziantep'te, dokumacılık bir aile sanatı halinde babadan evlada geçtiği gibi bir aile içinde karı koca ve çocuklar bu sanatı icra ederlerdi. Gaziantep'te asırlardan beri teessüs etmiş bir sanat olan dokumacıların savaş sonrası yıllarda himayeye mazhar olmasını ve bu bölge için şimdiden gerekli tedbirlerin düşürülmesinin faydalı olacağına dikkat çekmişlerdir¹⁷²⁹.

Gaziantep, mevcut fabrikaları itibariyle Türkiye'de beşinci kademeye erişmiş Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun nüfus yoğunluğu ve imar faaliyetlerinin en fazla olduğu şehirlerden birisi olarak ön plana çıkmıştır¹⁷³⁰.

Bölgede dericilik sanatının gelişmesine hizmet edeceği düşünülen ve merkezi Gaziantep olmak üzere 30 yıl süre ve 10.000 TL sermaye ile kurulmasına başlanan "Gaziantep Tabak Küçük Sanat Kooperatif Ortaklığı"nın kurulmasına Bakanlar Kurulunca 30 Mart 1945'te izin verilmiştir¹⁷³¹.

Urfa-Mardin-Nizip: Gaziantep'in yanı sıra 1942 yılında Urfa, Mardin ve Nizip'te de Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifleri kurularak hem istihdam alanında hem de halka katkı anlamında önemli faaliyetler yürütülmüştür¹⁷³². Ayrıca merkezi Urfa olmak üzere ve en az 3.560 TL sermaye ile "Urfa Arabacılar Küçük Sanat Kooperatifi Şirketi"nin teşkiline başlanmıştır. İcra Vekilleri Heyeti de adı geçen kooperatifin kuruluşuna dair yazıyı 30 Mayıs 1942'de onaylamıştır¹⁷³³. Yine Urfa dâhilinde 1941 mali yılı son altı aylık ve 1942 mali yılı ilk üç aylık mesai devresinde tasarlanan bayındırlık işleri arasında Gümrük Alayı için Abamor

¹⁷²⁸ BCA, 030.18.01.02.108.35.3.

¹⁷²⁹ BCA, 490.01.654.179.1. s. 40.

¹⁷³⁰ H. C. Göğüz, "Çiftçilerimizin En Tehlikeli Derdi", *Yeni Gaziantep*, 18 Mayıs 1940, s. 1.

¹⁷³¹ BCA, 030.18.01.02.107.108.13.

¹⁷³² BCA, 030.18.01.02.98.47.7; BCA, 030.18.01.02.98.45.19; BCA, 030.18.01.02.100.96.7; BCA, 030.18.01.02.107.109.3.

¹⁷³³ BCA, 030.18.01.02.98.47.9.

Fabrikası civarında yapılacak 38.000 lira keşif bedelli atölye binası müteahhidine ihale edilmiş olup kısa bir süre sonra inşaatına başlanmıştır¹⁷³⁴.

3.1.6. Gaziantep, Urfa ve Mardin’de Yapılan Kamu Harcamalarına Genel Bir Bakış

1940 yılında Gaziantep Belediyesi’ne gönderilen bütçe 355.000 lira olarak tespit edilmiştir. Atatürk Bulvarı’nın asfaltının yapılması kararlaştırılmış ve ihaleye konmuştur. Âbide Parkı, tarh ve tanzimine devam edilmiş olup pek yakında ikmal edilmesi öngörülmüştür¹⁷³⁵. Atatürk Bulvarı beton inşası için keşif bedeli 29.111 lira olarak belirlenmiş ve ihaleye çıkarılmıştır (10 Haziran 1940)¹⁷³⁶. Belediye Bulvarı’nın parke döşemesi için de 100.000 parke taşı ihalesi yapılmıştır¹⁷³⁷.

Gaziantep’te Ziraat Vekâleti’nce yapılmakta olan ve yaklaşık 57.000 lira keşif bedeli Fıstık Üretme İstasyonu’nun inşaatı bitmiş, muvakkat kabulü yapılmıştır. Açılışı ise 1940 yılının Cumhuriyet bayramında yapılması planlanmaktadır. İslâhiye’de Gümrük Vekâletince yaptırılmakta olan 77.000 lira bedelli 11 memur evinin ise birinci ve ikinci kısım inşaatı bitmiş, ikmali inşası ihaleye konmuştur. İslâhiye’de yapılmakta olan meteoroloji istasyonunun da birinci kısım inşaatı bitmiş ikinci kısmına başlanmıştır. Pazarcık hükümet konağı inşaatının ise Cumhuriyet bayramına kadar bitirilmesine çalışılmıştır¹⁷³⁸. Bölgede hükümet konakları ile resmi bina ihtiyacının ortadan kaldırılması işi kalkınma planı çerçevesinde ele alınmış ve bu işe önem verilmiştir¹⁷³⁹.

1940 yılı içinde Gaziantep Milletvekili Ömer Asım Aksoy tarafından hazırlanan rapor ile Gaziantep’in güneydoğuda önemli bir mevkide bulunduğu ayrıca vilâyet merkezinin 52.000 nüfuslu büyük bir şehir olduğu ifade edilmiştir. Şehrin siyasî, coğrafi ve içtimaî bir ehemmiyeti vardır. Hükümet dairelerinden her biri emval-i milliyeden bir eve müteferrik bir surette sıkıştırılmıştır. Her ne kadar hükümet, doğu vilâyetlerinden başlayarak her yıl ödeneğin müsaadesi nispetinde

¹⁷³⁴ *Urfa*, 30 Ağustos 1942, 3.

¹⁷³⁵ *Yeni Gaziantep*, 25 Mayıs 1940, s. 2.

¹⁷³⁶ *Yeni Gaziantep*, 25 Mayıs 1940, s. 4.

¹⁷³⁷ *Yeni Gaziantep*, 1 Şubat 1941, s. 2.

¹⁷³⁸ *Yeni Gaziantep*, 24 Ağustos 1940, s. 1.

¹⁷³⁹ Kadri Kemal Kop, “Doğu İllerinde Tetkik Gezisi Notlarından: Siirt”, *Belediyeler Dergisi*, s. 72.

hükümet konağı yapmayı kararlaştırmış ise de ara sıra batı vilâyetlerine de konakları yapıldığı görülmüştür. Vilâyet halkı, milletvekillerine daima bu örnekleri göstererek hükümet konağı istediklerini belirtmişlerdir¹⁷⁴⁰.

1940 yılının 21-23 Ekim tarihleri arasında Tabakhane Nahiye Kongresi, Akyol Nahiyesi Kongresi ve Şaraküstü Nahiye Kongresi düzenlenmiştir. Bu kongrelerde önemli konular üzerinde durulmuş ve bölgenin su, elektrik, kanalizasyon ve kaldırım ihtiyacı ve ocak binalarının tedarikine değinmişlerdir¹⁷⁴¹.

Vilâyet dâhilinde 1941 malî yılı son altı aylık ve 1942 mali yılı ilk üç aylık mesai devresinde vücuda getirilen bayındırlık işleri arasında Urfa-Birecik yolunun ıslahı ve yaz kış geçit vermesinin temini için 1942 yılında yeniden düzenlenmesi dile getirilmiştir. Nafiâ Vekâleti'nce aynen kabul ve tasdik edilmiş olan üç yıllık mesai programını ilk iş olarak gösterilen Sarı Mağara ile Birecik arasındaki imalat sanayinin ihalesi yapılmıştır. 60.000 lira keşif bedeli olan bu işin inşasına iki ay önce başlanmıştır¹⁷⁴².

Suruç hükümet konağı iyi bir şekilde tamir edilerek 3.800 lira sarf olunmuş ve 4.500 lira ile Harran maliye dairesine 3 odalık bir ilave yapılmıştır. Siverek, Birecik, Halfeti, Viranşehir ve Hilvan hükümet konaklarının esaslı tamirleri için keşif evrakı tanzim edilmiş ve hep birden ihaleye çıkarılmıştır. Urfa hükümet konağı esaslı surette tamir ettirilmiş ve oda sayısı arttırılmıştır¹⁷⁴³.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, TBMM'yi açış konuşmasında, “memleketin imarı için her tarafta çeşitli faydalı işlere ara vermeden, demiryolları, büyük su işleri, her türlü yapıcı iktisadî faaliyetler hakikaten memnun olacağımız bir şekilde genişlemiştir”¹⁷⁴⁴ diyerek yapılan çalışmalardan övgü ile bahsetmiştir.

1943 Mart ayı ile birlikte Gaziantep'in her tarafında imar ve inşa işlerine başlanmış ve Numune evi, stadyum ve Şaraküstü okulunun da inşaatının bitirilmesine çalışılmıştır. Nizip Kaymakam evi inşaatı eksiltmeye konulmuştur.

¹⁷⁴⁰ *BCA*, 490.01.653.173.1. s. 39.

¹⁷⁴¹ *Yeni Gaziantep*, 29 İlkteşrin (Ekim) 1940, s. 4.

¹⁷⁴² *Urfa*, 30 Ağustos 1942, 3.

¹⁷⁴³ *Urfa*, 30 Ağustos 1942, 3.

¹⁷⁴⁴ *Urfa*, 3 İkinciteşrin (Kasım) 1942, s. 1.

Narlı yolunun esaslı bir surette tamiri için Faaliyete geçilmiş ve bu yola bir de silindir gönderilmiştir¹⁷⁴⁵.

Gaziantep milletvekilleri, 700-800 kişinin bir kilise içine koğuş halinde üst üste balık gibi istif edilmiş bir vaziyette olan Gaziantep hapisanesinin durumunun çok kötü olduğunu dikkat çekmişlerdir. Yeni bir hapisane binasının hali hazırdaki durum nedeniyle mümkün görünmediği, kiliseye ilaveten bir bina yapılırsa mevcut durumunun önüne geçileceği belirtilmiştir¹⁷⁴⁶. Gaziantep'te mahkemeler ihtiyacı karşılayacak durumda olduğu tespit edilmiştir. Fakat hapisane işi hâlâ halledilmemiştir. Burada hapisaneye acilen ihtiyaç olduğu belirtilmektedir¹⁷⁴⁷.

¹⁷⁴⁵ *Yeni Gaziantep*, 12 Mart 1943, s. 1.

¹⁷⁴⁶ *BCA*, 490.01.653.173.1. s. 29.

¹⁷⁴⁷ *BCA*, 490.01.654.178.1. s. 85; *BCA*, 490.01.654.181. 1. s. 147.

3.2. EĞİTİM VE KÜLTÜR HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR

1940 yılında beş sınıflı ilkokullardan 362 öğrenci mezun olmuştur. Eğitim ve öğretimin bir önceki yıla göre daha verimli geçtiği tespit edilmiştir. Bütün vilâyet ilkokullarında geçen yıl mezunlarının toplamı 560 civarındadır¹⁷⁴⁸. Cumhuriyetin ilanından itibaren Gaziantep köylerinde yapılan kültür işlerine bakıldığında 54 okul, 3 öğretmenevi, 12 okuma odası açılmıştır¹⁷⁴⁹.

Lise ve ortaokullara parasız yatılı olarak alınacak öğrenciler için sınav yapılması kararlaştırılmış ve bu sınavların sonuçlarına göre öğrencilerin yatılı okullara yerleştirileceği belirtilmiştir¹⁷⁵⁰. İkinci Şükrü Saraçoğlu Hükümeti Programı'nda (17 Mart 1943) en fazla ödeneğin eğitime ayrıldığı belirtilmektedir. Eğitime ayrılan paranın geçen yıla nazaran 14,5 milyon lira fazla olduğuna dikkat çekilmiştir¹⁷⁵¹.

Diyarbakır Bölgesi Müfettişi Hakkâri Milletvekili Ali Reşat Göksidan tarafından Mardin vilâyetinde yapılan teftiş raporunda, Mardin halkının çocuklarını iyi okutup yetiştirmeye fevkalâde itina eden zengin fakir herkesi gelecek için iyi ümitler vadeden bir halde gördüğünü belirtmiştir (13 Aralık 1943)¹⁷⁵².

Birecik'te 3 ilkokul vardır. Bu okullarda 199 kız ve 432 erkek olmak üzere toplam 631 çocuk okumaktadır¹⁷⁵³. Urfa vilâyet merkezine bağlı Sırın, Kısas, Karaköprü, Maşuk ve Cülmen köylerinde inşasına başlanan okulların tamamen bitirilmek üzere olduğu, kazalardaki okul inşaatlarının da aynı şekilde devam

¹⁷⁴⁸ *Yeni Gaziantep*, 6 Temmuz 1940, s. 2

¹⁷⁴⁹ *Yeni Gaziantep*, 29 I. Teşrin (Ekim) 1941, s. 3.

¹⁷⁵⁰ *Yeni Gaziantep*, 17 Ağustos 1940, s. 1.

¹⁷⁵¹ *Urfa*, 25 Mart 1943, s. 2; Özel İdarelerin eğitim işlerine ayırdığı paralar on yıl önce 12 milyon lira iken bu miktar 1943 yılı içinde 19 milyon lirayı bulmuştur. Bunlara karşılık yüksek tahsil öğrencisi on yıl önce 7.000 iken bu sene 16.600'ü bulmuştur. Lise öğrencisi on sene evvel 6.800 iken bu sene 30.000'i bulmuştur. Ortaokul talebesi de on yıl içinde 35.000'den 100.000'e çıkmıştır. İlk tahsil öğrencisi de on sene içinde 525.000'den 970.000'i bulmuştur. Bundan başka Güzel Sanatlar Akademisinde on yıl önce 157 öğrenci mevcut iken bu rakam bugün 547'yi bulmuştur. Altı yıl önce 68 öğrencisi olan konservatuar da bugün 147 öğrenciye sahiptir. Bunlardan sonra, Teknik öğretim talebeleri üç sene içinde 9.000'den 14.500'e çıkmış, Köy Enstitüleri talebesi de dört sene içinde 3.000'den 12.000'e varmıştır. Ayrıca eğitimle ilgili istatistiksel bilgiler için bkz. *Urfa*, 27 Mart 1943, s. 1.

¹⁷⁵² *BCA*, 490,01.1579.433.2. s. 2.

¹⁷⁵³ *BCA*, 490.01.1004.875. 1. s. 97.

etmektedir. Bölgeye tayini çıkan öğretmenlerin Malatya Akçadağ Köy Enstitüsü'nden diplomalarını alarak hareket etmiş oldukları öğrenilmiştir¹⁷⁵⁴. Kısas ve Sırın köy okul binalarının 29 Ekim 1944 Pazar ve Karaköprü, Maşuk ve Cülmen köyü okul binalarının da 30 Ekim 1944 Pazartesi günü açılış töreninin yapılması planlanmıştır¹⁷⁵⁵.

3.2.1. İlköğretim ile Ortaöğretim Alanında Yapılan Faaliyetler

Gaziantep: CHP Gaziantep Vilâyet Kongresi'nde (28 Şubat 1940)¹⁷⁵⁶, Nizip İstiklal okulunun acele tamir ettirilmesi gerektiği kararlaştırılmış ve bu iş için bütçeye 2.500 lira ödenek konulmuştur¹⁷⁵⁷. Bölgedeki eğitime elverişli olmayan okulların tamir edilmesi de parti kongre dileklerinde sık sık yer almıştır¹⁷⁵⁸. Fevzipaşa ilkokulunun tamamlanması için gerekli ödenek verilmiş ve ders yılına yetiştirilmesi amaçlanmıştır¹⁷⁵⁹. Gaziantep'te 70 köy okulu bulunmasına rağmen yine de ihtiyacı yeterli gelmemektedir¹⁷⁶⁰. 1940 yılında Gaziantep ilkokullarından mezun olanların sayısı 417'si Gaziantep'ten olmak üzere 803 öğrencidir¹⁷⁶¹.

1941 yılı itibariyle Gaziantep'te 53 ilkokul vardır. Bunlardan 19'u şehirlerde, 34'ü köylerde dir. Öğretmen sayısı 167'dir. Askere giden öğretmenlerin yerlerine eğitimi sekteye uğratmamak için vekiller tayin edilmiş ve bu suretle öğretmensiz sınıf bırakılmamıştır. 1940-1941 ders yılında okullara devam eden öğrenci sayısı 9.221'dir. Öğrenci sayısının günden güne artması dolayısıyla ayrıca şubeler açılmıştır¹⁷⁶².

Gaziantep yöresine ait ikinci teftiş raporunda (1 Temmuz 1942)¹⁷⁶³ Gaziantep merkez kazasında Akçakoyunlu nahiyesi merkezinde yeni bir okul binası inşaatı ve Nizip'te Karacurun, Alagöz, Atıklar ve Enes köylerine yeniden birer okul açılması ve İslâhiye kazasında Keferdiz nahiyesinin köylerinden ikisinde ve Dilikanli nahiye

¹⁷⁵⁴ *Urfa*, 21 I. Teşrin (Ekim) 1944, s. 1.

¹⁷⁵⁵ *Urfa*, 25 I. Teşrin (Ekim) 1944, s. 1.

¹⁷⁵⁶ *BCA*, 490.01.1536.241.1. s. 93.

¹⁷⁵⁷ *BCA*, 490.01.1536.241.1. s. 110.

¹⁷⁵⁸ *CHP Kongre Dilekleri (İkinci Kısım)*, 1940, s. 93.

¹⁷⁵⁹ *Yeni Gaziantep*, 24 Ağustos 1940, s. 1.

¹⁷⁶⁰ *C.H.P. Gaziantep Vilâyet İdare Heyeti İkinci Altı Aylık Çalışma Raporu (1/7/940'dan 31/12/940 Gününe Kadar)*, Ulus Basımevi, Ankara, s. 50.

¹⁷⁶¹ *Yeni Gaziantep*, 29 İlkteşrin (Ekim) 1940, s. 3.

¹⁷⁶² *Yeni Gaziantep*, 8 Şubat 1941, s. 3.

¹⁷⁶³ *BCA*, 490.01.653.176.1.s.18.

merkezleri ile Toplamalar Köyü'nde yeni okul binaları yaptırılması dile getirilmiştir. Ayrıca Pazarcık kazasında Karabıyıklı nahiye merkezindeki mevcut okula öğretmen gönderilmesi ve Keleksıklığı ve Sarılköylerinde yeni okul binaları inşaatı hakkındaki dilekler bütçe darlığından yerine getirilememiştir¹⁷⁶⁴. Fakat Gaziantep Türktepe semtinde beş sınıflı yeni bir okul binası inşaatı, Tabakhane mevkiinde yeniden bir ilkokul açılması, Kilis kaza merkezinde hususî muhasebeye ait Çağlayan satılarak bunun bedeli ile yeni bir ilkokul binası yapılması, Nizip'te bulunan Akçakent'teki mevcut okula öğretmen verilmesi gibi kaza kongresinde alınan kararlar kabul edilmiştir¹⁷⁶⁵. 1942 yılında Gaziantep'te ilköğretim durumu şöyledir: 19'u şehirlerde ve 35'i köylerde olmak üzere vilâyet içinde 54 okul ve 167 öğretmen vardır. 1942-1943 ders yılında 5.937'si erkek ve 2.050'si kız olmak üzere bu okullara 7.987 öğrenci devam etmiş ve beşinci sınıftan 776 öğrenci mezun olmuştur¹⁷⁶⁶.

1944 yılında Gaziantep milletvekillerinin seçim bölgelerinde yaptıkları tetkiklere ait raporda, yeterli ilkokulun olmamasından dolayı 13.000 civarındaki çocuktan ancak 3.000 civarında çocuğun okullarda olduğu belirtilmiştir. İlkokul yapılmış olan bina dört tanedir. Birisi merkezde üçü kazalardadır. Bundan on yıl önce Gaziantep'te 82 ilkokul varken şimdi elli beşe düşmüştür. Bu okullar da derme çatma millî emlak evlerinden ibarettir¹⁷⁶⁷.

Vilâyet makamınca bu yıl 17 köyde yeniden yapılacak okullar için vilâyet bütçesine 17.000 liralık ödenek konulmuştur. Köy kanunu gereğince köylerce temini gereken inşaat masraflarına her köy için vilâyet bütçesinden bin lira yardım yapılması öngörülmüştür. Bu köy okullarından Ulumasere, Arıl ve Batal köy okullarını inşasına başlanmak üzere Maarif Müdürlüğü'nce gereken hazırlıklar yapılmaktadır¹⁷⁶⁸. Ayrıca 8'i merkez kazasında 6'sı köylerde ve 3'ü de Kilis kazasında olmak üzere 17 yeni köy okulu yapılması planlanmıştır¹⁷⁶⁹. Daha sonra açılacak okullarla bu sayı 23'e ulaşmıştır¹⁷⁷⁰. Maarif Vekili Hasan Ali Yücel

¹⁷⁶⁴ BCA, 490.01.653.176.1.s.18.

¹⁷⁶⁵ BCA, 490.01.653.176.1.s.18.

¹⁷⁶⁶ *Yeni Gaziantep*, 29 I. Teşrin (Ekim) 1943, s. 7.

¹⁷⁶⁷ BCA, 490.01.654.178.1. s. 62.

¹⁷⁶⁸ *Yeni Gaziantep*, 24 Mart 1944, s. 1.

¹⁷⁶⁹ *Yeni Gaziantep*, 7 Nisan 1944, s. 1.

¹⁷⁷⁰ *Yeni Gaziantep*, 8 Eylül 1944, s. 1.

tarafından 2/64529 sayı ve 23 Kasım 1944 tarihli CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen belgede, merkeze bağlı köylerde 9, Kilis ilçesi köylerinde 4 ve Nizip ilçesi köylerinde de 10 ilkokul binası yaptırılmasına hız verildiği belirtilmiştir¹⁷⁷¹. Gaziantep'in köylerinde 1945 yılı içinde 45 okul binası yaptırılması tasarlanmıştır¹⁷⁷².

Köylerde yapılmasına başlanan köy ilkokullarının inşaatı devam etmektedir. Ulumasere, Arıl, Batal, Turlu, Kertişe, Keret, Tılfar, Hülümen köy okullarının dış duvar inşaatı bitmiş iç bölmelerinin yapılmasına başlanmıştır. Diğer köy okullarının da taş ve malzeme hazırlıkları süratle devam etmektedir¹⁷⁷³. Temeli atılan 19 okul yeni ders yılında eğitim-öğretime açılacaktır¹⁷⁷⁴. Yapılacak olan okul sayısının 1945 yılı içinde 49'a çıkarılması hedeflenmiştir¹⁷⁷⁵. 7 Aralık 1945 tarihli raporda, Milli Eğitim işlerinden bahsedilirken Gaziantep'te 49 köy okulu yapımına başlanıldığı ve Ekim ayının yarısına kadar bunlardan ancak 16'sının tamamlandığı belirtilmiştir¹⁷⁷⁶. İl genelinde 52 köy okulu yaptırılmakta ve bu okullardan 12'si il köylerinde, 10'u Kilis ve 15'i de İslâhiye ilçesindedir. Bu okulların birinci kısım inşaatı bitmek üzeredir¹⁷⁷⁷. Elde edilen bilgilere göre okul sayıları planlandığı sayıda kalmamış bu sayı giderek artmıştır.

CHP Gaziantep Vilâyet Kongresi'nde¹⁷⁷⁸ Kilis'te ilkokul binalarının sağlıksız ve yeterli olmadığına ve bunların ıslah edilerek arttırılması gerektiğine dikkat çekilmiş ve yeni bir okul binası yapılması kararlaştırılmıştır¹⁷⁷⁹. Aynı şekilde Gaziantep Şaraküstü'de ilkokul yapılması kararlaştırılmış ve gerekli demir bulunması halinde inşaatı başlanacağı ifade edilmiştir¹⁷⁸⁰. 1941 yılında¹⁷⁸¹ gerekli malzemeler sağlandıktan sonra betonarme kısmı bitmiş olan Şaraküstü İlkokulu'nun

¹⁷⁷¹ BCA, 490.01.654.178.1. s. 49.

¹⁷⁷² *Yeni Gaziantep*, 13 Mart 1945, s. 1.

¹⁷⁷³ *Yeni Gaziantep*, 28 Nisan 1944, s. 1.

¹⁷⁷⁴ *Yeni Gaziantep*, 26 Mayıs 1944, s. 1.

¹⁷⁷⁵ *Yeni Gaziantep*, 17 I. Teşrin (Ekim) 1944, s. 1.

¹⁷⁷⁶ BCA, 490.01.654.181. 1. s. 144.

¹⁷⁷⁷ *Yeni Gaziantep*, 29 Ekim 1945, s. 2.

¹⁷⁷⁸ BCA, 490.01.1536.241.1. s. 93.

¹⁷⁷⁹ BCA, 490.01.1536.241.1. s. 109.

¹⁷⁸⁰ *Yeni Gaziantep*, 14 Haziran 1941, s. 1.

¹⁷⁸¹ *Yeni Gaziantep*, 4 Şubat 1943, s. 2.

çatı kısmı da ödenek bulunması halinde ihalesi yapılacaktır¹⁷⁸². 1943 yılında Şaraküstü İlkokulu'nun inşaatının tamamlanmak üzere 37.645 liraya müteahhide verilmiştir¹⁷⁸³. Bu okulun aynı yıl eğitime başlaması planlanmıştır¹⁷⁸⁴. Şaraküstü'de yapılmakta olan beş sınıflı modern ve bugünkü ihtiyaçlara uygun ilkokul binasının 1943 Nisan ayına kadar bitirilmesi öngörülmüş¹⁷⁸⁵ ancak bu okul 30 Ağustos 1943'te tamamlanabilmiştir¹⁷⁸⁶.

1944 yılında Gaziantep'e bağlı köylerde 9, Kilis'e bağlı köylerde 4 ve Nizip'e bağlı köylerde ise 10 ilkokul binasının hızlı bir şekilde yapılması kararlaştırılmıştır¹⁷⁸⁷. 1944 yılı itibariyle Gaziantep'te eğitim çağında olan 10.077 çocuk olduğu ve bunların ancak 2.364'ü eğitime devam etmekteydi. İlkokul sayılarının artırılması ve mevcut olan ortaokulun liseye çevrilmesi halinde halkın bu ihtiyacına önemli ölçüde cevap verileceği dile getirilmiştir¹⁷⁸⁸. 27.000 nüfuslu Kilis'te de okul sıkıntısı ön plana çıkmaktadır. Okul ihtiyacının karşılanması halinde eğitimin daha da verimli hale geleceği tespit edilmiştir (7 Aralık 1945)¹⁷⁸⁹.

CHP Gaziantep Vilâyet Kongresi'nde (28.02.1940)¹⁷⁹⁰ Melikanlı, Toplamalar, Alaca ve Kalaycık köylerindeki okul ihtiyaçlarının giderilmesi istenilmiş ancak bütçe darlığından dolayı okulların bu yıl yapılamayacağı belirtilmiştir¹⁷⁹¹. Mevcut olan ilkokulda 400 öğrenci okumaktadır. Bu öğrencilerin 150'sini kız öğrenci teşkil etmektedir¹⁷⁹². İslâhiye kazasında ortaokula ihtiyaç olduğu daha önceki yıllarda dile getirildiği gibi 1944 yılı CHP kongresinde de üzerinde durulmuştur. Ortaokulun yapılacağı Maarif Vekâleti'nce dile getirilmiştir¹⁷⁹³. 11.000 nüfusa sahip Nizip'te

¹⁷⁸² *Yeni Gaziantep*, 2 Temmuz 1942, s. 1.

¹⁷⁸³ *Yeni Gaziantep*, 4 Şubat 1943, s. 2.

¹⁷⁸⁴ *Yeni Gaziantep*, 29 I. Teşrin (Ekim) 1942, s. 3.

¹⁷⁸⁵ *Yeni Gaziantep*, 4 İkincikanun (Ocak) 1943, s. 1.

¹⁷⁸⁶ *Yeni Gaziantep*, 31 Ağustos 1943, s. 1.

¹⁷⁸⁷ *BCA*, 490.01.654.178.1. s. 49.

¹⁷⁸⁸ *BCA*, 490.01.654.178.1. s. 71.

¹⁷⁸⁹ *BCA*, 490.01.654.181. 1. s. 144.

¹⁷⁹⁰ *BCA*, 490.01.1536.241.1. s. 93.

¹⁷⁹¹ *BCA*, 490.01.1536.241.1. s. 110.

¹⁷⁹² *C.H.P. Gaziantep Vilâyet İdare Heyeti İkinci Altı Aylık Çalışma Raporu (1/7/940'dan 31/12/940 Gününe Kadar)*, Ulus Basımevi, Ankara, s. 52.

¹⁷⁹³ *BCA*, 490.01.654.178.1. s. 9.

1.050 çocuk ilkokula devam ederken 657 çocuğun da devam etmediği tespit edilmiştir¹⁷⁹⁴.

Gaziantep lise binasının eğitime elverişsiz olması ve pansiyonun okuldan bir kilo metre uzakta bulunmasına rağmen lise mevcudu her yıl artmakta ve verimi yükselmektedir. 1939-1940 yılında liseden 90 öğrenci mezun olmuştur. 1940-1941 ders yılında liseye devam eden öğrenci sayısı 1125'tir. Daha önceki ders yılında ise bu sayı 1.163 idi. Mezun sayısı 74 lise ve 69 orta kısımdan olmak üzere 143 öğrenci idi¹⁷⁹⁵. 6 Ekim 1942'de hazırlanan raporda, Gaziantep'in 1.100 mevcutlu bir liseye sahip olması gerektiği belirtilmiştir. Kuvvetli bir kültür merkezi olmasının yanında geniş hinterlandı bulunan bu şehrin ilk fırsatta bir lise binasına kavuşturulması üzerinde önemle durulan bir konu olmuştur¹⁷⁹⁶. 4 Aralık 1942 tarihli raporda, Gaziantep'te yeniden bir lise binasının yaptırılmasına imkân görülmediği belirtilmiştir¹⁷⁹⁷. Liseye ek bir bina eklenmesi geçmiş yıllarda temenni edilmiş, Maarif Vekâleti'nin gerekli ödeneğin olmadığını belirtmesi üzerine ek bina yapılamamıştı¹⁷⁹⁸. Gaziantep Lisesi 1942-1943 ders yılında diğer yıllarda olduğu gibi tam randımanla çalışmıştır. Bu yıl içinde liseye 86'sı kız olmak üzere 771 öğrenci devam etmiştir¹⁷⁹⁹.

Aynı şekilde lise ve pansiyon kısmı okuldan oldukça uzak bir binadır. Bu durum liseden istifadeye engel olmaktadır. Bu durumun bir an önce halledilmesi için Maarif Vekâleti'nin çözüm bulması ümit edilmektedir¹⁸⁰⁰. Gaziantep Lisesi'nin yıllardan beri bir pansiyon sıkıntısı vardır¹⁸⁰¹. 1944 yılında Gaziantep'in 23 köyünde içinde öğretmen evi de olan birer köy okulu yapılmıştır¹⁸⁰².

Urfa: Urfa vilâyet dâhilinde 1941 mali yılı son altı aylık ve 1942 mali yılı ilk üç aylık mesai devresinde vücuda getirilen bayındırlık işleri arasında Vatan İlkokulu'nun damı yıkılarak yerine çatı yapılmıştır. Turan İlkokulu'nun yatılı okula

¹⁷⁹⁴ BCA, 490.01.654.178.1. s. 14-15.

¹⁷⁹⁵ *Yeni Gaziantep*, 29 İlkteşrin (Ekim) 1940, s. 3.

¹⁷⁹⁶ BCA, 490.01.654.177.1. s. 136.

¹⁷⁹⁷ BCA, 490.01.510.2046.2. s. 5.

¹⁷⁹⁸ BCA, 490.01.653.175.1. s. 48.

¹⁷⁹⁹ *Yeni Gaziantep*, 29 I. Teşrin (Ekim) 1943, 3.

¹⁸⁰⁰ BCA, 490.01.654.178.1. s. 62.

¹⁸⁰¹ BCA, 490.01.654.179.1. s. 24.

¹⁸⁰² BCA, 490.01.654.179.1. s. 24.

dönüştürülmesi düşünülmüş ve bu hususta hazırlanmış olan proje Nafia Vekâleti'ne gönderilmiştir. Onaylandığında hemen işe başlanacağı belirtilmiştir¹⁸⁰³. Bir diğer ilkokul olan İnönü İlkokulu'nda¹⁸⁰⁴ da eğitim ve öğretim yapılması kararlaştırılmıştır¹⁸⁰⁵. Viranşehir 265 haneli ve son nüfus sayımına göre 2.325 erkek, 1.388 kadın olmak üzere toplam 3.717 nüfuslu bir ilçedir. Burada bir ilkokul vardır. 31 kız, 119 erkek olmak üzere 150 çocuk okumaktadır. Kasabada ilk eğitim çağında 550 çocuk tespit edilmiş, bunların ancak yüzde 27'si okuyabilmiştir. Bunun nedeni okul binası olmamasından kaynaklanmıştır¹⁸⁰⁶.

3.2.2. Köylerde Açılan Eğitim Okulları ve Kurslar

Köyler için çok sayıda öğretmen yetiştirmeye yönelik çalışmalar Maarif Vekili Hasan Âli Yücel ile daha da hızlanmıştır¹⁸⁰⁷. 1939-1940 yılları arasında Gaziantep'e 22 öğretmen verilmiş ve 22 köyde öğretmenli köy okulları açılmıştır. 1940 yılında Gaziantep'teki Haruniye Eğitim Kursu'ndan 23 öğretmen mezun olmuştur. Bunlardan 17'si merkez, 6'sı Kilis kazası köylerine tayin edilmiştir¹⁸⁰⁸. Vilâyet köylerinde 51 öğretmenin çalıştığı okul vardır ve 1942 ders yılında bu okullara 1124 öğrenci devam etmiş ve bunlardan 303'ü mezun olmuştur¹⁸⁰⁹.

Köy kadınlarına biçki dikiş gibi köylünün ihtiyaçlarına uygun işler üzerinde eğitim yapmak üzere 1940-1941 ders yılı başından itibaren Gaziantep'in köylerinde seyyar köy kadın kursu açılmasına karar verilmiştir. Bu kurs, bir köyde eğitimi bitirdikten sonra diğer bir köye geçecek ve böylece seyyar olarak, vilâyetler dâhilindeki köylerde faaliyetine devam edecektir. Kursun süresi dört aydır. Her yaşta bayan bu kursa devam etme şansı kazanmış ancak ilkokulu bulunan köylerde eğitim çağındaki kızlar kursa alınmamıştır¹⁸¹⁰.

¹⁸⁰³ *Urfa*, 30 Ağustos 1942, 3.

¹⁸⁰⁴ İnönü İlkokulu olarak inşa edilen, sonraları sırasıyla Kız Sanat Enstitüsü, Merkez Komutanlığı ve Askerî Şehir Gazinosu olarak kullanılmıştır. Bkz. A. Cihat Kürkçüoğlu, *Ruha'dan Urfa'ya (1780-1980)*, Şanlıurfa Belediyesi, Kültür ve Eğitim Müdürlüğü Yayınları, Şanlıurfa 1990, s. 75.

¹⁸⁰⁵ *Urfa*, 25 Eylül 1942, s. 1.

¹⁸⁰⁶ *BCA*, 490.01.1004.875. 1. s. 77.

¹⁸⁰⁷ Ali Ata Yiğit, "İnönü Döneminin Köye Özel Öğretmen Yetiştirme Projesi: Köy Enstitüleri", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 17, (Ed. Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 784.

¹⁸⁰⁸ *Yeni Gaziantep*, 29 İlkteşrin (Ekim) 1940, s. 3.

¹⁸⁰⁹ *Yeni Gaziantep*, 29 I. Teşrin (Ekim) 1943, s. 7.

¹⁸¹⁰ *Yeni Gaziantep*, 3 Ağustos 1940, s. 3.

Aynı şekilde Urfa Kız Enstitüsü'nün, öğrenim çağını geçirdiği halde, ilkokulu bitirmemiş veya aileye karışmış 16-45 yaşlarındaki genç kız ve kadınlara kurs vermesi öngörülmüştür. Urfa vilâyet merkezinde ilk ve orta öğretimi bitirmiş kızlar için iki ayrı kısmı olan bir enstitü açılmasına karar verilmiştir. İlkokul mezunlarına beş yıllık bir öğrenim devresi içinde aynı zamanda ortaokul derecesinde öğrenim vermekle beraber bir taraftan biçki-dikiş, nakış ve evleri hakkında eğitim verilmesi amaçlanmıştır. Kızların bilgi ve sanatla hayatı kazanmalarını temin etmekle beraber iktisadî ve sosyal kalkınma üzerinde olumlu bir tesir yaptığı gibi Urfa'nın da çok büyük bir ihtiyacını karşılayacağı şüphesizdir¹⁸¹¹. Haftada öğrencilere 6 saat ders verilecek ve bu suretle faydalı bilgi ve sanatları elde etmeleri sağlanacaktır¹⁸¹². Bu okullar müfettişler tarafından zaman zaman teftiş edilmiştir¹⁸¹³.

Maarif Vekâleti'nin mesleki sanayinin gelişmesi için köylerde köylüye gerekli olan sanatların öğretilmesi yolunda aldığı tedbirlerden birisi de Gaziantep'e bağlı Kızılhisar Köy Demircilik ve Marangozluk Kursu'dur¹⁸¹⁴. Bu kursla Kızılhisar ve çevre köylerden gelecek köylülere kendi köylerinde demirci ve marangoz ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde eğitim verilmesi planlanmıştır¹⁸¹⁵. Bu kursların diğer vilâyetlerde de açılması öngörülmüştür¹⁸¹⁶. 1940 yılının sonbaharında Kızılhisar köyünde açılmış olan Köy Demircilik ve Marangozluk Kursu beşi demirci, altısı marangoz olmak üzere ilk mezunlarını vermiştir¹⁸¹⁷.

Eğitmen Kursu ve Köy Enstitüleri müstahdemlerine Şubat 1942 tarihinden itibaren fevkalâde zam verilmesi kararlaştırılmıştır (5 Haziran 1942)¹⁸¹⁸.

3.2.3. Gaziantep'te Açılan Enstitüler ve Faaliyetleri

Gaziantep milletvekilleri tarafından hazırlanan raporda, Gaziantep'te Kız Enstitüsü'ne oldukça fazla ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Bölgenin önemli bir sanayi merkezi olması ve eğitim seviyesinin yükseltilmesi açısından da bu okullara önem

¹⁸¹¹ *Urfa*, 25 Eylül 1942, s. 1.

¹⁸¹² *Urfa*, 25 Eylül 1942, s. 1.

¹⁸¹³ *Yenilik*, 30 Nisan 1948, s. 1.

¹⁸¹⁴ *Yeni Gaziantep*, 23 İkinciteşrin (Kasım) 1940, s. 2.

¹⁸¹⁵ *Yeni Gaziantep*, 23 İkinciteşrin (Kasım) 1940, s. 2.

¹⁸¹⁶ *TBMM ZC*, Devre: 6, C. 18, İçtima Senesi: 2, 56. İnikad (26. 4. 1941), s. 33.

¹⁸¹⁷ *Yeni Gaziantep*, 14 Haziran 1941, s. 2.

¹⁸¹⁸ *BCA*, 030.18.01.02.98.50.3.

verilmeye çalışılmıştır¹⁸¹⁹. Bölgeye özgü olan “Antep işi”, uzun yıllardan beri Amerika’ya kadar gönderilen ve fevkalâde rağbet kazanmış olan bu millî sanat bugün her tarafta aranmaktadır. Kurulacak olan enstitü ile bu iş daha organize olarak ilerleyecektir¹⁸²⁰. Kız enstitüsü için teşebbüse geçilmiş, ders yılı başında enstitünün açılması planlanmıştır¹⁸²¹. Vilâyetçe yaptırılacak binada kız enstitüsü açılmak şartıyla, 1941-1942 ders yılı başında bir Akşam Kız Sanat Okulu açılması kararlaştırılmıştır¹⁸²².

Gaziantep Valisi Burhanettin Teker Ankara’da çeşitli temaslarda bulunmuş, bunun neticesi olarak Gaziantep’te bir kız enstitüsü açılması lüzumunu ve onun bünyesinde bir akşam sanat okulunun beraberce çalışmasını Maarif Vekâleti kabul etmiştir¹⁸²³. Gaziantep Kız Enstitüsü 8 Ocak 1942’de açılmıştır¹⁸²⁴. Bu enstitü, orta derecede bir teknik okuldur. Tahsil derecesi beş yıldır. Kızlara ortaokullarda okunan bütün dersler öğretilir. İlaveten dikiş, biçki, yemek, modacılık, çamaşır, nakış sanatları da verilir¹⁸²⁵. Bugün enstitüye 114 genç kız devam ediyor. Okulun I. ve ikinci sınıfları faaliyete geçmiştir¹⁸²⁶. Kısa bir ders yılını müteakip kız enstitüsü sergisi açılmıştır¹⁸²⁷. Bu enstitüde açık olan derslere öğretmen atanmış ve öğretmen açığı giderilmiştir¹⁸²⁸. Fakat 1943 yılına ait raporda, Kız Sanat Enstitüsü’nün eğitime uygun olmayan bir binada olduğuna dikkat çekilmiştir¹⁸²⁹. Aynı şekilde Gaziantep Erkek Sanat Enstitüsü ile Orta Ticaret Okulu’nun da bina yönünden elverişsiz olduğu belirtilmiştir¹⁸³⁰.

Erkek Sanat Enstitüsü’nün planları hazırlanmış¹⁸³¹ ve daha sonra inşaatına başlanılacağı belirtilmiştir¹⁸³². Sanat Erkek Sanat Enstitüsü’nün 1943-1944 yılı

¹⁸¹⁹ BCA, 490.01.653.173.1. s. 39.

¹⁸²⁰ BCA, 490.01.653.173.1. s. 40.

¹⁸²¹ *Yeni Gaziantep*, 14 Haziran 1941, s. 1.

¹⁸²² *CHP Kongre Dilekleri (Gaziantep Vilâyeti Merkez Kazası)*, 1940, s. 265.

¹⁸²³ *Yeni Gaziantep*, 11 I. Teşrin (Ekim) 1941, s. 1.

¹⁸²⁴ *Yeni Gaziantep*, 19 Şubat 1942, s. 1.

¹⁸²⁵ *Yeni Gaziantep*, 29 I. Teşrin (Ekim) 1941, s. 2.

¹⁸²⁶ *Yeni Gaziantep*, 19 Şubat 1942, s. 1.

¹⁸²⁷ *Yeni Gaziantep*, 8 Haziran 1942, s. 1.

¹⁸²⁸ BCA, 490.01.510.2046.2. s. 5.

¹⁸²⁹ BCA, 490.01.654.178.1. s. 83.

¹⁸³⁰ BCA, 490.01.654.179.1. s. 24.

¹⁸³¹ *TBMM ZC*, Devre: 7, C. 4, İçtima Senesi: Fevkalâde, 49. İnikad (16. VII. 1943), s. 3.

¹⁸³² BCA, 490.01.654.178.1. s. 49.

içerisinde ihalesi yapılmış¹⁸³³ ve 4 Ekim 1943'te açılmıştır. Enstitü 66 mevcutla çalışmaya başlamıştır. Bu müessesede marangozluk, tesviyecilik ve tornacılık eğitimi verilmektedir¹⁸³⁴. Daha sonra dökümcülük, dokumacılık ve elektrikçilik gibi şubeler de ilave edilecektir¹⁸³⁵.

Merkezde, kazalarda, nahiyelerde eğitime büyük bir ilgi vardır. Kız sanat Okulu ile Ticaret Okulu'nun açılmasıyla mevcut lisenin yükü biraz hafiflemiştir (30 Mart 1944)¹⁸³⁶. Maarif Vekâletince bu kazada açılması kararlaştırılan Kilis Kız Enstitüsü ile Sanat Okulu binaları için gereken yer halk tarafından hazırlanmıştır. Bunların yaptırılmasının Kilis'te tahsil imkânı bulamayanlar için faydalı olacağı görülmektedir¹⁸³⁷.

Kız Enstitüsü'nün bünyesinde faaliyete geçecek olan ve bina tamiri dolayısıyla açılması geciken Akşam Sanat Okulu 18 Şubat 1942 Çarşamba günü açılmıştır¹⁸³⁸. Akşam Sanat Okulu, çeşitli sebeplerle tahsile devam edemeyen kızlarla ev kadınları içindir. Yaşı her ne olursa olsun her kadın okuyup yazma bildikten sonra bu okula kabul edilir. Akşam Sanat Okulu'nda sadece sanat dersleri yani dikiş, nakış, biçki, yemek, şapka, modacılık, çamaşır dersleri göstermektedir¹⁸³⁹.

Maarif Vekilliği'nin vilâyete gönderdiği bir tamimde Gaziantep'te yenisi yapılıncaya kadar muhtelit bir Orta Ticaret Okulu'nun bu ders yılı başında açılacağı bildirilmektedir. Eğitim süresi üç yıldır. Ortaokulun derslerinden sonra ticarete ait mesleki bilgiler de verilmektedir. Bu okullardan çıkanlar Ticaret Liseleri'ne girebilirler¹⁸⁴⁰.

Maarif Vekâleti'nce Gaziantep'te açılması düşünülen Bölge Sanat Okulu'nun bu ders yılı içinde açılması kararlaştırılmış ve bu yolda hazırlıklara başlanmıştır¹⁸⁴¹.

¹⁸³³ BCA, 490.01.654.178.1. s. 149.

¹⁸³⁴ *Yeni Gaziantep*, 5 I. Teşrin (Ekim) 1943, s. 2.

¹⁸³⁵ *Yeni Gaziantep*, 29 I. Teşrin (Ekim) 1943, s. 7.

¹⁸³⁶ BCA, 490.01.654.178.1. s. 53.

¹⁸³⁷ BCA, 490.01.654.178.1. s. 71.

¹⁸³⁸ *Yeni Gaziantep*, 19 Şubat 1942, s. 1.

¹⁸³⁹ *Yeni Gaziantep*, 29 I. Teşrin (Ekim) 1941, s. 2.

¹⁸⁴⁰ *Yeni Gaziantep*, 18 Haziran 1942, s.1

¹⁸⁴¹ *Yeni Gaziantep*, 12 Mart 1943, s. 1.

Enstitü binasında öğrencilerin yatmasına müsait yer olmadığından bir pansiyon binası tedarik edilinceye kadar yatılı kaydedilen öğrencilerin ihtiyaçları Millî Müdafaa Vekâleti'nden karşılanmıştır¹⁸⁴².

3.2.4. Gaziantep, Urfa ve Mardin'de Açılan Enstitüler

Köy Enstitüleri¹⁸⁴³ 17 Nisan 1940'ta¹⁸⁴⁴ kurulmuştur. Bu kurumlarda öğrenme ön plana çıkarılmış, akademik, ziraî ve teknik konularda dersler verilmiştir. Enstitü vasıtasıyla köylüler ve kendi köylerine öğretmen olarak geri gönderilip burada yeni becerileri yayarak köydeki hayat şartlarını iyileştirmek hedeflenmiştir¹⁸⁴⁵. Köy erkek ve kız çocuklarına devlet parasıyla beş yıllık süreli ve uygulamalı bir eğitim verecek ve onları öğretmen ve daha genel olarak, modern tarım ve sağlık kılavuzu olarak köylerine geri gönderecekti¹⁸⁴⁶. Köy Enstitüleri'nden mezun olanların kendilerinden beklenen hizmeti başaracak şekilde donanımlı ve millî duyguya sahip yetişmeleri amaçlanmıştır¹⁸⁴⁷. Ülke genelinde okuma-yazma oranının düşüklüğü ve ilköğretim eksikliği bir anlamda bu enstitülerle giderilmeye çalışılmıştır¹⁸⁴⁸. Bu enstitülerin büyük bir ihtiyacı karşılayacağı belirtilmiştir¹⁸⁴⁹. Köy Enstitüsü adının verilmesi, yetiştirdiği köy öğretmenlerine verdiği çeşitli bilgilerden ve çok farklı vasıflardan ileri gelmektedir¹⁸⁵⁰.

Konya Milletvekili Dr. Osman Şevki Uludağ, Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun vatandaşlara ilk tahsil mecburiyeti verdiğini ifade ederek BMM ve TBMM

¹⁸⁴² *Yeni Gaziantep*, 25 İkincikânun (Ocak) 1944, s. 1.

¹⁸⁴³ *TBMM ZC*, Devre: 6, C. 9, 1. İçtima, 30. İnikad (22. III. 1940), s. 26.

¹⁸⁴⁴ 17 Nisan 1940'ta 3803 Sayılı "Köy Enstitüleri Kanunu" ile köy öğretmeni ve köye yarayan diğer meslek elemanı yetiştirmek üzere tarım işlerine elverişli bulunan köylerde MEB'ce Köy Enstitüleri açılması, öğretmen adaylarının yalnız köylerden alınması gibi hususları kapsıyordu. Bkz. Erdal Ceyhan, *Türk Eğitim Tarihi Kronolojisi (1299-1997)*, Ulusal Bellek Yayınları, Edirne 2004, s. 106; Ali Ata Yiğit, "İnönü Döneminin Köye Özel Öğretmen Yetiştirme Projesi: Köy Enstitüleri", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 17, (Ed. Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 784.

¹⁸⁴⁵ Carter V. Findley, *Modern Türkiye Tarihi (İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007)*, (Haz. Adem Koçal), Timaş Yayınları, İstanbul 2011, 284.

¹⁸⁴⁶ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), TTK Yayınları, Ankara 2007, s. 471.

¹⁸⁴⁷ *TBMM TD*, Dönem: 7, C. 1, 3. Birleşim (14.07.1946), s. 34; *Hükümet Programları (1920-1965)*, s. 182.

¹⁸⁴⁸ Cemil Koçak, *Tek Parti Cumhuriyet ve Şefler*, (Ed. Zeynep Berktaş), Timaş Yayınları, İstanbul 2016, s. 220

¹⁸⁴⁹ *TBMM ZC*, Devre: 7, C. 10, 1. İçtima, 41. İnikad (17.04.1940), s. 72.

¹⁸⁵⁰ *Urfa*, 6 Eylül 1943, s. 1.

Hükümetlerinin şimdiye kadar vatandaşlara bu ilk tahsilden istifade etmeleri için pek çok tedbir aldığını belirtmiştir. Köy Enstitüleri Kanunu¹⁸⁵¹ ile köy öğretmenlerinin ve bunlarla beraber köy ustalarının kendi bölgelerinden yetiştirilmesinde önemli bir işleve sahip olacağı belirtilmiştir¹⁸⁵². Kâzım Karabekir, Köy Enstitüleri hakkında: “Kanun lâiyhası büyük bir ihtiyacı karşıladığından hakikaten her türlü şükranla lâiyaktır” ifadelerini kullanmıştır¹⁸⁵³.

Bingöl Milletvekili Feridun Fikri Bey, Köy Enstitüleri hakkında, “Cumhuriyetin en güzel bir eseri karşısındayız” diyerek köye doğru gitmek, köylü ile yakından alâkadar olmak gerektiğine dikkat çekmiştir¹⁸⁵⁴. Köy Enstitüleri, kırsal kesimde bir destek ve öncü kadro yetiştiren bir kurum olarak da görülmüştür¹⁸⁵⁵.

Öğretmenlerden enstitüde demircilik, marangozluk, arıcılık, ağaç ve sebze yetiştirmek gibi becerilerden birini öğrendiği için köyde bu yönde önemli hizmetler yapması beklenmiştir¹⁸⁵⁶. Manisa Milletvekili Kâzım Namî Duru, Köy Enstitüleri’nin, ülkede ilmî bir surette köylüyü kalkındırmak için büyük bir teşebbüs olduğunu belirtmiştir¹⁸⁵⁷. İzmir Milletvekili ve Maarif Vekili olan Hasan Ali Yücel, 13.000.000 gibi büyük bir kitlenin oturduğu, yaşadığı köydeki çocukların okutulmasının şart olduğunu belirterek bunu Köy Enstitüleri vasıtasıyla yapacaklarını ifade etmiştir¹⁸⁵⁸. Burada yetişecek öğretmenlere genel ve meslekî kültür bakımından gerekli olan bilgiler verilmiştir¹⁸⁵⁹. Bu enstitüden çıkacak öğretmenler ilk tahsil vermek bakımından şehirdeki okullardan mezun olanlardan öğretmenlerden aşağı değildir¹⁸⁶⁰.

Köy Enstitüleri’nin ücret ve masrafları tertibine konulan ödenekten verilme üzere Köy Enstitüleri’nde çalıştırılacak memur ve müstahdemlerin kadroları İcra

¹⁸⁵¹ TBMM ZC, D: 4, C. 10, İ: 1, 41. İnikad (17. IV. 1940), s. 70.

¹⁸⁵² TBMM ZC, D: 4, C. 10, İ: 1, 41. İnikad (17. IV. 1940), s. 71.

¹⁸⁵³ TBMM ZC, D: 4, C. 10, İ: 1, 41. İnikad (17. IV. 1940), s. 72.

¹⁸⁵⁴ TBMM ZC, D: 4, C. 10, İ: 1, 41. İnikad (17. IV. 1940), s. 74.

¹⁸⁵⁵ Yiğit, s. 793.

¹⁸⁵⁶ İlhan Başgöz, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye’de Eğitimin Genel Görünümü”, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu (07-09 Aralık 2005)*, (Haz. Murat Alper Parlak), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s. 14.

¹⁸⁵⁷ TBMM ZC, D: 4, C. 10, İ: 1, 41. İnikad (17. IV. 1940), s. 75; Yiğit, s. 788.

¹⁸⁵⁸ TBMM ZC, D: 4, C. 10, İ: 1, 41. İnikad (17. IV. 1940), s. 77.

¹⁸⁵⁹ TBMM ZC, D: 4, C. 10, İ: 1, 41. İnikad (17. IV. 1940), s. 78.

¹⁸⁶⁰ TBMM ZC, D: 4, C. 10, İ: 1, 41. İnikad (17. IV. 1940), s. 79.

Vekilleri Heyeti'nce 11 Haziran 1940'ta kabul edilmiştir¹⁸⁶¹. Köy Enstitüleri için istenilen ödenek hakkında¹⁸⁶² 1941 malî yılı Maarif Vekâleti bütçesinin 686. faslının 4. maddesine 350.000 lira munzam ödenek verilmesi talep edilmiştir. Ancak bu talebin yalnız 250.000 liralık kısmı karşılanabilmiştir. Geri kalan kısmının da Maliye Vekâleti tarafından karşılanacağı belirtilmiştir¹⁸⁶³. Köy Enstitülerindeki yatılı öğrencilerin ekmeçlik unları Toprak Ofis'inden¹⁸⁶⁴ temini için İcra Vekilleri Heyeti'nden yeni bir karar alınması gerektiği belirtilmiştir¹⁸⁶⁵.

3803 sayılı kanunla tespit ve kabul edilen esaslara göre açılmakta olan Köy Enstitüleri'ne geçen yıllarda 6.000 öğrenci alınmış, bu ders yılı başında da 3.000 öğrencinin alınması kararlaştırılmıştır. Yeni alınacak öğrencilerin yatakhane, dersane ve atölye gibi bina, yatak, yemek takımları gibi tesisat ihtiyaçlarının teminine girişilmiş bulunmaktadır¹⁸⁶⁶. Fakat ek ödenek verilmemesi halinde bu kadar öğrencinin alınamayacağı belirtilmiştir¹⁸⁶⁷.

Gaziantep milletvekillerinin seçim bölgelerinde yapmış oldukları geziler neticesinde hazırlamış oldukları 7 Ocak 1940 tarihli raporda, Gaziantep'in bir sanat merkezi olduğu belirtilmiştir. Hem köylüyü okutmak hem de bu sanatları daha müttekâmil bir şekilde öğretmek için bir Köy Enstitüsü'ne ihtiyaç olduğu ifade edilmiştir¹⁸⁶⁸. Köy öğretmeni yetiştirmek maksadıyla bu yıl yurdun 14 yerinde köy enstitüleri açılacağı malumdur. Bu enstitülere her vilâyetten muayyen miktar talebe kabul edilecektir. Bu talebe tam devreli ve köy ilkokullarını bitirmiş, köylü çocuklarından müteşekkil olacaktır. Fakat bu vasıfları haiz yalnız yirmi talebe çıkmış ve bunlardan da beşi trahomlu olduğundan yalnız on beşi enstitüye kabul edilmiştir. Bu miktar çok az olmakla beraber gelecek yıllarda sayının artacağı ve istenilen miktarı bulacağı umulmaktadır. Gaziantep, Haruniye Düziçi Köy Enstitüsü'ne bağlıdır¹⁸⁶⁹. Adana sınırları içinde olan bu köy enstitüsüne¹⁸⁷⁰ Adana, Mersin, Hatay,

¹⁸⁶¹ BCA, 030.18.01.02.91.55.14.

¹⁸⁶² BCA, 030.10.143.26.10. s. 1.

¹⁸⁶³ BCA, 030.10.143.26.10. s. 2.

¹⁸⁶⁴ BCA, 030.10.143.26.16. s. 3.

¹⁸⁶⁵ BCA, 030.10.143.26.16. s. 2.

¹⁸⁶⁶ BCA, 030.10.143.26.10. s. 3.

¹⁸⁶⁷ BCA, 030.10.143.26.10. s. 4-5.

¹⁸⁶⁸ BCA, 490.01.653.173.1. s. 28.

¹⁸⁶⁹ *Yeni Gaziantep*, 20 Temmuz 1940, s. 2.

Gaziantep ve Kahramanmaraş'tan öğrenci alınması kararlaştırılmıştır¹⁸⁷¹. 25 Temmuz 1940'ta açılacak ve 1 Ağustos 1940'ta da derslere başlanacağı öngörülmüştür. Enstitülerde nazarî malumatla beraber talebeye amelî ziraat usulleri ve köylüye lazım olan inşaatçılık ta öğretilecektir¹⁸⁷².

Saraçoğlu Hükümeti'nin Programı'nda (5 Ağustos 1942) Köy Enstitüleri'nin köylerin gelişmesine vesile olduğu belirtilmiştir. Köylünün topraksız ve bilgisiz bırakılmayacağı, bunun için gerekli eğitimin sağlanacağı vurgulanmıştır¹⁸⁷³.

Kurs öğrencilerinin gruplara ayrılmasında bir taraftan enstitülerin ihtiyacı, bir taraftan da bu öğrencilerin belirmiş kabiliyetleri dikkate alınır. Kursların ikinci dört aylık devrelerini başarı ile bitirenler köy enstitülerine, başarı gösteremeyenler ise yine köy ilkokullarına öğretmen tayin olunurlar¹⁸⁷⁴. Köy Öğretmenleri Sağlık ve İçtimaî Yardım Sandığı kurulmuş ve öğrencilere yardım yapılmıştır¹⁸⁷⁵.

3.2.5. Gaziantep, Urfa ve Mardin'de Açılan Halkevleri ve Faaliyetleri

3.2.5.1. Gaziantep Halkevi ve Faaliyetleri

Gaziantep Halkevi'nde, halkevlerinin yıldönümü münasebetiyle 25 Şubat 1940'da halkevi başkanı Ali Yetkin tarafından halkevleri ve halk odalarının önemi ve amaçları hakkında bir konferans verilmiştir¹⁸⁷⁶. Gaziantep Halkevi'nin 8. yıl dönümü dolayısıyla yapılan kutlamalara halkın yoğun ilgisi olmuştur¹⁸⁷⁷.

CHP Gaziantep Vilâyet Kongresi'nde (28 Şubat 1940)¹⁸⁷⁸ Gaziantep Halkevi'nin, 9 şube üzerinde çalıştığı belirtilmektedir. Halkevlerinin gelir kaynaklarının büyük bir kısmını CHP Genel Sekreterliği tarafından gönderilen ödenekler oluşturmuştur. Geri kalan kısmı ise halkevlerinin faaliyetlerinden elde edilmiştir. 1940 malî yılı Haziran başlarından Ekim ayı sonuna kadar beş aylık geliri 2.539 lira 2 kuruş olup sarfiyatı da 2455 lira 75 kuruştur. Bu sarfiyatın 1475 lirası

¹⁸⁷⁰ Volkan Payaslı, "Belleklerde Bir Çınar: Düziçi Köy Enstitüsü", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 8, S. 21, s. 319.

¹⁸⁷¹ Payaslı, s. 327.

¹⁸⁷² *Yeni Gaziantep*, 20 Temmuz 1940, s. 2.

¹⁸⁷³ *Hükümet Programları (1920-1965)*, s. 146-147.

¹⁸⁷⁴ *Urfa*, 3 I. Kanun (Aralık) 1942, s. 2.

¹⁸⁷⁵ *Urfa*, 20 Nisan 1943, s. 2.

¹⁸⁷⁶ *BCA*, 490.01.955.699.2. s. 48.

¹⁸⁷⁷ *BCA*, 490.01.955.699.2. s. 49.

¹⁸⁷⁸ *BCA*, 490.01.1536.241.1. s. 93.

sinema makinesinin ikinci taksiti olup geri kalan 980 lira 75 kuruş da beş aylık idare ve idame masrafiyla şubelerin sarf ettikleri paradır¹⁸⁷⁹.

Gaziantep Halkevi binası ile parti bir Katolik Kilisesi'nde faaliyetlerini yürütmektedir. Kilisenin ibadet bölümü bezler ve kontraplaklarla kapatılarak sinema ve müsamere salonu haline dönüştürülmüştür. Kilisenin diğer bölmeleri de halkevine ayrılmıştır. Ancak buranın küçüklüğü dolayısıyla ihtiyaçlara cevap veremediği görülmüştür¹⁸⁸⁰. Bunun için 40-50 bin liralık bir masraf yapılır ise asgarî 150.000 liralık bir halkevi binası elde edilmiş olacaktır¹⁸⁸¹.

Gaziantep Halkevi'nin üye sayısı çeşitli meslek gruplarından oluşmaktadır. 1940 yılında bir yıl içinde bütün halkevi mensuplarının iştirakiyle 4 genel toplantı yapılmış ve bu toplantılara 3.000 kişi gelmiştir¹⁸⁸². Halkevinin seri konferanslarından ziraat konferansının 11 Haziran Salı akşamı gerçekleştirileceği belirtilmiştir¹⁸⁸³. Konferansı müteakip dinleyicilere Cumhurbaşkanı'nın seyahatlerini, Uludağ'da spor hareketlerini gösteren ilgi uyandırıcı filmler gösterilmiştir¹⁸⁸⁴. Halkevinde lise ve ortaokulda matematikten tekrara kalan öğrenciler için bir kurs açılmıştır¹⁸⁸⁵.

İşlerinin çokluğundan dolayı Ali Yetkin'in yerine halkevi başkanlığına Doktor Saip Özer seçilmiştir¹⁸⁸⁶. Doktor Saip Özer'in verimli çalışmaları ile Gaziantep Halkevi'nin şube teşkilâtının tamamlandığı görülmüştür¹⁸⁸⁷.

Gaziantep muhiti çalışkan, para kazanmasını ve eğlenmesini bilen memleketini fazla seven bir halk ile meskûn bulunmasından burada halkevlerinin faaliyetlerinin rahat yürütmesi sağlanmıştır¹⁸⁸⁸.

Gaziantep Vilâyet İdare Heyeti'nin 1941 yılı birinci altı aylık çalışma raporunda, vilâyet merkezi, Kilis, Nizip kazalarının bütçe durumları kısıtlı olmasına rağmen çalışmalarının iyi olduğu tespit edilmiştir¹⁸⁸⁹.

¹⁸⁷⁹ BCA, 490.01.1536.241.1. s. 113.

¹⁸⁸⁰ BCA, 490.01.653.174.1. s. 172.

¹⁸⁸¹ BCA, 490.01.997.854.2. s. 93.

¹⁸⁸² BCA, 490.01.1536.241.1. s. 114.

¹⁸⁸³ *Yeni Gaziantep*, 8 Haziran 1940, s. 2.

¹⁸⁸⁴ *Yeni Gaziantep*, 15 Haziran 1940, s. 2.

¹⁸⁸⁵ *Yeni Gaziantep*, 6 Temmuz 1940, s. 2.

¹⁸⁸⁶ *Yeni Gaziantep*, 7 I. Kanun (Aralık) 1940, 1.

¹⁸⁸⁷ BCA, 490.01.997.854.2. s.56.

¹⁸⁸⁸ BCA, 490.01.997.854.2. s. 92

Gaziantep Halkevi Başkanı Saip Özer, köylünün ziraat bilgilerinin arttırılması maksadıyla yıllık programa seyyar kütüphaneler açmak ve bilhassa öğretmen ve eğitimci bulunan köylerde bu gibi kitapları halkın istifadesine sunmak gerektiğini belirtmiştir. (19 Mart 1941)¹⁸⁹⁰. Seyyar kütüphaneler vasıtasıyla köylere de hizmet verilmiştir¹⁸⁹¹. Halkevi Başkanı Dr. Sadi Özer'in Ağustos 1941'de askerlik vazifesine çağırılması üzerine halkevi idare ve teşkilât talimatnamesinin 34. maddesinin 1. fıkrası gereğince başkanlık vazifesi halkevi idare üyelerinden Maarif Müdürü Turgut Tarhan'a bırakılmıştır¹⁸⁹².

CHP Vilâyet İdare Heyeti Başkanı Doktor Mecit Barlas tarafından 1942 bütçesine halkevlerine yardım olmak üzere 6.900 lira ödenek konulmuştur¹⁸⁹³. Halkevleri hizmetlerinin ifasına tahsis olmak üzere temin edilen gelirlerin vilâyette açılmış olan halkevlerinden her birinin vaziyeti ve ihtiyaçları göz önünde bulundurulmak suretiyle dağıtıldığı ve bu gelirlerden gelecek yıl yani 1942 yılı için 4 bin lira gibi önemli bir miktarın Gaziantep halkevi ihtiyacına tahsis edildiği belirtilmiştir¹⁸⁹⁴.

Halkevlerinin 10. yıl dönümü Gaziantep'te kutlanmış ve çeşitli konferanslar verilmiştir¹⁸⁹⁵. Programa kalabalık bir halk kitlesi katılmıştır¹⁸⁹⁶.

Maden mühendislerinden Hüseyin Rahmi Akıncı tarafından 5 Eylül 1942 Cumartesi günü saat 17'de halkevi salonunda maden aramalarında yeni metotlar hakkında ilmî bir konferans verileceği kararlaştırılmıştır¹⁸⁹⁷.

17 Kasım 1942 tarihli raporda, halkevlerinden yurdun hiçbir yerinde beklenildiği kadar olumlu randıman alınmadığı ifade edilmiştir. Bugün için bir kısım elemanların askere alınmalarının da bunda etkili olduğu görülmüştür. Raporda halkevlerinin bugün elde edilen neticelerini küçümsemek ne derece yanlışsa, bu

¹⁸⁸⁹ BCA, 490.01.653.174.1. s. 16.

¹⁸⁹⁰ BCA, 490.01.920.585.1. s. 27.

¹⁸⁹¹ C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942, s. 14.

¹⁸⁹² BCA, 490.01.939.644.1. s. 11.

¹⁸⁹³ BCA, 490.01.1494.91. 1. s. 7.

¹⁸⁹⁴ BCA, 490.01.997.854.2. s.27.

¹⁸⁹⁵ Yeni Gaziantep, 19 Şubat 1942, s. 2

¹⁸⁹⁶ Yeni Gaziantep, 23 Şubat 1942, s. 1.

¹⁸⁹⁷ Yeni Gaziantep, 3 Eylül 1942, s. 1.

müesseseleri olgunlaşmış terakki etmenin de o kadar hatalı olduğuna dikkat çekilmiştir¹⁸⁹⁸.

Halkevlerinin on birinci açılış yıl dönümünde bölgenin geleneklerine özgü eski giyim ve kıyafetlere dair Ankara'da açılacak sergide teşhir edilmek üzere CHP Genel Sekreterliği'nce talep edilen elbiseler Gaziantep Halkevi tarafından bölgeye gönderilmiştir¹⁸⁹⁹.

Gaziantep Bölgesi Müfettişi Bilecik Milletvekili Ahmet Esen'in vermiş olduğu bilgiye göre, millî kültür bakımından vazifeleri çok önemli olan Gaziantep Halkevi'nde bazı şubelerin henüz programlı ve düzenli çalışmadığı görülmüştür. Teşkil olunan 9 şubeden yalnız köycülük, spor, halk dersaneleri ve kurslar, tarih ve müze şubelerinin düzenli çalıştığına değinilmiştir¹⁹⁰⁰. Daha sonra Gaziantep Halkevi tam teşekküllü hale getirilmiştir¹⁹⁰¹. Halkevi konferans faaliyetleri iyi durumdadır. Halkevi tarafından Başpınar dergisi¹⁹⁰² çıkarılmaktadır. Parti matbaasında basılan bu derginin Parti'nin prensiplerinin yayılmasında büyük faydası görülmekte ve neşriyatı halk tarafından ilgiyle karşılanmaktadır¹⁹⁰³.

1943 yılı ikinci altı aylık çalışma raporu¹⁹⁰⁴ ile 1944 yılı birinci altı aylık çalışma raporunda halkevi çalışmalarının düzene girdiği belirtilmektedir¹⁹⁰⁵. CHP Genel Sekreterliği ile yapılan temas neticesinde halkevi ve Parti binasının tamiri için 10.000 lira yardım temin edilmiştir¹⁹⁰⁶. Ayrıca Gaziantep Bölgesi Müfettişi Bilecik Milletvekili Ahmet Esenden alınan 11 Mayıs 1944 tarihli telgrafta halkevi çalışmaları için 4.000 lira temin edildiği bildirilmiştir¹⁹⁰⁷.

¹⁸⁹⁸ BCA, 490.01.939.644.1. s. 15.

¹⁸⁹⁹ BCA, 490.01.1037.987.1. s. 37.

¹⁹⁰⁰ BCA, 490.01.997.854.2. s. 6.

¹⁹⁰¹ *Yeni Gaziantep*, 2 Ocak 1944, s. 2.

¹⁹⁰² İlk sayısı 19 Şubat 1939'da yayımlanıp 1949 yılı ortalarına kadar çıkarılan Başpınar dergisinin sayfa sayısı zaman zaman değişikliğe uğrayarak 8, 12, 16, 24 olarak basılmış ve bazı sayıların ikisi bir arada yayımlanmıştır. Bkz. Uğuroğlu Barlas, *Gaziantep Basın Tarihi 100. Yıl*, Gaziantep Kültür Derneği Yayınları, İstanbul 1972, s. 13.

¹⁹⁰³ BCA, 490.01.997.854.2. s. 6.

¹⁹⁰⁴ BCA, 490.01.654.178.1. s. 143.

¹⁹⁰⁵ BCA, 490.01.654.178.1. s. 112.

¹⁹⁰⁶ *Yeni Gaziantep*, 7 Nisan 1943, s. 2.

¹⁹⁰⁷ BCA, 490.01.510.2046.2. s. 1.

7 Aralık 1945 tarihli rapordan anlaşıldığı kadarıyla Gaziantep ve Kilis'te Halkevi binası yokluğu kendini iyice hissettirmektedir. Buralarda hem parti hem halkevi için kullanılan binaların ihtiyacı karşılayamadığı da ifade edilmektedir¹⁹⁰⁸.

Dil ve Edebiyat Şubesi: Dil ve Edebiyat Şubesi, gençlerin yazılarını bir araya toplamıştır. Aylık olarak çıkarılan edebiyat ve kültür dergisi Başpınar dergisinin düzenli olarak neşrine devam etmektedir. “On Altıncı Asırda Antep” isimli bir eser yayınlanmıştır. “Antep Meşahiri”, “Garp ve Şark Kaynaklarına Göre İlbeğli Türkleri Arasında Yapılan Tetkikler” adlı iki eser de bastırılmaktadır¹⁹⁰⁹.

Gaziantep Halkevi'nde son bir yıl içinde yirmiden fazla konferans verilmiş bu konferanslardan on bin kadar vatandaş faydalanmıştır¹⁹¹⁰. Cumhuriyetin 20. yılında Gaziantep Halkevi'nin beş yaşına girmiş olan “Başpınar” dergisi düzenli olarak çıkmaktadır¹⁹¹¹. Halkevi kütüphanesinde 5.347 kitap vardır. Bu kitaplardan 15.821 vatandaş faydalanmıştır¹⁹¹². Dil ve Edebiyat Şubesi tarafından çeşitli konularda hazırlanan 44 konferans verilmiş bu konferansları 14.545 vatandaş dinlemiştir¹⁹¹³.

Gaziantep Halkevi Başkanı Sabri Güzel tarafından CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen 12 Eylül 1945 tarihli belgede, Gaziantep Halkevi'nin Dil ve Edebiyat Şubesi'nin 156 erkek ve 29 kız üyesinin olduğu belirtilmiştir. Genel Sekreterlik tarafından Gaziantep'e gönderilen Ferruh Arsumar halkevinin ayarlamış olduğu bir heyetle bölgede geziler yapmıştır. Tespit ettiği gelenek ve görenekleri kitap halinde yayınlamak üzere beraberinde götürmüştür. Bölgeyi tanıtmak için neşredilen eserler şunlardır: Gaziantep savaşından bahseden “Broşür” adını taşıyan eser, Antep Büyükleri, Hasip Durri, Hasırcıoğlu, İdi, Arif Bilen'in Mektupları, Yanar Dağda çağılayan manzum eserindeki bazı manzum parçalar, Yeni Gaziantep ve Başpınar gazete ve dergileriyle yayınlanan yazılar¹⁹¹⁴.

Güzel Sanatlar Şubesi: Bu şube mozaik, resim, heykeltçilik ve mimarlık gibi alanlarda artist veya amatör insanları bir araya toplamak, halkevlerinin genel

¹⁹⁰⁸ BCA, 490.01.654.181. 1. s. 147

¹⁹⁰⁹ BCA, 490.01.1536.241.1. s. 114.

¹⁹¹⁰ *Yeni Gaziantep*, 29 I. Teşrin (Ekim) 1942, s. 2.

¹⁹¹¹ *Yeni Gaziantep*, 29 I. Teşrin (Ekim) 1943, s. 2.

¹⁹¹² *Yeni Gaziantep*, 29 I. Teşrin (Ekim) 1943, s. 7.

¹⁹¹³ *Yeni Gaziantep*, 2 Ocak 1944, s. 2.

¹⁹¹⁴ BCA, 490.01.1037.987.1. s. 35.

müsamerelerinin mozaik kısmını hazırlamak, güzel sanatlar kursu açmak gibi konularla uğraşır¹⁹¹⁵.

Halkevleri birinci amatör resim ve fotoğraf sergisine iştirak eden Gaziantep Halkevi'nin gönderdiği İsmail Koral'ın "Dere Kenarı" adlı çalışması sergide ikinci olmuştur¹⁹¹⁶. Halkevlerinin 10'uncu yıldönümü dolayısı ile düzenlenen "Sanat Mükâfatı Sergisi" bunun güzel bir delilidir¹⁹¹⁷.

Güzel Sanatlar Şubesi, ikisi köyde olmak üzere 8 konser vermiş bu konserleri 550 vatandaş dinlemiştir¹⁹¹⁸. Bu şubenin resim kolu tarafından iki resim ve fotoğraf ve bir yazı sergisi açılmış, bu sergilere 5.000'den fazla vatandaş gelmiştir¹⁹¹⁹. Ancak bu şubece teşkil olunan ve sekiz törene iştirak eden 12 kişilik bando takımı parasızlıktan dağılmıştır. 55 kişilik koro, halkevi tarafından yapılan 17 toplantıda konser vermiştir¹⁹²⁰.

Gaziantep Halkevi Başkanı adına Sabri Güzel tarafından CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen belgede bando öğretmenliği için CHP Genel Sekreterliği'nden şimdiye kadar halkevine hiçbir para gönderilmediği belirtilmiştir. Yine de halkevinin müzik çalışmaları 3 esasa göre ilerlemiştir. Bunlar enstrüman çalışmalarıdır. Bu gibi alanların faaliyetlerini daha derli toplu yürütebilmeleri için genel merkez tarafından yardım gönderilmesi gerektiği bildirilmiştir¹⁹²¹. İki yıl içinde 26 konser, 7 mandolin konseri, 4 ağız armonik konseri verilmiştir¹⁹²².

Temsil Şubesi: Bu şube, 1940 yılı içinde biri Fevzipaşa'da ikisi köyde olmak üzere 13 temsil vermiş bu temsillere 7.150 vatandaş katılmıştır. Yine bu şubenin yardımı ile 8 okul müsameresi verilmiş, bundan 6000 vatandaş istifade etmiştir. Temsil edilen piyeslerden "Palavra" piyesi ikisi köyde olmak üzere 4 defa, Yaşayan

¹⁹¹⁵ BCA, 490.01.955.699.2. s. 61-62.

¹⁹¹⁶ *Yeni Gaziantep*, 1 Haziran 1940, s. 1.

¹⁹¹⁷ *C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*, s. 5.

¹⁹¹⁸ BCA, 490.01.1536.241.1. s. 114.

¹⁹¹⁹ *Yeni Gaziantep*, 22 Şubat 1941, s. 3.

¹⁹²⁰ *Yeni Gaziantep*, 29 I. Teşrin (Ekim) 1942, s. 2.

¹⁹²¹ BCA, 490.01.1041.1004.1. s. 120-121.

¹⁹²² *Yeni Gaziantep*, 2 Ocak 1944, s. 2.

Ölü, Gün Doğuyor, Vatan ve Vazife ikişer, Ateş piyesi de bir defa temsil edilmiştir. Bütün bu piyeslerle beraber müzik konserleri verilmiş, şiirler okunmuştur¹⁹²³.

CHP Genel Sekreterliği her yıl olduğu gibi bu yıl da halkevleri temsil şubeleri arasında geziler tertip etmiştir. Bu arada Mersin Halkevi temsil şubesi de Urfa ve Gaziantep'te ikişer temsil vermiştir¹⁹²⁴. Temsil Şubesi ayrıca 30 Ağustos Zafer Bayramı için millî bir piyes vermiştir¹⁹²⁵.

Son bir yıl içinde bu şube tarafından 9'u Antep'te, biri Fevzipaşa'da ve birisi de Burç köyünde olmak üzere 11 temsil verilmiş ve temsilleri 8.900 vatandaş seyretmiştir. Temsil edilen piyesler şunlardır: 1- Yaşayan Ölü (2 defa), 2- Himmetinoğlu (Mersin Temsil Şubesi tarafından), 3- Kör (Mersin Temsil Şubesi tarafından), 4- Vatan ve vazife (2 defa), 5- İstiklâl, 6- Ana (2 defa), 7- Çoban (2 defa)¹⁹²⁶.

Mithat Enç Gaziantep Halkevi'nde 28 Haziran 1941 Cumartesi günü "Körlük, Körlüğe Karşı Mücadele ve Körler Terbiyesi" konulu pedagojik konferans vermiştir¹⁹²⁷. Gaziantep'in 20. kurtuluş günü şerefine Halkevi Temsil Şubesi tarafından "Mavi Yıldırım" piyesi kalabalık bir halk kitlesinin önünde temsil edilmiştir¹⁹²⁸. 1942 yılında halka parasız olarak 15 defa İstiklâl Harbi filmi ve beş defa da sağlık filmi gösterilmiştir. Bunun yanında bu şubenin yardımı ile üç mektep müsameresi verilmiş ve bu müsamerelere 2500 vatandaş iştirak etmiştir¹⁹²⁹.

Gaziantep ve komşu vilâyetlerde oynanan oyunlar ve söylenen türküler halkevi tarafından teşvik edilmekte ve verilen müsamereleri de kendi şiveleri ve kendi sazlarıyla oyunlar oynanmakta ve türküler söylenmektedir (17 Şubat 1943)¹⁹³⁰. Temsil şubesi tarafından 1943-1944 yılında 28 eser sahneye konulmuş ve bu eserler 61 defa tekrarlanmıştır. Temsillerden 20.850 vatandaş faydalanmıştır¹⁹³¹.

¹⁹²³ BCA, 490.01.1536.241.1. s. 114-115.

¹⁹²⁴ *Yeni Gaziantep*, 18 Mayıs 1940, s. 1.

¹⁹²⁵ *Yeni Gaziantep*, 17 Ağustos 1940, s. 2.

¹⁹²⁶ *Yeni Gaziantep*, 22 Şubat 1941, s. 2.

¹⁹²⁷ BCA, 490.01.1013.909.2. s. 8, 22.

¹⁹²⁸ *Yeni Gaziantep*, 5 İkincikânun (Ocak) 1942, 1.

¹⁹²⁹ *Yeni Gaziantep*, 29 I. Teşrin (Ekim) 1942, s. 2.

¹⁹³⁰ BCA, 490.01.997.854.2. s. 6.

¹⁹³¹ *Yeni Gaziantep*, 2 Ocak 1944, s. 2.

Halkevlerinde okuma odaları açmak, öğretici film ve temsil işlerini temin etmek devletin üzerinde önemle durduğu bir konudur¹⁹³².

Spor Şubesi: CHP İdare Heyeti'nin 1940 yılı ikinci altı aylık çalışma raporuna göre, Gaziantep'te halkevi spor şubesinden başka iki kulüp mevcuttur. Spor sahası vardır ve düzenli olarak egzersizler yapılmaktadır¹⁹³³. Halkevlerinde kütüphaneler, okuma odaları ve temsil salonları kadar, spor faaliyetleri de önemli bir yere sahiptir¹⁹³⁴.

Gaziantep'te spor hevesini arttırmak için spor kulüpleriyle daimi temas temin edilerek her hafta düzenli olarak futbol, atletizm, voleybol egzersizleri yapılmaktadır. Halkevinin açılış yıl dönümünde Halkevi sahnesinde spor ve jimnastik gösterileri yapılmış, halka spor ve beden terbiyesi hakkında konferans verilmiştir¹⁹³⁵. Bölge gençlik kulüpleriyle işbirliği yapılarak sporun yayılmasına ve gelişmesine azamî gayret edilmiştir. Her hafta futbol ve atletizm müsabakaları yapılmakta ve koşular tertip edilmektedir¹⁹³⁶. Halkevleri, kendi muhitlerindeki okullarda beden terbiyesi öğretmenliği yapan kimselerden de faydalı yardımlar ve hizmetler görmektedirler¹⁹³⁷.

Gaziantep ve Nizip halkevlerinin spor şubeleri faal olarak çalışmaktadır. Gaziantep, Kilis ve Nizip'te spor sahaları varsa da istenilen düzeyde değildir¹⁹³⁸.

Şehir Gençlik kulüpleri ile işbirliği yapılarak futbol, voleybol, atletizmden başka masa tenisi, yüzme sporları yapılmıştır¹⁹³⁹. Halkevi bahçesinde bir tenis kortu inşası için gereken ödenek alınmıştır¹⁹⁴⁰. Bu tenis kortunun 30 Ekim 1944'te açılışı yapılmıştır¹⁹⁴¹. Amaç gençleri halkevine daha sıkı bağlarla bağlamaktır¹⁹⁴².

Sosyal Yardım Şubesi: Bu şube fakir aile ve öğrencilere yardım etmeye çalışmıştır. Bu kapsamda 3 köy gezisine iştirak edilmiş köydeki hastaların muayenesi

¹⁹³² BCA, 030.10.68.452.4. s. 6.

¹⁹³³ BCA, 490.01.653.173.1. s. 20.

¹⁹³⁴ C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942, s. 7.

¹⁹³⁵ BCA, 490.01.1536.241.1. s. 115.

¹⁹³⁶ Yeni Gaziantep, 22 Şubat 1941, s. 3.

¹⁹³⁷ C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942, s. 7.

¹⁹³⁸ BCA, 490.01.653.174.1. s. 19.

¹⁹³⁹ Yeni Gaziantep, 29 I. Teşrin (Ekim) 1942, s. 2.

¹⁹⁴⁰ Yeni Gaziantep, 25 Nisan 1944, s. 1.

¹⁹⁴¹ Yeni Gaziantep, 31 I. Teşrin (Ekim) 1944, s. 2.

¹⁹⁴² Yeni Gaziantep, 2 Ocak 1944, s. 1.

yapılmış ve halka sağlık hakkında konferanslar verilmiştir. Çocuk esirgeme kurumu ile yapılan müşterek çalışma neticesinde 151 fakir öğrenciye çorap, yün kazak, fanila ve ayakkabı verilmiş ve 45 çocuğa 216 lira 30 kuruş para yardımı yapılmıştır¹⁹⁴³. 2 Ağustos 1940 Cuma günü saat 15.00'da halkevi salonunda Sosyal Yardım Şubesi Başkanı Doktor Saip Özer tarafından yalnız bayanlara mahsus olmak üzere doğum sağlığı, gebelik, çocuk düşürme tehlikeleri, kısırlık mevzuları hakkında konferans verilmiştir¹⁹⁴⁴. Bununla beraber Halkevi Sosyal Yardım Şubesi'nce 1941 yılı faaliyetleri arasında kale altındaki kovuklarda yaşayan fakir ve muhtaç ailelere kömür dağıtılmıştır¹⁹⁴⁵.

Halkevi sosyal yardım şubesi tarafından fakir hastaların muayene ve tedavileri için halkevinde bir poliklinik açılması uygun görülmüş ve bunun hazırlıklarına başlanmıştır¹⁹⁴⁶. Bu poliklinikte 12 doktor parasız çalışmayı kabul etmiştir. Poliklinikte vatandaşların parasız muayene edileceği belirtilmiştir¹⁹⁴⁷. 1942-1943 yıllarında sosyal yardım şubesinin teşebbüsü ve doktorların yardımıyla halkevinde bir poliklinik açılmış, 700 vatandaş parasız muayene edilmiştir. 13 vatandaşa 200 liralık bir yardım yapılmış, fakir köylülere kinin, kalem, defter ve 300 kilo sabun gönderilmiştir¹⁹⁴⁸.

Ayrıca Çocuk esirgeme kurumuyla işbirliği yapılarak okullardaki fakir öğrencilere 392 takım elbise ve çamaşır dağıtılmıştır. 64 fakir öğrenciye 439 lira kitap parası ve diğer ihtiyaçları için nakdi yardım yapılmıştır. Köylerde 150 fakir hasta muayene edilmiş, bu hastalardan 9'u memleket hastanesine yatırılmış, 11'i de ameliyat için trahom hastanesine sevk edilmiştir¹⁹⁴⁹. Son zamanlarda en çok ihmal edildiği görülen sosyal yardım hizmetlerine halkevi çalışmaları arasında yeterli miktarda ödenek ayrılması ve tertip olunacak müsamere ve konserler gelirlerinden de

¹⁹⁴³ BCA, 490.01.1536.241.1. s. 115.

¹⁹⁴⁴ *Yeni Gaziantep*, 3 Ağustos 1940, s. 2.

¹⁹⁴⁵ *Yeni Gaziantep*, 25 İkincikânun (Ocak) 1941, s. 1.

¹⁹⁴⁶ *Yeni Gaziantep*, 21 I. Kânun (Ocak) 1940, 1.

¹⁹⁴⁷ Poliklinikte, Doktor Mecit Barlas, Abdülkadir Göksel, Sami Gözonar, Hâmid Uras, Saip Özer, Naşid Sunay, Abdil Oğan, Nejat Seyhun, Firuzan Bağana, Kemal Özaka, Mustafa Göğüş ve Emin Kılıç vazife almışlardır. Bkz. *Yeni Gaziantep*, 3 Mayıs 1941, s. 2.

¹⁹⁴⁸ *Yeni Gaziantep*, 2 Ocak 1944, s. 2.

¹⁹⁴⁹ *Yeni Gaziantep*, 22 Şubat 1941, s. 3.

yararlanmasına gayret edilmesi için idare heyetine direktif verilmiştir¹⁹⁵⁰. Halkevi polikliniğinde şimdiye kadar 600 hasta muayene ettirilmiştir¹⁹⁵¹.

Yardım Sevenler Cemiyeti, Çocuk Esirgeme Kurumu ile işbirliği yaparak altı aile toplantısı ve 3 balo tertip etmiş bundan elde edilen hasılatı hayır işlerine tahsis etmiştir¹⁹⁵². Ayrıca sosyal yardım menfaatine 5 temsil verilmiş ve on fakire para yardımı yapılmıştır¹⁹⁵³. Gaziantep Milletvekili Ö. A. Aksoy ve Dr. M. Ağakay tarafından 1944 yılında hazırlanan raporda, şehirdeki doktorların nöbet usulüyle halkevi polikliniğinde sosyal yardım adına parasız muayene yaptıklarını ifade etmişlerdir¹⁹⁵⁴.

Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi: Bu kurumların halkın bilgisini yükseltmek her türlü okutma yazdırma hareketlerini ilerletmek, yabancı dil, sanat, pratik hayat bilgileri öğretmek, dersler vermek gibi sorumlulukları vardır¹⁹⁵⁵. Bu şubelerde verilen okuma-yazma kurslarının yanı sıra şoförlük, dikiş-nakış, tercümanlık gibi kırka yakın kurs açılmış ve birçok kişinin buradan diploma almaları sağlanmıştır. Ayrıca Türkçe öğretimine ve yaygınlaştırılmasına yönelik çalışmalar Halk Dershaneleri Ve Kurslar Şubesi vasıtasıyla yürütmüştür¹⁹⁵⁶.

Bu şube lisede tekrara kalmış öğrencileri yetiştirmek için Fransızca, Matematik, Fizik vb. kursları açmıştır. Türkçe okuyup yazma bilmeyen vatandaşlar için açılan kursa 347 öğrenci devam etmiş ve sınav neticesinde bunlardan 340 kişiye sertifika verilmiştir. İki şube olarak açılan İngilizce kursa¹⁹⁵⁷ 22, Almanca kursuna 25 vatandaş devam etmiştir. Daktilo kursundan da 16 öğrenci faydalanmıştır¹⁹⁵⁸. Halk Dershaneleri Ve Kurslar Şubesi'nce ortaokul öğrencileriyle bütün vatandaşlar için bir Türkçe gramer ve tahrir kursu hazırlanmıştır¹⁹⁵⁹.

¹⁹⁵⁰ BCA, 490.01.997.854.2. s. 6.

¹⁹⁵¹ *Yeni Gaziantep*, 29 I. Teşrin (Ekim) 1943, s. 7.

¹⁹⁵² *Yeni Gaziantep*, 29 I. Teşrin (Ekim) 1942, s. 2.

¹⁹⁵³ *Yeni Gaziantep*, 29 I. Teşrin (Ekim) 1943, s. 7.

¹⁹⁵⁴ BCA, 490.01.654.178.1. s. 41.

¹⁹⁵⁵ BCA, 490.01.955.699.2. s. 62.

¹⁹⁵⁶ Fahri Kılıç, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye'de Yaygın Halk Eğitimi", *Kuruluşundan 90. Yılına Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu (23-25 Ekim 2013/Eskişehir)*, (Haz. Arzu Güvenç Saygın), C. 1, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2016, s. 574.

¹⁹⁵⁷ *Yeni Gaziantep*, 19 İlkteşrin (Ekim) 1940, s. 1.

¹⁹⁵⁸ BCA, 490.01.1536.241.1. s. 115.

¹⁹⁵⁹ *Yeni Gaziantep*, 20 Temmuz 1940, s. 2.

1943 yılında da bu kursların devam edeceği belirtilmiştir. Ayrıca bu şubenin Fransızca ve Almanca kursları açacağı haber alınmıştır. Parasız olan bu kurslara devam etmek isteyenlerin halkevi kâtibine adlarını yazdırmaları istenmiştir¹⁹⁶⁰. Bununla beraber Antep El İşleri Kursu açılmış ve kursu bir sergi takip etmiştir¹⁹⁶¹. Eğitim çağı dışındaki vatandaşlar için 15 Ulus Okulu açılmış A ve B sınıflarına 848 vatandaş devam ederek bunlardan 340'ı Ulus Okulu belgesi almaya hakkı kazanmıştır. 1944 yılında açılan İngilizce kursunda 44 vatandaşa haftada ikişer saat ders verilmiştir. 25 kişi Almanca kursuna ve 25 kişi de daktilo kursuna devam etmiştir. Yirmisi yapılan sınav sonucunda başarılı olmuştur¹⁹⁶².

Kütüphane ve Yayın Şubesi: Kütüphaneler her halkevinin esas bünyesini teşkil etmektedir.¹⁹⁶³ Gaziantep Halkevi kütüphanesindeki 1940 yılı içinde Gaziantep Milletvekili Ömer Asım Aksoy tarafından hazırlanan raporda, Gaziantep Halkevi'nin 1940 yılına kadar 26 eser çıkardığı ifade edilmiştir¹⁹⁶⁴. Halkevi kütüphanesinde 1940 yılı itibarıyla 3500 cilt kitap vardır. Bunların yanı sıra Ankara, İstanbul ve vilâyet gazeteleri ve halkevi dergileri vatandaşların istifadesine sunulmuştur¹⁹⁶⁵.

Halkevindeki kitapların çoğaltılmasına ve ciltlendirilmesine devam edilmektedir. 1940 yılı itibarıyla kitap sayısı 3.544 olarak tespit edilmiştir. Okuma odasında Ankara ve İstanbul gazeteleri ve muhtelif dergiler ile halkevi dergileri okuyucuların faydalanmasına sunulmuştur. Bu yıl içinde devam eden okuyucuların sayısı 25.199'u bulmuştur. Bu şubede çeşitli konular üzerine 17 konferans verilmiştir¹⁹⁶⁶. 1941 yılında kütüphanedeki kitapların çoğaltılmasına ve ciltlenmesine devam edilmekte olup kitap sayısı 4.037'dir. Son bir yıl içinde 9.618 vatandaş kitap, 18.081 vatandaş da gazete ve dergi okumuştur¹⁹⁶⁷. Kütüphanedeki mevcut eserlerden

¹⁹⁶⁰ *Yeni Gaziantep*, 16 Mart 1943, s. 1.

¹⁹⁶¹ *Yeni Gaziantep*, 29 I. Teşrin (Ekim) 1943, s. 7.

¹⁹⁶² *Yeni Gaziantep*, 22 Şubat 1941, s. 3.

¹⁹⁶³ *C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*, s. 12.

¹⁹⁶⁴ *BCA*, 490.01.653.173.1. s. 62.

¹⁹⁶⁵ *Yeni Gaziantep*, 3 Ağustos 1940, s. 4.

¹⁹⁶⁶ *BCA*, 490.01.1536.241.1. s. 116.

¹⁹⁶⁷ *Yeni Gaziantep*, 22 Şubat 1941, s. 3.

halk ve özellikle münevver vatandaşlar ve okul öğrencilerinin istifade ettiği görülmektedir.¹⁹⁶⁸.

Köycülük Şubesi: Köycülük faaliyetleri, köy kalkınmasında önemli rol oynamaktadır¹⁹⁶⁹. Üç defa köy gezisine gidilmiş bu gezilere halkevinden 125 kişi iştirak etmiştir. Lohan, Büyük Kızıllıhisar köylerinde iki temsil verilmiş ve bu temsilleri 650 vatandaş seyretmiştir. Köy gezilerinde 65 hasta köylü muayene edilmiş, rejim ve köy kalkınması hakkında konuşmalar yapılmıştır¹⁹⁷⁰. Köy kalkınması devlet mekanizmasınca önemli bir dâva olarak görülmüştür¹⁹⁷¹. Halkevinin köycülük şubesi tarafından 20 Temmuz 1940 Pazar günü Burç köyüne bir gezi tertip edilmiştir. Burçlular ve çevre köylerden gelecek diğer köylülerle hasbihal yapılması, bir doktor tarafından hastaların muayene edilmesi ve veteriner tarafından da hasta hayvanlara bakılması planlanmıştır¹⁹⁷². Bu ziyareti haber alan çevre köylerden de yüzlerce vatandaş gelmişti¹⁹⁷³. Köycülük Şubesi Başkanı Mustafa Fırat aşçılık, ziraat hastalık hakkında bilgiler vermiştir. Kafile ile beraber bulunan hükümet doktoru Avni Bey, 150 kadar hasta köylüyü muayene etmiş bunların reçeteleri yazılmıştır. Ayrıca icap edenlere kinin verildi¹⁹⁷⁴. Halkevleri, köylü ile her bakımından ilgilenmiştir¹⁹⁷⁵.

1940 yılında köycüler şubesi sosyal sorunlara göre kollara ayrılarak köylerde çalışmıştır¹⁹⁷⁶. Fakat ödenek sıkıntısından dolayı iş yapmakta zorlanmaktadır¹⁹⁷⁷. 1940 yılının son altı ayı içinde üç köy gezisi tertip edilmiş halka ziraat, sağlık, dünyanın genel durumu vb. hakkında önemli bilgiler verilmiştir¹⁹⁷⁸. Buna benzer geziler sonraki yıllarda da yapılmıştır¹⁹⁷⁹.

¹⁹⁶⁸ BCA, 490.01.997.854.2. s. 7.

¹⁹⁶⁹ Kâzım Nami Duru, "Halkevleri ve Halk Terbiyesi", *Ülkü*, C. 14, S. 81, İkinciteşrin (Kasım) 1939, s. 206. s. 204-207.

¹⁹⁷⁰ BCA, 490.01.1536.241.1. s. 116.

¹⁹⁷¹ C.H.P. Beşinci Büyük Kurultayı (Dilek Encümeni Raporu), Ankara 29.05.1939, s. 12.

¹⁹⁷² *Yeni Gaziantep*, 20 Temmuz 1940, s. 2.

¹⁹⁷³ *Yeni Gaziantep*, 27 Temmuz 1940, s. 3.

¹⁹⁷⁴ *Yeni Gaziantep*, 27 Temmuz 1940, s. 3.

¹⁹⁷⁵ Necip Ali, "Halkevleri", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 2, S. 9, I. Teşrin (Ekim) 1933, s. 237.

¹⁹⁷⁶ Necip Ali Küçüka, "Halkevlerini Yıldönümü Nutku", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 5, S. 25, Mart 1935, s. 6.

¹⁹⁷⁷ C.H.P. Gaziantep Vilâyet İdare Heyeti İkinci Altı Aylık Çalışma Raporu (1/7/940'dan 31/12/940 Gününe Kadar), s. 50.

¹⁹⁷⁸ *Yeni Gaziantep*, 22 Şubat 1941, s. 3.

¹⁹⁷⁹ *Yeni Gaziantep*, 29 I. Teşrin (Ekim) 1942, s. 2.

Cumhuriyetin yirminci yıl dönümünde Köycülük Şubesi tarafından vilâyet dâhilinde köylere beş gezi yapılmış bu geziye beş kişi iştirak etmiş ve 22 köy gezilmiştir¹⁹⁸⁰. 1944 yılında köylere çeşitli geziler düzenlenmiş ve 60 köy ziyaret edilmiştir¹⁹⁸¹. Gaziantep Halkevi'nin tertip ettiği köy gezisine (30 Temmuz 1944) Halkevi Başkanı, köycülük, güzel sanatlar, sosyal yardım, temsil şubeleri iştirak etmiştir. Hastalar muayene edilmiş, fakirlere kinin ve sabun dağıtılmıştır¹⁹⁸². Gaziantep Halkevi Başkanı Sabri Güzel tarafından CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen belge ile halkevinin köycülük şubesinin bu yılki çalışma programına belli köylerde patates cinsinin ıslahı ve tohumluğunun yenilenmesi işini de koyduğu anlaşılmıştır. Bu amaç doğrultusunda Ziraat Bakanlığı'nın Patates Islah İstasyonu'ndan bu yıllık iki çeşit her birinden yirmi beşer olmak üzere 50 kilo patates tohumunun 1945 Nisan başına kadar parti adına gönderilmesi istenmiştir¹⁹⁸³.

Tarih Ve Müze Şubesi: Bu şube daima yerli mallar sergisi teşhir edilmekte ve eski etnografyaya ait eserlerin toplattırılmasına çalışılmaktadır. Halkevinde bir etnografya müzesi açmak için hazırlıklar yapılmakta ve malzeme toplanmaktadır¹⁹⁸⁴. Eski eserlerin korunması hakkında gerek sözle ve gerek yazı ile telkinlerde bulunulmuştur. Şehirdeki eski eserlerin kitabeleri ile halk elindeki eski eserler imkân nispetinde satın alınarak halkevi müzesine verilmiştir¹⁹⁸⁵. Dülük Baba'ya ve Dülük köyüne ziyaretler yapılarak tetkik gezileri tertip edilmiştir. Dülük Baba kazılarının genişletilmesi ve korunması için halkevinden 500 lira yardım yapılmıştır¹⁹⁸⁶.

3.2.5.2. Kilis Halkevi ve Faaliyetleri

Kilis'in, Suriye sınırında ve 30.000'e yakın nüfusunun olması buradaki halkevi çalışmalarının önemini daha da arttırmıştır¹⁹⁸⁷. Halkevi Başkanlığı'na Eczacı Zekeriya Topaloğlu getirilmiştir. Eczacı Zekeriya Topaloğlu ile birlikte halkevi çalışmaları daha aktif hale gelmiştir¹⁹⁸⁸. Zekeriya Topaloğlu'nun özverili

¹⁹⁸⁰ *Yeni Gaziantep*, 29 I. Teşrin (Ekim) 1943, s. 7.

¹⁹⁸¹ *Yeni Gaziantep*, 2 Ocak 1944, s. 2.

¹⁹⁸² *Yeni Gaziantep*, 1 Ağustos 1944, s. 1.

¹⁹⁸³ *BCA*, 490.01.985.816.1. s. 4.

¹⁹⁸⁴ *BCA*, 490.01.1536.241.1. s. 116.

¹⁹⁸⁵ *Yeni Gaziantep*, 22 Şubat 1941, s. 3.

¹⁹⁸⁶ *Yeni Gaziantep*, 29 Ekim 1946, s. 2.

¹⁹⁸⁷ *BCA*, 490.01.997.854.2. s. 8.

¹⁹⁸⁸ *BCA*, 490.01.997.854.2. s.56.

çalışmalarından dolayı halkevinin sönük manzarasının tamamen değiştiği gözlenmiştir¹⁹⁸⁹.

Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi: köycülük ve müze ve sergiler hariç olmak üzere altı şube üzerinde çalışmaktadır¹⁹⁹⁰. Bir yıl içinde 16 konferans ve söylev vermiş, bunlardan 6.200 kişi faydalanmış; 4 temsil gösterilmiş bu temsilleri 1.350 vatandaş seyretmiştir¹⁹⁹¹. Kilis Halkevi'nin büyük bir salonu ve bir odası olmasına rağmen Kilis için yeterli değildir¹⁹⁹². Kilis Halkevi kira ile tutulmuş bir binada parti idare heyeti ile birlikte bulunduğu için ihtiyaca cevap verememektedir¹⁹⁹³. Halkevi, Kilis'in nüfusuna göre çok küçük olan bir salon ile bir odadan ibarettir¹⁹⁹⁴. 1943 yılı birinci altı aylık çalışma raporunda Kilis Halkevi'nin düzenli çalıştığı ve asgarî çalışma programını uyguladığı tespit edilmiştir¹⁹⁹⁵.

Parti kaza idare heyeti ile kaymakam ve diğer idare amir ve memurlarının halkevine karşı samimi bir alaka gösterdikleri görülmüştür. Parti vilâyet idare heyeti ile halkevlerinin başlıca gelir kaynağı vilâyet hususî idare bütçesinden tahsis edilen yardım parası olduğundan 6.000 lira gibi pek az bir miktardan ibaret olan bu yardımın artırılması için ilgililer nezdinde teşebbüste bulunulmuştur. Bu halkevinde 9 şubeden yalnız Sosyal Yardım, Halk Dershaneleri ve Kurslar, Kütüphane ve Yayın Güzel Sanatlar ve Köycülük şubeleri teşkil edilebilmiştir. Bu şubeler Kilis'in ihtiyacına cevap verememiştir¹⁹⁹⁶.

Kilis Halkevi mevcut metruk sazlar 20. Tümen 300 lira bedelle satılmış olup bu para halkevinin müzik şubesine ayrılarak yeni müzik işlerine sarf edilmiştir¹⁹⁹⁷. Kilis Halkevi Başkanı Zekeriya Topaloğlu halkevinde bir bando müzik teşkilâtı oluşturmaya çalışmıştır¹⁹⁹⁸. Halkevinin 1941 yılında 20 parçadan ibaret bir bando

¹⁹⁸⁹ *Gaziantep Vilâyeti İdare Heyeti İkinci Altı Aylık Çalışma Raporu (1/7/941'den 31/12/941 Gününe Kadar)*, s. 22.

¹⁹⁹⁰ *BCA*, 490.01.1536.241.1. s. 116.

¹⁹⁹¹ *BCA*, 490.01.1536.241.1. s. 116.

¹⁹⁹² *BCA*, 490.01.997.854.2. s. 93.

¹⁹⁹³ *BCA*, 490.01.653.174..1. s. 55.

¹⁹⁹⁴ *BCA*, 490.01.653.174..1. s. 55.

¹⁹⁹⁵ *BCA*, 490.01.654.177.1. s. 19.

¹⁹⁹⁶ *BCA*, 490.01.997.854.2. s. 8.

¹⁹⁹⁷ *BCA*, 490.01.1041.1004.1. s. 130.

¹⁹⁹⁸ *BCA*, 490.01.1041.1004.1. s. 134.

takımı mevcuttur. Halkevinin bütçesi dar olduğundan yeniden müzik aletinin temin edilemediği bundan dolayı da faaliyetlerinin kısıtlı kaldığı belirtilmiştir¹⁹⁹⁹.

1943 yılı ikinci altı aylık çalışma raporu²⁰⁰⁰ ile 1944 yılı I. altı aylık çalışma raporunda CHP Vilâyet İdare Heyeti Başkanı Cemil Alevli, Kilis Halkevi'nin çalışmalarının yolunda olduğunu belirtmiştir²⁰⁰¹. Kilis Halkevi'nin Dil ve Edebiyat Şubesi 2 Mart 1945'te teşekkül etmiştir. Bu şubenin 25 erkek, 1 kadın üyesi vardır. Halkevinin dergisi yoktur. Henüz kıyafet ve elişleri koleksiyonları yapılmamıştır²⁰⁰².

3.2.5.3. Nizip Halkevi ve Faaliyetleri

Suriye sınırında bulunan Nizip Halkevi'nin çalışmaları yeterli görülmemiştir. Halkevi Başkanı Rıfat Uygundur²⁰⁰³. Nizip Halkevi'nin binası kendisine ait olmadığı gibi toplantılara da tam anlamıyla müsait değildir. Buraya 5.000 lira kadar bir yardım yapıldığı takdirde kendilerine güzel bir bina yapılabileceği ifade edilmiştir²⁰⁰⁴.

Nizip Halkevi'nin 9 şubeden Dil ve Edebiyat, Temsil, Spor ve Köycülük Şubeleri teşkil edilmiştir. Bu şubelerin bölgenin ihtiyacına cevap veremediği belirtilmiştir²⁰⁰⁵. Okuma odaları ile Türkçe öğretme kursu açılmamıştır. Nizip'te Türk dilinin ve kültürünün yayılması ve kökleşmesi gerekli görüldüğünden mevcut öğretmenlerden istifade edilerek müsait zamanlarda kurslar açılması gerektiğine dikkat çekilmiştir Halkevinin üye sayısı 101 kişiden ibarettir. 10.000'e yakın nüfusu olan Nizip'te Bu sayı az olduğundan halkın üye olabilmesi için gerekli çalışmaların yapılması tavsiye edilmiştir²⁰⁰⁶.

26 Aralık 1939 tarihli CHP Maraş Bölgesi Müfettişi Mithat Aydın'ın hazırlamış olduğu raporda, Nizip Halkevi'nin teftiş neticeleri sonucunda iyi çalıştığını fakat halkevi binasının elverişli olmadığına dikkat çekilmiştir. Yeni bina için Kaymakamın 2.000 lira temin edebileceği 3.000 lira da merkezden gönderildiği

¹⁹⁹⁹ BCA, 490.01.966.739.1. s. 2.

²⁰⁰⁰ BCA, 490.01.654.178.1. s. 143.

²⁰⁰¹ BCA, 490.01.654.178.1. s. 112.

²⁰⁰² BCA, 490.01.1037.987.1. s. 33.

²⁰⁰³ BCA, 490.01.997.854.2. s. 12.

²⁰⁰⁴ BCA, 490.01.997.854.2. s. 93.

²⁰⁰⁵ BCA, 490.01.997.854.2. s. 13.

²⁰⁰⁶ BCA, 490.01.997.854.2. s. 14-15.

takdirde yeni bir binaya sahip olunabileceği belirtilmiştir. Halkevlerinin kitapları az olmakla beraber okuyucu bulmuştur²⁰⁰⁷. Halkevinin müzik kolu ise nispeten faaldır²⁰⁰⁸.

Gaziantep Bölgesi Müfettişi Fahrettin Tiritöglü'nün 1940-1941 yılı ikinci teftiş raporunda bölge memurlarının halkevi ile alakalarının zayıf bulunduğu tespit edilerek halkevi idare heyetlerine gerekli uyarılar yapılmıştır. Fakat bölgedeki bütün halkevlerinin buldukları muhitte bıraktıkları tesir ve intibanın iyi olduğuna da dikkat çekilmiştir²⁰⁰⁹.

Yapılan teftişlerde Nizip Halkevi'nin konferans faaliyetleri yeterli görülmemiştir. Fakat konferans konularının halkın seviyesine ve ihtiyaçlarına uygun olarak seçildiği anlaşılmıştır. Halkevi tarafından dergi çıkarılmaktadır. Gaziantep Halkevi'nin çıkardığı dergiden Nizip Halkevi de faydalanmaktadır. Halkevinde 9 kişilik bir bando ekibi kurulmuştur. Nizip'te oynanan oyunlarla söylenen türkülerin yine yakın bir ilgi ile takip ve teşvik edilmediği görülmüştür (17 Şubat 1943)²⁰¹⁰

Nizip'te bir halkevi yaptırılması için CHP Genel Sekreterliği'nden yardım talep edilmiştir²⁰¹¹. Halkevi binasının yapıldığı da aşağıdaki rapordan anlaşılmaktadır. 1943 yılı ikinci altı aylık çalışma raporu²⁰¹² ile 1944 yılı birinci altı aylık çalışma raporunda CHP Vilâyet İdare Heyeti Başkanı Cemil Alevli, Nizip Halkevi'nin bu yıl daha iyi çalıştığını ve geçen yıldan daha iyi bir binaya nakledildiğini belirtmektedir²⁰¹³.

3.2.5.4. İslâhiye Halkevi ve Faaliyetleri

İslâhiye Halkevi'nin ihtiyacına yeterli gelecek bir gazino inşasına başlanmıştır²⁰¹⁴. İslâhiye kazasının günden güne geliştiğini ifade eden CHP Vilâyet İdare Heyeti Reisi adına Dr. Hamit Uras, CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdiği 2

²⁰⁰⁷ BCA, 490.01.997.854.2. s. 95-96.

²⁰⁰⁸ C.H.P. Gaziantep Vilâyet İdare Heyeti İkinci Altı Aylık Çalışma Raporu (1/7/940'dan 31/12/940 Gününe Kadar), s. 51.

²⁰⁰⁹ BCA, 490.01.997.854.2. s. 57.

²⁰¹⁰ BCA, 490.01.997.854.2. s. 15.

²⁰¹¹ BCA, 490.01.654.178.1. s. 15.

²⁰¹² BCA, 490.01.654.178.1. s. 143.

²⁰¹³ BCA, 490.01.654.178.1. s. 112.

²⁰¹⁴ Yeni Gaziantep, 14 Haziran 1941, s. 1.

Haziran 1943 tarihli belgede bu kazada fikir hareketlerinin uyandırılması için bir halkevi açılmasına gerek duyulduğunu belirtmiştir²⁰¹⁵.

İslâhiye kaza idare heyeti halkın partiye olan yakınlığını arttırmak ve boş vakitlerini faydalı şekilde geçirmek, aynı zamanda da gelecek yıl açılış yıl dönümünde açılacak Halkevi kütüphanesinin esaslarını hazırlamak üzere bir okuma odası açmaya karar vermiştir. Bu hususta CHP Genel Sekreterliği'nden kitap ve izin istenmiştir²⁰¹⁶. Daha sonra İslâhiye kaza merkezinde beş şubeli bir halkevi açılması uygun görülmüştür (14 Ocak 1944)²⁰¹⁷. 1944 yılı birinci altı aylık çalışma raporunda, İslâhiye Halkevi'nin yeni açılması ve birçok eksiğinin bulunmasına rağmen imkân nispetinde iyi çalıştığı ifade edilmektedir²⁰¹⁸.

İki yıllık zaman içinde İslâhiye merkezinde yeniden bir halkevi açılmış, nahiye merkezlerinde ve nüfusu 1.000 civarında 39 köyde 19 Şubat 1944'te 39 halkodası açılması kararlaştırılmıştır. Yeni açılacak halkodalarından 20'si Gaziantep merkez kazasında, beşi Kilis'te, onu Nizip kazasında, dördü İslâhiye'dir²⁰¹⁹.

3.2.5.5. Fevzipaşa Halkevi ve Faaliyetleri

CHP Gaziantep Vilâyet Kongresi'nde (28 Şubat 1940)²⁰²⁰ İslâhiye kazasına bağlı ve işlek bir demiryolu güzergâhında bulunan Fevzipaşa nahiyesinde yeni baştan bir halkevi binası yaptırılmış ve 1939 yılı Şubatında açılış töreni yapıldığı tespit edilmiştir. İki odası ve 150 kişiyi alabilecek geniş bir salonu ihtiva eden bu binanın önünde büyük bir bahçesi vardır. Hâlihazırda değeri 5.000 liradan fazla olan bu binanın, halkın yardımları sayesinde inşa masrafı yarı yarıya tasarrufla ancak 2500 lira gibi az bir para sarf edilerek tamamlanmıştır²⁰²¹. Fevzipaşa Halkevi kendisine köy bütçesi²⁰²² ile yapılan bina içindedir. Bu binaya şubelerin çalışmaları için iki oda ilave edilmesi gerektiği belirtilmiştir²⁰²³. Halkevi yeteri derecede eleman

²⁰¹⁵ BCA, 490.01.955.699.2. s. 46.

²⁰¹⁶ BCA, 490.01.920.585.1. s. 9.

²⁰¹⁷ BCA, 490.01.955.699.2. s. 42.

²⁰¹⁸ BCA, 490.01.654.178.1. s. 112.

²⁰¹⁹ *Yeni Gaziantep*, 2 Ocak 1944, s. 1.

²⁰²⁰ BCA, 490.01.1536.241.1. s. 93.

²⁰²¹ BCA, 490.01.1536.241.1. s. 104.

²⁰²² BCA, 490.01.997.854.2. s. 93.

²⁰²³ BCA, 490.01.653.174.1. s. 55.

bulunduramadığından diğer halkevlerine göre zayıftır²⁰²⁴. Fevzipaşa Halkevi, demiryolu²⁰²⁵ ve diğer memurlar²⁰²⁶ ile halkın yardımıyla faal bir hayat göstermek için uğraşmaktadır²⁰²⁷. Yapılan yardımlarla halkevi tamir edilmiş, boyatılmış ve bahçesi düzenlenmiştir²⁰²⁸. Halkevi Başkanlığı'nı yapmakta olan İbrahim Sarı'nın²⁰²⁹ millî görevini yapmak üzere askere gitmesinden dolayı 1 Temmuz 1940'tan itibaren bu göreve Tevfik Baran getirilmiştir²⁰³⁰.

Fahrettin Tiritöğlü tarafından yapılan ilk teftişte (16 Kasım 1940-20 Mart 1941) halkevinin hiç toplanmadığı görülmüştür. Fakat verilen direktifler üzerine haftada bir defa olmak üzere düzenli toplantılar yapıldığı tespit edilmiştir. Bundan sonra bu düzenin muhafaza edilmesi gerektiği belirtilmiştir²⁰³¹. Fevzipaşa Halkevi'nin bütçe imkânları kısıtlı olmasına rağmen yine de iyi çalıştığı gözlemlenmiştir²⁰³².

1943 yılında hazırlanan birinci altı aylık raporda Fevzipaşa Halkevi'nin eleman azlığından henüz teşkilâtlanma devresinde olduğu tespit edilmiştir²⁰³³.

Halkevinin çalışma raporundan anlaşıldığına göre teşkil olunan Dil ve Edebiyat, Spor ve Köycülük şubelerinin 50'den fazla üyesi vardır. Diğer şubelerin bu kadar üyesi yoktur²⁰³⁴.

Halkevinin çalışma yaşama ve gelişmesi için gerekli olan gelirin temelinde yine tam bir ilgi ve himaye görülmemiştir. Bu halkevinin de diğer halkevleri gibi daha randımanlı çalışabilmesi için Vilâyet Hususi İdaresi'nden yapılan yardımın artırılması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Halkevinde 9 şubeden Dil ve Edebiyat, Spor, Sosyal Yardım, Temsil ve Köycülük şubeleri açılmıştır²⁰³⁵. Halkevinde çeşitli

²⁰²⁴ BCA, 490.01.653.174.1. s. 16.

²⁰²⁵ BCA, 490.01.997.854.2. s. 16.

²⁰²⁶ BCA, 490.01.653.174.1. s. 171.

²⁰²⁷ BCA, 490.01.997.854.2. s. 93.

²⁰²⁸ *Yeni Gaziantep*, 14 Haziran 1941, s. 1.

²⁰²⁹ BCA, 490.01.997.854.2. s. 16.

²⁰³⁰ BCA, 490.01.939.644.1. s. 19.

²⁰³¹ BCA, 490.01.997.854.2. s. 59.

²⁰³² *C.H.P. Gaziantep Vilâyet İdare Heyeti İkinci Altı Aylık Çalışma Raporu (1/7/940'dan 31/12/940 Gününe Kadar)*, s. 16.

²⁰³³ BCA, 490.01.654.177.1. s. 19.

²⁰³⁴ BCA, 490.01.997.854.2. s. 16.

²⁰³⁵ BCA, 490.01.997.854.2. s. 17.

konular üzerinde konferanslar verilmiştir. Bu durum halkın halkevine karşı ilgi ve alakasını arttırmıştır. Kütüphanede mevcut eserlerden halkın istifade etmekte olduğu ve bunlara iyi bakıldığı anlaşılmıştır. Suriye sınırına yakın bir yerde olan Fevzipaşa'da Türkçe'nin ve millî kültürün yerleşmesi ve kökleşmesi için halkevi tarafından açılan kurslara gerekli özenin gösterilmesi tekrar idare heyetine bildirilmiştir (17 Şubat 1943)²⁰³⁶. 1943 yılı ikinci altı aylık çalışma raporu²⁰³⁷ ile 1944 yılı birinci altı aylık çalışma raporunda, Fevzipaşa Halkevi'nin çalışmalarının iyi olduğuna dikkat çekilmiştir²⁰³⁸. Gaziantep milletvekillerinin hazırlamış oldukları 7 Aralık 1945 tarihli müşterek raporlarında, Fevzipaşa'da bir halkevi binasının yapıldığı belirtilmiştir²⁰³⁹.

3.2.5.6. Urfa Halkevi ve Faaliyetleri

Urfa Halkevi Başkanı Celâl Kürkçüoğlu kötü neşriyat, paraşüt ve paraşütcülük, hava taarruzlarına karşı korunma konferanslarına 10 Haziran 1940'tan itibaren başlanıldığı belirtilmiştir²⁰⁴⁰. 1941 yılı içinde Urfa Halkevi'nde çeşitli konferanslar verilmiştir²⁰⁴¹.

CHP Elazığ Bölgesi Müfettişi Münir Soykan'ın 15 Kasım 1941'de Urfa Halkevi'ni ikinci teftiş raporunda, halkevi çalışmalarında feyizli bir gelişme görmediğini ifade etmiştir²⁰⁴². Fakat Temsil Şubesi'nin iyi çalıştığını ve dört temsil verdiğini belirtmiştir²⁰⁴³. Güzel Sanatlar şubesi yalnız radyo dinletmiştir. Musikî geceleri ve millî Türküler üzerinde çalışmamıştır²⁰⁴⁴. Özellikle Diyarbakır, Urfa ve Mardin gibi büyükşehir halkevleri idare heyetine üye olarak, halktan iyi kimselerin seçilmiş olmasına dikkat edilmesi gerektiğine işaret edilmiştir²⁰⁴⁵.

Urfa milletvekillerinin (Kazım Berker Soyer, Hüseyin S. Coşar, Ahmet Kutsi Tecer, Esad Tekeli ve Suat Kemal Yetkin) seçim bölgelerine yönelik hazırlamış

²⁰³⁶ BCA, 490.01.997.854.2. s. 20.

²⁰³⁷ BCA, 490.01.654.178.1. s. 143.

²⁰³⁸ BCA, 490.01.654.178.1. s. 112.

²⁰³⁹ BCA, 490.01.654.181. 1. s. 148.

²⁰⁴⁰ BCA, 490.01.1013.909.2. s. 50.

²⁰⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. BCA, 490.01.1013.909.2. s. 32.

²⁰⁴² BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 53.

²⁰⁴³ BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 54.

²⁰⁴⁴ BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 55.

²⁰⁴⁵ BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 56.

oldukları raporda (5 Haziran 1943) halkevi şubelerinin çalışmaları arasında en verimsiz olanı köycülük şubesi olduğuna dikkat çekmişlerdir. Halkevi bir bando takımı yetiştirmiştir. Sağlık muayeneleri için şehirdeki hekimler vasıtasıyla günlük düzenli muayeneler yapılmış ve dikiş kursu açılmıştır. Kısmen temsil işlerine önem verilmiştir. 185 yoksul öğrenciye her gün parasız sıcak öğle yemeği temin edilmiştir. Bundan başka fakir ve yoksul hastalara parasız ilaç dağıtılmış ve para yardımıyla bulunulmuştur²⁰⁴⁶.

Urfa Halkevi Başkanı Salahattin Atabay tarafından CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen belgede, 9 Aralık 1943'te Ankara'da yapılacak radyo ve sanat gecesi için sarf edilmek üzere 2.000 liralık yardım talebinde bulunulmuştur²⁰⁴⁷. 2 Aralık 1943 tarih ve 4 cilt 43 varak numaralı 2000 liraya ait kasa makbuzu bağlı olarak gönderilmiştir²⁰⁴⁸. Radyo sanat gecesi ve Ankara Halkevi temsilileri için gelen 19 kişilik heyetin masraflarına karşılık olmak üzere daha önce gönderilen 2.000 lira yetmediğinden 1.000 liranın ilaveten verilmesi gerektiğini belirtmiştir (13 Aralık 1943)²⁰⁴⁹. Daha sonra heyetin yol ve zarurî masrafları için 2.000 lira verilmiştir²⁰⁵⁰.

Diyarbakır Bölgesi Müfettişi Hakkârî Milletvekili Ali Reşat Göksidan'dan alınan Urfa vilâyetinin teftişine ait raporda (21 Aralık 1943)²⁰⁵¹ 1943 yılı siyasî ve içtimaî teşekküller bakımından Urfa vilâyeti merkez şehri, "*Türklük idealini ve millî kanı kaybetmemiş yurdumuz için yüreği çarpan bilerek; severek, anlayarak, inanarak, Cumhuriyet hükümetimize, partimize ve Türk vatanına bağlı vatandaşların bulunması esasında Urfa vilâyet merkezi şark ve şarkı cenubi vilâyetlerimizin incisi olabilir. Urfa'da Türk olanın Türklüğü çok kuvvetlidir*"²⁰⁵² ifadelerine yer verilmiştir. Göksidan, bu şehri tatmin edebilecek yeterli derecede ve teşkilâtli bir halkevi binasının olmadığını da ayrıca dile getirmiştir²⁰⁵³.

Urfa Halkevi'nin faaliyetleri arasında 15 Ocak 1944 Cumartesi günün den itibaren hem bayanlara hem de erkeklere yönelik İngilizce dersleri verilmesi

²⁰⁴⁶ BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 11.

²⁰⁴⁷ BCA, 490.01.1038.994.1. s. 9.

²⁰⁴⁸ BCA, 490.01.1038.994.1. s. 10.

²⁰⁴⁹ BCA, 490.01.1038.994.1. s. 12.

²⁰⁵⁰ BCA, 490.01.1038.994.1. s. 13.

²⁰⁵¹ BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 5.

²⁰⁵² BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 6.

²⁰⁵³ BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 7.

planlanmıştır²⁰⁵⁴. Ortaokul derecesinde eğitim görmüş kimselerin bu derslerden yararlanacağı belirtilmiştir²⁰⁵⁵. İngilizce dersleri öğretmen Ratip Akdeniz tarafından verilmiştir²⁰⁵⁶. CHP Halkevleri Yüksek Danışman Üyeleri Urfa Halkevi'ni tetkik ziyaretlerinde halkevi kollarının çalışma programlarına göre 1944 yılının birinci altı aylık devresinde yapılan ve bundan sonraki devrede yapılacak olan işlerden bahsedilmiş, halkevinin ihtiyaçları tespit edilerek ilgili kimselere direktifler verilmiştir. Danışman heyeti üyeleri evin çalışma durumundan memnun kalmışlardır²⁰⁵⁷.

Urfa Halkevi'nin açıldığı tarihten beri halkevine gelen gazete ve dergilerin listesi²⁰⁵⁸ yayınlanmıştır²⁰⁵⁹. Bu dergi ve gazeteler Genel Sekreterlik, halkevleri ve dergi sahipleri tarafından parasız olarak gönderilmektedir²⁰⁶⁰.

1945 yılı sonbaharında Gaziantep ve Urfa'ya gelen Ankara Üniversitesi profesörler heyeti, Urfa'dan ayrıldıktan sonra Gaziantep ve Urfa hakkındaki intibalarını ve müşahedelerini Ankara'da seri konferanslar halinde vermeyi ve radyoda yayınlamayı kararlaştırmıştır²⁰⁶¹. Bu durum memnuniyetle karşılanmış ancak halkevi bütçesinin darlığı münasebetiyle gönderilecek ekibin yol vesaire masraflarını karşılayacak durumda olunamadığından gerekli yardım yapılamamıştır²⁰⁶².

Halkevleri ile halkodalarının önemli faaliyetlerinden biri de temsil şubesinin çalışmalarıdır²⁰⁶³. Temsillerde özellikle yurtseverlik duygularını arttıran konular ön planda tutulmuştur²⁰⁶⁴. Halkevleri tiyatrolarında genellikle yerli oyun yazarlarının

²⁰⁵⁴ *Akgün*, 5 I. Kanun (Aralık) 1944, s. 2.

²⁰⁵⁵ *Akgün*, 8 I. Kanun (Aralık) 1944, s. 1.

²⁰⁵⁶ *Akgün*, 18 I. Kanun (Aralık) 1944, s. 1.

²⁰⁵⁷ *Urfa*, 18 I. Teşrin (Ekim) 1944, s. 1.

²⁰⁵⁸ *BCA*, 490.01.1049.1031.1. s. 5.

²⁰⁵⁹ Bu liste için bkz. *BCA*, 490.01.1382.588.2. s. 7-10.

²⁰⁶⁰ *BCA*, 490.01.1382.588.2. s. 7.

²⁰⁶¹ *BCA*, 490.01.1032.994.1. s. 3.

²⁰⁶² *BCA*, 490.01.1032.994.1. s. 6.

²⁰⁶³ Seda Bayındır Uluskan, *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s. 57.

²⁰⁶⁴ Mustafa Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 157.

millî piyesleri oynanmıştır²⁰⁶⁵. Bu temsil şubeleri vasıtasıyla bölgede kuvvetli amatörler yetiştirilmiştir²⁰⁶⁶.

Urfa milletvekillerinin seçim çevrelerinde yaptıkları incelemeler sonucu hazırlamış oldukları müşterek raporda (27 Mart 1945) repertuara dâhil bulunan eserlerin çok heyecanlı olması ve bölgenin özelliklerine göre ayarlanması gerektiğinden çalışacak bayan bulmakta güçlük çekilmesi dolayısıyla fazla temsil verilemediği ve bu yüzden ayrıca zorlanıldığı belirtilmektedir²⁰⁶⁷.

Halkevleri ve halkodalarında kütüphaneler, kitaplar ve yayınlar kadar spor faaliyetleri de önemli bir yere sahiptir²⁰⁶⁸. Fakat Urfa Halkevi'nde spor faaliyetleri pek fazla ön plana çıkmamıştır²⁰⁶⁹.

3.2.5.7. Siverek Halkevi ve Faaliyetleri

Siverek Halkevi Başkanı Dr. Yusuf Ünsal halkevinin faaliyetleri hakkında önemli bilgiler vermiştir. 28 Haziran 1940'ta zehirli gaz ve maske hakkında Askerî Doktor Yüzbaşı Zeki, paraşüt ve beşinci kol hakkında da Teğmen Sedat tarafından konferanslar verilmiştir. Ayrıca 30 Haziran 1940'da Siverek'e bağlı Çeltik ve Anası köylerine bir gezi yapılmış, halkevi başkanı tarafından paraşüt hakkında köylülere malumat verilmiş, hastalar muayene edilmiş, parasız kinin ve göz ilacı dağıtılmıştır²⁰⁷⁰.

Halkevinin şehrin dışında olması ve kasabada sokakların geceleri gerektiği kadar aydınlatma aracının bulunmaması okuyucu sayısını azaltmıştır. Siverek Halkevi'ne Ulus gazetesi bir nüsha gönderildiğinden buna bir nüsha daha ilave edilerek mahalle kütüphanesine verilmesi, edebî ve inkılâbın yayılması için milli tarih ve romanların gönderilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir²⁰⁷¹. Siverek Halkevi

²⁰⁶⁵ Ergün, s. 162.

²⁰⁶⁶ C.H.P. *Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*, Milli Kütüphane, Ankara 1946, s. 6.

²⁰⁶⁷ BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 3.

²⁰⁶⁸ C.H.P. *Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*, s. 6.

²⁰⁶⁹ BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 3.

²⁰⁷⁰ BCA, 490.01.1013.909.2. s. 49.

²⁰⁷¹ BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 105.

30 Mart 1941'den itibaren konferans vermeye başlamıştır²⁰⁷². Halkevince dünyanın genel durumu hakkında konferanslar verilmiştir²⁰⁷³.

Siverek Halkevi'nin ikinci yıldönümü geniş bir programla ve kalabalık bir halk kitlesinin önünde kutlanmıştır. Temsil Şubesi Vatan ve Vazife piyesini oynamış, konferanslar tertip edilmiştir. Bando ile konser, halk sazı ve türküleri çalınmış ve millî oyunlar sergilenmiştir. Spor şubesi yeni açıldığı için gerekli olan malzemenin merkez tarafından gönderilmesi Siverek Halkevi Başkanı Veteriner Baha Özbek tarafından istenmiştir²⁰⁷⁴. Bütçenin el verdiği ölçüde spor malzemesinin teminine çalışılmıştır²⁰⁷⁵.

Siverek Halkevi Başkan Vekili Eşref Güres, CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdiği 8 Nisan 1942 tarihli belgede, Siverek Halkevi kütüphanesine ilaveten bir de Siverek çarşısında bir şube daha açıldığını bildirmiştir²⁰⁷⁶. Siverek Halkevi'nin girişimleri ile açılmış olan halk okuma odasına 1 Haziran 1942'den başlayarak her gün bir Ulus gazetesinin gönderilmesine CHP Genel Sekreterliği tarafından karar verilmiştir²⁰⁷⁷. Siverek Halkevini 26 Haziran 1942'de ziyaret eden Dr. Münir Soykan bu halkevinin iyi çalıştığını ifade etmektedir²⁰⁷⁸.

Siverek Halkevi Başkanı Baha Özbek, halkevinin gerek elemansızlık ve gerekse bazı aletlerin olmamasından dolayı caz teşkilâtının olmadığı ve bu yüzden balolar için Diyarbakır'dan caz getirmek zorunda kalındığını, bundan dolayı sık sık yapılması lüzumlu olan aile toplantılarının yapılamadığını belirtmiştir. Bu ihtiyaçlarının yanısıra radyo ve gramfon temini düşünülmüştür²⁰⁷⁹. Mülkiyeti Partiye ait bulunan 40.000 lira kıymetindeki Siverek Halkevi'nin²⁰⁸⁰, sigortasının Urfa'da yaptırılabilmesi için bina durum cetveli istenmiştir²⁰⁸¹. Binaya ait açıklamada binanın kaba inşaat kısmının bittiği belirtilmiştir (14 Şubat 1944)²⁰⁸²

²⁰⁷² BCA, 490.01.1013.909.2. s. 33.

²⁰⁷³ Ayrıntılı bilgi için bkz. BCA, 490.01.1013.909.2. s. 29.

²⁰⁷⁴ BCA, 490.01.1126.109.2. s. 9-10.

²⁰⁷⁵ BCA, 490.01.1126.109.2. s. 11.

²⁰⁷⁶ BCA, 490.01.926.604.1. s. 20.

²⁰⁷⁷ BCA, 490.01.926.604.1. s. 16.

²⁰⁷⁸ BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 20-21.

²⁰⁷⁹ BCA, 490.01.1234.111.1. s. 31.

²⁰⁸⁰ BCA, 490.01.1794.1273, s. 6.

²⁰⁸¹ BCA, 490.01.1794.1273, s. 4.

²⁰⁸² BCA, 490.01.1794.1273, s. 1.

Siverek Halkevi Başkanı Vahap Alhas, halkevinin Dil ve Edebiyat çalışmalarına değinmiş²⁰⁸³, üye sayısı hakkında bilgi vermiştir. Bölgede folklor bakımından devamlı ilgiyi çeken gelin göçürme, kına geceleri, zılgıt vermeler, güvegi kaçması, cirit oyunları bayram eğlenceleri halk hikâyeleri gibi gezmelere ait görenekler tespit edilmiştir. Bölgeyi iktisadî, tarihî ve içtimaî bakımdan tanıtmak üzere bir Siverek broşürü hazırlanmaktadır. Ayrıca yerli kıyafetler ve mahallî oyunlar fotoğraflarla tespit edilmiştir²⁰⁸⁴.

Siverek'te halkevleri ve halkodalarına önemli vazifeler düşmüştür. Özellikle Köycülük ve Sosyal Yardım Şubesi'nin propaganda kollarının sarf edeceklerini ciddi faaliyet halkın hükümete karşı işini kolaylaştıracağı üzerinde durulmuştur (27 Mart 1945)²⁰⁸⁵.

Siverek Halkevinin köycülük şubesi bütçe darlığı ve nakil vasıtalarının bulunmaması dolayısıyla arzu edilen faaliyeti gösterememiştir. Ancak iki köye gidilebilmiştir. Bu halkevinin özellikle sosyal yardım kolu başarılı olmuş ve 1089 fakire 28 gün 300'er gram ekmek vermiştir. Ayrıca 161 fakire 314 kilo yiyecek dağıtılmıştır. 40 çocuk kısmen, 44 çocuk tamamen giydirilmiştir. Fakir halka ilaç dağıtılmış biri Urfa'da ortaokulda, diğeri Diyarbakır'da sanat okulunda iki fakir öğrencinin bir yıllık masrafları temin edilmiştir. Halkevi polikliniğinde 376 fakir tedavi edilmiştir. 291 kişinin ilacı da sosyal yardım şubesinde temin olunmuştur. Halkevi salonunda 500 sandalyeye ihtiyaç olduğu da ayrıca belirtilmiştir. Halkevinin yeterli sandalyesi olmadığı için faaliyetleri aksamaktadır²⁰⁸⁶.

Halkevi kütüphanesinde mevcut eski harflerle yazılmış kitaplar vardır²⁰⁸⁷. Halkevi kütüphanesinde mevcut kitapların sayısı 1.960'tır. Eski harflerle 75 adet kitabın olduğu ve yabancı dillerde yazılmış kitapların bulunmadığı bildirilmiştir (22 Eylül 1945)²⁰⁸⁸.

²⁰⁸³ BCA, 490.01.1038.994.1. s. 7.

²⁰⁸⁴ BCA, 490.01.1038.994.1. s. 8.

²⁰⁸⁵ BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 3.

²⁰⁸⁶ BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 3-4.

²⁰⁸⁷ BCA, 490.01.1049.1031.1. s. 4.

²⁰⁸⁸ BCA, 490.01.1049.1031.1. s. 14.

3.2.5.8. Suruç Halkevi ve Faaliyetleri

Suruç Halkevi Başkanı Halil Sözmen, paraşüt ve paraşütçülerin mahiyeti hakkında halkevinin gerek kasaba halkını ve gerekse köylüler bilgilendirdiğini belirtmiştir. Kasaba halkına Ziraat Bankası İkinci Memuru Necati Aykut tarafından bir konferans verilmiştir. Mürşitpınar nahiyesi Müdürü İbrahim Yorgancıoğlu ile köycülük şubesi üyelerinden Remzi Yücel, Ali Yüksel, Kadir Caymaz, Mahmut Erbaşı tarafından köylere gidilerek konferanslar verilmiştir²⁰⁸⁹. Halkevinin 1940 malî yılı bütçesinin hâsılat kısmı 185 lira olup kısıtlı bir bütçe ile çalışmıştır²⁰⁹⁰. Suruç Halkevi Başkanı Halil Sözmen, Suruç Halkevi'nin şimdiye kadar hiçbir kitap vesaire neşretmediğini bildirmiştir (15 Ekim 1940)²⁰⁹¹.

19 Aralık 1940'ta CHP Muş Bölgesi Müfettişi Antalya Milletvekili Dr. Münir Soykan'ın yaptığı teftişte, Suruç Halkevi'nin bu yıl ümit edildiği şekilde verimli ve başarılı çalışmalarda bulunamadığı ifade edilmiştir. Bunun nedenlerinden birisi binanın darlığıdır²⁰⁹². Suruç Halkevi'nde hasta muayene odası yoktur. Temsil şubesinin vermiş olduğu temsillere halk rağbet etmiştir²⁰⁹³. Daha önce istenen radyoya uyacak evsafıta anot bataryasının tedarikine şimdilik imkân bulunamadığı belirtilmiştir (28 Haziran 1941)²⁰⁹⁴.

CHP Elazığ Bölgesi Müfettişi Dr. Münir Soykan'ın 11 Kasım 1941'de Suruç Halkevi'ni ikinci teftişinde burada iyi bir ahengin olduğu ifade edilmiştir²⁰⁹⁵. 26 Haziran 1942'deki teftiş raporunda ise halkevi faaliyetlerinin yeterli düzeyde olmadığı²⁰⁹⁶, fakat yavaş olmakla beraber bir gelişmenin de olduğunu sözlerine eklemiştir²⁰⁹⁷.

5 Haziran 1943 tarihli tetkik raporunda Suruç Halkevi'nin bina durumunun çalışmalara elverişli olmadığı belirtilmiştir. Buna rağmen faal bir halkevi başkanı olan genç doktorun gayretiyle halkla temas etmek merkeze gelen köylülere asker

²⁰⁸⁹ BCA, 490.01.1013.909.2. s. 51.

²⁰⁹⁰ BCA, 490.01.1234.111.1. s. 40.

²⁰⁹¹ BCA, 490.01.1210.18.1. s. 3.

²⁰⁹² BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 127.

²⁰⁹³ BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 132.

²⁰⁹⁴ BCA, 490.01.1234.111.1. s. 33.

²⁰⁹⁵ BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 51-52.

²⁰⁹⁶ BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 17.

²⁰⁹⁷ BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 18.

mektubu yazmak ve diğer hususlarda onları aydınlatmak, sık sık köylere gitmek gibi çalışmalar yapılmaktadır. Burada da 10 fakir öğrenciye öğle yemeği verilmekte ayrıca halkevi başkanının teşebbüsü ile ve halkın yardımı ile 450 kişiye de yardım edilmektedir²⁰⁹⁸. Halkevi bölge halkına spor sevgisini aşlamak, köylüye sağlığını korumayı, ziraat unsurlarını öğretmek ve köylüyü kumardan ayırmak bakımından önemli görevler düştüğü belirtilmiştir²⁰⁹⁹.

3.2.5.9. Birecik Halkevi ve Faaliyetleri

Birecik Halkevi Başkanı Mustafa Kanlı tarafından 9 Temmuz 1940'ta CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen belgeden, Maarif Müfettişi Ziya Gülaydın tarafından propaganda ve farklı konular hakkında halkevinde, kahvelerde ve münasip yerlerde halkın seviyesine uygun olarak konferanslar verildiği anlaşılmıştır. Hudut taburundan Üsteğmen Kemal tarafından halkevinde paraşütün mahiyeti, yaptığı ve yapabileceği işlerle bunları kullananların hedef ve gayeleri ve kıfayetleri hakkında bilgi verilerek halkın bunlara karşı alacağı tedbir ve yapabilecekleri vazifeler anlatılmıştır²¹⁰⁰. Halkevi mensuplarından 15 kişilik bir heyet bando ve radyoyu da alarak üç gün süren bir köy gezisi yapmıştır. Durumu müsait olan Halfeti ve Göglü nahiye merkezleri ile Hubap, Ank, Cibin ve Argıl köylerine program dâhilinde gidilmiştir²¹⁰¹.

Muş Bölgesi Müfettişi Antalya Milletvekili Dr. Münir Soykan, Birecik Halkevi'nin bölgedeki tesirinin iyi olduğuna biraz daha planlı ve devamlı çalıştıkları takdirde halkevine olan rağbetin daha da artacağına dikkat çekmiştir²¹⁰². Bu halkevinin 14 kişilik bir bandosu vardır ve hepsinin özel elbisesi mevcuttur. Pazar ve Çarşamba günleri gündüz öğleden sonra halka bando çalmaktadır. Halkevinde hastalar için muayene odası açılmış ve parasız ilaç verilmiştir. Kütüphanede 829 kitap, 1.562 dergi ve gazete vardır²¹⁰³. Bu halkevine fotoğraf makinesi, çantası, deklanşörü ve 20 film CHP Genel Sekreterliği tarafından 31 Ocak 1941'de

²⁰⁹⁸ BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 11.

²⁰⁹⁹ BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 13.

²¹⁰⁰ BCA, 490.01.1013.909.2. s. 47.

²¹⁰¹ BCA, 490.01.1013.909.2. s. 48-49.

²¹⁰² BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 98.

²¹⁰³ BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 99.

gönderilmiştir²¹⁰⁴. Halkevinin 1941 yılının 6 aylık çalışma raporunda, Güzel Sanatlar, Sosyal Yardım, Halk Dershaneleri ve Kurslar ile Temsil şubelerinin iyi çalıştığı görülmüştür. Fakat konferanslara gerekli önemin verilmediği anlaşılmıştır²¹⁰⁵.

Birecik Halkevi'ni 25 Haziran 1942 günü ziyaret eden Münir Soykan, bu halkevinin canlı bir şekilde çalıştığını ifade etmektedir. Fakat halkevi binasının ihtiyacı kısmen karşılansa da duvarları çatlamış ve temeli çökmüştür. Bu sebeple bölgeye yeni bir halkevi yapılması gerektiğine dikkat çekilmiştir²¹⁰⁶. Halkevinin gelecek yıl programına göre, Dil ve Edebiyat şubesi her 15 günde bir çeşitli konularda konferanslar vermesi, millî günlerde hitabeler söylemesi ve halkevi köycülük şubesi ile köy gezilerine iştirak etmesi gerektiği belirtilmiştir²¹⁰⁷. Güzel Sanatlar şubesi bando kısmı haftada üç gün bando çalacak, millî günlere, toplantılara ve nişan nikâh toplantılarına iştirak edecek, halk sazları kısmı eleman bulduğunda faaliyete geçecek, konserler ve eğlence geceleri tertip edilecek ve köy gezilerine iştirak edecektir. Temsil şubesi Şubat, Mart, Nisan, Haziran, Ekim ve Aralık aylarında birer temsil vermesi planlanmıştır. Spor şubesi futbol önem verecek, su sporu, voleybol ve binicilik sporlarına önem verilmesi belirtilmiştir²¹⁰⁸.

Sosyal Yardım Kolu fakir hastaları tedavi edip ve ilaç verecek, muhtaç olan talebelere yardım edecek, doğum ve bu gibi tehlikeli hastaları komşu vilâyet hastanelerine sevk edecek ve köy gezilerine iştirak edecektir. Kütüphane ve Yayın Şubesi ciltsiz kitapları ciltletecek, bir hoparlör tedarik edecek, bir broşür yayınlamak için hazırlık yapılacak ve numune köyü olacak Hobap köyünde bir okuma odası yapılmasına çalışacaktır²¹⁰⁹.

Köycülük Şubesi 5 köy gezisi yapacak, Sosyal Yardım Şubesi gezilere iştirak edecek köylülere ilaç verecek ve yardımda bulunacak, Edebiyat Şubesi gezilere

²¹⁰⁴ BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 85.

²¹⁰⁵ BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 88.

²¹⁰⁶ BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 23.

²¹⁰⁷ BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 24.

²¹⁰⁸ BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 24.

²¹⁰⁹ BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 24.

iştirak edecek, köylerde konferanslar verecek ve Hobap köyünü numune köyü haline getirecektir²¹¹⁰.

Birecik Halkevi'nin binası nispeten elverişli olmakla beraber bilhassa halkı toplamak hususunda büyük güçlüklerle uğradığı görülmektedir. Birecik Halkevi'nin köycülük kolunun ara sıra kazaya bağlı köyleri gezdiği, hastaları parasız muayene ederek ilaçlarını temin ettiği ve irşatlarda bulunduğu görülmektedir²¹¹¹. Birecik Halkevi Başkanı Mustafa Kanlı tarafından CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen 30 Mart 1945 tarihli belgede, halkevinin açıldığı tarihten beri gelen gazete ve dergilerin bir cetvel şeklinde hazırlandığını ifade etmiştir²¹¹². Ayrıca kütüphanedeki mevcut kitapların çeşit ve sayılarının ilişik listede belirtildiğini bildirmiştir²¹¹³.

3.2.5.10. Viranşehir Halkevi ve Faaliyetleri

Muş Bölgesi Müfettişi Antalya Milletvekili Dr. Münir Soykan, Viranşehir Halkevi'nin temsil, spor ve sosyal yardım şubelerini ihtiva ettiğini belirtmektedir. Bu kurum ihtiyaca ve talimatnameye uygundur. Halkevinin üye sayısı 100'dür. Bunların içinde kadın üye yoktur²¹¹⁴. Halkevinin 6 ayda 4 konferans verdiği fakat bunun yeterli olmadığı ifade edilmiştir. Temsil Şubesi sadece 23 Nisan 1943'te bir temsil vermiştir²¹¹⁵.

Viranşehir Halkevi'nin yapmış olduğu faaliyetlerde kadın eleman bulamaması merkez tarafından eleştirilmiştir. Kadın eleman bulmaya gayret edilmesi tavsiye edilmiştir²¹¹⁶. Viranşehir Halkevi Başkanı Dr. Tahir Barcın halkevi temsil faaliyetleri için kadınsız temsil kitabı gönderilmesini talep etmiştir²¹¹⁷. Halkevinin üç şubesinin düzenli çalıştığı görülmüştür. Bu şubeler Temsil, Spor ve Sosyal Yardım şubeleridir. Ancak bunların çalışması da istenen düzeyde değildir²¹¹⁸.

²¹¹⁰ BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 24.

²¹¹¹ BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 11.

²¹¹² BCA, 490.01.1382.588.2. s. 13; Düzenli olarak gelen ve gelmeyen gazete ve mecmualar için bkz. BCA, 490.01.1382.588.2. s. 14-15.

²¹¹³ BCA, 490.01.1049.1031.1. s. 6.

²¹¹⁴ BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 78.

²¹¹⁵ BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 79.

²¹¹⁶ BCA, 490.01.926.604.1. s. 23.

²¹¹⁷ BCA, 490.01.926.604.1. s. 25.

²¹¹⁸ BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 4.

Urfa'da açılan bir diğer halkevi de Demirci Halkevi'dir. Halkevi Başkanı Kâzım Aysan'dır. Bu halkevi çalışmalarıyla pek fazla ön plana çıkmamıştır²¹¹⁹.

3.2.5.11. Mardin Halkevi ve Faaliyetleri

Mardin Halkevi'nde gösterilmek üzere 14 Şubat 1940'ta çeşitli filmler²¹²⁰ gönderilmiştir²¹²¹. Bunlar Ankara Kömür Sergisi, Çubuk Barajının Açılışı, Adana'nın Kurtuluş Bayramı ve Cumhuriyet bayramı adlı filmlerdir²¹²². Çalışmalarıyla pek fazla ön plana çıkmayan Midyat Halkevi'ne okuma odası için CHP Genel Sekreterliği tarafından bundan sonra her gün 3 Ulus Gazetesi ile beraber 5 Yurt Gazetesi yollanacağı ifade edilmiştir (3 Mart 1941)²¹²³ Dil ve mahallî kültür bakımından karışık bir manzara arz eden bu yerde böyle bir okuma odasının tutulması faydalı olarak görülmüştür²¹²⁴.

Mardin Halkevi çalışmaları Dil ve Edebiyat, Halk Dershaneleri, Sosyal Yardım, Kütüphane ve Yayın şubelerinde faaliyet göstermiştir. Halkevi binası arka taraftan dağa yaslanmasından dolayı bir tarafı rutubetli olduğundan bu işlerin kıştan önce yapılabilmesi için istenilen 1800 liranın gönderilmesinin faydalı olacağı belirtilmiştir (19 Kasım 1941)²¹²⁵. Daha sonra Mardin Halkevi'nin tamiri için 2.000 liranın gönderildiği bildirilmiştir²¹²⁶.

Diyarbakır Bölgesi Müfettişi Hakkâri Milletvekili Ali Reşat Göksidan tarafından Mardin vilâyetinde yapılan teftiş raporunda, Mardin'deki zengin kütüphaneli halkevi binasının kız, erkek Mardinli gençlerle daima dolu olduğunu belirtmiştir²¹²⁷.

²¹¹⁹ BCA, 490.01.926.604.1. s. 26.

²¹²⁰ BCA, 490.01.1035.981.6. s. 3.

²¹²¹ BCA, 490.01.1035.981.6. s. 9.

²¹²² BCA, 490.01.1035.981.6. s. 7.

²¹²³ BCA, 490.01.1244.144.1. s. 7.

²¹²⁴ BCA, 490.01.1244.144.1. s. 11.

²¹²⁵ BCA, 490,01.1579.433.2. s. 8.

²¹²⁶ BCA, 490,01.1579.433.2. s. 6.

²¹²⁷ BCA, 490,01.1579.433.2. s. 2.

3.2.5.12. Nusaybin Halkevi ve Faaliyetleri

Nusaybin Halkevi Başkanı Hamdi Karayazıcı tarafın CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen yazıda, Mahmut Esat Bozkurt tarafından kaleme alınan “Atatürk İhtilâli” adlı kitabı halkevi okuyucuları tarafından istenildiği belirtilmiş ve kitabın gönderilmesi talep edilmiştir²¹²⁸.

Halkevlerinin 12. yıldönümü kutlamasının 20 Şubat 1944 günü saat 15.00'da icra edildiğini ifade eden Nusaybin Halkevi Başkanı A. Aydın, halkevleri ve halkodalarının her vatandaş için öğretici bir ev olduğunu belirtmiştir. Halkevi tarafından gece kurslarında halka okuma yazma kursları verilmiştir. Ayrıca halkevlerinin dokuz şubesinden dördünün açıldığı, açılmayan şubelerin de açılması için çalışıldığı nakledilmiştir²¹²⁹.

3.2.5.13. Gercüş Halkevi ve Faaliyetleri

Gercüş Halkevi'nin kira vermek suretiyle çarşı esnaflarından Bedir Ağanın yaptırdığı düz ayak bir dükkândan ibarettir. Daha sonra bu halkevinin belediyenin kahve olarak yaptırdığı tek katlı binaya naklettirilerek kira vermekten kurtarılmıştır²¹³⁰.

Gercüş Halkevi Başkanı İbrahim Oğuz'un öncülüğünde 21 Şubat 1943'te halkevlerinin ve halkodalarının açılış yıl dönümü münasebetiyle 21 Şubat Pazar günü saat 15'te kutlama yapılmıştır²¹³¹.

Van'da meydana gelen depremde zarar gören vatandaşlara yardım olmak üzere, Kaymakam Vekili Osman Erbay başkanlığında ve Gercüş Halkevi Başkanı ve idare heyetinden teşekkül eden komite ve vatandaşların çalışmaları neticesinde 1270 lira toplanmıştır²¹³². CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen belgede, bu paranın Ankara Kızılay merkezine gönderildiği Halkevi Başkanı İbrahim Oğuz tarafından belirtilmiştir (21 Şubat 1944)²¹³³.

²¹²⁸ BCA, 490.01.924.599.2. s. 4.

²¹²⁹ BCA, 490.01.959.714.2. s. 43.

²¹³⁰ BCA, 490.01.1579.433.2. s.3.

²¹³¹ BCA, 490.01.959.714.2. s. 45.

²¹³² BCA, 490.01.1585.466.2. s. 1.

²¹³³ BCA, 490.01.1585.466.2. s. 2.

Gercüş Halkevi Başkanı Ömer Uyar tarafından 23 Eylül 1945'te CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen belgede, Gercüş Halkevi'nin Dil ve Edebiyat Şubesinin olmadığı ifade edilmiştir. Bütçe darlığından dolayı halkevinin faaliyetleri kısıtlı kalmıştır²¹³⁴. CHP Genel Sekreterliği tarafından 2 voleybol topu, 1 ağ ve bir de hentbol topu Gercüş Halkevi'ne gönderilmiştir²¹³⁵.

Gercüş Halkevi'nin hakiki manada halk tarafından benimsenmesi radyo, pil, ve bol miktarda temsile ihtiyaç vardır. Dil ve Edebiyat şubesi üyesizlik yüzünden açılmamıştır. Halkevinin dergisi yoktur. Yerli kıyafet ve elişlerine ait şimdiye kadar bir kurs koleksiyonu mevcut değildir. Yeterli imkân bulunduğu takdirde bir kurs açılacaktır²¹³⁶.

3.2.5.14. Savur Halkevi ve Faaliyetleri

Savur Halkevi 8 Şubat 1938'de açılmıştır²¹³⁷. Başkanı Zeki Teoman, 20 Şubat 1944'te halkevlerinin açılış yıl dönümünde yapılan gösterilerin halk tarafından ilgiyle karşılandığını belirtmiştir²¹³⁸. Zeki Teoman, halkevlerinin 13. yıl dönümü dolayısıyla yapmış olduğu konuşmada: "Halkevleri halktan alan ve halka veren bir kültür kurumudur. Yurttaşların bilgisini arttırmaya, adet ananelerimizin unutulmamasına yardım eder" diyerek halkevlerinin önemine değinmiştir²¹³⁹. Savur Halkevi'nin 1944 yılında 14 toplantı yaptığını, 5 müsamere verdiğini ve ayrıca 8 konuşma yapıldığını belirten Teoman bir köy gezisinde 42 hastanın muayene edildiğini ifade etmiştir. Bunların yanında kadınlara ve erkeklere okuma kursu açılmıştır. Ayrıca 32 çocuğa elbise verilmiş ve 16 yoksul çocuğa da halkevi üyelerinin evinde 20 gün boyunca yemek dağıtılmıştır²¹⁴⁰.

²¹³⁴ BCA, 490.01.1038.991.1. s. 2.

²¹³⁵ BCA, 490.01.1124.104.1. s. 5.

²¹³⁶ BCA, 490.01.1037.987.1. s. 2.

²¹³⁷ *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin Parti Örgütüne Genelgesi (İkincikânun (Ocak) 1938'den 30 Haziran 1938 Tarihine Kadar) Büro IV*, s. 47.

²¹³⁸ BCA, 490.01.959.714.2. s. 28-30

²¹³⁹ BCA, 490.01.959.714.2. s. 32.

²¹⁴⁰ BCA, 490.01.959.714.2. s. 33.

Mardin’de açılan diğer halkevlerinin çalışmaları pek fazla ön plana çıkmamıştır. Bu halkevleri: Karacabey Halkevi²¹⁴¹, Tefenni Halkevi²¹⁴² ve Derik Halkevi’dir²¹⁴³.

3.2.6. Gaziantep, Urfa ve Mardin’de Açılan Halkodaları ve Faaliyetleri

Halkodaları, halkevi teşkilâtı ile varılamayan yerlerde bölgenin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde kurulmuştur. 1940 ve 1941 yıllarında Türkiye’nin 198 bucağında halkodası açılmıştır. Halkodalarının kurulduğu yerler süreç içerisinde nüfus bakımından yoğunlaştığından bu halkodaları halkevlerine çevrilip işlevsel güçleri arttırılmıştır²¹⁴⁴.

Halkodaları da halkevleri gibi altı aylık raporlar düzenleyip “Yıllık Çalışma Programı” tertip etmiş ve bunun üzerinde çalışmıştır²¹⁴⁵. Halkodaları oluşturacakları bir grup vesilesi ile konferanslar, türlü toplantılar ve konuşmalar tertip etmişlerdir²¹⁴⁶. Halkodalarında üye kayıt defteri, hesap defteri, gelen giden evrakın kayıt defteri, demirbaş eşya defteri, kütüphane kütüğü ve çalışma defteri gibi defterlerin bulunması şartı koşulmuştur²¹⁴⁷.

Urfa’nın merkez kazasına bağlı Kısas ve Sırın köyleriyle Birecik kazasına bağlı Hobap, Argıl, Cibin, Tisa köylerinde ve Bozova kazasına bağlı Yaslıca ve Carmelik köylerinde birer halkodası açılmasına müsaade²¹⁴⁸ edilmesi için hem CHP Genel Sekreterliği’ne hem de Birinci Umumî Müfettişliğe yazılmıştır (27 Ocak 1944)²¹⁴⁹.

²¹⁴¹ BCA, 490.01.959.714.2. s. 45.

²¹⁴² BCA, 490.01.959.714.2. s. 46.

²¹⁴³ BCA, 490.01.1038.991.1. s. 4.

²¹⁴⁴ C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942, s. 17.

²¹⁴⁵ C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942, s. 18, 19. C.H.P. Halkodaları Talimatnamesi (Umumî İdare Heyeti tarafından hazırlanmış ve 8 Ağustos 1939 tarihinde Parti Genel Başkanlık divanınca tasdik edilmiştir), Ulus Basımevi, Ankara 1939, s. 7.

²¹⁴⁶ C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942, s. 18.

²¹⁴⁷ C.H.P. Halkodaları Talimatnamesi (Umumî İdare Heyeti tarafından hazırlanmış ve 8 Ağustos 1939 tarihinde Parti Genel Başkanlık divanınca tasdik edilmiştir), s. 8.

²¹⁴⁸ BCA, 490.01.962.724.2. s. 15.

²¹⁴⁹ BCA, 490.01.962.724.2. s. 16.

3.2.6.1. Gaziantep'te Açılan Halkodaları ve Faaliyetleri

Kilis Cengin Köyü Halkodası: Halkodaları idare ve çalışma disiplini bakımından halkevlerinden farksızdır. En az elli üyenin kaydolanduğu yerde münasip bir bina ve bir bütçe hazırlanırsa halkodası açılacağı belirtilmiştir²¹⁵⁰. 1940 yılında öncelikli olarak 141 halkodası açılmıştır. Daha sonra bu sayı 1951'de 4.322'ye ulaşmıştır²¹⁵¹.

Cengin Köyü Halkodası 25 Şubat 1945'te bütün köylünün katılımıyla açılmıştır. Kilis Cengin Köyü Halkodası Başkanı Mehmet Özdemir, halkodasının bazı zarurî ihtiyaçlarının bulunduğunu ifade etmektedir²¹⁵². Bu durumu CHP Genel Sekreterliği'ne bildiren Özdemir, en az yüz lira yardım edilmesini bunun yanında kırtasiye, dolap, sandalye noksanlarının temini istenmiştir. Ayrıca halkodasının kitaplığına uygun kitap, gazete ve dergilerin gönderilmesi talebinde bulunulmuştur²¹⁵³.

Halkevlerinin açılış yıl dönümü olan 25 Şubat 1945 Pazar günü Gaziantep dâhilinde 37 köyde halkodası açılmıştır. Merkez ilçesinde açılan halkodaları: Aşağı ve Yukarı Karavaiz Babilge, Battal, Yukarı Beylerbeyi, Burç, Büyük Karacaviran, Büyük Kızılhisar, Çarpın, Dülük, Geneyik, Güceğe, Haral İbrahimli, Isbatırın, Körkün, Lohan, Nurgana, Ulumasere, Sarılar, Yona²¹⁵⁴. , Nizip İlçesinde: Karkamış Cağut, Hıyan, Hülümen, Keret, Kertişe, Kürep, Mizar, Orul, Tılfar; Kilis İlçesinde: Alimantar, Ispanak, Murat Hüyüğü, Cengin, Yanan; İslâhiye İlçesinde: İntili, Sakçagözü Halkodaları'dır²¹⁵⁵.

Sarılar Halkodası: Sarılar Halkodası başkanı CHP Genel Sekreterliği'ne 21 Nisan 1945'te gönderdiği belgede, Sarılar Halkodası'nın açıldığı günden beri hiçbir gazete, kitap ve evrak vesaire alınmadığını belirtmiştir²¹⁵⁶.

²¹⁵⁰ Kemal Ünal, "Halkodaları", *Ülkü*, C. 14, S. 79, Eylül 1939, s. 14.

²¹⁵¹ Uluskan, s. 56.

²¹⁵² *BCA*, 490.01.985.816.1. s. 3.

²¹⁵³ *BCA*, 490.01.920.585.1. s. 9.

²¹⁵⁴ *C.H.P. Halkevleri ve Halkodalarının Yurd İçinde Dağılımları*, Doğu Matbaası, Ankara 1945, s. 31.

²¹⁵⁵ *Yeni Gaziantep*, 27 Şubat 1945, s. 1-2; *C.H.P. Halkevleri ve Halkodalarının Yurt İçinde Dağılımları*, s. 31.

²¹⁵⁶ *BCA*, 490.01.1382.588.2. s. 3.

3.2.6.2. Urfa’da Açılan Halkodaları ve Faaliyetleri

Akziyaret Halkodası: Urfa’nın Harran kazasına bağlı Akçakale nahiyesinde halkodası açılması bölgede kültürel faaliyetler açısından zarurî bir durum olarak değerlendirilmiştir²¹⁵⁷. Akçakale nahiyesi müdürlüğünden alınan 26 Aralık 1944 tarih ve 1958 sayılı tezkereye göre Akçakale’de bir halkodası için teşebbüslerde bulunulmuş ve CHP Genel Sekreterliği’ne arz edilmiştir²¹⁵⁸. Akziyaret Bucağı Halkodası 25 Şubat 1945’te açılmıştır. Halkodası Başkanı İbrahim Yorgancıoğlu’dur. Halkodasına kitap, gazete ve dergiler yollanmamasına rağmen halkodasına gönderilecek kitap, gazete ve dergilerin muhafazası için gerekli dolap yaptırılmıştır²¹⁵⁹.

Bozova Kazası Halkodası: Urfa vilâyetinin bir kazası olan Bozova, Urfa’dan 45 kilometre uzakta Höyük köyündedir. Burası Urfa’dan 100 metre daha yüksek 650 metre rakımında 264 evli 1940 nüfus sayımına göre 693 kadın, 644 erkek olarak toplam 1337 nüfusa sahiptir. Kazanın iki nahiyesi, 41 muhtarlık yapan 149 köyü vardır. *“Köyleri toplu, yalnız 715 nüfuslu Yashıca köyü kâmilten Türkçe konuşan dil ve adet itibariyle hiç değişmemiş Türk olup (Çarmelik Denizbaci) köyleri de Türkmen ise de dil ve adetlerini kısmen kaybetmişlerdir. Diğer köyler Kirman lehçesini konuşanlardır (Bunların Kirman lehçesi yüzde 50 Türk, yüzde 30 Farsî yüzde 20 ve Arabî kelimelerden müteşekkildir)”*²¹⁶⁰. Bozova Halkodası’nın Başkanı Kadri Kubilay Öğretmen’dir²¹⁶¹. Münir Soykan 1941 yılı teftişinde Bozova Halkodası’nın bölgede iyi ilgi uyandırdığını belirtmiştir. Halkodasının kütüphanesinde 133 kitap bulunmaktadır. Yaylak Halkodası kaymakam başta olmak üzere iyi ve faydalı çalışmaktadır²¹⁶².

Bozova Halkodası’na amatörler tarafından oynanmak üzere şu piyesler gönderilmiştir: Ateş, Ceza Kanunu, Çakıralı, İstiklâl, Para Delisi, Eğitimci, Zehirli Kucak, Erkek Güzeli, Kimsesizler, Himmetinoğlu, Alev, Işık²¹⁶³.

²¹⁵⁷ BCA, 490.01.962.724.2. s. 13.

²¹⁵⁸ BCA, 490.01.962.724.2. s. 14.

²¹⁵⁹ BCA, 490.01.1382.588.2. s. 4.

²¹⁶⁰ BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 67.

²¹⁶¹ BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 68.

²¹⁶² BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 69-70.

²¹⁶³ BCA, 490.01.926.604.1. s. 21.

Münir Soykan 13 Ocak 1943 günü halkodasını teftişinde para ve eşya durumunun yeter bulunduğunu ifade etmiş fakat halkodası salonunun bir kahveciyi kiraya verilmesi oda çalışmalarının ve yapılmak istenilen faaliyetlerin ruhuna aykırı olduğunu belirtmiştir²¹⁶⁴.

27 Mart 1945 tarihli raporda Bozova Halkodası'nda hiç bir çeşit faaliyet görülmediği tespit edilmiştir. Okuma odasında kitap ve dergi namına bir şey görülmemiştir. Kitapların okuduğuna dair bir kayda rastlanmadığına dikkat çekilmiştir²¹⁶⁵.

Ağrı Halkodası: Ağrı Halkodası²¹⁶⁶ 1944 yılında açılmıştır. Köyün geneli fakir ve toprağı azdır. Yapılacak halkodasının masrafı en az 2.000 lirayı bulacaktır. Bu paranın yarısının merkezden karşılanması halinde bir halkodasının gelecek yaz ayları içinde yaptırılması düşünülmüştür (12 Mayıs 1944)²¹⁶⁷. Ayrıca halkodası binası için 2.000 liraya ihtiyaç vardır. Bunun yarısının merkezden gönderilmesi gerektiği belirtilmiştir. Daha önce gönderilen planlara göre bir bina inşası yerinde olur. Bu işin başarılmasına yardım olmak üzere 750 lira gönderilmesi kararlaştırılmıştır (27 Ekim 1944)²¹⁶⁸. Urfa'nın Birecik ilçesine bağlı Ağrı Halkodası inşaatı için gönderilen 750 lira²¹⁶⁹ mahallince tesis ve inşaat işlerinde kullanılmıştır²¹⁷⁰.

Ağrı Halkodası Başkanı Mustafa Çakan CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdiği yazıda, Ağrı Halkodası'nın açıldığı tarihten beri Ulus Gazetesi, Ülkü ve İstanbul dergilerinin geldiğini söylemiştir. Bunlar iyi bir şekilde muhafaza edilmektedir. Gazete ve dergilerin hepsi yenilenerek düzenli olarak okunmaktadır²¹⁷¹.

Halfeti Halkodası: Halfeti Halkodası 1940 yılında yapılmış ve faaliyete geçmiştir²¹⁷². Halkodasının teşekkül ve çalışma bakımından bölge üzerinde iyi tesir yaptığı belirtilmiştir. Fakat bina ihtiyaçlara cevap verememekte bundan dolayı

²¹⁶⁴ BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 27-28.

²¹⁶⁵ BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 4.

²¹⁶⁶ C.H.P. Halkevleri ve Halkodalarının Yurd İçinde Dağılımları, s. 72.

²¹⁶⁷ BCA, 490.01.1793.1267.1. s. 10.

²¹⁶⁸ BCA, 490.01.1793.1267.1. s. 9.

²¹⁶⁹ BCA, 490.01.1793.1267.1. s. 1.

²¹⁷⁰ BCA, 490.01.1793.1267.1. s. 4.

²¹⁷¹ BCA, 490.01.1382.588.2. s. 2.

²¹⁷² BCA, 490.01.1794.1273.3. s. 7.

halkodası ancak 25-30 kişi alabilmektedir²¹⁷³. Konferans faaliyetlerin iyi bir şekilde olduğu ve bölgeye uygun konular üzerinde 19 konferans verdiği söylenmiştir. Doktor ve muayene odaları yoktur. Halkodasının 136 kitap ve risalesi vardır. Halk odasının iyi çalıştığını belirten Münir Soykan Halkodası Başkanı Bilal Kanneçi ve arkadaşlarının fedakâr bir tutum sergilediklerini söylemektedir²¹⁷⁴. 94 üyesi bulunan halkodasının kadın üyesi yoktur. Heyet toplantılara itina etmiş bütün defterlerini temiz tutmuştur. Konferans çalışmalarının iyi olduğunu söyleyen Soykan musikî toplantılarına da devam edildiğini belirtmektedir. Halkodasının bir radyoya ihtiyacı olduğu da ayrıca dile getirilmiştir²¹⁷⁵.

Halfeti Halkodası Başkanı Bilal Kanneçi tarafından 30 Mart 1945'te gönderilen belgede 1940-1943 yılları arasında gelen parasız gazete ve dergilerin isimleri yer almaktadır: Ulus, Ülkü, Radyo, Köye Doğru, Köroğlu, Karagöz gündelik gazete ve dergilerdendir. Cumhuriyet, Vakıf, Yedi Gün, Yeni Adam paralı olarak temin edilmiştir. 1944-1945 yılları arasında para ile hiçbir gazeteye abone olunmamış parasız olarak: Ulus, Ülkü, Radyo, Köye Doğru, İstanbul, Babacan dergileri alınmıştır²¹⁷⁶.

Hilvan Halkodası: 1945 yılında açılan Hilvan Halkodası Başkanı Necdet Basat tarafından CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen belgede, halkodasının açıldığı tarihten bu güne kadar gazete ve kitap gönderilmediği belirtilmiştir²¹⁷⁷. Hilvan Halkodası Başkan Vekili Eyyüp Özgen tarafından CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen 24 Mart 1945 tarihli belgede ise halkodasının ihtiyaç duyduğu gazete ve dergilerin halkın faydalanabileceği şekilde temin edilmesi istenmiştir²¹⁷⁸.

Resülayn Halkodası: Resülayn Halkodası Başkanı Şevki Gürsoy halkodasının açıldığı tarihten bu güne kadar yalnız iki adet Yurt gazetesi geldiğini ifade etmiştir. Halkodasına gelecek olan gazete ve dergilerin okunduktan sonra düzenli bir şekilde

²¹⁷³ BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 124.

²¹⁷⁴ BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 125.

²¹⁷⁵ BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 48-49.

²¹⁷⁶ BCA, 490.01.1382.588.2. s. 16.

²¹⁷⁷ BCA, 490.01.1382.588.2. s. 1.

²¹⁷⁸ BCA, 490.01.1382.588.2. s. 11.

saklanması için kütüphane hazırlanmaktadır. Resülayn bucağında radyo olmadığından dergi ve gazetelerin okunarak halkın faydalanacağı belirtilmiştir²¹⁷⁹.

Hobap Halkodası: Halkodası, 1944 yılının Şubat ayında açılmıştır. Hobap Halkodası Başkanı Mustafa Yaşar'dır. Halkodasına açıldığı tarihten bu güne kadar gelen gazete ve dergiler: Ulus gazetesi, Ülkü dergisi (11), İstanbul dergisi (10), Kara Elmas ve Çığır dergileridir²¹⁸⁰. Hobap Halkodası Başkanı Mustafa Ayadaş, halkodasının kütüphanesinde kayıtlı 94 adet kitap²¹⁸¹ olduğunu belirtmiştir (2 Haziran 1945)²¹⁸².

Cibin Köyü Halkodası: Cibin Köyü Halkodası Başkanı Müslüm Erdoğan tarafından CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen belgeye göre halkodasına Ülkü ve İstanbul dergileri ile Ulus ve Babacan gazeteleri gelmiştir. Halkodası yalnız Babacan gazetesine abone olmuştur. Özellikle Ülkü dergisiyle Ulus ve Babacan gazeteleri daha fazla okunmaktadır. Bu gazete ve dergilerin hepsi herhangi bir sekteye uğramadan düzenli olarak halkodasına gelmektedir²¹⁸³.

Kıyas Köyü Halkodası: Kıyas köyünde halkodasının açılmasına Umumî İdare Heyetince 3 Şubat 1944'te karar verilmiştir²¹⁸⁴. Urfa Kıyas Köyü Halkodası Başkanı İsmail Harza'dır. Kıyas Köyü Halkodası'na Ulus, Yurt gazeteleri; Kara Elmas, İstanbul, Ülkü ve Yücel dergileri gelmiştir²¹⁸⁵.

Sırrın Köyü Halkodası: Urfa Sırrın Köyü Muhtarı Mahmut Üçbudak, halkodasının 20 Şubat 1944 Pazar günü açıldığını belirtmektedir²¹⁸⁶. Sırrın Halkodası Başkanı Üçbudak,, CHP Genel Sekreterliği tarafından halkodası adına gönderilen kitaplarla dergi, gazete, bayrak ve defterlerinin alındığını bildirmiştir²¹⁸⁷. Üçbudak, halkodasının açıldığı tarihten bu güne kadar Ulus gazetesi ve Yurt gazetesinin düzenli olarak gelmediğini de ayrıca belirtmiştir²¹⁸⁸.

²¹⁷⁹ BCA, 490.01.1382.588.2. s. 12.

²¹⁸⁰ BCA, 490.01.1382.588.2. s. 18.

²¹⁸¹ Hobap halkodasına kayıtlı kitap listesi için bkz. BCA, 490.01.1049.1031.1. s. 20-21.

²¹⁸² BCA, 490.01.1049.1031.1. s. 19.

²¹⁸³ BCA, 490.01.1382.588.2. s. 5.

²¹⁸⁴ BCA, 490.01.962.724.2. s. 23.

²¹⁸⁵ BCA, 490.01.1382.588.2. s. 6.

²¹⁸⁶ BCA, 490.01.962.724.2. s. 22.

²¹⁸⁷ BCA, 490.01.1049.1031.1. s. 35.

²¹⁸⁸ BCA, 490.01.1382.588.2. s. 17.

3.2.6.3. Mardin’de Açılan Halkodaları ve Faaliyetleri

Mazıdağı Halkodası: Kızılay ve mahalli yardımlarla Mazıdağı kazasında 3 odalı bir halkodası yapılması için teşebbüse girişildiği ve kireç yaktırılarak istimplâk işine başlanıldığı ve ayrıca hususî muhasebe bütçesinden de yardım istenildiği görülmektedir. Vilâyet hususi bütçesinde kazalarda yapılacak halkevleri ve odalarına ait her yıl bir ödenek ayrılmaktadır. Bu yıl da bütçenin darlığından dolayı ancak 400 lira bir ödenek konulmuştur (12 Ekim 1943)²¹⁸⁹.

Urfa Milletvekili A. Kutsi Tecer, bölgesel teşebbüslerle Mazıdağı’nda yaptırılması düşünülen halkodası binasının inşasına yardım edilmesinin yerinde olacağına dikkat çekmiştir²¹⁹⁰. Mazıdağı kazasında yaptırılan halkodası binası için Hususî İdare’ce halkevine ayrılan 400 liranın yardım suretiyle bu halkodasına verilmesi belirtilmiştir²¹⁹¹.

Mardin’de açılan bir diğer halkodası olan İdil Halkodası Başkanı Muhsin Güloğlu bu yıl açılan halkodasına Ulus Gazetesi ile beraber kitap ve dergilerin gönderilmesini CHP Genel Sekreterliği’nden talep etmiştir²¹⁹².

Maserti (Savur) Bucağı Halkodası: Maserti Bucağı Halkodası²¹⁹³, 25 Şubat 1945 Pazar günü özel bir törenle açılmıştır. Köy odası binası halkodası olarak kullanılmıştır. Nisan ayı başlarında yeni halkodası inşasına başlanacaktır²¹⁹⁴. Savur Halkevi kütüphanesinden sekreterlikçe gönderilmiş fazla kitapların uygun görülmesi halinde devredilebileceği belirtilmiştir²¹⁹⁵.

Maserti Halkodası Başkan Vekili Ramazan Turan, Mardin ili içinde bucağın nüfusu ve konumu itibariyle önemli bir yere sahip olduğuna dikkat çekmiştir. Halkodasının az bir zamanda büyük bir hızla faaliyete girdiği ve halk tarafından ilgi gördüğü belirtilmiştir. Halkevleri ve halkodalarında olduğu gibi münasip bir radyonun halkodasına gönderilmesi talep edilmiştir (26 Ağustos 1945)²¹⁹⁶.

²¹⁸⁹ BCA, 490.01.1765.1161.1. s. 38.

²¹⁹⁰ BCA, 490.01.1765.1161.1. s. 37.

²¹⁹¹ BCA, 490.01.1765.1161.1. s. 36.

²¹⁹² BCA, 490.01.1244.144.1. s. 6.

²¹⁹³ C.H.P. *Halkevleri ve Halkodalarının Yurd İçinde Dağılımları*, s. 57.

²¹⁹⁴ BCA, 490.01.959.714.2. s. 25.

²¹⁹⁵ BCA, 490.01.1048.1025.3. s. 20.

²¹⁹⁶ BCA, 490.01.1231.100.2. s. 7.

3.3. SAĞLIK HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR

3.3.1. Çiçek Hastalığı ve Alman Tedbirler

Çiçek hastalığı Türkiye’de eskiden beri tanınmış bir hastalık olarak bilinmektedir²¹⁹⁷. II. Dünya Savaşı’nın devam ettiği yıllarda Suriye’de salgın halini alan çiçek hastalığı komşu vilâyetlere sıçramıştı. Temmuz 1942’de Türkiye’nin Güney doğu vilâyetlerinde ortaya çıkması üzerine Sıhhat ve İctimâi Muavenet Vekâleti, doktor ve sağlık ekiplerini hemen bölgeye sevk etmiştir²¹⁹⁸. Hastalığın yurdun içine yayılmasını önlemek amacıyla daha etkili tedbirler alınmış ve bütün okullar, vekâletler ve diğer resmî dairelerin merkez ile taşra teşkilâtı mensupları salgın konusunda bilgilendirilmiştir. Köylere varıncaya kadar bütün halka çiçek aşısı yapılmıştır. Hastalığa ilk olarak Urfa’da rastlanmıştır. 1942 sonuna kadar Mardin, Siirt, Urfa ve Diyarbakır çevresinde hastalığa yakalananların sayısı 796 kişi olarak tespit edilmişti. Bunların büyük bir kısmı köylerde yapılan taramalar sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Hastalığın önlenmesinde çok önemli olan belirtilerinin hemen ihbar edilmesi için Umumî Hıfzıssıhha Kanunu’na göre halk ve yetkililer görevlendirilmişti²¹⁹⁹. Bu çalışmalardan elde edilen bilgilere göre Temmuz 1941’den 25 Kasım 1942’ye kadar Mardin’de 5’i asker 654 kişi, Urfa’da 1’i asker 30 kişi, Siirt’te 44 kişi, Diyarbakır’da 2’si asker 68 kişi ve Bitlis’te 19 kişi çiçek hastalığına yakalanmıştı²²⁰⁰.

Mardin ve Urfa bölgelerinde Suriye’den intikal eden çiçek hastalığının yapılan mücadeleye rağmen devam ettiği görülmüştür. Bundan dolayı çiçek aşısının belirli günlerde yapılması vekâletçe emredilmişti²²⁰¹.

Sıhhat ve İctimâi Muavenet Vekîli Dr. H. Alataş, bulaşıcı hastalıklarla mücadele ederken 1943 yılının en mühim mevzusunu çiçek hastalığı olduğunu söylemiştir. 1941 yılı içinde çiçek hastalığına yedi kişide tesadüf edilmiştir. 1942 yılının ilk altı ayı ise tamamen hastaliksiz geçmiştir. Lakin bir müddet sonra hastalık

²¹⁹⁷ TBMM ZC, Devre: 7, C. 2, İctima Senesi: Fevkalâde, 27. İnikad (25.05.1943), s. 200.

²¹⁹⁸ BCA, 030.10.177.223.16. 2.

²¹⁹⁹ BCA, 030.10.177.223.16. 1.

²²⁰⁰ Kardaş, s. 323-324.

²²⁰¹ BCA, 030.10.15.87.30.1. 1.

haberleri gelmeye başlayınca yurdun her tarafında yeniden çiçek aşısı tatbikine geçildi. Çiçek aşısının tutmadığı, aşısı tutmuş olanların da çiçek hastalığına tutulduğu hakkında İstanbul'da bir takım söylentiler ortaya çıkmıştır. H. Alataş aşılardan laboratuvar ortamında test edildikten sonra tatbik edildiğini söyleyerek dedikoduların gerçeği yansıtmadığını beyan etmiştir. Alınan önlemler olumlu netice vermiş ve 1943 yılında Çiçek hastalığına tek tük rastlanır olmuştur²²⁰².

3.3.2. Trahom ve Alınan Tedbirler

Salgın hastalıklarından biri olan trahoma karşı çeşitli tedbirler alınmıştır. Bu amaçla trahom mücadele doktorları ile trahomla mücadele eden sağlık memurları sayısı arttırılmaya çalışılmıştır. Trahom hastaneleri ve trahom dispanserleri ile çalışmalar devam ettirilmiştir²²⁰³. Bu çalışmalarla beraber Gaziantep, Urfa ve Kilis merkezlerine bağlı köy tedavi evleri ve bir ambulans tedavi ekibi oluşturulmuştur²²⁰⁴. Ayrıca birçok ortamda halka konferanslar verilmiştir. Bununla beraber halkın anlayacağı dilden yazılmış broşürlerin dağıtıldığı ve afişlerin asıldığı belirtilmiştir²²⁰⁵.

Türkiye'nin güney ve güneydoğu bölgesinde yaygın bir halde bulunan trahom hastalığına karşı savaşa, 1925 yılında başlanmıştır. Hastalığa karşı mücadele, il ve ilçelerde hastane ve dispanser açmak suretiyle, köylerde ise atlı sağlık memurları yoluyla yürütülmeye çalışılmıştır. Ancak köylerde beklentilerin karşılanamaması nedeniyle köy tedavi evleri açılmış ve gezgin hastaneler oluşturularak halkın derdine çare olunmak istenmiştir²²⁰⁶.

Trahom hastalığı ile hükümetin açtığı mücadele gün geçtikçe verimini arttırmakta ve gerekli teşkilât takviye olunmaktadır²²⁰⁷. 1939 yılında yalnız Gaziantep'te trahomla mücadele teşkilâtının bir hastane ve iki dispanserinde

²²⁰² TBMM ZC, Devre: 7, C. 2, İçtima Senesi: Fevkalâde, 27. İnikad (25.V.1943), s. 209.

²²⁰³ TBMM ZC, D: 7, C. 2, İ: 27, (25.5.1943), s. 211.

²²⁰⁴ TBMM ZC (Sıhhat ve İçtimâi Muavenet Vekâleti), Devre: 6, C. 11, İçtima Senesi: 1, 56. İnikad (26.06.1940), s. 11.

²²⁰⁵ TBMM ZC, D: 7, C. 2, İ: 27, (25.5.1943), s. 211.

²²⁰⁶ Sevilay Özer, "Türkiye'de Trahomla Mücadele (1925-1945)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 54, Bahar 2014, s. 141.

²²⁰⁷ BCA, 030.18.01.02.82.26.12.

başardığı işler övülmeye değer hizmetlerdendir²²⁰⁸. Dispanserlerin sayısı ülke genelinde 150'den 175 çıkarıldığı ve imkân buldukça bunların sayılarının arttırılacağı belirtilmiştir²²⁰⁹. Gaziantep'te 1940 yılı içinde 29.026 hasta yeniden muayene edilmiş, 288 kişi hastaneye yatırılmış, 2.418 ameliyat ve 73 laboratuvar muayenesi yapılmış²²¹⁰, 1.250.000 ilaçlama ve dispansere devam etmeyen hastalara 3.094 şişede 225,845 gram ilaç dağıtılmıştır. Trahom mücadelesinin bir kısım köylerde açtığı bakım evlerinden de büyük istifadeler temin edilmektedir. Köy bakım evlerinde daimî olarak bir sıhhat memuru bulundurulmakta, o köy ve çevre köylerin hastalarını ilaçlamaktadır. Bu evleri her hafta ziyaret eden doktorlar da, mühim hastaları, muayene etmekte, küçük ameliyatlar yapmaktadır. Trahomlu mekteplerdeki talebinin her gün sıhhat memurları tarafından gözleri ilaçlanmakta ve bilhassa mektep tedavilerinden müspet neticeler alınmaktadır. Altı aydan beri ihdas edilen ziyaretçi hemşirelerin mesaisi de, dispanserlere müracaat etmekten çekinen hastaların tespitinde çok faydalı olmaktadır²²¹¹.

1940 yılı içinde Gaziantep milletvekili Ömer Asım Aksoy tarafından hazırlanan rapora göre vilâyetin bir trahom bölgesi olması, trahomlu çocukların da normal okullara pek güçlükle kabul edilmesi, burada ortaöğretim teşkilâtında bir hususilik gözetmek gerekliliğini ortaya koymuştur²²¹².

Sağlık Bakanı Gaziantep trahom mücadele şubesinde ziyaretçi hemşire servisini kurmak suretiyle halkın bu dertten kurtulması için yeni bir fırsat sunmuştur. Gaziantep trahom mücadele dispanserine bağlı ziyaretçi hemşire, yaz ve kış mevsimlerinde düzenli olarak evleri ziyaret etmektedir. Ziyaret sırasında evde bulunan aile efradının yoklamasını yapmakta, sağlıklı olanlarla hasta olanları ayırıp ziyaret fişine yazmaktadır. Gözleri tedaviye muhtaç olanlara dispansere gönderme fişi verilir. Bu fişle polikliniğe müracaat edenlerin ilk muayene ve tedavileri diğerlerine tercihen ve derhal yapılır. Trahomla mücadelede alınan mesafeyi 1939 yılı çalışmasına bakarak değerlendirebiliriz: 178.154 yeni hasta muayene edilmiş,

²²⁰⁸ *Yeni Gaziantep*, 29 İlkteşrin (Ekim) 1940, s. 7.

²²⁰⁹ *C.H.P. Beşinci Büyük Kurultayı (Dilek Encümeni Raporu)*, s. 23.

²²¹⁰ *Yeni Gaziantep*, 29 İlkteşrin (Ekim) 1940, s. 7.

²²¹¹ *Yeni Gaziantep*, 10 Ağustos 1940, s. 2.

²²¹² *BCA*, 490.01.653.173.1. s. 63.

4.742.278 ilaçlama yapılmış, 11.986 şişe verilmiş, 494.370 gram ilaç dağılmış, hastanelere 2.785 kişi yatırılmış, 10.057 ameliyat yapılmış ve 1.605 laboratuvar muayenesi icra edilmiştir. Fakat bu rakamlara rağmen ihtiyaç tam anlamıyla giderilmiş değildir. Bu sebepten ötürü her vatandaş devletin bu himmetine cevap vermekle mükelleftir. Trahom ne kadar erken ve muntazam tedavi olunursa o kadar çabuk geçer ve hastalık sistemli bir tedavi ile tamamen iyi olur²²¹³.

Umumî Muvazene Kanunu'nun 4. maddesi gereğince ücretleri 1940 mali yılı Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti bütçesine konulan ödenekten verilmek üzere Trahom mücadele teşkilâtında istihdam edilmek için Gaziantep Trahom Mücadele Reisliği'nde kurs görecektir bir doktorla beş sağlık memuruna ait ilişik üç aylık kadronun tasdiki; İcra Vekilleri Heyeti'nce 27 Ekim 1940'ta kabul edilmiştir²²¹⁴. Merkez kazası ile Kilis ve Nizip kazalarında bazı yerlerde köylere kadar gitmiş olan Trahom mücadele²²¹⁵ işinin önemle takip edilmesi faydalı sonuçlar vermiştir²²¹⁶.

Hükümet her trahomlu muhitte açtığı gibi Gaziantep'te de bu hastalıkla mücadele etmek için iki dispanser, bir hastane ve birçok köy tedavi evleri açmıştır. Her gün dispanserlerde 2.000'den fazla hasta ayak (ayakta) tedavisi görmekte ve hastanede yatan hastaların da tedavisi yapılmaktadır²²¹⁷. Elde edilen bilgiler sonucunda trahom hastanelerinin ihtiyaçları için ayrı çabanın sarf edildiği müşahede edilmektedir. Örneğin Mardin Trahom hastane ve dispanserinin 1939 malî yılı pirinç, sabun ve su ihtiyacı için ihale muamelesinin eksik ilanına dayanarak feshi düşünülmüştür. Ancak ihalenin rayice nazaran hazine menfaatine uygun olduğu ve mukavelenin feshi halinde daha ucuz bir fiyatla tedariki mümkün olmayacağı bildirilmiştir. İhalenin muteber sayılması İcra Vekilleri Heyetince 11 Mart 1940'ta onaylanmıştır²²¹⁸. Gaziantep Trahom Mücadele Hastanesinin 1940 malî yılı genel ihtiyacından aşağıda cinsi, miktarı ve muhammen bedeli yazılı yirmi bir kalem erzak ve mahrukat 15 Mayıs 1940'tan itibaren ihaleye konulmuştur²²¹⁹.

²²¹³ Naşid Sunay, "Ayağımıza Gelen Nimetten İstifade Ediniz", *Yeni Gaziantep*, 10 Ağustos 1940, s. 3.

²²¹⁴ *BCA*, 030.18.01.02.93.101.12.

²²¹⁵ *BCA*, 490.01.654.178.1. s. 54.

²²¹⁶ *BCA*, 030.185.277.18. s. 1.

²²¹⁷ Kemal Akça, "Halk ve Trahom Hastalığı", *Yeni Gaziantep*, 1 Ağustos 1944, s. 2.

²²¹⁸ *BCA*, 030.18.01.02.90.24.13. s. 1.

²²¹⁹ *Yeni Gaziantep*, 25 Mayıs 1940, s. 4.

Göz ağrılarının çok olduğu yerlerde trahoma daha fazla tesadüf edildiğinden²²²⁰ buralarda trahomla mücadele hız kesmeden devam etmiştir²²²¹. 1941 yılında da trahom mücadelesine devam edilmiş ve iyi sonuçlar alınmıştır. Fakat biri Karkamış diğeri Urul gibi nüfusu yoğun olan köylerde daimî olarak birer ekip çalıştırmak zorunlu hale gelmiştir²²²².

Gaziantep bölgesinin en önemli sağlık dertlerinden birisinin trahom olduğu 6 Kasım 1942'de hazırlanan raporda da belirtilmiştir. Onlar ayrıca trahom mücadele teşkilâtının çalışmalarının faydalarına değinmişlerdir²²²³. Ancak bazen sıhhat memurlarının kayıtsızlıkları yüzünden hastalık önlenemez hale gelmiştir²²²⁴.

Gaziantep'te bir mücadele reisliği, 20 yataklı bir trahom hastanesi ile ayakta tedaviye mahsus iki dispanserler ve Gaziantep'e bağlı köylerde de 8 dispanser ve vilâyete bağlı kazaların her birinde onar yataklı birer hastane ile köylerde müteaddit bakım yerleri vardır²²²⁵.

Sağlık Bakanı Dr. Hulusi Alataş, trahom için daha çok çalışmak gerektiğini belirterek bunun için doktor ve sağlık memuru yetiştirilmesinin zorunlu hale geldiğine dikkat çekmiştir. Yapılan çalışmalarla trahomun yaygın olduğu yerlerde sağlık teşkilâtları açılmıştır. Bununla beraber 1945 yılında alınan kadro ile Birecik'te birer hastane; İslâhiye, Midyat ve Kilis'te birer dispanser²²²⁶; Urfa, Gaziantep ve Nizip'te tedavi merkezi açmak suretiyle trahomla mücadeleye devam edilmiştir²²²⁷. Trahomla mücadele kapsamında Gaziantep'in Haral, Lohan, Arıl köylerinde de Sıhhat Bakanlığınca birer Trahom Dispanseri açılması merkez kaza kongresince dile getirilmiştir²²²⁸.

Yeni açılan doğumevi, çocuk bakımevi ve trahomla mücadele noktasında önemli bir mesafe alınmıştır. 1944 yılı Gaziantep milletvekillerinin seçim yerlerinde

²²²⁰ Dr. Ziya Berksoy, "Trahomdan Nasıl Korunmalıdır", *Yeni Gaziantep*, 3 Mayıs 1941, s. 2.

²²²¹ C.H.P. *Gaziantep Vilâyet İdare Heyeti İkinci Altı Aylık Çalışma Raporu (1/7/940'dan 31/12/940 Gününe Kadar)*, s. 50.

²²²² BCA, 490.01.653.175.1. s. 48.

²²²³ BCA, 490.01.654.177.1. s. 137.

²²²⁴ BCA, 490.01.654.179.1. s. 36.

²²²⁵ *Yeni Gaziantep*, 6 Ağustos 1942, s.1

²²²⁶ TBMM TD, Dönem: 7, C. 17, Toplantı: 2, 58. Birleşim (21.5.1945), s. 240.

²²²⁷ Hamdi Doğan, "Cumhuriyet Döneminde Adıyaman ve Besni'de Trahom (1925-1975.)", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 16 (2), s. 464-465.

²²²⁸ BCA, 490.01.654.178.1. s. 4.

yaptıkları tetkiklere ait olan rapordan anlaşıldığı kadarıyla memleket hastanesinin teşkilâtı iyidir. Dâhiliye, burun kulak uzmanı, röntgen vesaire vardır²²²⁹. Gaziantep hastanesinin sağlık heyeti iyi çalışmasına rağmen binanın elverişsizliği ve mevcut tesisatın hali hazırdaki ihtiyaca cevap verememesi halkın istediği şekilde faydalanmasına engel olmaktadır. Yeni bir hastane binası yapılmasının uygun olacağı bildirilmiştir²²³⁰. Trahom mücadele teşkilâtının kurulduğu yerler arasında Gaziantep'te 20 yataklı 1 hastane, 3 dispanser ve 8 köy tedaviyi; Kilis'te 10 yataklı bir hastane, 2 dispanser ve 8 köy tedaviyi; Nizip'te 10 yataklı 1 hastane, 1 dispanser ve 4 köy tedaviyi; İslâhiye'de 1 dispanser; Mardin'nde 15 yataklı 1 hastane ve 1 dispanser; Midyat'ta 1 dispanser; Urfa'da 1 hastane, 1 dispanser ve 6 köy tedaviyi; Siverek ve Suruç'ta 1 dispanser faaliyetlerini yürütmüştür²²³¹.

İslâhiye kazası 1944 yılı CHP kongresinde, Sıhhat Vekâleti'ne arz edilen İslâhiye'de bir trahom mücadele dispanseri açılması dileğine karşı vekâletten alınan cevapta, daha önce vekâletçe bu dispanserin açılmasının kararlaştırıldığı, malzemesinin sipariş edildiği, memur kadrosunun alındığı, doktor ve sıhhat memuru temin edilince faaliyete geçirileceği belirtilmiştir²²³².

1945 yılı sonunda trahomla savaşta önemli oranda mesafe kat edildiği görülmüştür. Trahom savaş bölgesi yıllar içerisinde Adana'dan Siirt'e kadar uzanan dokuz ili içine alacak şekilde genişletilmiştir. İlk olarak Malatya, Adıyaman ve Besni'de başlatılan mücadele alanına zamanla Gaziantep, Maraş, Urfa, Diyarbakır, Mardin ve Siirt vilâyetleri de dâhil edilmiştir²²³³. Trahomla mücadele hastanelerinin ihtiyacı için yapılan ihaleler, gerekli görüldüğü takdirde uzatılmıştır²²³⁴.

3.3.3. Sıtma ve Alman Tedbirler

II. Dünya Savaşı sürecinde Urfa'daki duruma bakıldığında, ilin her tarafında sıtma salgını olmakla beraber bazı ilçe ve nahiyelerde de salgın daha büyük etki göstermiştir. Örneğin; Suruç ilçesi, Merciban ve Akziyaret nahiyelerinde yaşayan

²²²⁹ *BCA*, 490.01.654.178.1. s. 63.

²²³⁰ *BCA*, 490.01.654.178.1. s. 71.

²²³¹ *TBMM ZC*, Devre: 6, C. 25, İçtima Senesi: 3, 63. İnikad (26.5.1942), s. 301.

²²³² *BCA*, 490.01.654.178.1. s. 9.

²²³³ Özer, s. 141.

²²³⁴ *Yeni Gaziantep*, 8 Haziran 1940, s. 4

halkın bir kısmının büyüklü küçüklü sıtmadan yataklara düştüğü dikkat çekmektedir. Urfa halkı için en ziyade iş görme zamanı olan Temmuz ayında sıtmadan dolayı çiftçiler bütün işini bırakmak zorunda kalmış, belirtilen nahiyelerde ise bazı ekinlerin hasadı uzun süre yapılamamıştır. Hastalığın tedavisinde kullanılan *kininle* ilgili olarak ise gazete haberinde yer alan şu ifadeler salgının durumunu özetler niteliktedir: “İşittiğimize göre Urfa’da kininin de bulunmaması ile tabii olarak sıtmanın tedavisi ağırlaşıyor ve bir defa yatağa düşen köylü haftalarca başını kaldıramıyor... Alakadarların kinin tedariki ile alınması lâzım gelen başkaca tedbirlere geçmelerini bir memleket dersi olarak ehemmiyetle hatırlatırız.”²²³⁵

İslâhiye kazasında daha önce sıtmanın bir hayli tahribat yaptığı görülmüştür. Bilindiği gibi bu bölgede göller ve bataklıklar bulunduğundan bunların düzenlenmesi ile beraber beton arklar içerisine alınması kazanın bu kötü durumdan kurtulmasına vesile olmuştur²²³⁶. Bataklıkların kurutulması meselesi parti kongre dileklerinde de dile getirilmiştir²²³⁷. CHP Gaziantep Vilâyet Kongresi’nde (28 Şubat 1940)²²³⁸ Emekli Gölü ve Karasu bataklıklarının kurutulması gerektiğine dikkat çekilmişti²²³⁹. Emekli Gölü ve Karasu bataklıklarının kurutulması işlerinin tetkiki, bu bölgenin büyük su işleri programının haricinde bulunması ve Nafiâ memurlarının bir kısmının da mevcut durum itibariyle talim için askere alınmış olmaları yüzünden imkânsız görüldüğü Nafiâ vekâletinden cevaben bildirilmiştir²²⁴⁰. Aynı talep daha sonra hazırlanan raporlarda da gündeme getirilmiştir²²⁴¹.

1941’de muayene edilen hasta sayısı 1.581, dalaklı sayısı ise 905’tir. 1942 yılında ise muayene edilen hasta sayısı 1.908 dalaklı sayısı ise 503 kişidir²²⁴².

6 Kasım 1942’de Gaziantep Milletvekilleri tarafından hazırlanan raporda, sıtma hastalığının arttığı bundan dolayı memleket hastanesinde, yatan sıtmalıların çoğunun koma haline geldiği belirtilmiştir. Sıtma mücadele teşkilâtının işe yaramaz

²²³⁵ Abdullah Orak, II. Dünya Savaşı Sürecinde Urfa (1939-1945), *Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Şanlıurfa 2015, (Yüksek Lisans Tezi), s. 117.

²²³⁶ BCA, 490.01.510.2046.2. s. 7.

²²³⁷ *CHP Kongre Dilekleri (İkinci Kısım)*, 1940, s. 100.

²²³⁸ BCA, 490.01.1536.241.1. s. 93.

²²³⁹ BCA, 490.01.1536.241.1. s. 110.

²²⁴⁰ BCA, 490.01.1536.241.1. s. 112.

²²⁴¹ BCA, 490.01.654.181. 1. s. 13.

²²⁴² BCA, 490.01.510.2046.2. s. 7.

bir halde olduğu ifade edilmiştir. Sıtma hastalığı bu yıl tropika²²⁴³ cinsi şeklinde daha çok artmıştır. İslâhiye kazasıyla sonradan Maraş'a bağlanan Pazarcık kazasında çeltik ziraatının teknik yöntemlerle yapılmaması sivrisineklerin çoğalmasına neden olmuştur. İslâhiye'de sıtma mücadele teşkilâtı *kininsizlik* yüzünden hastalıkla yeteri oranda mücadele edememektedir²²⁴⁴.

Sıhhat ve İctimâî Muavenet Vekili Hulusi Alataş Gaziantep milletvekillerinin 4 Aralık 1942 tarihli raporlarını incelemiştir. Müteakiben hazırlanan rapordan Narlı'dan itibaren İslâhiye'ye kadar devam eden 90 kilometrelik bir saha içinde Mismilli, Gâvur Gölü, Esen Gölü ve Fevzipaşa Gölü gibi biri diğerini takip eden büyük göl ve bataklıklar bulunmakta ve bunların ıslahına imkân bulunmadığı daha önce yapılan araştırmalar sonucunda anlaşılmaktadır. Ayrıca bu bölgede öteden beri çeltik tarımının yapılmasından dolayı doğal göl ve batıklardan daha ziyade zararlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu itibarla göller, bataklıklar ve çeltik tarımına komşu olan yerlerde fazla sinek yoğunluğu görülmüştür²²⁴⁵.

Sıhhat ve İctimâî Muavenet Vekilliği, sıtma mücadele heyetleri ve komisyonlarının şimdiye kadar başardığı işleri incelemiş ve bugünkü durum dolayısıyla, memlekette sıtmanın yayılmasına mâni ilaç ve diğer mücadele vasıtalarının güçlükle tedarik edildiğini tespit etmiştir. Sıtma Mücadele Komisyonu bu esaslara göre halkın tasarruf, mülkiyet ve isticarında bulunan değirmen arkları, bahçe ve sulama arkları, kuyular, havuzlar ve sarnıçların daima kontrol edileceğini, sivrisinek bulunduğu takdirde sahip ve mutasarrıfların mesul tutulacağını açıklamıştır. Köy ihtiyar heyetleri köy kanununa göre bu kontrolü yapacaklar ve mahallî hükümet tabipliğinden de direktif alacaklardır. Belediye hudutlarındaki bu kabiliyetler de kontrol edilecek ve belediyelerce nakdi ceza alınacaktır²²⁴⁶.

Gaziantep dâhilinde sıtmalıları tedavi için ülkede kinin azlığına rağmen sıhhat müdürlüğünce yapılan teşebbüsler neticesinde İnhisarlar İdaresi vasıtasıyla eczanelere 1332 kutu *atebrin*, 14 kilo *kinin* temin edilip dağıtılmıştır. Ayrıca bol

²²⁴³ Nöbeti her gün gelen sıtma olarak bilinir. Bkz. Ünalın, s. 13.

²²⁴⁴ *BCA*, 490.01.654.178.1. s. 54.

²²⁴⁵ *BCA*, 490.01.510.2046.2. s. 7.

²²⁴⁶ *Urfa*, 8 Nisan 1943, s. 2; *Urfa*, 7 Temmuz 1945, s. 3; *Urfa*, 12 Temmuz 1945, s. 3.

miktarda aşı ve serum da temin edilmiştir²²⁴⁷. 1943 yılında kinin ve *atebrin* azlığı şehir ve vilâyetin sıtmalı mevcudunu arttırmıştır. Sıhhat müdürlüğünce yapılan teşebbüs neticesinde kinin ve *atebrin* gelmiş ihtiyaç nispetinde kazalara ve eczanelere sevk edilmiştir²²⁴⁸.

Son yıllarda arttığı görülen sıtma hastalığı²²⁴⁹ Gaziantep'te de yaygın bir şekilde hüküm sürmektedir. Özellikle Pazarcık ve İslâhiye'de daha fena bir haldedir. Her yerde olduğu gibi *kinin* yokluğu halkın en büyük sorunudur²²⁵⁰. 1944 yılında hastalık azalmasına rağmen görüldüğü yerlerde yine şiddetli bir şekilde hissedilmiştir²²⁵¹. Urfa ve Mardin vilâyetlerinde de birer sıtma mücadele merkezinin kurulacağı belirtilmiştir²²⁵².

Sıtma hastalığının önüne geçmek amacıyla 26 Mart 1945'te "Sıtma ile Olağanüstü Savaş Yapılmasına Dair Kanun" çıkarılmıştır. Sıtma ile olağanüstü savaşın yapılacağı bölgeler, Sıhhat ve İçtimâi Muavenet Bakanlığı'nın teklifiyle, Bakanlar Kurulunca tespit ve ilan olunmuştur. Kanunun 4. maddesinde; sıtma ile olağanüstü savaşın gerektiği çalışma derecesine göre sabit ve gezici kurullar oluşturulmuştur²²⁵³. Bu mücadele sadece sivrisinekleri ve bataklıkları yok etmek için verilen bir mücadele ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda uzun yıllar sıtma karşısında çaresiz kalan halkın değişik tütsüler yapma gibi hastalığı batıl inançlarla önleme alışkanlığı yerine, aydınlanma çabasının çözüm getirebileceğini göstermesi yönünden büyük önem taşımıştı²²⁵⁴.

Gaziantep milletvekillerinin 7 Aralık 1945 tarihli müşterek raporlarında, Gaziantep'in sağlık durumunun genel olarak iyi olduğu ifade edilmiştir. 1945'te sıtma geçen yıla göre hayli azdır. Başka hastalıklar önemli bir kıpırdama göstermiyor. Yalnız genel sağlık durumu bakımından Gaziantep'teki hastaneler genel ihtiyacı karşılayamamaktadır²²⁵⁵.

²²⁴⁷ *Yeni Gaziantep*, 7 Eylül 1943, s. 2.

²²⁴⁸ *Yeni Gaziantep*, 8 I. Teşrin (Ekim) 1943, s. 1.

²²⁴⁹ *TBMM ZC*, Devre: 7, C. 7, İçtima Senesi: 1, 17. İnikad (05. 01. 1944), s. 15.

²²⁵⁰ *BCA*, 490.01.654.178.1. s. 63.

²²⁵¹ *BCA*, 490.01.654.179.1. s. 36.

²²⁵² *TBMM ZC*, Devre: 7, C. 10, İçtima Senesi: 1, 60. İnikad (24. 05. 1944), s. 221.

²²⁵³ *TBMM Kavanin Mecmuası*, VII/27, TBMM Basımevi, Ankara 1945, s.119.

²²⁵⁴ Kardaş, s. 329.

²²⁵⁵ *BCA*, 490.01.654.181. 1. s. 146.

İslâhiye kazasında az bir para ile Emen ve Fevzipaşa göllerinin kolayca temizlenebileceği, temizlenmediği takdirde bölgede sıtmanın yaygınlaşacağı ve ziraata da verdiği zararın büyüklüğü görülmektedir. Bu göl ve etraflarındaki bataklıklarda bir şey yapılmadıkça bu mıntıkadaki sıtma mücadele teşkilâtı *kinin* dağıtmaktan ibaret olan faaliyetine münhasır kalmaktadır²²⁵⁶.

Sihhat ve İctimaî Muavenet Vekili H. Alataş Sıtma hastalığının, yurdun her tarafında az çok mevcudiyetini hissettirdiğini söylemiştir. Buna sebep de her zaman ve her vesile ile izah olunduğu üzere geçen ve önceki yıllar zarfında fazla miktarda yağın yağmurlar ve bilhassa memleket dâhilinde eskisi gibi bol ilaç bulunmamasıdır. Sıtma ilacı tedarikindeki müşkülata rağmen bu yıl Gaziantep Sihhat Müdürlüğü'ne 95 kilo devlet kinini, 200 kutu devlet *kinin* ampülü ve 4532 kutu devlet *atebrini* ayrıca fakir sıtmalılarının tedavi edilmeleri için bir kilo parasız *kinin* gönderilmiştir²²⁵⁷.

Diyarbakır bölgesi Müfettişi Hakkâri Milletvekili Ali Reşat Göksidan tarafından Mardin vilâyetinde yapılan teftiş raporunda ise Nusaybin kazasında sıtmalı insanların sayısının günden güne arttığı ortaya çıkmıştır²²⁵⁸.

Gaziantep milletvekilleri tarafından hazırlanan raporda, genel evlerle ilgili düzenleme yapılarak gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir²²⁵⁹.

1946'da olağanüstü sıtma savaşı mıntıkası olan Gaziantep 1947'de daimî sıtma savaşı bölgesi içine alınmıştır. Maraş Daimî Sıtma Mücadele Reisliği'ne bağlanan Gaziantep merkez ilçesi ve köylerinde hemen işe başlanması için iki sıtma savaş sağlık memuru tayin edilmiştir. Daha sonra bu sağlık memurları dörde çıkarılmıştır. Şimdilik gereken tedbirler alınmış sıtmalılar için *atebrin*, *plâzmokin*, sivrisineklerin barınabilecekleri yerlerin temizlenmesi için de mazot ve *D.D.T.* gelmiştir. Gaziantep'e gelen sıtma savaş sağlık memurlarından birisi derhal köylere gönderilmiş, diğeri de merkezde bırakılmıştır. Köye çıkan memur yanında *D.D.T.* mahlûlü ile sıtmalı hastalara parasız dağıtılmak üzere *atebrin* ve *plâzmokin* de götürmüştür²²⁶⁰.

²²⁵⁶ *BCA*, 490.01.653.175.1. s. 48.

²²⁵⁷ *BCA*, 490.01.654.178.1. s. 56.

²²⁵⁸ *BCA*, 490,01.1579.433.2. s.4.

²²⁵⁹ *BCA*, 490.01.654.179.1. s. 13.

²²⁶⁰ *Yeni Gaziantep*, 12 Nisan 1946, s. 1.

3.3.4. Tifüs (Lekelihumma) ve Bitle Mücadele

Tifüs hastalığı diğer bulaşıcı hastalıklarda olduğu gibi özellikle Suriye tarafından yayılmaya başlamıştır. bu hastalığın önlenmesi için 1919'da Halep vilâyetine 1.000 lira gönderilmişti²²⁶¹. 1925 yılından beri elde bulunan grafiklerden anlaşıldığı kadarıyla her yıl ülkede Tifüs vakası görülmüştür. Bu vaziyet hastalığın esasen endemik olduğunu göstermektedir. II. Dünya Savaşı'ndan önceki 4 yılda ortalama 485 kişi bu hastalığa yakalanmıştır. Harpten sonraki 4 yılda da bu sayı 764'e çıkmıştır. 1943 yılının Ocak ayında bütün yurttan 167, Şubat ayında 269, Mart ayında 436, Nisan ayında 747 vaka tespit edilmiştir. Mayıs ayında ve ayın 25'ine kadar 698 vaka bulunmuştur. Seyhan'da 80, Mardin'de 105, Erzurum'da 65, Van'da 42 vaka görülmüştür. Vaktinde haber alınan yerlerde bütün kuvvetler harekete geçerek bu vakaları önlemeye çalışmıştır. Yalnız nüfusu çok olan ve bilhassa amele çalışan yerlerde zorluklar devam etmiştir. Harbin, içinde sıkıntılar devam ettiği zaman geniş ölçüde salgınlar yapacağı başından itibaren nazarı dikkate alınarak birçok hazırlıklar da yapılmış, meselâ Almanya'dan sipariş edilen etüvlerin bir kısmı ülkeye gelmiştir²²⁶².

Tifüs ateşli, bulaşıcı ve öldürücü bir hastalıktır. Savaş zamanlarında sefalet halinde temizlikten uzak toplu yaşam alanlarında tehlikeli salgınlar yapar²²⁶³. Günün önemli meselelerinden biri olan tifüs ve bit mücadelesine dair Sıhhat ve İctimâi Muavenet Vekâleti'nden alınan 18 Mayıs 1943 tarihli ve 102/8036 sayılı tezkere suretine göre²²⁶⁴ son zamanlarda tifüs vakaları artış göstermekte ve yer yer küçük salgınlar görülmektedir. Şimdiki dünya harbinin doğurduğu şartlar ve güçlükler karşısında bu vaziyetin daha ziyade ağırlaşmasından ve bilhassa yaklaşan kış mevsiminde büyük ve tehlikeli salgınların zuhurundan korkulmaktadır. Bu hastalık böyle zamanlarda yayılmağa oldukça elverişlidir. Sıhhat ve İctimâi Muavenet Vekâleti hastalığın ortaya çıktığı her yerde gerekli önlemleri almaktadır. Ancak başarı sağlanabilmesi için bütün devlet ve belediye teşkilâtıyla birlikte çalışmak gerekir. Malum olduğu üzere tifüsün artışında hemen hemen tek amil vücut ve baş

²²⁶¹ BOA, DH.ŞFR. D. NO: 70, G. NO: 19. s. 1. H. 19.01.1335

²²⁶² TBMM ZC, Devre:7, C. 2, İctima Senesi: Fevkalâde, 27. İnikad (25.V.1943), s. 210.

²²⁶³ Yeni Gaziantep, 6 Şubat 1945, s. 1

²²⁶⁴ BCA, 030.10.177.224.1. s. 1.

bitleridir. Dönemin şartlarından dolayı ülkenin tamamında bu hastalığa önlem almak mümkün değildir. Ancak mektepler, fabrika ve imalathaneler büyük küçük yol ve sair inşaat ve ziraat amelesi, cezaevleri ve bunlara benzer toplulukları ve nakil vasıtalarını daimî surette mürakabe etmek ve buralarda bulunanları bitlenmekten kurtarmak her zaman için mümkündür. Eğer böyle bir adım atılırsa tifüs mücadelesinde önemli faydalar sağlanacağı mezkûr vekâlet tarafından dile getirilmiştir²²⁶⁵. Temizlik için nasıl hareket edilmesi gerektiği şekiller ile halka anlatılmıştır²²⁶⁶.

Tifüs mücadelesinde ise Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti'nin 95 sayılı kanunda Tifüs mücadelesinin ana hatları belirlenmiştir. 1943 yılı kış mevsiminde bu hastalığın yurdun her tarafına yayılmasını önlemek için orduda alınan tedbirlerle beraber Sivil Sıhhat Teşkilâtı ile işbirliğinin yanı sıra sivil mücadele işlerine mümkün olan yardımın yapılması gerekmektedir²²⁶⁷.

1943 yılı Nisan ayında Adana'da çıkan tifüs vakalarından sonra son iki hafta içinde Gaziantep'te de iki tifüs vakası tespit edilmiştir. Vilâyet ve belediyece ciddi tedbirler alınmış, oteller, bazı hamamlar ve kebabçı dükkânları teftiş edilmiştir. Temiz olmayan yerler hem kapatılmış hem de para cezası uygulanmıştır²²⁶⁸.

Gaziantep Hıfzıssıhha Meclisi 3 Eylül 1943'te Vali Burhanettin Teker'in başkanlığında toplanarak salgın hastalıkları önleyici tedbirler alınması hususunda önemli kararlar almıştır²²⁶⁹. Bu kararlar genellikle temizlik hususunda daha dikkatli olunması gerektiğine yöneliktir²²⁷⁰. Salgın hastalıklarla mücadele için Gaziantep Belediyesi tarafından İstanbul'dan 2.350 liraya bir etüv makinesi satın alınmıştır. ığı öğrenilmiştir²²⁷¹.

²²⁶⁵ BCA, 030.10.177.224.1. s. 2.

²²⁶⁶ BCA, 030.10.177.224.1. s. 3; BCA, 030.10.177.224.1. s. 4; BCA, 030.10.177.224.1. s. 5; BCA, 030.10.177.224.1. s. 6.

²²⁶⁷ BCA, 030.10.177.224.1. s. 9.

²²⁶⁸ *Yeni Gaziantep*, 7 Nisan 1943, s. 2.

²²⁶⁹ *Yeni Gaziantep*, 7 Eylül 1943, s. 2.

²²⁷⁰ *Yeni Gaziantep*, 7 Eylül 1943, s. 2.

²²⁷¹ *Yeni Gaziantep*, 14 Eylül 1943, s. 1.

3.3.5. Çıban Hastalığı ve Alınan Tedbirler

Çok fazla mevzubahis edilmemiş olan bulaşıcı hastalıklardan biri de çıbandır. Antep veyahut Halep çıbanı olarak ta bilinen bu hastalığa Urfa, Diyarbakır, Gaziantep ve havalisinde rastlanmıştır. Bilhassa Urfa'da birçok kişi bu hastalıktan muzdariptir. Bu çıban ekseriya vücudun hava ile temas eden kısımlarında, yüzde ve bu gibi açık yerlerde çok oluyor. Bir kaç tanesi bir yerde çıkarsa da çok çirkin bir görüntüye sebebiyet veriyordu. Özellikle kız çocuklarında bu çok mühim bir durumdur. Suruç kazasında halkın çoğu bu hastalığa tutulmuştur. Geri kalanlarda çıbanın ise çıkacağına dair emareler tespit edilmiştir²²⁷².

Diyarbakır'da Kâmil Bey isminde bir doktor kendisine göre bir usul ile hastalığı tedavi etmeye başlamıştır. Fakat onun tedavi yöntemleri bazı hastalarda aksi yönde tesir gösterince hükümet yetkilileri bu durumun araştırılmasını talep etmişlerdir²²⁷³.

1945 yılında da Hayfa ve Yafa'da veba salgını ortaya çıkmıştır. Milletlerarası Hıfzıssıhha Ofisi'nden alınan bir telgrafta Taranto'da (Toronto) 12 vaka görüldüğü öğrenilmiştir. Hastalığın Türkiye'ye sıçramaması için bütün sahil vilâyetlerine gerekli tedbirlerin alınması noktasında emirler verilmiştir. Bu arada ilgili bakanlıklara, işlek limanlarımızda denizcilik işleriyle ilgilenen bütün vatandaşlara veba aşısı tatbiki için gerekli hazırlıkların yapılarak uygulamaya başlanmıştır. Sosyal Yardım Bakanı Dr. Sadi Konuk²²⁷⁴.

²²⁷² TBMM ZC, Devre: 7, C. 2, İctima Senesi: Fevkalâde, 27. İnikad (25.5.1943), s. 215.

²²⁷³ TBMM ZC, Devre: 7, C. 2, İctima Senesi: Fevkalâde, 27. İnikad (25.5.1943), s. 216.

²²⁷⁴ BCA, 030.10.177.224.6. s. 3; BCA, 030.10.177.224.6. s. 1; BCA, 030.10.177.224.6. s. 2.

3.3.6. Gaziantep, Urfa ve Mardin’de Açılan Sağlık Kuruluşları ve Faaliyetleri

3.3.6.1. Gaziantep Memleket Hastanesi

Vilâyet merkezinde memleket hastanesi Cumhuriyet’in ilanından önce belediye tarafından idare edilmekte idi. O zaman 25 yataklı olan bu hastanenin daha muntazam bir duruma getirilmesi düşünülerek 1926’da hususî muhasebeye devredildi. Hastane 1933’te 50 yatağa ve 1935’te de 25 yatak ilavesiyle 75 yataklı bir müesseseye dönüştürülüp kadrosu da buna göre genişletilmiştir. Hastane devredilirken 10.987 lira yıllık masrafla idare edilirdi. Bu günkü bir yıllık masrafı ise 50.000 kûsur liradır²²⁷⁵. 75 yataklı Memleket Hastanesine bir yılda 2.900 hasta yatırılmış, polikliniğinde altmış bine yakın hasta muayene edilmiş ve bini müteceviz ameliyat yapılmıştır²²⁷⁶. Ancak bu hastanenin hem tesisat hem de teşkilât bakımından ıslaha ihtiyacı vardır. Servisleri dâhiliye ve hariciye den ibarettir²²⁷⁷.

Hastaneye 1940 yılında 1.460 hasta yatırılmış, 37.914 poliklinik muayenesi, 919 ameliyat, 2.161 laboratuvar muayenesi, 1.072 adli rapor, 700 heyeti sıhhiye muayenesi ve 36 kuduz tedavisi yapılmıştır²²⁷⁸.

Memleket hastanesine yedi ay zarfında 957 hasta yatırılarak bunların tedavi ve iaşeleri temin edilmiş poliklinikte 4.068 dâhili, 10.250 haricî, 931 kulak burun boğaz hastalıkları muayene ve ayakta tedavisi yapılmıştır. 1.545 laboratuvar muayenesi yapıldığı gibi 687 hasta üzerinde de büyük küçük ameliyat icra edilmiştir. Bundan başka 21 kuduz tedavisi yapılmıştır. Hastane kadrosunun 75 yatak olmasına rağmen vuku bulan tehacüme karşı yer yatakları temin edilmek suretiyle hasta ve yatak sayısı 85’e çıkarılmıştır²²⁷⁹. 1941 yılında hastane bütçesine bir bakteriyolog ilave edilmiş ise de henüz laboratuvar tesis edilmemiştir²²⁸⁰.

²²⁷⁵ *Yeni Gaziantep*, 29 I. Teşrin (Ekim) 1941, s. 3.

²²⁷⁶ *Yeni Gaziantep*, 29 I. Teşrin (Ekim) 1940, s. 7.

²²⁷⁷ *BCA*, 490.01.653.175.1. s. 48.

²²⁷⁸ *Yeni Gaziantep*, 5 Nisan 1941, s. 2.

²²⁷⁹ *Yeni Gaziantep*, 8 Şubat 1941, s. 3.

²²⁸⁰ *C.H.P. Gaziantep Vilâyet İdare Heyeti İkinci Altı Aylık Çalışma Raporu (1/7/940’dan 31/12/940 Gününe Kadar)*, s. 50.

Hastane polikliniklerinde 1941 yılı Şubat'ında 4.850 vatandaşın muayene edildiği, kadrosu 75 yatak olan bu müessesenin çok zamanlar 80-90 hastayı tedavi ettiği görülmüştür²²⁸¹.

1942 yılı içinde yapılan iyi işlerden biri de Memleket Hastanesi'nin belli başlı ihtiyaçlarından biri olan yeni ve son sistem bir röntgen makinesine kavuşmuş olmasıdır. Bundan başka hastaneye her türlü nakil vasıtasının geçeceği iyi bir yol açılmış ve hastanenin dâhilinde büyük ıslahat ve tamirat yapılmıştır. Ayrıca hastanenin doktor kadrosu da genişletilmiş yeni kadroya bir nisaiye mütihazı ilave olunmuştur²²⁸².

Memleket hastanesinde poliklinik ek binasının üzerine inşa edilmekte olan yeni ek binanın duvar, bölme ve çatı kısımları ikmal edilmiş, iç sıvası ve iç işleri üzerinde çalışılmaya başlanmıştır. Yeni ek bina bugünkü idare ek binasıyla birleştirilerek paralı hastalara tahsis edilecektir²²⁸³.

1942 malî yılının ilk altı ayında hastaneye verilen ödenekle 905 hasta yatırılmış, 7.826 hasta hariciye, 4.638 hasta dâhiliye, 6.407 hasta kulak, burun, boğaz polikliniklerinde muayene ve tedavi olunmuştur. 2.197 laboratuvar muayenesi ve 518 ameliyat yapılmıştır. Hastanenin büyük bir ihtiyacı olan röntgen cihazı 12.000 liraya satın alınarak bu yıl tesis edilmiştir²²⁸⁴.

1944 yılında Gaziantep milletvekillerinin seçim yerlerinde yaptıkları tetkiklere ait olan raporda memleket hastanesinin teşkilâtının iyi olduğu saptanmıştır. Dâhiliye, burun kulak uzmanı, röntgen vesaire vardır. Yeni açılan doğumevi, çocuk bakımevi ve trahomla mücadele noktasında önemli bir mesafe alınmıştır²²⁸⁵. Doğum ve çocuk bakımevleri bütçe imkânları ölçüsünde arttırılmaya çalışılmaktadır²²⁸⁶. Gaziantep hastanesinin sağlık heyeti iyi çalışmasına rağmen binanın elverişsizliği ve mevcut tesisatın hali hazırdaki ihtiyaca cevap verememesi halkın istediği şekilde

²²⁸¹ *Yeni Gaziantep*, 22 Mart 1941, s. 2.

²²⁸² *Yeni Gaziantep*, 29 I. Teşrin (Ekim) 1942, s. 3.

²²⁸³ *Yeni Gaziantep*, 4 İkincikanun (Ocak) 1943, s. 1.

²²⁸⁴ *Yeni Gaziantep*, 4 Şubat 1943, s. 2.

²²⁸⁵ *BCA*, 490.01.654.178.1. s. 63.

²²⁸⁶ *TBMM ZC*, Devre: 6, C. 11, İhtima Senesi: 1, 57. İnikad (28.V.1940), s. 209.

faaydalanmasına engel olmaktadır. Yeni bir hastane binasının yapılmasının uygun olacağı kanısına varılmıştır²²⁸⁷.

Aynı rapora göre Gaziantep Hastanesi 1944’de röntgen uzmanı ile kuvvetlendirilmiş ve geçen yıla göre bir kat daha tekâmül etmiştir. bulduklarını ifade etmişlerdir. Yıl içinde açılmış olan doğum evi yeniden tadil edilmiş binası, teçhizatı ve bakımı itibariyle güzel bir hal almıştır²²⁸⁸.

Gaziantep Partisi’nin faaliyeti hakkında Gaziantep bölgesi müfettişi Bilecik mebusu Ahmet Sen’den alınan 11 Mayıs 1944 tarihli telgrafta poliklinik binasının inşaatı için verilen 2 bin liranın üst kısmının temin edildiği ifade edilmiştir²²⁸⁹.

Gaziantep memleket hastanesinde 1944 yılı başından itibaren 1.475 hasta tedavi edilmiş, 229 ameliyat yapılmış, 7.959 dâhiliye, 4.312 hariciye, 4.871 burun boğaz ve kulak ve 613 nisaiye olmak üzere 17.755 vatandaşın poliklinik muayenesi yapılmıştır. 7.149 vatandaşa pansuman yapılmış, 218 röntgen muayenesi icra kılınmıştır. Yine bu süre içinde 3.609 laboratuvar muayenesi icra olunmuştur²²⁹⁰.

1946 yılında hastaneye 567 dâhiliye, 377 hariciye, 72 nisaiye, 51 kulak ve 99 salgın olmak üzere 1.266 hasta yatırılmıştır. Ayrıca 8.158 dâhiliye, 9.020 hariciye, 369 nisaiye 1.514 kulak, 388 küçük ameliyat ve 163 büyük ameliyat olmak üzere 19.612 hasta poliklinik muayenesinden geçirilmiştir. Bunlardan başka 329 laboratuvar mesaisi ve 26 da röntgen muayenesi yapılmıştır²²⁹¹.

Urfa vilâyeti dâhilinde 1941 mali yılı son altı aylık ve 1942 mali yılı ilk üç aylık çalışma devresinde vücuda getirilen bayındırlık işleri arasında Urfa Memleket Hastanesi’nin bakımı da yer almıştır. Memleket hastanesinin bozuk olan cephesi mozaik ile çevrilmiş ve iç duvarlara sıva vurulup yağlı boya ile boyanmış kapı ve pencereleri tamir edilmiştir. Ayrıca binaya poliklinik ilâve edilmiştir²²⁹².

²²⁸⁷ BCA, 490.01.654.178.1. s. 71.

²²⁸⁸ BCA, 490.01.654.179.1. s. 36.

²²⁸⁹ BCA, 490.01.510.2046.2. s. 1.

²²⁹⁰ *Yeni Gaziantep*, 29 I. Teşrin (Ekim) 1944, s. 2.

²²⁹¹ *Yeni Gaziantep*, 29 Ekim 1946, s. 3.

²²⁹² *Urfa*, 30 Ağustos 1942, 3.

3.3.6.2 Kilis Memleket Hastanesi

Cumhuriyetin ilanından önce belediye tarafından idare edilmekte olan diğeri bir hastane Kilis Memleket Hastanesi idi. Belediyeye bağılı iken 1927’de hususî muhasebeye devredilmiş ve o zaman yıllık masrafı 8.987 lira olup bu günkü masraf 13.000 liraya çıkarılmıştır²²⁹³. CHP Gaziantep vilâyet kongresi 28 Şubat 1940’ta Parti Mıntıka Müfettişî Fahrettin Tiritoğlu’nun başkanlığında toplanmıştır²²⁹⁴. Burada alınan kararlarda Kilis Memleket Hastanesi’ne bir dâhiliye uzmanının tayini istenmiştir²²⁹⁵. Ödeneğı belediye bütçesinde mevcut bulunduğundan iyi bir doktor gönderilmesinin Sıhhiye Vekâleti’nden temennisine karar verilmiştir²²⁹⁶. 25 yataklı Kilis Memleket Hastanesi’nde bir yılda tedavi edilen hasta miktarı 600’ü geçmekte, poliklinik muayenesi 3.000’i aşmaktadır. Ayrıca 250 ameliyat icra olunmuştur. Yine bu yıl içinde sıhhat dairesince bazı mıntıkalara parasız *kinin* dağıtılmış, frengi aşısının yanı sıra 283.000 vatandaşa çiçek aşısı yapılmıştır²²⁹⁷. Bu hastaneye yedi ay zarfında 202 hasta yatırılmış ve tedavileri yapılmıştır. Yine bu müddet zarfında polikliniğeri müracaat eden 2.040 hastanın muayene ve ayakta tedavileri icra edilmiştir. Bundan başka 505 laboratuvar muayenesi, büyük küçük 136 ameliyat ve 7.100 vatandaşın pansumanları yapılmıştır. Frengili hastalara 350 *neosalversan* 100 *bizmojenol* zerk ve 2.000 gram *iyedürpotasyum* verildiğı gibi sıtmalılı hastalara da *kinin* dağıtılmıştır. Bulaşıcı hastalığın ana kaynağı sayılan Adana ve Suriye vilâyetleriyle sınır bulunan vilâyetlere hastalığın girmemesi için son derece uyanık bulunarak en uzak köylere kadar gidilip mükerrer tifo, çiçek, dizanteri aşılıları tatbik olunmuştur²²⁹⁸.

Kilis hastanesine 1943 yılının ilk altı ayında müracaat eden 3.086 hastadan 355’i hastaneye yatırılmış, diğeri muayene ve tedavi edilmiş ve 185 ameliyat yapılmıştır. Sıhhat dairesine verilen ödenekle frengili hastalara ilaç ve sıtmalılılara

²²⁹³ *Yeni Gaziantep*, 29 I. Teşrin (Ekim) 1941, s. 3.

²²⁹⁴ *BCA*, 490.01.1536.241.1. s. 93.

²²⁹⁵ *BCA*, 490.01.1536.241.1. s. 100.

²²⁹⁶ *BCA*, 490.01.1536.241.1. s. 109.

²²⁹⁷ *Yeni Gaziantep*, 29 İlkteşrin (Ekim) 1940, s. 7.

²²⁹⁸ *Yeni Gaziantep*, 8 Şubat 1941, s.3.

kinin alınmıştır. Köylere varıncaya kadar tifo, dizanteri aşıları yapılmış ve bütün halka çiçek aşısı tatbik olunmuştur²²⁹⁹.

Kilis Hastanesi için hususî muhasebece bütçeye bir kadın uzman tahsisatı konmuş olduğu halde buraya henüz kimsenin tayin olunmadığı ve buna şiddetle ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Bir kadın doktorunun gönderilmesi için halkın talepte bulunmasına Gaziantep milletvekilleri de katıldıklarını belirtmişlerdir²³⁰⁰.

3.3.6.3. Çocuk Dispanseri ve Çocuk Bakımevleri

Toksik hastalık çocuk ölümlerinin yüzde yetmişinden daha fazlasına sebebiyet vermektedir²³⁰¹. Bu hastalığa karşı Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Bakanlığı şöyle bir taktik geliştirmiştir. Sıtma ile olağanüstü savaş kanunu gereklerine göre Türkiye'nin her yerine doktorlar tarafından geniş çapta geziler düzenlenmektedir. En az sıtma kadar milli bünyeyi kemiren çocuk ölümlerinin yüzde 70'inden daha fazlasına sebep olan toksik çocuk ishallerinin doktorlar tarafından mecburî ihbar usulüne tabi tutularak tedavileri mümkündür. Bu suretle büyük külfetlere mecbur olmaksızın olağanüstü sıtma savaşı süresinde yüz binlerce çocuğun muhakkak bir ölümden kurtarılmasının mümkün olacağı kanaatine varılmıştır. Sıtma ile mücadele için Türkiye'nin birçok yerine giden doktorlar toksik hastalığının tedavisi için kullanılan ilaçları yanlarında bulunduracaklardır²³⁰². Ayrıca hastalıkla mücadele kapsamında çocukların diyetine tabi tutulması gerektiğinden bu koşulu sağlayamayan fakir ailelerden çocukların alınarak Çocuk Esirgeme Kurumu'na verilmesi düşünülmüştür²³⁰³.

Gaziantep şehrinin sıhhi müesseseleri arasında belediyenin süt çocuğu muayene ve müşavere evi de vardır. Belediye binasının alt katında ayrı bir antreden girilen tertemiz ve havadar dispansere her gün sabahtan akşama kadar kırk elli hasta çocuk getirilmekte muayene ve tedavilerine ihtimam edilmektedir. 1940 yılının ilk

²²⁹⁹ *Yeni Gaziantep*, 4 Şubat 1943, s. 2.

²³⁰⁰ *BCA*, 490.01.654.179.1. s. 36.

²³⁰¹ *TBMM TD*, Dönem: 7, C. 16, Toplantı: 2, 41. Birleşim (11.04.1945), s. 36.

²³⁰² *BCA*, 030.10.8.50.16.1.s. 1-2.

²³⁰³ *BCA*, 030.10.8.50.16.1. s. 3.

altı ayında dispanserde muayene olunan 0-14 yaşları arasındaki hasta çocukların sayısı 2.968'e ulaşmıştır²³⁰⁴.

Hastalıklar arasında yaz aylarında en çok göze çarpan ishaldir. İshalin artması, anne ve babaların buna bir hastalık nazarıyla bakmayarak dış çıkarmanın tabii bir neticesi zannetmelerinden ve bu yüzden hastalık ilerlemedikçe doktora müracaat etmemelerinden kaynaklanmaktadır. İkinci derece hastalıklar da kızamık ve boğmacadır. Kızamık son günlerde azalmıştır. Boğmaca vakası oldukça çok görülmektedir²³⁰⁵.

Çocuk doğumu ve çocuk vefiyatı hakkında memleketin hali çok fecidir. Birçok aileler çocuk yetiştirme hususunda yanlış hareket ettikleri gibi, çocuk vefiyatına da az ehemmiyet veriyorlar. Bu durumda çocuk doğum evleri hakkında birçok yerde noksanlar vardır. Sonuç olarak Gaziantep 55.000 nüfuslu²³⁰⁶ bir şehirdir. Türkiye'nin üçüncü sınıf bir memleketidir. Maalesef daha şimdiye kadar bir tek doğumevi orada yapılmamıştır. O memleketin hanımlarının şayanı merhamet olup acınacak hale geldikleri TBMM konuşmalarına yansımıştır.

Sağlık Bakanı Dr. Hulusi Alataş, Doğum Ve Çocuk Bakım Evlerinin, bütçenin verdiği müsaade dâhilinde yıldan yıla arttırılacağını belirtmiştir. En küçük vilâyetlere kadar bile birini yaptıktan sonra tekrar ikincilerini yapmak emelinde olduklarını ifade etmiştir. Buna imkân verecek ödenek olunca bir taraftan da uzmanları yetiştirmek hedeflenmiştir. Köy ebe okullarının köylerde çalışacak olan ebeleri yetiştirerek çocuk bakımı noktasından birçok eksikliği gidereceklerine dikkat çekmiştir²³⁰⁷. Sağlık alanında daha iyi hizmet vermek için bu okulların sayıları arttırılmaya çalışılmıştır²³⁰⁸. Alanında çok önemli tecrübelere sahip olan uzman Dr. Saip Özer²³⁰⁹,

²³⁰⁴ *Yeni Gaziantep*, 10 Ağustos 1940, s. 2.

²³⁰⁵ *Yeni Gaziantep*, 10 Ağustos 1940, s. 2.

²³⁰⁶ *TBMM ZC*, Devre: 6, C. 11, İçtima Senesi: 1, 57. İnikad (28.V.1940), s. 312.

²³⁰⁷ *TBMM ZC*, D: 6, C. 11, İ: 1, 57. İnikad (28.V.1940), s. 313.

²³⁰⁸ *Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı (Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti)*, s. 335.

²³⁰⁹ Gaziantep'te daha önce Türk Ocağı Başkanlığı yapmış ve 20 yıldan beri Gaziantep'te yerleşmiş ve açtığı doğumevi hastanesi ile hayır cemiyetleri için faydalı çalışmaları ile halkın derin muhabbet ve sempatisini kazanmıştır. 1941 yılında halkevi başkanlığına seçilmiştir. Bkz. *BCA*, 490.01.997.854.2. s. 4.

“on iki yataklı doğumevi” hastanesini tesis etmişti. Bu hastane Gaziantep halkının ve çevre vilâyet ahalisinin hayatî ihtiyacını bütün bir liyakatle karşılamıştır²³¹⁰.

CHP Gaziantep Vilâyet Kongresi’nde (28 Şubat 1940)²³¹¹ Gaziantep Doğumevi’nin tesisi de gündeme gelmiştir. Bunun Sıhhiye Vekâletinden teminine karar verilmiştir²³¹². Doğumevi tesisine bütçenin yetersizliği nedeniyle imkân bulunamamıştır²³¹³. Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti Dr. Saip Özer’e ait doğumevini 35 bin liraya satın almıştır. Vekâlet burada masrafları umumî muvazeneden karşılanmak üzere bir doğumevi ve çocuk bakımevi açmayı planlamıştır. Fakir halkın doğumları parasız olarak burada yapılacak ve çocuklara bu hastanede bakılacaktır. Doğum ve çocuk bakımevinin mütehasıs doktorları Vekâletçe tayin edilerek gönderilecektir²³¹⁴. Bugün bu müessesenin devletleştirilmiş bulunması, zengin fakir bütün yurttaşların bundan faydalanmasını temin edecek ve doğumdan dolayı birçok acı ve elim vakaların önünü alacaktır²³¹⁵.

Sağlık hizmetlerinin daha iyi ilerleyebilmesi için Köy Enstitülerinde yetiştirilmekte olan sağlık memurlarının sayısının artırılmasına çalışılmıştır²³¹⁶. 1943 yılında köy ebeleri köy sağlık memurları teşkilâtı hakkında bazı değişikliklere gidilmiş ve buna dair kanun çıkarılmıştır. Kanuna göre ihtiyacı olan köylere veya köy gruplarına birer köy ebesi birer köy sağlık memuru tayin edilir²³¹⁷. Bunlara ayrıca yol masrafı da verilir²³¹⁸.

Doğum ve Çocuk Bakımevi’nin 30 Ağustos 1944’te açılışı yapılmıştır²³¹⁹. Çocuk Bakımevi 14 yaşına kadar bütün çocuklara bakmakta ve bunlardan ana sütü olmayan, yaz ishaline tutulan, evlerinde iyi bakılmayan çocukları hastanede çocuk servisinde tedavi etmektedir²³²⁰.

²³¹⁰ Bu hastane 30 Ağustos 1930’da tesis edilmiştir. Bkz. *Yeni Gaziantep*, 30 Ağustos 1940, s. 1.

²³¹¹ *BCA*, 490.01.1536.241.1. s. 93.

²³¹² *BCA*, 490.01.1536.241.1. s. 109.

²³¹³ *BCA*, 490.01.1536.241.1. s. 110.

²³¹⁴ *Yeni Gaziantep*, 12 Mart 1943, s. 2.

²³¹⁵ Ali N. Ünler, “Doğum Çocuk Bakımevi Münasebetile”, *Yeni Gaziantep*, 16 Mart 1943, s. 1.

²³¹⁶ *TBMM TD Dönem: 8, C. 1, 3. Birleşim* (14.07.1946), s. 34.

²³¹⁷ *Urfa*, 21 Temmuz 1943, s. 1.

²³¹⁸ *Urfa*, 23 Temmuz 1943, s. 1.

²³¹⁹ *Yeni Gaziantep*, 1 Eylül 1944, s. 1.

²³²⁰ *Yeni Gaziantep*, 29 İ. Teşrin (Ekim) 1944, s. 2.

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın üç yıl önce açtığı bu müessese, 10 kadın hastalar, 10 da çocuk hastalar için olmak üzere 20 yataklıdır. Çocuk bakımevine bu yıl on ay zarfında 7.100 hasta müracaat etmiş, bunlardan 243 sıtmalılı hastaya 3.300 adet *atebrin*, 2.100 yaz ishaline tutulan çocuğa 18.500 adet *sulfa* parasız olarak verilmiş ve 211 çocuk da hastaneye yatırılarak parasız tedavi edilmiştir²³²¹.

Doğumevi'ne 1946 yılının 10 ayında 1.414 hasta müracaat etmiş, bunlardan 295'i yatırılmıştır. Yatan bu hastalardan 240'ı doğum yapmışlar, 55'i de kadın hastalıklarından tedavi edilmişlerdir²³²².

Cumhuriyetin ilanından itibaren Gaziantep köylerinde yapılan sağlık işleri şöyledir: 5 çeşme, 468 su tesisatı, 505 su kuyusu, 3 su tulumbası, 435 umumî halâ, 1 mezbaha, 68 ecza dolabı, 20 gübrelik, 23 mezarlık ve 12 kurutulan su birikintisi²³²³.

²³²¹ *Yeni Gaziantep*, 29 Ekim 1946, s. 3.

²³²² *Yeni Gaziantep*, 29 Ekim 1946, s. 3.

²³²³ *Yeni Gaziantep*, 29 I. Teşrin (Ekim) 1941, s. 3.

3.4. ASAYİŞ HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR

Cumhuriyetin kuruluşunun itibaren bir takım sorunlar paralel olarak devam etmekteydi. Bunlardan birisi kamu düzenini bozan ve toplumdaki güven ortamına darbe vuran asayiş olaylarıydı. Bilhassa sınır bölgesinde kaçakçılık, silahlı soygun ve çapulculuk gibi menfi durumların yaşanması hükümetin mezkûr bölgelerde halkın sükût içinde yaşamasını temin etmesini gerektiriyordu. Esasen gerek komşu devletlerle yapılan antlaşmalar ve gerekse güneyde asayişin teminine çalışılması Cumhuriyetin her daim politikaları arasında yer alıyordu. Bu defa önemli olan olayların bir an evvel tamamı ile sonlandırılmasını sağlamak gerekmekteydi.

Suriye ile Türkiye arasında 30 Mayıs 1926 ve 29 Haziran 1929 tarihli dostluk ve iyi komşuluk antlaşmaları imzalanmış ve bu antlaşmalarda sınırda yaşanacak hadiseler ve geçiş usulleri de bir karara bağlanmıştı. İki devlet arasında yine 1 Aralık 1939'da yapılan mukavele ile bu defa sınırdan geçirilecek unsurlar da masaya yatırılıp karara bağlandı²³²⁴. Hükümet merkezinden Antakya, Kilis, Nizip, Suruç, Birecik, Nusaybin, Cizre ve Çölemerik Halkevlerine gönderilen telgraf, asayiş olaylarına bundan sonra halkın da elinden geldiği ölçüde tepki göstermesi gerektiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Gümrük Muhafaza Birlikleri yasalar gereğince askerî teşkilât olarak kurulmuş ve vazifelendirilmişti²³²⁵. Gerek suçların azalması ve gerekse ülkede kaçakçılığın azalması açısından Gümrük Muhafaza Teşkilâtı'nın çalışmalarını sınır hattı üzerinde yoğunlaştırması gerekmektedir²³²⁶. Bölgede Tahtaköprü ve Akçakoyunlu'da 48.000 küsur liralık iki gümrük muhafaza karakolu binasının inşaatı bitmiş ve hudut kıtalarına teslim edilmiştir²³²⁷. Bu birliklerin mahalli idare amirlerine bağlı olmamasının büyük mahzurlar doğurduğunu, idarî, inzibatî birçok ihtilaflar meydana geldiğini, bu durumun bütün idare amirleri tarafından ileri sürüldüğünü belirtmişlerdir. Bu kuvvetlerin çalışma tarzlarında da birçok dedikodu uyandıracak

²³²⁴ BCA, 030.18.01.02.89.114.18.

²³²⁵ BCA, 490.01.654.179.1. s. 17.

²³²⁶ TBMM ZC, Devre: 6, C. 11, İçtima Senesi: 1, 57. İnikad (28.V.1940), s. 315.

²³²⁷ Yeni Gaziantep, 24 Ağustos 1940, s. 1.

şüpheli haller bulunduğu bilinmektedir. Yapılacak yeni düzenlemelerle bu duruma çözüm bulunması gerektiği dile getirilmiştir²³²⁸.

3.4.1. Gaziantep, Urfa ve Mardin’de Asayiş Olayları ve Alınan Tedbirler

Gümrük Muhafaza Teşkilâtı’nın bütün dikkat tedbir ve şiddetine rağmen bilhassa güney hudutlarında kaçakçılık hadiselerinin eksik olmadığı anlaşılmaktadır. Kaçakçılıkla mücadele işinde halkın hükümetle işbirliği yaparak ülkeyi bu zararlı akında kurtarma savaşında yardımcı olması bir vazife olarak görülmüştür. Bu vazifeyi ifa için de halkın bilgilendirilmesi ve mücadeleye faydalı bir unsur haline getirilmesi gerekmektedir. Bunun için halkevlerine yazı yazıldığını daha önce ifade etmiştik²³²⁹.

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 1939 yaz tatilinde Gaziantep milletvekillerinin seçim dairelerinde yaptıkları tetkikat üzerine partiye verdikleri raporda, Kilis’te kaçakçılığın fazlalığının göze çarptığı bildirilmektedir. Bu vaziyet Gümrük ve İnhisarlar Vekilliği’ne yazılmıştır. Alınan cevapta kazanın gayri tabii sınırı dolayısıyla kaçakçılığa müsait olmasına rağmen mücadeleye devam edildiği, Gümrük Muhafaza Teşkilâtı’nın vazifesini kolaylaştırmak için halkevlerinin bu hususta halkı bilgilendirmelerinin münasip olacağı bildirilmiştir²³³⁰.

Bölgede kaçakçılığı tetikleyen nedenler arasında halkın topraklarının bir kısmının Suriye tarafında kalması ve tarımla uğraşanların belge göstererek karşıya geçmeleri ve gelişlerinde kaçak eşya getirmeleri gösterilmiştir. Çiftçilikle uğraşanlar amele bulamadıklarını²³³¹ mevcut amelenin Suriye’ye kaçakçılık maksadıyla geçtiğini de belirtmektedirler. Münferit de olsa bu kaçakçılık yöntemi bölgede meydana gelmiştir²³³². Suriye’den ucuz ceket alarak, Türkiye’de bir misli fiyatla satmak keyfiyeti maalesef, azap (amele) ismi verilen rençberler sınıfının yavaş yavaş ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Çünkü rençber olarak yetişmesi gereken rençber

²³²⁸ BCA, 490.01.654.179.1. s. 38.

²³²⁹ BCA, 490.01.1005.880.4. s. 1; BCA, 490.01.1005.880.4. s. 3.

²³³⁰ BCA, 490.01.1005.880.4. s. 4.

²³³¹ H. C. Göğüz, “Çiftçilerimizin En Tehlikeli Derdi”, *Yeni Gaziantep*, 18 Mayıs 1940, s. 1; *Yeni Gaziantep*, 25 Mayıs 1940, s. 3; *Yeni Gaziantep*, 8 Haziran 1940, s. 2.

²³³² *Yeni Gaziantep*, 8 Haziran 1940, s. 1.

çocuğu bu sefer kaçakçı olarak yetişmekte ve böylece on dört on beş yaşındaki köylü çocukları kaçak ceket ticaretini muvaffakiyetle yapmaktadır²³³³.

Bölgedeki asayiş hadiselerinin her zaman çapulcular, soyguncular ve sınır ötesi düşmanlar tarafından gerçekleştirilmediği arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Kilis Gümrük Muhafaza Tabur Komutanlığı'ndan alınan 13 Eylül 1940 tarihli telgrafa göre Karkamış Hudut Takım Komutanı Sıtkı ile Üstçavuş Reşid'in bir askere sivil kıyafet giydirerek silahlandırdıkları, diğer askerlerle birlikte köylüleri de Suriye'ye gönderdikleri haber alınmıştır. Oradan getirdikleri kaçak eşyayı takım komutanının evinde sakladıkları tespit edilmiş ve 11 Eylül 1940 günü gece saat üçte adı geçen şahıslar gözaltına alınmıştır²³³⁴.

Gaziantep Milletvekili Dr. Samih İnal Başbakan'a göndermiş olduğu raporda kaçakçılıkla ilgili önemli bilgiler vermiştir. Suriye'den Türkiye'ye kaçak olarak önemli miktarda eski elbise girdiği yüzlerce vak'a ile sabit bir hakikattir. Alınan tedbirlere rağmen bu işle uğraşanlar her türlü tehlikeyi göze alarak bu maddenin kaçakçılığını yapmaktadır. Dr. Samih İnal'a göre kaçakçılığı doğuran sebeplerin başında arz ve talep ile üstün fiyat farkları gelmektedir²³³⁵. Dolayısıyla bir taraftan arz ve talep zarureti, diğer taraftan kaçak elbiselerin iyi kumaştan ve oldukça ucuz oluşu vatandaşları istemeyerek bu menfi yola sürüklemektir. Bu kaçakçılığı yurt çapında engellemek için eski tedbirlerden vazgeçilerek aşağıdaki tedbirlerin alınması daha tesirli ve yerinde bir karar olacaktır. Bunun için eski elbiseyi müsait formaliteler dairesinde ithal etmek, bu elbiselerin satıcılığını Türk tüccarlarına bırakmak ve bu suretle memlekete hem bol hem de ucuz mal temin etmek yoludur. Yapılacak olan bu hareketle kaçakçılığı doğuran sebepler kendiliğinden ortadan kalkmış olacaktır²³³⁶. Ayrıca Sümerbank vasıtasıyla bölgede yerli mallar pazarı ile ucuz elbise vermek elbise kaçakçılığını azaltmak için fayda sağlayacaktır²³³⁷.

²³³³ *Yeni Gaziantep*, 25 Mayıs 1940, s. 3.

²³³⁴ *BCA*, 030.10.180.246.1.

²³³⁵ *BCA*, 030.01.66.416.7. s. 1.

²³³⁶ *BCA*, 030.01.66.416.7. s. 2.

²³³⁷ İnönü, *Defterler (1919-1973)*, C. 1, s. 165.

Dr. Samih İnal, eski elbisenin ithaliyle birlikte yurda bulaşıcı hastalıklar girebilirmiş iddiasının gerçeği yansıtmadığını²³³⁸ çünkü her türlü tedbire rağmen kaçak akışının durdurulamadığını ifade etmiştir. Bundan dolayı memleketin ihtiyacı olan bu maddenin ithalinin yapılmaması kaçakçılığı teşvik etmekle beraber üstün kazancı Suriye tüccarlarına bırakmak demektir. Bize gelen bulaşıcı ve hummalı hastalıkların daima Suriye'den geldiği bilinen bir şeydir. Eğer Amerika'dan doğrudan eski elbise ithali yapılırsa bulaşıcı hastalıkların önüne geçileceğini söyleyen Samih İnal *bunu doktor olarak iddia ve ısrar ediyorum* demiştir. Çünkü elbiseler Amerika'dan Suriye'ye ve oradan da ülkemize girmekteydi. Suriye Tüccarları çok ucuza aldıkları bu malları bize üstün kârlarla satmakta ve Türkiye, Suriye arasında çok kârlı bir komisyonculuk yapmaktaydılar²³³⁹.

Eski elbiselerin menşei Amerika olduğuna göre, bunların doğrudan ithal edilmesinin sağlayacağı faydalar şunlardır: İhtiyaç olan eski elbiseler doğrudan Amerika'dan gelecek olursa muhtemel sıhhi mahzurlar hemen hemen izale edilmiş olacaktır. Suriye tüccarlarının Türkiye namına yaptıkları komisyonculuğa son verilmiş olacaktır. Normal kâr haddi kendi tüccarlarımıza devrettirilmiş olacaktır. Suriye'nin sağladığı kazanç ve gümrük gelirleri memlekete kalacak ve bu günkünden daha ucuza maliyet temin edilecektir. Bu maddenin kaçakçılığından mütevellit her türlü kötülüklerin ve hayat tehlikelerinin önüne geçilmiş olacaktır²³⁴⁰.

Hükümet kaçak eşyanın önüne geçmek için kullanıcıları cezalandırma yoluna da gitmiştir. Bunun için çeşitli kanunlar çıkarılmıştır. Gümrükten kaçırılarak ülkeye sokulmuş eşyayı kullanmak üzere yurt içinde satın alan veya bu eşyayı her hangi bir yerde bulunduranlar hakkında gerekli işlem başlatılacaktır. Bu cezalar ya paraya ya da hapis cezasına çevrilmiştir²³⁴¹.

Kaçak kumaşa en çok kadınlar tarafından rağbet edilmektedir. Bölgedeki kadınların birçoğunun üzerinde bu kumaşa rastlanmaktadır. Dolayısıyla yeni cezalar kadınları yakından ilgilendirmektedir. Örneğin kaçak kumaş bir kadının üzerinde

²³³⁸ BCA, 030.01.66.416.7. s. 2.

²³³⁹ BCA, 030.01.66.416.7. s. 3.

²³⁴⁰ BCA, 030.01.66.416.7. s. 4.

²³⁴¹ *Yeni Gaziantep*, 30 Ağustos 1940, s. 1.

yakalanırsa sahibinden 100 lira para cezası istenilmek ve 100 günde hapis cezası verilmek üzere mahkemeye sevki iktiza eder²³⁴².

Kaçakçılık faaliyetleri sürüp gitse de zaman zaman hükümet kanadından ferahlatıcı haberler gelmekle halkın sükût içinde yaşaması ve güven ortamının sağlanması amaçlanmıştır²³⁴³. Fakat asayiş olayları hükümetin iyi yönlü fiiliyatlarına gölge düşürmeye devam etmiştir. 1941 yılı 23-24 Temmuz gecesi Nizip-Suriye sınırında Kerhiz deresi denilen mevkide kaçakçılarla jandarma arasında bir çatışma meydana gelmiş, 500 kilo kahve ve silahlı kaçakçılar yakalanmıştır. Ayrıca Şarkıyan mahallesinden Arif oğlu manifaturacı Mustafa Yılmaz adında birinin evinde ve dükkânında polis tarafından yapılan araştırma neticesinde 900 gram esrar yakalanmış ve Mustafa Yılmaz adliyeye sevk edilmiştir²³⁴⁴.

Gaziantep Milletvekilleri Bekir Kaleli ve Dr. Abdurrahman Melek 10 Ekim 1941'de halkla çeşitli temaslarda bulunmuştur. Bu temaslarda vilâyetin her tarafında asayişin iyiye doğru gittiği ve hükümetin otoritesinin gücünü hissettirmeye başladığı görülmüştür²³⁴⁵. 6 Kasım 1942 yılında hazırlanan raporda ise asayişin genel olarak iyi olduğu, bir iki soygun vakasından başka önemli bir hadisenin olmadığı, zaten soygunculuk yapan faillerin de yakalandığı belirtilmiştir²³⁴⁶.

1 Mart 1942'de Cizre'ye bağlı Soser köyü ile İdil arasında Midyat postasının soyulduğu postadaki 5000 liranın gasp edildiği ve sürücüsünün öldürüldüğü 3. Ordu Müfettişliği'nin şifre telgrafından öğrenilmiştir²³⁴⁷.

2 Temmuz 1942'de 7. Kolordu Komutanlığı'ndan bölgedeki asayiş olaylarına dair bir telgraf alınmıştır. Bu telgrafta işlenen suçlar ve bu suçlara karşı yapılan müdahaleler belirtilmiştir. Buna göre: 27 Mayıs 1942'de saat 16.00'da iki İngiliz, bir çavuş, iki şoför ve iki Süryani Nusaybin'e girdikleri için tutuklanmıştır. Yapılan soruşturma neticesinde Telköçek'ten Kamışlı'ya erzak almaya giderken yollarını şaşırıklarını söyleyen şahıslar halen gözaltında tutulmaktadır. 30 Mayıs 1942 günü

²³⁴² *Yeni Gaziantep*, 30 Ağustos 1940, s. 1.

²³⁴³ *BCA*, 490.01.654.178.1. s. 54; *Yeni Gaziantep*, 29 İlkteşrin (Ekim) 1940, s. 2.

²³⁴⁴ *Yeni Gaziantep*, 2 Ağustos 1941, s. 2.

²³⁴⁵ *BCA*, 490.01.653.175.1. s. 45.

²³⁴⁶ *BCA*, 490.01.654.177.1. s. 135.

²³⁴⁷ *BCA*, 030.10.105.686.44. s. 1.

T. D. Vilyam adında bir İngiliz şoför de yolunu şaşırarak Nusaybin'e geldikten sonra yakalanmıştır. 217. Alayın Nusaybin'deki 1. Taburu'ndan Muzaffer adında bir er 26 Mayıs 1942 gecesini yolunu şaşırarak Suriye'ye geçmiş ve yapılan teşebbüs neticesinde 5 Haziran'da iade edilerek mahkemeye sevk edilmiştir. Midyat'taki topçu bataryasından Yedek Teğmen Fatih Kutlu ile bataryadan Çavuş Gercüslü Selim, Çayır Müfrezesi'nde iken 15 Mayıs 1942'de Nusaybin'in Vayışlı köyünde kıyafetlerini değiştirerek Suriye'ye geçmiş ve orada yakalanarak Derzor'a sevk edilmişlerdir. Yapılan tahkikattan sonra bunların siyasî bir maksat gütmediklerinin ve kaçakçılık maksadıyla Suriye'ye geçtiklerinin anlaşıldığı ve tahkikata devam edildiği bildirilmiştir²³⁴⁸.

Daha önce ifade ettiğimiz kumaş kaçakçılığı bu alandaki suçların sadece birini teşkil etmekteydi. Bunun yanı sıra çeşitli alanlarda kaçakçılık faaliyetleri gerçekleştiriliyor²³⁴⁹ ve bu durum ülke ekonomisini zora sokuyordu. Üstelik kaçakçılık büyük oranda güneyde yapılmasına rağmen bu fiiliyatı gerçekleştirenler kaçak eşyayı Orta Anadolu'nun muhtelif yerlerine sevk etmekten hiç de çekinmiyorlardı²³⁵⁰. Kaçakçılık millî bünyeye tebelleşmiş bir ahtapot gibiydi²³⁵¹. Güney sınırına yakın köylerde halkın çoğu daha kazançlı buldukları kaçakçılığı âdeta kendilerine bir meslek edinmişlerdi. Bazıları geniş kaçakçılık şebekeleri halinde bazıları da münferit bir halde bu işi yapmaktaydılar. Antep ve köyleri kaçak eşyanın en fazla tesadüf edildiği yerlerin başında gelmekteydi. Özellikle bu köylerde eline birkaç kuruş geçen her adam derhal rençberlikten çekiliyor ve kaçakçılığa başlıyordu²³⁵².

Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti'nce hâlihazır durumun öneminden dolayı kaçakçılık ve eşkıya hadiseleri karşısında gümrük muhafaza teşekküllerinin iyi ve verimli çalışmalarını temin etmek amacıyla birçok kontrol tedbirleri aldırılmıştır. Bu meyanda genel komutanlık ikinci muavini ile bir vekâlet müfettişi daimî olarak güney bölgesine memur edilmiştir. Bunun yanında yolsuz hareket edenler görülürse

²³⁴⁸ BCA, 030.10.265.791.33.

²³⁴⁹ *Urfa*, 29 Eylül 1942, s. 1.

²³⁵⁰ H. C. Göğüz, "Çiftçilerimizin En Tehlikeli Derdi", *Yeni Gaziantep*, 18 Mayıs 1940, s. 1; *Yeni Gaziantep*, 29 Haziran 1940, s. 2.

²³⁵¹ H. C. Göğüz, "Çiftçilerimizin En Tehlikeli Derdi", *Yeni Gaziantep*, 18 Mayıs 1940, s. 1.

²³⁵² *Yeni Gaziantep*, 25 Mayıs 1940, s. 3.

bunlar hakkında da kanunî işlemlerin yapılacağı bildirilmiştir. 1991 sayılı nizamnâme, valilere bölgelerinde bulunan muhafaza teşkilleri üzerinde tam bir kontrol ve vazifelerini yapmayanlar hakkında da takibat yapma yetkisini vermiştir²³⁵³. Vilâyetçe kaçakçılıkla mücadelede son günlerde hız verilmiş, emniyet dairesinde yalnız kaçakçılık takibiyle uğraşmak üzere bir grup tesis edilmiştir²³⁵⁴.

Diyarbakır bölgesi Müfettişi Hakkâri Milletvekili Ali Reşat Göksidan tarafından Mardin vilâyetinde yapılan teftiş raporuna göre, şimdiye kadar uzun yıllardan beri bu vilâyetin merkez ve geniş muhitlerinde cereyan ettirilmekte olan nef'i, sürgün hapis ve tazyik gibi ağır baskı hareketleri şehir halkını son derece sindirmiş ve yıldırılmış bir haldedir²³⁵⁵. Ali Reşat Göksidan aynı raporda bu vilâyette normal idareyi kurma sırasının geldiğine şahsen kanaat getirmiş olduğunu söylemiştir²³⁵⁶. Mardin ve Urfa vilâyetleri için genç, dirayetli, ahlâk ve akidesi son derece sağlam kıymetli valiler bulup tayin etmek yapılması gereken işlerin en önemlisidir²³⁵⁷. Göksidan, ayrıca Mardin'de jandarmadan oldukça fazla şikâyet olduğu saptamış, bu şikâyetin doğu vilâyetlerinin genel bir derdi olduğunu söylemiştir²³⁵⁸. Zabıta vakaları kapsamında değerlendirilen bu sorun Başbakan Şükrü Saraçoğlu tarafından 17 Mart 1943 tarihinde Heyeti Umumiye'de okunan hükümet programında da dile getirilmiştir²³⁵⁹.

1944 yılında Mardin'de gerçekleşen bir hadise arşiv belgelerine şöyle yansımıştır: Suriye süvari milisleriyle köylülerinden ibaret tahminen 40-50 kişilik bir grup Derbesiye Gümrük Muhafaza Bölüğü'nün Pirmir Karakolu'nun 1 km. batısından hududu tecavüz ederek civar köylerin hayvanlarını gaspa teşebbüs etmiştir. Civar Gümrük Muhafaza Karakollarıyla jandarma olay yerine yetişerek bunları tart etmiş ve bu sırada milislerin yanına gelmek maksadıyla hududu geçmiş bulunan bir kamyon içindeki bir İngiliz subayla 11 silahsız milisin kaçmasına meydan verilmeden yakalandığı bildirilmiştir. Aynı hadise hakkında yine Tabur

²³⁵³ BCA, 490.01.510.2046.2. s. 8.

²³⁵⁴ *Yeni Gaziantep*, 16 Nisan 1943, s. 1.

²³⁵⁵ BCA, 490,01.1579.433.2. s. 2.

²³⁵⁶ BCA, 490,01.1579.433.2. s. 5.

²³⁵⁷ BCA, 490,01.1579.433.2. s.5.

²³⁵⁸ BCA, 490,01.1579.433.2. s.5; BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 5.

²³⁵⁹ BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 8; *Urfa*, 30 Mart 1943, s. 2.

Komutanlığı'ndan alınan 25 Haziran 1944 tarihli ikinci rapora göre vaka mahallinde karşı taraf memurları ile Vilâyet Jandarma Alay Emniyet Müdürü, Kızıltepe Kaymakamı ve Gümrük Muhafaza Tabur Komutanı'nın iştirakiyle vakanın cereyan tarzı tespit edilmiştir. Adı geçen heyet tarafından hadisenin tahkik edilmekte olduğu ve neticenin ayrıca arz olunacağı bildirilmiştir. Bu hadisenin etraflı olarak tahkiki ve netice hakkında acele malumat verilmesi Urfa Alay Komutanlığı'na emredilmiştir²³⁶⁰. Son zamanlarda yapılan mücadelelerle hayvan kaçakçılığı hayli azalmıştır²³⁶¹.

Yine 1944 yılında gerek hudut teşkilâtının vazifeleri ve gerekse Gümrük Muhafaza Teşkilâtı'nın kaçakçılığı men ve takibi hususunda bölgelerindeki valilerle vazife münasebetlerine dair nizamnâmeler değiştirilmiştir²³⁶². Ayrıca güney hudutlarında yapılan kaçakçılığın önlenmesi doğrultusunda verimli çalışmalarından dolayı Hatay Valisi Celâl İzgi, Gaziantep Valisi M. Ali Çeltik, Urfa Valisi Fahri Gönüllü ve Mardin Valisi Kâmuran Çuhruk'un birer takdirname ile ödüllendirilmişlerdir (1 Ocak 1955)²³⁶³.

19 Ekim 1944 günü saat 10.30'da Telhamut İstasyonu'nun 2 kilometre kuzeybatısında Ziraî Kombinalar tarafından tohumluk olarak ayrılan 14 numaralı buğday yığınının buğday çalmak üzere 16 deve, 19 merkep ve bir atla gelen 7 Suriyeli çapulcu ile yığında daha evvel pusu kurmuş olan Resûlayn Jandarma Takip Bölüğü erleri arasında çatışma meydana gelmiş ve jandarma tarafından 1 deve, 1 at, 6 merkep vurulmuş, 13 merkeple 16 deve müsadere edilmiştir²³⁶⁴. Bölgede gerek asayiş ve gerekse kaçakçılık noktasında emniyetin sağlanması için Urfa ve Mardin vilâyetlerine ikişer arazi otomobili alınması amacıyla ödenek ayrılmıştır²³⁶⁵.

Bazı asayiş hadiselerinde siyasî amaçların güdüldüğü de dikkat çekmektedir. Suruç Gümrük Muhafaza Tabur komutanı tarafından 1 Ekim 1945'te Suruç'un Cumhuriyet mahallesinde bir şahsın parmağında orak çekiç işaretini taşıyan gümüş bir yüzük görülerek incelemeye başlanmış ve neticede bu yüzüklerin hududa 1,5

²³⁶⁰ BCA, 030.10.00.00.265.791.54.

²³⁶¹ TBMM ZC, Devre: 7, C. 10, İçtima Senesi: 1, 59. İnikad (23. 05. 1944), s. 194.

²³⁶² BCA, 030.18.01.02.106.56.9.

²³⁶³ BCA, 030.18.01.02.141.93.7.

²³⁶⁴ Urfa, 25 I. Teşrin (Ekim) 1944, s. 1.

²³⁶⁵ TBMM TD, Dönem: 7, C. 20, 3. Toplantı, 12. Birleşim (17.12.1945), s. 43.

kilometre mesafede Harabe-i beşik köyünden Mehmet Oğlu Bozan Açıkgöz tarafından Suriye'den kaçak olarak getirildiği tespit edilmiştir. Bozan Açıkgöz'ün evinde yapılan aramada da ikisi orak çekikç markalı ve diğerleri de güneş, cami ve minare resimli 7 yüzük ele geçirilmiştir. Hususî bir maksatla yapılarak Türkiye'ye sokulan bu yüzüklerle bunları sokanlar Suruç Cumhuriyet Savcılığı'na teslim edilmişlerdir²³⁶⁶.

Gaziantep merkez ilçesi geniş engelli bir alana tekabül etmiş olmakla beraber yoğun nüfuslu ve ekonomik faaliyetleri yüksek derecede çok ve çeşitli işleri olan bir merkezdi. Köyleri ve bilhassa devlet sınırı üzerinde bulunan köyler bu merkeze uzakta kaldığından bunların yakından denetlenmesi mümkün olamamaktaydı. Bu bölge içinde 180 kilometre uzunluğunda olan devlet sınırından 80 kilometresi de merkez bölgesindeydi. Sınır ve kaçakçılık olaylarının daha yakın bir otoritenin denetim ve gözetimi altına alınması gerekmektedir²³⁶⁷.

Gaziantep milletvekillerinin 1944 yılında hazırlamış oldukları raporda, Gaziantep'te bu yıl emniyet memurları hakkında çok şikâyet dinlediklerini madde olarak en önemlisinin emniyet memurlarının uygunsuz kadınları himaye ettikleri iddiasının olduğunu belirtmişlerdir. Umumhane yakınındaki evlerde huzur ve emniyet kalmadığını birçok kimselerden işittiklerini ifade etmişlerdir. Bu hadise birçok defa vilâyet makamına da bildirilmiş, fakat bir faydasının görülmediğini söylemişlerdir. Bu meseleyle ilgili bir dilek de şehrin en kalabalık yerinde dört caddenin birleştiği noktada ve iki hastanenin yolu üzerinde bulunan umumhanenin oradan kenar bir mahalleye kaldırılmasıdır. Halkın bunu ısrarla istediği vurgulanmıştır²³⁶⁸.

²³⁶⁶ BCA, 030.10.180.246.24.

²³⁶⁷ BCA, 030.11.01.182.12.14. s. 5.

²³⁶⁸ BCA, 490.01.654.179.1. s. 48.

3.5. TARIM VE HAYVANCILIK HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR

3.5.1. Tarım Alanında Yapılan Faaliyetler

Cumhuriyet devrinde ziraatta başlanan işlerin başında ziraî üretimin artırılması gelmektedir²³⁶⁹. II. Dünya Savaşı'ndan dolayı ülkeyi her zaman savaşa hazır tutmak için önemli harcamalar yapılmıştır. Bundan dolayı daha önce hazırlanan sulama programları da uygulanamamıştır²³⁷⁰. II. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarından itibaren her yerde fevkalâde tedbirlere müracaat edilmesi zarurî görülmüştür. Bu sebeple Türkiye'de de millî müdafaanın ve halkın ihtiyacını karşılamak ve yurdun iktisadî bünyesini korumak maksadıyla 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu 21 Ocak 1940'ta yayımlanmıştır²³⁷¹. Bu kanunla fevkalâde hallerde İcra Vekilleri Heyeti'ne vazife ve yetkiler verilmiştir²³⁷².

Bu dönemde çiftçi mallarının korunmasına yönelik 2 Temmuz 1941 tarih ve 4081 sayılı kanun kabul edilmiştir. Bu kanunla ziraat alanında kullanılan veya ziraatla alakalı olan her çeşit menkul ve gayrimenkul mallar ziraî üretimin yapıldığı alanlarda uygulanması kararlaştırılmıştır²³⁷³. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1941'de TBMM'nin VI. dönem 3. toplantı yılını açarken yaptığı konuşmada, Ziraat Vekâleti'nin, üretimi artırma, çeşitlendirme ve vasıflarını yükseltme yolundaki çalışmalarına devam ettiğini belirtmektedir. Makineleşme işinin arttığına, bununla beraber Türkiye'nin ve ordu ihtiyaçlarının karşılanması için üretimin artırılması gerektiğine işaret edilmiştir²³⁷⁴.

Gaziantep kendisine yetecek kadar zahireye sahip değildir²³⁷⁵. Bunun nedeni de bölgenin hububat ziraatına elverişli olmaması ile alakalıdır. Bölgede genellikle

²³⁶⁹ *Yeni Gaziantep*, 29 Ekim 1946, s. 3.

²³⁷⁰ Nizameddin Ali Sav, "Marshall Plânında Türkiye'nin Payı", *Cumhuriyet*, 4 Ekim 1948, s. 2.

²³⁷¹ *BCA*, 490.01.1452.15.2; Ayrıca geniş bilgi için bkz. M. Orhan Dikmen, "Milli Korunma Kanununda Yapılan Tadilat", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 2, İstanbul 1940, s. 269.

²³⁷² *BCA*, 490.01.1452.15.4

²³⁷³ *Urfa*, 19 Eylül 1942, s. 2.

²³⁷⁴ *TBMM ZC*, Devre: 6, C. 21, İçtima: 3, 1. İnikat (1.11.1941), s. 4.

²³⁷⁵ *BCA*, 490.01.654.179.1. s. 44.

bağcılık, zeytincilik ve fıstık ziraatı ön plana çıkmıştır²³⁷⁶. Hükümet son zamanlarda fıstık meselesine ayrı bir önem vermiştir²³⁷⁷. Vilâyetin kuzey kısımları daha çok fıstık, üzüm ve zeytin; güney kısımları da çeltik, zeytin ve sebze üretimine ağırlık vermiştir²³⁷⁸. Bu ürünleri koruma adına devlet önemli tedbirler almıştır. Gaziantep'in köy²³⁷⁹ ve kasabalarında halk ile temasa geçilerek hububat, bakliyat, pamuk, kendirli sanayi bitkileri, meyvecilik, bağcılık, vb. gibi ziraî ürünlere zarar veren haşereler ve hastalıklarla mücadele edilmiştir. Vilâyetin 38 köyünde ortaya çıkan ve yüzde 70 oranında zarar verdiği anlaşılan fıstık içi kurdu haşeresi ile mücadele edilerek 250.000 kilo kurtlu fıstık toplattırılarak imha edilmiştir²³⁸⁰. Bu durum Gaziantep merkez kaza kongresinde de gündeme gelmiş ve fıstık hastalıklarının önlenmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir²³⁸¹.

Merkez ve Pazarcık kazalarının Besni'ye komşu bölgeleriyle İslâhiye kazası köylerinde ziraata büyük zararlar veren domuzlar ile merkez ve çevresinde ziraata zarar veren farelere karşı tedbirler alınmış ve bunların zararları önlenmiştir²³⁸². Bölgede icra edilen mücadelelerden biri de süne haşeresine karşı yapılmıştır. Bu haşereye Gaziantep merkezinin on bir köyü ile Pazarcık kazasının yirmi sekiz köyünde rastlanmıştır. Bir hafta içinde 25 kilo süne toplatılmış ve mücadeleye devam edilmiştir²³⁸³. Bu mücadeleye Urfa ve Mardin'de de devam edilmiş ve bu haşerenin zararı önlenmeye çalışılmıştır²³⁸⁴.

Urfa ise önemli oranda ziraat ve bağcılıkla uğraşmaktadır²³⁸⁵. Urfa ovasının hesapsız genişlikleri içerisinde yer yer su kaynaklarının olduğu fakat bu kaynakların düzenli ve verimli bir surette kullanılmadığı görülmüştür²³⁸⁶. Bölgenin verimli topraklarının boş kalmaması için özellikle ziraatı ile ön plana çıkan Urfa ve

²³⁷⁶ BCA, 490.01.653.175.1.31; BCA, 490.01.654.177.1. s. 60.

²³⁷⁷ Ali Nadi Ünler, "Fıstıkçılığımız İnkişaf Yolunda", *Yeni Gaziantep*, 7 I. Kânun (Aralık) 1940, 1.

²³⁷⁸ BCA, 490.01.653.175.1. s. 53.

²³⁷⁹ Gaziantep köylerinde yapılan ziraat işlerini gösteren cetvel için bkz. *Yeni Gaziantep*, 29 I. Teşrin 1941, s. 3.

²³⁸⁰ *Yeni Gaziantep*, 8 Şubat 1941, s. 3.

²³⁸¹ BCA, 490.01.654.178.1. s. 4.

²³⁸² *Yeni Gaziantep*, 8 Şubat 1941, s. 3.

²³⁸³ *Yeni Gaziantep*, 17 Mayıs 1940, s. 1.

²³⁸⁴ *TBMM ZC*, Devre: 7, C. 10, İçtima Senesi: 1, 64. İnikad (29. 05. 1944), s. 408.

²³⁸⁵ BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 7.

²³⁸⁶ BCA, 490.01.1004.875. 1. s. 8.

çevresinde²³⁸⁷ zeytin ve fıstık dikimine önem verilmesi gerektiğine dikkat çekilmişti²³⁸⁸. Bu noktada halkevlerinin köycülük şubesinin bu işle yakından alakadar olmasına dikkat çekilmiştir²³⁸⁹.

Gaziantep vilâyet merkez ve kazalarında 2.6371 hektar araziye istila eden tarla farelerini imha için ziraat mücadele dairesince esaslı tedbirler alınmıştır. Bunun için Ziraat Vekâleti tarafından mücadeleye iştirak için Konya Dört Yol'dan teknisyenler gönderilerek mücadele işi takviye edilmiştir. 1941 yılı Ocak ayından Mart sonuna kadar yapılan mücadele neticesinde fareli bölgeler tamamen temizlenmiştir. Bu mücadelede de 695 kilo kükürt 11,5 kilo *istiriknin* ve 116 hora fişengi sarf edilmiştir²³⁹⁰. Bunun yanında merkez, İslâhiye ve Pazarcık kazalarında ekinlere zarar veren yaban domuzu ile yapılan mücadelede Kasım ayından Mart sonuna kadar tertip edilen süre avlarıyla 509 domuz itlaf edilmiştir²³⁹¹. Ziraat Mücadele Teşkilâtı ekinlere zarar veren domuz ve fare mücadelesine büyük bir önem vermiştir. Gaziantep'in Pazarcık sınırına yakın kuzeydeki köyleri ile İslâhiye ve Kilis'te domuz mücadelesi yapıldığı gibi vilâyet dâhilinde bütün kazalarda fare mücadelesi de aynı şekilde devam etmektedir. Fareli bölgeler dokuz kısma taksim edilmiş, her bölgeye gereken alet ve edevatla memurlar gönderilmiştir²³⁹².

Türkiye'de yetişen bitki ve ürünleri dışarıdan gelecek her çeşit zararlı böcek ve hastalıktan korumak temel amaçtır. Bu amaçla ziraat bitki ve mahsul ithalatına tahsis edilmiş olan yerler arasına İslâhiye, İskenderun ve Nusaybin'in de ilavesi İcra Vekilleri Heyeti'nce 25 Şubat 1942'de kabul edilmiştir²³⁹³.

Bölgede tarımın geliştirilmesi amacıyla Ticaret Vekâleti'nce Gaziantep'te Toprak Mahsulleri Ofisi teşkiline karar verilmiştir²³⁹⁴. Toprak Mahsulleri Ofisi vilâyet dâhilinde faaliyete geçmiş ve bölgeye önemli faydaları dokunmuştur²³⁹⁵.

²³⁸⁷ Akgün, 29 Ekim 1942, s. 1.

²³⁸⁸ Lâmi Akgün, "Meyveciliğe Ehemmiyet Verelim", Akgün, 2 Eylül 1942, s. 1.

²³⁸⁹ Lâmi Akgün, "Halkevimizde Neden Esaslı Çalışılmıyor", Akgün, 26 Eylül 1942, s. 1

²³⁹⁰ Yeni Gaziantep, 19 Nisan 1941, s. 2.

²³⁹¹ Yeni Gaziantep, 19 Nisan 1941, s. 2.

²³⁹² BCA, 490.01.1322.390.3. s. 26; Yeni Gaziantep, 22 I. Kanun (Aralık) 1944, s. 1-2.

²³⁹³ BCA, 030.18.01.02.97.122.3.

²³⁹⁴ Yeni Gaziantep, 23 Ağustos 1941, s. 1.

²³⁹⁵ Yeni Gaziantep, 13 Eylül 1941, s. 1.

İkinci Saraçoğlu Hükümeti'nin²³⁹⁶ Programı'nda (17 Mart 1943) eğitimden sonra en büyük payı ziraat almıştır. Daha önce ayrılan paradan 4,5 milyon lira Ziraat Donatım Kurumu'na verilmişti. Bu kurum²³⁹⁷ çiftçilerin her türlü derdiyle ilgilenmek için kurulmuştur. Bu kurum tohum, tarım araç-gereçleri, gübre ve ilaç, gibi bütün ihtiyaçları temin ederek köylüye ulaştıracaktır. 4,5 milyon liralık bütçeye son günlerde 5,5 milyon daha ilâve edilmiştir. Bununla beraber doğrudan doğruya Ziraat Vekâleti bütçesine 4.800.000 lira ilave edilmiştir. Mevcut parayla altı teknik okul açılması planlanmıştır²³⁹⁸. Bölgede yapılan ziraatı geliştirmek için Urfa, Mardin ve Diyarbakır'dan oluşan bölgede tohum ıslah istasyonu kurulması planlanmıştır²³⁹⁹.

TBMM hükümetinin yaptığı önemli icraatlardan biri de topraksız çiftçiyi topraklandırmaktır. Türk çiftçisini yeterli derecede toprak sahibi yapmak CHP'nin ana gayelerinden biridir²⁴⁰⁰. Topraksız çiftçinin topraklandırılması ve hazinece bedeli karşılığında taksitle arazi verilmesi CHP'nin yapmış olduğu kongrelerde de dilekler arasında yer almıştır²⁴⁰¹. Topraksız köylüleri toprak sahibi yapmak için 1505 sayılı kanun hükümlerinin Gaziantep vilâyetinde de uygulanması İcra Vekilleri Heyeti'nin 22 Temmuz 1943 tarihli toplantısında kabul edilmiştir²⁴⁰². Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu²⁴⁰³ ile arazisi olmayan veya kendine yetmeyen çiftçilere arazi verilerek ülke topraklarının sürekli olarak işlenmesi sağlanmaya çalışılmıştır²⁴⁰⁴. Bu amaç doğrultusunda çiftçiye toprak dağıtılması ve çiftçi ocaklarının kurulması yönünde kanun çıkarılmıştır²⁴⁰⁵. Bununla beraber çiftçiyi topraklandırmaya ilişkin işler Tarım Bakanlığı kuruluşu içinde bir "Toprak İşleri Genel Genel Müdürlüğü"

²³⁹⁶ Arslan, s. 184.

²³⁹⁷ *Urfa*, 27 Mart 1943, s. 1.

²³⁹⁸ *Urfa*, 30 Mart 1943, s. 1.

²³⁹⁹ *TBMM ZC*, Devre: 7, C. 2, İçtima Senesi: Fevkalâde, 29. İnikad (27.V.1943), s. 295.

²⁴⁰⁰ *CHP Program Taslağı (I. Kısım)*, s. 24; *C.H.P. Yedinci Büyük Kurultayı (İkinci Birleşim)* 18.11.1947, s. 51.

²⁴⁰¹ *CHP Kongre Dilekleri (İkinci Kısım)*, 1940, s. 60.

²⁴⁰² *BCA*, 030.18.01.02.102.58.5.

²⁴⁰³ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), TTK Yayınları, Ankara 2007, s. 467.

²⁴⁰⁴ *Urfa*, 4 Temmuz 1945, s. 3.

²⁴⁰⁵ *TBMM TD*, Dönem: 7, C. 18, 2. Toplantı, 67. Birleşim (01.06.1945), s. 4.

kurulmuştur²⁴⁰⁶. Toprak dağıtım işlemleri 1947’de devlet ve vakıf topraklarından başladı ve 1950’ye kadar ancak birkaç bin dönüm dağıtılabildi²⁴⁰⁷.

3.5.1.2. Hasankeyf Tütünü

Cumhuriyet Dönemi’nin önemli tarım ürünleri arasında yer alan tütün, bu dönemde dünyadaki teknik gelişmeler göz önünde tutularak çeşidinin ıslah edilmesi ve tütüne zarar veren hastalık ve böceklerin imhası için mücadeleye devam edilmiştir. Bunun yanında her ekim bölgesi için en yararlı olan tohumların standartlandırılmasına başlanmış ve elde edilen sonuçlar uygulama alanına olumlu olarak yansımıştır²⁴⁰⁸.

Gaziantep’te hububat, pamuk, zeytin ve sabun imal olunmaktadır. Fıstık ve Hasankeyf tütünü (deli tütün) de bölgede yetiştirilmektedir²⁴⁰⁹. Bu tütün, Gaziantep, Suriye, Mısır ve Güney Amerika’da yetiştirilir. Gaziantep’te yetiştirilen tütünün diğer yerlerde yetiştirilen tütünlere göre nikotin oranının yüksek olması daha fazla rağbet görmesini sağlamıştır. Bu tütünün bir kısmı Mısır’a sevk edilirken geri kalan kısmı da yakılmıştır. Bundan dolayı araştırma yapmak üzere İnhisarlar Vekâleti’nden bir uzmanın bölgeye gönderilmesine karar verilmiştir. Gerekli imkânlar sağlandığı takdirde geri kalan tütünün de ihracının mümkün olacağı ve hem Gaziantep hem de ülke ekonomisine önemli gelir sağlayacağı vurgulanmıştır²⁴¹⁰.

Hasankeyf tütünlerinin ihracının tanzimi ve dış piyasalara değeri pahasına sevk edilmesinin temini için kurulmuş olan Gaziantep Hasankeyf Tütünleri İhracatçıları Birliği Türk Anonim Şirketi’nin bir limitet şirket şekline dönüştürülmesi İcra Vekilleri Heyetince 13 Haziran 1941 tarihinde kararlaştırılmıştır²⁴¹¹. Üç yıl önce Gaziantep’te kurulmuş olan Hasankeyf Tütünleri Tarım Satış Kooperatifi bu yıl üreticisine tam randıman veren bir hale girmiş, çiftçinin tütünlerini değer pahası ile

²⁴⁰⁶ TBMM TD, Dönem: 7, C. 19, 2. Toplantı, 83. Birleşim (06.07.1945), s. 45.

²⁴⁰⁷ Lewis, s. 468.

²⁴⁰⁸ Kardaş, s. 339.

²⁴⁰⁹ H. C. Göğüz, “Çiftçilerimizin En Tehlikeli Derdi”, *Yeni Gaziantep*, 18 Mayıs 1940, s. 1..

²⁴¹⁰ BCA, 490.01.654.178.1. s. 83.

²⁴¹¹ BCA, 30.18.1.2.95.49.18.

satın aldıktan sonra işleterek ihraç etmiş ve bundan elde edilen 22 bin lira kârı da ortaklar arasında taksim etmiştir²⁴¹². Tütünün fiyatı kalitesine göre değişmiştir²⁴¹³.

Gaziantep milletvekillerinin seçim çevrelerinde yaptıkları incelemeler sonucunda hazırlamış oldukları 29 Ocak 1945 tarihli raporda, Hasankeyf tütünleri; “Hasan Keyf Tarım Satış Kooperatifi” tarafından üreticiden maliyetler de göz önünde tutularak Ticaret Bakanlığı’na kararlaştırılan değer fiyatla satın alınmaktadır. 1942’de 85 kuruş barem fiyatı ile satışının yapılmasına mukabil 1943 yılında barem fiyatı 225 kuruşa çıkarılmıştır. Yapılan satışlardan elde edilen safi kârın yarısının da Ticaret Bakanlığı emrine verilmesi esası gözetilmiştir²⁴¹⁴. Tarım Kooperatifi müstahsilleri 1945 yılında 350.000 ton mahsul elde etmiştir²⁴¹⁵.

3.5.1.3. Gaziantep ve Urfa’da Yapılan Bağcılık Faaliyetleri

Gaziantep ve kazalarında pek çok bağ olduğundan bir şarap fabrikası kurulması halkın istekleri arasındadır²⁴¹⁶. Gaziantep bölgesi müfettişi Balıkesir milletvekili Fahrettin Tiritioğlu’nun 1942 Gaziantep vilâyetine ait ikinci teftiş raporunda, bu yıl bölgede altı aylık ekmeklik sıkıntısının çekildiğini özellikle Kilis ve Nizip’te bu durumun kendisini fazlasıyla hissettirdiğini belirtmektedirler. Hatta bazı köylerde bu ihtiyacın karşılanamaması yüzünden halkın hastalandığı ve bazı ölüm vakalarının da olduğu görülmüştür. Bölgeye gerektiği kadar hububatın ofis ambarlarına gönderilmesi halk tarafından arzu edilmektedir²⁴¹⁷. Gaziantep şehrinin ihtiyacını karşılamak üzere Belediye Başkanı Mersin’e giderek 200 ton buğday satın almıştır. Buğdayların 100 ton kadarı Narlı’ya gelmiş, geri kalan kısmı da gelmek üzeredir. Şehrin iaşesi için lazım olan buğday Bakanlıkça peyderpey temin edilmektedir²⁴¹⁸. Gaziantep Valisi’nin yardımları ile Toprak Mahsulleri Ofisi’nce şehrin ekmek ihtiyacı için 300 ton buğday ayrıldığını ve bu buğdayların Gaziantep’e nakli için Belediye Başkanı’nın yakında Mersin’e gideceği belirtilmiştir. Alınacak buğdayla şehrin 1942 Nisan ayı sonuna kadar ekmeklik buğday ihtiyacı tamamen karşılanmış

²⁴¹² *Yeni Gaziantep*, 29 İkinciteşrin (Kasım) 1940, s. 1.

²⁴¹³ *Yeni Gaziantep*, 5 İkincikânun (Kasım) 1942, s. 2.

²⁴¹⁴ *BCA*, 490.01.654.179.1. s. 18.

²⁴¹⁵ *BCA*, 490.01.654.181. 1. s. 147.

²⁴¹⁶ *BCA*, 490.01.653.173.1. s. 26.

²⁴¹⁷ *BCA*, 490.01.653.176.1.s. 25-26.

²⁴¹⁸ *Yeni Gaziantep*, 26 Şubat 1942, s. 1.

olacaktır²⁴¹⁹. Gaziantep Valisi'nin Ticaret Vekâleti nezdinde yaptığı teşebbüs üzerine Adapazarı'ndan 100 ton Mısır, Elbistan ve Adıyaman'dan da iki yüz ton buğday daha alınmıştır. Alınan buğdaydan muhtaç köylülere de verilecektir²⁴²⁰. Gaziantep ve kazalarının ekmeklik ihtiyacı için ayrıca İskenderun'dan 350 ton un alınmıştır²⁴²¹. Şehrin ekmeklik ihtiyacını temin için şimdiye kadar belediyece istihsal bölgelerinden satın alınan buğday 20 vagonu geçmiştir²⁴²².

Gaziantep'te üzüm yetiştirmeğe çok müsait araziler mevcuttur. Vilâyet halkı da topraktan bu yol ile faydalanarak bağcılığı yıldan yıla genişletmektedir²⁴²³. Türkiye'de birinci derecede önemli bağ bölgesi olan Gaziantep için bir Bağ Enstitüsü'ne de ihtiyaç olduğu 1943 yılında Gaziantep milletvekilleri tarafından hazırlanan rapordan anlaşılmaktadır. Bununla bağ hastalıklarıyla mücadele, üzüm cinsinin ıslahı, budama ve tımarın çeşitleri hakkında bilgiler verilmesi düşünülmüştür²⁴²⁴. Bu amaçla halka gerekli bilgi verecek ve rehber olacak bir bağcılık uzmanı bölgeye gönderilmiştir. Bu yüzden ayrıca bir Bağ Enstitüsü'nün kurulmasına şimdilik gerek olmadığı Ziraat Vekili Ş. R. Hatiboğlu tarafından belirtilmiştir²⁴²⁵. Gaziantep bağcı bir vilâyet olduğundan mevcut şaraphanelerin genişletilmesi ve ayrıca bir de Soma ve Rakı fabrikası yapılması 1944 yılında gerçekleştirilen Gaziantep merkez kaza kongresince dile getirilmiştir²⁴²⁶. Bölgede bağcılığın yaygın olduğu dolayısıyla da şarap fabrikası açılması gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Fakat bugünkü şartlarda fabrika kurulmasına imkân olmamış ve numune şaraphaneleri tesis edilmiştir. Böylece şaraphanelerle şarap üretimi ve şarapçılığın gelişmesine çalışıldığı belirtilmiştir. Ayrıca halk tarafından da şarap üretildiği ve bunun teşvik edilmesi gerektiği üzerinde de durulmuştur. Gümrük Ve İnhisar Vekili şarapçılığın gelişmesi hususunda vekâletçe mümkün olan her şeyi yapmaya çalıştıklarını belirtmiştir (1944)²⁴²⁷.

²⁴¹⁹ *Yeni Gaziantep*, 5 Mart 1942, s. 1.

²⁴²⁰ *Yeni Gaziantep*, 6 Nisan 1942, s. 1.

²⁴²¹ *Yeni Gaziantep*, 4 Haziran 1942, s. 1.

²⁴²² *Yeni Gaziantep*, 10 İkinciteşrin (Kasım) 1942, s. 1

²⁴²³ *BCA*, 490.01.654.178.1. s. 83.

²⁴²⁴ *BCA*, 490.01.654.178.1. s. 83.

²⁴²⁵ *BCA*, 490. 01.654.177.1. s. 112.

²⁴²⁶ *BCA*, 490.01.654.178.1. s. 4.

²⁴²⁷ *BCA*, 490.01.654.178.1. s. 68.

Bölgede incelemelerde bulunan Gaziantep milletvekilleri, bağcılıkla uğraşanların himaye edilmemesi halinde vilâyetin bağcılığının mahvolacağına dikkat çekmişlerdir. Hububat tarımına elverişli olmayan bölgede halkın genellikle bağcılıkla uğraştığını ve hükümetin şarapçılık programı içinde Gaziantep bağcılığını da gözetmesi gerektiğinin şart olduğunu dile getirmişlerdir²⁴²⁸.

Gaziantep milletvekillerinin seçim çevrelerinde yaptıkları incelemeler sonucunda hazırlamış oldukları 29 Ocak 1945 tarihli rapora göre Türkiye’de bağcılığı genişletip ve ilerletmek ve üzümlerin değerlenmesini sağlamak amacıyla başlıca üzüm bölgelerinde numune şaraphaneleri açılmakta böylece bağcılara geniş yardımlar yapılmaktadır. Bu arada Gaziantep içinde de biri merkezde diğeri de Kilis’te olmak üzere iki numune şaraphane açılmıştır. Elde edilen bilgilere göre Gaziantep’te takriben 60.000 ve Kilis’te 30.000 litre şarap yapılmıştır. Diğer taraftan İnhisarlar İdaresi’nin Gaziantep ve Diyarbakır’da birer rakı fabrikası bulunduğundan Gaziantep bölgesinden her yıl önemli miktarda kuru üzüm satın alınmakta ve bu yolla da üretici geniş ölçüde korunmaktadır. Ancak Türkiye’de şarapçılığın istenilen mikyasta kökleşmesi ve gelişmesi için hususî teşebbüslerin bu sahada çalışma ve çoğalmasına ihtiyaç vardır. Açılan numune şaraphaneleri hususî teşebbüs sahipleri için değerli birer örnek olmaktadır. Bu hususta halk ve iş adamlarının parti, vilâyet ve belediyelerce imali tam serbesti içinde olan şarapçılığa teşviki her bakımdan faydalı olacaktır²⁴²⁹. Kilis etrafında 2,5 milyon bağ kütüğü mevcuttur. Bağcılık burada örnek olacak kadar gelişmiştir. Üzümden gerektiği şekilde yararlanılması için İnhisar Vekâleti’nce burada modern ve büyük şaraphane yaptırılması büyük faydalar sağlayacaktır²⁴³⁰.

Urfa dâhilinde 1941 mali yılı son altı aylık ve 1942 mali yılı ilk üç aylık çalışma devresinde ortaya çıkan bayındırlık işleri arasında Urfa vilâyetinin bağcılığı ve diğer meyvecilik türlerinin yıl geçtikçe gelişmekte ve komşu vilâyetlerin meyve ihtiyacını ve piyasalarını işgal edecek dereceye ulaştığını göstermektedir. Siverek’in

²⁴²⁸ BCA, 490.01.654.179.1. s. 38.

²⁴²⁹ BCA, 490.01.654.179.1. s. 17.

²⁴³⁰ BCA, 490.01.654.178.1. s. 72.

üzümü, Birecik'in fıstığı, Urfa'nın yağı, Suruç'un kendiri bölgenin belli başlı ürünleridir. Bu ürünler her yerde bulunamayan ürünler arasında yer almaktadır²⁴³¹.

Bölgede fiyat aralığını korumak için zaman zaman önlemler alınmıştır. Bu hususta Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, TBMM'yi açış konuşmasında, hükümetin ziraat ürünlerinin fiyatlarını makul bir surette artırmak hareketinin yerinde olduğunu ifade etmiştir. Böylece hem köylünün kalkınması temin edilmiş olacak hem de aşırı fiyat hırsına kapılmaktan korumak gerektiğine dikkat çekmiştir²⁴³².

3.5.1.3.1. Bağlardaki Zararlılarla Mücadele

Kilis kazasının bağlarında ödemiş haşeresine karşı açılan mücadelede on beş gün zarfında 105.000 asma üzüm ilaçlanmış ve mücadeleye devam edilmiştir²⁴³³. Bağlarda ödemiş haşeresine karşı üç koldan mücadeleye başlanmıştır. Bir hafta zarfında birinci ilaçlama tamamlanmıştır²⁴³⁴. Gaziantep vilâyetinde bütün malzemesi Ziraat Vekâleti tarafından verilmek suretiyle ödemiş haşeresi ile mildiyö ve külleme hastalıklarıyla zamanında mücadele edilmesine çalışılmıştır. Ayrıca halkın bağ hastalıklarıyla ve haşereleri hakkındaki bilgilerini arttırmak için gerekli faaliyetleri yürütülmüştür (28 Aralık 1942)²⁴³⁵. Ziraat Vekili vilâyet bağcılarına satılmak üzere kükürt ve Göztaş Ziraî Donatım Kurumu'nca temin edilmektedir. İlaç hazırlanması ve uygulama şekillerinin ilgililere gösterilmesi hususu da gerekli yerlere tebliğ edilmiştir²⁴³⁶.

1944 yılının Aralık ayında Ziraat Müdürü Fazlı Danışman bağcıları ve bağ bekçilerini Gaziantep Halkevi'nde toplayarak ödemişle mücadele şekilleri üzerinde izahat vermiş ve bu izahatın bütün bağcılara anlatılmasını tavsiye edilmiştir²⁴³⁷.

Urfa bölgesinde çeşitli incelemelerde bulunan Ziraat Vekili Şevket Raşit Hatipoğlu'nun Urfa Halkevi'nde çiftçilerle yaptığı konuşmada çiftçilerin ziraî aletler üzerindeki ihtiyaçlarının giderileceğini ve fennî araçlardan faydalanmalarının

²⁴³¹ *Urfa*, 30 Ağustos 1942, 4.

²⁴³² *Urfa*, 3 İkinciteşrin (Kasım) 1942, s. 1.

²⁴³³ *Yeni Gaziantep*, 17 Mayıs 1940, s. 1.

²⁴³⁴ *Yeni Gaziantep*, 25 Mayıs 1940, s. 2.

²⁴³⁵ *BCA*, 490.01.654.177.1. s. 113.

²⁴³⁶ *BCA*, 490.01.654.178.1. s. 51.

²⁴³⁷ *BCA*, 490.01.1322.390.3. s. 26.

kolaylaştırılacağını belirtmiştir. Hatipoğlu Ankara'ya döndüğünde Urfa çiftçilerine dağıtılmak üzere yüzden fazla pulluk ve bir miktar araba göndermiştir²⁴³⁸. Viranşehir ve Harran ovalarındaki geniş ve verimli sahalarda devletçe ziraat yapılması için ilk hazırlıklar tamamlanmış ve yola çıkarılan ziraat makinelerinin birinci kısmı Urfa'ya ulaşmıştır²⁴³⁹. Devlet çiftliklerinde öksüz çocukların da çalıştırılması planlanmıştır. Yalnız bu çocukların sağlıklı ve fiziksel yapısının ziraat işlerine elverişli bulunması şartı aranmıştır²⁴⁴⁰. Bu çiftliklerin kurulması ve gerekli olan binaların inşası ve demirbaşların tedariki için şimdilik ihtiyaç görülen bir milyon liranın koordinasyon fonundan sağlanacağı belirtilmiştir (17 Haziran 1943)²⁴⁴¹.

3.5.1.4. Gaziantep Zeytincilik Faaliyetleri

Gaziantep Milletvekili Cemil Sait Barlas, TBMM'nin 1943 yılı yaz tatili münasebetiyle seçim bölgesinde çeşitli incelemelerde bulunmuştur²⁴⁴². Yapılan bu incelemelerde Gaziantep'in Nizip ve Kilis kazalarının zeytin meselesi yüzünden oldukça zor durumda olduklarını tespit ettiklerini belirtmiştir. Bu iki kazanın yıllık zeytin üretiminin tahmini olarak 22.500 tonu Kilis'e 12.000 tonu da Nizip'e aittir. Ayrıca 5.000 ton Kilis ve 3.000 ton da Nizip'e ait olmak üzere zeytinyağı üretilmektedir. Toprak Mahsulleri Vergisi²⁴⁴³ Kanunu ve el koyma kararları²⁴⁴⁴ ile zeytincilik zor bir süreçten geçmektedir. Toprak Vergisi Kanunu gereğince mahsulün yüzde12'si hükümete vergi olarak verilmektedir. yüzde15 muamele vergisi ödenmekte ve bu ödemede sonuçta üreticiye geri dönmektedir. Zeytinciliğin önemini kaybetmemesi için gereken tedbirlerin alınması lazımdır. Bu tedbirler kanunun

²⁴³⁸ *Urfa*, 2 Mart 1943, s. 1.

²⁴³⁹ *Yeni Gaziantep*, 23 Mart 1943, s. 1.

²⁴⁴⁰ *BCA*, 030.10.185.274.10. 1.

²⁴⁴¹ *BCA*, 030.10.185.274.10. 2.

²⁴⁴² *BCA*, 490.01.654.178.1. s. 91.

²⁴⁴³ Toprak mahsulleri vergisi hakkındaki 4429 sayılı kanunun 40'ncü maddesi gereğince hazırlanarak Maliye Vekilliği'nin 07.09.1943 tarihli ve 28750/39145 sayılı tezkeresi ile gönderilen ilişik "Toprak Mahsulleri Vergisi Talimatnamesi"nin yürürlüğe konulması İcra Vekilleri Heyeti'nce 08.09.1943'te kabul edilmiştir. Bkz.: *BCA*, 030.18.01.02.102.62.17.

²⁴⁴⁴ 1943 Hububat el koyma (vergi alma) sistemi dünyanın nereye varacağı bilinmeyen bu buhranlı devresinde Türkiye'de Ekmek meselesini ve alüminyum insan ve hayvan yiyeceklerini teminat altına almak maksadıyla ortaya konmuş ve aynı zamanda el koyma işine muvazi olarak, artan devlet masraflarını karşılamak gayesiyle, toprak mahsulleri yeni bir vergiye tabi tutulmuştur. Bkz. *BCA*, 490.01.654.178.1. s. 120.

verdiği yetkiye dayanarak verginin icra vekilleri kararıyla yüzde12'den yüzde8'e indirilmesi ve muayyen bedel mukabili yüzde15 satın alma kararından zeytinin istisnası veya bu satın almanın piyasa fiyatına göre icrası şeklinde belirtilmiştir²⁴⁴⁵.

CHP Gaziantep Bölgesi Müfettişi Fahrettin Tiritöglü, 1942-1943 birinci Teftiş Raporu'nda, Gaziantep'te zeytinciliğin gelişmesi amacıyla Fıstık İstasyonu'nun çalışma programına zeytin yetiştirilmesi hususunun da eklendiğini belirtmiştir. Ayrıca söz konusu müesseseye İzmir'den gerektiği kadar zeytin fidanı da gönderilmiştir (30 Nisan 1943)²⁴⁴⁶.

3.5.1.5. Pamuk Ziraatı

Kilis, ziraatın bütün şubelerinde büyük bir muvaffakiyet göstermekle beraber, Türkiye'nin hemen hiçbir yerinde uygulanmayan fennî usullerle ziraat yapmaktadır. Zeytinleri, bağları, hububat ziraatında olduğu kadar kısa bir zamanda pamukçulukta da istisnâ bir mevki işgal edecek vaziyete gelmiş bulunmaktadır. Kilis pamuk ziraatını susuz arazide yapmakta olmasına rağmen bugün dekardan aldığı hâsılât çok yüksektir²⁴⁴⁷. Pamuk ziraatına Kilis çiftçileri daha fazla önem vermiştir. Özellikle Gaziantep'in güney kısmında bu yıl bin ton kadar pamuk yetiştirilmiştir. Ancak bu bölgeye de *Klavnet* cins tohumluk verilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Buralarda araziye sulamak mümkün olduğundan *Akala* cinsine müsaade edildiği takdirde daha çok randıman alınacağı iddia edilmektedir²⁴⁴⁸. Uzun zamandan beri unutulmuş olan pamuk ekimi son yıllarda Gaziantep'te tekrar başlamıştır²⁴⁴⁹. Ziraat Vekâleti, önümüzdeki ziraat mevsiminde çiftçilerin pamuk tohumu sıkıntısı çekmemeleri ve bu yıl pamuk ekiminin daha geniş ölçüde yapılacağını da göz önünde bulundurarak pamuk tohumlarının israf edilmeyip şimdiden temin ve muhafazası için vilâyetlere bir tamim göndermiştir²⁴⁵⁰. Bir dönem önemli bir ihraç ürünü olan pamuk millî sanayinin gelişmesine paralel olarak pamuk üretimi gelişmemiştir²⁴⁵¹. Devlet pamuk üretimini arttırmak için çiftçilere parasız olarak pamuk tohumu dağıtmıştır. Bu amaç

²⁴⁴⁵ BCA, 490.01.654.178.1. s. 92-93.

²⁴⁴⁶ BCA, 490.01.654.177.1. s. 98.

²⁴⁴⁷ Safa Aloğlu, "Pamuk Ziraatı Hakkında Pratik Bilgiler, *Yeni Gaziantep*, 8 Haziran 1940, s. 3.

²⁴⁴⁸ C.H.P. Gaziantep Vilâyet İdare Heyeti İkinci Altı Aylık Çalışma Raporu (1/7/940'dan 31/12/940 Gününe Kadar), s. 49.

²⁴⁴⁹ *Yeni Gaziantep*, 29 İlkteşrin 1940, s. 7.

²⁴⁵⁰ Bu tamim için bkz. *Yeni Gaziantep*, 7 I. Kânun (Aralık) 1940, 2.

²⁴⁵¹ *Vakit*, 24 Kasım 1945, s. 4.

kapsamında Gaziantep bölgesi çiftçilerine parasız olarak dağıtılmak üzere Ziraat Vekâleti'nin emriyle Adana ve Malatya'dan iki ton akala cinsi pamuk tohumu gelmiştir. Bu tohumların ihtiyacı olan çiftçilere Ziraat Müdürlüğü ve Çiftçi Birliği vasıtasıyla dağıtılması planlanmıştır²⁴⁵².

Pamuk ziraatına zarar veren pamuk kok kurdu, yeşil kurt, pembe kurt, yaprak tırtılı ve pamuk biti vb. haşereler tespit edilmiş ve gerekli önlemler alınmıştır²⁴⁵³.

3.5.1.6. Fıstık Ziraatı

Gaziantep, Urfa ve Mardin bölgelerinde yetişen Antep fıstığının²⁴⁵⁴ önemli oranda ihracatı Amerika'ya yapılmaktadır. Amerika ile Türkiye arasındaki ticarî ilişkilerin kayıt ve şartlara tabi bulunması iki üç yıldan beri bu ürünün sevkiyatını önemli oranda azaltmıştır²⁴⁵⁵. Gaziantep'te kurulması planlanan Fıstık Tarım Kooperatifleri Birliği esas mukavelenamesi Ticaret Vekâleti'nce tasdik edilmiştir²⁴⁵⁶. Fıstık Birlik 10-12 Eylül 1940'da kurulmuş ve hemen faaliyete geçmiştir²⁴⁵⁷. Ticaret Vekâleti'nce Fıstık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği Müdürlüğü'ne Şakir Büyükerman tayin edilmiştir²⁴⁵⁸.

Gaziantep Fıstık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği²⁴⁵⁹ genel toplantısı 10 Eylül 1940 tarihinde Ticaret Odası'nda yapılmıştır. Kurumun Başkanlığına Belediye Başkanı Hamdi Kutlar seçilmiştir. Daha sonra birliğin idare ve kontrol heyetleri seçildi. Fıstık ihracatının yalnız birlik tarafından yapılmasının faydaları ileri sürülerek bu yolda vekâlet nezdinde temennilerde bulunulması, kadro ve bütçenin tespitinde de azamî tasarrufa riayet edilmesi yolundaki temenniler kabul olunmuştur. Ziraat Bankası birliğe muhtaç olduğu krediyi açmıştır. Satın alınacak fıstıkların

²⁴⁵² *Yeni Gaziantep*, 16 Mayıs 1944, s. 1.

²⁴⁵³ Safa Aloğlu, "Pamuk Ziraatı Hakkında Pratik Bilgiler", *Yeni Gaziantep*, 15 Haziran 1940, s. 3.

²⁴⁵⁴ *Doğu Anadolu Coğrafyası (Tabii, Ziraî, Beşerî, Baytarî)*, C. 7, Genelkurmay Başkanlığı (Coğrafya Encümeni), Genelkurmay Matbaası, Ankara 1938, s. 111.

²⁴⁵⁵ *BCA*, 490.01.653.173.1. s. 41.

²⁴⁵⁶ *Yeni Gaziantep*, 17 Ağustos 1940, s. 1.

²⁴⁵⁷ *C.H.P. Gaziantep Vilâyet İdare Heyeti İkinci Altı Aylık Çalışma Raporu (1/7/940'dan 31/12/940 Gününe Kadar)*, s. 49.

²⁴⁵⁸ *Yeni Gaziantep*, 17 Ağustos 1940, s. 1.

²⁴⁵⁹ *TBMM TD*, Dönem: 8, C. 11, Toplantı: 2, 46. Birleşim (12.04.1948), s. 23.

manipülasyon ve ambalajı şehirde yapılacak ve doğruca mahreçlerine sevk edilecektir²⁴⁶⁰.

1940 yılında Ticaret Vekâleti'nin yardımı ile Gaziantep, İncesu, Arıl, Nizip ve Hıyam'da beş adet fıstık tarım satış kooperatifi ve bir de fıstık tarım satış kooperatifi kurulmuştur. Bu kooperatifler de Gaziantep merkez olmak üzere bu birliğe bağlanmıştır. Bununla çiftçilerin emeklerinin karşılığını bulacağı ve hak ettikleri geliri elde edecekleri belirtilmiştir. Satışlardan elde edilen kâr, içinden masrafları çıktıktan sonra ortaklar arasında birliğe verdikleri fıstık miktarı nispetinde taksim edilecektir²⁴⁶¹.

Bu ürünün üzerinde hükümetin yardımı iki cepheden tecelli etmektedir. Birincisi randımanı arttırmak, fıstık yetiştirme usullerinin kolaylaştırılması, hastalıklarının önüne geçilmesi, her yıl mahsul alınması yolunda alınan esaslı tedbirlerdir. İkinci olarak Fıstıkların değerlendirilmesi, üreticinin emeği nispetinde iyi para alabilmesinin sağlanması temel hedeftir²⁴⁶². Fıstık tarım satış kooperatifleri, hükümetin üreticiyi korumak ve refaha kavuşturmak yolunda aldığı ciddi tedbirlerden biridir²⁴⁶³.

II. Dünya Savaşı yıllarında ihraç imkânlarının bulunmaması yüzünden, Gaziantep fıstığının değeri çok azalmıştır²⁴⁶⁴. Savaş nedeniyle fıstıklar geçen mevsimde alıcı bulamamış ve günbegün fiyatlar düşmüştür. Çiftçiyi bu zor durumdan kurtarmak maksadıyla hükümet Ziraat Bankası vasıtasıyla Gaziantep'te satın alma işlemlerine başlamıştır²⁴⁶⁵.

Gaziantep fıstığının ülke için önemli bir döviz kaynağı olduğunu göz önünde tutan Ticaret Vekâleti 1940 yılında fıstığın bir elden ihracını ve kontrolünü temin etmek, ülkeye ve üreticilerine daha çok kazanç getiren bir duruma koymak maksadıyla vilâyet dâhilinde beş fıstık tarım satış kooperatifi kurmuş ve bunları bir birlik etrafında toplamıştır. Bu teşekküllerden umulan verim alınmadan II. Dünya

²⁴⁶⁰ *Yeni Gaziantep*, 14 Eylül 1940, s. 1.

²⁴⁶¹ *Yeni Gaziantep*, 29 İlkteşrin 1940, s. 7.

²⁴⁶² Ünlr, s. 1.

²⁴⁶³ Ünlr, s. 2.

²⁴⁶⁴ *BCA*, 490.01.654.178.1. s. 86.

²⁴⁶⁵ *Yeni Gaziantep*, 29 İlkteşrin 1940, s. 7.

Savaşı çıktığından hakkıyla istifade edilememiştir. Fakat 1939, 1940, 1941 ve 1942 mahsullerinden satın aldığı fıstığı satamayan birlik Ziraat Bankası'nın borçlarını ödeyememiş bunun sonucu olarak da banka krediyi kesmiştir. 1943 yılı itibariyle birliğin elinde 400 tona yakın fıstık vardır. Şahısların elindeki stoğu da 300 ton olduğu tahmin edilmektedir. Ticaret Vekâleti'nin birliğe 2 milyon liralık bir kredi temini ve fıstıkların ihracı hususunda ciddi ve seri kararlar almasının isabetli bir tedbir olacağı düşünülmüştür²⁴⁶⁶. Devlet almış olduğu tedbirlerle ziraatı geliştirmeye her daim özen göstermiştir²⁴⁶⁷. Fahrettin Tiritioğlu 1942-1943 birinci Teftiş Raporunda, Ziraat Vekâleti'nin fıstıkçılıkta teknik usullerin halk arasında yayılması ve kökleşmesi için önemli çalışmalarda bulunduğunu belirtmektedir²⁴⁶⁸. Fıstık ihracının temini ve birliğe kredi açılması hakkında CHP Genel Sekreterliği nezdinde yapılan teşebbüs neticesinde Ticaret Vekâleti'nce Antep fıstığı satışı yabancılarla yapılan ticaret anlaşmalarına dâhil edilmek suretiyle temin edilmiş ve birliğe de geniş kredi temin olunmuştur²⁴⁶⁹. 1941 yılındaki kabuklu fıstık ihracatı 1.057 tonu, iç fıstık ihracatı 73 tonu bulmuştur. Kabuklu fıstık ihracatı 1943 yılında 697 tona, iç fıstık ihracatı ise 112 tona ulaşmıştır²⁴⁷⁰.

Fıstıkların fennî bir şekilde üretilmesi, her yıl mahsul vermesi ve boşlarını doldurması için fennî tetkikat yapılmak üzere iki yıldan beri Gaziantep'te bir fıstık fidanlılığı açılmıştır. Bu fidanlığın yetiştirdiği fidanlar çiftçiye parasız olarak dağıtıldığı gibi fıstıkların fennî bir şekilde yetiştirilmesi, iyi mahsul vermesi için tetkikler yapılmıştır. 1940 yılı itibariyle bu istasyonun 50 küsur bin lira keşifli daire, ikametgâh, laboratuvar ve atölye kısımları inşaatı bitirilmiştir²⁴⁷¹. Üç yıl önce açılan fıstık üretme istasyonunda 60 bin liraya inşa edilen büro ve memur evlerinin açılışı Gaziantep Valisi Cavit Ünver tarafından yapıldı²⁴⁷². Fıstık İstasyonu Müdürlüğü tarafından 1942 yılı Mart ve Nisan aylarında fıstık fidanı dağıtımına başlanmıştır²⁴⁷³.

²⁴⁶⁶ Ali Nadi Ünler, "Antep Fıstığını Kurtarmak Zamanı Gelmiştir", *Yeni Gaziantep*, 23 Temmuz 1943, s. 2.

²⁴⁶⁷ *Akgün*, 15 Şubat 1943, s. 1.

²⁴⁶⁸ *BCA*, 490.01.654.177.1. s. 60.

²⁴⁶⁹ *Yeni Gaziantep*, 2 Ocak 1944, s. 2.

²⁴⁷⁰ *BCA*, 490.01.654.178.1. s. 67.

²⁴⁷¹ *Yeni Gaziantep*, 29 İlkteşrin (Ekim) 1940, s. 7.

²⁴⁷² *Yeni Gaziantep*, 1 İlkteşrin (Ekim) 1940, s. 7.

²⁴⁷³ *Yeni Gaziantep*, 19 Şubat 1942, s. 2.

Ziraat Vekâleti 1944 yılında Gaziantep bölgesi bağcılarına faydalı olmak maksadıyla buradaki Fıstık İstasyonu dâhilinde bir deneme ve çeşit bağı kurmayı kararlaştırmış ve bu hususta bölgedeki yetkililere gerekli direktifleri vermiştir²⁴⁷⁴.

18 Ocak 1944'te yapılan incelemeler sonucunda fıstıklarda son yıllarda bir takım hastalıkların arttığı görülmüştür. Bunların bir kısmı mahsulü harap etmekte bir kısmı da fıstık ağaçlarının meyve vermesini engellemektedir. Fıstık istasyonunun uzmanlarla kuvvetlendirilmesi gerektiğine ve bu mahsulün geleceğini tehdit eden afetlerin önüne geçilmesi hususuna dikkat çekilmiştir²⁴⁷⁵. 16 Mart 1945 tarihli raporda, Gaziantep fıstıklarında görülen *Idiocerus* hastalığı uzmanlarca tetkik ettirilmiş ve bu zararlıya karşı Seyhan Ziraat Mücadele İstasyonu'nda hazırlanan esaslar dairesinde adı geçen kurumun nezaret ve kontrolü altında hemen mücadeleye başlanması il ve istasyona bildirilmiştir²⁴⁷⁶.

3.5.1.7. Çiftçilere Tohumluk Yardımı

Gaziantep şubesine ilhak edilen İslâhiye kazasında tohumluk para dağıtımını işi daha önce bitirilmiştir. Çiftçiye geçen yıldan yüzde 20-30 fazlasıyla tohumluk borç para dağıtılmıştır. Çiftçilerin bankaya olan borçlarının yüzde sekseni ödenmiştir. Bu yıl tohumluk para dağıtımının yüzde 30-40 oranında arttırılması düşünülmektedir²⁴⁷⁷. Vekâletin verdiği 210 ton tohumluk buğdaydan merkeze 63 ton verilmiş ve eldeki mevcut 30 ton Ziraat Bankası emrine tahsis edilerek bundan 15 tonu ziraatla uğraşanlara dağıtılmıştır. Kilis'e 50, Nizip'e 17 ve Pazarcık'a da 30 ton verilmiştir²⁴⁷⁸.

Buğday ambarı olarak ön plana çıkan Diyarbakır, Mardin, Urfa ve Siirt bölgelerinde tohumluk ihtiyacının giderilmemesi halinde önemli sıkıntılar ortaya çıkacağı görülmüştür. Buradaki çiftçiler tohumluklarını borç para ile satın almaktadırlar. Ziraat Bankası, buğday tohumundan²⁴⁷⁹ başka tohum verilmediğini Ziraat Vekâleti'nin vaat ettiği mısır, patates, darı, arpa ve nohutun ofislerce tedarik

²⁴⁷⁴ BCA, 490.01.654.178.1. s. 51.

²⁴⁷⁵ BCA, 490.01.654.179.1. s. 28.

²⁴⁷⁶ BCA, 490.01.654.179.1. s. 14.

²⁴⁷⁷ *Yeni Gaziantep*, 30 İkinciteşrin (Kasım) 1940, s. 2.

²⁴⁷⁸ *Yeni Gaziantep*, 22 İkinciteşrin (Kasım) 1941, s. 2.

²⁴⁷⁹ BCA, 030.10.184.268.7. s. 1.

edilerek muhtaç çiftçilere verilmesini ve uzman bir heyetin bu işleri takip etmesi için bölgeye gönderilmesini istemiştir²⁴⁸⁰.

Ziraat Vekâleti, tohumlukların temizlenmesi için uygun bir yer temin edildiği takdirde Gaziantep'e iki büyük selektör makinesi gönderileceğini belirtmiştir²⁴⁸¹. Başbakan Şükrü Saraçoğlu tarafından 17 Mart 1943'te Heyeti Umumiye'de okunan hükümet programında, bu yıl çiftçiye verilen tohumluğun kışlık için 34.000 ve yazlık için 14.000 olduğu belirtilmiştir²⁴⁸².

Ziraî Donatım Kurumu'nca köylülere ucuz ve taksitle pulluk, orak, harman makineleri ve araba malzemesi ile topraksız köylülere bir an evvel toprak verilmesi Gaziantep merkez kaza kongresinde dile getirilmiştir²⁴⁸³. Celal Bayar, "Şark Raporu"nda²⁴⁸⁴, köylüye toprak dağıtımının köylüyü hükümete bağlayacak unsur olduğunu belirtmiştir²⁴⁸⁵. Ömer Lütfi Barkan ise Türkiye'de iktisadî bakımdan köylünün kalkınmasına dayanmayan herhangi bir hareketin her türlü esastan mahrum olacağına dikkat çekmiştir²⁴⁸⁶.

3.5.1.8. Tarıma Zarar Veren Haşerelere Karşı Yapılan Mücadele

Urfa bölgesinde çiftçilerin korunması için hükümet önemli çalışmalar yürütmüştür. Özellikle ekinlere musallat olmuş *Suna* haşeresiyle mücadeleler yapılarak geçmiş yıllarda yüzde yüz zarar veren bu haşerenin zararı 1942'de yüzde yirmiye inmiştir²⁴⁸⁷. Bölgedeki tarıma zarar veren haşereler arasında çekirge ön plana çıkmaktadır. İslâhiye kazasının on bir köyünde çıkan 2100 dekar sahadaki çekirgelere karşı mücadeleye başlanmış ve çoğunluğu imha edilmiştir²⁴⁸⁸. Daha sonraki çalışmalar sonucunda çekirgelerle mücadele son bulmuş ve bu zararlı haşere tamamen yok edilmiştir²⁴⁸⁹.

²⁴⁸⁰ BCA, 030.10.184.268.7. s. 2.

²⁴⁸¹ BCA, 490.01.1322.390.3. s. 28.

²⁴⁸² *Urfa*, 24 Mart 1943, s. 2.

²⁴⁸³ BCA, 490.01.654.178.1. s. 4.

²⁴⁸⁴ Celal Bayar tarafından hazırlanmıştır. 10 Aralık 1939 tarihli belge Başbakanlığa yazılmıştır. Bkz.: Bilâl N. Şimşir, *Kürtçülük (1924-1999)*, C. 2, Bilgi Yayınevi, Ankara 2009, s. 372.

²⁴⁸⁵ Celal Bayar, *Şark Raporu*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006, s. 24.

²⁴⁸⁶ Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi (Toplu Eserler 1)*, (Haz. Abidin Nesimi-Mustafa Şahin-Abdullah Özkan), Gözlem Yayınları, İstanbul 1980. s. 449-450.

²⁴⁸⁷ *Urfa*, 30 Ağustos 1942, 4.

²⁴⁸⁸ *Yeni Gaziantep*, 17 Mayıs 1940, s. 1.

²⁴⁸⁹ *Yeni Gaziantep*, 25 Mayıs 1940, s. 2.

1945 yılında Suriye'den Urfa topraklarına çekirge sürülerinin girdiği tespit edilmiştir. Bunlar Büyükcircip, Resülayn, Akçakale ve Harapnas istikametlerinden girerek bir kısmı Viranşehir ve oradan da Siverek istikametine ve Tekttek dağları üzerinden Mecrehan, Akziyaret ve Hilvan istikametine yönelmiştir. Akçakale ile Harapnas arasındaki çekirgelerin de Çaykuyu dağlarıyla Suruç, Bozova ve Birecik ilçelerine girdiği görülmüştür. Bu çekirgelerin sınırdan geçişi 1 Mayıs 1945'ten başlayarak 3 Mayıs 1945'e kadar devam etmiş ve aradan üç gün geçer geçmez derhal yumurta bırakmaya başlamışlardır. Kazalardaki yumurta bırakılan araziler tespit ettirilmiş ve derhal tespit edilen yerlerin sürdürülmesine başlanmıştır. Bütün kazalarda bu yönetime başvurulmuş yumurta bırakılan yerlerin yüzde75'ine yakını sürdürülmüştür. Bir taraftan da çekirge yumurtalarıyla yapılacak mücadele tertibatı alınmıştır. Urfa çevresinde bu çekirgeler görülür görülmez hemen mücadelesine girişilmiş ve yeteri miktarda er ve ayrıca jandarma alınarak kazalara gönderilmiş ve kaza makamları da bu işle yakından ilgilenmişlerdir. Bu durum bölge halkı tarafından memnuniyetle karşılanmıştır²⁴⁹⁰.

3.5.2. Hayvancılık Alanında Yapılan Faaliyetler

Üretimi arttırmak için alınan tedbirler her yıl verimini arttırarak devam etmektedir. Bu yolda alınan tedbirler arasında ziraî kredi kooperatifleri, ziraat bankasından tohumluk dağıtımı, tohum ıslah istasyonları, köylünün ekim kabiliyet ve derecesini yükseltmek vardır²⁴⁹¹. Çiftçinin işletme sermayesi unsurlarını tamamlamak, ziraî üretimi arttırmak ve iyileştirmek gibi alanlarda devlet kredi vermeyi amaçlamıştır²⁴⁹². 1940 yılında Ziraat Vekâleti'nin Amerika'dan getirttiği yeni biçerdöver ziraat makineleri millî üretimi önemli oranda arttırmıştır. Köylünün mahsulünü kayıpsız ve çabucak kaldırmasına ve diğer işlerine daha çok zaman ayırmasına katkı sağlamıştır²⁴⁹³. Daha önce yurdun değişik yerlerinde çıkan Veba-yi Bakarî (Sığır Vebası) şap, şarbon, ruam gibi hayvan hastalıkları çiftçinin çift hayvanlarını kırar geçirir ve çiftçilerin yıllarca hayvan yokluğu sıkıntısını çekmesine

²⁴⁹⁰ BCA, 030.185.277.18. s. 1.

²⁴⁹¹ *Yeni Gaziantep*, 29 İlkteşrin (Ekim) 1940, s. 6.

²⁴⁹² *C.H.P. Programı Partinin Beşinci Büyük Kurultayının 1 Haziran 1939 Tarihindeki Toplantısında Kabul Edilmiştir*, Ulus Basımevi, Ankara 29 Mayıs 1939, s. 7.

²⁴⁹³ *Yeni Gaziantep*, 29 İlkteşrin (Ekim) 1940, s. 6.

neden olurdu. Fakat hükümetin aldığı tedbirler sayesinde bu hastalıkların önü alınmıştır. Ayrıca açılan ıslah istasyonlarında iyi cins hayvan yetiştirilerek köylüye dağıtılmış ve iyi sonuçlar alınmıştır²⁴⁹⁴.

CHP Gaziantep Vilâyet Kongresi'nde (28 Şubat 1940)²⁴⁹⁵ sığır ve manda vergilerinde indirimle gidilmesi dile getirilmiştir. TBMM hükümetleri, çiftçilerin vergi yükünü bütçe imkânları derecesinde asgarî düzeye indirmiştir. Son yıllarda özellikle hayvan vergisinde indirimle gidilmiştir. Fakat II. Dünya Savaşı nedeniyle bu verginin hafifletilmesine imkân olmadığı belirtilmiştir²⁴⁹⁶. Hayvancılığın gelişmesi için hayvan gıdası olacak değerli bitkileri çoğaltmak ve hayvanları ıslah etmek maksadıyla Ziraat Vekâleti ziraat müdürlüğüne 40 kilo hayvan pancarı tohumu göndermiştir. Bu tohumun 10 kilosunu Nizip, 10 kilosunu Kilis, 3 kilosunu Pazarcık, 2 kilosunu İslahiye kazalarına göndermiş; 15 kilosunu da merkez kazası için ayırmıştır²⁴⁹⁷. 1926 yılında yürürlüğe konulmuş olan İslahî Hayvanat Kanunu ziraat, besleme, kesim ve müdafaa vasıtası olarak önemli bir varlık teşkil etmişti. Hayvancılık, son yirmi yıl içinde önemli bir aşama kaydetmiştir. Teknik bilgi ve metotlarına göre yetiştirme ve ıslah işleri yeterli görülmediğinden taşra teşkilâtının düşünceleri alınmıştır. Böylece “Hayvan Yetiştirme ve İslahı” kanunu adı ile 134 maddelik Ziraat Bakanlığı'na hazırlanmış olan kanun tasarısı incelenmek üzere yüksek ziraat enstitülerine gönderilmiştir. Kanun genel hükümleri ıslah bölgeleri, damızlıklar aşî işleri, hayvan bakıcıları, hayvan yemleri, bakım işleri bölümlerine ayrılmış olup hayvanların yetiştirilmesi ve ıslahî işlerinde kamu hizmeti olarak ele alınması lüzumlu olan işler tamamen maddeleştirilmiştir²⁴⁹⁸.

3.5.2.1. Hayvan Hastalıkları ile Yapılan Mücadele

Gaziantep bölgesinde 14 köyde yanıkara, 4 yerde şarbon, 2 yerde püllörez, 7 yerde çiçek, 3 yerde ruam, 7 yerde uyuz, 3 köyde tavuk kolerası hastalıkları görülmüş buralar tekrar tekrar dezenfekteye tabi tutulmuş ve hastalıkların bertaraf

²⁴⁹⁴ *Yeni Gaziantep*, 29 İlkteşrin (Ekim) 1940, s. 6.

²⁴⁹⁵ *BCA*, 490.01.1536.241.1. s. 93.

²⁴⁹⁶ *BCA*, 490.01.1536.241.1. s. 112.

²⁴⁹⁷ *Yeni Gaziantep*, 5 Nisan 1941, s. 2.

²⁴⁹⁸ *Urfa*, 10 Mart 1945, s. 1.

edilmesi sağlanmıştır. 229 baş hayvanın tedavisi yapılmıştır²⁴⁹⁹. Veterinerlik faaliyetleri arasında 1940 yılı içinde önemli çalışmalar yapılmıştır. Çukurova harasından on ve Kilis'ten bir damızlık boğa satın alınarak Nizip kazasına verilmiştir. Nizip kaza merkezine iyi aygır cinsi yetiştirmek için Malatya aygır deposundan bir aygır getirilmiştir. Gaziantep'te doğan saf kan Arap tayları tescil edilmiştir. Damızlığa elverişli olmayan 13 aygır, 7 merkep, 30 koç, 17 teke, 162 boğaya iğdiş edilmiştir. Vilâyet dâhilinde salgın hayvan hastalıklarından dolayı köylerde tarama yapılarak 1.299 at, 80 katır, 1.419 eşek, 107.379 koyun, 9.160 keçi, 5.264 sığır muayene edilmiştir. Vilâyet merkezi ile Kilis, Nizip, İslâhiye pazarlarına gelen 57.540 baş muhtelif cins hayvan ile 19.000 kümes hayvanatı veteriner teşkilâtının nezareti ve kontrolü altında satılmıştır. Yine bir yıl içinde Gaziantep'e başka vilâyetlerden 557.598 liralık canlı hayvan ihraç edilmiştir. Bu hayvanlar giriş ve çıkışlarda veteriner muayenesinden geçirilmiştir²⁵⁰⁰.

1940 yılında Gaziantep'te aşağıda belirtilen bulaşıcı hayvan hastalıkları görülmüştür.

Koyun Çiçeği: 7 köyde ortaya çıkmış 196 baş koyun hastalığa yakalanmış, bunlardan 93 baş koyun telef olmuş, 128 baş hayvan ise kurtarılmıştır. Sirayete maruz 2130 baş koyuna serumla çiçek aşısı yapılmış ve telef olmaktan kurtarılmıştır²⁵⁰¹.

Antraks (Dalak Hastalığı): 4 köyde ortaya çıkmış, 21 baş koyun, keçi ve kara sığır telef olmuştur. Hastalığa yakalanmayan 3.930 baş muhtelif hayvanlara üniversal antraks vakseni tatbik edilerek telef olmaktan kurtarılmıştır²⁵⁰².

Koyun ve Keçi Uyuzu: 7 köyde ortaya çıkmış 230 baş koyun ve keçi telef olmuştur. Hastalığa yakalanan 1380 baş koyun ve 772 baş keçi tespit edilmiş yapılan müdahalelerle bunlar kurtarılmıştır²⁵⁰³.

Yanıkara Hastalığı: 14 köyde ortaya çıkmış, 57 baş hastaya serum verilerek kurtarılmıştır. Bölgeye ulaşıncaya kadar hastalıktan 75 baş karasığır telef olmuştur.

²⁴⁹⁹ *Yeni Gaziantep*, 8 Şubat 1941, s. 3.

²⁵⁰⁰ *Yeni Gaziantep*, 22 Mart 1941, s. 2.

²⁵⁰¹ *Yeni Gaziantep*, 12 Nisan 1941, s. 2.

²⁵⁰² *Yeni Gaziantep*, 12 Nisan 1941, s. 2.

²⁵⁰³ *Yeni Gaziantep*, 12 Nisan 1941, s. 2.

Salgına maruz kalan 2.051 baş karasığıra aşı yapılmış ve böylece tehlike bertaraf edilmiştir²⁵⁰⁴.

Gurm Hastalığı: Bu hastalığa tutulan 3 taya antivirüs uygulanarak kurtarılmıştır²⁵⁰⁵.

Ruam (Mangafa Hastalığı): Bu hastalığa yakalanan 1419 eşek, 80 katır klinikte muayeneye tabi tutulmuş ve 1229 baş at, kısarak ve taya mallein tatbik edilmiştir. Muayenelerde 3 baş atta gizli mangafa hastalığı tespit edilerek derhal itlâf edilmiş ve sahiplerine 226 lira tazminat verilmiştir²⁵⁰⁶.

Pilloro ve Kolera Hastalıkları: Yapılan incelemelerde 5 köyün kümes hayvanlarında bu hastalığa rastlanmış ve 110 baş kümes hayvanı telef olmuştur. Diğerlerine yapılan fennî tedbirler sayesinde hastalık bertaraf edilmiştir. Bir yıl zarfında bu işler için 100 sm. 3 antraks serumu, 825 cm. 3 vaksen, 250 sm 3 koyun çiçeği serumlu vakseni, yarım litre Gurm polivalan antivirüsü, 8 litre yanıkara serumu, 39,5 litre yanıkara aşısı sarf edilmiştir²⁵⁰⁷.

Şap Hastalığı: Bu hastalığa Kilis'in Suriye sınırındaki üç köyde rastlanmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda çift tırnaklı hayvanlara Suriye tarafından şap hastalığı bulaşmış olduğu bilgileri alındığından gerekli yerlerde fenni tedbirler alınarak hastalık olduğu yerde tutulmuştur. Fırat'ın doğu sahilinde Urfa vilâyetinde de şap hastalığı görüldüğünden Ziraat Vekâleti'nin emriyle Fırat geçitleri bu hayvanların giriş-çıkışına kapatılmıştır. Urfa'dan gelecek çift tırnaklı hayvanlar yalnız demiryolu ile Akçakoyunlu'ya gelecek ve burada veteriner muayenesinden geçtikten sonra Gaziantep'e girmesine izin verilecektir²⁵⁰⁸. Veterinerlik dairesince yapılan mücadelelerle bu hastalıkların önü alınmıştır.

²⁵⁰⁴ *Yeni Gaziantep*, 12 Nisan 1941, s. 2.

²⁵⁰⁵ *Yeni Gaziantep*, 12 Nisan 1941, s. 2.

²⁵⁰⁶ *Yeni Gaziantep*, 12 Nisan 1941, s. 2.

²⁵⁰⁷ *Yeni Gaziantep*, 12 Nisan 1941, s. 2.

²⁵⁰⁸ *Yeni Gaziantep*, 16 Ağustos 1941, s. 2.

3.6. MADENCİLİK HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR

II. Dünya Savaşı'na Türkiye girmemesine rağmen bir takım önlemler alınmıştır. Alınan önlemlerle birçok alanda kısıtlamalara gidilmesi önceki dönemlerde kısmen toparlanma gösteren sanayi ve madencilik alanlarında bir duraklama yaşanmasına neden olmuştur²⁵⁰⁹. TBMM hükümeti madencilikle yakından ilgilenerek üretimi artırmak için gerekli tedbirleri almış ekonominin temeli olan yer altı servetlerinin keşif ve işletmelerine büyük bir önem vermiştir²⁵¹⁰.

Mardin-Siirt havalisinde MTA tarafından beş altı yıldan beri yapılan araştırmalar sonucunda, 1940 yılının 23 Nisan Çocuk Bayramı arifesinde petrol bulunması ülke genelinde sevinçle karşılanmıştır. Fennî incelemeler tamamlandıktan sonra 1939 ilkbaharında bu bölgenin sondajlarla aranmasına karar verilmiş, 19 Mayıs'ta sondaj yapılacak yer belirlenmiştir. Daha sonra beş altı yüz tonluk sondaj makine, malzeme ve teçhizatının nakline başlanmıştır. Alet ve edavatın taşınması ve makinelerin kurulması iki ay kadar sürdü. Nihayet 24 Temmuz 1939'da sondaj çalışmasına başlanarak takriben 9 ay sonra kuyunun 1048 metre derinliğinde Yukarı Kretase formasyonunda petrol bulundu²⁵¹¹. Petrol bulunması konusunda ısrarlı çalışmalar sonucunda ilk kez 20 Nisan 1940'ta Raman Dağı'nda bir kuyu açıldı ve gündelik 10 ton dolayında üretim sağlandı²⁵¹². Alınan olum sonuçlar üzerine sondaj faaliyeti Raman Dağı bölgesinde devam etmektedir. Diğer taraftan Urfa bölgesi de petrol bakımından esaslı tetkike değer görülmüştür²⁵¹³.

Raman Dağı Antiklinali'nin kuzey yatımının doğu tarafında ve Bazivan köyünün 2 kilometre güneybatısında, küçük çatlaklardan çıkarak Midyat kalkerinin mesameli hücrelerini dolduran yapışkan asfaltlı bir petrol sızıntısı bulunmuştur. Raman Dağı'nda, kuzey-güney istikametini baştanbaşa kat eden bir boğaz bulunurdu. Bu boğaz Maymun Boğazı diye bilinir. Eski bir nehir yatağı olma ihtimali olan bu

²⁵⁰⁹ Kardaş, s. 330.

²⁵¹⁰ "Umumi Maden Durumu Türkiye", *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, C. 20, 1940, s. 281.

²⁵¹¹ Kemal Lokman, "Etütler: Ramandağ Petrolü", *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, C. 20, 1940, s. 306.

²⁵¹² Yakup Kepenek, Nurullah Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2001, s. 74.

²⁵¹³ *TBMM ZC*, Devre: 6, C. 21, İhtima Senesi: 3, 1. İnikad (01.11.1941), s. 5.

boğazın doğu tarafında ve 715 metre rakımındaki nokta, sondaj yeri olarak seçilmiş ve yapılan çalışmalar neticesinde 1059 metrede petrole rastlanmıştır²⁵¹⁴. 1 Nolu petrol kuyusunda günde 10 ton ham petrol verimli bir kaynağa rastlanmıştır²⁵¹⁵.

1940 yılı başlarında Siirt vilâyetinde Raman Dağı'nda bulunan Türk petrolü yurdun önemli ihtiyacını karşılayacak bir zenginlikte olduğu tespit edilmiştir. Bir taraftan yeni madenler aranırken bir taraftan da daha önce bilinen fakat ya hiç işletilmeyen ya da eski zamandan kalma usullerle işletilen madenler günün şartlarına göre işletilmeye ve tam randıman alınmaya başlanmıştır. Zonguldak kömür, Ergani bakır, Keçiborlu kükürt madenleri bunlara örnektir²⁵¹⁶.

1941'de Raman Dağı'ndaki 5 numaralı kuyuda da 921 metreye ulaşıldıktan sonra petrole rastlanmıştır. Bu süre zarfında yapılan çalışmalarda takriben 3.691.308 lira harcanmıştır. Petrol aramaları Türkiye'nin güneyinde özellikle Toros sıra dağları eteklerinde; Siirt, Mardin, Urfa, Gaziantep, Adana, Hatay ve Antalya vilâyetlerinde yapıldı. Yapılan aramalar neticesinde 32 kadar Türk, Amerikalı, İngiliz, Macar, Lüksemburglu, İsviçreli uzman ve mühendis tarafından 120 kadar rapor yazıldı. Yapılan hesaplamalara göre bir metre sondaj maliyeti ortalama 248 liraya mal olmuştur²⁵¹⁷.

TBMM hükümetinin madencilik sahasındaki büyük hizmetlerinden biri de, uzun yıllardan beri atıl durumda kalan bakır madenlerinin yeniden faaliyete geçirmeye çalışmasıdır. Bakır madenleri, ülkenin her alanında önemli yere sahiptir. 1937 yılına kadar bütün bakır ihtiyacını ülke dışından karşılayan Türkiye, Ergani bakır madenlerinin işletilmesi ile bakır ihracatı yapmaya başlamıştır. Bakır satışı 1937 ile 1943 yılları arasında 400 tondan 12.300 tona yükselmiştir²⁵¹⁸.

Raman Dağı'ndaki 2. kuyu Raman Dağı strüktürünün kuzey yamacındaki bir vadide, Maymun Boğazı'nda açılmıştır. Petrol ihtimalleri araştırılmakta olan Raman Dağı strüktürü Dicle Nehri'nin kuzeyinde, Beşiri'nin güneyinde ve Diyarbakır'ın

²⁵¹⁴ Lokman, s. 309.

²⁵¹⁵ Umumi Madem Durumu: Madenciliğimizin 17 Yıllık Blançosu”, *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, C. 21, 1940, s. 468.

²⁵¹⁶ *Yeni Gaziantep*, 29 İlkteşrin (Ekim) 1940, s. 6.

²⁵¹⁷ Lokman, s. 228.

²⁵¹⁸ “Umumi Madem Durumu: Madenciliğimizin 21 Yıllık Bilançosu ve 1944 Yılı'nın İlk 6 Ayındaki Durumu”, *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, C. 32, 1944, s. 167.

takriben 80 km. doğusundadır. Bu strüktür 55 km. uzunluğunda olup merkezde 8 km. genişliğinde büyük bir strüktürdür. Sondajı yapılan bu kuyudan her üç metrede bir numune alınmıştır²⁵¹⁹.

Urfa'nın Hilvan kazasının Çermiş-Anbar köyü mevkiinde bitümlü marn ve petrol madeninin ilk etüdü yapılmış ve daha ayrıntılı incelemeye değer görülmüştür²⁵²⁰.

II. Dünya Savaşı'nın dışında kalan TBMM hükümeti iktisadî hayatına da tesir eden dünya siyasî ve iktisadî buhranı, madencilğin gelişim seyrine yeni engeller ortaya çıkarmış ve üretimi olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Buna rağmen madencilik alanında yapılan çalışmalar devam etmiştir. 1941 yılı yeraltı kaynaklarının işletilmesinin memnuniyet verici bir şekilde neticelendiği belirtilmiştir²⁵²¹. Madenlerin aranma ve işletilmesi hakkındaki kanun, 17 Haziran 1942'de kabul edilmiştir. Aslî ve sathî madenlerin aranma ve işletilmesi Maadin Nizamnâmesiyle bu kanun hükümlerine ve taşocaklarının işletilmesi Taşocakları Nizamnâmesine tabi olduğu belirtilmiştir. Yerüstü ve yeraltında bulunan madenlerin bu kanun çerçevesindeki hükümlere göre işletilmesi sağlanır şeklinde kabul edilmiştir²⁵²².

Beşiri petrolünün üretim kudretini arttırmak için diğer bölgelerden de malzeme, sondajcı, mühendis ve işçi Beşiri'ye gönderilmiştir²⁵²³. Petrol araştırmalarından ilk defa iyi netice alınan Mardin-Beşiri civarında Raman Dağı'ndaki bir safhaya girmiş bulunmaktadır. Başbakan Refik Saydam'ın bu bölgeyi ziyaretinden sonra verilen karar gereğince Raman Dağı'nın Maymun Boğazı mevkiinde araştırmalar genişletilmiştir. Raman Dağı petrol araştırma bölgesinde yapılan sondajlarda elde edilen akıcı maddenin tahlili yapılmıştır. Tahlil sonucunda elde edilen koyu esmer renkte ham petrol bulunmuş bunun parafin ve asfalt hammaddesi olduğu tespit edilmiştir. yüzde 5 kadar içinde su olduğu görülmüştür. yüzde 25 benzin ve yüzde 30 petrolü ihtiva ettiği belirtilmiştir. İlk açılan kuyunun

²⁵¹⁹ Dr. S. W. Tromp, Mehlika İzgi, "Ramandağ Kuyu No. İki'nin Bazal-Eosen ve Üst-Kretase Kısmı Mikro-Faunası (C.Ş. Türkiye)", *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, C. 26, 1942, s. 113.

²⁵²⁰ M.T.A. Enstitüsünün Beş Yıllık Teknik Blançosu", *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, C. 21, 1940, s. 493.

²⁵²¹ "Umumi Maden Durumu: Türkiye Madencilğinin 1941 Bilançosu", *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, C. 27, 1942, s. 113.

²⁵²² *Urfa*, 1 Mart 1943, s. 1.

²⁵²³ *Yeni Gaziantep*, 13 Temmuz 1940, s. 2.

verim kudreti günde 15 tondur. Türkiye'nin günlük ihtiyacı 500 ton olduğundan bu sahada 30 kuyunun daha açılması kararlaştırılmıştır. Bir kuyunun tesisatı takriben 300 bin Türk lirasına mal olmaktadır. MTA bu çevrenin bir petrol bölgesi olduğu kanaatindedir. Petrol bulunma ihtimalinin yüksek olduğu sahanın genişliği incelenerek kuyu sondaj yerleri tetkik edilmektedir. İlk olarak mevcut kuyu derinleştirilecek ve yeniden üç dört kuyu açılarak üretim miktarı arttırılacaktır. Bu işin bir, bir buçuk yıl kadar süreceği ümit edilmektedir²⁵²⁴.

Basbirin, Hermis ve Kerbent'te açılan üç kuyudan olumsuz netice alınmıştır. Fakat daha sonra yapılan çalışmalarla 21 Nisan 1940'ta Raman Dağı kuyusunda 1048 metrede petrole rastlanmıştır. Bu kuyuda 38 metre mikâbı 0.9 izaffi siklet hesabıyla 34 ton kadar petrol toplandığı görülmüştür. Borular çimentolandıktan sonraki çalışma esnasında su ortaya çıkmış ve toplanan akıcı maddenin ancak yüzde 11 kadarının petrol olduğu tespit edilmiştir. Ağaç tıpa ile bu su kısmen kapatılmış ve yapılan 8 saatlik bir çalışmada petrol oranı yüzde 25'e çıkarılmıştır. Fakat 24 saatlik akıcı madde miktarı 14 metre mikâbına inmiştir. Bir numaralı kuyuda yapılan son çalışmada yirmi günde 10 ton su, 3,5 ton da petrol olduğunu göstermiştir²⁵²⁵.

Daha sonra petrol arama işlerine Beşiri, Raman Dağı, Çengen (Hatay) bölgelerinde hız verilmiş ve maden arama işlerinin 1945 yılı başından itibaren bir programa alınması kararlaştırılmıştır. Türkiye'nin genel bir metalojenik taranmasına ve 1/100.000 mikyasında jeolojik haritasının yapılması gibi önemli işlere başlanmıştır²⁵²⁶.

Kilis'in Koççağız, Balıklı, Bolluk, Haftar Dere bölgelerinde bulunan asfaltın ilk etütleri yapılmış ve daha kapsamlı etüde değer görülmüştür²⁵²⁷. İslâhiye'nin Şemlik ve Karaboyalık bölgelerinde demir madeninin etüdü yapılmış fakat daha derin etüde gerek olmadığı anlaşılmıştır²⁵²⁸. Gaziantep merkeze bağlı Eşme-Bulgur Dağı bölgelerinde bitüm ve Gaziantep'e bağlı Pazarcık kazasının Büyük Macar,

²⁵²⁴ *Yeni Gaziantep*, 13 Temmuz 1940, s. 2.

²⁵²⁵ Cevat Eyüp Taşman, "Petrol Aramaları 1923'ten Evvel ve Sonra", *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, C. 13, 1938, s. 71.

²⁵²⁶ "Umumi Maden Durumu: Türkiye Madencilikinin 1944 Bilançosu", *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, C. 23, 1945, s. 16.

²⁵²⁷ "M.T.A. Enstitüsünün Sekizinci Çalışma Yılına Teknik Bilançosu", *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, C. 29, 1943, s. 186.

²⁵²⁸ "M.T.A. Enstitüsünün Sekizinci Çalışma Yılına Teknik Bilançosu", s. 190.

Kozdibi ve Deretarla mevkilerinde de linyit madenine rastlanmış bunların etüdü yapılmış, nihayetinde devlet işletmesine gerek olmadığı belirtilmiştir. Fakat bölgesel ihtiyaçları karşılayabilecek bir çalışmaya konu olabilir görüşüne yer verilmiştir²⁵²⁹.

3.6.1. İslâhiye Krom Madenleri

Gaziantep İslâhiye’de Nur Dağları havzasında boksit madeninin ilk etütleri ile mufassal jeolojik etütleri yapılmış ve araştırmaya değer görülmüş olup projesi beklemektedir²⁵³⁰. Ayrıca İslâhiye’nin Kerküt mevkiinde demir madeninin ilk etüdü yapılmış ve daha ayrıntılı incelemeye değer görülmüştür. Bunların yanında İslâhiye’nin Yelliburun tepesi mevkiinde krom madeninin etüdü gerçekleştirilmiş fakat ayrıntılı incelemeye değer olmadığı anlaşılmıştır²⁵³¹. İslâhiye kazası dâhilindeki zengin krom madenlerinin işletilmesi için müracaatlar söz konusu olduğundan ve bunları bölgede tetkik için İktisat Vekâleti Maden İmtiyazlar Şubesi Müdür Muavini N. Egemen Gaziantep’e gelmiştir. İslâhiye kazası dâhilinde krom cevherinin fazla miktarda bulunduğu ve bu madenleri işletmek için muhtelif müracaatlar vaki olduğu ve 20 tanesinin esaslı bir şekilde tetkik olunarak ruhsatnâmelerinin verildiği öğrenilmiştir. Bu ruhsatnâmeler Vekâletçe tasdik edildikten sonra esaslı surette araştırmalara başlanması kararlaştırılmıştır²⁵³².

İslâhiye’deki boksit zuhuratı uzun zamandan beri bilinen bir şey olup bu husustaki ilk rapor 1910 yılında düzenlenmiştir. Bu madde vaktiyle çeşitli maden uzmanları ve jeologlar tarafından demir madeni telâkki edilmiştir. MTA emriyle bu çevreyi 1938 yılında yeniden gezen Dr. M. R. Pilz, bu maddenin kısmen bol demirli boksit olduğunu tespit etmiştir²⁵³³.

MTA zaman zaman mühendislerini göndererek çeşitli konularda araştırmalar yaptırmaktadır. İslâhiye’de bulunan zengin krom, Çarpın köyündeki zengin ve nadide mermerden başka madenlerin de söz konusu olduğuna değinilmiştir²⁵³⁴.

²⁵²⁹ “M.T.A. Enstitüsünün Sekizinci Çalışma Yılıının Teknik Bilançosu”, s. 186.

²⁵³⁰ “M.T.A. Enstitüsünün Beş Yıllık Teknik Bilançosu”, s. 491. s. 488-512.

²⁵³¹ M.T.A. Enstitüsünün Beş Yıllık Teknik Bilançosu”, Maden Tetkik ve Arama Dergisi, C. 21, 1940, s. 494.

²⁵³² *Yeni Gaziantep*, 25 Nisan 1944, s. 1.

²⁵³³ Dr. Pilz Arni, “Etütler: Türkiye’de Halen Bulunan Boksit Yatakları”, *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, C. 23, 1941, s. 118.

²⁵³⁴ *Yeni Gaziantep*, 26 Şubat 1946, s. 1.

Gaziantep milletvekillerinin seçim çevrelerinde yaptıkları incelemeler sonucunda hazırlamış oldukları 1945 yılına ait raporda, Türkiye'nin Güneydoğu bölgesindeki ormanların durumu göz önünde tutularak Kilis ilçesinin kömür ihtiyacı Osmaniye Reviri tarafından karşılanacaktır. Gaziantep iline tahsis olunan odun ve kömürler Kilis'e verildiği takdirde Gaziantep'in ihtiyacının karşılanmasında zorluklarla karşılanacağına dikkat çekilmiştir²⁵³⁵.

²⁵³⁵ *BCA*, 490.01.654.179.1. s. 14.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1946-1950 YILLARI ARASINDA GAZİANTEP-URFA VE MARDİN'DE YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR

4.1. BAYINDIRLIK HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi Türkiye'de de önemli değişmelere neden oldu²⁵³⁶. Savaş dolayısıyla devlet bütçesinin önemli bir kısmı ülke savunmasına ayrılmıştır²⁵³⁷. Savaş sonrası yalnız siyasî açıdan değil, aynı zamanda iktisadî yönden de bir dönüm noktası olmuştur. Özellikle ithalatın serbestleştirilmesi ve dış yardımın gündeme gelmesi yanında, kalkınma anlayışında da birtakım değişiklikler olmuştur. Örneğin bu dönemde tarım, madencilik, altyapı yatırımları ve inşaat sektörüne öncelik verilmeye başlanmıştır. Artık iç pazara dayalı bir sanayileşme değil, dış pazarlara dönük bir kalkınma anlayışı egemendir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1946'da Meclis'te yaptığı konuşmada, TBMM hükümetinin, ülkenin ekonomik işlerini ön plana aldığını belirtmiştir. Hükümet bu yolda geniş ve esaslı tedbirlere başvurmuştur. TBMM'ye sunulan bütçe ile ülkenin bayındırlık ve savunma ihtiyaçlarıyla beraber, memurların geçiminde ve köy okullarının yapılmasında yardım tedbirlerini kapsamaktadır²⁵³⁸. Memur evleri yapımına²⁵³⁹ ve özellikle yol meselesi esaslı bir şekilde ele alınmıştır. İlk 15 yıl içinde 20.000 kilometrelik teknik özelliklere sahip bir şose şebekesinin yapılmasının mümkün olduğu hesaplanmıştır. Ayrıca yapımına başlanan Elâzığ-Van, Erzurum hatlarının yanı sıra Maraş ve Gaziantep hatlarının da inşasına²⁵⁴⁰, hazırlanan program çerçevesinde devam edilmiştir²⁵⁴¹.

²⁵³⁶ Yasin Çoban, *Türkiye Ekonomisi (Osmanlı Ekonomisi, Türkiye Ekonomisi, Dünya Ekonomisi, Uluslararası Mali Kuruluşlar)*, s. 58.

²⁵³⁷ TBMM TD, Dönem: 8, C. 12, Toplantı: 2, 73. Birleşim (18.06.1948), s. 223.

²⁵³⁸ Sait Aşgın, *Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları (1946-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000, s. 61.

²⁵³⁹ TBMM TD Dönem: 8, C. 1, 3. Birleşim (14.07.1946), s. 35.

²⁵⁴⁰ TBMM TD, Devre: 8, C. 1, Birleşim: 3, (14.08.1946), s. 35.

²⁵⁴¹ TBMM TD, Dönem: 8, C. 1, 3. Birleşim (14.07.1946), s. 35-36.

Ücretleri 1946 yılı Bayındırlık Bakanlığı bütçesinden verilmek üzere Gaziantep ve Maraş şube hatlarında çalıştırılacak hizmetlilere ait kadroların 1 Haziran 1946'dan geçerli olmak üzere onanması ve bu kadrolarda çalıştırılacakların olağanüstü zamlı çocuk zammından faydalanmaları; Bakanlar Kurulu'nca 14 Mayıs 1946'da kararlaştırılmıştır²⁵⁴².

TBMM hükümetlerinin, cumhuriyetin ilk yıllarında güttüğü münakalât siyaseti karayollarından ziyade demiryollarının inşasını daha da ön plana çıkarmıştır. Fakat demiryollarının yanında karayollarının da elzem olduğu görülmüştür²⁵⁴³.

Yolların inşaatı, tamir ve bakımını tek elden, hızlı ve plânlı bir şekilde yönetmek amacıyla Hükümet bir kanun tasarısı hazırlamıştı. Tasarı, yol vergisi olarak halkın ödediği paraların kesintiye uğramadan yol işlerine harcanmasını ve bir yollar genel müdürlüğü teşkilâtının kurulmasını öngörmekteydi. Kurulacak genel müdürlüğe bağlı on bölge müdürlüğü oluşturulacaktı. Bunlardan 9. Bölge Müdürlüğü merkezi Diyarbakır olmak üzere Urfa, Mardin, Siirt, Bitlis, Muş, Van ve Hakkâri vilâyetlerini kapsayacaktı²⁵⁴⁴.

TBMM hükümetleri ulaştırma işlerini ülkenin hem ekonomik hem de emniyeti açısından en etkili unsur olarak görmüştür. Dolayısıyla bu işlerde tam verim sağlamayı prensip olarak daima göz önünde tutmuştur²⁵⁴⁵.

Yol şebekesinin yeni fennî usullere göre yapılması ve sistemli bir bakım altına alınması Hasan Saka Hükümeti'nin Programı'nda (13 Ekim 1947) da yer almıştır²⁵⁴⁶.

²⁵⁴² BCA, 030.18.01.02.110.33.10.

²⁵⁴³ Robert Kerwin, "Türkiye'de Karayollarının İnkişafı", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 10, S. 1-4, İstanbul 1949, s. 167.

²⁵⁴⁴ Abdulaziz Kardaş, *Cumhuriyet Dönemi'nde Van Gölü Havzası'nda Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 356.

²⁵⁴⁵ *TBMM Tutanak Dergisi*, D: 8, C. 1, 3. Birleşim (14.07.1946), s. 32.

²⁵⁴⁶ *Hükümet Programları (1920-1965)*, (Der. İsmail Arar), Burçak Yayınevi, İstanbul 1968, s. 195

4.1.1. Karayolu, Köprü ve Şose Alanlarında Yapılan Faaliyetler

Ücretleri 1946 yılı Bayındırlık Bakanlığı bütçesinden verilmek üzere, Erzurum ve devamı hattı ile Maraş ve Gaziantep şube hatlarında, yol ve köprü yapımının denetlenmesinde ve yeniden kurulan bölge müdürlüklerinde açılan gereç ambarlarında çalıştırılacaklara ait kadroların 1 Ağustos 1946'dan geçerli olmak üzere onanması Bakanlar Kurulunca 6 Eylül 1946'da kararlaştırılmıştır²⁵⁴⁷.

Marshall planının yol bakımından memlekete sağlayacağı faydaları şimdiden görmek mümkündür. Çok değil, daha birkaç yıl önce Adana'dan Antep'e, oradan Maraş'a ve daha ötelere motörlü bir vasıta ile gitmek, imkânsız olmasa da, her halde cesaret isteyen bir işti. Bugün buralarda, toz yutarak da olsa, fazla sarsılmadan dolaşılabilir. Yol davasını aynı hevesle yürütmekten vazgeçilmezse ileride bütün yurt rahatça ve kolaylıkla boydan boya gezilebilecektir. Gezilen yerler Türkiye'nin en bereketli toprakları olduğu halde buralarda köyler bakımsız, halk fakirdir²⁵⁴⁸.

Marshall planı yardımından faydalanılarak Türkiye karayolları geliştirilmeye çalışılmaktadır²⁵⁴⁹. Bu yardımı Türkiye 1948'den itibaren almaya başlamıştır²⁵⁵⁰. Yol işleri için askerî yardımdan 5.000.000 dolar ayrılmıştır. Tecrübeli 30 Amerikan yol mühendisi bu işlerde görevlendirilmiştir²⁵⁵¹.

Tekirdağ Milletvekili Ziya Ersin Cezaroğlu, yolların muasır dünya devletleri içindekilerle eşit hale getirmek için herkesin gönlünde yol işi, yol davası, yol kurmak olduğuna dikkat çekmiştir²⁵⁵². Isparta milletvekili Kâzım Aydar ise ülkenin kalkınmasının, emniyetinin kolaylıkla temini edilmesinin yegâne çaresinin yol olduğunu belirtmiştir²⁵⁵³.

Gaziantep milletvekilleri teftişleri sonucu hazırlamış oldukları müşterek raporlarında Gaziantep-İskenderun şosesinin yapılması halinde bütün doğu

²⁵⁴⁷ BCA, 030.18.01.02.111.57.16.

²⁵⁴⁸ *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1950, s. 1.

²⁵⁴⁹ *Urfa*, 1 Aralık 1950, s. 1.

²⁵⁵⁰ Carter V. Findley, *Modern Türkiye Tarihi (İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007)*, (Haz. Adem Koçal), Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 265.

²⁵⁵¹ *Cumhuriyet*, 27 Aralık 1948, s. 3.

²⁵⁵² *TBMM TD*, Devre: 8, C. 16, Toplantı: 3, 45. Birleşim (14.2.1949), s. 156.

²⁵⁵³ *TBMM TD*, D: 8, C. 16, T: 3, 45. Birleşim (14.2.1949), s. 157.

vilâyetlerinin kısa yoldan Akdeniz'e bağlantısının sağlanacağını belirtmişlerdir²⁵⁵⁴. Gaziantep-Kilis şosesi ise yıllarca ihmal edilmiş, bakımsız bir halde bulunmaktadır. Kilis'i Çobanbey'e bağlayacak bir şosenin inşası Kilis için hayâtî bir meseledir²⁵⁵⁵.

Bayındırlık Bakanlığı'na temin olunacak yollara arasına Urfa vilâyet yolları da alınmıştır²⁵⁵⁶. Yapımı ve bakımı muvazenei umumîyeye geçen Urfa-Birecik yolunun ilk tamirine başlanmıştır. 40 kişilik ekiplerden biri Urfa'dan, diğeri Birecik'ten tamir işine başlayacaktır. Ayrıca Siverek-Diyarbakır yolu da aynı şekilde yapım ve bakım görecektir. Önümüzdeki yıllarda ödenek alınırsa beş kilometre aralıklı yol amele kulübeleri de inşa olunacak ve yollar esaslı bakım görecektir²⁵⁵⁷.

Halfeti-Urfa yolunun inşası için Halfetililerin teşebbüsü ile bir dernek kurulmuş ve bu dernek üç günden beri 30'ar kişilik bir grupla çalışmaya başlamıştır. Vilâyet ilk yardım olarak 25 kilo dinamit ile 100 lira para göndermiştir²⁵⁵⁸. Halfeti yol yapım ve su getirme derneği teşebbüsü ile başlayan ve Özel İdare'nin yardımı ile de takviye olunan Urfa-Halfeti yolunun tamiri bitmek üzeredir. Yol böylece her türlü nakil vasıtalarına müsait bir hal almış olacağından Urfa ve Halfeti için iyi neticeleri vereceği düşünülmüştür²⁵⁵⁹.

Nizip-Birecik-Urfa ve Urfa-Siverek-Diyarbakır yollarının inşaatına 1949 yılı Mayıs ayı sonlarında başlanması planlanmıştır²⁵⁶⁰. 1949 yılı Kasım ayında bu yol çalışmalarının hızlı bir şekilde sürdürüldüğü görülmüş²⁵⁶¹ ve yıl sonunda tamamlanmıştır²⁵⁶². Böylelikle Doğu kalkınmasından tahsis edilen 1.509.000 lira ile Urfa-Nizip, Urfa-Diyarbakır yolunun onarılmasının büyük kısmı yapılmış bu kış Gaziantep-Urfa, Urfa-Diyarbakır irtibatı temin edilmiştir²⁵⁶³. 1950 yılında doğu kalkınması planıyla Urfa-Viranşehir-Cizre yolunun da yaptırılması amaçlanmaktadır²⁵⁶⁴.

²⁵⁵⁴ *BCA*, 490.01.654.181.1. s. 137.

²⁵⁵⁵ *BCA*, 490.01.654.181.1. s. 137.

²⁵⁵⁶ *TBMM TD*, Dönem: 8, C. 3, Toplantı: 1, 23. Birleşim (25.12.1946), s. 500.

²⁵⁵⁷ *Urfa*, 30 Nisan 1948, s. 1.

²⁵⁵⁸ *Urfa Postası*, 3 Mayıs 1949, s. 3.

²⁵⁵⁹ *Urfa*, 13 Mayıs 1949, s. 1.

²⁵⁶⁰ *TBMM TD*, Dönem: 8, C. 19, Toplantı: 3, 83. Birleşim (09.05.1949), s. 288.

²⁵⁶¹ *TBMM TD*, Dönem: 8, C. 21, Toplantı: 4, 3. Birleşim (11.11.1949), s. 54.

²⁵⁶² *TBMM TD*, Dönem: 8, C. 24, Toplantı: 4, 52. Birleşim (21.11.1949), s. 956.

²⁵⁶³ *Urfa Postası*, 25 Kasım 1949, s. 1.

²⁵⁶⁴ *Urfa Postası*, 25 Kasım 1949, s. 1.

1950 yılı içinde halkın yapacağı içme su tesisat ve inşaatına yardım olmak üzere Bayındırlık Bakanlığı'ndan Urfa İl Özel İdaresi'ne 19.000 lira gönderilmiştir. İl Daimî Komisyon kararıyla bundan 2.000 lira Birecik, 2.000 lira Akçakale, 1.000 lira Bozova, 2.000 lira Siverek, 1.000 lira Hilvan, 2000 lira Viranşehir ve 6.500 lira da merkez ilçesi bucak ve köylerine tahsis edilmiştir²⁵⁶⁵.

Urfa'yı Akçakale'ye yani tren yoluna bağlayan şose 53 kilometredir²⁵⁶⁶. Yağmurlu havalarda fena bir durum arz eden Akçakale şosesinin bozuk kısımları esaslı bir surette tamir ettirilecek, bu işte resmî ve hususî taşıt vasıtalarının seferber olması temin edilecektir²⁵⁶⁷. 53 kilometrelik Akçakale şosesi Özel İdare tarafından yapılmakta ve tamir edilmektedir. Bayındırlık Bakanlığı bu yolun yapımına daimî bir bakım teşkilâtı tahsis edileceği vaadinde bulunmuştur²⁵⁶⁸.

Antep-Nizip-Birecik, Suruç-Hilvan-Siverek ve Diyarbakır merkezlerini birbirine bağlayacak iktisadî bir yol olan Gaziantep-Urfa-Diyarbakır şosesinin yapılması muvazene-i umumîyeye alınmıştır. Masrafları 1947 bütçesine ithal edilmiş ayrıca bu yola devlet daimî bir tamir ekibi tahsis etmiştir²⁵⁶⁹.

Urfa'nın yol ve diğer ihtiyaçlarını bizzat anlatmak üzere Ankara'ya giden CHP İdare Kurulu Başkanı M. Kürkçüoğlu Urfa'ya dönmüştür. Kürkçüoğlu, Urfa-Gaziantep arası yol yapımına hemen başlanacağını Bayındırlık Bakanı K. Gülek tarafından vaat edildiğini belirtmiştir. Urfa'dan Gaziantep'e yapılacak yolla Suruç ve Birecik ilçelerinin de yola kavuşacağına dikkat çekmiştir²⁵⁷⁰.

Bayındırlık Bakanı ile görüşen Urfa heyeti Gaziantep-Urfa ve Diyarbakır-Siverek şosesinin kışa kadar kullanılabilir bir duruma getirileceği ve artezyen işinde dahi Urfa ihtiyacının ön planda tutulacağı sözünü almıştır²⁵⁷¹. Bakımı ve yapılması umumî muvazeneye geçen, Urfa-Diyarbakır şosesinin Urfa-Siverek arasının yağış mevsiminde her çeşit vasıtaya geçit verebilecek bir duruma getirilmesi için süratle

²⁵⁶⁵ *Urfa*, 24 Kasım 1950, s. 1.

²⁵⁶⁶ *Urfa*, 21 Şubat 1947, s. 1.

²⁵⁶⁷ *Urfa*, 11 Şubat 1947, s. 1.

²⁵⁶⁸ *Urfa*, 25 Şubat 1947, s. 1.

²⁵⁶⁹ *Urfa*, 25 Şubat 1947, s. 1.

²⁵⁷⁰ *Yenilik*, 12 Mart 1948, s. 1.

²⁵⁷¹ *Urfa*, 12 Mart 1948, s. 1.

çalışılmaktadır²⁵⁷². Bununla beraber Urfa'nın hububatı²⁵⁷³ birçok vilâyeti beslediği ve dolayısıyla hububat nakliyatının her mevsimde gerçekleştirilmesi için bozuk olan yolların düzeltilmesinin şart olduğu dile getirilmiştir²⁵⁷⁴. Bu yol tam olarak yapıldığı zaman bölgenin ve aynı zamanda ülkenin kalkınması yönünde önemli bir adım atılacaktır²⁵⁷⁵.

Gaziantep-Urfa-Diyarbakır şosesi 1949 yılı içerisinde yapılarak işlemeye açık bulundurulacaktır. 1948 yılı umumî bütçesinden alınan 200.000 lira ile tamir işleri yapılmasına devam eden bu yolun 1948 kışında geçit verebileceği ve yolun 1949 yılı içerisinde arızasız bir duruma getirileceği umulmaktadır²⁵⁷⁶.

1948 yılında Diyarbakır-Siverek arası şose, silindiraj yapılmadığı için kışın bu iki şehir arasındaki yolda motorlu araçlara geçit vermemiş ve harcanan 250.000 lira berhava olmuştur. 1949 yılı Birecik-Diyarbakır şosesi için ayrılan 700.000 lira ile yapılacak yolun da aynı yöntemle yapılması söz konusudur. Eğer silindirler yol yapımı olmayan vilâyetlerden temin edilmezse bu yollara ayrılan para da heder olacak hem de kışın araçların geçişine imkân vermeyecektir²⁵⁷⁷. Doğu kalkınmasından tahsis edilen 1.509.000 lira ile yol yapımına devam edilmektedir. Urfa-Diyarbakır arası yolunda Siverek-Diyarbakır arası tamamıyla ikmal edilmiştir. Akziyaret-Urfa arasında yapılmakta olan kısım kış bastırmadan bitecektir²⁵⁷⁸.

Birecik önlerinde Fırat Nehri üzerinde kurulacak çelik köprünün etütleri başlamak üzeredir. Bu etütler 1949 yılı içerisinde bitirilecek ve köprünün yapılmasına 1950 yılında başlanarak 1951 yılında ikmal edilecektir. Gaziantep-Urfa-Diyarbakır arasında yapılacak olan bu köprü 6.5 metre eninde olacaktır²⁵⁷⁹.

Urfa-Viranşehir yolu arasında bulunan ve yapılması için geçen yıl Urfa Hususî Muhasebesi'ne 15.000 lira yardımda bulunulan Cırcıp Köprüsü'ne ayrılan meblağ yeterli gelmediğinden ikinci bir yardım talep edilmiş ve Bakanlık'tan 10.000 liralık

²⁵⁷² *Urfa*, 17 Kasım 1948, s. 1.

²⁵⁷³ *TBMM TD*, Dönem: C. 16, 8, Toplantı: 3, 54. Birleşim (27.02.1949), s. 872.

²⁵⁷⁴ Akgün, 24 Mart 1950, s. 1.

²⁵⁷⁵ *TBMM TD*, Dönem: 8, C. 16, Toplantı: 3, 53. Birleşim (26.02.1949), s.727.

²⁵⁷⁶ *Urfa*, 8 Ekim 1948, s. 1.

²⁵⁷⁷ N. Ömer Aksoy, "Bayındırlık Bakanlığının Nazarı Dikkatine", *Urfa Postası*, 14 Haziran 1949, s. 1.

²⁵⁷⁸ *Urfa*, 29 Kasım 1949, s. 1.

²⁵⁷⁹ *Urfa*, 19 Nisan 1949, s. 1.

bir yardım vaadi daha alınmıştır. Bu yardımdan sonra Cırcıp Köprüsü'nün inşası ikmal edilecektir²⁵⁸⁰. Özellikle yağışlı mevsimlerde ilçe ile arasındaki münasebeti akamete uğratan Cırcıp Çayı'nın üzerinde sağlam bir köprünün inşası ön plana alınmış ve nihayet kârgir bir köprünün temeli 17 Ekim 1949'da Viranşehir Kaymakamı Naci Orhon eliyle ve merasimle atılmıştır²⁵⁸¹.

Yeniden yapılacak olan Urfa-Viranşehir Mardin şosesinin yapımına 7 Mayıs 1950 Pazar günü merasimle başlanılmıştır. Yol Diyarbakır şosesi üzerinde ve Cavsak Köprüsü'nden ayrılan yeni bir güzergâhtan geçecek ve Sırrın köyünden sonra Mecrihan istikametinde uzayacaktır. Bu şose ile birlikte Urfa dört esaslı istikamete bağlanmış olacaktır²⁵⁸².

Mardin Sesi gazetesi, "Mardin'de asfalt yolun inşasına başlandı" başlığı ile verdiği haberde şunlara yer vermiştir. Mardin, İskenderun, Gaziantep, Urfa, Cizre, Şırnak, Beytüşşebab ve Hakkâri'yi Yüksekova-Başırhan'ın üzerinden İran'a bağlayacak olan ve İpek Yolu namıyla anılan asfalt yolun Mardin'den Kızıltepe'ye kadar olan kısmının yapılmasına bugün saat 17.00'da törenle başlanmıştır. Törende Vali, daire başkanları, parti temsilcileri Kızıltepe'den gelen bir heyet, yerli ve yabancı basın mensupları ile kalabalık bir halk kitlesi hazır bulunmuştur. Dokuzuncu Bölge Müdürü Feti Aysan tarafından söylenen nutku müteakip Vali Feyzi Tugay'ın iyi temennileri ile ilk harcı koyularak kilometre taşı dikilmiş ve grayder makinesi yolun tevsiyesine başlamıştır. Halk büyük bir sevinç içinde tezahürat yapmıştır²⁵⁸³.

Demokrat Parti döneminde kamu harcamaları, önceki dönemlerden oldukça farklı bir biçimde altyapı yatırımlarına yönelmiştir. Karayolu ve enerji yatırımlarına özel bir önem verilmiştir. Bunun sonucu olarak tarım ürünlerinin pazara çıkma oranı 1950 yılındaki yüzde 33.5 düzeyinden, 1960 yılı sonunda yüzde 46.7'ye ulaşmıştır²⁵⁸⁴.

1947'de Urfa-Akçakale arasında haberleşmeyi sağlamak amacıyla yeni bir telgraf hattı çekilmiş ve 20 Ocaktan itibaren Akçakale PTT merkeziyle telgraf

²⁵⁸⁰ *Urfa*, 7 Temmuz 1949, s. 1.

²⁵⁸¹ *Urfa*, 21 Ekim 1949, s. 1.

²⁵⁸² *Urfa*, 9 Mayıs 1950, s. 1.

²⁵⁸³ *Mardin Sesi*, 08.05.1950, s. 3.

²⁵⁸⁴ *Aşgın*, s. 78.

muhaberesi başlamıştır²⁵⁸⁵. 1950’de ise Türkiye-Irak telefon hattının inşasına başlanmıştır. Hat Mardin-Midyat-Cizre üzerinden geçecektir²⁵⁸⁶.

Urfa bölgesinde yeraltı sularından faydalanmak için girişilen teşebbüslerin müspet neticeleri alınmak üzeredir. Akçakale, Viranşehir, Mürşitpınar, Suruç bölgelerinde yapılacak etütler ilçelerin iller bankası nezdindeki kredi hisseleriyle yaptırılacaktır²⁵⁸⁷. Yapılan teşebbüsler neticesinde Johnston International Amerikan Müşavir mühendis firması arasında yapılan mukavele gereğince bu işe memur su uzmanı yüksek mühendis Stoner ile Jeolog ve Bayındırlık Bakanlığı su işleri reisliğinden yüksek mühendis Selâhi Demirbilek ve yüksek mühendis Orhan Akyürek 21 Nisan Perşembe günü birlikte Urfa’ya gelmişlerdir. Dünden itibaren çalışmalarına başlayan uzmanlar yeraltı suları hakkında umutlu olduklarını açıklamışlardır²⁵⁸⁸. Heyet Harran ovasında tetkik gezisi yaparak akşam tekrar Urfa’ya dönmüştür²⁵⁸⁹. Harran ovasında tetkikler yapan yeraltı su uzmanları olumlu neticeler elde etmiştir. Çaykuyu dağları ile Tektek dağları arasında ikinci tabakada 6 tane büyük kuyunun açılacağı yerler tespit edilmiştir. Ovayı tamamen sulayabilmek için 150 artezyen kuyusunun açılması gerektiği belirtilmiştir²⁵⁹⁰.

CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran 29 Nisan 1949’da parti işlerini tetkik etmek için Urfa’ya gelmiştir²⁵⁹¹. Urfa’nın ihtiyaçları Hilmi Uran’a iletilmiştir. Urfa yolsuzdur. İlçelerinin birçoğu ile irtibat yapamayacak durumdadır. Urfa okulsuzdur. İlköğretim seferberliğinin uygulanması için çok sayıda ilkokula ihtiyaç vardır. Urfa’da ziraat yüzlerce yıl önceki iptidai aletlerle yapılıyor. Urfa’yı bu halden kurtarmak için Marshall yardım planı gereğince Türkiye’ye gönderilecek ziraat aletlerinin ilk fırsatta Urfa’ya gönderilmesi çok yerinde olur. Münbit Harran, Viranşehir ve Suruç ovalarına da artezyen kuyuları açmak bu ova sakinlerinin durumunu muhakkak surette zenginleştirir²⁵⁹².

²⁵⁸⁵ *Urfa*, 28 Ocak 1947, s. 1.

²⁵⁸⁶ *Mardin Sesi*, 01.08.1950, s. 3.

²⁵⁸⁷ *Urfa*, 19 Nisan 1949, s. 1.

²⁵⁸⁸ *Urfa*, 23 Nisan 1949, s. 1.

²⁵⁸⁹ *Urfa Postası*, 22 Nisan 1949, s. 1.

²⁵⁹⁰ *Urfa Postası*, 29 Nisan 1949, s. 1.

²⁵⁹¹ *Urfa Postası*, 29 Nisan 1949, s. 1.

²⁵⁹² Necati Aksoy, “Sayın Urandan İsteklerimiz”, *Urfa Postası*, 3 Mayıs 1949, s. 1, 3.

4.1.2. Demiryolu Alanında Yapılan Faaliyetler

“Bir karış daha fazla şimendifer” sloganıyla demiryolu politikasını belirleyen TBMM Hükümetleri, içinde dünyanın en önemli ekonomik krizlerinden birinin ve II. Dünya Savaşı’nın bulunduğu Cumhuriyet’in ilk 25 yılında 513 milyon lira kaynak ayırarak var olan demiryolu hatlarına 3.540 km yeni demiryolu eklemeyi başarmıştı. Ayrıca 4.163 km’lik var olan demiryolu da devletin mülkiyetine alınarak devlet işletmeciliği kapsamına konulmuştu. 1940’a kadar geçen 15 yılda her yıl ortalama 200 km yeni demiryolu yapımı gerçekleştirilmişti. Ancak II. Dünya Savaşı ve sonrası dönemde yapım hızı yılda 50 km’nin altına düşmüştü²⁵⁹³. Buna rağmen ulaştırma siyasetinin en önemli unsuru olan demiryollarının ihtiyaçları karşılayacak şekilde yapılmasına da devam edileceği vurgulanmıştır²⁵⁹⁴.

4.1.2.1. Narlı-Gaziantep-Karkamış Hattı

Gaziantep milletvekilleri teftişleri sonucu hazırlamış oldukları müşterek raporlarında, Gaziantep gibi ekonomik durumu önemli, ticareti geniş, tarım işleri gelişmiş kalabalık ve canlı bir çevreye en çok sıkıntı veren şeyin yol olduğuna dikkat çekmişlerdir. Yapılması kararlaştırılan Narlı-Gaziantep demiryoluna kavuşmayı halkın dört gözle beklediği ifade edilmiştir²⁵⁹⁵.

Bayındırlık Bakanlığı’nca Gaziantep-Narlı demiryolu inşaatının ihaleye çıkarılmış olduğu ve ihalesinin 25 Şubat 1946’da yapılması öngörülmüştür. Gaziantep’i Narlı’ya bağlayacak demiryolu Narlı ile Pazarcık arasında Salmanpak köyü sınırları içindeki demiryolu ile birleşecektir. Bu yolun uzunluğu 80 kilometre olarak hesaplanmıştır²⁵⁹⁶.

İnşaatına başlanacak olan Gaziantep-Narlı demiryolunun inşaatını kontrol ve idare etmek üzere Gaziantep’te açılacak inşaat bürosu işlerini tetkik için Devlet Demiryolları Diyarbakır İnşaat Başmüdürü ile Adana ve Malatya İşletme Müdürleri şehre gelmişlerdir²⁵⁹⁷. Gaziantep-Narlı demiryolunun Narlı’dan başlamak üzere 30

²⁵⁹³ Kardaş, s. 359.

²⁵⁹⁴ C.H.P. Yedinci Büyük Kurultayı (İkinci Birleşim) 18.11.1947, s.53.

²⁵⁹⁵ BCA, 490.01.654.181.1. s. 136.

²⁵⁹⁶ Yeni Gaziantep, 8 Şubat 1946, s. 1.

²⁵⁹⁷ Yeni Gaziantep, 12 Mart 1946, s. 1.

kilometrelik kısmının 14 Mart 1946'da ihalesi yapılmış²⁵⁹⁸ ve tahmin edilen bedelden yüzde 24.59 indirim sağlanmış²⁵⁹⁹.

İkinci kısım da 5 Haziran 1946'da Ankara'da ihaleye sunulmuştur. Bu kısmın keşif bedeli 3 milyon 200 bin liradır²⁶⁰⁰. Üçüncü kısmın ise 17 Haziran 1946'da ihalesi yapılmıştır. Bu kısmın tahminî bedeli ise 5 milyon 400 bin liradır²⁶⁰¹. Böylelikle Narlı-Gaziantep demiryolu hattının inşaatı tamamıyla müteahhitlere verilmiştir. Üç yıla kadar bu işin bitirileceği tahmin edilmektedir²⁶⁰². Fakat Narlı-Gaziantep şube hattının yapılmasında gecikme olmuş bunu da müteahhitle çıkan ihtilâftan kaynaklandığı²⁶⁰³ ve ihtilafın yakında ortadan kalkacağı umulmaktadır²⁶⁰⁴. Bu şube hattının ikinci kısmı da ihaleye çıkarılmıştır. Bu inşaata 3 milyon lira harcanmıştır²⁶⁰⁵. Yalnız Suriye Demiryolları idaresine bugün ödenmekte olan para ile inşa bedelini yirmi yıl gibi kısa bir zamanda karşılayacak olan bu hattın yapılmasına bir gün önce başlanması yerinde görülmüştür²⁶⁰⁶.

Bayındırlık Bütçesinde bu hattın inşası için konan ödenek halen 2.900.000 liradan ibarettir. Bu miktar ilerde artırılmadıkça bu hattın inşasının çok uzayacağı tabiidir. Bu cihetin göz önünde bulundurulması hattın bir an evvel inşasını temin edecek gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. Maraş-Narlı-Gaziantep-Karkamış hatları inşaatına harcanmak üzere 65 milyon liraya çıkarılmıştır²⁶⁰⁷.

Cemil Alevli, Cenup hattının ana demiryolu hattına bağlanmasının dört önemli noktası vardır. Bunlardan birisi ve başta geleni malî, ikincisi siyasî, üçüncüsü teknik zorluklar ve nihayet dördüncüsü de iktisadî bakımdan bu hattın yapılmasının zarurî olmasıdır²⁶⁰⁸.

²⁵⁹⁸ *Yeni Gaziantep*, 15 Mart 1946, s. 1.

²⁵⁹⁹ *Yeni Gaziantep*, 19 Mart 1946, s. 1.

²⁶⁰⁰ *Yeni Gaziantep*, 4 Haziran 1946, s. 1.

²⁶⁰¹ *Yeni Gaziantep*, 18 Haziran 1946, s. 1.

²⁶⁰² *Yeni Gaziantep*, 4 Haziran 1946, s. 1.

²⁶⁰³ *C.H.P. Yedinci Büyük Kurultaya Sunulan Dilek Komisyonu Raporu (Onuncu Birleşim)*, 03.12.1947, s. 542.

²⁶⁰⁴ *Urfa*, 20 Ocak 1948, s. 1.

²⁶⁰⁵ *Urfa Postası*, 7 Temmuz 1949, s. 1.

²⁶⁰⁶ *TBMM TD*, Dönem: 8, C. 19, Toplantı: 3, 97. Birleşim (31.5.1949), (S. Sayısı: 236), Bayındırlık Komisyonu Raporu, s. 2.

²⁶⁰⁷ *TBMM TD*, Dönem: 8, C. 19, Toplantı: 3, 97. Birleşim (31.5.1949), (S. Sayısı: 236), Bayındırlık Komisyonu Raporu, s. 4.

²⁶⁰⁸ *TBMM TD*, Devre: 8, C. 24, Toplantı: 4, 51. Birleşim (20.11.1950), s. 887.

Mardin Milletvekili Dr. Aziz Uras ise I. Dünya Savaşı'ndan sonra bir demiryolunun Türkiye ile Suriye'yi ayırdığını ve bir sınır teşkil ettiğini ifade etmiştir. Bu haliyle bugün de bütün vatana hububat yetiştirmeye kadir ve kabiliyetli olduktan başka harice de ihraç yapabilir vaziyettedir²⁶⁰⁹. Fakat bu demiryolunun ıslahında önemli faydalar olduğuna dikkat çekilmiştir²⁶¹⁰.

Güneyde Narlı ile Gaziantep arasındaki 87 kilometrenin alt yapısı üç kısım halinde yeniden ihale edilmiştir²⁶¹¹. Cenup Demiryolunun en kısa yoldan ve yabancı topraklardan geçirilmeden bağlayacak olan bu hat, aynı zamanda ekonomik bir hattır. Bu hattı biran evvel ele almak ve Karkamış'a ulaşmasını sağlamak gerekir²⁶¹².

Suriye hükümeti doğu bölgesinde yetiştirilen mahsulü batı bölgelerine naklettirmek gayesiyle Cenup Demiryollarından faydalanmak için Türk hükümetine müracaat etmiştir. Böylece doğu bölgelerinde hasat mevsiminde elde edilecek 150.000 ton kadar hububat, demiryolları vasıtasıyla Suriye'nin batı bölgelerine nakledilecektir²⁶¹³. Halep'te 9 Haziran 1949'da Türkiye, Suriye ve Irak demiryolları kongresi yapılmıştır. Bu toplantıda nakliyat anlaşmaları, hesap ve diğer mevzular üzerinde konuşulmuştur²⁶¹⁴.

Gaziantep Milletvekili Cemil Alevli'nin²⁶¹⁵, Cenup Demiryolları'ndaki 166 kilometrelik sınır dışı hat ile inşaatı durdurulmuş olan Narlı-Gaziantep ve Karkamış hattının durumu hakkındaki sözlü sorusuna,²⁶¹⁶ Ulaştırma Bakanı Dr. Kemal Satır ve Bayındırlık Bakanı Şevket Adalan sözlü olarak cevap vermiştir. 1946 yılında etütleri yapılmış olan Narlı-Gaziantep-Karkamış demiryolu hattının 4643 sayılı kanun gereğince Narlı-Gaziantep kısmı inşaatına başlanmış olduğu ifade edilmiştir²⁶¹⁷. Bununla beraber 01.01.1948 gününden itibaren demiryollarına katılan Cenup Demiryollarının Türkiye'ye bağlı, Suriye üzerinden olması birtakım güçlükler ve

²⁶⁰⁹ *TBMM TD*, D: 8, C. 24, T: 4, 51. Birleşim (20.11.1950), s. 888.

²⁶¹⁰ *TBMM TD*, D: 8, C. 24, T: 4, 51. Birleşim (20.11.1950), s. 889.

²⁶¹¹ *BCA*, 490.01.654.181.1. s. 28.

²⁶¹² *TBMM TD*, D: 8, C. 24, T: 4, 51. Birleşim (21.11.1950), s. 950.

²⁶¹³ *Urfa Postası*, 10 Haziran 1949, s. 4.

²⁶¹⁴ *Urfa Postası*, 14 Haziran 1949, s. 1.

²⁶¹⁵ Cemil Alevli Gaziantep'te doğmuştur. Almanya'da tahsilini tamamlamıştır. Gaziantep'te iyi tanınan ve sevilen bir tacir olduğu ifade edilmiştir. Bkz. *BCA*, 490.01.274.1099.1. s. 20.

²⁶¹⁶ *TBMM TD*, Dönem: 8, C. 15, Toplantı: 3, 33. Birleşim (17.1.1949), s. 140.

²⁶¹⁷ *TBMM TD*, Dönem: 8, C. 15, Toplantı: 3, 37. Birleşim (26.1.1949), s. 223.

külfetler doğurduğu belirtilmiştir. Bugünkü durum transit nakliyatının gelişmesine engel teşkil etmektedir. Meydana gelen güçlüklerin çözüm yolu Cenup Demiryollarının ana hatta bağlanması için İslâhiye-Halep-Çobanbeyli üçgenine uğramadan geçmesidir. Bu ise ancak Narlı-Gaziantep-Karkamış yolunun inşasının bitirilmesiyle önlenecektir²⁶¹⁸. Gaziantep ve Maraş'ın ana hatta bağlanması için 20 milyon liraya kadar gelecek yıllara geçici yüklemelere girişilmesi hakkında yetki vermiştir²⁶¹⁹. Narlı-Gaziantep şube hattı inşaat müteahhitleri arasında çıkan ihtilâf neticesinde inşaata devam etmediklerinden sözleşmeleri Bakanlıkça feshedilmiştir. Bununla beraber Narh-Gaziantep hattının²⁶²⁰ Karkamış'a kadar uzatılması gerekli görülmüştür²⁶²¹. Bazı teknik sebepler yüzünden ihalesi ertelenmiş olan Narlı-Gaziantep hattı üçüncü kısım inşaatının ihalesi 23.12.1949'da yapılmıştır²⁶²².

Bu hattın yapılmasıyla Devlete yıllık üç milyon lira kadar gelir getirmesi planlanmıştır²⁶²³. Bu hat üzerinde mevcut tesislerle beraber kullanılan malzeme 2285 sayılı Kanuna²⁶²⁴ göre Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme İdaresince devralınır²⁶²⁵. Cenup Demiryollarının gelirleri Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü'ne aittir²⁶²⁶.

Gaziantep-Nizip-Karkamış hattı Cenup Demiryollarıyla Fevzipaşa-Malatya hattı arasında bir bağlantı hattıdır²⁶²⁷. Bu hat, Karkamış'a bağlandıktan sonra ulaştırma, istikametini doğal olarak değiştirecektir. Yani Suriye'den dolaşmayarak daha kısa olan Antep-Narlı istikametini takip edecektir. Bugün Suriye demiryollarına trenlerin transit geçmelerinden dolayı Türkiye her yıl 1,5 milyon lira ödemektedir. Trafik arttıkça bu para da çoğalmaktadır. Hat bitirildiği takdirde Nizip ve Birecik ilçe merkezlerinin ekonomik gelişmelerine de büyük hizmet edecektir²⁶²⁸.

²⁶¹⁸ *TBMM TD*, D: 8, C. 15, T: 3, 37. Birleşim (26.01.1949), s. 224

²⁶¹⁹ *TBMM TD*, Dönem: 8, C. 16, Toplantı: 3, 48. Birleşim (21.02.1949), s. 40.

²⁶²⁰ *TBMM TD*, Dönem: 8, C. 16, Toplantı: 3, 53. Birleşim (26.02.1949), s. 733.

²⁶²¹ *TBMM TD*, D: 8, C. 15, T: 3, 37. Birleşim (26.1.1949), s. 224

²⁶²² *BCA*, 490.01.654.181.1. s. 28.

²⁶²³ *TBMM TD*, D: 8, C. 15, T: 3, 37. Birleşim (26.01.1949), s. 225.

²⁶²⁴ *TBMM TD*, D: 8, C. 19, T: 3, 91. Birleşim (24.05.1949), s. 674

²⁶²⁵ *TBMM TD*, D: 8 C. 19, T: 3, 91. Birleşim (24.05.1949), s. 675.

²⁶²⁶ *TBMM TD*, D: 8, C. 19, T: 3, 91. Birleşim (24.05.1949), s. 676.

²⁶²⁷ *TBMM TD*, Dönem: 8, C. 19, Toplantı: 3, 97. Birleşim (31.05.1949), s. 1141.

²⁶²⁸ *TBMM TD*, D: 8, C. 19, T: 3, 97. Birleşim (31.05.1949), s. 1141.

Altmış beş bin nüfuslu Gaziantep şehri ile Nizip, Birecik, Karkamış ve komşu bölgelerin çeşitli ürünlerin üretimindeki geniş kabiliyet ve verimi ile Türkiye'nin iktisadî hayatında önemli bir yere sahiptirler. Bu bölgelerin Gaziantep'ten Fevzipaşa-Diyarbakır hattının Narlı İstasyonuna demiryolu ile bağlanarak gelişmelerinin sağlanması zarurî görülmüştür. Bununla birlikte zaman ve masrafı azaltmak için trenlerin Türkiye içine alınarak trafiğin artırılması ve bunun için de Gaziantep'in 100 kilometrelik bir hatla Suriye sınırından geçen Karkamış istasyonuna bağlanarak Türkiye-Bağdat-Hindistan karşılıklı nakliyatının en kısa²⁶²⁹ yoldan daha az zaman ve masrafla sağlanması son derece faydalı olacağı belirtilmiştir. Kanun projesinin 1. maddesi, bir taraftan Narlı-Gaziantep hattının bitirilmesini ve diğer taraftan da Gaziantep-Karkamış istasyonuna bir demiryolu ile bağlanmasını sağlamak için gerekli ödeneğin ve inşaa yetkisinin verilmesi için kanun tasarısı hazırlanmıştır²⁶³⁰.

Toplamda 65 milyon liralık bir ödenek ayrılan Maraş şube hattı ve Narlı-Gaziantep hattı için 1948 yılında 4.700.000 lira, 1949 yılında 2.928.000 lira ve 1950 bütçesinden de bu hat için 2.813.720 lira ödenek ayrılmıştır. Narlı-Gaziantep hattı 85 kilometredir. Hat üzerindeki çalışmaya 1950 yılında da devam edilecek ve bu hat 1952 yılında tamamlanacaktır. Bundan sonra da Gaziantep'e 100 kilometre mesafede bulunan Karkamış'a uzatılacaktır²⁶³¹.

Demiryolları Import Export Banktan aldığı kredi ile ray ve demiryolu malzemesi sipariş etmiş ve Marshall yardımı ile demiryollarına tahsis edilen 4 milyon dolara yakın kredi ile de ray ve cevher vagonu sipariş edilmiştir²⁶³².

Öte yandan 1950 yılında Bağdat'ta düzenlenen demiryolu konferansında; Toros Ekspresinin Haydarpaşa-Bağdat arasındaki gümrük muayenelerinin katarın seyri sırasında yapılması ve zamandan tasarruf edilmesi kararlaştırıldı. Alınan kararların, Irak ve Suriye ile Türkiye arasındaki turistik faaliyete büyük hizmeti

²⁶²⁹ TBMM TD, D: 8, C. 19, T: 3, 97. Birleşim (31.5.1949), s. 1 (S. Sayısı: 236).

²⁶³⁰ TBMM TD, D: 8, C. 19, T: 3, 97. Birleşim (31.5.1949), s. 2.
(S. Sayısı: 236).

²⁶³¹ TBMM TD, Devre: 7, C. 24, Toplantı: 4, 45. Birleşim (13.11.1950), 1950 yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu (1/618), s. 346.

²⁶³² Cumhuriyet, 6 Nisan 1950, s. 3.

olacağı belirtilmiştir²⁶³³. Devlet millileştirme işlemini 1948 yılında tamamlamıştır. Demiryolu uzunluğu 1950 yılında 7.671 km'yi bulmuştur²⁶³⁴.

4.1.2.2. Maraş-Köprüağı Hattı

Fevzipaşa-Diyarbakır hattının yapımına 1927 yılında başlanmış olmasına rağmen, aradan geçen 17 yılda Maraş demiryoluna bağlanamamıştı. 11 Ağustos 1944'te kabul edilen kanunla Gaziantep ve Maraş'a yapılacak hatlar için 20 milyon liralık ödenek ayrılmıştır²⁶³⁵.

Bu hat 3 Mayıs 1946'da 1.861.000 lira tahmini bedelle Arı İnşaat Şirketi tarafından yapılmaya başlanmıştır. Fevzipaşa-Diyarbakır hattının 53. km'sinden, yani Köprüağı'ndan başlayarak Maraş'a ulaşan 28 km'lik şube hattı 6 Kasım 1948'de işletmeye açılmıştır. İlk etapta gerekli traversler sağlanamadığından ray döşemesine bağlanamasa da daha sonraki süreçte bu traversler Karabük Demir Çelik Fabrikası'ndan sağlanmıştır²⁶³⁶. Bu hat üzerinde, 60 m. uzunluğunda 1 demir köprü ile 2 büyük beton köprü yapılmıştır. Ayrıca 108 adet de küçük köprü ve menfez inşa edilmiştir²⁶³⁷. Demiryolu yapımının yanı sıra yıpranarak eksilen taşıtların da yenilenmesi ve sayılarının artırılması kararlaştırılmıştır. Bunların bakımı ve onarımı için fabrika ve atölyelerin ihtiyaca cevap verecek şekilde çoğaltılması planlanmıştır²⁶³⁸.

4.1.2.3. Çobanbey-Nusaybin ve Derbesiye-Mardin Şube Hatları

Ulaştırma Bakanı Şükrü Koçak, Cenup Demiryolları'nın işletmesinin 15 yıl önce bir Fransız şirketine verildiğini, bu hattın işletim süresi dolduğu için teslim alındığını ve yakında işletmeye başlanacağını belirtmiştir. Cenup Demiryolları'nın bütün sanayi tesisatı yani tamirhaneleri Halep'te bulunmaktadır. Hat üzerinde bir tamirhane yoktur. Dolayısıyla işletmenin alınacak tedbirlere kadar geçen sürede zorluklarla karşılaşacağına işaret edilmektedir. Bu hattın Antep'ten güneye

²⁶³³ *Yeni İstanbul*, 1 Mayıs 1950, s. 2.

²⁶³⁴ Yalçın Karabulut, "Türkiye'de Demiryolu Ulaşımı", *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 6, Ankara 1993, s.168.

²⁶³⁵ İsmail Yıldırım, *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2001, s. 110-111.

²⁶³⁶ *Urfa*, 20 Ocak 1948, s. 1.

²⁶³⁷ Yıldırım, s. 111.

²⁶³⁸ *TBMM TD*, D: 8, C. 1, 3. Birleşim (14.07.1946), s. 32.

bağlanması düşünülmüştür. Yapımı düşünülen bu hattın Bayındırlık Bakanlığı tarafından programa alınması halinde Halep'e doğru gidecek tren doğrudan doğruya güney hattıyla olan bağıını temin edecektir. Bunun yanında Mardin'in, Diyarbakır'a bağlanması ve Cenup Demiryolu'nu tamamıyla sökölüp kaldırılması gerektiğı belirtilmiştir. Hattın Antep üzerinden güneye bağlanmasının daha faydalı olacağına dikkat çekilmiştir²⁶³⁹.

Türkiye ile Fransa arasında 27 Ekim 1932'de Ankara'da imzalanıp kabul edilen sözleşme mucibince işletilmesi Cenup Demiryolları Türk Anonim Ortaklığı'na tevdi edilmiş olan Çobanbey-Nusaybin ana hattı ile Derbesiye-Mardin şube hattının 27 Ekim 1947'den itibaren geri alınması, Bakanlar Kurulu'nca kararlaştırılmıştır (28 Ekim 1947)²⁶⁴⁰.

Bağdat demiryolunun Pozantı'nın doğusundan itibaren Nusaybin'e kadar Türkiye sınırları içinde kalan kısımlarının işletme hakkı Fransız sermayeli Cenup Demiryolları Şirketi'nin elindeydi. Bu durum 20 Ekim 1921 tarihli Ankara İtilafnamesi'nin 10'uncu maddesi gereğince Türk Hükümeti tarafından kabul edilmiş ve bu suretle muhtelif Fransız Demiryolu İdareleri 1932 yılına kadar Yenice-Nusaybin hattını işletmişlerdi. Daha sonra bu hattın durumu Türkiye ile Fransa arasında 27 Ekim 1932'de imzalanan müşterek beyanname ile düzenlenen 1 Temmuz 1933 tarihli işletme anlaşmasına göre: Toprakkale-Payas, Fevzipaşa-Meydanekbez, Çobanbey-Nusaybin, Derbesiye-Mardin, Cerablus Liman Hatları'nın işletilmesi yukarıda sözü geçen Fransız sermayeli Cenup Demiryolları Türk Anonim Şirketi'ne bırakılmıştı²⁶⁴¹.

1933 yılını müteakip, Türk hükümeti tarafından yapılan 1 Temmuz 1937 tarihli ihbar ile Toprakkale-Payas ve Fevzipaşa-Meydanekbez hatlarının işletilmesi imtiyazı şirketten alınarak Demiryolları İdaresi'ne devredilmişti. Son olarak 1939 tarihli Hatay Anlaşması'na merbut protokolün dördüncü maddesi gereğince İskenderun-Payas hattının da Türk Hükümetine geçmesi kararlaştırılmıştır. Halen mezkûr şirket tarafından Türkiye sınırları içinde işletilmekte olan hatlar tamamen

²⁶³⁹ *TBMM TD*, Dönem VIII, C. 8, Toplantı: 2, 27. Birleşim (30.12.1946), s. 795.

²⁶⁴⁰ *BCA*, 030.18.01.02.114.68.6.

²⁶⁴¹ *BCA*, 030.10.152.78.29. s. 1.

Türkiye-Suriye sınırını takip eden, 381 kilometre uzunluğundaki Çobanbey-Nusaybin ana hattı ile Derbesiye'den Mardin'e ayrılan 24 kilometrelik şube ve Cerablus liman hattına inhisar etmiştir²⁶⁴².

Adı geçen protokolün 5'inci maddesinin 1. fıkrasında, imtiyazın, "Protokolün imzası tarihinden itibaren 15 yıl müddetle Türkiye ve Suriye, evveleirde mutabık kalmaksızın iştirah hakkını istimal edemeyeceklerdir" denmektedir. Bu on beş yıllık müddet 27 Ekim 1947'de sona erecekse mezkûr ibarenin mefhumu muhalifinden iki hükümetin daha önce mutabık kalmaları halinde işbu on beş yıllık müddetin hitamından evvel de alınması söz konusudur. Bununla birlikte, işbu müddetin sona ermesinden evvel satın alma imkânına bir mani bulunmadığı gibi bu ihtimalin daha anlaşmanın akdi tarihinde göz önünde bulundurulduğu anlaşılmaktadır. Bakanlık, mezkûr şirketin elinde kalan bu son aksamın da işletme imtiyazının şirketten alınarak Demiryolları İdaresi'ne devri lüzumuna kani bulunmaktadır. Münakalat Vekâleti'nin bu husustaki mütalâasına nazaran, bu takdirde aşağıda maruz teknik ve ekonomik mahzurlar ortaya çıkabilecektir²⁶⁴³.

Çobanbey-Nusaybin hattının Devlet Demiryolları şebekesiyle doğrudan doğruya irtibatı yoktur. Narlı-Gaziantep-Karkamış iltisak hattının inşası ve işletmeye açılması suretiyle bu irtibat teessüs edemediği müddetçe, memleket içi münakalât Suriye'ye muhtaç kalacak ve bu da tarife bakımından Suriye'de bulunan iltisak kısmını işletecek olan şirketle aramızda müşkülât doğuracaktır.

Bahsedilen hattın I. Dünya Savaşı ağır şartları içinde ve müstacel ihtiyaçlar karşısında tesisine çalışılmış olması dolayısıyla, ilk tesisatla alakalı birçok mühim eksiklikleri vardır. Bundan başka, tamirat atölyesi ve geniş depo hizmetlerine yarar tesisleri bulunmayan hattın işletilmesinin icap ettirdiği bütün takviyelerin halen elinde bulunan muharrik ve müteharrik edevat parkının mahdut bulunmasına rağmen Devlet Demiryolları İdaresi tarafından temin edilmeleri zarureti karşısında kalınacaktır. Bu malzemenin tedarik edildiği farz edilse bile, bunların mahalline sevki ve icabında geriye alınmaları bizzarur transit suretiyle, 181 kilometrelik

²⁶⁴² BCA, 030.10.152.78.29. s. 2.

²⁶⁴³ BCA, 030.10.152.78.29. s. 2.

Meydanekbez-Müslimiye-Çobanbey iltisak hattı vasıtasıyla yapılacağından, mezkûr memlekete oldukça büyük bir tarife ücreti ödenmesi gündeme gelecektir.

Yıllardan beri devam edegelen vaziyete nazaran, bu hat gerek eşya ve gerek insan nakliyatı bakımından bizden çok daha ziyade Suriye münakalâtına hadim bulunmakta ve bu da Türkiye için küçümsenemeyecek bir gelir kaynağı teşkil etmektedir. Hattın Türkiye tarafından satın alınması halinde bu nakliyat her hangi bir mülâhaza ve maksatla demiryollarından uzaklaştığı takdirde, işletme bakımından olumsuz bir durum ortaya çıkacaktır²⁶⁴⁴.

Cumhuriyet rejiminin teessüsünden beri demiryolu şebekesi gerek inşası gerek işletilmesi hususlarında gösterilen başarılar nazarı itibara alındığı takdirde, gerek teknik gerekse ekonomik güçlüklerin aşılabacağı belirtilmiştir²⁶⁴⁵. Mezkûr hattın işletme imtiyazının satın alınması siyasî bakımdan birçok faydalar sağlayacaktır. Hattın askerî ve sivil nakliyat bakımlarından büyük önem taşınması ve Bağdat Demiryolu'nun önemli bir kısmını teşkil etmesi gibi hususlar nazarı itibara alındığı takdirde, İngilizlerin anlaşma gereğince hitamına iki yıl kadar bir zaman kalan işletme imtiyazının, Fransızlardan alınarak kendilerine devredilmesi yolunda ani bir talebi karşısında kalmamız ihtimal telâkki edilemez. İşletmenin Devlet Demiryolları İdaresi'ne geçmesi bu yolda bir talep karşısında kalmamız ihtimalini bertaraf etmiş olacaktır²⁶⁴⁶. Ayrıca Suriye münakalâtı için hayatî önemi olan bu hattın Türkiye tarafından işletilmesine intikal etmesi, mezkûr memleketin bize bağlı bir duruma girmesi neticesini de ortaya çıkaracaktır²⁶⁴⁷.

Osmanlı idaresinden kalan imtiyazlı şirketlerin peyderpey tasfiyesiyle bunların Türkiye'ye intikal ettirilmeleri Cumhuriyet rejiminin kurulmasından itibaren hükümetin esasen müstakar bir siyasetini teşkil etmiştir. Cenup Demiryolları şirketi tarafından işletilmekte olan, Türkiye toprakları içindeki bu son hatların işletme imtiyazının da mezkûr şirketten alınarak Demiryolları İdaresi'ne devredilmesi hususu Dışişleri Bakanı Hasan Saka tarafından dile getirilmiştir²⁶⁴⁸.

²⁶⁴⁴ BCA, 030.10.152.78.29. s. 3.

²⁶⁴⁵ BCA, 030.10.152.78.29. s. 4.

²⁶⁴⁶ BCA, 030.10.152.78.29. s. 4.

²⁶⁴⁷ BCA, 030.10.152.78.29. s. 4.

²⁶⁴⁸ BCA, 030.10.152.78.29. s. 5.

4.1.2.4. Nusaybin-Çobanbey Hattı

Urfa tüccarlarının Başbakanlığa gönderdikleri 24 Ağustos 1948 tarihli ve 564 sayılı telgrafta Nusaybin-Çobanbey hattının ihtiyacı karşılamadığı dile getirilmiştir. Bu hat vasıtasıyla bölgeden gerek Suriye'ye ve gerekse Türkiye'ye önemli miktarda zahire sevkiyatı yapılmaktadır. Nusaybin-Çobanbey hattının işletme kabiliyeti bu nakliyatın yapılmasına müsait olmadığından gerek zahire nakliyatı gerekse tüccarın vagon talepleri ancak durumun elverdiği ölçüde karşılanabilmektedir. Ticarî nakliyata vagon verilmesi hakkında Devlet Demiryolları İdaresi'nce ilgililere herhangi bir tebligat yapılmamıştır. Bilakis halkın ihtiyacına mümkün olduğu kadar fazla vagon verilmesi tebliğ edilmiştir. Bu durum merkezden yakın ilgi ile takip edilmiştir. Müracaat sahiplerine 6 Eylül 1948 tarih ve 5247-7/36962 sayılı yazı ile cevap verilmiştir²⁶⁴⁹.

Devlet Demiryolları Hâsılat Başkanlığı'nın tüccarlara vagon vermemesi yüzünden mallar Akçakale, Mürşitpınar ve Ceylanpınar istasyonlarında bir aydan beri beklemektedir. Dolayısıyla bu mallar gün geçtikçe telef olmaktadır. Bu sorun tüccarları oldukça zor durumda bıraktığı gibi üreticilerin malı da değerini yitirmektedir²⁶⁵⁰. Bu hususta Devlet Demiryolları Umum Müdürlüğü'ne yapılan toplu ve ferdi müracaatlara henüz bir karşılık verilmemiştir. Hem tüccarın hem de üreticilerin daha fazla mağdur edilmemesi için Nusaybin-Çobanbey istasyonlarına yeteri miktarda vagon tahsisi hususunda Başbakanlığa müracaat ederek bu duruma çare bulunması istenmiştir²⁶⁵¹.

Demiryolları şebekesine katılmış olan Çobanbey-Nusaybin bölümünde görevli olan Suriye Gümrük, Emniyet ve Posta memurları tarafından kullanılmak üzere sekiz adet hamiline mahsus serbest seyahat kartı verilmesi; Ulaştırma Bakanlığı'nın 11 Eylül 1948 tarihli ve 15193 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulu'nun 27 Ekim 1948 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır²⁶⁵².

²⁶⁴⁹ BCA, 030.01.83.522.5. s. 1.

²⁶⁵⁰ BCA, 030.01.83.522.5. s. 2.

²⁶⁵¹ BCA, 030.01.83.522.5. s. 3.

²⁶⁵² BCA, 030.18.01.02.117.69.11.

Suriye sınırlarını kavuşturan Çobanbey-Nusaybin ana hattı ile Derbesiye-Mardin şubesinde müteşekkil şebekenin devir ve teslimi için²⁶⁵³ sonuncu olarak hazırlanan ve her türlü münasebetlerle hesapların tavsiyesine bağlı bulunan sözleşme ve eski protokol imza ve tatil edilmiştir²⁶⁵⁴.

4.1.3. Diğer Bayındırlık Faaliyetleri

Türkiye'nin önemli sanayi merkezlerinden biri²⁶⁵⁵ olan Gaziantep halkı uyanıklığı, hareketliliği ve yurtseverliği ile ön plana çıkmıştır²⁶⁵⁶. Bu husus Gaziantep milletvekillerinin hazırlamış oldukları raporlarda da sık sık gündeme getirilmiştir. Ömer Asım Aksoy ve Dr. Abdurrahman Melek hazırlamış oldukları raporda,²⁶⁵⁷ sanayisi ile ön plana çıkan Gaziantep'in geçmişten beri Türkiye'nin önemli dokumacı şehri olduğunu belirtmişlerdir. Burada 30-40 bin nüfus, el tezgâhlarıyla ve buna bağlı diğer işlerle geçinir. Savaş bittiğinden beri bu tezgâhlar çalışmaktadırlar. Yerli dokumalardan daha ucuz olarak piyasaya sevk edilmiş olan ithal malı pamuklar el tezgâhlarını durdurmuştur. Bu sebeple Gaziantep içinde işsiz kalan ve sefalet çekmekte bulunan 30-40 bin nüfus içtimaî, iktisadî ve siyasî bir mesele karşısında bulunmaktadır. Bunlara iş bulmanın gerekliliği belirtilmiştir. Bunun için hükümet el tezgâhlarını kapatmak için dokumacılara prim verebilir veya bunların sanatlarını öldürmeyecek başka bir tedbir düşünebilir. Gaziantep ileriden beri bir sanat merkezi olduğuna göre hükümet buraya birkaç fabrika açabilir²⁶⁵⁸.

Merkezi Mardin iline bağlı Gercüş ilçesi olmak üzere 20 yıl süre ve en az 1.000 TL sermaye ile kurulmasına başlanan "Gercüş Memurlar İstihlak Kooperatifi"nin kurulması bakanlar kurulunca 12 Haziran 1947'de kabul edilmiştir²⁶⁵⁹.

²⁶⁵³ BCA, 030.18.01.02.120.66.18.

²⁶⁵⁴ *Urfa Postası*, 18 Kasım 1949, s. 1.

²⁶⁵⁵ BCA, 490.01.654.181.1. s. 47.

²⁶⁵⁶ BCA, 490.01.274.1099.1. s. 2.

²⁶⁵⁷ BCA, 490.01.654.181.1. s. 29.

²⁶⁵⁸ BCA, 490.01.654.181.1. s. 36.

²⁶⁵⁹ BCA, 030.18.01.02.114.43.4.

Oğuzeli ilçesinde 30 yıl süre ve en az 6.250 TL sermaye ile kurulmasına başlanan “Oğuzeli Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifi Ortaklığı”nın kurulması ise 5 Aralık 1947’de onaylanmıştır²⁶⁶⁰.

Merkezi Suruç ilçesi olmak üzere 30 yıl süre ve en az 1.500 Türk Lirası sermaye ile kurulmasına başlanan “Yeşilova İstihlak Kooperatifi”nin kurulması kararı Bakanlar Kurulu’na 11 Şubat 1948’de kabul edilmiştir²⁶⁶¹.

Gaziantep iline bağlı İslâhiye ilçesinin Fevzipaşa bucağına iskân edilecek olan 15 Aydınlı göçmene yeni yaptıracakları ev için devlet ormanlarından parasız kerestelik ağaç verilmesi Bakanlar kurulunca 15 Aralık 1949’da onaylanmıştır²⁶⁶².

Gaziantep dokumacılığı hakkında Gaziantep milletvekili Ömer Asım Aksoy ve Dr Abdurrahman Melek müşterek imzalı raporlarında el dokumalarının fabrika mamulâtı ile rekabet edebilmesinin ancak, bunların bölgenin özelliklerini taşıyan ve fabrikasyona elverişli olmayan parça mamulleri yapmaları ile mümkün olabileceğini söylemiştir. Bunun dışında dokumacılar prim vermek gibi tamamen sunî tedbirlerle el dokumacılığının himaye edileceği mümkün görülmemektedir²⁶⁶³.

²⁶⁶⁰ BCA, 030.18.01.02.115.73.1.6.

²⁶⁶¹ BCA, 030.18.01.02.115.93.5.

²⁶⁶² BCA, 030.18.01.02.121.88.12. s. 1.

²⁶⁶³ BCA, 490.01.654.181.1. s. 27.

4.2. EĞİTİM VE KÜLTÜR HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR

4.2.1. İlköğretim ile Ortaöğretimde Alanında Yapılan Faaliyetler

Türkiye’de pansiyonlu ve pansiyonsuz bölge okulları da dâhil olmak üzere 13.665 ilkokul mevcuttur. Bunlardan köylerdeki pansiyonlu bölge okullarının sayısının 119 ve pansiyonsuz bölge okullarının da 390’dan ibarettir²⁶⁶⁴. Eğitim işleri hükümet programlarında önemli bir yer tutmaktadır. Recep Peker Hükümeti’nin (12 Ağustos 1946-9 Eylül 1947) programında köy okulları yapmak bütün okulsuz köyleri okula kavuşturma işine ve öğretmen yetiştirme faaliyetinin sürdürüleceği belirtilmiştir. Ayrıca şehir ve kasabalardaki ilkokul yapımının da köylerdeki esaslara benzer usullere bağlanacağı ve ilkokulu bitiren köy çocuklarını bir meslek sahibi yapmak üzere²⁶⁶⁵ bölge okullarının teşkiline çalışılmıştır²⁶⁶⁶. Köy okullarının inşasında vatandaşların malzeme tedarikinde karşılaştıkları nakdî ve sair her türlü zorlukları karşılamak üzere 1946 yılı devlet bütçesinden 3.866.600 lira yardım yapılmış, aynı maksatla 1947 yılı bütçesine konulan 4.000.000 lira ödeneğin de ihtiyaca en uygun şekilde sarfi için hazırlıklara girişilmiştir²⁶⁶⁷. Bütün köyleri okula kavuşturma işi ortalama 10 yıllık bir süre zarfında tamamlanması kararlaştırılmıştır²⁶⁶⁸.

Köy eğitimine ait önemli konuları incelemek için 1947 yılı Kasım ayında İlköğretim Konferansı toplanmış ve bu konferansta önemli kararlar alınmıştır. Alınan kararlarla, köy okulları binalarının ihtiyaca göre düzenlenmesi ve yetkili kimselerin köy okullarına ait işlerle daha yakından ilgilenmesi gibi tedbirlerin alınması konuları görüşülmüş ve uygulanmasına başlanmıştır²⁶⁶⁹.

Köy eğitimini geliştirmek amacıyla kurulan Köy Enstitüleri ile öğretmen kadroları arttırılmış ve 69 öğretmen bu kurumlarda hizmete sevk edilmiştir²⁶⁷⁰. Daha

²⁶⁶⁴ TBMM TD, Dönem: 8, C. 3, Toplantı: 1, 18. Birleşim (18.12.1946), s. 172.

²⁶⁶⁵ BCA, 030.10.14.81.7. s. 10.

²⁶⁶⁶ TBMM TD, Devre: 8, C. 1, Birleşim: 3, (14.08.1946), s. 34.

²⁶⁶⁷ BCA, 030.10.14.81.7. s. 3.

²⁶⁶⁸ BCA, 030.10.14.81.7. s. 10.

²⁶⁶⁹ BCA, 030.10.14.81.7. s. 2.

²⁶⁷⁰ BCA, 030.10.14.81.7. s. 2.

sonra Köy Enstitülerinin eğitim süresi beş yıldan altı yıla çıkarılmış ve bu okulu bitirenler öğretmen okulları mezunlarının sahip oldukları haklara sahip olmuşlardır²⁶⁷¹. Bununla beraber şehir ve kasaba ilkokullarıyla orta derecedeki teknik öğretim kurumlarının öğretmen ihtiyacını karşılayacak ve kısa sürede ülkenin bütün kasaba ve şehirlerini ortaokulla cihazlayacak surette öğretmen yetiştiren kaynakları düzenleme yolundaki çalışmalar da sonuçlanmıştır. Bu amaçla öğretmen okullarının Eğitim Enstitüleri haline getirilmesi için hazırlanan programın uygulanmasına geçilmiştir²⁶⁷². Lise derecesinde tahsil veren öğretmen okullarının Eğitim Enstitüsü adıyla yüksek birer meslek okulu haline getirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu düzenleme ile ülkedeki ortaokul ihtiyacının da 4-5 yıllık bir devre içinde giderilebilmesi hedeflenmiştir²⁶⁷³. 1946 yılı bütçesindeki ödenekle²⁶⁷⁴ Urfa Ortaokulu binasına bir kat çıkılmış, mahalli yardımlarla yaptırılan Siverek Orta Okulu binasına ise Bakanlıkça yardımda bulunulmuştur²⁶⁷⁵.

1946 yılında Gaziantep ili içinde 49 köy okulu yapılmasına başlanmıştır. Ekim ayının yarısına kadar bunlardan 16'sı tamamlanmıştır. Cumhuriyet Bayramı'na kadar hepsinin çatılarının kapatılması düşünülmektedir. Gaziantep'te ilkokul binalarına ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. 63.000 nüfuslu Gaziantep il merkezinde ilkokul olarak yapılmış sadece bir tek bina vardır. Bu binanın üst tarafı hep derme çatma binalar ve okul olmaya hiç elverişli bulunmayan eski ev ve medreseden ibarettir. Kilis gibi 27.000 nüfuslu bir kaza merkezi de aynı durumdadır²⁶⁷⁶.

Üçüncü Millî Eğitim Şûrası'nda (2-10 Aralık 1946) Teknik Öğretim Okullarının program ve yönetmeliklerinin yeniden düzenlenmesi kararlaştırıldı. 1946-1947 öğretim yılında yeniden 2 Erkek Sanat Okulu ve 77 Gezici Kurs açılmıştır. İstanbul Teknik Öğretmen Okulu, İzmit, Ankara, Urfa, Maraş, Denizli, Tire, Manisa, Akhisar, Tekirdağ, Uşak, Rize, Bursa, İstanbul (Tophane), Afyon,

²⁶⁷¹ *Midyat*, 20 Ocak 1952, s. 3.

²⁶⁷² *BCA*, 030.10.14.81.7. s. 3.

²⁶⁷³ *BCA*, 030.10.14.81.7. s. 6.

²⁶⁷⁴ *TBMM TD*, Dönem: 8, C. 3, Toplantı: 1, 18. Birleşim (18.12.1946), s. 174.

²⁶⁷⁵ *TBMM TD*, D: 8, C. 3, T: 1, 18. Birleşim (18.12.1946), s. 175.

²⁶⁷⁶ *BCA*, 490.01.654.181.1. s. 138.

Burdur, Antalya Sanat Enstitüsü ve okullarının ve Kastamonu Kız Enstitüsü'nün inşaatına devam edilmektedir²⁶⁷⁷.

Başbakan Şemseddin Günaltay, Hükümet'in eğitim politikalarını değerlendirirken bu alanda yaşanan olumlu gelişmelere de değinmişti. Başbakan, 1949-1950 eğitim döneminde ülkedeki okul ve eğitim durumunu şu şekilde açıklamıştı: "1949-1950 ders yılında yeniden 1700 ilkokul, 80 ortaokul, 5 lise, 2 öğretmen okulu, 3 kız enstitüsü, 3 kız orta sanat okulu, 14 akşam kız sanat okulu, 2 ticaret lisesi, 1 orta ticaret okulu, 7 erkek sanat enstitüsü, 4 orta sanat okulu, 4 kimsesiz çocuklar için yetiştirme yurdu, 1 yüksek maden teknik okulu, 1 yüksek beden eğitimi enstitüsü ve bir de ilahiyat fakültesi açılmıştır. 1950 ders yılının başında ilkokul öğrencisi 1.625.000'e, yükselmiş, yani bir yılda 151.000 artış görülmüştür. 1949 yılı içinde köylerde 1200 okul ve öğretmenevi binası yapılmıştır"²⁶⁷⁸.

Milli Eğitim Bakanlığı, 1949-1950 döneminde köy okulları inşa programını hazırlamıştı. Bakanlık köylerde yapılacak ilkokul binaları inşasına yardım için TBMM'den almış olduğu 10 milyon lirayı vilâyetlerin emrine tahsis etmiştir²⁶⁷⁹.

TBMM'de okunan hükümet programında eğitim hakkında bazı kararlar alınmıştır²⁶⁸⁰. Öğretimin her kademesindeki Türk gençliğine millî duyguların kuvvetlendirilmesi ve gençlere cumhuriyetin temel fikirlerinin benimsetilmesi, asıl hedefler arasında gösterilmiştir²⁶⁸¹. Eğitim çalışmalarına gerekli hassasiyetin gösterileceği belirtilmiştir. Bununla beraber köy okullarını yaparken bu okulların için satın alınması gereken malzemeyi devlet temin edecektir²⁶⁸².

Okulu bulunmayan yerlerden gelecek öğrenciler öğrenci yurtlarının çoğaltılmasına çalışılmıştır²⁶⁸³. Eğitimin her kademesi için yeterli sayıda öğretmen

²⁶⁷⁷ BCA, 030.10.14.81.7. s. 4.

²⁶⁷⁸ Kardaş, s. 382

²⁶⁷⁹ Kardaş, s. 383.

²⁶⁸⁰ BCA, 030.10.14.81.7. s. 1.

²⁶⁸¹ BCA, 030.10.14.81.7. s. 2.

²⁶⁸² TBMM TD, D: 8, C. 1, 3. Birleşim (14.07.1946), s. 34; *Hükümet Programları (1920-1965)*, s. 181; BCA, 030.10.14.81.7. s. 10.

²⁶⁸³ TBMM TD, D: 8, C. 1, 3. Birleşim (14.07.1946), s. 34.

yetiştirme işine önem verilmiş ve öğretmen okullarının teşkilât ve programlarında ihtiyacın günün şartlarına göre düzeltileceği öngörülmüştür²⁶⁸⁴.

Maraş Milletvekili Emin Soysal, bazı vilâyetlerde ilkokul öğretmenlerinin vaktinde maaş alamadıklarını, Köy Enstitüsü mezunu öğretmenlerle eğitimcilerin maaş ve geçim durumlarının iyi olmadığını belirtmiştir²⁶⁸⁵.

İlköğretim seferberliği davasını tahakkuk ettirmek için Urfa'da yüz binlerce lira sarf edilerek farklı köylerde köy okulları yaptırıldı. Bu okulların bir kısmı öğretmensizlikten bir kısmı da öğrencisizlikten faaliyete geçemedi. Bu durum karşısında şehirde ilköğretim seferberliğini kesinlikle yapmak, birkaç köyde de yatılı köy okulları açarak mevcut sorunu gidermek için çalışmalar yapılmıştır²⁶⁸⁶. Urfa'da yoksul öğrencilerin her türlü ihtiyacı ile yakından ilgilenilmiştir. Bu amaç doğrultusunda kurulan Urfa İli Kültür Derneği Tüzüğü'nün 3. Maddesinde hedefin "Urfa ili halkından bulunan her derecedeki öğrencilerden yoksul olanların okuyabilmelerini sağlamak, sağlık durumlarıyla ilgilenmek, yardım etmek ve faydalı kitaplara sahip kılmak" olduğu şeklinde yer almıştır²⁶⁸⁷.

Midyat'ta ilkokul bulunduğu halde ilçe merkezinin iyi bir binası yoktu. Bunun için Midyat'ta bir ilkokul binası yapılması kararlaştırılmış ve faaliyete geçilmiştir²⁶⁸⁸. Doğu kalkınmasından 97.000 liraya ihalesi yapılmış bulunan Birecik İlkokul binasının²⁶⁸⁹ temel atma töreni 2 Aralık 1950'de yapılmıştır²⁶⁹⁰.

Mardin'in kültür sahasında kalkınması için okul sayısının artırılması gerekmektedir²⁶⁹¹. Dolayısıyla bölgede açılacak olan okullarla bu yönde önemli adımlar atılmış olacaktır. Öncelikle Mardin'in kalkınması davası bir kültür ve fikir hareketi davası olarak görülmüştür. Çeşitli kültürlerin keşmekeş halinde bulunduğu Mardin'de Türk kültürünü hâkim duruma getirmek için gerekli bütün tedbirleri süratle alınıp uygulanması zarureti vardır. Bunun için okullar, kütüphaneler,

²⁶⁸⁴ TBMM TD, D: 8 C. 1., 3. Birleşim (14.07.1946), s. 34-35.

²⁶⁸⁵ BCA, 030.01.53.316.2. s. 1, 2, 3.

²⁶⁸⁶ Necati Aksoy, "İlköğretim Davası", *Urfa Postası*, 1 Temmuz 1949, s. 1.

²⁶⁸⁷ *Mardin Sesi*, 10.07.1950, s. 4.

²⁶⁸⁸ *Mardin Sesi*, 08.05.1950, s. 4.

²⁶⁸⁹ *Urfa*, 29 Kasım 1949, s. 1.

²⁶⁹⁰ *Urfa*, 16 Aralık 1949, s. 1.

²⁶⁹¹ Selimoğlu, "Benimde Bir Sözüm Var Mardin Fikren Kalkınmadıkça", *Mardin Sesi*, 21.05.1950, s. 1.

dernekler ve gençlik teşekküllerinin bir an önce kurulması gerektiğine dikkat çekilmiştir²⁶⁹².

Cizre, bağlı bulunduğu vilâyet merkezi olan Mardin'den 202 kilometre uzaklıkta doğu da bulunmaktadır²⁶⁹³. 1945 nüfus sayımına göre kazanın merkez nüfusu 4.477 ve ona bağlı 82 köyünde 17.313 olmak üzere toplamda 21.790 kişidir. 1.155 kilometre kare ve çoğu düz bir toprak üzerine dağılmış bulunan bu nüfusu “okutmak, nurlandırmak ve onları cehaletten kurtarıp medenî ve münevver birer vatandaş haline getirmek için” okul sayısının artırılması gerekmektedir. Abdullah Coşkunözer'in belirttiğine göre okul sayısı beşi geçmemektedir. Geçen ders yılı başında açılan ortaokul şimdilik kasabanın ihtiyacına yeterli görülse dahi bilhassa köylerde okulların bulunmaması, bölgenin çoğunluğunu teşkil eden köy çocuklarının bu ortaokuldan istifade etmelerine imkân bırakmamaktadır²⁶⁹⁴. Okulların hepsi beş sınıflı ve tam teşkilâtli değildir. Okullarda okutulması gereken çocuk adedi dört bin küsurdur. Demek ki bugün bu kasabada okul yaşında olup da okumaya imkân bulamayan üç bine yakın çocuk vardır²⁶⁹⁵.

4.2.2. Gaziantep, Urfa ve Mardin'de Açılan Sanat Enstitüleri

Erkek Sanat Enstitüsü binasının yapılmakta olduğu haberi büyük bir haz ile karşılanmıştır. Bundan halkın çok memnun olduğu ve Kız Enstitüsü binasının yapılmasını da büyük bir sabırsızlıkla bekledikleri arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır²⁶⁹⁶.

31 Mart 1946 Pazar günü saat 11 sularında Erkek Sanat Enstitüsü'nde çıkan yangında binanın demir ve marangoz atölyeleri tamamen yandı. Enstitüdeki tahmini zarar 20-30 bin lira arasındadır. Yangının demirhanedeki elektrik kontağından kaynaklandığı sanılmaktadır²⁶⁹⁷.

²⁶⁹² Selimoğlu, “Benimde Bir Sözüm Var Mardin’i Nasıl Kalkındırabiliriz?”, *Mardin Sesi*, 01.08.1950, s. 1.

²⁶⁹³ Abdullah Coşkunözer, “Cizre’de Kültür ve Eğitim Faciası”, *Mardin Sesi*, 10.07.1950, s. 2.

²⁶⁹⁴ Coşkunözer, s. 2.

²⁶⁹⁵ Coşkunözer, s. 2-3.

²⁶⁹⁶ *BCA*, 490.01.654.181.1. s. 138.

²⁶⁹⁷ *Yeni Gaziantep*, 2 Nisan 1946, s. 1.

Urfa'da yapılmakta olan Erkek Sanat Enstitüsü binasının bitirilmesine hızla devam edilmektedir. Binanın esas kısımları tamamlanmıştır. Halen iç kısımlarda boya cam vesaire teferruat işiyle uğraşılmaktadır²⁶⁹⁸.

1946-1947 öğretim yılı başında, Mardin erkek teknik öğretim okulunun mevcudu 142, Kilis 115; Akşam Kız Sanat Okulları hakkında detaylı bilgi yoktur²⁶⁹⁹.

4.2.3. Gaziantep, Urfa ve Mardin'de Açılan Halkevleri ve Faaliyetleri

4.2.3.1. Gaziantep Halkevleri ve Faaliyetleri

CHP Gaziantep İl İdare Kurulu Başkanı Cemil Alevli, 26 Şubat 1946 tarihli belgede, Gaziantep'e bağlı halkevleri ve halkodalarında halkevlerinin 14. yıl dönümünün kutlandığını belirtmiştir. 11 halkodası da bu günde faaliyete geçmiştir²⁷⁰⁰. Bunlar merkez ilçede 3 köyde Hacı, Mazmahor; Sama, Nizip'te Akçakent, Çiftlik, Karacurun, Elifoğlu; Kilis'te de 4 köyde Acar, Cilcime, Kurum ve Tibil halkodalarıdır²⁷⁰¹. Açılan halkodaları, halkevlerinin birer ileri karakolu gibi çalışmışlardır²⁷⁰². Gaziantep'e bağlı ilçe halkodaları vezne makbuzu talep etmişlerdir²⁷⁰³. CHP Gaziantep ili teşkilâtına bağlı halkodalarına (her birine üçer cilt hasebiyle) dağıtılmak üzere A serisinden beheri ellişer yapraklı yüz on bir cilt kasa makbuzu gönderilmiştir (26 Mart 1946)²⁷⁰⁴.

Halkevlerinin 14'üncü yıldönümüne katılmak üzere Ankara'ya gelen Gaziantep Halkevi 13 kişilik Şirinnar ekibinin yol ve her türlü zarurî masraflarına karşılık olarak 1600 liraya ilaveten Gaziantep Halkevi Başkanı Sabri Güzel'e de 1.000 lira verilmiştir (5 Haziran 1946)²⁷⁰⁵.

1946 yılında Sosyal Yardım Şubesi birçok hastayı muayene etmiştir. Fakirlere 60 kilo sabun dağıtılmıştır. 25 fakire 800 lira nakdi yardım yapılmış, 5 kişi giydirilmiş ve toplantılarda piyango tertip edilmiştir²⁷⁰⁶. 1947 yılında sahneye 17 eser

²⁶⁹⁸ *Urfa*, 2 Temmuz 1948, s. 1.

²⁶⁹⁹ *TBMM TD*, Dönem: 8, C. 3, Toplantı: 1, 18. Birleşim (18.12.1946), s. 177.

²⁷⁰⁰ *BCA*, 490.01.955.699.2. s. 32.

²⁷⁰¹ *BCA*, 490.01.955.699.2. s. 36.

²⁷⁰² *Yeni Gaziantep*, 26 Şubat 1946, s. 1.

²⁷⁰³ *BCA*, 490.01.1554.922.1. s. 5

²⁷⁰⁴ *BCA*, 490.01.1554.922.1. s. 4

²⁷⁰⁵ *BCA*, 490.01.955.699.2. s. 12.

²⁷⁰⁶ *Yeni Gaziantep*, 29 Ekim 1946, s. 2.

konulmuş ve bu eserler 30 defa oynanmıştır. Bir yıl içinde halkevinde 5 aile toplantısı, 11 evlenme töreni, 5 balo yapılmıştır²⁷⁰⁷.

Kilis Halkevi: Kilis Halkevi'nin elektrik borcuna karşılık olarak 330 lira Türkiye İş Bankası'na yatırılmıştır²⁷⁰⁸. CHP İlçe İdare Kurulu Başkanı İ. Alaattin Bilgen bu paranın Genel Sekreterlik tarafından ödenmesi gerektiğini belirtmiştir²⁷⁰⁹. Halkevi Başkanı Zeki İslam tarafından CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen 20 Mayıs 1948 tarihli belgede halkevinin bütçesi dar olduğundan yeniden müzik aletinin temin edilemediği bundan dolayı da faaliyetlerinin kısıtlı kaldığını belirtilmiştir²⁷¹⁰.

Nizip Halkevi: Halkevi Başkanı Dr. Enver Tuna, halkevinin Kültür kolu, Temsil kolu, Spor kolu ve Sosyal Yardım kolunu mümkün olduğu kadar faydalı olabilecek bir şekilde çalıştığını belirtmektedir. Diğer alanlarda yeterli eleman bulunamadığından herhangi bir çalışma görülmemiştir (5 Haziran 1948)²⁷¹¹.

İslâhiye Halkevi: İslâhiye Halkevi Başkanlığı'nı bir süre Mustafa Gök yapmıştır (18 Şubat 1947)²⁷¹². İslahiye Halkevi spor koluna 24 spor şortu, 24 atlet fanilesi, 12 çift lastik ayakkabı, 12 çift spaz (çivisiz) ıskaralı, 2 çift gülle, 2 çift sağlık topu, 2 çift hentbol topu, 1 çift voleybol topu, 1 çift voleybol ağı ve 1 çift de pompa gönderilmiştir (22 Ekim 1948)²⁷¹³.

4.2.3.2. Urfa Halkevleri ve Faaliyetleri

Halkevlerinin 15. yıl dönümü Urfa Halkevi'nde zengin bir programla kutlanmıştır. Bu kutlamaya kalabalık bir halk kitlesi katılmıştır²⁷¹⁴. Halkevinin çalışmalarının iyi yönde ilerlediği gazetelere de yansımıştır. Uzun süreden beri ambar köşelerinde atıl durumda olan bando takımı İstanbul'a gönderilerek tamir ettirilmiş ve Urfa'ya getirilmiştir. Bunun yanında halkevinin salonu düzenlenmiş ve halkın istirahatına yarar hale getirilmiştir. Yakında bu salonda saz geceleri yapılacak

²⁷⁰⁷ *Yeni Gaziantep*, 29 Ekim 1946, s. 2.

²⁷⁰⁸ *BCA*, 490.01.1494.92.1. s. 1, 2.

²⁷⁰⁹ *BCA*, 490.01.1494.92.1. s. 4.

²⁷¹⁰ *BCA*, 490.01.966.739.1. s. 2.

²⁷¹¹ *BCA*, 490.01.966.739.1. s. 1.

²⁷¹² *BCA*, 490.01.939.644.1. s. 1.

²⁷¹³ *BCA*, 490.01.1122.95.1.s. 13.

²⁷¹⁴ *Urfa*, 25 Şubat 1947, s. 1.

ve bu gecelerde faydalı konferanslar verilecektir²⁷¹⁵. Halkevi salonunda aile toplantıları yapılarak caz ve saz eşliğinde millî oyunlar sergilenmiştir²⁷¹⁶. Urfa Halkevi'nin açılışının 16. yıldönümü 22 Şubat 1948'de²⁷¹⁷, 17'inci yıldönümü, 20 Şubat 1949'da Urfa Halkevi salonunda kutlanmıştır²⁷¹⁸.

Urfa Halkevi'nin 5 Şubat 1949 akşamı tertiplelediği beden eğitimi ve Urfa'da sporun gelişmesi hakkında Beden Eğitimi Öğretmeni Remzi Selen tarafından bir konferans verilmiştir²⁷¹⁹.

Urfa'da halkevinin faaliyetlerini daha iyi devam ettirebilmesi için yeni yeni bir binanın temeli 12 Nisan 1949'da atılmıştır²⁷²⁰. Halkevinde sık sık tekrarlanan toplantı ve eğlencelerden birisi de 30 Nisan 1949'da, CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran²⁷²¹ şerefine tertip edilmiştir²⁷²².

Halkevlerinin kültür hareketlerinin önemli unsurlarından biri de temsil işleridir²⁷²³. Bu şubede merkez tarafından seçilen veya yazılan piyesler temsil edilmektedir²⁷²⁴. Halkevi temsil kolu, yararı Urfa Veremle Savaş Derneği'ne ait olmak üzere 25 Mart 1950 gecesi halkevi salonunda temsil vermiştir. Sahneye konan “Zehirli Kucak” ve “Andaval Palas” piyesleri seyirci tarafından beğeni ile izlenmiştir²⁷²⁵. Urfa Halkevi Başkanı İhsan Özdemir, halkevinin yeni çalışma yılından itibaren geniş bir programla geceli gündüzlü çalışmaya başladığını ifade etmiştir. Düzenlenen toplantılara halkın büyük bir ilgi gösterdiğini, temsiller, konferanslar, aile toplantıları ve köy gezileri yapılacağını fakat bütçe darlığından dolayı sıkıntı çektiklerini belirtmiştir²⁷²⁶. Bu sıkıntılara rağmen temsiller, konferanslar ve aile toplantılarına hız vererek kazalara geziler düzenleneceği ifade edilmiştir. Ancak bütçe darlığı nedeniyle birçok faaliyeti yapamadıklarını belirten

²⁷¹⁵ *Yenilik*, 15 Kasım 1947, s. 1.

²⁷¹⁶ *Yenilik*, 26 Ocak 1948, s. 1.

²⁷¹⁷ *Urfa*, 23 Şubat 1948, s. 1.

²⁷¹⁸ *Urfa Postası*, 22 Şubat 1949, s. 1.

²⁷¹⁹ *Urfa*, 10 Şubat 1949, s. 1.

²⁷²⁰ *Yenilik*, 15 Nisan 1948, s. 1.

²⁷²¹ *BCA*, 490.01.227.895.4.

²⁷²² *Urfa*, 3 Mayıs 1949, s. 1.

²⁷²³ Necip Ali, “Halkevleri”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 2, S. 9, I. Teşrin (Ekim) 1933, s. 235.

²⁷²⁴ *BCA*, 490.01.955.699.2. s. 62; *C.H.P. Halkevleri ve Halkodalari 1932-1942*, s. 6.

²⁷²⁵ *Urfa*, 28 Mart 1950, s. 1.

²⁷²⁶ *BCA*, 490.01.1531.229.1. s. 1.

Urfa Halkevi Başkanı İhsan Özdemir, bu faaliyetlerin sürdürülebilmesi için gerekli yardımın yapılması talebinde bulunmuştur (18 Nisan 1950)²⁷²⁷.

Türkçe okuma-yazma kursları için CHP Genel Sekreterliği tarafından 800 liralık ödenek gönderilmiştir. Bu ödeneğin Urfa Halkevi, Viranşehir Halkevi ve Birecik ilçesinin Tisaâ (Tisha) köyü halkodasına ait olduğu belirtilmiştir²⁷²⁸.

Siverek Halkevi: Siverek Halkevi Başkanı Vahap Alhas halkevinin²⁷²⁹ “Siverek Halkevi 1938-1939” ve “Siverek Halkevi 1938” adında kitaplar çıkardığını belirterek ilmî faaliyetlerin yapıldığına dikkat çekmiştir²⁷³⁰.

Urfa'nın Kurtuluş Bayramı olan 2 Nisan 1947'de halka gösterilmek üzere Urfa, Gaziantep, Maraş, Adana vilâyetlerin kurtuluşlarına ait filmlerle uygun görülecek diğer propaganda filmlerinin vaktinden önce Urfa'ya gönderilmesi Başbakanlık Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü'nden istenilmiştir²⁷³¹.

Temsil şubesi tarafından Diyarbakır'da “Yurdum İçin” adındaki piyes oynanmıştır. Şimdi “Alp Aslan” piyesini temsil etmek üzere Diyarbakır ve Elazığ vilâyetlerine gidilmesi düşünülmektedir. Bu hususta hazırlıklara başlanılmış, müsamere için gerekli malzemenin tedariki için gidecek elemanların yol ve oradaki masraflarını karşılamak üzere 1000 liraya ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Halkevinin bugünkü durumu itibariyle bu parayı karşılayacak imkânı yoktur. Uygun görülmesi halinde bu paranın gönderilmesi talep edilmiştir²⁷³². Bu yazıya verilen cevapta Siverek Halkevi'nin hazırladığı temsil turnesi için istenilen paranın gönderilmesine imkân bulunamadığı ve ayrıca halkevlerinin kendilerini idare edebilecek şekilde gelir sağlama yoluna gitmeleri gerektiği bildirilmiştir²⁷³³.

Siverek Halkevi'nin elektrik tesisatına harcanmak üzere CHP Genel Sekreterliği tarafından 500 lira gönderilmiştir (8 Mart 1950)²⁷³⁴.

²⁷²⁷ BCA, 490.01.1531.229.1. s. 1.

²⁷²⁸ BCA, 490.01.1059.1068.1. s. 3.

²⁷²⁹ BCA, 490.01.844.340.1. s. 1.

²⁷³⁰ BCA, 490.01.844.340.1. s. 2.

²⁷³¹ BCA, 490.01.1210.18.1. s. 1.

²⁷³² BCA, 490.01.1026.950. 1. s. 2.

²⁷³³ BCA, 490.01.1026.950. 1. s. 1.

²⁷³⁴ BCA, 490.01.1793.1267.2. s. 2.

Birecik Halkevi: Birecik Halkevi Başkanı Müslüm Erçetin halkevi için radyo akümülatörü ve hoparlör talebinde bulunmuş ancak bütçe darlığı sebep gösterilerek bu talep yerine getirilmemiştir (6 Nisan 1950)²⁷³⁵.

Suruç Halkevi: Suruç Halkevi Başkanı Hüsnü Tuğrul²⁷³⁶ halkevine gönderilen 26 adet kitap, broşür ve piyeslerin alınarak demirbaşa kaydedilip halkevi kitaplığına konulduğunu belirtmiştir²⁷³⁷.

Viranşehir Halkevi Başkanı Abdulkadir Şenbayram ise Viranşehir Halkevi kütüphanesinde mevcut kitap sayısının 417 olduğunu el yazması ile yabancı dillerde yazılan kitapların olmadığını, Arap harfleriyle de 19 kitabın olduğunu belirtmiştir (23 Mart 1946)²⁷³⁸.

4.2.3.3. Mardin Halkevleri ve Faaliyetleri

1945 yılında Mardin’de açılacak dört halkodası kütüphanesi için; her bir halkodasına üzerinde kendi adı yazılı etiketler bulunan ikişer paket kitap, duvar levhaları gönderilmiştir (14 Mart 1945)²⁷³⁹. Kızıltepe Halkodası’nın halkevine çevrilmesi istenmiş ve bu istek CHP İl İdare Kurulu tarafından uygun görülmüştür. Fakat CHP Genel Sekreterliği Kızıltepe Halkodası’nın halkevine çevrilmesinin ancak 1949 yılında mümkün olabileceğini bildirmiştir²⁷⁴⁰.

Mardin Halkevi binası²⁷⁴¹ olmadığından dolayı iki yıldan beri 840 lira karşılığında müsait olmayan bir dükkânda faaliyetleri yürütülmektedir. Bu sebeple faaliyetlerin düzgün bir şekilde yapılamadığı belirtilmiştir. Halkevinin uygun bir yerde olmaması CHP’nin amaçlarını sekteye uğrattığına ve halkın üzerinde istenen tesirin bir türlü sağlanamadığına dikkat çekilmiştir²⁷⁴². Halkevine yardım için

²⁷³⁵ BCA, 490.01.1234.111.1. s. 2.

²⁷³⁶ Bu kitaplar Kan ve Sevgi, Köy Kanunu, İsmet İnönü Biyografisi, İsmet İnönü’nün Üç Nutku, Sağlık Savaşı, Hayvanlarımızın Beslenmesi, Tınav Makinesi, Meyve ve Sebze, Hayvan Pullukları, Öğütlerimiz, Köylüye Faydalı Bilgiler, Meyvecilik, Çocuk Bakımı Bilgisi, İnönü Diyor ki, Büyük Petro, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, İnkılap Dersleri Notları, 15. Yıl Destanı, Üç Medeniyet, İnanmak, Züğürtler, Yapışkanlar, Bir İlan Hatası, İnsan Sarrafı, Eğitimci, Atatürk Köyünde Uçak Günü. Yarım Osman adındaki piyes kitabı eksik çıkmıştır. Bkz. BCA, 490.01.926.604.1. s. 3.

²⁷³⁷ BCA, 490.01.926.604.1. s. 2.

²⁷³⁸ BCA, 490.01.1049.1031.1. s. 7.

²⁷³⁹ BCA, 490.01.1048.1025.3. s. 23.

²⁷⁴⁰ BCA, 490.01.959.714.2. s. 5-6.

²⁷⁴¹ BCA, 490.01.8.42.30.1.

²⁷⁴² BCA, 490.01.8.42.30.2.

CHP'den 500, Özel İdare'den 400 ve ilçe belediyesinden 100 lira talep edilmiş fakat CHP'den ancak 200 ve belediyeden de 75 lira bir alınmıştır.²⁷⁴³.

Daha sonra Mardin Halkevi bandosunun halkevinin canlılığını, törenlerde ve hatta ilçelere yapılan gezilerde büyük bir boşluğu doldurabilmesini sağlamak üzere CHP Genel Sekreterliği'nden 500 lira yardım istenmiştir²⁷⁴⁴. Bando takımının masraflarına yardım olarak 300 lira gönderilmiştir (27 Haziran 1947)²⁷⁴⁵. Musiki zevkinin bölgede yayılmasında büyük rolü olan bu teşekküle önem verilmesi CHP Genel Sekreterliği tarafından özellikle istenilmektedir²⁷⁴⁶. Bununla beraber, Mardin Halkevi'nin genel ihtiyaçlarını karşılamak üzere 800 lira halkevi hesabına gönderilmiştir²⁷⁴⁷. Yapılan teftişlerde halkevinin müsait binaya ve teçhizatına rağmen halkın terbiyesine ve halkevi çalışmalarına uygun bir şekilde işlemekten ziyade bir memurun kahvehanesi durumunda olduğu tespit edilmiştir²⁷⁴⁸.

Mardin Halkevi binasının dışı yontma taştan düzenli bir şekilde yapılmış fakat dış cephesi ile iç kısmının sıvaları dökülmüş bir vaziyettedir. Binanın gerek yeri gerekse iç fiziksel yapısı itibariyle esaslı bir tamire ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Buna dair toplam giderin asgarî 25.000 lira ile mümkün olacağı belirtilmiştir (29 Nisan 1948)²⁷⁴⁹.

1948 yılı Özel İdare bütçesinde halkevleri ve halkodalarına konan yardım ödeneği 4.000 liradır. Bu paranın 2.500 lirası merkez halkevine, 200 lirası Nusaybin Halkevi'ne, 200 lirası Cizre Halkevi'ne ve 100 lirası da İdil Halkodası'na verilmiştir²⁷⁵⁰.

Mardin Halkevi Başkanı Cahit Öztürk, uzun süreden beri kullanılmakta olan bayrakların tamamen parçalandığı burada temininin sağlanamadığı dolayısıyla büyük ebatta 5, küçük ebatta da 15-20 adet bayrakla beraber merkez ve ilçe halkevleri için

²⁷⁴³ BCA, 490.01.8.42.30.3.

²⁷⁴⁴ BCA, 490.01.1042.1007.1. 69.

²⁷⁴⁵ BCA, 490.01.1042.1007.1. s. 65-66.

²⁷⁴⁶ BCA, 490.01.1042.1007.1. s. 67-68.

²⁷⁴⁷ BCA, 490.01.1517.176. s. 184

²⁷⁴⁸ BCA, 490.01.1517.176. s. 188.

²⁷⁴⁹ BCA, 490.01.1765.1162.2. s. 35-36.

²⁷⁵⁰ BCA, 490.01.1517.176. s. 124.

20 adet halkevi tüzüğü'nün gönderilmesini talep etmiştir²⁷⁵¹. Mardin Halkevi'ne 9 adet bayrak (2 adet milli ve 7 adet parti bayrağı)²⁷⁵², Mazıdağı Halkodası'na 2 adet milli ve 2 adet de parti bayrağı²⁷⁵³, Derik Halkevi'ne 2 adet milli ve 2 adet de parti bayrağı gönderilmiştir²⁷⁵⁴.

CHP İl İdare Kurulu Başkanı Hıdır Coşkun tarafından Cizre, Derik, Nusaybin ve Savur halkevlerine 300'er Gercüş Halkevi'ne 500 lira olmak üzere bunların genel ihtiyaçlarına karşılık olarak toplam 1.700 lira gönderilmiştir (20 Mayıs 1949)²⁷⁵⁵. Mardin, Cizre, Mazıdağı, Kabala, Midyat, Derizbin Köyü ile Kasırkalandaran halkodalarında açılan Türkçe okuma-yazma kursu için gönderilen 1.200 liranın alındığı bildirilmiştir²⁷⁵⁶.

CHP Genel Sekreteri Konya Milletvekili Fikret Silay, Mardin Halkevi'nin 1949 yılı 1. devre Türkçe okuma-yazma kursu açacağı ve bunun için kurs parası istediklerini belirtmektedir. Halkevi için 150 lira gönderilmiştir²⁷⁵⁷.

Mardin Halkevinde Türkçe okuma-yazma kursu için okul çağı dışında olup ve şimdiye kadar okuma-yazma öğrenmemiş olan vatandaşlara ders vermek üzere 75'er lira ücretle iki öğretmen seçilmiş A ve B dershanesi olmak üzere iki şube açılmıştır. A dershanesinin öğrenci miktarı 50, B dershanesinin öğrenci miktarı 40'tır. Eğitim, 1 Şubat 1950'de başlayacak ve 1 Mayıs 1950'e kadar devam edecektir²⁷⁵⁸.

Gercüş Halkevi: Gercüş Halkevi'nin genel ihtiyaçlarını karşılamak üzere CHP Genel Sekreterliği'nden 300 liralık bir yardım gönderilmiştir (27 Aralık 1947)²⁷⁵⁹.

Gercüş Halkevi çalışanları binanın rutubet içinde olduğunu ve parasızlık yüzünden odacı ve kâtip alamadıklarını ifade ederek halkevinin demirbaş eşyasını çürümekten kurtarmak için başka bir yere nakline imkân bulamadıklarını da ayrıca belirtmişlerdir. Mahallî imkânlarla bu maddî ihtiyacın temini için her ne kadar

²⁷⁵¹ BCA, 490.01.1548.298.1. s. 2.

²⁷⁵² BCA, 490.01.1548.298.1. s. 1.

²⁷⁵³ BCA, 490.01.1548.298.1. s. 3; BCA, 490.01.1548.298.1. s. 4.

²⁷⁵⁴ BCA, 490.01.1548.298.1. s. 5.

²⁷⁵⁵ BCA, 490.01.1517.176. s. 38.

²⁷⁵⁶ BCA, 490.01.1057.1061. s. 1.

²⁷⁵⁷ BCA, 490.01.1057.1061. s. 72, 73, 74.

²⁷⁵⁸ BCA, 490.01.1057.1061. s. 18.

²⁷⁵⁹ BCA, 490.01.1517.176. s. 52.

teşebbüs edilmiş ise de herhangi bir sonuç alınmamıştır. Bunun için CHP Genel Sekreterliği'nden 1.500 lira yardım talep edilmiştir²⁷⁶⁰.

Gercüş Halkevi Başkanı Musa Ekmen, gelirsizlik yüzünden uzun zamandır halkevinin kapalı olduğunu belirtmiştir. Ekmen, iki yıldan beri hiç bir taraftan yardım görmeden ve kendi haline bırakılan halkevinde aylarca para almadan hizmet gören müstahdemlerin şikâyetlerinin çekilmez bir dert haline geldiğini belirtmiştir. Halkevinin toparlanabilmesi için hiç olmazsa bin liralık bir yardımın yapılması aksi halde durumun daha kötüye gideceğine dikkat çekmiştir (7 Şubat 1949)²⁷⁶¹. Halkevinin genel ihtiyaçlarına karşılık olmak üzere İl İdare Kurulu Başkanlığı eliyle 500 lira gönderilmiştir (9 Nisan 1949)²⁷⁶².

Midyat Halkevi: Estel Halkevi Başkanı Zeki Teoman, Midyat ilçe merkezi Estel mahallesinde bulunduğu için haberleşmede görülen zorlukları önlemek maksadıyla Midyat Halkevi'nin halkodasına ve Estel Halkodası'nın da halkevine çevrilmesi Birinci Umumî Müfettişlik'ten istenmektedir²⁷⁶³. Midyat ilçe merkezi Estel mahallesinde olduğundan halkevinin buraya taşınması kararlaştırılmıştır. Midyat mahallesinde ayrıca bir de halkodası vardır. Haberleşmelerde halkevi adına gelen mektuplar, telgraflar, gazeteler Midyat'a gittiğinden bu durum gecikmelere sebep olmaktadır (23 Ocak 1946)²⁷⁶⁴. Bundan dolayı 20 Şubat 1946'da Midyat Halkevi, Genel İdare Kurulu kararı ile halkodasına çevrilmiştir²⁷⁶⁵.

Derik Halkevi: Derik Halkevi'nin genel ihtiyaçlarına yardım olmak üzere 500 lira gönderilmiştir (19 Kasım 1946). Halkevlerinin ve halkodalarının mahallî teşebbüs ve gayretlere daha çok yer vermeleri ve bütçe açıklarını merkezden yardım diye bir ödenekle kapatmamaları gerektiği CHP Genel Sekreteri adına Trabzon Milletvekili F. A. Barutçu tarafından belirtilmiştir²⁷⁶⁶.

Uzun zamandan beri bir kültür ocağı olarak açılmış bulunan Derik Halkevi'nin bütün şubelerde faaliyetine devam etmektedir. Son zamanlarda halkevine bir yardım

²⁷⁶⁰ BCA, 490.01.1517.176. s. 48.

²⁷⁶¹ BCA, 490.01.1517.176. s. 46.

²⁷⁶² BCA, 490.01.1517.176. s. 41.

²⁷⁶³ BCA, 490.01.959.714.2. s. 13.

²⁷⁶⁴ BCA, 490.01.959.714.2. s. 18.

²⁷⁶⁵ BCA, 490.01.959.714.2. s. 12.

²⁷⁶⁶ BCA, 490.01.1517.176. s. 132.

ayrılmaması bütün çalışmaların sekteye uğramasına neden olmuştur. 1948 yılı içinde ancak sekreterlikten 300 lira gelir temin edilebilmiştir. Kitap, gazete ve dergi için okumaya gelen vatandaşların oturmak için yer bulamadığı ifade edilmiştir. Halkevinin bu sönük durumunu önlemek üzere CHP Genel Sekreterliği'nden 1949 çalışma yılı bütçesine halkevi için yeteri miktarda ödenek ayrılması istenmiştir²⁷⁶⁷. Bu durum halkevi faaliyetlerinin durma noktasına getirmiştir²⁷⁶⁸.

Derik Halkevi'nde 1 Ocak 1949'da okuma-yazma ve Türkçe öğretme kursu açılmıştır. Bu kursun Nisan ayına kadar devam edeceği öngörülmüştür²⁷⁶⁹.

CHP Genel Sekreteri Konya Milletvekili Fikret Sılay, Derik Halkevi'nin 1949 yılı 1. devresinde Türkçe okuma-yazma kursu açacağı ve bunun için kurs parası istediklerini belirtmektedir. Derik Halkevi 1947 yılı 2. devre kursuna çıkmadığından o devrede harcanmayan 150 liranın bu devrede harcanmak üzere kendilerine verilmesi istenmiştir²⁷⁷⁰.

Cizre Halkevi: Cizre Halkevi'nin maddi durumunun kötü olduğu bildirilmekte ve bu halkevine yardım edilmesi istenmektedir²⁷⁷¹. Halkevinin genel ihtiyaçlarını karşılamak üzere 500 lira Türkiye İş Bankası vasıtası ile gönderilmiştir (16 Mart 1948)²⁷⁷². 25 Temmuz 1947'de Cizre Halkevi'nin genel ihtiyaçlarını karşılamak üzere 400 lira Türkiye İş Bankası vasıtasıyla gönderilmiştir²⁷⁷³.

Cizre Halkevi Başkanı Ferman Sönmez halkevi bütçesinin yetersizliğinden dolayı temsil şubesi tarafından müsamere malzemelerinin tedarik edilemediğini belirtmiştir. Aynı şekilde köycülük şubesi de geziler yapamamaktadır. Bununla beraber gerek spor şubesi ve gerekse sosyal yardım şubesi sorumlu oldukları vazifeleri yerine getirememektedir (26 Haziran 1947)²⁷⁷⁴.

Cizre Halkevi Başkanı Maruf Coşkun Özer tarafından CHP Genel İdare Kurulu'na gönderilen yazıda, okuma ve yazma kursu Şubat 1950 tarihinden itibaren

²⁷⁶⁷ BCA, 490.01.1517.176. s. 47.

²⁷⁶⁸ BCA, 490.01.1517.176. s. 9.

²⁷⁶⁹ BCA, 490.01.1057.1061. s. 46.

²⁷⁷⁰ BCA, 490.01.1057.1061. s. 72, 73,74.

²⁷⁷¹ BCA, 490.01.1517.176. s. 173.

²⁷⁷² BCA, 490.01.1517.176. s. 171.

²⁷⁷³ BCA, 490.01.1517.176. s. 178.

²⁷⁷⁴ BCA, 490.01.1517.176. s. 182

çalışmalarına başlayabilmesi için gerekli ödeneğin acele gönderilmesi talep edilmiştir. Kurs halkevinde açılacak ve merkez ilkokul öğretmeni Abdülkerim Munğan tarafından idare edilecektir. Öğrenci sayısının 50-60 arasında olacağı bildirilmiştir²⁷⁷⁵.

Cizre Halkevi'nin okuma-yazma kursu için yapmış olduğu hazırlıklar CHP Genel Sekreteri tarafından olumlu karşılanmış ve 200 liralık ödeneğin gönderileceği bildirilmiştir (20.02.1950)²⁷⁷⁶. Halkevi tarafından açılan Türkçe okuma-yazma kursuna ait öğretmen ücreti ile kurs masrafı olan 200 lira CHP Mardin İl İdare Kurulu Başkanlığı'na gönderilmiştir²⁷⁷⁷.

Muzaffer Akdoğan öğretmenliği altında 4 ay süreyle 18.02.1946 tarihinden itibaren Türkçe konuşma ve okuma-yazma kursu açılmış ve beklenen ilgi görülmüştür²⁷⁷⁸.

Cizre Halkevi Başkanı Ferman Sönmez, 1949 yılı 1. devre Türkçe okuyup-yazma kursu için gönderilen 148 lira 41 kuruşun zamanında gönderilmediğinden bu paranın kursun ikinci döneminde harcanacağı söylemiştir (13 Haziran 1949)²⁷⁷⁹.

Mardin Kaymakamı Celal Gürmen, halkodası ve halkevi bulunan yerlerde vatandaşların cahil kalmaması için ilk okuma ve yazma kursları açılması ve bu hususların Millî Eğitim dairelerince sık sık kontrolünün gerektiğini belirtmiştir²⁷⁸⁰. Cizre Halkevi Türkçe okuma-yazma kursunun 1949 1. devresi için 150 lira gönderilmiştir²⁷⁸¹.

Cizre Halkevi Spor Şube başkanı Cahit Özkan, spor şubesinin spor malzemeleri bulunmaması ve mevcut ödeneğin olmamasından spor faaliyetleri geri kalmıştır²⁷⁸². Spor faaliyetlerinin sürdürülmesi için 11 forma, 11 şort, 2 çift kaleci dizliği, 11 çift ayakkabı, 11 çift tekmelik, 11 çift çorap ve bir futbol topunun gönderilmesi istenmiştir. CHP Genel Sekreterliği, mevcut bütçenin bu yardımı

²⁷⁷⁵ BCA, 490.01.1057.1061. s. 26.

²⁷⁷⁶ BCA, 490.01.1057.1061. s. 25.

²⁷⁷⁷ BCA, 490.01.1057.1061. s. 6.

²⁷⁷⁸ BCA, 490.01.1057.1061. s. 144.

²⁷⁷⁹ BCA, 490.01.1057.1061. s. 67.

²⁷⁸⁰ BCA, 490.01.1057.1061. s. 84.

²⁷⁸¹ BCA, 490.01.1057.1061. s. 88.

²⁷⁸² BCA, 490.01.1124.104.1. s. 4.

yapmaya müsait olmadığını ve CHP İl Başkanlığı ile temasa geçilerek ihtiyaçların kendi imkânlarıyla karşılanmasına çalışmaları gerektiğini belirtmiştir (19 Temmuz 1949)²⁷⁸³.

Nusaybin Halkevi: Halkevinin açacağı Türkçe okuma-yazma kursuna ait hazırlıkların CHP Genel Sekreterliği tarafından olumlu karşılanmıştır. Bu yüzden kurs masrafları ve öğretmen ücreti için 200 liralık ödenek²⁷⁸⁴ Mardin İl İdare Kurulu Başkanlığına gönderilmiştir²⁷⁸⁵.

Nusaybin Halkevi Başkan Vekili Ali Ünal, okuma-yazma kursunun halkevi binasında açılacağını ve tayin edilen öğretmen Tevfik Ercan tarafından yürütüleceğini açıklamıştır. Öğrenci sayısının 25-30 kişi arasında olması beklenmektedir (2 Şubat 1950)²⁷⁸⁶.

Savur Halkevi: Savur Halkevi Başkanı Zeki Teoman'ın ifadelerinden anlaşıldığına göre, halkevinin açtığı okuma-yazma bilmeyenlere mahsus A kursu 4 aylık çalışmasını bitirmiştir. Bu kurslara 147 erkek devam etmiştir. Bunlardan 121'i kursu kazanmıştır (10 Mart 1945)²⁷⁸⁷. Savur Halkevi Başkanı Zeki Teoman aynı şekilde Savur Halkevi kadınlar için de iki ay devam edecek bir okuma-yazma kursu açmıştır. Kursa devam edenlerin sayısı 10'dur bunun çoğaltılması için gerekli çalışmaların yapıldığı bildirilmiştir²⁷⁸⁸. Savur Halkevi Başkanı Münir Boran CHP Genel Sekreterliği tarafından gönderilen radyonun alındığını belirtmiştir (12 Mayıs 1949)²⁷⁸⁹.

²⁷⁸³ BCA, 490.01.1124.104.1. s. 1.

²⁷⁸⁴ BCA, 490.01.1057.1061. s. 34-35.

²⁷⁸⁵ BCA, 490.01.1057.1061. s. 30.

²⁷⁸⁶ BCA, 490.01.1057.1061. s. 33.

²⁷⁸⁷ BCA, 490.01.1057.1061. s. 146.

²⁷⁸⁸ BCA, 490.01.1057.1061. s. 147.

²⁷⁸⁹ BCA, 490.01.1231.100.2. s. 4.

4.2.4. Gaziantep, Urfa ve Mardin’de Açılan Halkodaları ve Faaliyetleri

4.2.4.1. Gaziantep’te Açılan Halkodaları ve Faaliyetleri

Oğuzeli Halkodası: Oğuzeli Halkodasının genel ihtiyaçlarına karşılık olmak üzere CHP İl İdare Kurulu Başkanlığı eliyle 250 lira gönderilmiştir²⁷⁹⁰.

Oğuzeli Halkevi spor ihtiyaçları için merkez tarafından 11 şort, 11 forma, 11 tozluk, 1 futbol topu, 1 kaleci dizliği, 1 voleybol topu ve 1 tane de voleybol filesi gönderilmiştir (11 Mart 1948)²⁷⁹¹. Hükümet her türlü spor faaliyetlerine ağırlık vermiş²⁷⁹² ayrıca kapalı ve açık spor sahaları kurulması için de çeşitli teşebbüslerde bulunmuştur²⁷⁹³. Halkevlerinin spora verdiği büyük ehemmiyet ve onun tenvir ve irşadiyle, muhtelif spor faaliyetleri önemli bir gelişme göstermiştir²⁷⁹⁴. Millî duygunun gelişmesi açısından da spor faaliyetleri ayrı bir öneme sahiptir²⁷⁹⁵.

Oğuzeli Halkevi Başkanı M. Mahir Gönen, halkevinin spor şubesine takviye için gönderilen 7 kalem spor eşyasının alındığını belirtmiştir. Yeni kurulan ve henüz bütün noksanlıklarına karşı çok büyük bir enerji sarf etmek zorunda bulunan gençlerin çalışma bakımından bir teşvik teşkil eden bu yardımın yapılması gerektiğine işaret edilmiştir (29 Mart 1948)²⁷⁹⁶.

CHP İl İdare Kurulu Başkanı Enver Koçak, henüz yeni teşkil edilen Oğuzeli ilçesi halkevine bütçenin yetersizliği sebebiyle gerektiği derecede maddî yardım yapılmadığını ve bundan dolayı da faal olarak çalışmadığına dikkat çekmiştir (22 Ekim 1948)²⁷⁹⁷.

Büyükkızılhisar Halkodası 1946 yılından beri halkevine dönüştürüldüğü halde halkevlerinin 1949 yılı açılış yıldönümü münasebetiyle bundan böyle Oğuzeli İlçesi Halkevi adını alması için gereken emirlerin verilmesi kararlaştırılmıştır²⁷⁹⁸. Oğuzeli Halkevi Başkanı Mehmet Erkan, okuma-yazma bilmeyen yurttaşların ümmîlikten

²⁷⁹⁰ BCA, 490.01.1494.92.1. s. 9.

²⁷⁹¹ BCA, 490.01.1122.95.1.s. 10.

²⁷⁹² TBMM TD, D: 8, C. 1, 3. Birleşim (14.07.1946), s. 35.

²⁷⁹³ BCA, 030.10.14.81.7. s. 11.

²⁷⁹⁴ Necip Ali, s. 235.

²⁷⁹⁵ Burhan Asaf, “Spor Telâkkimiz”, *Ülkü*, C. 1, S. 1, Şubat 1933, s. 71.

²⁷⁹⁶ BCA, 490.01.1122.95.1. s. 8.

²⁷⁹⁷ BCA, 490.01.1122.95.1.s. 11.

²⁷⁹⁸ BCA, 490.01.955.699.2. s. 6.

kurtulması için Oğuzeli’nde gece kursunun 16 Şubat 1950’de açıldığını bildirmiştir. Öğrencilerin sayısı 50’dir. Kurs öğretmenliğine halkevi kâtibi Muammer Uraz tayin edilmiştir. Bu husustaki ödeneğin gönderilmesi talep edilmiştir²⁷⁹⁹.

Oğuzeli Halkodasının halkevine çevrilmesi 6 Mart 1950 tarihli belgede uygun görüldüğü belirtilmiştir²⁸⁰⁰. Oğuzeli Halkevi’ne spor faaliyetlerine katkı amacıyla CHP Genel Sekreterliği tarafından 15 atlet gömleği, 15 spor şortu, 2 voleybol topu ve spor malzemeleri gönderilmiştir (10 Temmuz 1950)²⁸⁰¹.

4.2.4.2. Urfa’da Açılan Halkodaları ve Faaliyetleri

Akçakale Halkodası: Halkodası Başkanı Mustafa Ertuğrul Akçakale Halkodası binasının Mehmet Kürkçüoğlu adında bir şahsa ait olduğunu bunun kendilerine geçici olarak verildiğini belirtmiştir. Bina bozuk ve üzeri toprak olup halkodasına elverişli olmadığı gibi bu yıl yağın sürekli yağmurlardan akmış ve oturulamayacak bir hale geldiğinden boşaltılmıştır. Başka bir uygun bina da bulunmadığından Urfa Valisi Halis Bilaloğlu’nun teşebbüsleri ile yeniden bir halkodası binası yaptırılması düşünülmüştür. Bu bina için bölge halkı önemli yardımlarda bulunmuştur. Bunun yanında Birinci Umumî Müfettişlik de bina için gerekli cam ve çivi ihtiyacını temin noktasında vaatte bulunmuş ise de tahminen 5.000 liraya yaptırılacak bu binanın yapılan yardımlarla tamamlanamayacağı kanaatine varılmıştır. Dolayısıyla CHP’nin de bir miktar yardımına ihtiyaç olduğuna dikkat çekilmiştir (1 Nisan 1946)²⁸⁰². CHP Genel Sekreterliği, bu güzel teşebbüsün mahallî imkânlar da eklenerek Birinci Umumî Müfettişlikçe yapılacak yardımlarla başarılması gerektiğini bildirmiştir²⁸⁰³. Halkodalarına ancak bu kadar yardım yapılacağı gerekçe gösterilerek bu yıl içinde başka yardımın söz konusu olamayacağı belirtilmiştir²⁸⁰⁴.

Urfa Valisi Halis Bilaloğlu, Urfa’ya bağlı bucaklarda halkodalarının yaptırılmasının amaçlandığını söylemiştir. Bu inşaatlar için partice kabul edilmiş

²⁷⁹⁹ BCA, 490.01.1055.1050.2. s. 25.

²⁸⁰⁰ BCA, 490.01.955.699.2. s. 1.

²⁸⁰¹ BCA, 490.01.1122.95.1. s. 1.

²⁸⁰² BCA, 490.01.1794.1273.3. s. 21.

²⁸⁰³ BCA, 490.01.1794.1273.3. s. 20.

²⁸⁰⁴ BCA, 490.01.1794.1273.3. s. 19.

plan varsa gönderilmesini talep etmiştir (20 Haziran 1946)²⁸⁰⁵. Elde edilen belgelerden anlaşıldığına göre Akçakale Halkodası 1947 yılında halkevine dönüştürülmüştür²⁸⁰⁶.

Halfeti Halkodası: Halfeti Halkodası Başkanı Kadir Açar, halkodasının bir radyoya ihtiyacı olduğunu ve bunun gönderilmesi²⁸⁰⁷ ve bununla beraber halkodasının tamiri için 853 lira verilmesini talep etmiştir (13 Mayıs 1949)²⁸⁰⁸.

Kadir Açar, CHP Genel Sekreterliği'ne halkodasının mevcut duruma hakkında ve nelerin yapılabileceği gerektiğini şöyle ifade etmiştir: Halfeti bucağı halkodası 1940 yılında yapılmıştır. Eski bir medrese binası olan bu halkodası birkaç defa onarılmasına rağmen üstü toprak olduğundan harap olmaya yüz tutmuştur. Bu halkodasının uygun bir şekle girebilmesi için duvarlarının sağlamlığına göre badanalanması ve üstünün çatı olarak yapılması halinde daimî masraftan kendini koruyacak ve kurtaracaktır. Her iki işe ait bölge uzmanları tarafından verilen keşif raporları aşağıda sunulmuştur. Bu masrafa bölge halkının da seve seve iştiraki tabii bulunduğundan bu işte ilk teşebbüsün parti tarafından yapılması beklenilmektedir²⁸⁰⁹. Halfeti bucağının halkodası sıvamasına ait ilk keşif raporunda (18 Nisan 1949) kireç, siva kendiri, usta yevmiyesi ve işçi gibi masrafların toplamda 144.000 lira tuttuğu hesaplanmıştır²⁸¹⁰. Bu masraflarla beraber çatı masrafları da hesaplanmış ve CHP Genel Sekreterliği'nden karşılanması talep edilmiştir²⁸¹¹.

Ceylanpınar Halkodası: Ceylanpınar Halkodası'nın gayet ufak ve harabe bir halde bulunduğu görülmüş ve Genel Başkan Vekili Hilmi Uran'ın bölgeyi teftişlerinde halkodası yaptırılacağını vaat ettiği halde şimdiye kadar hatırlatılmadığı için bir sonuç alınamamıştır. Halkodasının yapılabilmesi için beş yüz liralık bir ödeneğin gönderilmesi gerektiği belirtilmiştir (24 Nisan 1950)²⁸¹².

²⁸⁰⁵ BCA, 490.01.1794.1273.3. s. 17.

²⁸⁰⁶ BCA, 490,01.962.724.2. s. 3.

²⁸⁰⁷ BCA, 490.01.1234.111.1. s. 9.

²⁸⁰⁸ BCA, 490.01.1794.1273.3. s. 7.

²⁸⁰⁹ BCA, 490.01.1794.1273.3. s. 8.

²⁸¹⁰ BCA, 490.01.1794.1273.3. s. 9.

²⁸¹¹ BCA, 490.01.1794.1273.3. s. 10.

²⁸¹² BCA, 490.01.1794.1273.3. s. 1

Bozova Halkodası: Bozova Halkodası Başkanlığı 20.08.1949 gün ve 10 sayılı belgede belirtildiği gibi yıllardan beri bakımsız olan halkodalarının tamiri için 1.000 liraya şiddetle ihtiyaç olduğu ifade etmiştir. (CHP Genel Sekreterliği A.)²⁸¹³. Halkodasına 1949 yılında herhangi bir yardım yapılamadığı görülmüştür²⁸¹⁴. Harabeye yüz tutmuş olan Bozova Halkodası'nın tamirine harcanmak üzere CHP Genel Sekreterliği'nden yardım talep edilmiştir (17 Şubat 1950)²⁸¹⁵. Bozova ilçesine bağlı Yaylak ve Kanlıavşar bucaklarında yapıldığı bildirilen halkodalarına ait tapu senetlerinin olmadığı tespit edilmiştir. Bu halkodalarına yardım yapılabilmesi için tapu senetlerinin olması gerekmektedir. Bu durum düzeltildiği takdirde yardım yapılmasının söz konusu olacağı belirtilmiştir (15 Kasım 1950)²⁸¹⁶.

Bozova ilçesine bağlı Yaylak ve Kanlıavşar bucaklarında 1945 yılında üçer oda birer salondan ibaret birer halkodası yapılmıştır. Bu halkodalarının çatıları yapılmış ise de kiremitleri ikmal edilmeden bu zamana kadar bu şekilde yağmur ve güneşe maruz kalarak kontrplaklar bozulmuş ve örtü tahtaları kısmen çürümüştür. On beşer bin liraya mal olan bu binaların bu halde harap olmaya terk edilmesi maddî zarardan başka halk üzerinde de çok fena bir tesir bırakacağına dikkat çekilmiştir²⁸¹⁷. Binaların örtülmesi ve harabeden kurtarılması için ikişer bin liralık kiremit tedariki lazımdır. Şayet bu para temin edilemezse binaların kurtulması için Milli Eğitim Bakanlığı'na kiraya verilerek tamirinin sağlanması daha yararlı olur kanaati oluşmuştur²⁸¹⁸.

Hilvan Halkodası: Birinci Umumî Müfettiş Avni Doğan, açılışından beri iyi bir faaliyet gösteremeyen Hilvan Halkodası son zamanlarda ilçede çalışkan bir öğretmen olan Mehmet Şaşmazer'in eline bırakıldığını belirtmiştir. Bu halkodasının çalışmalarına yardım edilmesi hususunda Urfa Valiliği'ne de gerekli talimatın verildiğini söylemiştir. Gerek yeni başkanın ve gerek valinin çalışmaları ile halkodasının bulunduğu binanın çalışmalara müsait olmaması dolayısıyla halkodası, okul binasının çalışmalara elverişli bir salonuna taşınmış ve orada faaliyetlerini

²⁸¹³ BCA, 490.01.1794.1273.3. s. 3.

²⁸¹⁴ BCA, 490.01.1794.1273.3. s. 4.

²⁸¹⁵ BCA, 490.01.1794.1273.3. s. 2.

²⁸¹⁶ BCA, 490.01.1794.1273.3. s. 5.

²⁸¹⁷ BCA, 490.01.1794.1273.3. s. 6.

²⁸¹⁸ BCA, 490.01.1794.1273.3. s. 7.

yürütmüştür. Avni Doğan ayrıca ilçede hiçbir radyonun bulunmadığını²⁸¹⁹. dolayısıyla akümülatörle çalışan bir radyonun gönderilmesini talep etmiştir²⁸²⁰.

Harran Halkodası: Harran Halkodası Başkanı Nuri Özdemir, halkodasına halkın rağbetinin oldukça fazla olduğunu ifade etmiş fakat halkodasında okuyacak hiçbir şey bulamadıklarından yakınmıştır Bundan dolayı gerekli kitap ve dergilerin gönderilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir (12 Şubat 1948)²⁸²¹.

Argıl Köyü Halkodası: Argıl Köyü Halkodası bina inşaatına yardım olmak üzere tahsis edilen 750 liranın²⁸²² tamamen sarf edildiği belirtilmiştir²⁸²³.

Sırın ve Kısas Köyü Halkodaları: CHP Diyarbakır Bölgesi Müfettişi Hıfzırrahman Raşit Öymen'in çıktığı seyahatte Urfa'nın Sırın ve Kısas köylerinde bulunan halkodalarına bölge halkı tarafından yakın bir alaka gösterildiği ve memnuniyetle karşılandığı tespit edilmiştir. Sırın köyünün bugün için elverişli sayılabilecek müstakil bir halkodası binası bulunduğu ve gönderilen levha ve kitaplarla canlı denebilecek bir manzara arz ettiği gözlenmiştir. Bunun yanında Sırın köyünden daha büyük bir köy olan Kısas köyünün ayrı bir binasının bulunmaması ve köy halkından birinin misafir odasına sığınmak mecburiyetinde kalmasının hoş karşılanmadığını belirtmiştir. Öymen, bu defaki seyahatte köyce tedariki mümkün olacak malzemenin ve emeğin kendilerine ait olması teminatıyla merkezden yapılacak 500 liralık bir para yardımı ile müstakil bir halkodası meydana getirilebileceğini ifade etmiştir (16 Eylül 1947)²⁸²⁴. İstenilen 500 liranın gönderilmesi uygun görülmüştür. Ancak bu yapının bu kadar bir para ile çıkmasını temin ve başka yerlere harcanmasına imkân verilmemesine de ayrıca dikkat edilmesi gerektiği belirtilmiştir²⁸²⁵. Halkodası binası için ayrılan 500 liranın köy halkınca yapılacak hazırlıktan sonra sarfına köylünün taahhüt ettiği yardım ve yakın yerden zemin için taş taşınması hususunda mahalli teşekküllerin kamyonlarından istifade

²⁸¹⁹ BCA, 490.01.1234.111.1. s. 3.

²⁸²⁰ BCA, 49001.1234.111.1. s. 26.

²⁸²¹ BCA, 490.01.926.604.1. s. 1.

²⁸²² BCA, 490.01.1793.1267.1.s. 1.

²⁸²³ BCA, 490.01.1793.1267.1. s. 2.

²⁸²⁴ BCA, 490.01.1794.1273.3. s. 16.

²⁸²⁵ BCA, 490.01.1794.1273.3. s. 15

edilmesine çalışılmıştır (6 Ekim 1947)²⁸²⁶. Bu paranın Müfettişin göstereceği lüzum üzerine harcanması²⁸²⁷ ve makbuzunun gönderilmesi istenmiştir²⁸²⁸.

CHP Urfa İl Özel İdaresi Başkanı Mitat Kürkçüoğlu tarafından 12 Şubat 1948'de CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen belgede, Sırın Halkodası demirbaşında kayıtlı Spartan marka radyonun bataryalarının plakalarının bozulmuş olduğu ve tamirinin de mümkün olmadığı sebebiyle yeniden iki batarya istenmiştir²⁸²⁹.

M. Budak halkodasının 1944 yılından beri ihtiyaçlarını hep kendisinin karşıladığını bundan da gurur duyduğunu fakat bütçesinin artık bunu kaldıramadığını belirtmiştir. Partinin radyo ve 195 parça muhtelif kitaptan başka hiçbir yardım yapılmadığını ifade etmiştir. Köyün 150 haneli 500 nüfusu vardır. Bu yönden halkodasının hükümetçe yüksek gayrete ve yardıma ihtiyacı olduğuna dikkat çekmiştir (10 Şubat 1950)²⁸³⁰.

4.2.4.3. Mardin'de Açılan Halkodaları ve Faaliyetleri

Ayinkaf Halkodası: Mardin'in Ayinkaf bucak merkezinde bir halk odasının inşa edilmesi için daha önce yeterli miktarda cam ve çivi gönderilmişti (21 Kasım 1949). Ancak şimdiye kadar binanın inşaatı için bir ödenek gönderilmemiş ve dolayısıyla yeniden halkodası inşa edilememiştir. Bucağın nüfus ve durumu göz önünde bulundurularak halkodasının inşaatı için 3.000 liralık bir ödeneğe ihtiyaç duyulmuştur²⁸³¹.

Ayinkaf Halkodası Başkanı Tevfik Bademci bölgede açılan Türkçe okuma-yazma kurslarına kaydedilecek 80 öğrencinin mevcut olduğunu belirtmiştir (10 Şubat 1950)²⁸³². Tevfik Bademci halkodası radyosunun tamiri için 50 liranın CHP Genel Sekreterliği tarafından halkodasına gönderilmesini talep etmiştir²⁸³³.

²⁸²⁶ BCA, 490.01.1794.1273.3. s. 14.

²⁸²⁷ BCA, 490.01.1794.1273.3. s. 12.

²⁸²⁸ BCA, 490.01.1794.1273.3. s. 11.

²⁸²⁹ BCA, 490.01.1234.111.1. s. 12.

²⁸³⁰ BCA, 490.01.1531.229.1. s. 2.

²⁸³¹ BCA, 490.01.1517.176. s. 20

²⁸³² BCA, 490.01.1057.1061. s. 14.

²⁸³³ BCA, 490.01.1231.100.2. s. 1.

Ortagurs Köyü Halkodası: Mardin Kızıltepe Ortagurs Köyü Halkodası 23 Şubat 1946'da açılmıştır. Ortagurs köyünde tesis edilen bu halk odasına bir bina tutulmuş ve bu binanın aylığı 8 liradan olmak üzere toplamda 250 lira bina sahibine verilmiştir. Halkodası Başkanı Mehmet Gökçen, 7 Ocak 1947'de gerek bina sahibinin kalan borcu ve gerekse halkodasının zarurî ihtiyaçlarının giderilmesi için lazım olan ödeneğin gönderilmesini istemiştir²⁸³⁴. Bunun sonucunda Ortagurs Halkodası için 200 lira yardım gönderilmiştir (18 06 1949)²⁸³⁵. Halkodası daha önce yardım olarak sadece 1947 yılında 100 lira alabilmişti²⁸³⁶.

Mardin CHP İl İdare Kurulu Başkanı Hıdır Coşkun Kızıltepe ilçesine bağlı Ortagurs köyündeki halk odasının ödeyemediği masrafların bir an evvel ödenmesi hususunda sık sık İl İdare Kurulu'na müracaat edildiğini belirtmiştir (18.12.1949)²⁸³⁷. Bu borcun kapanması için masraf edilen 489 liranın CHP Genel Sekreterliği tarafından gönderilmesi istenmiştir (26.04.1950)²⁸³⁸.

Kızıltepe Halkodası: Kızıltepe halkodasının genel ihtiyaçlarına karşılık olarak CHP Genel Sekreterliği tarafından 250 lira gönderilmiştir²⁸³⁹.

Mazıdağı Halkodası: Mazıdağı İlçesi Halkodası Başkanı Tevfik Öztekin halkevleri mana ve mefhumunun gerek memleketin ve gerekse bu alanda toplanan yurttaşların kültürel ve diğer bilimum bilgilerinin gelişmesine çalışan kutsal bir yuva olarak görüldüğünü belirtmiştir. 1945 yılında açılan halkodası maalesef bugüne kadar hiçbir gelişme ve mevcudiyet hareketi gösteremediği gibi ve yarı kalan bina ihtiyaçları da giderilememiştir. Bu itibarla halkodasının ihtiyacı olan tamir inşaat, mefruşat, ısıtma ve aydınlatma giderlerini karşılamak üzere asgarî 3000 liranın verilmesi ve bir radyonun tedarik edilmesi elzem görülmüştür²⁸⁴⁰. Halkodasına 300 lira²⁸⁴¹ ve ayrıca kira giderleri için de 200 lira gönderilmiştir²⁸⁴². Halkodası Başkanı Neşet Ensari, halkodasının 1945 yılındaki ilk kuruluşuna nazaran ilerlemek şöyle

²⁸³⁴ BCA, 490.01.1517.176. s. 21.

²⁸³⁵ BCA, 490.01.1517.176. s. 22.

²⁸³⁶ BCA, 490.01.1517.176. s. 26.

²⁸³⁷ BCA, 490.01.1517.176. s. 7.

²⁸³⁸ BCA, 490.01.1517.176.1. s. 7.

²⁸³⁹ BCA, 490.01.1231.100.2. s. 8.

²⁸⁴⁰ BCA, 490.01.1517.176. s. 169.

²⁸⁴¹ BCA, 490.01.1517.176. s. 27.

²⁸⁴² BCA, 490.01.1517.176. s. 29.

dursun tamamen sönmüş bir halde olduğunu belirtmiştir²⁸⁴³. Eski halkodası başkanları ve bunların idare kurulu üyeleri zaman zaman istifa etmek zorunda kalmış ve bu yüzden odanın bugünkü feci durumu doğmuştur. Halkodası Başkanı Ensari göreve başlar başlamaz ilk işin kaza Özel İdaresinin halkodasına yardım adıyla ayırdığı 200 liradan faydalanarak Diyarbakır'dan 482 lira tutarında bir radyo, on iki sandalye, bir koltuk, 2 sehpa ve Sümerbank malından 2 perde almak ve kütüphaneyi boyatmak olduğunu ifade etmiştir²⁸⁴⁴.

Ensari, halkodasının yapılacak çalışmalarla örnek bir halkodası olacağını aksi halde kendisinin de başkanlığı bırakacağını belirtmiştir²⁸⁴⁵. Mazıdağı Halkodası'nda açılan Türkçe okuma-yazma kursuna ait öğretmen ücreti ile kurs masrafı olan 200 liralık ödenek CHP Mardin İl İdare Kurulu Başkanlığına gönderilmiştir²⁸⁴⁶.

Birinci Umumî Müfettiş Avni Doğan, Mazıdağı ilçesinde mahalli yardımlarla inşa edilen halkodası binasının, yağın şiddetli yağmurlar yüzünden bir kısmının yıkıldığı ve bu binanın onarılması için, 2000 lira ödeneğe ihtiyaç duyulduğunu müfettişlik emrine verilen ödenekten 2000 liranın bu işe ayrıldığı belirtilmiş (5 Şubat 1946)²⁸⁴⁷. Mazıdağı Halkodası'nın inşaatında kullanılan malzemenin miktarı, fiyatı ve çalıştırılacak işçilerin parası ayrıntılı olarak belirtilmiştir²⁸⁴⁸. Halkodasının belirtilen plana göre²⁸⁴⁹ yapılması uygun görülmüştür (28 Haziran 1946)²⁸⁵⁰. İlçe halkodası tamirâtı için ilçe memur evleri inşaatında bulunan Fen Memuru Mehmet Erdoğan 28 Haziran 1946 tarihli keşif raporunda halkodasının bugün için tamirine imkân olmadığını dolayısıyla tamamen sökülerek yeniden yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Verilen para ile birinci kısım inşaatı olarak dört odanın yapılması kararlaştırılmıştır (20 Ağustos 1946)²⁸⁵¹. Halkodalarının inşaatına ayrılan para tükenmiş olduğundan yeni para gönderilmesi gerektiği belirtilmiştir (7 Eylül

²⁸⁴³ BCA, 490.01.1517.176. s. 36.

²⁸⁴⁴ BCA, 490.01.1517.176. s. 37.

²⁸⁴⁵ BCA, 490.01.1517.176. s. 38.

²⁸⁴⁶ BCA, 490.01.1057.1061. s. 10.

²⁸⁴⁷ BCA, 490.01.1765.1161.1. s. 34

²⁸⁴⁸ BCA, 490.01.1765.1161.1. s. 32, 31, 30.

²⁸⁴⁹ BCA, 490.01.1765.1161.1. s. 30

²⁸⁵⁰ BCA, 490.01.1765.1161.1. s. 28.

²⁸⁵¹ BCA, 490.01.1765.1161.1. s. 26.

1946)²⁸⁵². Mevsimin darlığından dolayı çatı için ayrılan 1.000 liralık ödeneğin çabuk gönderilmesi istenilmektedir²⁸⁵³.

Kazada inşa edilen halkodasının binası Jandarmaya ait arsada yapılmıştı. Bu arsanın jandarmaya verilmesi gerektiği bildirilmiştir²⁸⁵⁴. Bu durum Mazıdağı ilçesinden alınan 13 Mart 1947 tarihli²⁸⁵⁵ belge ile CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilmiştir²⁸⁵⁶.

Mazıdağı Halkodası Başkanı tarafından CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen belgede, okul dışında kalan ve vatandaşların okuyup yazmalarının sağlanması bakımından Partinin başlıca tercihlerinden birisi olan Türkçe okuma-yazma kursunun bu yıl ilçede açılması gerektiği söylenmiştir. Bu kursu idare edecek öğretmen ücreti ile ısıtma ve aydınlatma masrafı için gönderilen 150 liranın alındığı belirtilmiştir (10 Ekim 1947)²⁸⁵⁷.

Mardin'de okul çağını geçirmiş çocuklara ve gençlere mahsus olmak ve 1 Ocak 1947 tarihinde işe başlamak üzere gelecek yıl 10 yerde birer Türkçe okuma-yazma kursu açılması planlanmıştır²⁸⁵⁸. Kursların giderleri için her beş aylık kurs için CHP tarafından 50 lira ödenek verilecektir. Türkçe okuma yazma kursları açılacak yerler Mardin, Cizre, Derik, Nusaybin ve Savur halkevleri ile İdil, Kızıltepe, Mazıdağı ve Midyat halkodalarıdır²⁸⁵⁹.

Halkevi Genel Başkanlığı'na gönderilen belgede 1937'de teşekkül etmiş olan Mazıdağı ilçesinin şimdiye kadar gerek ülkenin ve gerekse halkın kalkınmasına destek olmamasının acıklı bir hakikat olduğuna dikkat çekilmiştir. Mazıdağı halkodasının bin bir sıkıntı ile yapıldığı ve yakında açılacağı belirtilmiştir. Halkodasının tamamlanması için 5.000 liralık bir ödeneğe ihtiyaç olduğu Halkodası Başkanı Tevfik Öztekin tarafından belirtilmiştir (27 Mayıs 1948)²⁸⁶⁰. Mazıdağı

²⁸⁵² BCA, 490.01.1765.1161.1. s. 22.

²⁸⁵³ BCA, 490.01.1765.1161.1. s. 21.

²⁸⁵⁴ BCA, 490.01.1765.1161.1. s. 17.

²⁸⁵⁵ BCA, 490.01.1765.1161.1. s. 16.

²⁸⁵⁶ BCA, 490.01.1765.1161.1. s. 15.

²⁸⁵⁷ BCA, 490.01.1057.1061. s. 123.

²⁸⁵⁸ BCA, 490.01.1057.1061. s. 140.

²⁸⁵⁹ BCA, 490.01.1057.1061. s. 142.

²⁸⁶⁰ BCA, 490.01.1765.1161.1. s. 11.

Halkevi binasının tapuya bağlanması ve arsa bedeli karşılığı olarak 400 lira ödenecektir (27 Kasım 1948)²⁸⁶¹.

Halkodası Başkanı Cahit Ertem, okuma-yazma kursuna 30 kişinin devam ettiğini ve derslerin de Başöğretmen Hıdır Anık tarafından verildiğini belirtmektedir (1 Şubat 1950)²⁸⁶².

Kerburan Halkodası: Midyat kaymakamlığından alınan bir belgede 25 Mayıs 1945'ten beri Kerburan bucağındaki halkodasına Ulus gazetesinin gönderilmediği bildirilmektedir. Sözü geçen gazetenin CHP Genel Sekreterliği tarafından gönderilmesi istenmiştir²⁸⁶³. Halkodası için 150 lira gönderilmiştir bu paranın 75 lirası inşaattan kalan borca²⁸⁶⁴, geri kalan 75 lirası ise halkodasının ihtiyaçlarına tahsis edilmiştir²⁸⁶⁵.

İstilli Halkodası: Nusaybin ilçesine bağlı İstilli Halkodası Başkanı Hasan Elmas, bucağa bağlı Harbe köyünde bir ocak teşkilâtının olduğunu ve bu teşkilâtın devamlı faaliyet gösterdiğini aktarmaktadır. Bu halkodasında bir adet pilli veya akümülatör radyo bulundurulmasının faydalı olacağı kanaatine varılmıştır²⁸⁶⁶.

Kasırkalandaran Halkodası: Kasırkalandaran Halkodası Başkanı Hüseyin Keleş, halkodasında okuma-yazma kursunun açılarak Şubat, Mart ve Nisan aylarında bu eğitimin devam edebileceği ve 3 aylık 150 lira ödeneğin gönderilmesi halinde kursun açılacağını söylemektedir (24 Ocak 1950)²⁸⁶⁷. Bu kursların açılması belli kurallar dâhilinde gerçekleşecektir²⁸⁶⁸.

Türkçe okuma-yazma kursuna ait öğretmen ücreti ile kurs masrafı olan 200 liralık ödenek CHP Genel Sekreterliği tarafından Kasırkalandaran ve Derizbin halkodalarına gönderilmiştir²⁸⁶⁹. Açılan kurslarda okuma-yazma bilmeyen

²⁸⁶¹ BCA, 490.01.1765.1161.1. s. 4.

²⁸⁶² BCA, 490.01.1057.1061. s. 2.

²⁸⁶³ BCA, 490.01.1244.144.1. s. 2-5.

²⁸⁶⁴ BCA, 490.01.1517.176. s. 165.

²⁸⁶⁵ BCA, 490.01.1517.176. s. 163.

²⁸⁶⁶ BCA, 490.01.1231.100.2. s. 3.

²⁸⁶⁷ BCA, 490.01.1057.1061. s. 20.

²⁸⁶⁸ C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942, s. 12.

²⁸⁶⁹ BCA, 490.01.1057.1061. s. 8.

vatandaşların Türkçe öğrenmeleri için yapılan çalışmaya özen gösterilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir²⁸⁷⁰.

Derizbin Köyü Halkodası: Derizbin Halkodası'nda Türkçe okuma-yazma kursuna 1950 Ocak ayında başlandığı bildirilmiştir. Bu kursa 45 erkek, 18 kız öğrenci düzenli bir şekilde devam etmiştir. Kurs saatleri haftanın pazartesi çarşamba ve cumartesi akşamlarına denk gelecek şekilde tasarlanmıştır²⁸⁷¹.

Harami (Derik) Halkodası: Harami Halkodası Derik ilçesinin Harami köyünde 10 Ekim.1949'da kurulmuş ve faaliyete başlamıştır. Harami Halkodası Başkanı Ahmet Baki'dir. Halkodasına gerekli ödeneğin gönderilmesi talep edilmiştir²⁸⁷².

1950 yılında Kabala²⁸⁷³, İdil²⁸⁷⁴ ve Telbisim²⁸⁷⁵ köylerindeki halkodaları için 200'er lira ödenek gönderilmiştir. Bu ödenekle halkodalarındaki masraflar ve öğretmen ücretleri karşılanacaktır. Telbisim Köyü Halkodası Başkanı Salih Özcan tarafından 18 Ocak 1950 tarihinde CHP Genel sekreterine gönderilen yazıda, ilkokul dışında kalan köylülere kurs açılmasını sağlayan CHP'nin bu faaliyetinin yerinde olduğu dile getirilmiştir. Okuma-yazma öğrenmek üzere şimdilik 52 öğrenci kendilerine kaydedilmiştir. Kurs için ayrılan para geldiğinde de kursun faaliyete geçeceği belirtilmiştir²⁸⁷⁶.

Kaymazan Köyü Halkodası: Kaymazan Köyü Halkodası'nın açılışı, 24 Şubat 1946 günü 53 kişinin katılımıyla gerçekleşmiştir. Kaymazan Köyü Halkodası Başkanı R. Yavuz'dur. Bu törende yerli sazlar ve davullar çalınmış, türküler söylenmiş, oyunlar oynanmıştır²⁸⁷⁷. Ancak Kaymazan Köyü Halkodası binasının yapılması²⁸⁷⁸ için gerekli yardım yapılamamıştır²⁸⁷⁹.

²⁸⁷⁰ BCA, 490.01.1057.1061. s. 7.

²⁸⁷¹ BCA, 490.01.1057.1061. s. 24.

²⁸⁷² BCA, 490.01.959.714.2. s. 1-2.

²⁸⁷³ BCA, 490.01.1057.1061. s. 9.

²⁸⁷⁴ BCA, 490.01.1057.1061. s. 31.

²⁸⁷⁵ BCA, 490.01.1057.1061. s. 39, 40, 41, 42.

²⁸⁷⁶ BCA, 490.01.1057.1061. s. 43-44.

²⁸⁷⁷ BCA, 490.01.1765.1161.1. s. 20.

²⁸⁷⁸ BCA, 490.01.1765.1161.1. s. 19.

²⁸⁷⁹ BCA, 490.01.1765.1161.1. s. 18

4.2.5. Gaziantep, Urfa ve Mardin’de Açılan Türkçe Okuma-Yazma Kursları

Kurslar ilkokul öğretmenleri arasından il Milli Eğitim Müdürü’nün seçeceği tecrübeli ve başarılı bir öğretmen tarafından bölgenin halkevinde veya halkodasında uygun görülen bir oda veya salonda açılıp idare edilmesi tasarlanmıştır. Bir kurs 5 ay sürecek bir ay ara verildikten sonra aynı kursun 5 aylık 2. devresine başlanacak ve bunun sonunda yapılacak sınavdan sonra öğretime yeniden bir ay ara verilecektir. Öğretim usulleri hususunda öğretmenler kendilerine Halkevi başkanları eliyle gönderilmiş olan “Türkçe Okuma ve Yazma Kılavuzu”nda yazılı olan kaidelere ve tavsiyelere uyacaklardır. Kurslarda ders veren öğretmenlere CHP tarafından tatil ayları da dâhil olmak üzere ayda 25 lira ücret verilecektir. Açılacak olan kurslarda öğrenci sayısı 10’un altında olursa ya öğretmen değişikliğine gidilmesi ya da kursun yerinin değiştirilmesi gerektiğine karar verilmiştir²⁸⁸⁰.

CHP Genel Sekreterliği 1 Mart 1950’de alınan yeni karar üzerine açılması planlanan Türkçe okuma-yazma kurslarının bir döneme indirilmesine ve kursun çalışma süresinin de ihtiyaca göre 3 veya 4 ay olarak belirlenmesine karar verilmiştir. Bu yıl kurs açmaları uygun görülen Gaziantep’e bağlı halkevleri ve halkodaları ilişik listede²⁸⁸¹ gösterilmiştir. Ödeneklerinin bekletilmeden halkevi ve halkodası başkanlıklarına teslim edilmesi ve başka ihtiyaçlara sarf edilmesi istenmiştir. Kurs çalışmalarının aksatılmamasını, kurs çalışmalarının başarılı olması için Milli Eğitim kademeleri ve Parti müfettişleri ile teftiş ve kontrol edileceğine dikkat çekilmiştir²⁸⁸².

Gercüş Halkevi Başkanı İbrahim Oğuz tarafından CHP Genel Sekreterliği’ne gönderilen 10 Ocak 1945 tarihli belgeden anlaşıldığına göre halen mevcut kurslarda halkevi başkanı ve maarif memuru, 6 köyde ise köy öğretmeni ders vermektedir. Merkez ve köylerde 190 kişi kayıtlı olup 7 şube açılmıştır. Merkezde halkevi başkanı maarif memuru İbrahim Oğuz, Ayınkaf köyünde öğretmen Zeki Aysal’ın, Teffi köyünde Hüseyin Gümüş’ün, Hisar köyünde Behçet Altın’ın, Vezrin köyünde Haşim

²⁸⁸⁰ BCA, 490.01.1057.1061. s. 140.

²⁸⁸¹ Bkz. BCA, 490.01.1055.1050.2. s. 29.

²⁸⁸² BCA, 490.01.1055.1050.2. s. 28.

Gümüş'ün, Hasankeyf köyünde Nuri Turan'ın ve Botkan köyünde İhsan Akman'ın fahri olarak ders verdiği ve çalışmaların iyi gittiğini belirtmiştir²⁸⁸³.

1946'da, cezaevi, Oğuzeli ve Ulumahsere'de 8 okuma-yazma kursu açılmış ve bu kurslara 557 kişi kaydedilerek 192 kişiye diploma verilmiştir²⁸⁸⁴.

4.2.5.1. Gaziantep'te Açılan Türkçe Okuma-Yazma Kursları

Gaziantep Halkevi vasıtasıyla açılan 9 adet Türkçe okuma-yazma kurslarına ait 200'er liraya ilaveten öğretmen ücreti ile kurs masrafı için 1.800 lira²⁸⁸⁵ 27 Ekim 1950'de alınmıştır²⁸⁸⁶. Ayrıca Gaziantep'e bağlı halkevi ve halkodalarından 11'inde açılan Türkçe okuma ve yazma kursları için de 2.200 liralık ödenek il başkanlığına gönderilmiştir. Zamanında müracaat edemeyen Gaziantep merkezinde açılmış 7 kursa ait dileğin bu yıl için yerine getirilmesine imkân bulunamadığı CHP Genel Sekreterliği tarafından bildirilmiştir²⁸⁸⁷.

Gaziantep Halkevi Başkanı Dr. Mahmut Elbeyli Milli Eğitim Müdürü ile işbirliği yapıldığını ve kursların yerleri, adedi ve öğretmenlerinin tespit edildiğini söylemiştir. 6 Şubat 1950'de ise 7 okuma-yazma kursunda derslere başlanmıştır. Her kursta 60-70 arası öğrenci mevcuttur. Mevsimin kış olmasından dolayı bir takım zarurî ihtiyaçların olduğu ve gerekli tahsilatın bir an önce gönderilmesi talep edilmiştir (14 Şubat 1950)²⁸⁸⁸. İlaveten açılacak dersane ve dershanede görevlendirilecek öğretmenlerin isimleri detaylı bir şekilde gösterilmiştir²⁸⁸⁹.

Kilis Halkevi tarafından açılan Türkçe okuma ve yazma kursuna ait hazırlıkların CHP Genel Sekreterliği tarafından tatmin edici olarak görüldüğü ve kurs masrafı ve öğretmen ücretine ait 200 liralık ödeneğin İl İdare Kurulu Başkanlığı'na gönderildiği belirtilmiştir (14 Şubat 1950)²⁸⁹⁰.

²⁸⁸³ BCA, 490.01.1057.1061. s. 148.

²⁸⁸⁴ *Yeni Gaziantep*, 29 Ekim 1946, s. 2.

²⁸⁸⁵ BCA, 490.01.1055.1050.2. s. 3.

²⁸⁸⁶ BCA, 490.01.1055.1050.2. s. 1

²⁸⁸⁷ BCA, 490.01.1055.1050.2. s. 9.

²⁸⁸⁸ BCA, 490.01.1055.1050.2. s. 13.

²⁸⁸⁹ Bkz. BCA, 490.01.1055.1050.2. s. 14.

²⁸⁹⁰ BCA, 490.01.1055.1050.2. s. 32.

Kilis Halkevi'nde açılan Türkçe okuma-yazma kursu için CHP Genel Sekreterliği tarafından gönderilen 200 liranın alındığı bildirilmiştir 15 Mart 1950²⁸⁹¹.

CHP Genel Sekreterliği tarafından Nizip, Oğuzeli halkevleri ile Gaziantep-Burgana, İslahiye-İntili, Gaziantep-Mazmahor köyleri halkodalarının açtığı Türkçe okuma-yazma kurslarına ait 200'er lira öğretmen ücreti ve kurs masrafı olarak da 1.000 lira gönderilmiştir (17 Mart 1950)²⁸⁹².

Polateli Köyü Halkodasında okuma-yazma kursunun 5 Şubat 1950'de açılacağı bildirilmiştir. Bu kursa 28 öğrencinin devam edeceği öğretimi yapacak olan eğitmenin ise Mustafa Çetin olacağı ifade edilmiştir²⁸⁹³.

Kilis Halkevi'nin açmış olduğu kursa öğretmenlik yapmak üzere Kemaliye Okulu öğretmenlerinden Adil Türköz seçilmiştir. Kursun belirtilen zaman içerisinde başlayabilmesi için gerekli ödeneğin bir an önce gönderilmesi talep edilmiştir²⁸⁹⁴.

27 Şubat 1950'de Hacı Köyü, Sakçagöz ve İspanak Köyü halkodaları ile Fevzipaşa Halkevi'nde açılan Türkçe okuma-yazma kursuna 200'er lira öğretmen ücreti ile kurs masrafları için de 800 lira CHP Genel Sekreterliği tarafından gönderilmiştir²⁸⁹⁵.

Nurgana Köyü Halkodası tarafından açılacak olan Türkçe okuma ve yazma kursuna ait hazırlıkların CHP Genel Sekreterliği tarafından tatmin edici olarak görüldüğü ve bunun için 200 lira gönderileceği bildirilmiştir²⁸⁹⁶. Kurs 1 Şubat 1950 Çarşamba gününden itibaren başlamıştır. Kurs eğitmeni Hamza Aslan'dır. Kursa okuyamaz olmayan vatandaşlardan 40 öğrenci kaydedilmiştir. Kursun gaz, tebeşir, lamba ve diğer ihtiyaçları için bir an evvel para gönderilmesi Nurgana Köyü Halkodası Başkanı Hamza Aslan tarafından talep edilmiştir²⁸⁹⁷.

İslahiye-İntili Köyü Halkodası'nın Türkçe okuma-yazma kursuna ait hazırlıkları CHP Genel Sekreterliği tarafından tatmin edici olarak görülmüş, kurs

²⁸⁹¹ BCA, 490.01.1055.1050.2. s. 15

²⁸⁹² BCA, 490.01.1055.1050.2. s. 18.

²⁸⁹³ BCA, 490.01.1055.1050.2. s. 27.

²⁸⁹⁴ BCA, 490.01.1055.1050.2. s. 33.

²⁸⁹⁵ BCA, 490.01.1055.1050.2. s. 34.

²⁸⁹⁶ BCA, 490.01.1055.1050.2. s. 35

²⁸⁹⁷ BCA, 490.01.1055.1050.2. s. 36.

çalışmalarının derhal başlanması rica edilmiştir (20 Şubat 1950). Köyde okuma yazma bilmeyen 60 öğrenci olduğu tespit edilmiştir. Bunların eğitiminin Ayten Berk ve Hüseyin Alpaslan tarafından verileceği belirtilmiştir²⁸⁹⁸.

Gaziantep Mazmahor Köyü Halkodasının çalışmaları da CHP Genel Sekreterliği tarafından tatmin edici olarak görülmüş ve kurs çalışmalarının derhal başlaması gerektiği üzerinde durulmuştur²⁸⁹⁹.

İslâhiye Halkevi'nde açılan Türkçe okuma ve yazma kursuna ait öğretmen ücreti ve kurs masrafı olarak 200 lira CHP Genel Sekreterliği tarafından 6 Şubat 1950'de gönderilmiştir²⁹⁰⁰. Bu yıl Türkçe okuma-yazma kursunun Şubat ayında başlanacağını bildiren halkevi Başkanı Mustafa Gök, öğrenci sayısının 70-80 arasında olduğunu ve ders yerinin ilçe ilkokulunda olacağını ve bunun için öğretmen Halil Öner'in münasip görüldüğünü söylemiştir. Bunun için gerekli ödeneğin gönderilmesi CHP Genel Sekreterliği'nden istenmiştir²⁹⁰¹.

Nizip Halkevi'nin Türkçe okuma-yazma kursuna ait hazırlıkları CHP Genel Sekreterliği tarafından tatmin edici görülmüştür. Halkevi Başkanı Enver Tuna kursun Cumhuriyet İlkokulu'nda yapılacağını ve öğretmenlik işini de İstiklal Okulu öğretmeni Salih Akdoğan tarafından yürütüleceğini bildirmiştir²⁹⁰².

Kilis Ispanak Köyü Halkodası'nda açılan Türkçe okuma-yazma kursuna öğretmen ücreti ve kurs masrafı olarak 200 lira gönderilmiştir²⁹⁰³. Kilis-Polateli bucağı Ispanak Köyü Halkodası Başkanı Ali Polat açılacak olan kursa 33 öğrencinin devam edeceğini belirtmiştir (20 Ocak 1950)²⁹⁰⁴.

Fevzipaşa Halkevi'nin Türkçe okuma-yazma kursuna ait hazırlıkları CHP Genel Sekreterliği tarafından memnuniyetle karşılanmıştır²⁹⁰⁵. Fevzipaşa Halkevi başkanı İbrahim Sarı Türkçe okuma-yazma bilmeyenler için açılacak kursa 35-40

²⁸⁹⁸ BCA, 490.01.1055.1050.2. s. 37-38.

²⁸⁹⁹ BCA, 490.01.1055.1050.2. s. 39.

²⁹⁰⁰ BCA, 490.01.1055.1050.2. s. 42.

²⁹⁰¹ BCA, 490.01.1055.1050.2. s. 44.

²⁹⁰² BCA, 490.01.1055.1050.2. s. 46.

²⁹⁰³ BCA, 490.01.1055.1050.2. s. 48.

²⁹⁰⁴ BCA, 490.01.1055.1050.2. s. 50; Kursa devam eden öğrencilerin listesi için bkz. BCA, 490.01.1055.1050.2. s. 51.

²⁹⁰⁵ BCA, 490.01.1055.1050.2. s. 55.

öğrencinin katılacağını bildirmiştir. Kurs halkevinde açılacak ve öğretmen olarak teknik okul başöğretmeni Sami Ayman ve Cemal Özen görevlendirilecektir²⁹⁰⁶.

Hacar Köyü Halkodası Başkanı Şiho Doğan açılacak kursa 40 kişinin devam edeceğini kursu okul başöğretmeni Doğan Çağlar'ın idare edeceğini ve kursun Hacar Köyü okulunda açılacağını bildirmiştir 12 Ocak 1950²⁹⁰⁷.

Kilis Elbeyli Halkodası'nın açmış olduğu Türkçe okuma-yazma kursuna 20 kişinin katılacağı bu kurs için de merkez ilkokul eğitmeni Reşit Nacar'ın görevlendirileceği bildirilmiştir²⁹⁰⁸.

Kilis Halkevi Başkanı Eczacı Zekeriya Topaloğlu, 29 Nisan 1946 tarihli belgede halkevi tarafından açılan Türkçe okuma-yazma kursuna 50 öğrencinin başladığını bunun için kalem ve defter gibi okul araçları dağıtıldıktan başka iyi derece alanlara birer ilkokul dergisi hediye edildiğini belirtmiştir. Yapılan sınavda başarılı olan 31 öğrenciye diplomaları verilmiştir²⁹⁰⁹. Gaziantep İl İdare Kurulu yoluyla gönderilen 120 lira 16 Mart 1946 Cumartesi günü alınmıştır. Kursa devam eden yoksul öğrenciler için ayrılan 20 liradan 5 liraya tebeşir alınmış ve 29 yoksul ve fakir öğrenciye 8 lira 10 kuruşluk kalem ve defter dağıtılmıştır. Geriye kalan paradan 50 liranın kursu başarı ile idare eden öğretmene verilmesi kararlaştırılmıştır²⁹¹⁰.

CHP Gaziantep İl İdare Kurulu Başkanı Cemil Alevli, Türkçe okuma-yazma bilmeyen yurttaşlara kurslar açmak için İl İdare Kurulu'nun emrine gönderilen 1.120 liranın 1.000 liranın merkez halkevine, 120 lirasının da Kilis Halkevi'ne gönderildiğini bildirmiştir. Ayrıca merkezde biri cezaevinde, 10 tanesi merkez ilkokullarında, 6 tanesi köylerde; Kilis'te biri halkevinde, 2'si Kemaliye ve Şehit Sakıp okullarında ve 1 tanesi de Alimantar köyünde olmak üzere 21 dershanenin açıldığı ve faaliyete geçtiği belirtilmiştir²⁹¹¹.

²⁹⁰⁶ BCA, 490.01.1055.1050.2. s. 58.

²⁹⁰⁷ BCA, 490.01.1055.1050.2. s. 59.

²⁹⁰⁸ BCA, 490.01.1055.1050.2. s. 60.

²⁹⁰⁹ BCA, 490.01.1055.1050.2. s. 64.

²⁹¹⁰ BCA, 490.01.1055.1050.2. s. 65.

²⁹¹¹ BCA, 490.01.1055.1050.2. s. 66.

4.2.5.2. Mardin’de Açılan Türkçe Okuma-Yazma Kursları

1947 yılından başlamak üzere Mardin’in ilçeleri Gercüş, Nusaybin, Kızıltepe, Mazıdağı ve Midyat halkodasında Türkçe okuma-yazma kursları açılmıştır. Nisan sonuna kadar süren birinci devrede İdil ve Midyat kurs açmamış diğer devrelerde bazılarının açıp açmadığı öğrenilememiştir²⁹¹². Nusaybin Halkevi ile Mazıdağı Halkodası’nda açılan Türkçe okuma-yazma kursunun 4 aylık öğretmen ücreti ile 50’şer lira kurs masrafı için CHP Genel Sekreterliği’nden 300 lira gönderilmiştir (2 Eylül 1948)²⁹¹³.

Gercüş ve Cizre’de Türkçe okuma-yazma kursunun ayda 25 liradan 1 Ocak 1948’den 30 Nisan 1948’e kadar 4 aylık öğretmen ücreti ve 50’şer lira kurs masrafı CHP Genel Sekreterliği tarafından gönderilmiştir²⁹¹⁴.

4.2.6. Gaziantep, Urfa ve Mardin’de Açılan Köy Kadınları Gezici Kursları

Bölgenin kültürel kalkınmasını sağlamak amacıyla köy kadınları gezici kursları açılmıştır. Bu kapsamda Mardin’in Nusaybin ve Urfa’nın Siverek ilçelerinde faaliyetlerini yürütmüşlerdir²⁹¹⁵. Milli Eğitim Bakanlığı’nca Nusaybin, Derik, Savur, Kızıltepe’de açılan “Köy Kadınları Gezici Kursları”nda çalışan kurs öğretmenlerine 140 lira yardım gönderilmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı’nın Doğu vilâyetlerinde açmakta olduğu Köy Kadınları Gezici Kurslarının sayılarını 1950 yılında artırmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı’ndan alınan liste gereğince Mardin’de 1949-1950 öğretim yılında açılmış olan kurslar şöyledir: 1 Türkan Tanyeri-Nusaybin, 2 Menekşe Sürer-Derik, 3 Meserret Gül-Savur, Azize Filoto-Kızıltepe (7 Şubat 1950)²⁹¹⁶

Mardin Akşam Kız Sanat Okulu Müdürü Şükran Bulut tarafından CHP İl İdare Kurulu Başkanlığına gönderilen belgede, Mardin’de beş kazada faaliyette bulunan Köy Kadınları Gezici kurs öğretmenlerinden yalnız birinin Cizre’de çalışan 321 nolu kurs öğretmeni Hikmet Alperat’ın ayrı tutularak diğer 4 kurs öğretmenine CHP Genel Sekreterliği’nce ayda 20’şer lira yardım gönderilmiştir. Doğunun kalkınması için aynı bölgede ve hatta emsallerinden daha büyük bir mahrumiyette, en uzak kaza

²⁹¹² BCA, 490.01.1057.1061. s. 93.

²⁹¹³ BCA, 490.01.1057.1061. s. 103, 104, 105.

²⁹¹⁴ BCA, 490.01.1057.1061. s. 115,116.

²⁹¹⁵ TBMM TD, Dönem: 8, C. 16, Toplantı: 3, 48. Birleşim (21.02.1949), s. 202.

²⁹¹⁶ BCA, 490.01.1057.1061. s. 49-50.

olan Cizre’de büyük bir gayretle çalışan Hikmet Alperat’ın aynı menşeye sahip olan emsallerinden aylık olarak bu yardımdan mahrum bırakılmaması gerektiği bildirilmiştir. CHP Genel Sekreterliği’nden Öğretmen Hikmet Alperat için 140 liralık ödenek gönderilmiştir²⁹¹⁷.

Nusaybin’de açılan Köy Kadınları Gezici Kurs Öğretmeninin 8 aylık ücreti olan 320 lira CHP Genel Sekreterliği tarafından gönderilmiştir²⁹¹⁸.

CHP Genel Sekreteri adına Emin Erişirgil tarafından Mardin CHP İl İdare Kurulu Başkanlığı’na gönderilen 21 Ekim 1947 tarihli belgede, Doğu ve Güneydoğu vilâyetlerinde açılan Köy Kadınları Gezici Kurslarında bin bir mahrumiyete katlanıp öğretmenlik yapan genç kızların gittikleri yerlerde birçok güçlüklerle karşılaştıklarını belirtmiştir. Ülke için çalışan bu yurt evlatlarına yer bulma ve ihtiyaçlarını temin etme hususunda rehber olup kendilerine kolaylık gösterilmesi gerektiği bildirilmiştir²⁹¹⁹.

²⁹¹⁷ *BCA*, 490.01.1057.1061. s. 51, 52, 53.

²⁹¹⁸ *BCA*, 490.01.1057.1061. s. 55, 56, 57.

²⁹¹⁹ *BCA*, 490.01.1057.1061. s. 61.

4.3. SAĞLIK HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YARDIMLARI

Bu dönemde toplumun ekonomik ve sosyal gelişimini olumsuz yönde etkileyen en önemli hastalıklardan biri sıtmaydı. Bu salgın hastalık etkisini bilhassa Doğu ve Güneydoğu'da hissettirmiştir. Şanlıurfa başta olmak üzere, Gaziantep ve Mardin de bulunmaktaydı²⁹²⁰.

1946-1947 tarihli Recep Peker Hükümeti'nin programında sağlık işleri ile alakalı bir takım düzenlemelerin yapılması planlanmıştır²⁹²¹. Köy enstitülerinde yetiştirilen köy sağlık memuru sayısının artırılması²⁹²² trahom, sıtma, verem ve frengi gibi bulaşıcı hastalıklara karşı koruyucu savaş vasıtaları ve teşekküllerinin kuvvetlendirilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir²⁹²³. Sağlık kuruluşları bölgenin ihtiyaçlarına uygun olarak düzenlenmiştir. Bu amaçla yapılan çalışmalarla doktor ve araçların kasabalara ve köylere kadar götürülmesi planlanmıştır. Sağlık kurullarına gerekli uzman doktor, eczacı, hemşire, ebe ve hastabakıcı gibi elemanların yetiştirilmesi devlet tarafından kontrol edilecek ve kimsesiz çocukları koruma işine gerektiği ölçüde önem verilecektir²⁹²⁴.

Hükümet, ülke sağlığının korunması ve kuvvetlendirilmesi gerektiği politikasıyla hareket etmiştir. Sağlıklı nesil ve nüfus artışının en büyük düşmanı olan sıtma, verem, trahom ve zührevi hastalıklarla mücadele ve ülkenin muhtaç olduğu sağlık merkezlerine kavuşturulması için de önemli çalışmalar yapılmıştır²⁹²⁵. Başbakan Hasan Saka, veremle hızlı bir şekilde mücadeleye girişmek gerektiğini belirterek bunun için 200.000.000 liraya ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir²⁹²⁶. Veremle mücadele kapsamında yurdun tamamını kapsayan genel bir tarama yapılması planlanmıştır²⁹²⁷.

²⁹²⁰ Yaşar Göz, Muhammet Güzel Kurtoğlu ve Diğerleri, "Van İlinde Sıtma: Epidemiyolojik Bir Çalışma", *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, C. 28, S. 4, 2004, s.175.

²⁹²¹ *Hükümet Programları (1920-1965)*, s. 183-184.

²⁹²² *TBMM TD*, D: 8, C. 1, Birleşim: 3 (14.08.1946), s. 34.

²⁹²³ *TBMM TD*, D: 8, C. 1, Birleşim: 3 (14.07.1946), s. 35.

²⁹²⁴ *TBMM TD*, D: 8, C. 1, Birleşim: 3 (14.08.1946), s. 35.

²⁹²⁵ *TBMM TD*, Devre: 8, C. 3, Birleşim: 18, (18.12.1946), s. 221.

²⁹²⁶ *Cumhuriyet*, 1 Aralık 1948, s. 3.

²⁹²⁷ *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1948, s. 1.

Verem de Türkiye'nin birçok yerinde rastlanılan ve birkaç yıldan beri Urfa'da da görülen bir hastalıktır. Veremin yayılmasının nedeni olarak yoksulluk dolayısıyla halkın gıdasız kalmasıdır²⁹²⁸. Urfa'da kaç veremlinin mevcut olduğu tam olarak tespit edilememiştir²⁹²⁹. Devlet hastanesine ilaveten inşa olunacak 25 yataklı Verem ek binası yapılmıştır. Verem ek binasının tesisi ve bu teşkilâtı takviye eden Veremle Savaş Derneği'nin faaliyeti önemli bir yer tutmuştur²⁹³⁰.

1949 yılında dönemin Başbakanı Hasan Saka, veremle acele bir mücadeleye girişmek gerektiğini belirterek bunun için parti grubunda bir komisyon teşkilini teklif etmiştir. Başbakanın izahlarından, mücadele için asgarî 200 milyon liraya ihtiyaç olduğu da anlaşılmıştır²⁹³¹. Verem Savaşı hakkında Sağlık ve Sosyal Yardım ve Bitçe Komisyonları raporları gündeme alınmıştır²⁹³².

Muğla Milletvekili Dr. Mîtat Sakaroğlu ülkede her yıl birçok insanın bu hastalıktan öldüğünü tespit ettiklerini belirtmiştir. Bu hastalıkla mücadele konusunda hususî mücadele derneklerinin faaliyetlerinin önemli olduğu ifade edilmiştir. Komisyondaki müzakerelerde görüldüğü üzere bilhassa verem tecrit hastanelerinin tesisiyle hastaları cemiyet içinden bulup çıkarmak ve bu hastalığı etrafa bulaştırmamak için özel emek sarf edilmiştir²⁹³³. Kastamonu Milletvekili Tahsin Coşkan, verem hastalığının bir diş ağrısı gibi, bir böbrek sancısı gibi ıstıraplı bir şey olmadığını; fakat mütemadiyen insanları eriten, kendisine bütün şefkat ve merhameti celbeden bir âfet olduğunu söylemiştir. Bu âfetin tahribatı²⁹³⁴ Türkiye'de tahmin edildiğinde çok daha fazla olduğunu belirtmiştir²⁹³⁵. Her ne kadar hastane açılmış ve vatandaşların sağlık durumu ile yakından alakadar olunmuş ise de veremden her yıl birçok insan hayatını kaybetmiştir²⁹³⁶.

²⁹²⁸ *Urfa Postası*, 1 Şubat 1949, s. 1.

²⁹²⁹ *Urfa Postası*, 6 Mayıs 1949, s. 1.

²⁹³⁰ *Urfa*, 7 Şubat 1950, s. 1.

²⁹³¹ *Cumhuriyet*, 1 Aralık 1948, s. 3.

²⁹³² *TBMM, TD*, Dönem: 8, C. 18, Toplantı 3. 66. Birleşim (07.04.1949), s. 141.

²⁹³³ *TBMM, TD*, Dönem: 8, C. 18, Toplantı 3. 68. Birleşim (11.IV.1949), s. 240.

²⁹³⁴ *TBMM, TD*, D: 8, C. 18, T: 3, 68. Birleşim (11.IV.1949), s. 241.

²⁹³⁵ *TBMM TD*, D: 8, C. 18, T: 3, 68. Birleşim (11.IV.1949), s. 242.

²⁹³⁶ *Zafer*, 2 Nisan 1950, s. 2.

Urfa'da ise tifüs ve tifo vakaları görülmüş ancak salgın halini almamıştır. Hükümet ve belediye sağlık çalışanları halkı aşuya tabi tutmuşlardır²⁹³⁷. Urfa'da görülen tifo vakalarına karşı halkın aşılmasına başlanmış ve hatta bazı semtlerde ikinci kez aşı tatbik edilmiştir²⁹³⁸.

Doğu ve Güneydoğu'nun kalkınması ödenekleri ile sağlık faaliyetlerinin artırılması ve tesislerin kurulması sağlanmıştı. 1949'da, motorlu seyyar üç Sahra Hastanesi kurulmuştur. Bununla beraber Urfa, Mardin, Hakkâri, Van, Ağrı ve Siirt vilâyetleri sağlık taramasından geçirilmişti²⁹³⁹.

Sağlık işlerinin komşu ülkelere nazaran geride olduğunu belirten hükümet bir taraftan şehirlerdeki hastanelerin düzenlenmesine ve çoğaltılmasına çalışmış, diğer taraftan da köylünün sağlık ihtiyaçlarının teminini sağlamayı amaçlamıştır. Bu dönemde yeni portatif hastane ve sağlık merkezleri açılması için gerekli çalışmalara başlanmıştır. Verem ve sıtma gibi bulaşıcı hastalıklara karşı daha kapsamlı ve ciddi bir mücadele programı hazırlanmıştır²⁹⁴⁰.

Sağlık alanındaki kamu harcamaları 1946 yılından başlayarak düzenli bir artış göstermiştir. Bu dönemde 1946 yılında devlet hastanelerinde veremlilere tahsis edilen yatak sayısı 546 iken, 1949'da 1.097'ye, 1950 yılı başında da 1.838'e çıkarılmıştır. Bu hususta Özel İdare, Belediye ve diğer kuruluşlara ait hastanelerle birlikte toplam 3.570 yatak bulunduğu ve verem savaş derneklerine 2.000.000 lira yardım yapıldığı görülmektedir. Yine aynı yıl 9.617.676 vatandaş sıtma tedavisi için kontrol altına alınmıştır²⁹⁴¹.

²⁹³⁷ *Urfa*, 11 Şubat 1947, s. 1.

²⁹³⁸ *Yenilik*, 17 Ekim 1947, s. 1.

²⁹³⁹ Kardaş, s. 409-4010.

²⁹⁴⁰ *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1950, s. 4.

²⁹⁴¹ Aşgın, s. 82-83.

4.3.1. Gaziantep, Urfa ve Mardin'de Bulaşıcı Hastalıklarla Yapılan Mücadele

TBMM hükümetleri, yurdun büyük bir kısmını istila eden ve her yıl birçok vatandaşı körler arasına katarak görme hissinden mahrum bırakan trahom hastalığıyla mücadeleye ayrıca önem vermiştir. Bu mücadelenin bir sonucu olarak biri Adana ve diğeri Diyarbakır'da olmak üzere iki grup halinde çalışan trahomla mücadele teşkilâtının 16 hastanesi, 32 dispenseri ve 35 köy tedavi evi vardır²⁹⁴².

Güneydoğu ile Doğu Anadolu'da, sonradan olma körlüklerin esas sebebi olan trahomun oranı genellikle yüksek olmuştur. Bu bölgede trahomluların sayısının 1 milyondan fazla olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen son rakamlar genel nüfus içinde trahomluların oranını Urfa'da yüzde 56, Malatya'da yüzde 49, Mardin'de yüzde 45, Bingöl'de yüzde 21, Elazığ ve Diyarbakır'da yüzde 20, Muş, Erzurum ve Van'da yüzde 15, Tunceli'de yüzde 14, Bitlis'te yüzde 7, Kars'ta yüzde 8,5 olarak tespit edilmiştir²⁹⁴³. Urfa'da Trahomla mücadele teşkilâtının ciddi çalışmaları neticesinde trahom hastalığında önemli azalma görülmüştür. Ayrıca diğer salgın hastalıklar konusunda da alınan tedbirlerin iyi neticeler verdiği görülmüştür²⁹⁴⁴. Bu hastalığın yaygın olduğu bölgelerde trahomla mücadele istasyonları ile köy trahom evlerinin yaygınlaştırılması planlanmıştır²⁹⁴⁵.

Trahom hastalığı ile ilgili olarak dönemin Sağlık Bakanı Dr. Behçet Uz bir rapor hazırlamıştır. Rapordaki bilgilere göre 1948 yılı itibarıyla bu hastalığın görüldüğü bölgelerde 3 milyona yakın insan bulunmaktadır. Bunlardan trahom hastalığına yakalananların oranı yüzde 60 civarındadır. Adana ve Diyarbakır olmak üzere iki baştabiplik bölgesi oluşturulmuştur. Trahom hastanelerinin sayısı 16'ya ve yatak kapasiteleri ise 225'e çıkarılmıştır. Bununla beraber Trahom Köy Tedavi Evleri'nin sayısı da 35'tir. Trahomla mücadeledeki kadro durumu ise 48 doktor, 19 hemşire ve 127 sağlık memurundan ibarettir. Bunlardan 24 doktor, 13 hemşire ve 60 sağlık memuru bölgede aktif olarak görev yapmaktadır. Trahomla mücadelenin ilk

²⁹⁴² TBMM TD, Devre: 8, C. 3, Birleşim: 18, (18.12.1946), s. 222.

²⁹⁴³ Kardaş, s. 407.

²⁹⁴⁴ Urfa, 25 Mart 1949, s. 1.

²⁹⁴⁵ Cumhuriyet, 9 Ekim 1948, s. 3.

yıllarında bölgede trahom oranı yüzde 70 olarak tespit edilmişti. Yapılan 21 yıllık mücadele neticesinde bu oranın önemli ölçüde düştüğü saptanmıştır²⁹⁴⁶.

Trahomla savaş için 1946'da 33 olan dispanser sayısı 1949'da 40'a, 35 olan köy tedavi merkezi de 99'a çıkarılmıştır. Frengi ile mücadelede ise 6 olan bölge sayısı 9'a yükseltilmiştir. Bununla beraber 1946 yılında koruyucu hekimliğe dair merkez sayısı 10 iken 1949'da 16'ya çıkarılmıştır²⁹⁴⁷.

Bu dönemde mücadele edilen bir diğer salgın hastalık da vebadır. Bu mücadele kapsamında Urfa'nın Akçakale ilçesine bağlı Habetülgazel köyünde ölümle sonuçlanan 3 veba vakası görülmüştür. Komşu ülkelerde birkaç yıldan beri görülen veba vakalarına karşı, sınır ve sahillerde alınan sıkı tedbirlerle Türkiye'de bugüne kadar birkaç münferit veba vakası dışında rastlanmamıştır. Suriye sınırındaki bir köyde görülen veba vakası dolayısıyla hastalığın görüldüğü köy karantina altına alınmıştır. Bu köy ve civar köylerin bütün halkının vebaya karşı aşılmasına başlandığı gibi hasta aranması, fare ve pire itlafi ve sair gerekli bütün mücadele tedbirleri de alınmıştır. Hastalığın çıktığı bölgeye uzmanlarla beraber mücadele personeli, laboratuvar, mücadele malzemesi ve bir sağlık müfettişi gönderilmiştir²⁹⁴⁸.

Veba münasebetiyle yapılan incelemelerde hastalığı bulaştıran haşerenin sadece bit değil; sivrisinek, karasinek, tahtakurusu ve hamamböceği gibi birçok haşerenin olduğu tespit edilmiştir²⁹⁴⁹. Bu haşerelerin itlafi için Sağlık Müdürlüğü ile Belediye birlikte çalışarak otel, han ve hamam gibi umumî yerler DDT²⁹⁵⁰ ile ilaçlanmıştır²⁹⁵¹. Veba hastalığının görülmesi hasebiyle köyce tecrit edilen üç köy halkı hastalığın önemine binaen sıkı bir çember ve abluka içine alınarak dışarıyla temasları kati surette yasaklanmıştır. Uzun süren bu tecrit sırasında köylüler iâşe, gıda tedariki bakımından; savaş heyeti de hastaların tecridi yönünden büyük müşküllerle karşılaşmıştır. Nihayet durumun önemini fark eden bakanlık bu yurttaşlar için Kızılay'ın şefkatini istemiş ve 15.000 lira yardım ile uzun zaman

²⁹⁴⁶ Hamdi Doğan, "Cumhuriyet Döneminde Adıyaman ve Besni'de Trahom (1925-1975.)", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 16 (2), s. 465.

²⁹⁴⁷ Aşgın, s. 83.

²⁹⁴⁸ *BCA*, 030.10.177.224.11.

²⁹⁴⁹ *BCA*, 030.01.53.316.5. 3.

²⁹⁵⁰ DDT, salgın hastalıklarda nakilleri olan haşereleri önemli ölçüde imha kuvvetini haiz bir maddedir. Bkz. *Vakit*, 13 Kasım 1945, s. 2.

²⁹⁵¹ *Urfa*, 11 Şubat 1947, s. 1.

serbestiden mahrum kalan vatandaşlara iaae yardımı yapılmıştır. Yine aynı müessesenin verdiği çadır ve diğer malzeme ile de hastaların tecridi ve savaş heyetinin ibatesi mümkün olabilmıştır²⁹⁵².

Bu salgın hastalıkların dışında bölgede ayrıca kızıl, kızamık, boğmaca, difteri, suçiçeği, kabakulak, trahom, tifo, paratifo, verem dizanteri ve barsak parazitleri gibi hastalıklar da görölmüřtür²⁹⁵³. Yine bu hastalıkların birçoğunda ilk belirtiler olan öksürük, nezle, göz kızarıklığı, seste bozukluk, hafif veya yüksek ateş gözlemlenmiştir. Bu tür hastalıklar okullarda da görüldüğünden Milli Eğitim ve Sağlık Bakanlıklarının müşterek çalışmaları ile bu hastalıkların etkileri azaltılmaya çalıřılmıştır²⁹⁵⁴.

Urfa'da bakımsız bir durumda olan memleket hastanesinin tam teşekküllü ve 50 yataklı bir hastaneye dönüştürölmesi için çalışma başlatılmış ve çalışmaların 1947 Ağustos'unda bitirilmesi planlanmıştır²⁹⁵⁵. Yapılan inceleme sonucunda Urfa Memleket hastanesinin devlet hastanesi olarak kullanılması için bütçeden ödenek ayrılmıştır²⁹⁵⁶. Hastanenin henüz birçoğ eksiki olduğu ve bunların başında da röntgen cihazının geldiği belirtilmiştir. Daha sonra bu cihaz hastaneye tahsis edilerek ve hastane bahçesi içinde iki katlı bir bina bunun alt katında Poliklinik ve Röntgen dairesi açılmıştır²⁹⁵⁷.

Komşu ölkelerde çıkıp Türkiye'ye yayılma ihtimali olan salgın hastalıklardan bir de koleradır. Koleraya karşı alınan ilk tedbirlerden biri Nusaybin, Akçakale, Çobanbey, İslahiye ve Ayındelfi kapılarının açık bırakılması ve diğer kısımlardan ölkeye her türlü girişin yasaklanmasıdır. Bunu temin için bölgedeki Gümrük kıtaları arttırılmış ve ordu birlikleri takviye edilmiştir. Kolera salgını ve bulaşma tehlikesi önleninceye kadar Mısır'la olan deniz ve hava seferlerinin kaldırılması kararlařtırılmıştır²⁹⁵⁸. Ayrıca koleralı bölgelerden gelecek olan meyve, sebze ve

²⁹⁵² *TBMM, TD*, Devre: 8, C. 8, Toplantı 2. 23. Birleşim (26.12.1947), s. 252.

²⁹⁵³ *BCA*, 030.01.53.316.5. 1.

²⁹⁵⁴ *BCA*, 030.01.53.316.5. 2.

²⁹⁵⁵ *Urfa*, 25 şubat 1947, s. 1.

²⁹⁵⁶ *TBMM TD*, Dönem: 8, C. 11, Toplantı: 2, 47. Birleşim (14.04.1948), s. 2.

²⁹⁵⁷ *Urfa*, 2 Aralık 1949, s. 2.

²⁹⁵⁸ *BCA*, 030.18.01.02.114.67.7.

kabuklu deniz hayvanları ile pişirilmeden yenen gıda maddelerinin yurda sokulmamasına²⁹⁵⁹ Bakanlar Kurulu tarafından karar verilmiştir (6 Kasım 1947)²⁹⁶⁰.

1948'de Mısır'daki kolera salgını sona erdiği için kolera bakımından uygulanmakta olan tedbirlerin devamına lüzum kalmamıştır. Suriye'de Havran bölgesinde kolera vakası görüldüğü, bu bölgede daha önce 50 kişinin koleradan öldüğü bildirilmiştir. Hastalığın komşu ülkeye sirayet etmesi ile durumun ciddiyeti bir kat daha artmıştır. Bu bakımdan Suriye için de sıhhi tedbirler alınması gerektiğinden Suriye'den Türkiye'ye geleceklere vize verilmemesi hususu Dışişleri Bakanlığı'na yazıldığı gibi Mısır'a tatbik edilen bütün sağlık tedbirlerinin Suriye'ye karşı da aynen uygulanması kararlaştırılmıştır²⁹⁶¹. Veba münasebetiyle Urfa'da uygulanan gazlı DDT salgın hastalıkların çoğunu önlemiş bilhassa veba ve kolera gibi öldürücü hastalıkları tamamen önlemek suretiyle büyük çapta insan kaybının önüne geçmiştir. Azamî itina neticesi bölgede kara ve sivrisineklerle her çeşit haşere yok edildiğinden sıtma ve şark çıbanı da azalmış ve yok denecek nispete gelmiştir²⁹⁶². Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, sıtma mücadelesinin olumlu neticeler vermesinden dolayı gelecek yıllarda bu mücadeleyi daha da arttıracaklarını belirtmiştir²⁹⁶³.

Suriye sınırında girişe açık bırakılan 6 kapıda mevcut tertibat, Suriye'den geleceklere karantina için barındırılmalarına yetmeyeceği için hastalığın devam ettiği sürece Suriye topraklarından geçen bütün tren seferleri iptal edilmiştir. Mısır'a karşı yapıldığı gibi Suriye ile olan deniz ve hava seferlerinin de kaldırılması zarurî görülmüştür. Bir miktar kolera aşısı verilebileceğinin ve sağlık teşkilâtı tarafından kara sınırı boyunca Suriye bölgesinde de aşı tatbikinin uygulanmasının mümkün olabileceği bulunduğu Suriye makamlarına bildirilmiştir²⁹⁶⁴.

Bölgenin kalkınma programıyla ilgili olarak Urfa'da bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek için görevlendirilen ekip, seyyar hastane ve malzemesiyle birlikte Ankara'dan hareket etmiştir. İlk olarak Akçakale ilçesinde işe başlayacak olan ekibin

²⁹⁵⁹ BCA, 030.18.01.02.115.96.18.

²⁹⁶⁰ BCA, 030.18.01.02.114.69.3.

²⁹⁶¹ BCA, 030.10.177.224.14. 1.

²⁹⁶² *Urfa*, 25 Mart 1949, s. 1.

²⁹⁶³ *Cumhuriyet*, 9 Ekim 1948, s. 1.

²⁹⁶⁴ BCA, 030.10.177.224.14. 2.

amacı ilçe ve köylerde hastaları muayene etmek, ilaç vermek, bulaşıcı hastalıkları tespit etmek frengi, trahom, verem gibi sosyal hastalıklara karşı halkı uyarmak ve bu konuda bilgiler vermek ve bu hastalıklara tutulanları imkân dâhilinde tedavi etmektir²⁹⁶⁵. Görevlendirilen ekibin doktor ve memurlarının Urfa dâhilinde tahakkuk edecekleri yollukları için 2.000 lira ödenek verilmiştir. DDT eritmek üzere satın alınacak gaz ve ekip emrinde motorlu taşıtları işletme masrafı için toplamda 6.000 liralık ödenek Akçakale Mal Müdürlüğü'ne gönderilmiştir²⁹⁶⁶.

Birçok bulaşıcı ve risk faktörü yüksek hastalıklara ev sahipliği yapan Urfa'da sıtma hastalığına da rastlanmıştır. Ancak alınan tedbirler neticesinde bu hastalıkta bariz bir azalma görülmüştür. Urfa merkez sıtma tabipliğine bağlı Akçakale kazasının üç köyü de dâhil olmak üzere 55 kadar muhtarlık vardır. Bu köyler su kenarı veya suya uzaklığı üç kilometreden daha az olan yerlerdir. Bunlar da başlıca yedi daireye ayrılmış ve her birine birer sağlık koruyucu verilmiştir. Bu kısımlar içerisinde 1949'da sarf edilen DDT Petrol ve mazot ayrıca da sıtma ilaçları vardır. 1 Ocak 1949'dan 30 Kasım 1949 sonuna kadar sıtma ile önemli bir mücadele yapılmıştır. Bu mücadelede muayene edilen hasta sayısı 17.905 ve bunlardan sıtmalı olanlar 4.575 kişi olarak tespit edilmiştir. Sarf edilen *atebrin* 71.804, sarf edilen petrol 20.745 kg, sarf edilen mazot 7.366, sarf edilen DDT 1.047,450 kg'dır. Bu arada 400 metresi kalan 5.200 metrelik ark yeniden açtırılmış 83.945 metre ark temizlettirilmiş, 30.945 metre küp çukur doldurulmuştur. Çalıştırılan işçi sayısı 1.862 paralı ve 1.011 parasız olmak üzere 2.873 kişidir²⁹⁶⁷.

Mardin Sesi gazetesi ise Midyat'ta eczanenin olmadığına değinerek Sağlık müdürlüğünün bu konuya el atması dileklerinde bulunmuştur. Midyat'ta bir sıtma savaş dispenseri vardı. Burada bir sağlık merkezi kurulmuş olmasına rağmen eczanenin yokluğu önemli bir eksikliği²⁹⁶⁸.

²⁹⁶⁵ *Urfa Postası*, 1 Temmuz 1949, s. 1.

²⁹⁶⁶ *Urfa Postası*, 1 Temmuz 1949, s. 4.

²⁹⁶⁷ Dr. Adil Üçok (Merkez Sıtma Savaş Tabibi), "Urfada Sıtma Savaş Durumu (İl Merkezi ve Buna Bağlı Köyler)", *Urfa*, 6 Ocak 1950, s. 1.

²⁹⁶⁸ *Mardin Sesi*, 01.08.1950, s. 2.

Ankara'da 1949 yılı Mart ayı içinde Sıtma Komisyonu'nun toplanmasına karar verilmiştir. Toplantıda sıtma ile savaşta alınması gereken yeni tedbirler tespit edildikten sonra 1949 bilançosu gözden geçirilmesi öngörülmüştür²⁹⁶⁹.

Türkiye'de devam eden sıtma mücadelesinin daha etkili bir şekilde yapılmasını temin edecek Marshall yardım planı kapsamında yardım malzemesinin bu yıl içinde Urfa'ya gelmesi ümit edilmektedir. Türkiye'nin 4/3'ü sıtma mücadelesi ile meşguldür. İstatistiklere göre 54 vilâyet, 301 kaza ve 12.543 köy bu mücadele bölgesi içinde bulunmaktadır. Marshall Planı İdaresi Türkiye'de sıtma ile mücadelenin takviyesi için 929.000 dolarlık bir ödenek ayırmıştır²⁹⁷⁰.

Sağlık konusunda bilhassa fakir hastaların diğer hastanelere sevki için 900 lira, frengi, sıtma ve trahom gibi geçici hastalıklarla savaş için ilaçlara harcanmak üzere 800 lira ödenek verilmiştir²⁹⁷¹.

Bu dönemde Gaziantep'in sağlık durumunun genel olarak iyi olduğu görülmektedir. 1945'te sıtma bir önceki yıla göre daha azdır. Başka hastalıklarda önemli bir kıpırdanma görülmemiştir. Yalnız genel sağlık durumu bakımından Gaziantep hastanelerinin ihtiyacı karşılayamamıştır. 63.000 nüfuslu Gaziantep'te bulunan 75 yataklı hastane ile 27.000 nüfuslu Kilis'te bulunan 25 yataklı hastanenin masrafları Özel İdare tarafından ödenememiştir. Bu durumda 50 yataklı bir Kilis hastanesini özel bütçenin mükemmel surette idare edeceğini, için Gaziantep Hastanesi'nin de genel bütçeye alınmasının önemli faydalar sağlayacağı görülmüştür²⁹⁷².

²⁹⁶⁹ *Urfa Postası*, 25 Şubat 1949, s. 3.

²⁹⁷⁰ *Urfa*, 30 Ocak 1951, s. 1.

²⁹⁷¹ *Urfa*, 3 Ocak 1951, s. 1.

²⁹⁷² *BCA*, 490.01.654.181.1. s. 140.

4.4. ASAYİŞ HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR

Türkiye, II. Dünya Savaşı'na girmese de Hükümet'in asayiş işleri için yaptığı çalışmalar savaş öncesine göre bir hayli fazla olmuştu. Bu durum hükümet programlarına da yansımaktaydı. Meselâ; Şükrü Saraçoğlu Hükümeti'nin (9 Mart 1943-7 Ağustos 1946) programında, savaşın asayiş işlerini arttırdığı ve ülkenin emniyet ve asayiş işlerini daha iyi seviyelere getirmek amacıyla gereken çalışmaların yapıldığı belirtilmişti²⁹⁷³.

Recep Peker Hükümeti'nin Programı'nda da ordu üzerinde ehemmiyetle durulacağı ifade ediliyordu. Cumhuriyet ordusu toprakların asayişini sağlamak için vazife başında hazır bulunmaktaydı. Kara, Deniz ve Hava ordularını maddî ve manevî bakımlardan yüksek kuvvette tutmak bütün vazifelerin başında aslî görev olarak addediliyordu²⁹⁷⁴.

Fakat Güneydoğuda bazı ordu eşrafi görevi kötüye kullanarak hem devlete zarar veriyor hem de güven mefhumunu zedeliyordu. Seçim bölgelerinde incelemelerde bulunan Gaziantep milletvekilleri Ömer Asım Aksoy ve Dr. Abdurrahman Melek tarafından hazırlanan²⁹⁷⁵ raporda, Gaziantep'in asayişini ile ilgili olarak emniyetten, jandarmadan, nüfus idaresinden ve gümrük muhafaza teşkilâtından çok şikâyet dinlediklerini belirtmişlerdir. Birçok suiistimalin olduğunu söyleyen milletvekilleri kaçakçılarla uyuşmalardan, onları himaye etmelerden hükümet otoritesini kullanarak halkı soymalardan bahsedildiğini ifade etmişlerdir. Bu söylenenlerin bir kısmının abartılı yanları olsa bile doğru taraflarının da olduğu ifade edilmiştir²⁹⁷⁶.

²⁹⁷³ Kardaş, s. 359.

²⁹⁷⁴ *Hükümet Programları (1920-1965)*, s. 167.

²⁹⁷⁵ *BCA*, 490.01.654.181.1. s. 29.

²⁹⁷⁶ *BCA*, 490.01.654.181.1. s. 133.

4.4.1. Gaziantep, Urfa ve Mardin’de Yapılan Kaçakçılık Faaliyetleri ve Alınan Tedbirler

17 Ekim 1947 tarihli ve 3/6508 sayılı kararlar Türkiye’nin güney sınırında açık bırakılması kabul edilen beş kapıya, Mardin’in Derbesiye sınır mevkiinde altıncı bir giriş kapısının ilâvesi; Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’nın 29 Kasım 1947 tarihli yazısı üzerine, Bakanlar Kurulu’nca 12 Aralık 1947 tarihinde kararlaştırılmıştır²⁹⁷⁷.

Suriye sınırından yapılan hayvan kaçakçılığı ile sık sık karşılaşmıştır²⁹⁷⁸. Bu kaçakçılığa Suriye makamlarınca gösterilen kolaylık hakkında Mersin İhracatçı Birlikleri Umumî Kâtipliği’nden alınan 19 Kasım 1946 ve Urfa Valiliği’nden alınan 28 Kasım 1947 tarihli belgeler Ticaret Bakanı Gündüzalp tarafından İçişleri, Gümrük ve Tekel Bakanlıklarına gönderilmiştir. Ayrıca kuraklık yüzünden çekilen sıkıntılar ve bu paralelde gerçekleşen kaçakçılık faaliyetleri de yazılarda yer bulmuştur. Bu yazıların içerikleri şöyledir: Urfa sahasında yurdun diğer kısımlarında da görülen iktisadî krizi önlemek bakımından 1947’den beri vilâyetçe aşağıda arz edilen tedbirler komşu ve uzak vilâyetlerde de temas suretiyle sağlanmıştır. Bilhassa Suriye’nin kıtlık ve açlık durumu karşısında millî serveti teşkil eden hububat, hayvan ve yağ konusu üzerinde durulmaktadır. Hububat yılın verimsiz ve kuraklığı yüzünden geçen yıllara nazaran dolgun bir kampanya ile geçmemiştir. Buna mukabil Suriye’nin daha sıkıntılı vaziyeti ve fiyat artışları yüzünden vatandaşça çekilecek sıkıntılar hiçe sayılarak kaçakçılık başlamış ve *Timin* denilen maddenin 23 kilosu vilâyet piyasasında 8,5 liraya kadar yükselmiştir. Buğday pazarlarındaki satışlar yurt içi piyasasıyla ihraç edilen ve nakiller kontrol altına alınmış bu gibilerin ellerine sevk edecekleri tüccarların isimleri ve firmaları tespit edildikten sonra bir vesika verilmiştir. Vesikasız nakle müsaade edilmemiştir. Şahsî ihtiyaçlar üstündeki alımlara müsamaha yapılmamıştır. Vilâyetten gönderilen malların gidecek vilâyetlerdeki muhataplara ulaştırıp ulaştırılmadıkları muhaberelede tespit

²⁹⁷⁷ BCA, 030.18.01.02.115.75.20.

²⁹⁷⁸ C.H.P. Yedinci Büyük Kurultaya Sunulan Dilek Komisyonu Raporu (Onuncu Birleşim), 03.12.1947, s. 539.

edilmiştir. İşte bu sıkı tertipler neticesi buğday, arpa ve diğer hububat üç lira gibi büyük bir düşüş göstermiştir²⁹⁷⁹.

Bugün için Urfa'da buğdayın kilosu 5,5-6 lira arasında, 19 kilodan ibaret olan arpanın kilosu da 280-300 kuruş arasında oynamaktadır. Yağ piyasasında bu yıl geçen yıllara nazaran dikkat çeken büyük terakkiler tespit edilmiştir. Sebebinin de iki esaslı noktaya bağlanması mümkün olmuştur. Bunlardan birincisi teneke yokluğu, ikincisi ise kaçakçılıktır. Bu yıl Urfa yağı perakende kilosu 120 kuruşa satılmaktadır. Urfa'nın yağ istihsalı teneke imkânı temin edildiği takdirde aşağı yukarı yarı yarıya artabilir ve kısmen iç piyasalara arzı dolayısıyla kaçakçılıkta hafifler. Kaçakçılık durumu bugün için²⁹⁸⁰ azalmıştır denilebilir. Yağ mevzuunda Van'dan ve buna komşu vilâyetlerden 4-5 ay evvel Urfa'ya sevkiyat yapıldığı doğrudur. Yağ memleketine bu maddenin nakli haris mıntikalara kaçtığıının en büyük delilidir. Hükümetin hayvan ihracının men'i hususunda almış bulunduğu karar vilâyet çevresinde müspet ve ferahlık verici tesirini derhal göstermiştir. Hububat işlerinin tanzimindeki tertip ve tedbirler aynı şekilde canlı hayvanlar üzerinde de tazyik edilmiş, vilâyet piyasası ve sevkiyat tamamen kontrol altına alınmıştır. Ancak Suriye Hükümeti'nin kaçak dahi olsa memleketimizden geçen hayvanların yalnızca deklarasyon yapılmak suretiyle kabul etmesi Zabıta ve Gümrük Teşkilâtı'nın gayretlerini sekteye uğratan yegane sebep olarak gösterilmektedir. Bugün için hayvan pazarlarındaki alış verişe fuzulî simsarlar sokulmamakta arz ve talep de sıkı kontrol altına alınmış bulunmaktadır. Bunun neticesi olarak hayvan fiyatlarındaki manzara şöyledir: 80 kilo etli kasaplık bir sığır 3-4 ay evvel 150 liraya alınmakta iken bugün 80 liraya; 20 kilo et veren bir koyun 50 lira iken bugün 35 liraya alınmaktadır²⁹⁸¹.

Mersin İthalatçı ve İhracatçı Birlikleri Umumî Kâtipliği'nin 2852 sayılı ve 19 Kasım 1947 tarihli Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Dairesi Reisliği'ne gönderdiği yazıya göre hafta içinde Suriye'den gelen yolculardan ve Halep'ten telefonla bir takım malumatlar alınmıştır. Suriye'den Filistin'e canlı hayvan ihracı iki ay evveline kadar memnu bulunduğundan yalnız Türkiye'den transit kaydıyla gelen malların

²⁹⁷⁹ BCA, 030.10.180.246.25. s. 1

²⁹⁸⁰ BCA, 030.10.180.246.25. s. 2.

²⁹⁸¹ BCA, 030.10.180.246.25. s.3.

Suriye'den geçmesine müsaade olunmuştur. Suriye'nin canlı hayvan mevcudu kendi ihtiyacına tekabül etmediği sebebiyle Suriye menşeli hayvanların Filistin'e veya diğer memleketlere ihracına her ne suretle olursa olsun izin verilmiyordu. Türkiye'nin canlı hayvan ihracını men etmesi üzerine hudutlarımızda yeniden canlanan kaçakçılık o derece artmıştır ki her gün Halep şehrine 1000-2000 Türk koyunu gelmiş, yalnız elde resmî vesaik olmadığından bunların Filistin'e gönderilmesi imkânsız bir duruma girmiştir. Suriye Hükümeti on gün evvel bir karar alarak mahallî veterinerlerin "Türk koyunu" olduğuna dair verecekleri bir raporla bu gibi hayvanların Filistin'e sevk edilmeleri de temin edilmiştir. Şu hale göre hududu geçen Türk menşeli hayvanlar Suriye'de kolaylık görüp gümrükten muaf tutularak kabul edilmekte ve mahallî veterinerler tarafından "Türk koyunudur" diye verilen vesikalarla bu hayvanların Filistin'e gönderilmeleri kolaylaştırılmış bulunmaktadır²⁹⁸².

Güney bölgesinde Mersin ve İskenderun'dan ihraç edilmek ümidi ile toplanmış olan sürülerin de günden güne Kilis, Mürşitpınar, Çobanbey civarına doğru sahil mıntikasından uzaklaştırılmakta olması, kaçağın Kilis'ten Resülayn'e²⁹⁸³ kadar olan sahadaki açık hudutlarımızın muhtelif noktalarından ve kolaylıkla işlediği haberlerini teyit etmiştir (26 Kasım 1947)²⁹⁸⁴. Bu durum bölgede hem asayiş hem de kaçakçılıkta çeşitli sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Mevcut konuları görüşmek için Urfa'nın Akçakale ilçesinde Suriye heyeti ile bir toplantı yapılmıştır²⁹⁸⁵.

²⁹⁸² BCA, 030.11.01.182.13.11. s. 1

²⁹⁸³ Resulayn İçişleri Bakanlığı'nın 04.04.1946 tarihli ve 22102/59-11/3397 sayılı tezkeresi ile ismi değiştirilerek Ceylanpınar'a dönüştürülmüştür. Bkz. BCA, 030.11.01.182.13.11. s. 1; Hazırlanan karar ve gerekçe şöyledir. Urfa ili Viranşehir ilçesine bağlı Resülayn bucağı, köyü ve istasyonunun adı Ceylanpınar olarak değiştirilmiştir (11 Nisan 1946). Bkz. BCA, 030.11.01.182.13.11. s. 3; Gerekçe ise şöyle açıklanmıştır. Urfa ili Viranşehir ilçesine bağlı Resulayn bucağı, köyü ve istasyonunun adının dilimize yabancı Arapça bir kelime olduğu ve bu bucak ve istasyon merkezinin yakınında (Cenubi Resülayn) adıyla Suriye'de bir bucak mevcut olduğunu ve Resülayn bucağında bulunan Ziraî Kombinalar İşletmesinin Ceylanpınar Çiftliği adıyla bir devlet çiftliği haline konulması Tarım Bakanlığı'nca bildirilmesi üzerine Türkçeye yabancı olan bu bucak, köy ve istasyonu adlarının Ceylanpınar olarak değiştirilmesi İdare Kurulu Daimi Komisyon Kararlarına dayanılarak Urfa valiliğinden teklif edilmiş ve Ulaştırma Bakanlığı da bu teklife katılmıştır. Bakanlıkça yapılan incelemede Resülayn sınır olaylarında antlaşma sebebiyle bazı ihtilaflara yol açacağı düşünülerek teklif yerinde görülmüş ve işlemi de Vilâyet İdaresi Kanunu Hükümlerine uygun bulunmuş olduğundan karar ona göre düzenlenmiştir.

²⁹⁸⁴ BCA, 030.10.180.246.25. s. 4.

²⁹⁸⁵ Cumhuriyet, 22 Aralık 1948, s. 3.

Bölgede yapılmakta olan hububat kaçakçılığının önlenmesi için alınacak tedbirlere dair 6 Nisan 1948 tarihli ve 3/7292 sayılı karar²⁹⁸⁶ Bakanlar Kurulu'nca 25 Ağustos 1949'da onaylanmıştır²⁹⁸⁷. 1947'de yağ, buğday ve kasaplık hayvan üzerinde yapılan kaçakçılığa 1948'de pek tesadüf edilmemiştir. Sınırlarda alınan yeni tedbirlerle güney valilerinin Ankara toplantılarında bu konuda aldıkları kararlar bölgede kendisini göstermektedir. Kaçakçılığın azalması piyasada meşru alışveriş ve ticaretin canlanmasını sağlamıştır²⁹⁸⁸. Kaçakçılığı önlemek maksadıyla Suriye sınırında bulunan dört vilâyette, Hatay, Gaziantep, Urfa ve Mardin vilâyetlerinde sınırdan itibaren 25 km dâhilinde hububat sevkiyatı üzerine bazı kayıtlar konulmuştur. Aynı zamanda büyükbaş ve küçükbaş hayvanlarla sadeyağ, sabun ve akaryakıt sevkiyatı da kayda tâbi tutulmuştur. Bunların uygulanması da mezkûr vilâyetlerin valilerine verilmiştir²⁹⁸⁹.

Güney sınırından Suriye'ye son zamanlarda koyun kaçakçılığı sık sık yapılmaya başlanmıştır²⁹⁹⁰. Güneydoğu Anadolu'dan bir yılda kaçırılan kasaplık hayvan sayısı 500 ile 700 bin baş olduğu tahmin edilmektedir²⁹⁹¹.

29 Mart 1948'de Urfa'nın Dergezenli mahallesinden Suriye'ye koyun sürüsü kaçırılırken tespit edilmiş, meydana gelen çatışmada faillerin öldürüldüğü ve koyunların yakalandığı belirtilmiştir²⁹⁹². Bu hadiseler üzerine sınırlarda sıkı tedbirler alınması için gerekli yerlere emir verilmiştir²⁹⁹³. Alınan tedbirlere rağmen koyun kaçakçılığı yapılmaktadır. Bundan dolayı koyun kaçakçılığını önlemek için yeni tedbirlere ihtiyaç vardır²⁹⁹⁴.

2 Ekim 1948'de Suriye'den Türkiye'ye girmek isteyen 13 kaçakçı ile Türk askerî arasında çatışma çıkmış ve kaçakçılar ipekli kumaşları ve naylon eşyayı bırakarak geldikleri yere kaçmışlardır²⁹⁹⁵. Türkiye'den Suriye'ye vaki olan hububat kaçakçılığını önlemek maksadıyla Milli Korunma Kanunu'nun 21, 25 ve 65'inci

²⁹⁸⁶ *BCA*, 030.18.01.02.120.65.13. s. 1.

²⁹⁸⁷ *BCA*, 030.18.01.02.120.65.13. s. 2.

²⁹⁸⁸ *Urfa*, 2 Kasım 1948, s. 1.

²⁹⁸⁹ *TBMM TD*, Dönem: 8, C. 22, Toplantı: 4, 21. Birleşim (23.12.1949), s. 425.

²⁹⁹⁰ *Yenilik*, 19 Ocak 1948, s. 1.

²⁹⁹¹ *Yenilik*, 26 Ocak 1948, s. 1.

²⁹⁹² *Yenilik*, 31 Mart 1948, s. 4.

²⁹⁹³ *Cumhuriyet*, 8 Ekim 1948, s. 3.

²⁹⁹⁴ *TBMM TD*, Dönem: 8, C. 16, Toplantı: 3, 54. Birleşim (27.02.1949), s. 835.

²⁹⁹⁵ *Cumhuriyet*, 3 Ekim 1948, s. 1.

maddelerine dayanarak 6 Nisan 1949'da 735 sayılı karar yürürlüğe konulmuştur. 1949'da Türkiye'de hububatın geçmiş yıllara nazaran az olması ve Suriye'de istihsalin fazlalığı K/735²⁹⁹⁶ sayılı kararın mevzuunu ortadan kaldırmış ve kaçakçılığı kendiliğinden önlemiş bulunmaktadır²⁹⁹⁷. İlkın Urfa ve sonra da bütün yurdu yoksulluğa sürükleyen kaçakçılık, 1949'yılı başından itibaren alınan isabetli kararlar neticesinde oldukça azalmıştır. Bu yıl mor koyun ve hububat kaçakçılığı tamamen felce uğramıştır²⁹⁹⁸.

Türkiye-Suriye arasında hudut emniyet ve asayışı ile alakalı meseleleri görüşmek üzere Halep'te bir komisyonun toplanması kararlaştırılmıştır. Toplanacak komisyona Urfa Valisi İsmail Hakkı Baykal'ın başkanlığında olarak Hatay Valisi Hikmet Kümbetlioğlu, Urfa Emniyet Müdürü Hamdi Ülker ve Gümrük Muhafaza Genel Komutanlığı Kaçakçılık İşleri Şube Müdürü Kâmil Olgun'dan oluşan heyetin katılması Bakanlar Kurulu'nun 1 Ağustos 1950 tarihli toplantısında uygun görülmüştür²⁹⁹⁹.

Kilis 2. Gümrük Muhafaza Alay Komutanlığı'ndan 25 Ekim 1950'de Başbakanlığa, İçişleri, Dışişleri ve Millî Savunma Bakanlıklarına gönderilen asayiş raporunda; Suriye'nin iç kısımlarında asayişin çok bozuk olduğu dile getirilmiştir. Ana yollar da dahi soygunculuk faaliyetleri başlamıştır. Halkın şehir ve kasabalarda huzursuzluk içerisinde bulunduğu, komünistlik faaliyetlerinin de arttığı haberlerinin alındığı bilinmektedir³⁰⁰⁰.

Öte yandan Midyat'ta bir ağır ceza mahkemesinin hükümete talepte bulunulduğuna dair Mardin Gazetesi'nde bir haber yer almıştır. Ağır ceza mahkemesi talebinin gerekçesi şöyledir: Mardin ile Cizre'nin Silopi nahiyesi ve Gercüş'ün Hasankeyf nahiyesi arasındaki mesafe 250-300 kilometredir. Köylünün ağır ceza mahkemesinde bir ifade vermek için gidiş-dönüşü yaz aylarında asgarî 3-5; kış aylarında ise 10-14 gün sürmektedir. Bu durum zaman kaybına da neden olmaktadır. Hâlbuki Mardin'in en büyük nüfuslu, kültürlü, tam teşkilâtli ve her türlü imkâna sahip olan Midyat ilçesinde bir ağır ceza mahkemesi kurulur ve Gercüş, İdil

²⁹⁹⁶ *Urfa Postası*, 2 Ağustos 1949, s. 1.

²⁹⁹⁷ *Urfa Postası*, 2 Ağustos 1949, s. 1.

²⁹⁹⁸ *Urfa*, 11 Mart 1949, s. 1.

²⁹⁹⁹ *BCA*, 030.18.01.02.123.62.19.

³⁰⁰⁰ *BCA*, 030.01.60.372.7. s. 1.

ve Cizre'nin ağır ceza işleri buraya bağlanırsa çok faydalı olur. Adaletin süratle tecellisi ve halkın karşılaştığı güçlüklerin bertaraf edilmesi bakımından böyle bir teşkilâta şiddetle ihtiyaç vardır³⁰⁰¹.

Asayişe dair elde edilen malumatlardan da anlaşıldığı üzere genel olarak 1946-1950 döneminde, milli eğitim ve bayındırlık alanlarından hemen sonra sırayı asayişe yönelik kamu harcamaları almaktadır. Asayiş harcamaları, bayındırlık gibi 1949 yılında önemli bir yükseliş göstermiştir³⁰⁰².

³⁰⁰¹ *Mardin Sesi*, 21 Mayıs 1950, s. 4.

³⁰⁰² Aşgın, s. 82.

4.5. TARIM VE HAYVANCILIK HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR

4.5.1. Tarım Alanında Yapılan Faaliyetleri

Tarım ve hayvancılığın ülke ekonomisindeki önemli rolü devletin bu alanlarda yatırım ve iyileştirme yapmasını lüzumlu hale getiriyordu. Cumhuriyetin her döneminde olduğu gibi 1945’li yıllardan sonra da tarım ve hayvancılık alanlarında bir takım düzenlemeler yapıldı.³⁰⁰³ Tarım işleri ekonomi çalışmalarının başlıca kaynağı görüldüğünden tarımda üretimi arttırmak ve köylünün sosyal kalkınmasını sağlamak hükümet tarafından birinci derece elzem konulardır³⁰⁰⁴.

Recep Peker Hükümeti Programı’nda tarım işlerinin diğer ekonomik işlerde olduğu gibi programlı şekilde yapılacağı ifade edilmiştir. Özellikle tohumluk, damızlık hayvan ve ilaç işleri ile hayvan hastalıkları bu program çerçevesinde yürütülmeye çalışılmıştır. Toprak Kanunu’nun adaletli bir şekilde tatbik edilmesine itina edildi³⁰⁰⁵. Üreticiyi, tarım araçlarıyla donatmak ve ihtiyaçlarını karşılamak program kapsamında hedeflenmekteydi³⁰⁰⁶. Ayrıca beş ilde bulunan teknik ziraat teşkilâtının diğer vilâyetlerde de yaygınlaştırılması amaçlanmıştır³⁰⁰⁷. Tütün tohumlarının ıslahı üzerinde çalışıldığı ve ekiciye sağlam tohum verilmesi maksadıyla ıslah istasyonları kurulduğu anlaşılmıştır³⁰⁰⁸.

Recep Peker, birçok bakımdan büyük önemi olan tütünlerin korunmasını ve işlenmesini temin için yeterli sayıda işletme ve bakımevleri yapılacağını ifade etmiştir. Bununla beraber tohum ve fide vererek, hastalıklarla mücadele için gerekli tedbirlerin alınacağını da sözlerine eklemiştir³⁰⁰⁹. Tekel İdaresi’nin ve üretici ile ticarî kuruluşların birlikte katılacağı bir tütüncüler bankasının kurulmasını sağlamaya çalışmak önemli bir görev olarak benimsenmişti³⁰¹⁰.

³⁰⁰³ Aşgın, s. 178.

³⁰⁰⁴ C.H.P. Yedinci Büyük Kurultayı (İkinci Birleşim) 18.11.1947, s. 51.

³⁰⁰⁵ TBMM TD, D: 8, C. 1, 3. Birleşim (14.7.1946), s. 32.

³⁰⁰⁶ Hükümet Programları (1920-1965), s. 175.

³⁰⁰⁷ TBMM TD, D: 8, C. 1, 3. Birleşim (14.7.1946), s. 32.

³⁰⁰⁸ C.H.P. Yedinci Büyük Kurultaya Sunulan Dilek Komisyonu Raporu (Onuncu Birleşim), 03.12.1947, s. 550.

³⁰⁰⁹ TBMM TD, D: 8, C. 1, 3. Birleşim (14.7.1946), s. 33.

³⁰¹⁰ TBMM TD, D: 8, C. 1, 3. Birleşim (14.7.1946), s. 31.

Başbakan Şemseddin Günaltay, Amerikan yardımının tarım alanında sağladığı imkânları (Nisan 1950 tarihine kadar Amerika'dan; 4.131 traktör, 3.219 traktör pulluğu, 4.705 hayvan pulluğu, 1034 hububat mibzeri (dağıtıcı), 668 pamuk ve mısır mibzeri gibi çok sayıda tarım araç ve gereçleri alınarak muhtaç çiftçilere dağıtılmıştır) şu sözlerle dile getirmişti. “Amerikan yardımıyla alınan ve istihsal hayatımızda büyük bir gelişme ve ferahlık getiren ziraat vasıtalarından şimdiye kadar 4.131 traktör ve traktörle çekilen ziraat aletleri, 535 biçerdöver, 120 harman makinesi ile hepsinin yüzde on nispetinde de yedek parça memleketimize gelmiş ve dağıtılmıştır”. 1949-1950 döneminde meydana gelen kuraklık ve uzun süren kış şartları yüzünden ülkenin birçok merkezinde vatandaşların muhtaç duruma düşmeleri nedeniyle İçişleri Bakanlığı, bu merkezlere yardım yapılması için Başbakanlığa teklifte bulunmuştu. Başbakanlık 16 Şubat 1950’de 6/580 sayılı bir yazı ile aynı maksat için Kızılay Derneği Genel Merkezi emrine tahsis edilip sarf edilmeyen 177 bin lira ve daha sonra bunlara ilâve edilen 200 bin lira ile birlikte muhtaç duruma düşen arazi sahibi, çiftçi ve köylülere borç para verileceğini bildirmişti³⁰¹¹.

Başbakan Şemseddin Günaltay, 1950’de yaptığı bir açıklamada ziraî üretim konusuna şöyle değinmişti: “Millî ekonomimizin temelini teşkil eden ziraî istihsal konusu devletçe işin ehemmiyeti ile mütenasip bir itina ile ele alınmıştır. Bu yoldaki çalışmaların verimli olabilmesi için beş yıllık bir ziraî kalkınma plânı yapılmıştır. Bu plânın ana hatları; köylüyü istihsal vasıtalarıyla donatmak, teknik ziraat bilgisini köylere yaymak, mahsül hastalıkları ve zararlarıyla savaşmak gibi üç esasa dayanmaktadır. Köylünün başta gelen istihsal vasıtası bulunan tohumlukları hazırlamak üzere muhtelif bölgelerde devlet üretim çiftlikleri kurulmuştur. Bu çiftliklerde köylülere dağıtılmak üzere 80 bin ton yüksek kaliteli tohumluk hazırlanmış ve tevzi edilmiştir. Köylünün elindeki tohumların temizlenmesini ve ilaçlanmasını sağlamak üzere yeni selektörler alınmıştır. Bu suretle eldeki selektör adedi 476’ya çıkarılmıştır. Bu yıl içinde de 250 yeni selektör daha satın alınacaktır”³⁰¹². Hükümet ülke iâşesini temin etmek, sanayiye gerekli ham maddeyi

³⁰¹¹ Kardaş, s. 420.

³⁰¹² Abdulaziz Kardaş, *Cumhuriyet Dönemi’nde Van Gölü Havzası’nda Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 420-421.

temin etmek, döviz kaynaklarını kuvvetlendirmek ve iktisadî kalkınmanın temelini oluşturmak üzere ziraatı beş yıllık bir gelişme programına bağlamıştır³⁰¹³.

4.5.1.1. Süne Böceği ve Çekirge ile Mücadele

Güneydoğu vilâyetlerinde ekinlerin en korkunç düşmanlarından olan süne haşeresine karşı yapılan mücadelede 719.748 kilo haşere imha edilmiştir³⁰¹⁴. Ekinlere ve bilhassa buğdaya zarar veren süne böceği ve çekirge afetine karşı alınacak en yeni tedbirleri görüşüp karara bağlamak ve işbirliğini sağlamak maksadıyla Irak ve Suriye hükümetleri ile Türkiye delegeleri arasında Bağdat'ta 1 Aralık 1945'te bir toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantıda önemli kararlar alınmıştır. Alınan kararlara göre, her iki zararlıya karşı en yeni teknik, ekonomik metotların uygulanması taraflarca kabul edilmiştir³⁰¹⁵. Çekirge mücadele işlerinde başarı gösteren merkez ziraat memurlarına Tarım Bakanlığı tarafından birer takdîrname verilmiştir³⁰¹⁶.

Urfa'da, Gaziantep'te çekirge afetine karşı mücadele için ambarlar kurulmuş, gerekli alet edavat sağlanmıştır³⁰¹⁷. 1948'de Urfa'nın Tektek dağlarının muayyen muhitlerinde sekiz ila on parçada 2000 dekar alanda çekirge çıkmıştır. Bunların mücadelesine zamanında başlanmış olup önlemler alınmıştır³⁰¹⁸. 1949 yılı bütçesinden tarıma ayrılan ödenekle aynı zamanda çekirge, süne, fare, domuz, hiponot, karpokapsa ve zeytin zararlarıyla mücadele genişletilmiştir³⁰¹⁹.

Süne haşeresi geçmiş yıllarda olduğu gibi 1950'de de Karacadağ istikametinden Harran ovasına doğru yayılmış Mecrihan bucağına bağlı köylerde bir hayli tahribat yapmıştır. Urfa'nın en büyük köyü olan Kıyas'ta zarar yüzde 80'e ulaşmıştır³⁰²⁰. Süneler genellikle 1400 metreden yüksek dağlarda kışlarlar, ovalarda

³⁰¹³ *Hükümet Programları (1920-1965)*, (Der. İsmail Arar), Burçak Yayınevi, İstanbul 1968, s. 207.

³⁰¹⁴ *Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı (Ziraat Vekâleti)*, s. 448.

³⁰¹⁵ *Urfa*, 21 Ocak 1946, s. 1

³⁰¹⁶ *Urfa*, 3 Ocak 1947, s. 1.

³⁰¹⁷ *TBMM TD*, Dönem: 8, C. 8, Toplantı: 2, 27. Birleşim (30.12.1947), s. 774.

³⁰¹⁸ *Urfa*, 14 Mayıs 1948, s. 1.

³⁰¹⁹ *TBMM TD*, Dönem: 8, C. 16, Toplantı: 3, 48. Birleşim (21.02.1949), s. 298; *TBMM TD*, Dönem: 8, Toplantı: 4, C. 24, 45. Birleşim (13.11.1950), s. 445.

³⁰²⁰ *Urfa*, 7 Temmuz 1950, s. 1.

pek seyrek bulunurlar³⁰²¹. Süne afetini önlemek için Tarım Bakanlığı tarafından 10 adet alev makinesi gönderilmiş, bunlar Karacadağ bölgesinde çalıştırılmıştır³⁰²².

Vilâyette bir de fare müptelası ortaya çıkmıştır. Ziraat Mücadele Müdürlüğü tarafından yapılan çalışmalarla bütün ilçelerde fare mücadelesine başlanmıştır. Yapılan çalışmalar olumlu netice vermiş ve fare yoğunluğu kısmen azalmıştır³⁰²³. 1948'de Urfa merkez, Akçakale, Hilvan, Siverek, Viranşehir, Suruç, Birecik ve Bozova'da fare mücadelesine devam edilmiştir³⁰²⁴.

Seçim bölgelerinde incelemelerde bulunan Gaziantep milletvekilleri Ömer Asım Aksoy ve Dr. Abdurrahman Melek'in hazırlamış olduğu raporda,³⁰²⁵ Gaziantep'in özel bir mahsulü olan fıstığın geleceğinin, ağaçlara arız olan birtakım hastalıklar yüzünden tehlikeye düştüğü belirtilmiştir. Orada kurulmuş olan fıstık istasyonu bu hastalıklarla mücadele edecek duruma sahip olmadığı gibi mücadelenin ne yolda yapılacağı hakkında bir fikir sahibi de değildir. İtalya'dan uzman getirtmek imkânı bulunursa belki bir fayda sağlanacağı aksi halde enstitünün özel bir etüt yapabilmesi için çok zamana ihtiyaç olduğu ifade edilmiştir. Bazı kimselerin yıllarca fıstık ağaçlarını kesip odun yaptıkları da görülmüştür. Bundan başka çok önemli bir bağ çevresi olan Gaziantep'te bu ödemiş hastalığı almış yürümüştür. Başka vilâyetlerde bununla mücadele edilmekte ve çok iyi sonuçlar alındığı belirtilmektedir. Bu mücadelenin Gaziantep'te de bir müddet hükümet eliyle ve genel bir şekilde uygulanması çok gereklidir. Mücadele yolları ve bundan alınan iyi neticeler halka gösterildikten sonra hükümet bu işi bıraksa bile Gaziantep bağcıları bu işe kendilerinin devam edeceğini belirtmişlerdir³⁰²⁶.

7 Nisan gecesini Bozova taraflarından Suruç ovasına yürüyen muazzam sel büyük zararlara neden olmuştur. Suların çekilmesi ile ziraat ürünleri kalınca bir balçık tabakasının altında kalmıştır. Bu yüzden hayli zarar vardır. Suruç ile Birecik arasındaki köprülerin çoğu yıkıldığından bu yolda münakalat durmuştur. Yolların tamirine derhal başlanmıştır. Ayrıca Fırat Nehri'nin sekiz metre yükseldiği ve

³⁰²¹ *Urfa*, 16 Ekim 1950, s. 1.

³⁰²² *Urfa Postası*, 22 Temmuz 1949, s. 1.

³⁰²³ *Urfa*, 27 Ocak 1948, s. 1.

³⁰²⁴ *Urfa*, 27 Ocak 1948, s. 1.

³⁰²⁵ *BCA*, 490.01.654.181.1. s. 29.

³⁰²⁶ *BCA*, 490.01.654.181.1. s. 131.

Urfa'da taşan Karakoyun Deresi'nin iki köprü üzerinden aşarak Harran Ovası'na yayıldığı haber alınmıştır. Bu bölgede Kazanı köyü civarında iki kişi boğulmuştur. İnsan kaybı şimdilik dokuz kişidir. Son haberler selin durduğunu ve felaketin geçtiğini bildirmektedir³⁰²⁷.

4.5.1.2. Gaziantep, Urfa ve Mardin'de Çiftçilere Yapılan Yardımlar

1946'dan itibaren büyük bir kalkınma çabası içerisine giren Türkiye dış yardımdan sağladığı desteği de iyi değerlendirerek finansman desteğinde önemli olabilecek bir tarım girdisi sağlamaya çalışmıştır³⁰²⁸. Marshall yardımı çerçevesinde Türkiye'ye getirilecek tarım alet ve makinelerini kullanmak için ülke genelinde çeşitli teknik okullar açılmıştır³⁰²⁹.

1949 yılında ziraî üretimi artırmak maksadıyla Marshall Yardım Planı'ndan faydalanarak Ziraî Donatım Kurumu ve hususî firmaları eliyle muhtelif tip ve modelde traktör, ziraat alet ve makineleri ithali hususundaki Tarım Bakanlığı'nın hazırlıkları sona ermiştir. Bu alet ve makinelerin protokolün ilgili maddelerine göre peşin para veya kredi ile üreticiye satılması düşünülmüştür. Urfa'ya da teşmil edilen bu yardımın gerçekleşmesi için 14.02.1949'da yetkili komisyon toplanarak bu hususta gerekli tedbir ve kararları almıştır³⁰³⁰. Aletleri almaya talip olanlar birer beyanname ile Tarım Müdürlüğü'ne başvurmuşlar ve muamelelerini ikmal etmişlerdir³⁰³¹.

Marshall yardım ile ilgili Urfa İl Komisyonu'nun kararına göre her yıl 500 dönümden fazla tarlayı eken çiftçiler, arazisi olmayıp kiracılık ve ortakçılık suretiyle her yıl 500 dönümden fazla tarla eken kimseler ve kooperatif şeklinde çalışan ziraat işletmelerine tarım alet ve makineleri tahsis edilecektir³⁰³².

Marshall yardımı dâhilinde Urfa'ya yapılmakta olan tarım aletleri sevkiyatı devam etmektedir³⁰³³. Marshall yardım planı 27 kendi yürür, 10 tanede traktörle

³⁰²⁷ *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1950, s. 1.

³⁰²⁸ Aşgın, s. 181.

³⁰²⁹ *Cumhuriyet*, 2 Mart 1949, s. 1.

³⁰³⁰ *Urfa Postası*, 18 Şubat 1949, s. 3.

³⁰³¹ *Urfa*, 22 Mart 1949, s. 1.

³⁰³² *Urfa Postası*, 22 Şubat 1949, s. 3.

³⁰³³ *Urfa Postası*, 26 Nisan 1949, s. 3.

çekilir biçerdöver (daha sonra bu sayı 40'a ulaşmıştır³⁰³⁴) , 56 traktör ve 61 pulluk şeklinde devam etmiştir³⁰³⁵.

Tarım alet ve makinelerini sevk ve idare edebilecek bilgili makinistleri yetiştirmek üzere 10 Haziran 1949 tarihinde Urfa-Ceylanpınar Devlet Çiftliği'nde bir kurs açılmıştır. 100 kursiyerin katılacağı kurs parasız olarak tertiplenmiştir. İşçileri Bakanlıkça sağlanan kursiyerlerden kursu başarı ile bitirenlere tarım makineleri ehliyeti verilmiştir³⁰³⁶.

Marshall planı çerçevesinde çalışan ve Tarım Bakanlığı ile işbirliği yapmakta olan Amerikan tarım mühendisleri Türkiye'nin ziraat makineleşme sahasında seri adımlar atmakta olduğunu bildirmişlerdir³⁰³⁷.

4.5.1.3. Urfa, Mardin ve Gaziantep'te Tarımsal Faaliyetler

300.000 nüfuslu 17.000 kilometre kare arazisi bulunan ve kilometre kareye 16 kişi düşen bir bölge olan Urfa'yı kalkındırmak için ziraata önem verilmeliydi³⁰³⁸. 1948'de Urfa'da 171.000 dekar arazi ekilmiştir. Yapılan incelemelerde ekinlerin neşvünemalarının gayet iyi bir durumda olduğu tespit edilmiştir. Tecrübe amaçlı ayrı ayrı parsellere sekiz nevi buğday ekilmiştir. Bunlardan hangisi Urfa iklimine uygun görülürse daha ziyade o çeşidin tarımı yapılacaktır³⁰³⁹.

Ceylanpınar devlet çiftliğinde bu yıl 140.000 dekar buğday, 27.000 dekar beyaz arpa 4.000 dekar da keten ekilmişti. Hâsılâtın geçen yıllara oranla daha fazla olması beklenmiştir³⁰⁴⁰.

Urfa'da son yıllarda fıstık ve zeytin yetiştirilmesine halk arasında önem verilmektedir. Urfa'nın her tarafında fıstık ve zeytin yetiştirmeye müsait topraklar vardır. Bilhassa Birecik'in Fırat kenarlarında bulunan köylerinde, Tisa, Ayran, Halfeti, Ank, Şeyhli, Keferkap ve diğer köylerdeki topraklarda kalkerli ve taşlı topraklar olup fıstık ve zeytin yetiştirmesine pek müsaittir. Suruç, Bozova köyleriyle

³⁰³⁴ *Urfa Postası*, 5 Temmuz 1949, s. 1.

³⁰³⁵ *Urfa Postası*, 3 Mayıs 1949, s. 1.

³⁰³⁶ *Urfa*, 3 Mayıs 1949, s. 1.

³⁰³⁷ *Urfa*, 24 Kasım 1950, s. 1.

³⁰³⁸ *Urfa*, 10 Haziran 1948, s. 1.

³⁰³⁹ *Urfa*, 16 Nisan 1948, s. 1.

³⁰⁴⁰ *Urfa*, 18 Haziran 1948, s. 1.

merkezin Akziyaret bucağına bağlı köylerinde ve hatta Urfa civarında da yetiştirilmektedir. Siverek'te ve Urfa'nın hemen hemen her bölgesinde fıstık ve zeytin yetiştirilebilecek topraklar mevcuttur³⁰⁴¹. Urfa, Mardin ve Gaziantep'te zeytin işleri için 1948 yılı bütçesine ek ödenek konulması kararlaştırılmıştır³⁰⁴². Urfa'da üç yıldan beri faaliyette bulunan 9 numaralı toprak komisyonu devlete ait arazileri tespit edip bugüne kadar merkez köylerinde bir hayli toprak dağıtımını yapmış ve köylüye 200.000 liradan fazla nakdî yardımda bulunmuştur. 31 Ağustos 1949'da Vali Ali Rıza Ünal'ın başkanlığı altında Mecrihan bucağına giden komisyon merkez bucağıyla Akviran köylerinde de 320 nüfusa yani 66 aileye 12.031 dönüm toprak dağıtmıştır³⁰⁴³.

Aynı hal Kızıltepe'de de görülmüştür. İki aydan beri Mardin'de çalışmalara başlamış bulunan 24 numaralı toprak komisyonu Kızıltepe'de 400 bin dönümlük bir araziye topraksız köylülere dağıtmıştır. Kızıltepe'den sonra diğer ilçelerdeki dağıtım işlerine geçilmesi planlanmış komisyon çalışmaları halk tarafından sevinçle takip edilmiştir³⁰⁴⁴. Mardin'de verimli toprakları, yer yer bol sular ve çalışkan insanların olduğu dolayısıyla işleme imkân dâhiline sokmak gerekmektedir. Bunun için sulama ve ziraî aletlerden faydalanılması lazımdır³⁰⁴⁵.

Bağcılık ve şarapçılık itibariyle Gaziantep, Kilis ve Mardin bölgeleri önemli bir yere sahiptir³⁰⁴⁶. Burada yetişen üzüm cinsleri Türkiye'nin bazı sayılı yerlerinden başka yerde bulunmaz. 20-25 çeşit üzümü ile Mardin önemli bir üzüm bölgesi olarak görülmektedir³⁰⁴⁷. Fakat külleme hastalığı yüzünden üzüm hâsılatının yüzde60'ı mahvolmakta ve tedbir alınmadıkça bu oran yükselme eğilimi göstermektedir. Yer yer müşahede edilen mantarî ve haşerî hastalıklardan başka yaban domuzları da bağ ve sair mahsullere büyük zararlar vermektedir. Bağ mahsulünü kıymetlendirme şekilleri iptidaî olup yolların bozuk oluşundan hâsılatın büyük kısmı mahallen yaş olarak sarf edilmekte ve bu yüzden fiyatlar ölü denecek kadar düşmektedir. Bütün

³⁰⁴¹ *Urfa*, 14 Nisan 1950, s. 2.

³⁰⁴² *TBMM TD*, Dönem: 8, C. 8, Toplantı: 2, 23. Birleşim (26.12.1947), s. 66.

³⁰⁴³ *Urfa*, 9 Eylül 1949, s. 1.

³⁰⁴⁴ Selimoğlu, "Benimde Bir Sözümler Var Mardin'i Nasıl Kalkındırabiliriz?", *Mardin Sesi*, 01.08.1950, s. 3.

³⁰⁴⁵ Selimoğlu, s. 1.

³⁰⁴⁶ *TBMM TD*, Dönem: 8, C. 4, Toplantı: 1, 33. Birleşim (20.01.1947), s. 28.

³⁰⁴⁷ *Işık Dergisi (Mardin)*, Ulus Sesi Basımevi, Mardin 16 Haziran 1947, S. 8, Yıl: 1, s. 8.

bunlara ilaveten müstahsilin bakım, ıslah ve bağ hastalıkları ile mücadele hususunda bilgisiz olduğu göz önüne alınırsa manzaranın fecaati anlaşılır³⁰⁴⁸.

Cemal Kemaloğlu Mardin Sesi Gazetesi'nde Mardin ziraatının kalkınması için bazı hususların göz önünde tutulmasının gerektiğini belirtmiştir. Buna göre: ziraat ve mücadele teşkilâtının birleştirilmesi, Mardin'de bir şarap fabrikası kurulması, Mardin, Midyat ve Gercüş'te birer bağcılık istasyonu kurulması, Nusaybin'den Urfa sınırına kadar olan sahalarda artezyen kuyuları açarak sulama işlerini temin edilmesi gerekmektedir. Modern ziraat alet ve makinelerini ufak taksitlerle müstahsile vermek, bunların tamir yedek parça ve akaryakıt işlerini çabuk işler hale koymak da yapılması gerekenlerdendir³⁰⁴⁹. Ayrıca Ziraî Donatım Kurumu'nun daha popüler daha müsait şartlarla ve daha kısa zamanda makine ve alet verebilir hale getirilmesi elzemdir³⁰⁵⁰.

Gaziantep'te yetiştirilen Hasankeyf Tütünleri Kooperatifi'ne ait olup burada bulunan 25 ton tütün Mısır'a satılmıştır³⁰⁵¹. Gaziantep milletvekillerinin müşterek hazırlamış oldukları raporda Hasankeyf tütününde tarım kooperatifi müstahsilleri 1946'da en yüksek rekolteyi bulmuşlardır. 350 bin kilo mahsul vardır. Her yıl geç kalan kredinin bu yıl vaktinde verilmesini rica etmektedirler. Nizip çiftçileri kuraklıktan ve fıstık mahsulünün olmamasından bu yıl çok müteessir olmuşlardır. Ziraat Bankası'na olan borçlarının gelecek yıla bırakılmasını talep etmişlerdir³⁰⁵².

³⁰⁴⁸ Cemal Kemaloğlu, "Mardin Ziraat ve Kalkınması Çareleri", *Mardin Sesi*, 01.08.1950, s. 2.

³⁰⁴⁹ Kemaloğlu, s. 2.

³⁰⁵⁰ Kemaloğlu, s. 2-4.

³⁰⁵¹ *Urfa Postası*, 28 Haziran 1949, s. 1.

³⁰⁵² *BCA*, 490.01.654.181.1. s. 135.

4.6. MADENCİLİK HİZMETLERİ ALANINDA YAPILAN KAMU HARCAMALARI VE YATIRIMLAR

1946 yılı sonunda dünya barışının henüz kurulamamış olmasına rağmen, milletlerarası ticarî münasebetler gelişmiş bir şekilde devam etmiştir. Bu gelişim Türk madenciliği üzerinde de hissedilir derecede tesirini göstermiştir. Bu sebeple de üretimin bir kısmını normal ticarî şartlar dâhilinde dış piyasalara satmak mümkün olmuştur. Maden işletmelerinin muhtaç olduğu malzemeyi de bu piyasalardan tedarik etmek imkânı elde edilmiştir. Savaşın bütün olumsuzluklarına rağmen, hükümetin maden üretiminin arttırılması hususunda sarf etmiş olduğu gayretler sayesinde üretim 1946 yılında biraz daha artmış ve belli bir ilerleme kaydedilmiştir³⁰⁵³.

Bu dönemde MTA, madenleri etüt etmek ve bunlar üzerinde arama yapmak vazifesini düzenli olarak sürdürmüştür. Gerek petrol ve gerekse diğer madenler incelemeye tabi tutulmuştur. Raman'da petrol aramasına başlanmıştır. Bununla beraber Cizre'den Toroslara kadar tarama yapılmıştır³⁰⁵⁴. II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye ekonomisinin içinde bulunduğu zor koşullar ülkenin özellikle batılı devletlerle daha yakın ekonomik ilişkiler içine girmesine neden olmuştur. Bu çerçevede 1947'de hazırlanan Kalkınma Plânı, başta haberleşme ve ulaştırma sektörleri olmak üzere enerji, demir-çelik ve madencilik alanında hazırlanmıştır. İktisadî İşbirliği İdaresi'nce talep edilen maden arama ve işletme araçlarının en kısa zamanda alınması için Marshall Plânı Fonu'ndan 2.185.000 dolar ayrılmıştı. Bu para ile ilk etapta gerekli malzemelerin alınması kararlaştırılmıştı. Maden işleri için 1948'den itibaren 10.076.000 dolar tutarında malzeme alımı gerçekleşmiş ve işletme için para tahsis edilmişti³⁰⁵⁵.

Şemsettin Günaltay Hükümeti Programı'nda (24 Ocak 1949), devlet sermayesiyle yapılan işlerde ekonomik imkânlar çerçevesinde, madenleri modern teknik araçlarla işler duruma getirmek hedeflenmiştir³⁰⁵⁶.

³⁰⁵³ “Umumi Maden Durumu: Türkiye Madenciliğinin 1946 Bilançosu”, *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, C. 37, 1947, s. 5.

³⁰⁵⁴ C.H.P. *Yedinci Büyük Kurultaya Sunulan Dilek Komisyonu Raporu (Onuncu Birleşim)*, 03.12.1947, 548.

³⁰⁵⁵ Kardaş, s. 411.

³⁰⁵⁶ *Hükümet Programları (1920-1965)*, s. 207.

4.6.1. Gaziantep, Urfa ve Mardin’de Yapılan Maden Aramaları Faaliyetleri

Urfa’da petrol sanayi tesisi için bir plan hazırlanmış ve bu planın üç yılda tamamlanabilmesi için 250 milyon lira harcanması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Petrol sanayinin kurulmasıyla önemli miktarda bir döviz tasarrufu mümkün olacaktır. Ayrıca 2.000 kilometre tutan güney demiryollarında ham petrol ve mazotla işleyen makinelerin çalıştırılması sağlanacaktır³⁰⁵⁷. Urfa’nın Anbar, Samsat ve Halfeti köyleri çevresinde marnlı kireçtaşlarında asfalt izleri görülmüştür³⁰⁵⁸. Aynı şekilde Mardin’in Gercüş ilçesinden başlayarak 70 km doğuda Harbul’a kadar olan bölgede bir asfalt tabakasının mevcut olduğu saptanmıştır³⁰⁵⁹.

Gaziantep’in güneyinde bulunan Sazgın köyü yakınlarında açılan bir kuyuda bir miktar hidrokarbür gazına rastlanmıştır³⁰⁶⁰.

Suriye sınırı üzerinde olan Kilis çevresinde birden fazla bitümlü marn izlerine rastlanmıştır. Bunlardan en önemlileri Silgin ve Koççağız köyleri çevresinde bulunur. Fakat asıl izler Kilis’in 10 kilometre kuzeyinde Kilis-Gaziantep yolu ile Acar köyü arasında görülür. Burada petrol buluntularına rastlanmıştır³⁰⁶¹.

İslâhiye’nin Ağalarobası ve Kalaycık köylerinde bulunan krom madeninin işletilmesi Bakanlar Kurulu’nca 22 Kasım 1948’de kararlaştırılmıştır³⁰⁶².

Türkiye’nin iktisadî kalkınma plânında maden işletmelerinin üretim kapasitesini genişletmenin belli başlı bir konu olarak ele alındığı malûmdur. Bu işlerin başarılması yolunda başlangıçta yerli kaynaklar ve imkânlar ölçüsünde uygulamaya konulan maden ve enerji programı, Marshall kredilerinden faydalanmak suretiyle 1948 yılında daha geniş bir sahaya teşmil edilmiş ve çalışmaların hızlandırılması sağlanmıştır³⁰⁶³.

³⁰⁵⁷ *Urfa Postası*, 8 Kasım 1949, s. 1.

³⁰⁵⁸ Cevat Eyüp Taşman, “Türkiye’de Bitümlü Tezahürlerin Stratigrafik Yayımları”, *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, C. 40, 1950, s. 47.

³⁰⁵⁹ *TBMM TD*, Dönem: 7, C. 20, 3. Toplantı, 19. Birleşim (26.12.1945), s. 419.

³⁰⁶⁰ Taşman, s. 44.

³⁰⁶¹ Taşman, s. 48.

³⁰⁶² *BCA*, 030.18.01.02.117.72.13.

³⁰⁶³ “Umumi Maden Durumu: Türkiye Madencilikinin 1948 Bilançosu”, *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, C. 39, 1949, s. 5.

Diyarbakır'ın 92 kilometre doğusunda bulunan Raman Dağı, Türkiye'nin ilk petrol sahası olması itibariyle millî ve uluslararası ilgiyi kendine çekmiştir. Burada ilk sondaj 1939'da başlamış ve 1940'ta iktisadî kıymet taşımayan petrole varılmıştır. Lâkin Raman Dağı'nın bir petrol sahası olarak tarihçesi esasen 9 numaralı kuyunun ikmali ile Mart 1948'de başlamıştır³⁰⁶⁴. Raman Dağı'nda petrol üretimi dört kuyudan yapılmaktadır. 1949 yılında ham petrol üretiminin 16.015 ton civarında olduğu tespit edilmiştir. Üretilen 16.015 ton ham petrolün 1.266 tonu demiryollarına satılmıştır³⁰⁶⁵.

Güneydoğu'da yapılan aramalar sonunda, sondajlarla tespit edilmiş 7.000.000 ton rezerv bulunmuştur. Güneydoğu bölgesinde gizli bulunan diğer strüktürlerde de petrol bulunması ihtimalini kuvvetlendirmektedir³⁰⁶⁶. Yapılan aramalar alanında uzman kimseler tarafından icra edilmektedir³⁰⁶⁷.

Mardin Gercüş ilçesinin 16 kilometre batısında yer alan Hisar deresi-kenarında hem kurumuş hem akıcı halde bulunan petrole rastlanmıştır. Bazen dışında hiç bitüm emaresi göstermeyen bir taş parçası kırıldığında katmanlarında petrol olduğu tespit edilmiştir. Mardin iline bağlı Germav köyünün kuzeyinde Dicle Nehri kenarında Histe mevkiinde petrol emarelerine rastlanmıştır. Diğer taraftan Gercüş'ün 1 kilometre doğusunda asfalta rastlanmıştır. Aynı şekilde Hermis vadisinde de asfalt izleri görülmüştür. Bunlar Becirman köyünün altındaki yamaçlarda da görülür. Hermis'te aynı zamanda hidrokarburlu gazlara da rastlanmıştır. Buradan elde edilen gaz bir müddet kazanlarda yakıt olarak kullanılmıştır. Mardin'den Savur'a giderken şosenin doğusunda kurumuş bitüm ve akıcı petrol izlerine rastlanmıştır³⁰⁶⁸. Mardin ilinin Irak sınırlarına kısımlarında harbolit adı verilen bir asfalt yatağı bulunmaktadır. Mardin'in 12 kilometre kuzeydoğusunda Kerboran nahiyesinde akıcı bir petrol iki yerde sızdığı görülmüştür. Buranın çevresindeki kuyuda da bir miktar petrole

³⁰⁶⁴ Mehlika I. Taşman, "Ramandağ Sahasına Dair Yeraltı Donelerine Müstenit Bazı Preliminier Obzervasyonlar", *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, C. 40, 1950, s. 10.

³⁰⁶⁵ "Umumi Maden Durumu: Türkiye Madencilığının 1949 Bilançosu", *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, C. 40, 1950, s. 50.

³⁰⁶⁶ Dr. E. Necdet Egeran, "Güney-Doğu Türkiye'de Mevcut Petrol Sahaları Hakkında", *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, C. 41, 1950, s. 53.

³⁰⁶⁷ *Midyat*, 5 Aralık 1951, s.2.

³⁰⁶⁸ Taşman, , s. 43-44.

rastlanmıştır. Mardin'in 10 kilometre kuzeyinde Kanı Kamo ve biraz ilerde Alreski Karakolu civarında kurumuş petrol emareleri tespit edilmiřtir³⁰⁶⁹.

³⁰⁶⁹ Taşman, s. 46.

SONUÇ

I. Dünya Savaşı ve ardından gelen kurtuluş mücadelesi ülkeyi her yönü ile bir çöküntüye sokmuştu. Savaşların ağır şart ve sonuçları Türkiye'nin topyekûn imar edilmesi gerektiğini ortaya çıkarmıştı. Nitekim bu çalışmada ele alınan Gaziantep, Urfa ve Mardin, savaşların etkilerini derin bir şekilde hissedildiği vilâyetlerin başında gelmekteydi. Bu vilâyetlerin Suriye ile sınır olması, bu ülkenin ise büyük ölçüde Fransız tesiri altında bulunması mezkûr vilâyetlerin önemini bir derece daha arttırmıştır. Stratejik öneme sahip bu vilâyetlerin gelişmesi için TBMM hükümetleri önemli bir çaba harcamıştır. Fakat iktisadî durum kamu harcamalarının istenildiği ölçüde yapılmasını engellemiştir. Buna rağmen devlet kalkınmayı hızlandırmak amacıyla Gaziantep, Urfa ve Mardin'de bütün imkânlarını seferber etmiştir. Bunun sonucu olarak bayındırlık, eğitim, sağlık, asayiş, tarım ve madencilik alanlarında kısa süre içinde bütçe imkânları dâhilinde ciddi adımlar atılmıştır.

Yapılan yatırımların en önemlilerinden birisi bayındırlık faaliyetleriydi. Gerek I. Dünya Savaşı öncesinde Türkiye'nin içinde bulunduğu zorlu durum gerekse savaşın bıraktığı yıkım bayındırlık alanına büyük bir darbe vurmuştu. Bununla beraber Osmanlı Devleti'nden devralınan ulaştırma sistemi ise ihtiyaçları karşılayamayacak derecede yetersizdi. Bundan dolayı özellikle demiryolu, karayolu, şose ve köprülerin yapımına ağırlık verilmiş ve bu alanda önemli bir gelişme sağlanmıştır. Cumhuriyet'in kuruluşunu müteakip iş başına gelen hükümetler kalkınmayı hızlandırmak, millî birliği kuvvetlendirmek ve ülke savunmasını kolaylaştırmak amacıyla aktif bir demiryolu politikası izlemiştir. Bu alanda büyük gayret sarf edilse de daha önce yapılmış olan demiryollarının büyük bir kısmı yabancı sermayenin elinde olduğundan çalışmaların ya yarım kalmasına ya da istenilen sonuçların kısa vadede alınamamasına neden olmuştur. Fakat demiryollarının millileştirilmesi ile istenilen sonuçlara kısa sürede ulaşılmıştır. Bununla beraber yapılan demiryolu hatlarıyla da Mardin, Urfa ve Gaziantep'in Mersin limanı ile bağlantısı sağlanmıştır. Böylece ihracatın önünü açılmış ve hem ülke hem de bölge ekonomisine canlılık kazandırılmıştır. Karayolu çalışmalarında da Gaziantep, Urfa ve Mardin'de önemli faaliyetler yürütülmüştür. Bu vilâyetlerin Türkiye-Suriye sınırı ve Akdeniz ile Güneydoğu Anadolu bölgeleri arasındaki geçiş

kuşağı üzerinde bulunması ulaşıma verilen önemi daha da arttırmıştır. Bundan dolayı vilâyetlerin yol yapım çalışmaları ile ulaşım sorunu bütçe yetersizliklerine rağmen giderilmeye çalışılmıştır.

Bayındırlık hizmetlerinden sonra önemli yatırımlardan biri de eğitimdi. Toplumun hızlı bir şekilde her anlamda kalkındırılması gerektiğine inanan TBMM hükümetleri eğitim işine ayrı bir ehemmiyet vermişlerdir. Gaziantep, Urfa ve Mardin’de eğitimin geliştirilmesi amacıyla okulların sayısı bütçe imkânları ölçüsünde arttırılmaya çalışılmıştır. Bununla beraber TBMM hükümetleri gerek şehirlerde ve gerekse köylerde ihtiyaca göre yatılı okulları yaygınlaştırmasına çalışılmıştır. Toplumsal yapıyı eğitim yoluyla şekillendirmek TBMM hükümetlerinin temel hedeflerinden biri olmuş ve bu alanda önemli bir mesafe kat edilmiştir. 1923-1950 yılları arasında okuma-yazma oranını yükseltmek için eğitim alanında önemli yatırımlar yapıldığı tabii bir gerçektir. Bu yatırımlardan biri de Gaziantep, Urfa ve Mardin’de açılan halkevleridir. Halkevleri genel manada Türk halkının sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmesine katkı sağladığı gibi bölgede açılan okuma-yazma kursları ile de halkın eğitim seviyesi yükseltilmeye çalışılmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren sağlık hizmetlerine de ayrı bir önem verilmiştir. Özellikle trahom, frengi, çiçek, sıtma ve verem gibi bulaşıcı hastalıklarla mücadele edilmiş ve bütçe imkânları ölçüsünde çeşitli tedbirler alınmıştır. Devlet bu hastalıkların önüne geçip insan kaybını en aza indirmek amacıyla ilaçları zaman zaman yurt dışından getirtmek zorunda kalmıştır. Bulaşıcı hastalıklardan dolayı Gaziantep, Urfa ve Mardin vilâyetlerinde birçok insan hayatını kaybetmiştir. Türkiye’nin genelinde olduğu gibi bu vilâyetlerde de hastane, dispanser ve köy tedavi evleri açılmış ve hastalar imkânlar dâhilinde tedavi edilmiştir.

Gaziantep, Urfa ve Mardin’de temel sorunlardan biri de asayiş olaylarıydı. Kargaşa ve karışıklığın hâkim olduğu bölge gerek Suriye tarafından gelen eşkıya ve hırsız güruhu gerekse bazı aşiretlerin olumsuz amellerine sahne olmuştur. Çetecilik, hırsızlık, kaçakçılık ve silahlı eylemler bölgenin en temel sorunlarıydı. Dolayısıyla kamu harcamaları içerisinde asayiş harcamaları önemli bir yer tutmuştur. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte meydana gelen ayaklanmalar asayiş harcamalarını arttırmıştır. Bilhassa Suriye’ye komşu vilâyetler arasında yer alan Mardin, Urfa ve

Gaziantep’te eşkıya ve kaçakçılık hadiseleri önemli bir sorun olarak görülmüş ve çeşitli tedbirler alınmıştır. Alınan tedbirler sayesinde bölgenin emniyeti büyük ölçüde sağlanmıştır.

Türkiye, iklim şartları ve topografik yapısıyla tarım ve hayvancılığın yapılmasına müsait ülkeler arasında yer almaktadır. Bu durum zikredilen alanlara özel hassasiyet gösterilmesini ve gelişmiş teknolojik materyallerin uygulanabilirlik oranını mümkün olduğu ölçüde yüksek tutmayı zorunlu hale getirmiştir. Mardin, Urfa ve Gaziantep halkının geneli ziraat ve hayvancılıkla uğraşmaktaydı. Tarım ve hayvancılığın gelişmesini sağlamak amacıyla ülke dışından uzmanlar getirilmiştir. Bununla beraber tarıma zarar veren haşereye karşı önemli harcamalar yapılmıştır. Cumhuriyet yönetimi, hayvancılık alanında da önemli çalışmalar yapmıştır. Yerli ırkların veriminin artırılması amacıyla ıslah ve melezleme müesseseleri kurulmuş, damızlık ıslahı, üretimi ve dağıtım konularında çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Bununla beraber hayvan hastalıklarına alınan tedbirlerle birçok hayvan telef olmaktan kurtarılmıştır.

Türkiye, maden kaynakları bakımından da önemli bir zenginliğe sahipti. Madenlerin işletilip ülke ekonomisine fayda sağlaması üzerinde önemle durulmuştur. Cumhuriyetin ilanından sonra ulusal bir iş olarak görülen petrol araştırmalarına ağırlık verilmiş ve petrol bulma amacıyla ülke baştanbaşa taranmıştır. Mardin-Cizre-Siirt bölgesi petrol çıkmasına elverişli yerler olarak görülmüş ve bu bölgede araştırmalar yapılmıştır. Yapılan çalışmalar neticesinde petrol rezervlerine rastlanmış ve bunların ülke ekonomisine kazandırılması amaçlanmıştır.

Nihayetinde 1923-1950 yılları arasında Gaziantep, Urfa ve Mardin’de yapılan kamu harcamaları ve yatırımlar ile bahsedilen alanlarda önemli bir gelişme görülmüştür.

KAYNAKÇA

A) ARŞİVLER

Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

İçişleri Bakanlığı Arşivi

Maden Tetkik Arama Enstitüsü İnternet Arşivi

B) RESMİ YAYINLAR VE TUTANAKLAR

1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi, İstanbul (Tarih Yok).

1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi, İstanbul (Tarih Yok).

1931 Fırka Büyük Kongresine Takdim Edilmek Üzere Hazırlanan Cumhuriyet Halk Fırkası Program Projesi, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1931.

Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, *Genel Nüfus Sayımı Katî Mufassal Neticeler Mardin Vilâyeti (20 İlkteşrin 1935)*, C. 42, S. 75, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1937.

Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, *Genel Nüfus Sayımı Katî Mufassal Neticeler Mardin Vilâyeti (20 İlkteşrin 1935)*, C. 55, S. 75, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1937.

Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, *Genel Nüfus Sayımı Katî Mufassal Neticeler Gaziantep Vilâyeti (20 İlkteşrin 1935)*, C. 14, S. 75, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1937.

C.H.F Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları (10-18 Mayıs 1931), Devlet Matbaası, İstanbul 1931.

C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları (13 Mayıs 1931), Devlet Matbaası, İstanbul 1931.

C.H.F. Halkevleri Talimatnamesi (Umumî İdare Heyeti Tarafından İhzar Umumî Reislik Divanınca Kabul Edilmiştir), Hâkimiyeti Milliye Matbaası, 1932.

C.H.F. Mardin Halkevi Broşürü 23 Şubat 1935, Mardin Ulus Sesi Basımevi, Mardin 1935.

C.H.P. 1936 İl Kongreleri, 1937.

C.H.P. Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları (29 Mayıs 1939-3 Haziran 1939), Ulus Basımevi, Ankara 1939.

C.H.P. Beşinci Büyük Kurultayı (Dilek Encümeni Raporu), Ankara 1939.

C.H.P. Büyük Kurultayının Tetkikine Sunulan Program Taslağı, Ankara 1935.

C.H.P. Gaziantep Vilâyet İdare Heyeti İkinci Altı Aylık Çalışma Raporu (01.07.1940'dan 31.12.1940 Gününe Kadar), Ulus Basımevi, Ankara.

C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942, Milli Kütüphane, Ankara 1946.

C.H.P. Halkevleri ve Halkodalarının Yurt İçinde Dağılımları, Doğu Matbaası, Ankara 1945.

C.H.P. Halkodaları Talimatnamesi (Umumî İdare Heyeti Tarafından Hazırlanmış ve 8 Ağustos 1939 Tarihinde Parti Genel Başkanlık Divanınca Tasdik Edilmiştir), Ulus Basımevi, Ankara 1939.

C.H.P. Programı, Partinin Beşinci Büyük Kurultayının 1 Haziran 1939 Tarihindeki Toplantısında Kabul Edilmiştir, Ulus Basımevi, Ankara 1939.

C.H.P. Programı, Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır, Ulus Basımevi, Ankara Mayıs 1935.

C.H.P. Yedinci Büyük Kurultaya Sunulan Dilek Komisyonu Raporu (Onuncu Birleşim), 03.12.1947.

C.H.P. Yedinci Büyük Kurultayı (Beşinci Birleşim), 27.11.1947.

C.H.P. Yedinci Büyük Kurultayı (İkinci Birleşim) 18.11.1947.

CHP Kongre Dilekleri (Gaziantep Vilâyeti Merkez Kazası), 1940.

CHP Kongre Dilekleri (İkinci Kısım), 1940.

Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi 1927 (Sivas'tan Büyük Kongreye Cumhuriyet Halk Fırkası), Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara 15 Teşrinievvel (Ekim) 1927.

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin Parti Örgütüne Genelgesi (İkincikânun (Ocak) 1938'den 30 Haziran 1938 Tarihine Kadar) Büro IV, C. 12, Ulus Basımevi, Ankara 1938.

Cumhuriyet Halk Partisi Kısa Tarihçesi (C.H.P. Programı XV. Kurultayca Değiştirilerek Kabul Edilmiştir), 9 Eylül 1923.

Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı, (Basım Yeri ve Tarihi Yok)

Fevzipaşa-Malatya-Diyarbakır ve Irmak-Çankırı-Filyos Demiryolları İnşaatı, İsveç-Danimarka Grubu, Şubat 1927-Şubat 1931.

Gaziantep Vilâyeti İdare Heyeti İkinci Altı Aylık Çalışma Raporu (01.07.1941'den 31.12.1941 Gününe Kadar).

Harp Mecmuası, S. 9, Yıl: 1, Mayıs 1332, s. 134. s. 130-142. (T. C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanmıştır.)

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc027/kanuntbmmc027/kanuntbmmc02704707.pdf

On Senede Türkiye Nafiası (1923-1933) (İmtiyazlı Nafia Şirketleri, Sular; Ankara'nın İçme Suyu, Nafia Bütçesinin Gidişi), İstanbul Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul 1933.

On Senede Türkiye Nafiası (1923-1933) (Vekâlet Teşkilatı, Demiryollar İnşaatı), İstanbul Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul 1933.

Resmi Gazete

Seçilmiş Göstergelerle Mardin 2013, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara 2014.

Siverek Halkevi (1938-1939), C.H.P. Siverek Halkevi Yayınlarından, Nümune Matbaası, İstanbul.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kavanin Mecmuası, VII/27, TBMM Basımevi, Ankara 1945.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi.

Umumî Müfettişler Konferansı'nda Görüşülen ve Dâhiliye Vekâleti'ni İlgilendiren İşlere Dair Toplantı Zabıtları İle Rapor ve Hulasası 1936, (Haz. M. Bülent Varlık), Dipnot Yayınları, Ankara 2010.

Urfa Hakkında, Tabî, Coğrafi, İçtimai, İktisadi, Tarihi, Mülki Malumat-ı Cami' Salname 1927, Millî Kütüphane, Ankara 1946.

Urfa Halkevi Bir Yıllık İş Sayımı (23.02.1934-23.02.1935), Ulusal Urfa V. Matbaası, Urfa 1935.

C) GAZETELER

a) Ulusal Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Hilâliahmer

Son Posta

Ulus

Vakit

Yeni İstanbul

Yeni Sabah

Zafer

b) Yerel Gazeteler

Akgün (Urfa)
Gaziantep (Gaziantep)
Mardin Sesi (Mardin)
Midyat (Mardin)
Ulus Sesi (Mardin)
Ulusal (Milli Gazete) (Urfa)
Ulusal (Urfa)
Urfa Postası (Urfa)
Urfa (Urfa)
Urfada Millî Gazete (Urfa)
Urfada Ulusal (Urfa)
Van (Van)
Yeni Gaziantep (Gaziantep)
Yeni Mersin (Mersin)
Yeni Şark (Diyarbakır)
Yeni Yurd (Diyarbakır),
Yeni Yurd (Van)
Yenilik (Urfa)

D) DERGİLER

21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Amme İdaresi Dergisi

Anadolu Mecmuası

Ankara Eczacılık Fakültesi Dergisi

Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Tarih Araştırmaları Dergisi
Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi
Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
Atatürk Dergisi (Prof. Dr. Enver Konukçu Özel Sayısı)
Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Atatürk Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi
Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)
Başpınar Gaziantep Halkevi Mecmuası
Belediyeler Dergisi
Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın
Belleten
Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Coğrafi Bilimler Dergisi
Çağdaş Türk Tarih Araştırmaları Dergisi
Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Ege Coğrafya Dergisi
Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Gazi Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Dergisi
Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Harp Mecmuası
History Studies (Ortadoğu Özel Sayısı)
Işık Dergisi (Mardin)
İdare Dergisi
İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası

İTÜ Vakfı Dergisi

Kadro

Kadro (Seçmeler)

Kebikeç

Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Maden Tetkik ve Arama Dergisi

Marmara Coğrafya Dergisi

Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi

Mukaddime

Resimli Tarih Mecmuası

Sayıştay Dergisi

Selçuklu Araştırmaları Dergisi

Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi

Tarih Araştırmaları Dergisi

Tarih Okulu Dergisi

Tarih ve Medeniyet Dergisi

Tarih ve Toplum

The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)

Turkish Studies

Türk Coğrafya Dergisi

Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

Türkiye Parazitoloji Dergisi

Ülkü

Ülkü Seçmeler (1933-1941)

Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

E) SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİLER

Büyük Larousse

Diyanet İslam Ansiklopedisi

İslam Ansiklopedisi

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi

Türkler Ansiklopedisi

F) HATIRALAR

AFETİNAN, A., *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, (Haz. Arı İnan), (Ed. Emre Yalçın), Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 2009.

ALTAY, Fahrettin, *10 Yıl Savaş (1912-1922) Ve Sonrası*, İnel Yayınları, İstanbul 1970.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk (1919-1927)*, (Haz. Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013.

ERKİN, Behiç, *Hâtırat (1876-1958)*, (Haz. Ali Birinci), TTK Yayınları, Ankara 2010.

İNÖNÜ, İsmet, *Defterler (1919-1973)*, C. 1, (Haz. Ahmet Demirel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

İNÖNÜ, İsmet, *Hatıralar*, (Haz. Sabahattin Selek), Bilgi Yayınevi, Ankara 2009.

KARABEKİR, Kâzım, *İktisat Esaslarımız (Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi)*, (Haz. Orhan Hülagü, Ömer Hakan Özalp), Emre Yayınları, İstanbul 2001.

KARABEKİR, Kazım, Kürt Meselesi, (Haz. Faruk Özerengin), (Ed. Burak Fazıl Çabuk), Emre Yayınları, İstanbul 2004.

KANSU, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. 2, TTK Basımevi, Ankara 1986.

SÂBİS, Ali İhsan, *Harp Hatıralarım İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri*, C. 6, İstanbul, Nehir Yayınları, Mayıs 1993.

SOYAK, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, C. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1971.

SOYAK, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, C. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1971.

URAN, Hilmi, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti, Hatıralarım (1908-1950)*, (Haz. Cem Çobanlı, Pınar Güven), (Ed. Emre Yalçın), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2007.

G) ARAŞTIRMA ESERLER

373 Numaralı Ayıntab Livası Mufassal Tahrir Defteri (950/1543), (Haz. Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun, Abdullah Sivridağ, Murat Yüzbaşıoğlu), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2000.

ABÛ'L-FARAC, Gregory, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. 1, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK Yayınları, Ankara 1987.

AFETİNAN, A. *Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı*, TTK Yayınları, Ankara 1989.

AHMAD, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (Çev. Yavuz Alogan), Kaynak Yayınları, İstanbul 2012.

AK, Selim, *Şanlı Urfa*, Bayrak Yayınları, İstanbul 1998.

AKAY, Veysi, *201 Numaralı Mardin Şer'iyye Sicili (Değerlendirme, Metin Transkripsiyonu ve Dizin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006, (Yüksek Lisans Tezi).

AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, C. 1, Tekin Yayınevi, Ankara 1979.

AKGÜN, Seçil Karal, Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, C. 1, TDV Yayınları, Ankara 2002.

AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000-M.S. 2007)*, Pegem Yayınları, Ankara 2007.

ARINÇ, Kenan, *Türkiye'nin İç Bölgeleri*, Biyosfer Araştırmaları Merkezi, Erzurum 2011.

ARMSTRONG, H. C., *Bozkurt (Kemal Atatürk'ün Yaşamı)*, (Çev. Gül Çağalı Güven), Arba Yayınları, İstanbul 1998.

ARSLAN, Gürbüz, *Şükrü Saraçoğlu'nun Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (1886-1953)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017.

AS, Efdal, *Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Politikaları (1923-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013.

AŞGIN, Sait, *Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları (1946-4960)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000.

ATALAY, İbrahim, Kenan Mortan, *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2003.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C. 4, Atatürk Araştırma Merkezi, TTK Yayınları, Ankara 1991.

AYATAÇ, Mustafa, *Peygamberler Şehri Urfa*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1988.

AYDIN, Suavi, EMİROĞLU Kudret, ÖZEL, Oktay, ÜNSAL, Süha, *Mardin (Aşiret Cemaat Devlet)*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.

Ayıntap Tarihinden Notlar (Dülük-Aynî Bedrettin-Ayıntapın Tarihte Uğradığı İstilâlar), (Haz. Mustafa Güzelhan), Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Broşür Yayınları, Gaziantep 1959.

BARKAN, Ömer Lütfi, *Türkiye’de Toprak Meselesi (Toplu Eserler 1)*, (Haz. Abidin Nesimi), Gözlem Yayınları, İstanbul 1980.

BARLAS, Uğuroğlu, *Gaziantep Basın Tarihi 100. Yıl*, Gaziantep Kültür Derneği Yayınları, İstanbul 1972.

BAYAR, Celal, *Şark Raporu*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006.

BAYRAKTAR, Hilmi, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Urfa Sancağı (İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapı)*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2007.

BAYTAL, Yaşar, *Atatürk Döneminde Sosyal Yardım Faaliyetleri (1923-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2012.

BORATAV, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2002)*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2005.

BORATAV, Korkut, *Türkiye’de Devletçilik*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2006.

BOSWORTH, Clifford Edmund, *Doğuştan Günümüze İslâm Devletleri*, (Terc. Hande Canlı), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2005.

BURGAÇ, Murat, *Türkiye Umumi Müfettişliklerin Kurulması ve Trakya Umumi Müfettişliği*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013.

BÜLBÜL, Yaşar, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Özel Girişimciliğe Yönelik Devlet Politikaları*, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul 2010.

CAHEN, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, (Çev. Erol Üyepazarcı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.

CAN, Bilmez Bülent, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

CEYHAN, Erdal, *Türk Eğitim Tarihi Kronolojisi (1299-1997)*, Ulusal Bellek Yayınları, Edirne 2004.

ÇAKIR, İbrahim Etem, *XVI. Yüzyılda Ayntâb Şehri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010, (Doktora Tezi).

ÇAM, Nusret, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri-Gaziantep*, TTK Yayınları, Ankara 2006.

ÇAPA, Mesut Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925), Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2010.

ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, İmge Kitabevi, Ankara 2004.

ÇAY, Abdulhalûk M., *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, İlgı Yayınevi, İstanbul 2010.

ÇEÇEN, Anıl, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1990.

ÇEVİK, Zeki, *Millî Mücadele'de "Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na Geçiş (1918-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002.

DEMİR, Ahmet, *Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planlarında Enerji Konusu*, Prof. Dr. Reşat Aktan'a Armağan, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982.

DEMİR, Mehmet Mahsun, *Mardin Şehri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010, (Yüksek Lisans Tezi).

DEMİRKENT, Işın, Urfa Haçlı Kontluğu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1974.

DEWEY, John, *Türkiye Maarifi Hakkında Rapor*, Devlet Basımevi, İstanbul 1939.

Doğu Anadolu Coğrafyası (Tabiî, Ziraî, Beşerî, Baytarî), C. 7, Genelkurmay Başkanlığı (Coğrafya Encümeni), Genelkurmay Matbaası, Ankara 1938.

Doktor Şefik Arif, *Türkiye'nin Sağlık ve Sosyal Coğrafyası Urfa Vilayeti (1925)*, (Haz. Abdulnasır Yiner), Sonçağ Yayıncılık Matbaacılık Reklam San., Ankara Şubat 2015.

Ebi'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdi'l-Kerem İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, C. 6, (Çev. Abdullah Köse), Bahar Yayınları, İstanbul 1986.

Ebû Ali Ahmed b. Muhammed İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, Terc. Kıvameddin Burslan, TTK Yayınları, Ankara 2016.

el-Belâzurî, Ebû'l-Hasan Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Davud *Fütûhu'l-Buldân*, (Çev. Mustafa Fayda), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

ERGİN, Osman Nuri, *Türk Maarif Tarihi (İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müesseseleri Dolayısıyla Türkiye Maarif Tarihi)*, C. 3-4, Eser Matbaası, İstanbul 1977.

ERGÜN, Mustafa, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1982.

ESTERABÂDÎ, Aziz Bin Erdeşir-i, *Bezm u Rezm*, (Terc. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Tarih-i Taberi*, Can Kitabevi, C. 3, Konya (Tarih Yok).

FINDLEY, Carter V., *Modern Türkiye Tarihi (İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007)*, (Haz. Adem Koçal), Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, C. 1, Kaynak Yayınları, İstanbul 1992.

Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, C. 2, Kaynak Yayınları, İstanbul 1992.

GOLOĞLU, Mahmut, *Milli Mücadele Tarihi IV 1921-1922 (Cumhuriyete Doğru)*, (Haz. Özlem Çekmece), (Ed. Ayşe Goloğlu Soyer), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

GOLOĞLU, Mahmut, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, C. 1, (Ed. Emre Yalçın) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.

GÖKBİLGİN, M. Tayyip, *Milli Mücadele Başlarken (Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

GÖYÜNÇ, Nejat, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1969.

Güney Doğu: Birin Genel Müfettişlik Bölgesi, (Haz. I. Genel Müfettişlik), Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939.

HAKKI, İsmail, *Malarya Ya'ni Sıtma Hakkında Kimler Neler Bilmeli?*, Meslek Matbaası, İstanbul 1341/1925.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, TTK Yayınları, Ankara 2014.

Halife b. Hayyât, *Tarih-u Halife b. Hayyât*, (Çev. Abdulhalik Bakır), Bizim Büro Basımevi, Ankara 2001.

HAMDİ, Ahmet, *İktisadî Devletçilik*, C. 1, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul 1931.

HARMANKAYA, Savaş, KÖROĞLU, Kemalettin, SİVAS, Hakan, *Eski Mezopotamya ve Mısır Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2013.

Heyet-i Temsiliye Tutanakları, (Haz. Uluğ İğdemir), TTK Yayınları, Ankara 1989.

HONİGMANN, Ernst, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, (Terc. Fikret Işıltan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970.

Hükümet Programları (1920-1965), (Der. İsmail Arar), Burçak Yayınevi, İstanbul 1968.

İbn Battûta Tancî, Ebû Abdullah Muhammed, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, (Çev. A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.

İbn Hallikan, *İslâm Coğrafyası*, (Terc. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014.

İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, (Terc. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014.

İbn Hordazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı (el-Mesâlik ve'l-Memâlik)*, (Çev. Murat Ağarı), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008.

İbnü'l-Adim, Kemaleddin, *Buğyatü't-Taleb fi Tarih-i Haleb (Selçuklularla İlgili Hal Tercümeleri)*, (Yay. Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara 2011.

İbnü'l-Ezrak, *Tarih-i Meyyafarikin ve Amid*, (Çev. A. Savran), Erzurum 1992.

İSTAHİRÎ, Ebû İshak İbrahim b. Muhammed, *Ülkelerin Yolları (Mesâlikü'l-Memâlik)*, (Çev. Murat Ağarı), Ayışığı Yayınları, İstanbul 2015.

KAHRAMAN, Ahmet, *Kürt İsyanları (Tedip ve Tenkil)*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2004.

KAPLAN, İsmail, *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi Ve Siyasal Toplumsallaşma Üzerindeki Etkisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

KARAKAŞ, Mahmut, *Urfa'nın Kültür ve İnançlar Serüveni*, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Şanlıurfa (Tarih Yok).

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, TTK Yayınları, Ankara 2011.

KARAL, Enver Ziya, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1965)*, TTK Basımevi, Ankara 1981.

Karayolları Genel Müdürlüğü (Dün, Bugün, Yarın), Mayıs 2014.

KARDAŞ, Abdulaziz, *Cumhuriyet Dönemi'nde Van Gölü Havzası'nda Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015.

KARDAŞ, Abdulaziz, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Van'da Madencilik Çalışmaları (1900-1980)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2017.

KAZGAN, Gülten, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.

KEPENEK, Yakup, Nurullah Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2001.

KESER, İhsan, *Türkiye'de Siyaset Ve Devletçilik*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1993.

KIRANLAR, Safiye, *Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)*, TTK Yayınları, Ankara 2013.

KOCA, Hüseyin, *Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu-Güneydoğu Anadolu Politikaları (Umumî Müfettişliklerden Olağanüstü Hal Bölge Valiliğine)*, Mikro Yayınları, Konya 1998.

KOÇAK, Cemil, *Tek Parti Cumhuriyet ve Şefler*, (Ed. Zeynep Berktaş), Timaş Yayınları, İstanbul 2016.

KOÇAK, Cemil, *Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

KOÇAK, Zülfiye, *Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1600-1650)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010, (Doktora Tezi).

KOPAR, Metin, *Cumhuriyet Halk Partisi Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1927-1950)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2009.

KÖKEN, Nevzat, *Cumhuriyet Dönemi Tarih Arayışları ve Tarih Eğitimi (1923-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014.

KURUÇ, Bilsay, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi Büyük Devletler ve Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011.

KUZUCU, Serhat, *123 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H.1180-1181/M.1766-1767)*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep 2006, (Yüksek Lisans Tezi).

KÜLEK, Ahmet, *71 Numaralı Gaziantep Şer'iyeye Sicili Transkripsiyonu (1-101. Sayfalar-H.1132/M. 1720)*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2010, (Yüksek Lisans Tezi).

Kültür ve İnançlar Diyarı Şanlıurfa, Şanlıurfa Valiliği Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Şanlıurfa (Tarihsiz).

KÜRKÇÜOĞLU, A. Cihat, *Ruha'dan Urfa'ya (1780-1980)*, Şanlıurfa Belediyesi, Kültür ve Eğitim Müdürlüğü Yayınları, Şanlıurfa 1990.

LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), TTK Yayınları, Ankara 2007.

Millet Hizmetinde 40 Yıl C.H.P., Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara 1963.

Millî Mücadele Dönemi Beyânnâmeleri Ve Basını, (Haz. Zekâi Güner, Orhan Kabataş), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1990.

Millî Mücadelede Hilâl-i Ahmer (Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Teşkilinden Sakarya Zaferi'ne Kadar İcraat Raporu 23 Nisan 1920-23 Eylül 1921), (Haz. İsmail Fettahoğlu), (Ed. Selahattin Bostan), Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2007.

MİNORSKY, Vilademir, *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, Çev. Abdullah Duman-Murat Ağarı, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008.

MUTLU, N. Yücel, *Bayındırlık Bakanlığı Tarihi 1920-1988 (Nafia Vekâleti, Bayındırlık Bakanlığı Bayındırlık ve İskân Bakanlığı)*, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı Matbaası, Ankara 1989.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013.

MÜSTEVFÎ, Hamdullah, *Târîh-i Güzide*, (Tas. Abdü'l-Hüseyin Nevâhî), Müessesetü İntüşârât-ı Emîr-î Kebîr, Tahran 1387.

NURETTİN, Mustafa, *Gaziantep Savunması*, Kastaş A.Ş. Yayınları, İstanbul 1989.

ORAK, Abdullah, *II. Dünya Savaşı Sürecinde Urfa (1939-1945)*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2015, (Yüksek Lisans Tezi).

ORHUN, Hayri, BELEK, Mehmet, KASAROĞLU, Celal, *Meşhur Valiler*, İçişleri Bakanlığı Merkez Valileri Bürosu Yayınları, Ankara 1969.

OSTROGORSKY, George, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), TTK Yayınları, Ankara 2011.

ÖZÇELİK, İsmail, *Millî Mücadele'de Güney Cephesi (Urfa) (30 Ekim 1918-11 Temmuz 1920)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

ÖZTÜRK, Saygı, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, Doğan Kitap, İstanbul 2008.

SAKAOĞLU, Necdet, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.

SARAÇOĞLU, Hüseyin, *Doğu Anadolu*, C. 1, Maarif Basımevi, İstanbul 1956.

SEVİM, Ali, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, TTK Yayınları, Ankara 1988.

SEVİM, Ali, *Genel Çizgileriyle Selçuklu Ermeni İlişkileri*, TTK Yayınları, Ankara 1983.

SEVİM, Ali, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1989.

SHAW, Stanford, *History Of The Ottoman Empire And Modern Turkey*, Cambridge University Press California 1976.

SONYEL, Salâhi R., *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, TTK Yayınları, Ankara 1995.

SONYEL, Salâhi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika (Büyük Millet Meclisi'nin Açılışından Lozan Anlaşmasına Kadar)*, C. 2, TTK Yayınları, Ankara 2003.

SOYSAL, İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C. 1, TTK Yayınları, Ankara 2000.

SÜMER, Faruk, *Kara Koyunlular*, C. 1, TTK Yayınları, Ankara 1992.

SÜMER, Faruk, *Oğuzlar: Türkmenler*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı, İstanbul 1963.

SÜMER, Faruk, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK Yayınları, Ankara 1990,

ŞAHİNALP, Mehmet Sait, *Şanlıurfa Şehri'nin Kuruluşu ve Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005, (Doktora Tezi).

ŞÂMÎ, Nizamüddin, *Zafernâme*, (Çev. Necati Lügal), TTK Yayınları, Ankara 1987.

ŞEŞEN, Ramazan, *Salâhaddîn Eyyübî ve Devlet*, Çağ Yayınları, İstanbul 1987.

ŞİMŞİR, Bilâl N., *Kürtçülük (1924-1999)*, C. 2, Bilgi Yayınevi, Ankara 2009.

TANIŞIK, Halil Rafet, *Urfa İli Yakın Çevre İncelemeleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları Müdürlüğü, Ankara 1974.

TANÖR, Bülent, *Kurtuluş Kuruluş*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2010.

TANSEL, Selahattin, *Yavuz Sultan Selim*, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1969.

TBMM Albümü, 1920-2010, 1920-1950, C. 1, (Ed. Sema Yıldırım, Behçet Kemal Zeynel), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara Haziran 2010.

TEMİZHAN, Oğuz, *Halkevleri ve Halkevlerinin 1932–1940 Arası Eğitim Faaliyetleri*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2006, (Yüksek Lisans Tezi).

TEVETOĞLU, Fethi, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, Atatürk ve Çevresi Yayınları, Ankara 1971.

TEZEL, Yahya S., *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yayınları, Ankara 1986.

TİMUR, Taner, *Türk Devrimi (Tarihî Anlamı ve Felsefi Temeli)*, Sevinç Matbaası, Ankara 1968.

TOKGÖZ, Erdinç, *Türkiye'nin İktisadî Gelişme Tarihi*, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara 1995.

TOLON, Ahmet Hurşit, *I. Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.

TOPDEMİR, Ramazan, *Atatürk'ün Doğu-Güneydoğu Politikası ve GAP*, Truva Yayınları, İstanbul 2009.

TUFANTOZ, Abdurrahim, *Ortaçağ'da Diyarbekir Mervanoğulları/990-1085*, Aça Yayınları, Ankara 2005.

TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.

TURAN, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998.

TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998.

TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyet*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1969.

TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2010.

Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış (Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını), Devlet Basımevi, İstanbul 1938.

Türkiye Madencilik Sektör Raporu (2007), Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Madencilik Sektör Meclisi, Afşaroğlu Matbaası, Ankara Ekim 2008.

Türkiye Mühendislik Haberleri Programlı Kalkınma Projeleri (1923-1940 Dönemi Demiryolları), S. 442-443, 2006/2-3.

ULUSKAN, Seda Bayındır, *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010.

UMAR, Ömer Osman, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004.

Urfa Hakkında Tabii, Coğrafi, İçtimaî, İktisadî, Mülkî Malumat-ı Cami' Salname 1927, (Çev. Kemal Kapaklı), Şurkav Yayınları, Şanlıurfa 1998.

Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), (Çev. Hrant D. Andriasyan), TTK Yayınları, Ankara 1987.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. 2, TTK Yayınları, Ankara 1988.

ÜNALAN, Ata, *Sıtma (Sıtmalı Yerlerde Çalışan ve Yaşayanlara Pratik Bilgiler)*, Titaş Basımevi, Ankara 1943.

VERGİLİ, Ayhan, *Türkiye 'de Modern Tıbbın Kurumsallaşması ve Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011, (Doktora Tezi).

Yâkût el-Hamevî, Şihabüddin Ebî Abdullah, *Mu'cemü'l-Buldân*, C. 3, Dâru Sadr, Beyrut 1977.

Yâkût el-Hamevî, Şihabüddin Ebî Abdullah, *Mu'cemü'l-Buldân*, C. 4, Dâru Sadr, Beyrut 1977.

Yâkût el-Hamevî, Şihabüddin Ebî Abdullah, *Mu'cemü'l-Buldân*, C. 5, Dâru Sadr, Beyrut 1977.

YAYMAN, Hüseyin, *Şark Meselesinden Demokratik Açılıma Türkiye 'nin Kürt Sorunu Hafızası*, Seta Yayınları, Ankara 2011.

YAZICI, Nevin, *Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu (1925-1955)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2010.

YENAL, Oktay, *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

YILDIRIM, İsmail, *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2001.

YINANÇ, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklu Devri*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1944.

YURTSEVER, Serdar, *Milli Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetleri Örnek Olay İncelemeleri (1919-1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013.

YUVALI, Abdulkadir, *İlhanlılar Tarihi I Kuruluş Devri*, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri 1994.

ZÜRCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev. Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

H) MAKALELER

“15 Yıllık Blançomuz”, *Maden Tetkik Arama Enstitüsü*, C. 13, 1938, s. 7-24.

“Gaziantep”, *Büyük Larousse*, C. 9, Milliyet Yayınları, İstanbul 1986.

“Göller M.T.A. Enstitüsü İkinci Çalışma Yılıının Teknik Blançosu”, *Maden Tetkik Arama Enstitüsü*, C. 10, 1938, s. 14-21.

“M.T.A. Enstitüsünün Beş Yıllık Teknik Bilançosu”, *Maden Tetkik Arama Enstitüsü*, s. 488-512.

“Millî Tasarruf ve Ergani İstikrazı”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 2, S. 11, I. Kanun (Aralık) 1933, s. 394-399.

“Mustafa Kemal Atatürk: Mayıs 1920-İsyanlar, Cepheleler, Askerî ve Siyasi Durum”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın*, S. 25, Ankara Mart 1987, s. 4-13.

“Türkiye Cumhuriyeti Mağdenciliği”, *Maden Tetkik Arama Enstitüsü*, C. 10, 1938, s. 1-5.

“Umumi Maden Durumu: Madenciliğimizin 18 Yıllık Bilançosu”, *Maden Tetkik Arama Enstitüsü*, C. 15, 1941, s. 423-442.

“Umumî Müfettişler Toplandı”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl: II, S. 18, Ocak 1937.

1923-1940 Dönemi Demiryolları, *Türkiye Mühendislik Haberleri (Programlı Kalkınma Projeleri)*, S. 442-443, 2006/2-3.

AK, Bilal, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Sağlık Hizmetleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 17, (Ed. Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 725-759.

AKBIYIK, Yaşar, “Milli Mücadele’de Güney Cephesi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 15, (Ed. Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 1385-1399.

AKBULUT, Gülpınar, “Cumhuriyetten Günümüze Mardin İlinin Nüfus Özellikleri”, *Makalelerle Mardin (Ekonomi-Nüfus Kentsel Yapı)*, C. 2, (Haz. İbrahim Özcoşar), İmak Ofset Basım Yayın, İstanbul 2007, s. 25-51.

AKBULUT, Gülpınar, “Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Gerçekleşmeyen Demiryolu Projeleri ve Etkileri (1876-1939)”, *Atatürk Dergisi (Prof. Dr. Enver Konukçu Özel Sayısı)*, (Ed. S. Esin Derinsu Dayı), C. 1, S. 1, Erzurum Temmuz 2012, s. 237-274.

AKÇA, Kemal, “Halk ve Trahom Hastalığı”, *Yeni Gaziantep*, 1 Ağustos 1944.

AKÇAR, R. “Halkevimiz”, *Urfa*, 17 I. Teşrin (Ekim) 1936.

AKGÜN, Lâmi , “Meyveciliğe Ehemmiyet Verelim”, *Akgün*, 2 Eylül 1942.

AKGÜN, Lâmi, “Halkevimizde Neden Esaslı Çalışılmıyor”, *Akgün*, 26 Eylül 1942.

AKSOY, N. Ömer, “Bayındırlık Bakanlığının Nazarı Dikkatine”, *Urfa Postası*, 14 Haziran 1949.

AKSOY, Necati, “İlköğretim Davası”, *Urfa Postası*, 1 Temmuz 1949.

AKSOY, Necati, “Sayın Urandan İsteklerimiz”, *Urfa Postası*, 3 Mayıs 1949.

AKSOY, Ömer Asım, “Gaziantep Lehçesine Dair Notlar”, *Başpınar Gaziantep Halkevi Mecmuası*, Yıl: 1, S. 11-12, C. H. Partisi Basımevi, Gaziantep Şubat 1940.

AKSOY, Ömer Asım, “Kullanılmayan Kelimeler”, *Başpınar Gaziantep Halkevi Mecmuası*, Yıl: 2, S. 13, C. H. Partisi Basımevi, Gaziantep Mart 1940.

AKTAŞ, Yasemin, “II. Kılıç Arslan Döneminde Nureddin Mahmud ve Selahaddin Eyyûbî ile İlişkiler”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 54, 2015, s. 261-272.

AKÜNAL, Dündar “Belge ve Resimlerle İbrahim Tali Öngören”, *Tarih ve Toplum*, S. 40, İletişim Yayınları, İstanbul Nisan 1987.

AKYÜZ, Kenan, “Türk Ocakları”, *Belleten*, C. 50, S. 196, TTK Yayınları, Ankara Nisan 1986, s. 201-228.

ALADAĞ, Osman Nuri, “İstiklâl Mahkemeleri”, *Resimli Tarih Mecmuası*, C. 2, S. 16, İstanbul Nisan 1951, s. 681-684.

ALİ, Necip, “Halkevleri Yıldönümü Nutku”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 3, S. 13, Mart 1934, s. 5-15.

ALİ, Necip, “Halkevleri”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 2, S. 9, I. Teşrin (Ekim) 1933, s. 233-237.

ALİ, Necip, “Halkevleri”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 2, S. 9, I. Teşrin (Ekim) 1933, s. 233-237.

ALİ, Necip, “İsmet Paşa ve Halkevleri”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 3, S. 18, Ağustos 1934, s. 401-404.

ALOĞLU, Safa, “Pamuk Ziraati Hakkında Pratik Bilgiler”, *Yeni Gaziantep*, 8 Haziran 1940.

ALOĞLU, Safa, “Pamuk Ziraati Hakkında Pratik Bilgiler”, *Yeni Gaziantep*, 15 Haziran 1940.

ALPASLAN, Erhan “Milli Mücadele Dönemi’nde Anadolu’da Kurulmuş Olan Kadın Derneklerinin Maraş Milli Mücadelesi’ne Destekleri”, *Milli Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013 Gaziantep)*, (Haz. Erdem Ünlen, Orhan Neçare, Yunus Emre Tansü, Mehmet Biçici), AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 3-24.

ALPAY, “Bedri, Birecik”, *Urfada Ulusal*, 18 İkinciteşrin (Kasım) 1935.

ALPAY, Bedri, “Harran-Akçakale ve Harran Ovası”, *Urfada Ulusal*, 22 Ağustos 1935.

APAK, Rahmi, “Halkevleri’nde Basit Spor Tesisleri”, *Ülkü*, C. 11, S. 65, Temmuz 1938, s. 459-465.

ARNİ, Dr. Pilz, “Etütler: Türkiye’de Halen Bulunan Boksit Yatakları”, *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, C. 23, 1941, s. 115-129.

ARNİ, Dr. Pilz., “Etütler Türkiye’de Mevcut Yer altı Zenginliklerinin Tetkiki ve İşletilmesi Hususundaki Jeolojik Tetkiklerin Ehemmiyeti”, *Maden Tetkik Arama Enstitüsü*, C. 7, 1937, s. 13-16.

ARSLAN, İbrahim, Abdulkadir Şenkal, “Güneydoğu Anadolu’nun Kalkınma Sorunu ve Çözüm Önerileri”, *Makalelerle Mardin (Ekonomi-Nüfus Kentsel Yapı)*, C. 2, (Haz. İbrahim Özcoşar), İmak Ofset Basım Yayın, İstanbul 2007, s. 53-78.

ASAF, Burhan, “Spor Telâkkimiz”, *Ülkü*, C. 1, S. 1, Şubat 1933, s. 71-72.

AŞGIN, Sait, “Atatürk Döneminde Doğu Anadolu (1923-1938)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 17, S. 50, Temmuz 2001, s. 451-471.

ATAY, Falih Rıfkı, “Diyarbakırda...”, *Ulus*, 22 Sontesrin (Kasım) 1935.

ATEŞ, Toktamış, “Milli Mücadele’de Ordu, Savaşlar ve Cepheler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1168-1175.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, “Halkevleri”, *Kadro (Seçmeler)*, (Haz. Gökçe Fırat), S. 19, İleri Yayınları, 1933, s. 97-100.

AYDIN, Abdürauf, “Mardin Sanayinin Tarihi Gelişimi”, *Makalelerle Mardin (Ekonomi-Nüfus Kentsel Yapı)*, C. 2, (Haz. İbrahim Özcoşar), İmak Ofset Basım Yayın, İstanbul 2007, s. 1-8.

AYDIN, Erdem, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluş Yıllarında Sağlık Hizmetleri”, *Ankara Eczacılık Fakültesi Dergisi*, 31/3, Ankara 2002, s. 183-192.

AYDIN, Suavi, “Türkiye’nin Demiryolu Serüvenine Muhtasar Bir Bakış”, *Kebikeç*, S. 11, 2001. s. 49-94.

AZİMLİ, Mehmet, “Klasik İslâm Tarihi Kaynaklarına Göre İlk Fetihden Artuklulara Mardin”, *I. Uluslararası Mardin Sempozyumu*, Mardin 2006.

B. Şükrü Kaya’nın Nutku, *Ülkü*, C. 9, S. 49, s. 1-6.

BAKIRCI, Muzaffer, “Türkiye’nin Uluslararası Ulaşımında Demiryolu Sınır Kapılarının Yeri ve Etkinliği”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, S. 28, Temmuz 2013, s. 370-407.

Başbakan İsmet İnönü’nün Altıncı Milli Ekonomi ve Arttırma Haftası Açış Söylevi (Ankara Halkevi:12 İlkânun (Aralık) 1935), *Ülkü*, C. 6, S. 35, İkincikanun (Ocak) 1936, s. 321-328.

BAŞGÖZ, İlhan, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye’de Eğitimin Genel Görünümü”, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu (07-09 Aralık 2005)*, (Haz. Murat Alper Parlak), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s. 7-17.

BAYAR, Celâl, “Millî Ekonominin Kuruluşu IX uncu Artırım ve Yerli Mallar Haftası (1938)”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın*, S. 23, Ankara Ocak 1987, s. 10-14.

BERKSOY, Ziya, “Trahomdan Nasıl Korunmalıdır”, *Yeni Gaziantep*, 3 Mayıs 1941.

BİROL, çetin, BARIŞ, Serap, SAROĞLU, Serap, “Türkiye’de Karayollarının Gelişimine Tarihsel Bir Bakış”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 1, Güz 2011, s. 123-150.

C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayında Kemâl Atatürk’ün Söylevi”, *Ülkü*, C. 5, S. 28, Haziran 1935, s. 241-244.

COŞKUNÖZER, Abdullah, “Cizre’de Kültür ve Eğitim Faciası”, *Mardin Sesi*, 10 Temmuz 1950.

CURAL, Mehmet, ÇEVİK, Nüket Kırıcı, “Ekonomik Kalkınmanın Vergi Yapısı Üzerindeki Etkisi: 1924-2013 Dönemi Türkiye Örneği”, *Amme İdaresi Dergisi*, C. 48, S. 3, Eylül 2015, s. 127-158.

ÇAĞLIYAN, Ayşe, YILDIZ, Aysel Bozkurt, “Türkiye’de Demiryolu Güzergâhları Jeomorfoloji İlişkisi”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, C. 28, İstanbul 2013, s. 466-486.

ÇELEBİ, Ahmet, “Emevîler Döneminde İdarî Müesseseler ve Kültürel Faaliyetler”, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C. 2, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, s. 557-623.

ÇETİNKAYA, Ali, “Aydın Demiryolunun Satın Alınması”, *Ülkü*, C. 5, S. 30, Ağustos 1935, s. 324-327.

ÇEVİK, Adnan, “Selçuklu Fütuhâtı Ardından Diyarbakır ve Yöresinde Kurulan Türkmen Beylikleri”, *I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu*, Diyarbakır 2004, s. 137-153.

ÇOLAK, Filiz, “Atatürk Dönemi’nde Türkiye Cumhuriyeti’nin Ulaşım Politikasına Genel Bir Bakış”, *Turkish Studies*, S. 8/2, Ankara, Kış 2013, s. 345-364.

DARKOT, Besim, Hikmet, Turhan Dağlıoğlu, “Ayıntab”, *İA*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınlar, II, 1979, s. 64-67

DELİLBAŞI, Ali Suha, “Halkevleri’nde Tiyatro Meselesi”, *Ülkü*, C. 14, S. 81, İkinciteşrin (Kasım) 1939, s. 225-230.

DEMİRKENT, Işın, “Haçlı Seferleri ve Türkler”, *Türkler Ansiklopedisi*, (Ed. Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 1133-1161.

DEMİRTAŞ, Bahattin, “Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Eğitim ve Öğretim (1923-1938)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 41, Ankara Mayıs 2008, s. 63-87.

DİKMEN, M. Orhan, “Milli Korunma Kanununda Yapılan Tadilat”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 2, İstanbul 1940, s. 269-277.

DOBRETSBERGER, J., “1938 Ankara Ziraat Kongresindeki Akislerine Göre Türk Ziraat Siyaseti”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, S. 1, İstanbul 1939, s. 263-267;

DOĞAN, Hamdi, “Cumhuriyet Döneminde Adıyaman ve Besni’de Trahom (1925-1975.)”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 16 (2), s. 461-489.

DOĞAN, Orhan, “Milli Mücadele Döneminde Maraş’ta Müdafaa-i Hukuk Örgütlenmesi ve Kuvâ-yı Milliye’nin Kuruluş ve Faaliyetleri”, *Milli Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013 Gaziantep)*, Haz. Erdem Ünlen, Orhan Neçare, Yunus Emre Tansü, Mehmet Biçici), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 161-181.

DOĞANAY, Rahmi, “1930-1945 Dönemi Doğu Anadolu’da Uygulanan Sanayi Politikaları”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 2, Elazığ 2000, s. 223-230.

DURAN, Ahmet Nezihi, “Şanlıurfa”, *DİA*, TDV, C. 38, İstanbul 2010, s. 336-337.

DURU, Kâzım Nami, “Halkevleri ve Halk Terbiyesi”, *Ülkü*, C. 14, S. 81, İkinciteşrin 1939, s. 204-207.

DURU, Kâzım Nami, “Köy Kalkınması”, *Akgün*, 12 Mart 1938.

DURU, M. C., “Halkevleri Çalışmaları”, *Ülkü*, C. 14, S. 82, I. Kanun (Aralık) 1939, s. 364-373.

EFE, Aydın, “Antep Savunması: Bir Albayın Hatıratı”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 53, Erzurum 2015, s. 221-253;

EKİNCİ, Abdullah “Urfa Ve Çevresinde Türk Akınları (M.Ö. VII- M.S. XIV. Yüzyıl)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 14/I, Elazığ 2004, s. 259-273.

EMİN, Mehmed, “Anadolu’da Maarif Nasıl Ta’min Edebilir?”, *Anadolu Mecmuası*, (Haz. Arslan Tekin, Zeki İzgöer), S. 2, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 55-57.

ERDEM, Çiğdem, “Cumhuriyet Yönetiminin 1930’lu yıllarda Köyde ve Köylülükte “Dönüşüm”ü Gerçekleştirme İsteğinin Bir Aracı Olarak “Köy Eğitim Kursları””, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 3, 2008, s. 187-200.

ERDEM, İlhan, Artuklu Uygarlığı ve Türkmenler, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi (Prof. Dr. Reşat Genç Özel Sayısı-I)*, C. 29, (Ed. Refik Turan), Temmuz 2009, s. 236-242.

ERGÜN, Mustafa “Atatürk Döneminde Öğretmen Yetiştirme”, *Atatürk Döneminden Günümüze Cumhuriyetin Eğitim Felsefesi Ve Uygulamaları Sempozyumu Bildirileri 16-17 Mart 2006*, Gazi Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara 2006, s. 215-224.

FER, Seval, “1923 Yılından Günümüze Cumhuriyet Dönemi İlköğretim Programları Üzerine Bir İnceleme”, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu (07-09 Aralık 2005)*, (Haz. Murat Alper Parlak), AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s. 97-136.

Folklor, “Bam Telini Kır! Yerli Bir Halk Masalı”, *Başpınar Gaziantep Halkevi Mecmuası*, Yıl: 2, S. 15, C. H. Partisi Basımevi, Gaziantep Mayıs 1940.

GÖĞÜZ, H. C., “Çiftçilerimizin En Tehlikeli Derdi”, *Yeni Gaziantep*, 18 Mayıs 1940.

GÖZ, Yaşar, Muhammet Güzel Kurtoğlu ve Diğerleri, “Van İlinde Sıtma: Epidemiyolojik Bir Çalışma”, *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, C. 28/4, 2004, s. 175-177.

GÜÇYETMEZ, Cemil, “Nizip ve Nizip Suyu”, *Yeni Gaziantep*, 5 Temmuz 1946.

GÜL, Muhittin, “Atatürk Dönemi Sağlık Politikası”, *G.Ü. Dış Hekimliği, Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 1, 1988, s. 249-258.

GÜL, Muhittin, “Atatürk’ün Yurt Gezileri’nin Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 3, Afyon 2006, s. 51-72.

HALİL, Neşet, “T.B.M.M. inde İktisadî Mevzuat”, *Ülkü Seçmeler (1933-1941)*, (Haz. Zerrin Bayraktar, Cem Alpar), Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara 1982, s. 153-159.

HATIPOĞLU, Süleyman, “Milli Mücadele’de Suriye İtilafnamesi’nin Yeri”, *Milli Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013 Gaziantep)*, Haz. Erdem Ünlen, Orhan Neçare, Yunus Emre Tansü, Mehmet Biçici), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 195-209.

HELVACIKARA, M. Cengiz, “Coğrafi Yönden Kilis”, *Belgelerle Kilis*, (Ed. M. Elif Özmen), Bilnet Matbaacılık, Kilis 2012, s. 7-9.

HİÇ, Mükerrerem, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 17, (Ed. Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 541-564.

HONİGMANN, Ernst, “Urfâ”, *İA*, C. 13, (Çev. Nejat Göyünç), MEB, İstanbul 1986, s. 50-57.

HÜLAGÜ, M. Metin, “Mustafa Kemal’e Katılanlar: İngiliz Gözüyle, Cumhuriyet Erkânının Özgeçmişleri, Ruh ve Karakter Yapıları”, *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, S. 47, İstanbul 1998, s. 37-43.

HÜSREV, İsmail, “Beş Senelik Programın Manası”, *Kadro*, S. 27, Mart 1934, s. 26-30.

HÜSREV, İsmail, “Cihan İktisadiyatı: Hammadde Memleketlerindeki Para Buhranının Karakteri”, *Kadro*, S. 1, Ankara 1932 İkinci Kânun (Ocak), s. 10-19.

İNCE, Erdal, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye’de Karayolu Ulaşımına Genel Bir Bakış ve Köyde Ulaşım”, *ÇTTAD*, C. 12/24, 2012/Bahar, s. 171-188.

İNCE, Halil İbrahim, “Milli Mücadele’de Kilis”, *Belgelerle Kilis*, (Ed. M. Elif Özmen), Bilnet Matbaacılık, Kilis 2012, s. 147-181.

İNÖNÜ, İsmet, “Yeni Halkevlerini Açma Nutku”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 5, S. 25, Mart 1935, s. 1-3.

İsmet Paşa, “Memleketi İmar Edecek Sermaye”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 12, S. 11, I. Kanun (Aralık) 1933, s. 353-355.

İsmet Paşa, “Yeni Halkevlerini Açma Nutku”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 3, S.13, Mart 1934, s. 1-4.

KADIOĞLU, Selim, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Hıfzıssıhha Eğitimi: Üç Ders Kitabı Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme”, *Türkiye Cumhuriyeti’nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi Uluslararası Sempozyumu (26-28 Kasım 2015/İzmir)*, (Haz. Erdem Ünlem), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017, s. 485-522.

KÂHYA, Esin, “Sağlık Kuruluşlarımıza Bir Örnek: Safranbolu’da Frengi Hastanesi”, *IX. Türk Tarih Kongresi (21-25 Eylül 1981)*, C. 3, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 1291-1296.

KALKAN, Gülşah Parlak, “Gaziantep Adı Üzerine”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 9, Kilis 2015, s. 101-107.

KARABULUT, Umut, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sağlık Hizmetlerine Toplu Bakış: Dr. Refik Saydam’ın Sağlık Bakanlığı ve Hizmetleri (1925-1937)”, *ÇTTAD*, C. 4, S. 15, 2007, s. 151-160.

KARABULUT, Yalçın, “Türkiye’de Demiryolu Ulaşımı”, *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 6, Ankara 1993, s. 163-187.

KAYA, Abdullah, “İlhanlıların Anadolu Türkmen Beylerine Karşı Politikası”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 6, S. 2, 2013, s. 293-326.

KAYA, Dilek Göze, Ayşe Durgun, “1923-1938 Dönemi Atatürk’ün Maliye Politikaları. Bütçe ve Vergi Uygulamaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 19, Isparta Mayıs 2009, s. 233-249.

KAYAM, H. Cevahir, “Hükümet programları ve Bütçe Rakamları Işığında Atatürk Dönemi Sağlık Politikaları”, *IX. Türk Tarih Kongresi (21-25 Eylül 1981)*, C. 3, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 87-101.

KEMAL, Kadri, “Cumhuriyetten Evvel ve Sonra Köylerimiz”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 2, S. 10, İkinciteşrin (Kasım) 1933, s. 339-343.

KEMAL, Nusret, “Bir Köycülük Projesi Tecrübesi”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, II, S. 8, Eylül 1933, s. 118-125.

KEMAL, Nusret, “Halkevleri ve Neşriyatı”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 3, S. 18, Ağustos 1934, s. 465-466.

KEMAL, Nusret, “Köy Seferberliğine Doğru”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 1, S. 5, Haziran 1933, s. 355-361.

KEMALOĞLU, Cemal, “Mardin Ziraat ve Kalkınması Çareleri”, *Mardin Sesi*, 1 Ağustos 1950.

KERWİN, Robert, “Türkiye’de Karayollarının İnkişafı”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 10, S. 1-4, İstanbul 1949, s. 166-179.

KILIÇ, Fahri, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye’de Yaygın Halk Eğitimi”, *Kuruluşundan 90. Yılına Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu (23-25 Ekim 2013/Eskişehir)*, Haz. Arzu Güvenç Saygın, C. 1, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2016, s. 559-579.

KILIÇ, Fahri, “Milli Mücadele’de Elbistan”, *Milli Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013 Gaziantep)*, (Haz. Erdem Ünlen, Orhan Neçare,

Yunus Emre Tansü, Mehmet Biçici), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 181-183.

KOPRAMAN, Kazım Yaşar, “Memlûkler”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C. 2, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, s. 434-545.

KORUM, Uğur, “1923-1929 Döneminde Türkiye’de İmalat Sanayi ve Sanayi Politikaları”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 63-87

KÜÇÜKA, Necib Ali, “Halkevlerini Yıldönümü Nutku”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 5, S. 25, Mart 1935, s. 4-7.

KÜÇÜKSİPAHİOĞLU, Birsal, “Mosul And Aleppo Governor İmad Al-Din Zangi’s Fight Against The Crusaders”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 1-2, İstanbul 2014, s.79-96.

MERCAN, M. Salih, “Türkiye Cumhuriyeti’nin 1929 Yılı Münakalat (Ulaşım Durumu), *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 18, Van 2010, s.72-87.

METİNTAŞ, Mustafa Yahya, Mehmet Kayıran, “1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türk Tarımına Etkileri ve 1931 I. Türkiye Ziraat Kongresi” *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2016/1, S. 23, s. 33-82.

Milli Şeften Halkevlerine Direktifler, *Ülkü*, C. 13, S. 75, s. 195-198.

MİNORSKY, Vilademir, “Mardin”, *İA*, C. 7, MEB Yayınları, İstanbul 1978, s. 317-322

Mühendis Nazif, “Demiryollarımızda Nakil Ücretleri”, *Kadro*, S. 18, Haziran 1933, s. 63-64.

NADİ, Yunus, “Türkiyemizde Ziraî Kalkınmanın Temini Meselesi”, *Cumhuriyet*, 12 Şubat 1937.

NASIR, Zeki “Halk Sıhhati”, *Ülkü*, C. 1, S. 1, Şubat 1933, s. 73-75.

NASIR, Zeki, “Köylerimizin Sağlık İşleri”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 2, S. 7, Ağustos 1933, s. 42-45.

NASIR, Zeki, “Sihhat ve İktisat”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 2, S. 11, I. Kanun (Aralık) 1933, s. 416-419.

Nebil (TBMM Kütüphanesi Müdürü), “Millî Şuur ve Halkevleri”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 2, S. 9, I. Teşrin (Ekim) 1933, s. 216-225.

NEUMARK, Fritz, “Türkiye’de Harp Sonrası Maliye Meseleleri”, (Çev. Turgut İhsan Tükel), *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 8, S. 1-4, İstanbul 1946, s. 72-89.

ÖMER, Kerim, “Bizde Köy Mefhumu ve Köy Kanunu”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 1, S. 5, Haziran 1933, s. 365-369.

ÖZBEK, Celal, “Urfa’nın Lise Derdi”, *Yenilik*, 13 Temmuz 1937.

ÖZÇELİK, Özer, Güner Tuncer, “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, Afyon 1 Haziran 2007, s. 253-266.

ÖZDEĞER, Hüseyin, “Gaziantep”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 13, İstanbul 1996, s. 466-469.

ÖZDEMİR, M. Halis, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında İktisat Politikalarının Diyarbakır ve Çevresindeki İktisadî Yansımaları (1923-1935)”, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 10, Manisa, 2012, s. 142-161.

ÖZDEMİR, Nuray, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Yol Vergisi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 32, s. 213-258.

ÖZER, Sevilay, “Chester Projesi’nin Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Yansıması”, *History Studies Ortadoğu Özel Sayısı*, 2010, s. 287-299.

ÖZER, Sevilay, “Türkiye’de Trahomla Mücadele (1925-1945)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 54, Bahar 2014, s. 121-152.

ÖZGİRAY, Ahmet, “İngiliz Büyükelçisi Sir R. Lindsay’a Göre Türkiye’nin 1925’teki Ekonomik ve Mali Durumu”, *IX. Türk Tarih Kongresi (21-25 Eylül 1981)*, C. 3, TTK Yayınları, Ankara 1989. s. 1715-1721.

ÖZLÜ, Zeynep Yıldız, “Gaziantep’in 1923-1938 Yılları Arasında Ekonomik ve Bayındırlık Alanındaki Faaliyetleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 51, Ağustos 2017, s. 330-342.

ÖZMEN, Abidin, “İdare Teşkilâtımız (Bir Anket Münasebetiyle)”, *İdare Dergisi*, S. 181, Yıl: 17, Temmuz-Ağustos-1946.

ÖZPEKCAN, Meliha, “TBMM Tutanaklarına Göre Cumhuriyet’in İlk On Yılında Sağlık Politikamız”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 17, (Ed. Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 760-781.

ÖZTÜRK, Gülin, “Kütahya Milletvekili Mehmet Somer’in 1936 Yılında Urfa Vilayeti’ne Dair Hazırladığı Rapor”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, C. 4, S. 10, Bahar 2015, s. 125-127.

ÖZTÜRK, Mustafa, “Cumhuriyet Dönemi Sağlık Hizmetleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 1, Isparta 1999, s. 37-41.

PAYASLI, Volkan, “Belleklerde Bir Çınar: Düziçi Köy Enstitüsü”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 8, S. 21, s. 319-356.

PEKDOĞAN, Celal, “Yalnız Bırakılmayan Şehir: Antep”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, S. IV, Gaziantep Ocak 2001, s. 219-249.

PEKER, Recep, “Halkevleri Açılma Nutku”, *Ülkü Seçmeler (1933-1941)*, (Haz. Zerrin Bayraktar, Cem Alpar), Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara 1982, s. 6-8.

R. Peker’in Yeni Halkevlerini Açma Nutku, *Ülkü*, C. 7, S. 37, Mart 1936, s. 1-5.

SABIR, Hasan, “Atatürk’ün Ekonomi Anlayışı”, *Sayıştay Dergisi*, S. 62, 2006, s. 3-19.

SADIK, Necmeddin, “Adana-Mersin Hattı Müzakeresi”, *Akşam*, 3 Nisan 1929.

SAFFET, Mehmet, “Köycülük Nedir?”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 1, S. 6, Temmuz 1933, s. 422-430.

SAHİR, Celal, “Halkevleri Yıldönümünde Düşünceler: Necip Ali Beyin Nutku”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 1, S. 2, Mart 1933, s. 104-114.

SAHİR, Celal, “Halkevleri Yıldönümünde İsmet Paşanın Nutku”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 1, S. 2, Mart 1933, s. 99-103.

SARINAY, Yusuf, “Hoybun Cemiyeti ve Türkiye’ye Karşı Faaliyetleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 14, S. 40, Mart 1998, s. 207-244.

SAV, Nizameddin Ali, “Marshall Plânında Türkiye’nin Payı”, *Cumhuriyet*, 4 Ekim 1948.

Selimoğlu, “Benimde Bir Sözüm Var Mardin Fikren Kalkınmadıkça”, *Mardin Sesi*, 21 Mayıs 1950.

Selimoğlu, “Benimde Bir Sözüm Var Mardin’i Nasıl Kalkındırabiliriz?”, *Mardin Sesi*, 1 Ağustos 1950.

SEVİM, Ali, “Malazgirt Meydan Savaşı ve Sonuçları”, *Malazgirt Armağanı*, TTK Yayınları, Ankara 1993, 219-231.

SOĞUKOĞLU, Fehmi, “İbrahim Halil Efendi ve Mürit Hareketi’nin Milli Mücadele’ye Katkısı”, *Milli Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013 Gaziantep)*, (Haz. Erdem Ünlen, Orhan Neçare, Yunus Emre Tansü, Mehmet Biçici), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 137-265.

SUNAY, Naşid, “Ayağınıza Gelen Nimetten İstifade Ediniz”, *Yeni Gaziantep*, 10 Ağustos 1940.

SÜMER, Faruk, “Anadolu’da Moğollar” *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C. 1, 1970, s. 1-147.

SÜREYYA, Ali, “Demiryolu Siyasetimiz”, *Ülkü Seçmeler (1933-1941)*, (Haz. Zerrin Bayraktar, Cem Alpar), Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara 1982, s. 58-64.

ŞAHİN, Feyza Kurnaz, “Propaganda Faaliyetleri ve Halk Sağlığına Etkileri”, *Türkiye Cumhuriyeti’nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi Uluslararası Sempozyumu (26-28 Kasım 2015/İzmir)*, (Haz. Erdem Ünlem), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017, s. 549-589.

ŞAHİN, Kemalettin “Sıtmanın Yeniden Ortaya Çıkmasını Etkileyen Bazı Beşeri ve Ekolojik Faktörler: Çarşamba Ovasının Doğusunda Bir Çalışma”, *Türk Coğrafya Dergisi*, S. 41, İstanbul 2003, s. 61-75

ŞAHİNALP, Mehmet Sait, “Şanlıurfa Şehri’nin Kuruluşuna Etki Eden Etmenler”, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, C. 4, S. 1, Ankara 2006, s. 105-127.

ŞANAL, Mustafa, “Kayseri-Pazarören Köy Eğitim Kursu”, *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, C. 3, S. 1, Yaz 2010, s. 23-47.

ŞEKER, Kadir, “Tek Parti Dönemi Ekonomik Politikaları ve Özel Teşebbüs Yatırımlarına Bir Örnek: Nuri Demirağ Tayyare Atölyesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 23, Isparta Mayıs 2011, s. 129-143.

ŞIVGIN, Hale, “Antep’e Suriye Yönünden 86 Yıl Arayla Gelen İki İşgalin Mukayeseli Analizi”, *Milli Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013 Gaziantep)*, (Haz. Erdem Ünlen, Orhan Neçare, Yunus Emre Tansü, Mehmet Biçici), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 213-236.

ŞÜKRÜ, Refii, “Tütün İhracatımızı Geliştirme Tedbirleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 5, S. 1-4, İstanbul 1945, s. 83-95.

TANOĞLU, Ali, “Ziraatimizin Coğrafi Karakteri Ve Başlıca Meseleleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 4, S. 4, İstanbul 1944, s. 321-354.

TAŞDEMİR, Mehmet, “Mardin”, *DİA*, C. 28, TDV, İstanbul 2003, s. 43-48.

TAŞMAN, Cevat Eyüp, “Etütler Türkiye ve Petrol”, *Maden Tetkik Arama Enstitüsü*, C. 8, 1937, s. 9-12.

TEKELİ, İlhan, Selim İlkin, “Türkiye’de Demiryolu Öncelikli Ulaşım Politikasından Karayolları Öncelikli Ulaşım Politikasına Geçiş (1923-1957)”, *Cumhuriyetin Harcı/Üçüncü Kitap: Modernitenin Altyapısı Oluşurken*, s. 369-431.

TEMEL, Mehmet, “Atatürk Döneminde Türkiye’de Fuhuş ve Frengi Mücadelesi”, *IX. Türk Tarih Kongresi (21-25 Eylül 1981)*, C. 3, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 75-86.

TEMİZ, Ömer, “Gaziantep Halkevi Dergisi Başpınar’da Yayımlanan Ömer Asım Aksoy Yazıları”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları (İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi)*, S. 10, Yıl: 5, İstanbul 2006, s. 197-212.

Trakyalı Ali Galip, “Köylü”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 2, S. 10, İkinciteşrin (Kasım) 1933, s. 326-332.

TUĞLUOĞLU, Fatih, “Türkiye’de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)” *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 32/4, 2008, s. 351-359.

TURAN, Ahmet Nezih, “Şanlıurfa”, *DİA*, TDV, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 336-341.

TURAN, Kemal, “Yeni Demiryollarımızın Büyük Hedefi”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 1, S. 3, Nisan 1933, s. 198-200.

TÜRK, İsmail, “Atatürk ve Türk Malî Sistemi”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 7-21.

Türkiyenin Sanayileşme İşi, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 5, S. 26, Mart 1935, s. 88-92.

ÜÇOK, Adil, (Merkez Sıtma Savaş Tabibi), “Urfada Sıtma Savaş Durumu (İl Merkezi ve Buna Bağlı Köyler)”, *Urfa*, 6 Ocak 1950.

ÜNAL, Kemal, “Cumhuriyetin Onbeş Yılında Ekonomi”, *Ülkü*, C. 12, S. 69, İkinciteşrin (Kasım) 1938, s. 217-228.

ÜNAL, Kemal, “Halkodaları”, *Ülkü*, C. 14, S. 79, Eylül 1939, s. 13-15.

ÜNAL, Kemal, “Millî Şef ve Halkevleri”, *Ülkü*, C. 14, S. 83, İkincikanun (Ocak) 1940, s. 386-390.

ÜNLER, Ali N., “Doğum Çocuk Bakımevi Münasebetile”, *Yeni Gaziantep*, 16 Mart 1943.

ÜNLER, Ali Nadi, “Antep Fıstığını Kurtarmak Zamanı Gelmiştir”, *Yeni Gaziantep*, 23 Temmuz 1943.

ÜNLER, Ali Nadi, “Fıstıkçılığımız İnkişaf Yolunda”, *Yeni Gaziantep*, 7 I. Kânun 1940.

ÜNLER, Ali Nadi, “İki Müjde”, *Yeni Gaziantep*, 10 Ağustos 1943.

VARLIK, M. Çetin, “Ak Koyunlular”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C. 8, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, s. 407-447.

VESELOV, V. T., “Atatürk ve Türkiye’nin Ekonomik Kalkınması”, *IX. Türk Tarih Kongresi (21-25 Eylül 1981)*, C. 3, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 1687-1692.

YAŞAR, Okan, “Türkiye’de Tütün ve Tütün Mamulleri Sanayii ve Son Tütün Yasasının Sektöre Etkileri”, *Türk Coğrafya Dergisi*, S. 42, İstanbul 2004, s. 73-90.

YAVUZ, Bige Sükan, “Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi”, *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 24, Kasım 1999-2003, s. 527-561.

YAZGAN, Kâzım, “Bir Sefaleti Sıhhiye”, *Ulusal*, 15 Nisan 1935.

YAZGAN, Kâzım, “Kaçakçılığa Karşı Gerçek ve Köklü Tedbir Ne Olabilir”, *Urfada Ulusal*, 25 Temmuz 1935.

YENER, Sabri, “Eski Gaziantep Lehçesinin Orijinal Bir Örneği”, *Başpınar Gaziantep Halkevi Mecmuası*, Yıl: 2, S. 14, C. H. Partisi Basımevi, Gaziantep Nisan1940.

YILDIRIM, Mehmet Ali, “1895-1896 isyanları Sırasında Ayntab’da Ermeniler ve Hınçak Cemiyeti”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 27, S. 44, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2008, s. 167-179.

YILDIZ, Hakkı Dursun, “Avasım”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991.

YILDIZ, Hakkı Dursun, “Hz. Ömer Devri”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C. 2, Çağ Yayınları, İstanbul 1989.

YILDIZ, İrfan, Erkan Koç, “Mardin’deki Tarihi Köprüler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Mukaddime*, S. 2, 2010, s. 97-117

YILDIZ, Necati, “Cumhuriyet Döneminde Madencilikte Mevzuat”, *İTÜ Vakfı Dergisi*, S. 69, Azra Matbaacılık, İstanbul Temmuz-Eylül 2015, s. 55-58.

YİĞİT, Ali Ata, “İnönü Döneminin Köye Özel Öğretmen Yetiştirme Projesi: Köy Enstitüleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 17, (Ed. Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 782-796.

YUVALI, Abdülkadir “Hülâgû”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 18, İstanbul 1998, s. 473-475.

ZARAKOLU, Avni, “1929/30 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 89-103.

Ziraat Kursları (İzmir Valisi Kâzım Paşa'nın İzmir Kursunu Açma Nutku), *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 2, S. 10, İkinciteşrin (Kasım) 1933, s. 321-325.

EKLER

BELGELER

EK 1: Aneze ve Şemar aşiretlerine karşı alınan önlemler hakkında belge, (*BOA*, A. M.. D. No: 16, G. No: 93. H. 13.05.1274)

EK 2: Urfa vilâyetinde eğitim gelirlerinin yetersizliği hakkında belge, (*BCA*, 030.18.01.01.27.77.006)

EK 3: Lise ve Ortaokullara parasız yatılı öğrenci kabulü hakkında belge, (*BCA*, 030.10.3.14.16.1.)

EK 4: Çekirgelerin itlafi için bütçeden ödenek ayrılması hakkında belge, (*BCA*, 030.10.5.3.8.2)

EK 5: Dokumacılığın gelişmesine katkı sağlamak amacıyla Nizip Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifi'nin kurulması hakkında belge, (*BCA*, 030.18.01.02.100.96.7.)

EK 6: İslâhiye-Kilis yolunun bozuk olan kısımlarının tamir edilmesi hakkında belge, (*BCA*, 030.10.155.90.10.)

EK 7: Trahomla mücadele kapsamında Kilis'te açılan 10 yataklı Kilis Trahom Dispanserinin mevcut kadro ile idaresinin yeterli olmadığı hakkında belge, (*BCA*, 030.18.01.02.6.60.19)

EK 8: Urfa Halkevi şubelerinin 1935 yılına göre mesleki durumları hakkında belge, (*BCA*, 490.01.973.768.5.)

EK 9: Mardin, Urfa ve Gaziantep vilâyetlerinde görülüp haber verilen çiçek hastalığı vakaları hakkında belge, (*BCA*, 030.10.177.220.13.1.)

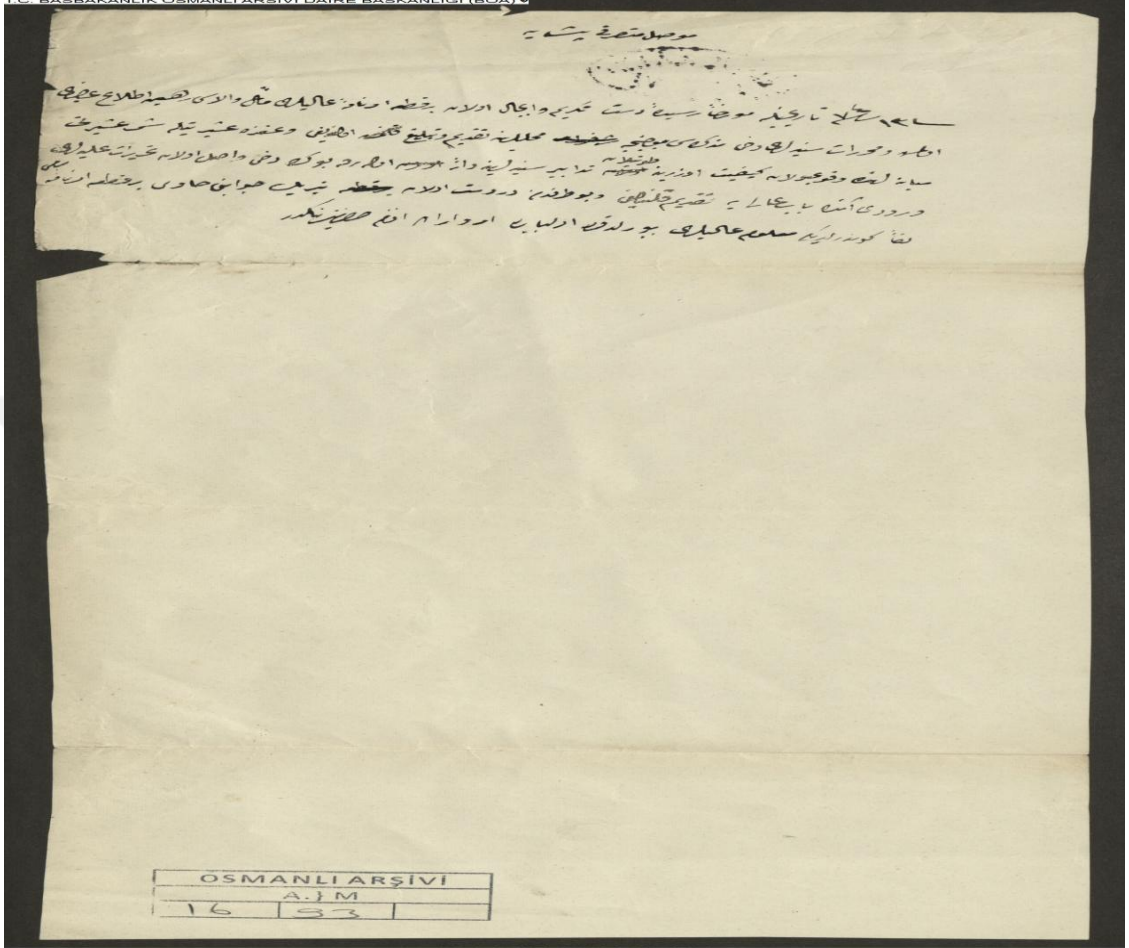
EK 10: Mardin Özel İdare ve Belediye bütçelerinden halkevleri, hayır kurumları, parti ve spor için bütçelere konulan kaza itibariyle ödeneği gösterir cetvel, (*BCA*, 490.01.1517.174.1.)

EK 11: Fevzipaşa-Malatya hattının biten 145 km'lik kısmını gösteren harita, (*Cumhuriyet*, 15 Eylül 1929)

EK 12: Okulların açılması hakkında gazete haberi, (*Ulus Sesi*, 1 Birinciteşrin (Ekim) 1936)

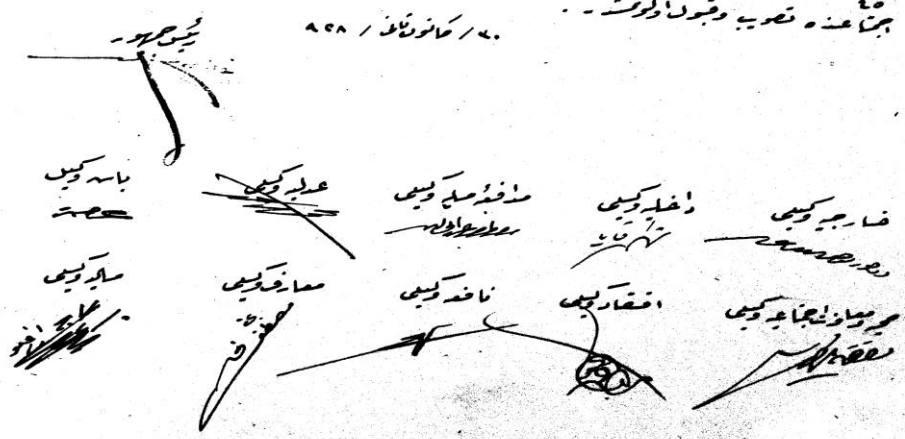
EK 13: Halkevlerinin açılışının 13. yılı dolayısıyla gazete haberi, (*Yeni Gaziantep*, 23 Şubat 1945)

EK 1: Aneze ve Şemar aşiretlerine karşı alınan önlemler hakkında belge, (BOA, A. M.. D. No: 16, G. No: 93. H. 13.05.1274)

۴ / سرداول / ۹۷۷ تاریخ و ۵۷۹۹ نوز و لوقو قانۇن نامى بىر -
اورفا ولوقى معارف كىشىلىك معارف تىقات اىقىسى كىلىشىمىنىڭ ۱۱۷ نوز و لوقو قانۇننىڭ بىكىنى
سارەسى مۇجىبە ارىنى دىققەت ورتىكولىرى كىشىلىك نوز دە بىكىرى دىت ، قانۇنچ وىساكىم ورتىكولىرى
كىشىلىك دە نوز دە قانۇنچ ابدونى ، داخلىدە كىشىلىك ۱۱۷ / كانۇن نامى / ۹۷۷ نوز دە
نوز و لوقو قانۇن نامى بىر و قور بولۇدە كىتابى اوزىدە بىر اوتىلىدى كىشىلىك ۱۱۷ / كانۇن نامى / ۹۷۷ نوز دە
بىر نەزە تەجىبە و قور بولۇش -

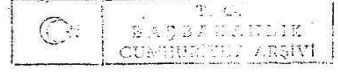

030 18 01 01 62777 6

EK 2: Urfa vilâyetinde eğitim gelirlerinin yetersizliği hakkında belge, (BCA, 030.18.01.01.27.77.006)

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayı: 2

Kararname

19016

Mıntakasındaki dokumacılığın inkişafına hizmet etmekle beraber iplik vesair maddeleri tontan ucuza tedarik ederek ortaklarına dağıtmak ve bilmukabele mamul mallarını satmak maksadile merkezi (Nizip kazası) olmak üzere (30) sene müddet ve 575 Türk lirası sermaye ile teşkiline bağlanan (Nizip Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifi) nin Ticaret Vekilliğininin 6/II/1942 tarihli ve 3/9707 sayılı tezkeresiyle gönderilen iliglik esas mukavelenamesi icra Vekilleri Heyetince 19 Mart 1942 tarihinde tetkik edilerek ticaret kanununun 480 inci maddesine tevfikeyan edigegen şirketin teşkiline izin verilmesi kabul olunmuştur.

REİSİCUMHUR

İsmail Hakkı

Bş. V. Ad V. M. M V. Da. V. Ha. V.
Ma. V. Mf. V. Na V. İk. V. S. İ M. V.
G. İ. V. Zr. V. Mü. V. Ti. V.

030 18 01 02 100 96 4

EK 5: Dokumacılığın gelişmesine katkı sağlamak amacıyla Nizip Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifi'nin kurulması hakkında belge, (BCA, 030.18.01.02.100.96.7.)

T. C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ
Şube :
Sayı :

153
43

Dosya işaretleri

5
577

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

Evrakın	Numarası	Tarihi
Yazan memur	Ab. Güfte	
Yazı tarihi	18/12/1932	
Muavin		
Beyaz eden		
Beyaz tarihi	18	
Karşılaştıranlar		
Sadıra No.	6 3057	
Merbutat		
Sevk tarihi	18-12-1932	
Kaydeden		
Düşünceler		

Kilis Ticaret Odası Başkanlığına

Başvekil Paşa Hk. nin saygılarla
Kazanın ihtiyacı ve dilekleri
ednasında tahkim edilmiş olan 26/9/1932 tarihli
mehturta mevzu lishis hususından;
toparlanmaya çalışılır.

İslahiye - Kilis yolunun Çebelt baskat
Kasabalarının
Kilâyeti dahilindeki bozuk kısımlarının
ilk baharında bağlanacağı Nafia Tefakülünden
ve vatandaşlarımızın Suriyedeki emlakları
üzerinde mevzu kararın uygulanması
çerçevesinde yapılan müzakerelerde teqit edilmiş
olup işin sonuçlandırılmasının için ve imzaların
dardesti müzakeresi Şamantınfer italyanlarca
birlikte yapılması mukarraf bulunduğunu Hariciye
Tefakülünden
40-50 Kurstan değil
havi izimlerin aşama 12 Kurstan mübaya
edilmekte) işleri ayntıya ivare piyasalarında
muhtelif ve cins izimlerin 5-7,5 Kurstan
satılmakta olduğu ve oralarından da işin
mübayaatına bağlanılmaması için
Tahsisatlar Tefakülünden bildirilmistir
hakkında alacakları Tefakülünden
Diğer işler için ayrıla bildirilecektir.

Başvekil n
usteser

Paşa
yuzk

030 10 153 80 10

EK 6: İslâhiye-Kilis yolunun bozuk olan kısımlarının tamir edilmesi hakkında belge, (BCA, 030.10.155.90.10.)

Mücadele kadroları meyanında on yataklı kilis trahom dispanserinin trahom hastalığının kesretli hasebiyle mevcut kadro ile idaresi kabil olmadığı cihetle yeniden tanzim olunan sureti merbut kadronun ücretleri bütçeye merbut "E" cetveline dahil bulunan "SII" inci faslın ikinci maddesinden verilmek üzere 929 mali senesi bütçesinin 9 uncu maddesine tevfiKAN tasdikî , Sıhhat ve İhtisaf muavenet vekâletinin I/12/929 tarih ve ¹⁷⁹/₈₉₄₈ numaralı tezkeresiyle vakubulan tekli fi ve Maliye Vekâletinin /12/929 tarihli mitalenamesi üzerine x İcra Vekilleri Heyetinin II/12/929 tarihli iqtimamında tasvip ve kabul olunmuştur .

REİSİCUMHUR

Jazir M. Kemal

Bş. V.

Jemal

Ad. V.

M. Z. K.

M. M. V.

Mehmedülhak

Da. V.

S. W. K.

Ha. V.

H. R. K.

Ma. V.

E. S. K.

Mf. V.

A. K.

Na. V.

R.
İhtimamda bulunmadı

İk. V.

S. K.

S. İ. M. V.

S. K.

030 18 01 02 6 60 19

EK 7: Trahomla mücadele kapsamında Kilis'te açılan 10 yataklı Kilis Trahom Dispanserinin mevcut kadro ile idaresinin yeterli olmadığı hakkında belge, (BCA, 030.18.01.02.6.60.19)

Kurulan şubelerin adları	Halkevine kayıtlı üyelerin				mesleklerine göre sayısı					
	Avukat	Doktor	Öğretmen	Tecmen	İşçi	Çiftçi	El sanatlar	Bayan	Bay	Yekün
Dil, Tarih, Edebiyat	2		12	15	116	36		4	176	180
Ar			10	10	119	12	12	11	152	163
Gösterit		1	10	8	61	10	1	6	85	91
Spor				7	135	10			152	162
Sosyal yardım	1	7	4	4	83	31		10	140	130
Halk dershaneleri ve kurslar				5	50	6			61	61
Kitapsaray ve yayın			12	1	33	4		2	48	50
Kayıtlar			1	5	24	112			142	142
Müze ve sergi										
Genel toplam	3	8	48	55	611	221	13	33	936	969
Komiteler (I)										
Komitelerin adı	Başkan	Üye	Üye	Üye	Üye	Üye	Üye	Üye	Üye	Üye
Dil, Tarih, Edebiyat	Cevdet beytal, Orta okul direktörü	İhsan uludağ, Orta öğretmen	Rasim akçor, Orta öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen
Ar	Rıza uğurata, Öğretmen	H. Macit erakın, Halkevi sekreteri	Cevdet kutlug, Öğretmen	Rensiz uruç, İşyeri	Mehmet akçor, Orta öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen
Gösterit	H. Kamil başak, Öğretmen	Ali galip aksay, Öğretmen	Kamil aykut, Öğretmen	İhsan demir, Öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen
Spor	Bedri alpay, Yazıcı	Mustafa karalök, Tecmen	İhsan Kubilay, Tecmen	Sami durak, Çiftçi	Mehmet akçor, Orta öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen
Sosyal yardım	Dr. Kamil Taygı, Doktor	Fahri çekir, erkan, emümen üyesi	Ömer alay, Şarbay	Zeki anlaşılan, eczacı	Mehmet akçor, Orta öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen
Halk dershaneleri ve kurslar	Sami durak, Çiftçi	Bedri alpay, yazıcı	B. Sittik ergün, İşyeri		Mehmet akçor, Orta öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen
Kitapsaray ve yayın	Salih çelikkol, Öğretmen	Ali galip aksay, Öğretmen	Hüseyin biner, Çiftçi		Mehmet akçor, Orta öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen
Kayıtlar	Celal ersöz, Çiftçi	Salih önal, İşyeri	Rıza türüm, baş baytar	Sabri, Tarih savas müdürü	Mehmet akçor, Orta öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen	Mehmet akçor, Orta öğretmen
Müze ve sergi										

(I) Başkan ve üyelerin adları ve soy adları ve meslekleri yazılacaktır.

Urfa Halkevi Başkanı

[Signature]
[Stamp]

13

EK 8: Urfa Halkevi şubelerinin 1935 yılına göre mesleki durumları hakkında belge, (BCA, 490.01.973.768.5.)

Ay	İller	Musap (Hastalığa Yakalanan)	Vefat
Eylül 1929	Mardin	30	6
	Urfa	7	-
	Gaziantep	-	-
I. Teşrin (Ekim)	Mardin	66	18
	Urfa	11	1
	Gaziantep	7	-
İkinci Teşrin (Kasım)	Mardin	88	38
	Urfa	18	-
	Gaziantep	7	-
I. Kanun (Aralık)	Mardin	871	455
	Urfa	5	1
	Gaziantep	7	1
İkinci Kanun (Ocak) 1930	Mardin	68	55
	Urfa	4	-
	Gaziantep	9	1
Şubat 1930	Mardin	82	40
	Urfa	3	1
	Gaziantep	24	1

EK 9: Mardin, Urfa ve Gaziantep vilâyetlerinde görülüp haber verilen çiçek hastalığı vakaları hakkında belge, (BCA, 030.10.177.220.13.1.)

Mardin Vilâyet Merkezi	1939 Belediye Bütçesi Toplamı	Halkevine Yardım	Hayır Kurumlarına Yardım	Spor Teşekküllerine Yardım
Vilâyet Merkezi	49159	1500	450	2362
Savur Kazası	7141	-	-	-
Cizre Kazası	43500	900	150	Halkevleri müşterek ödenek konulmuştur.
İdil Kazası	3313	-	-	-
Nusaybin Kazası	5150	394	50	25
Gercüş Kazası	6210	150	50	-
Midyat Kazası	24040	250	50	150
Mazıdağı Kazası	2550	-	20	-
Derik Kazası	6175	300	40	50
Kızıltepe Kazası	2565	15	25	15
Toplam	149803	3509	835	2602

EK 10: Mardin Özel İdare ve Belediye bütçelerinden halkevleri, hayır kurumları, parti ve spor için bütçelere konulan kaza itibariyle ödeneği gösterir cetvel, (BCA, 490.01.1517.174.1.)

Fevzipaşa - Malatya hattı açıldı

Kuşat merasiminde Ayıntap Valisinin nutku

Fevzipaşa - Malatya hattının inşaatı ikmal edilerek münakalâta kûşat olunan 143 kilometrelik kısmını gösterir harita

Ankara 13 (A.A.)— Fevzi Paşa - Malatya hattının biten 145 kilometrelik kısmı, Ayıntap, Cebelibereket Valileri ve Cenup hududu ve mevki kumandanları, belediye reisleri, Krup müessisleri, büyük halk kitlesi huzurunda 9 Eylülde Gölbaşında merasimle, riyasete memur Ayıntap Valisi Talât Beyin nutkunu müteakip, açılmıştır. Talât Beyin nutkunda bilhassa demiştir ki: «Asırlardanberi ne bitmiş ne de başla-

miş bir teşebbüse, tesadüf edilmeyen ana vatanın bu güzel parçasında şimdi topraklarımızın rengini çehresini ve hayatı umumiye seyrini değiştiren şun raylar ne kadar derin manalara tercüman oluyor. Bunlar Cumhuriyet rejimini eski idarelerden ayıran en kuvvetli harikalardan biridir. Halkı daima soymuş, ona bir şey vermemiş olan eski idarelere karşı Cumhuriyet aldığı vergi-

[Mabadı Sa 2 Sü 2 de]

EK 11: Fevzipaşa-Malatya hattının biten 145 km'lik kısmını gösteren harita, (Cumhuriyet, 15 Eylül 1929)

ULUS SESİ

— SİYASAL GÜNDELİK TÜRK GAZETESİ —

Sahibi ve Başmuharriri
SİRET BAYAR

1 Birinciteşrin 1936
PERŞEMBE

SAYISI (2) KURUŞTUR

Onuncu Yıl

Kuruluş yılı 1 Ağustos 1927

Sayı: 439

Asîler her taraftan Madrid üzerine yürüyorlar

Okullarımız Açılırken..

Bu gün yurdun her yö-
nünde günün en önemli kül-
tür işi okulların açılması, ço-
cukların okullara sığdırılma-
sı ve ye lî şti ilmesidir.

Her gün ilerleyen yurd-
ta, bilgi isteyen, çocukların
okutturmak isteyen yurddaş
yığınım çoğaldığını ve ar-
tan okumak ihtiyacını bir
çok tedbirlerle koruyan
Cumhuriyet hükümetinin,
şehirlerde, köylerde yeni
okullar açtığını, yeni çatılar
kurduğunu görmekle çok
bahçıyız.

Her geçen yıl, yeni ge-
lecekler için yeni çatılar
kurmak, yeni kadrolar, öğ-
retmenler bulmak ihtiyacını
gerektiriyor. Bu ise Türk
ulusunun kültür ilerliğine
verdiği değer için bir ölçüdür.

Okuma, yazma bilenleri-
mizin çoğalması büyük kül-
tür davalarımızdan biridir.
Öğretim ve eğitimi kolay-
laştıran, olgunlaştıran yeni
usulların bulunması, daha çok
okullar yapılması, daha ka-
labalık öğretmen kadrosu?
Yurddaşların çocuklarını
okutmak arzusu, yavrularını
mızın okumak aşkı; kültür
devrimimizin çok içten kav-
randığını gösterir birar var-
lıktır.

Yeni ders yılına yeni bir
özellik, yeni bir hamle ile gi-

Başbakan

Adıyamana vardılar

Ankara 30 A. A. —
Başbakan İsmet İnönü
bu sabah Adıya-
mana gelmiştir.

**Suriye Delegasyonu
teşekkür ediyor**

Ankara 30 A. A. —

Suriye Delegasyonu
Başkanı Dış Bakan
vekili Şükrü Saraç
oğluna bir telgrafla
Türkiyede gördükleri
samimi hüsnü kabul-
den dolayı teşekkür
etmiştir.

yoruz. Bu ülke öz dili
yaymak, kökleştirmek ham-
lesidir. Atatürk devriminin
açtığı bu ışıklı yolda hiç şü-
phe yok ki, bu hamleyi ku-
vvetleştirecek, bu ülküyü
kökleştirecek okullarımız,
öğretmenlerimiz olacaktır.

Osmanlı devrinin affe-
dilemez hataları yüzünden
ana dilin en çok ihmal edil-
diği Mardinde, öz dili yay-
ma ve kökleştirme yolunda-
ki çabı ve savaşmanın
değeri çok büyüktür. Ödev-
sever öğretmenlerimiz bu
çalışmalarına daha çok önem
vermelerini diler, öğretmen
ve öğrencilerin ders yılına
kullarız.

SON HABERLER

Bakanlarımızın gezileri

Ankara 30 A. A. —
Samsunda bulunan
Lahisarlar Vekili Ra-
na Turhan tetkikatını
yaptıktan sonra
Çarşamba ve Bafraya
gelerek tütün işçileri
ve tecimenlerin dilek-
lerini dinlemiş ve ak-
şam Samsuna dön-
müştür.

Ankara 30 [A. A.]
Bıyındırlık bakanı
Edremide gelmiştir.

Filistinde ürfi idare

Ankara 30 A. A. — Fi-
listinde ürfi idarenin teessüsü-
ne dair kararname intişar
etmiştir. Bu kararname ile
General Rille verilen selâ-
hiyetler arasında askerî mah-
kemeler ve sıkı bir sansor
ihdası ile neft, teb'it, hak
mülkiyetinin her türlü nakil
vasıtasıyla bunların kontrol-
luna aid selâhiyetlerde var-
dır.

Mevcut anlaşma imkân ve
vastalarına bertaraf et-
mediği, ancak Arapların bun-
lardan istifade ederek bir
anlaşmaya varmadıkları tak-
tirden zecri tedbirlerle baş-
vuracağı kanaatindedir.

Madrid önündeki çarpışmalar çok kanlı olacak..

Ankara 30 (A. A.) Asi-
kuvvetlerin muhtelif kolları-
dan Madrid üzerine yürü-
yüşleri devam etmektedir.

Hükümet Madridin mu-
dafaası için icab eden ted-
birle baş vurmuş ve burada
umumi bir zeferberlik ilân
etmiştir.

malar çok kanlı olacağı bil-
dirilmektedir.

Kortezler yarın (bu gün)
toplanarak hükümetin ihti-
lâl dolayısıyla alacağı tedbir-
leri tasdik edecektir.

Katalonya gibi bazı Koy
eyalâtında muhtar bir idare

EK 12: Okulların açılması hakkında gazete haberi, (*Ulus Sesi*, 1 Birinciteşrin (Ekim) 1936)

FOTOĞRAF VE RESİMLER

EK 1: Fevzipaşa-Diyarbakır hattı üzerinde Gökso Viyadüğü, (*Ulus*, 23 Sontęrin (Kasım) 1935)

EK 2: Fevzipaşa İstasyonu, (*Ulus*, 23 Sontęrin 1935)

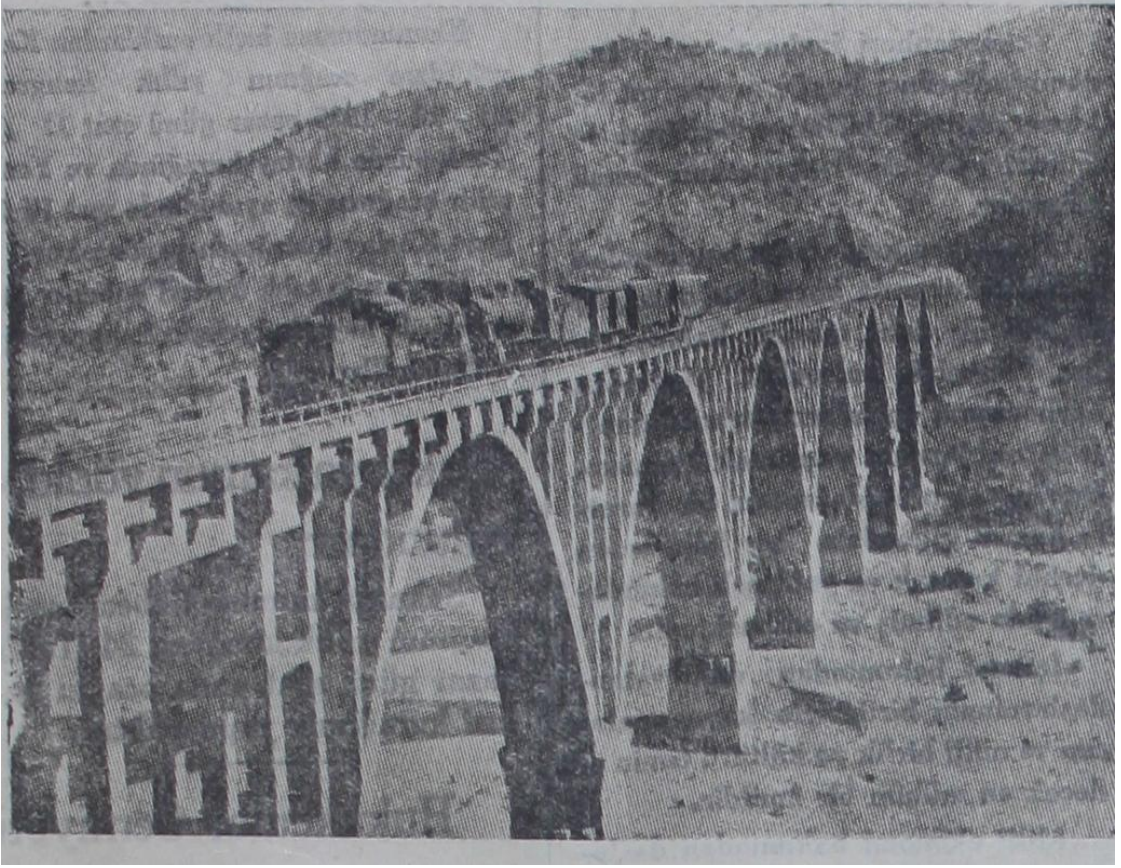
EK 3: Gercüş Halkevi planı, (*BCA*, 490.01.1765.1160.1.)

EK 4: Gaziantep Memleket Hastanesi, (*Yeni Gaziantep*, 29 Ekim 1946)

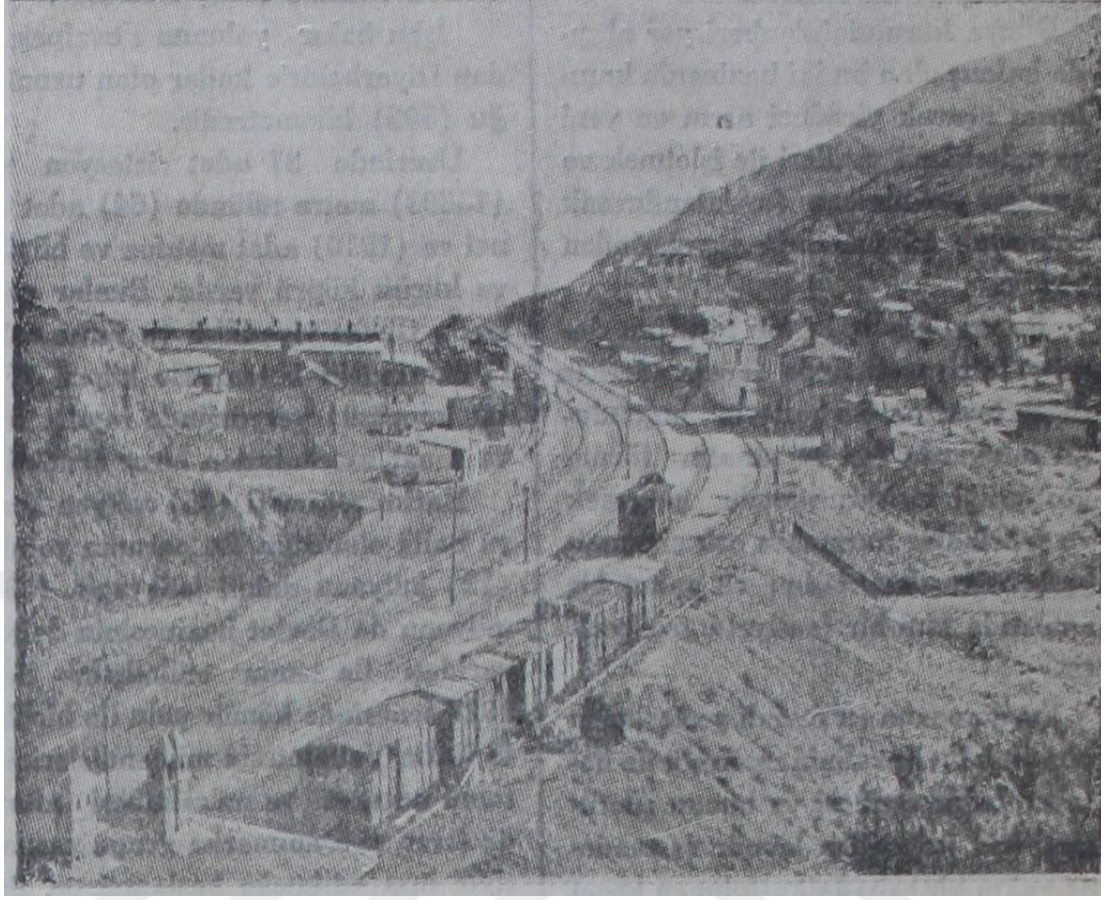
EK 5: Birecik Halkevi binası, (*BCA*, 490.01.991.835.4.)

EK 6: Urfa Kız Enstitüsü binası, (*Urfa*, 12 Eylül 1949)

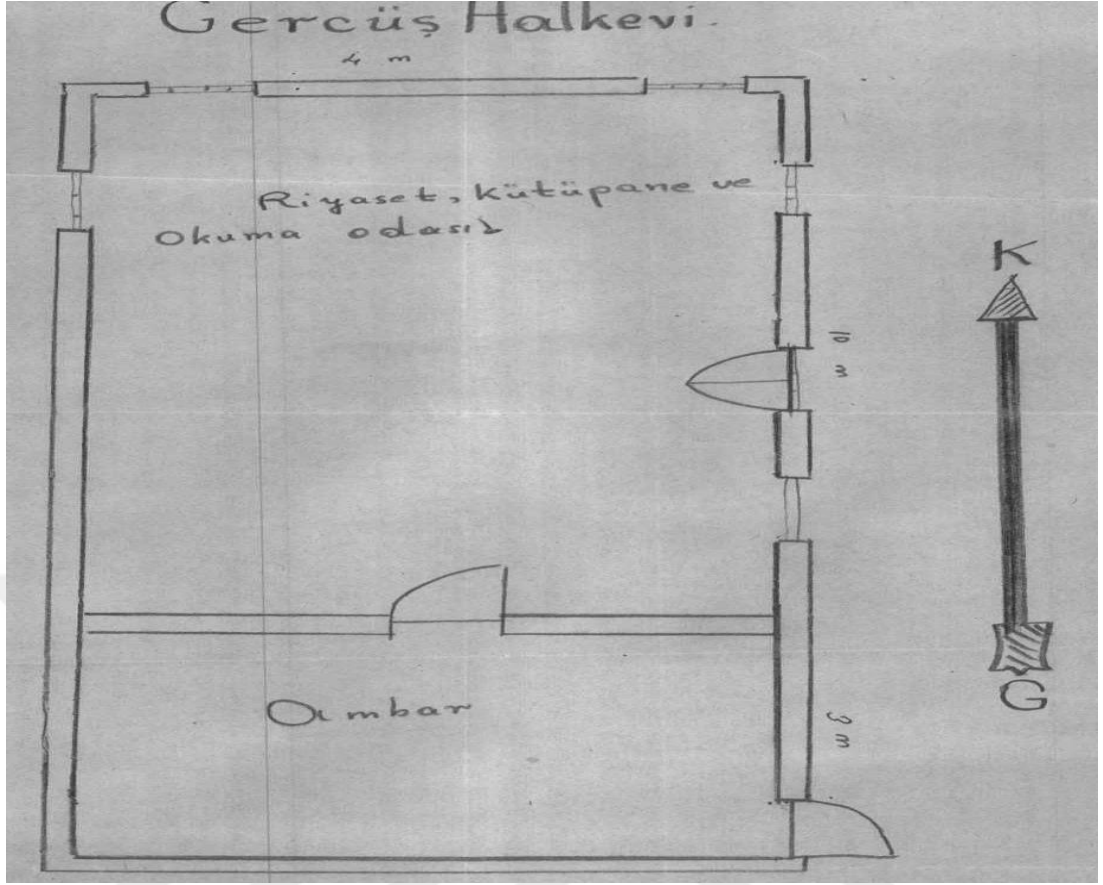

EK 1: Fevzipaşa-Diyarbakır hattı üzerinde Gökse Viyadüğü, (*Ulus*, 23 Senteşrin (Kasım) 1935)

EK 2: Fevzipaşa İstasyonu, (*Ulus*, 23 Senteşrin 1935)

EK 3: Gercüş Halkevi planı, (BCA, 490.01.1765.1160.1.)

EK 4: Gaziantep Memleket Hastanesi, (*Yeni Gaziantep*, 29 Ekim 1946)

EK 5: Birecik Halkevi binası (BCA, 490.01.991.835.4.)

EK 6: Urfa Kız Enstitüsü binası, (Urfa, 12 Eylül 1949)

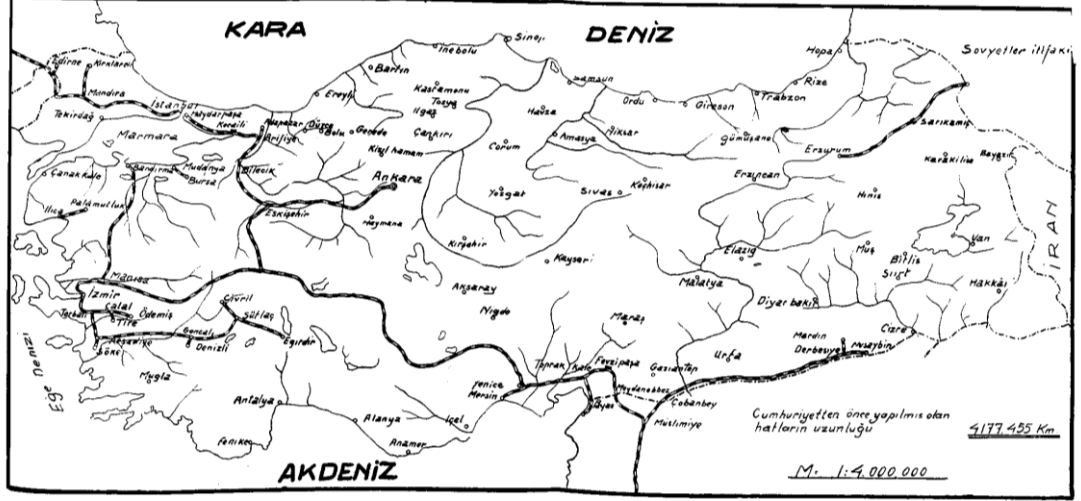
HARİTALAR

EK 1: Türkiye sınırları içinde Cumhuriyetten önce yapılmış olan demiryolları, (*On Beşinci Yıl Kitabı (Nafia Vekâleti)*, s. 283)

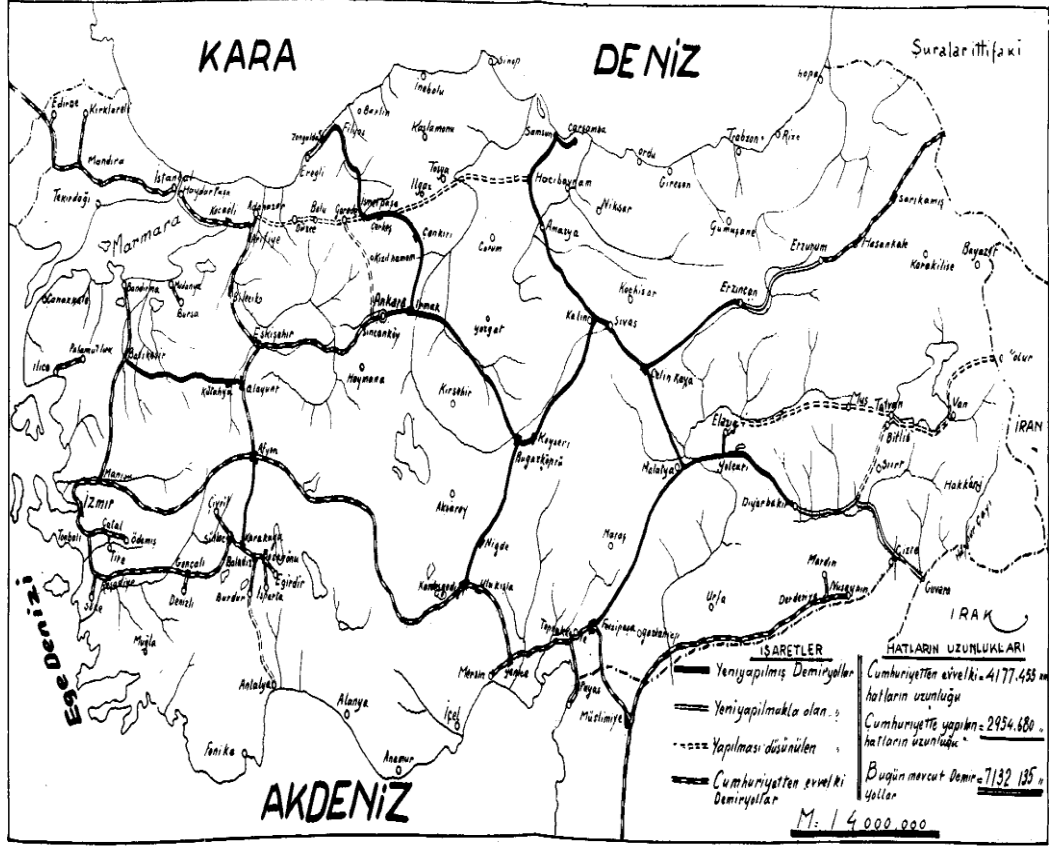
EK 2: Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan umum demiryolları, (*On Beşinci Yıl Kitabı (Nafia Vekâleti)* 29 Birinciteşrin (Ekim), s. 283)

EK 3: Harran ovasına Fırat Nehrinden su alınmasına ait kroki, (BCA, 030.10.158.109.12.5.)

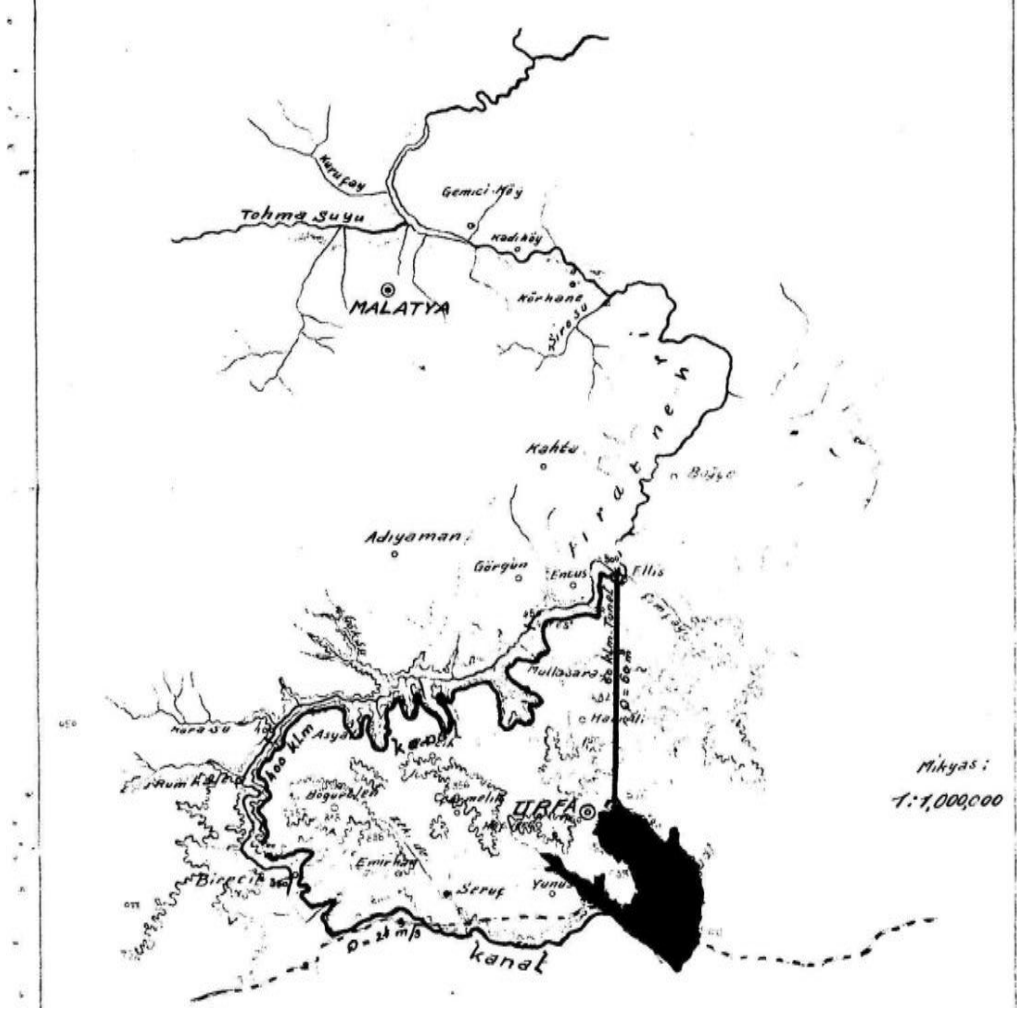

EK 1: Türkiye sınırları içinde Cumhuriyetten önce yapılmış olan demiryolları, (*On Beşinci Yıl Kitabı (Nafia Vekâleti)*, s. 283)

EK 2: Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan umum demiryolları, (*On Beşinci Yıl Kitabı (Nafia Vekâleti) 29 Birinciteşrin (Ekim), s. 283*)

EK 3: Harran ovasına Fırat Nehrinden su alınmasına ait kroki, (BCA, 030.10.158.109.12.5.)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Ad Soyad : Ferit YÜCEBAŞ
Uyruğu : T.C.
Doğum Yeri ve Yılı : Van 1983
E-posta : frtycbs_65@hotmail.com

Eğitim Derecesi	Kurum/Program	Mezuniyet Yılı
Doktora	Bitlis Eren Üniversitesi	2018
Yüksek Lisans	Yüzüncü Yıl Üniversitesi	2012
Lisans	Yüzüncü Yıl Üniversitesi	2005
Lise	Atatürk Lisesi/VAN	1999

Meslek Deneyimi, Yıl	Çalıştığı Yer	Görev
2011-...	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	Arş. Gör.

Yabancı Dili

İngilizce

Yayınlar

1. Ferit Yücebaş, “İç Denetimi Sağlama Aracı Olarak Umumî Müfettişlikler: Birinci Umumî Müfettişlik Örneği”, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, no. 1302-6879, ss. 459-487, 2017.
2. Ferit Yücebaş, “TBMM Zabıt Cerideleri’ne Göre İlk Meclis’te Van Milletvekilleri ve Faaliyetleri”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Journal of Social Sciences, ss. 158-181, 2015.

Diğer Faaliyetler